

ÖNSÖZ

"Kırgızistan'da Din-Devlet İlişkileri" konusu, Komünist sistemden ayrılarak bağımsızlığını kazanan ve kendi din politikasını belirleme çabası içerisinde olan Kırgızistan'da nasıl bir din-devlet ilişkileri biçiminin tercih edildiği, ne tür uygulamalara gidildiği ve bunda hangi faktörlerin etkili olduğunun tespit edilmesi açısından araştırılmaya değer bulunmuştur.

Araştırma giriş ve üç bölümden oluşmuştur. Araştırmanın giriş kısmında, problem, çalışmanın amacı, önemi, kapsam ve sınırlılıklarının yanı sıra takip edilen yöntemler hakkında bilgiler verilmiş, konunun kavramsal ve kuramsal çerçevesi olarak da, sosyolojik açıdan dinin ve devletin tanımı sorunu ve sosyolojik açıdan din-devlet ilişkileri ve din-devlet ilişkilerinde modeller konuları ele alınmıştır.

Birinci Bölümde, konunun tarihsel arka planını oluşturan SSCB dönemi din-devlet ilişkileri üzerinde durulmuş, Sovyet rejiminin genel olarak Sovyetler Birliği'nde, özel olarak da Orta Asya'da yürüttüğü din politikası ve bu yönde yaptığı yasal düzenlemelerle birlikte "perestroyka" döneminde din-devlet ilişkilerinde yaşanan gelişmeler değerlendirilmiştir.

Çalışmanın İkinci Bölümü'nde, bağımsızlığın kazanılmasından Mart 2005'e kadar Kırgızistan'da gerçekleşen din-devlet ilişkileriyle ilgili süreç ele alınırken, bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren din-devlet ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlar ve çözüm arayışları, devletin yasal ve kurumsal yapılanması ve din-devlet ilişkilerini belirleyen konular ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Üçüncü Bölüm'de ise, yeni iktidar döneminde şekillenen din-devlet ilişkisi biçimi ve bu bağlamda yeni dönemde devletin dinle ilgili sorunlara bakış açısı, din-devlet ilişkileri konusunda yaptığı yasal düzenlemeler ve din politikasını uygulama biçimi araştırılmıştır.

Çalışmanın, SSCB sonrası bağımsızlığını kazanan devletlerdeki din-devlet ilişkileri ile ilgili araştırmalara katkı sağlayacağını umuyorum. Ayrıca bu çalışmanın yapılmasında desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof.Dr. Niyazi AKYÜZ'e ve emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Ağustos 2009

Mametbek MYRZABAEV

mametbekmyrzabaev@gmail.com
mametbekmyrzabaev@hotmail.com

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	1
KISALTMALAR.....	4
GİRİŞ.....	5
1. Tezin Adı: Kırgızistan'da Din-Devlet İlişkileri.....	5
2. Araştırma Problemi.....	5
3. Tezin Amacı.....	6
4. Tezin Önemi.....	7
5. Kapsam ve Sınırlılıklar.....	8
6. Yöntem.....	8
6.1. Veriler ve Veri Toplama.....	8
6.2. Verilerin Analizi.....	9
7. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve.....	9
7.1. Kavramsal Çerçeve: Sosyolojik Açından Dinin ve Devletin Tanımı Sorunu.....	9
7.2. Kuramsal Çerçeve: Sosyolojik Açından Din-Devlet İlişkileri ve Din-Devlet İlişkilerinde Modeller.....	17
1. BÖLÜM: SSCB DÖNEMİ DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ: TARİHSEL ARKAPLAN.....	28
1.1. Ekim İhtilali Sonrası İlk Yasal Düzenlemeler ve Din Karşıtı Propaganda.....	28
1.2. Bolşeviklerin Orta Asya'da Yürüttüğü Din Politikası.....	38
1.3. Stalin Dönemine Geçiş ve Din-Devlet İlişkileri.....	42
1.4. Dini Kültür Komisyonu ve 1937 Anayasası'nda Din.....	51
1.5. İkinci Dünya Savaşı ve Devletin Din Politikasındaki Değişiklikler.....	54
1.6. Stalin Sonrası Dönem ve Ateizm Propagandasına Verilen Öncelik.....	58
1.7. Din İşleri ile İlgili Kurulun Yeniden Yapılanması ve "Dini Birlikler ile İlgili" Kararname'deki Değişiklikler.....	61
1.8. Anayasa Değişikliklerinde Din Konusu.....	65
1.9. Bağımsızlığa Geçiş Sürecinde Din ve Devlet.....	69
1.10. SSCB Dönemi Din-Devlet İlişkilerinin Değerlendirmesi.....	74
2. BÖLÜM: KIRGIZİSTAN'DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ: İLK DÖNEM.....	78
2.1. Bağımsızlık ve Nasıl Bir Devlet Sorunu.....	78
2.2. Anayasa'da Din ve Din-Devlet İlişkileri.....	81
2.3. 1991 Din Kanunu.....	85
2.4. Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi ve Devlet.....	95
2.5. Rus Ortodoks Kilisesi ve Devlet.....	99
2.6. Devletin Din Alanında Karşılaştığı İlk Ciddi Sorun Olarak Misyoner Gruplar.....	102
2.7. 10 Ağustos 1995/345 Sayılı Hükümet Kararnamesi ve Devletin Din Alanına Yönelik Endişeleri.....	109
2.8. Devletin Din Politikasını Yürüten Organ Olarak Din İşleri Komisyonu.....	115
2.9. KMDİ ve Din İşleri Komisyonu İlişkileri.....	121
2.10. 14 Kasım 1996/319 sayılı Cumhurbaşkanı Kararnamesi ve Geçici Kararlar.....	133
2.11. "Vahabizm Tehdidi" ve Devlet.....	141
2.12. Müftiyata Karşı Devlet Eleştirisi: 17.01.1997/20 Sayılı Kararname.....	148
2.13. Hac Sorunu ve KMDİ ile Din İşleri Komisyonunda Fonksiyon Değişikliği.....	154
2.14. Misyonerleri Sınırlandırmada en Ciddi Çaba Olarak Din Kanunu Taslağı ve 1991 Din Kanunu'ndaki Değişiklikler.....	158
2.15. Din İşleri Komisyonu Konsepti.....	165

2.16. Kurumlararası Din İşleriyle İlgili Kurul	168
2.17. Batken Olayları ve Terörizmle Mücadele Kanunu	172
2.18. 2000 yılı Batken Olayları ve "Dini Ekstremizm Tehlikesi"	178
2.19. Din İşleri Komisyonundaki Fonksiyonel Değişiklikler	181
2.20. 11 Eylül Saldırıları ve Uluslararası İşbirliği	186
2.21. Hizbuttahrir Sorunu veya İslamcı Muhalefet	189
2.22. Dini Ekstremizme Karşı Yasal Düzenlemeler: Anayasa Değişikliği ve Yüksek Mahkeme Kararı	196
2.23. Devletle KMDİ'nin Siyasal İslam'a Karşı İşbirliği ve Bununla İlgili Değerlendirmeler	202
2.24. Dini Ekstremizmle Mücadelede Yeni Kararnameler	218
2.25. Din Eğitimi	227
2.26. Yeni Din Kanunu Taslağı ve Uluslararası Kurumlardan Gelen Baskı	232
2.27. Ulusal İdeoloji Arayışları ve Din	237
3. BÖLÜM: KIRGIZİSTAN'DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ: İKİNCİ DÖNEM.....	243
3.1. İktidar Değişikliği ve Din İşleri Devlet Ajansı	243
3.2. Hac Sorunu ve Yeni İktidar	251
3.3. Kurumlararası Din İşleriyle İlgili Kurul ile İlgili Yeni Düzenlemeler	261
3.4. Ekstremist Faaliyetlerle Mücadele Kanunu.....	264
3.5. Yeni İktidar, Hizbuttahrir ve Siyasal İslamcılık.....	271
3.6. Din Konsepti veya "Geleneksel Din" ve "Geleneksel Olmayan Din" Ayrımı	279
3.7. İktidar Krizi ve Yeni Anayasa Çalışmaları	297
3.8. Yeni İktidar ve KMDİ	300
3.9. Şanghay İşbirliği Örgütü ve Devletin Din Politikasına Etkisi	306
3.10. Din Alanındaki Yeni Sorunlar ve Devlet	311
3.11. Yeni Din Kanunu ve Din-Devlet İlişkilerinde Yeni Dönem	314
SONUÇ.....	329
KAYNAKLAR.....	331
EKLER.....	337
EK 1.....	337
EK 2.....	338
EK 3.....	338
EK 4.....	339
EK 5.....	342
ÖZET.....	344
ABSTRACT.....	345

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
b.	baskı
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
CEHTM	Cumhurbaşkanlığı Enformasyonel Hizmetlerin Toplumsal Merkezi
çev.	Çeviren
diğ.	diğerleri
ed.	editör
HKK	Halk Komiserler Kurulu
ing.	İngilizce
Kırg.	Kırgızca
KMDİ	Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi
KÖSSC	Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
KP	Komünist Parti
KSSC	Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
m.	madde
MYK	Merkezi Yürütme Komitesi
ÖİH	Özbekistan İslami Hareketi
RKP	Rusya Komünist Partisi
ROK	Rus Ortodoks Kilisesi
RSFSC	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
Rus.	Rusça
s.	sayfa
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TKP	Türkistan Komünist Partisi
TMYK	Tümrusya Merkezi Yürütme Komitesi
TMYKP	Tümrusya Merkezi Yürütme Komitesi Prezidyumu
Türk.	Türkçe
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

1. Tezin Adı: Kırgızistan'da Din-Devlet İlişkileri

2. Araştırma Problemi

Din ve devlet arasındaki ilişkiler, toplumların hayatında her zaman önemli bir yer tutmuştur. Bunun temel nedeni, şüphesiz ikisinin de toplumsal bir olgu olmasıdır. Din ve devlet arasındaki ilişki, genel olarak siyaset ile din ve özel olarak da siyasi bir organizasyon olarak devletle din arasındaki ilişki şeklinde düşünülebilir. Söz konusu ilişkiler ağı ise, din sosyolojisinin önemli ilgi alanlarından birini oluşturmuştur.¹

Sovyetler Birliğindeki siyasi sisteminin çökmesi, bağımsızlığını kazanan cumhuriyetleri tüm alanlarda olduğu gibi, siyasi ve dini alanda da gelecekte kaderlerini belirleyecek kararlar almaya, önemli tercihlerde bulunmaya zorlamıştır. Bu geçici dönemi -yarı veya tam- bağımsızlığını kazanan eski SSCB ülkelerinin tamamının yaşadığını söylemek mümkündür. Hem dini hem de devleti birer üst yapı kurumu olarak gören Marksizm'i kendisine bir ideoloji olarak benimseyen Sovyet siyasi sisteminde din-devlet ilişkileri ile ilgili –yeterli olmasa da- tek yönlü bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Ancak bağımsızlığını kazanan ülkelerin din-devlet ilişkilerini nasıl düzenledikleri konusunun araştırılması ihtiyacı açıkça kendini hissettirmiştir.²

Kırgız Cumhuriyeti (Kırgızistan), sosyal ve siyasi hayatı, tarihsel ve kültürel birikimiyle kökü tarihin derinliklerine uzanan Kırgız halkının kurduğu bir devlettir. Yakın tarihe kadar SSCB'ye bağlı olan ve 1991'de bağımsızlığını kazanan Kırgızistan, birçok alanda yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Günümüzde de devam eden bu yapılanma süreçlerinden birisi din alanında olmuştur. Bu yapılanma ve yeni oluşumlar din-devlet ilişkilerine de yansımıştır.

Bağımsızlığın elde edilmesinden bu yana devlet, dinle olan ilişkilerini yeniden düzenleme çabası içerisinde olmuştur. Bu alandaki yapılanma ve kurumsallaşma süreci günümüze kadar devam etmiştir. Sürecin devam ettiğine ve din-devlet ilişkilerinin henüz belli bir çerçeveye oturtulamadığına örnek olarak, nüfusun büyük bir kısmını oluşturan

¹ Bkz. Maurice Barbier, *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, çev. Ö. Gözel, Kaknüs Yay., İstanbul, 1999, s. 12-13.

² Kırgızistan'da din-devlet ilişkileri ile ilgili çözüm arayışları ve bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Leonid Syukiyaynen, *Religiozniy Ekstremizm: Pravovie, Politicheskie i Ideologicheskie Aspekti. Religiozniy Ekstremizm v Sentral'noy Azii (Problemi i Perspektivi)*, Duşanbe, 2002; N.N. Şadrova, "Gosudarstvo i Religia na Sovremennom Etape Kirgizstana", *Materialı Konfrentsii, posv. 50-letiyu KGPU im. Arabaeva*, Bişkek, 2002; N.B. Beymaliev, *İstoriya Razvitiya Religii v Kirgizstane*, Bişkek, 2002; B. Maltabarov, *Religia i Sotsial'no-Politicheskie Protsepsi v Kirgizstane*, Bişkek, 2002; *Analiz Zakonoproekta KR "O Svobode Religii i Veroispovedaniya i o Religioznih Organizatsiyah (Kongregatsiyah)*, OBSE Po Voprosam Religii i Veroispovedaniya, Bişkek, 2002.

Müslümanların din eğitimi konusunda devletin bir çözüm üretememesini ve "yeni dini hareketler" olarak bilinen akımların dini yapılanmadaki yeri ve rolünün hala tanımlanamamasını göstermek mümkündür. Devletin, din-devlet ilişkilerini belli bir çerçeveye oturtma çalışmalarının gelecekte de devam edeceği ve bu çabaların ortaya çıkacak dini ve siyasi yapılanmaları büyük ölçüde belirleyeceği göz önünde bulundurulduğu zaman, bu sürecin tarihsel-sosyolojik açıdan incelenmesinin gerekli ve uygun olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla din-devlet ilişkisi modeli arayışlarında hangi süreçten geçildiği, ne tür fikri eğilim ve oluşumların bu süreçte etkili olduğu, hangi aktörlerin sürece dâhil olduğu, devlet tarafından hangi hukuki yapının oluşturulduğu ve nasıl bir uygulamalara gidildiğine ilişkin araştırma yapma ihtiyacı ön plana çıkmıştır.

Din-devlet ilişkileri bağlamında Kırgızistan'da devlet, dindarları ve dini kurumları etkileyen düzenlemeler ve uygulamaları bağımsızlıktan günümüze kadar sürdürmüştür. Çalışma konusu olarak, tarihsel-sosyolojik açıdan bu değişme, gelişme ve yapılanmanın incelenmesinin uygun ve gerekli olduğuna karar verilmiştir. Bu bakımdan araştırmamızın problemini, Kırgızistan'da din-devlet ilişkilerinin nasıl düzenlendiği, devletin din politikasının oluşturulmasında hangi sorunlarla karşılaşıldığı, Sovyetler Birliği gibi bir siyasi yapılanmadan çıkmış olmanın bu süreci ne derce etkilediği ve başka hangi faktörlerin ön plana çıktığı sorunu oluşturmuştur.

3. Tezin Amacı

Toplumsal bir işleve sahip din ve devletin ilişkisinin olmaması mümkün değildir. Bu nedenle araştırılacak olan, ikisi arasındaki ilişkinin varlığı değil, nasıl gerçekleştiğidir.³ Ayrıca, devletin mi dine hâkim olduğu veya dinin devlete mi hakim olduğu sorusu da, Wach'ın deyimiyle 'faydasız'⁴ gözükmemekte ve bizi spekülatif çıkarımlar yapmaya sürüklemektedir. Çünkü günümüzde, mutlak anlamda dine hakim olan devlet modelinin bulunmadığı gibi, tamamıyla devleti kontrol altına almış bir teokrasiden söz etmek de zordur.⁵ Bu nedenle araştırmamızın amacı: a. SSCB döneminde ve bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da din-devlet ilişkilerinin nasıl bir gelişme süreci izlediği, b. Din-devlet ilişkilerinin teoride (yasal düzenlemeler) nasıl düzenlendiği ve pratikte (devletin din

³ Bkz. Mustafa Aydın, *Siyasetin Sosyolojisi: Bir Kurum Olarak Siyaset*, Açılımkitap, Pınar Yay., İstanbul, 2002, s. 151.

⁴ Joachim Wach, *Sociology of Religion*, The University of Chicago Press, Chicago, 1967, s. 290.

⁵ Din-devlet ilişkileri ile ilgili bu tarz modeller tasnifinin eleştirisi ve yeni bir tasnif önerisi için bkz. Silvio Ferrari, "İslam ve Din-Devlet İlişkilerinde Batı Avrupa Modeli", çev. Mehmet Salih Kumaş, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 13, sayı 1, 2004.

politikaları ve dini kurumsallaşma) nasıl bir uygulama alanı bulduğu, c. Din-devlet ilişkilerinin düzenlenmesinde ve uygulanmasında hangi faktörler ve aktörlerin etkili olduğu sorularının cevaplandırılmasıdır.

4. Tezin Önemi

Her devlet kültürel bir politika geliştirmeye ve uygulamaya çalışır. Buna bağlı olarak da, din-devlet ilişkileri konusunda belli bir tavır içerisinde olur. Ayrıca devlet, söz konusu ilişkinin yönü, biçimi ve niteliği ile ilgili olarak kurallar belirler ve uygular. Ancak din de, toplumsal, kültürel ve gerekirse siyasi bir unsur olarak bu ilişkinin düzenlenmesinde her zaman önemli bir aktör olmuştur. Çünkü din, sadece bireyin vicdanına özgü bir olgu değildir. Dinin, aynı zamanda toplumsal fonksiyonu da söz konusudur ve bireyin Allah ile olan ilişkisini düzenlediği gibi, bireyin tabiat, diğer bireyler ve toplumla olan münasebetini de düzenler. Bu bakımdan gerek teoride, gerekse pratikte olsun, dinin devleti -direkt olmasa da dolaylı olarak- etkilemeye çalıştığı görülür⁶ ve bu yönüyle dinle devlet arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur.

Kuşatıcı bir etkiye sahip değerler sistemi olan dinin siyasi bir organizasyon olan devletle ilişkisinin -Kırgız toplumu açısından- ele alan çalışmamız, genelde din-devlet ilişkilerini, özelde de din-devlet ilişkisine ateist dünya anlayışıyla yaklaşan ve buna bağlı uygulamalarda bulunan bir sistem içinden çıkmış ve halkının büyük bir kısmı Müslümanlardan oluşan ülkelerde⁷ nasıl bir din-devlet ilişkisi modeli arayışları içine girildiği, böyle bir sistemin içinden çıkmış olmanın bu ülkelerin yaşadıkları tecrübelerde nasıl bir rol oynadığı, hangi siyasi, sosyal ve kültürel eğilimlerin, fikri oluşumların ortaya çıkmasına zemin hazırladığını anlamak açısından önemlidir. Ayrıca böyle bir araştırma, Kırgızistan'da din-devlet ilişkilerinin nasıl düzenlendiği –veya düzenlenmeye çalışıldığı- ve bunda ne tür faktörlerin etkili olduğu ile ilgili sağlıklı bilgi edinmemize yardımcı olması bakımından da gereklidir.

⁶ Bkz. Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. Battal İnandı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1987, s. 21.

⁷ SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan ülkelerdeki müslüman nüfusu ile ilgili veriler için bkz. İgor Ermakov, Dmitriy Mikulskiy, *İslam v Rosii i Sredney Azii*, “Lotos”, Moskva, 1993, s. 5-8.

5. Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırma, SSCB dönemi din-devlet ilişkileri (Tarihsel Arka Plan) ve bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da din-devlet ilişkileri olmak üzere iki dönemi kapsamış olup, SSCB dönemi din-devlet ilişkileri ile ilgili bölüm, yasal düzenlemeler, yasal düzenlemelerin uygulanması ve kurumsallaşma, ayrıca bağımsızlığa geçiş sürecindeki din-devlet ilişkilerinin araştırılması ile sınırlandırılmıştır. Bağımsızlık sonrası dönemdeki din-devlet ilişkileri ise, 24 Mart 2005 tarihindeki iktidar değişikliğinin öncesi ve sonrası olmak üzere iki bölümde ele alınmış ve yasal düzenlemelerde ve uygulamalarda ortaya konulan din-devlet ilişkisi boyutlarının incelenmesine ve bu konudaki temel faktörlerin tespit edilmesine yönelik çalışmaları kapsamıştır.

6. Yöntem

6.1. Veriler ve Veri Toplama

Araştırmamızda, din-devlet ilişkileri ile ilgili var olan durumu belirleyen çevresel veriler ile kaynak ve süreçle ilgili veriler,⁸ ayrıca kaynak kişi veya grupların genel değerlendirmeleri ve din-devlet ilişkilerine ilişkin algı verileri toplanmıştır.⁹

Araştırma verilerinin elde edilmesi için görüşme, gözlem ve yazılı dokümanların incelenmesi yöntemlerine¹⁰ başvurulmuştur. Görüşme yöntemiyle, Kırgızistan'da din-devlet ilişkisi modeli ile ilgili yapılan tartışmalarda aktif yer alan (devlet adamları, resmi ve resmi olmayan din temsilcileri vb.) kişilerle yüz yüze görüşülerek, hem yapılandırılmış, hem de yapılandırılmamış görüşme türünden yararlanılarak veri toplamaya çalışılmıştır. Araştırmada, din-devlet ilişkileri alanının genel yapısını, temel tartışma konularını, ortaya çıkan fikri eğilim ve oluşumlarını tespit edebilmek ve bu konuda veri elde etmek için gözlem yönteminden faydalanılmıştır. Ayrıca, din-devlet ilişkilerinin oluşum sürecinin tarihsel arka planını ortaya koymak, din-devlet ilişkilerinin teorik boyutunu betimlemek olduğu kadar pratik boyutuyla ilişkisini de tespit etmek amacıyla, dokümantasyon

⁸ Veri, “bilgi veren, sorunu çözmemize ya da karar vermemize yardımcı olan her türlü bilgi veya olgudur”. Rauf Arıkan, *Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma*, 3. b., Gazi Kitabevi, Ankara, 2000, s. 81.

⁹ Çevresel veriler: araştırmanın yer aldığı sosyal, psikolojik, kültürel, demografik ve fiziksel özelliklere ilişkin veriler; süreçle ilgili veriler: araştırma süresince neler olup bittiği ve bu olanların araştırma grubunu nasıl etkilediğine ilişkin veriler; algılara ilişkin veriler ise: araştırma grubunun süreç hakkında düşündüklerine ilişkin verilerdir. Bkz. Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 2.b., Seçkin Yay., Ankara, 2000, s. 19.

¹⁰ Yöntemin birçok tanımı bulunmaktadır. Burada yöntem, “... bilimsel bir araştırmanın çeşitli safhalarında uygulanabilecek teknikleri sistematik bir şekilde düzenleme” (Orhan Türkdoğan, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, Timaş Yay., İstanbul, 2000, s. 206.) anlamında kullanılmıştır.

incelemesi yoluna gidilmiştir. Özellikle tarihsel arka planla (SSCB dönemi din-devlet ilişkileri) ilgili veri elde edebilmek için tarih araştırma metotlarına başvurulmuştur.¹¹

6.2. Verilerin Analizi

Elde edilen bulguların analizinde, araştırmamızın temel özelliğinden hareketle üçlü bir yaklaşım söz konusu olmuştur. İlkinde, toplanan veriler orijinal formuna mümkün olduğu kadar sadık kalınarak okuyucuya sunulmuştur. İkinci olarak bazı nedensel ve açıklayıcı sonuçlara ulaşılmaya ve belli başlı temalar ve bu temalar arası anlamlı ilişkiler belirlenmeye çalışılmış, "neden", "nasıl" sorularına cevap aranmıştır. Üçüncü yaklaşımda ise, -birinci ve ikinci yaklaşımlar temel alınarak- veri analizi sürecine kendi yorumlarımızı katmaya, elde edilen verilerin ve bundan çıkarılan sonuçların kendimiz açısından nasıl görüldüğüne ilişkin bilgilere yer vermiştir.¹²

7. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Hem din hem de devlet sosyal, siyasal, iktisadi ve ekonomik vb. karmaşık yapılar olma özelliklerini gösteren çok boyutlu sosyal müesseseler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu şekildeki çok boyutlu sorunları akademik bir düzeyde tartışmak için problemin genel çerçevesini belirlemek gerekmektedir. Bu nedenle araştırma konumuza geçmeden önce problemin kavramsal ve kuramsal boyutunun ortaya konulması oldukça önemlidir. Çalışmamızın kavramsal boyutunda din ve devletin sosyolojik tanımı, kuramsal boyutunda ise, din-devlet ilişkilerinin sosyolojik analizinin önemi, din-devlet ilişkilerine etki eden temel faktörler ve din-devlet ilişkilerinde öne çıkan modeller üzerinde durulmuştur.

7.1. Kavramsal Çerçeve: Sosyolojik Açıdan Dinin ve Devletin Tanımı Sorunu

7.1.1. Din

Din üzerine sosyolojik araştırma yaparken dinin sosyolojik tanımı üzerinde durmak gerekmektedir ki, bu toplumsal bir gerçeklik olan dinin geniş alanının sınırlarının belirlenmesi, araştırılması için operasyonel hale getirilmesi ve uygun yaklaşımın tespit edilmesi açısından önemlidir.¹³

¹¹ Tarih araştırma metodları ve tarihi bilginin kaynağı ile ilgili bkz. Tuncer Baykara, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, İzmir, 1995.

¹² Veri analizi ile ilgili bkz. Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *A.g.e.*, s. 157.

¹³ Max Weber, çalışmanın daha başında dinin tanımının yapılmasının uygun olmadığı, çalışmanın sonunda ancak böyle bir girişimin mümkün olduğu fikrindedir (Max Weber, *The Sociology of Religion*, tr. Ephraim

Sosyolojik açıdan dinin birçok tanımı yapılmıştır. Berger'in de dediği gibi, tanımlar tabiatı itibariyle tamamen doğru ya da yanlış olmazlar. Ancak daha az veya daha çok yararlı olabilirler.¹⁴ Bazı tanımların dinin belli bir özelliğini ön plana çıkarmaya ve vurgulamaya çalıştığı, bu yapılırken de bazı özelliklerinin göz ardı edilmesine engel olamadığı görülmüştür. Kapsamının dar olduğu bu tür tanımlara karşın, dinin tanımında sınırları çok geniş tutan tanımlar da vardır ki, bu tür tanımlarda birçok sosyal tutum ve davranış din olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda dinin birçok tanımının yanında, bu tanımların işaret ettiği dine sosyolojik açıdan yaklaşım tarzlarının da çeşitliliğinden bahsetmek mümkündür.

Sosyolojik çözümleme alanında din tanımları özsel (substantive) ve işlevsel (functional) tanımlar olmak üzere sosyologlarca iki kısma ayrılarak ele alınmıştır. Özsel tanımlar dinin 'ne' olduğunu tespit etmeye çalışırken, işlevsel tanımlar dinin 'ne tür bir fonksiyon icra ettiğini' tasvir etmeyi amaçlamıştır.

Özsel tanımlar, dinin 'öz'ünün ne olduğu sorusuna cevap aramış ve dinin mahiyetini vurgulamışlardır. En tipik örneğini E. Tylor'un "din, ruhi varlıklara inançtır." tanımında görmekteyiz. Kendi tanımında Tylor, ruhi varlıklar ve inanç gibi dinin içeriğini oluşturan temel kategorilere dayanarak dini tanımlamaya çalışmıştır.¹⁵

Dinin özünü saptamaya çalışanlardan birisi de Emile Durkheim olmuştur. Durkheim, hayatı kutsal ve kutsal olmayan alanlara ayırmanın bize dini tanımlama imkânı vereceğini ileri sürmüştür.¹⁶ Durkheim, insanların kutsal şeylerle karşı karşıya kaldıklarında veya bir ibadet veya tören esnasında derin huşu duygusu yaşadıklarını veya

Fischhoff, Beacon Press, Boston, 1964, s. 1.). Ancak bizim bu çalışmadaki temel amacımız dinin tanımını yapmak olmadığından, yapılmış din tanımları ve bu tanımların sınıflandırılması üzerinde durarak araştırma için uygun tanım üzerinde yoğunlaşmanın araştırmamız açısından daha da verimli olacağı kanaatine varmış bulunuyoruz. Ayrıca Peter L. Berger, dinin tanımına çalışmasının sonunda yer vereceğini belirtip de bir türlü tanımını açıklamayan Weber'i eleştirerek, dinin tanımından kaçmanın veya bilimsel çalışmada ertelemenin araştırma sahasının belirsiz oluşu ve Weber'de olduğu şekilde çok kapalı tanımları kullanmak gibi iki temel nedeninin olabileceğini belirtmiştir. Bkz. Peter L. Berger, *The Social Reality of Religion*, Faber and Faber, London, 1967, s. 176.

¹⁴ Bkz. Peter L. Berger, *A.g.e.*, s. 175.

¹⁵ Tylor, "ruhi varlıklara inanç" tanımlamasının, Tanrıya inanç çerçevesinde ileri sürülen tanımlardan daha da kapsayıcı olduğunu düşünmektedir. Ancak Tylor'un bu tanımı, dinin inanç boyutunu ön plana çıkararak Batılı olmayan birçok dinde görülen ve inanca göre daha da belirleyici olan dinin pratik boyutunu göz ardı ettiği şeklinde eleştirilmektedir. Ayrıca, Tylor'un 'ruhi varlıklar'ını yetersiz bularak dini "insanüstü/doğaüstü varlıklara inanç" olarak tanımlayan yaklaşımların da, dünyada doğaüstü varlıklara inancı içermeyen dinlerin de mevcut olduğu şeklinde yönlendirilen eleştirilerle karşı karşıya kaldıklarını belirtmeliyiz. Bu konuda bkz. Keith A. Roberts, *Religion in Sociological Perspective*, Wadsworth Publishing Company, California, 1990, s. 4.

¹⁶ Durkheim'in din tanımı şöyledir: "din, kutsal şeylere bağlı olarak meydana gelen inanç ve pratiklerden oluşan birliktir." Emile Durkheim, *The Elementary Forms of Religious Life*, tr. Karen E. Fields, The Free Press, New York, 1990, s. 32-44.

bir nevi ürperti hissettiklerini ve bunun diğer günlük hayatta yaşanan duygulardan tamamen farklı olduğunu, dinin özünün de bu olduğunu savunmuştur. Ayrıca o, bütün huşu ve korku tecrübesinin dini olmadığını, kabile topluluklarının da sihir ve büyü merasimlerinde bu tür duygular yaşadıklarını, ancak dini tecrübenin toplumsal bir faaliyet olduğunu ve bu sebeple de mabedin bir dinin özünü oluşturduğunu "biz tarihte mabetsiz bir din bulamayız" şeklinde ifade etmiştir.¹⁷ Görüldüğü gibi, Durkheim de dini tanımlarken dini oluşturan temel öğeler konusunda huşu, mabet ve kutsal¹⁸ gibi kavramlara özel bir vurgu yapmıştır.

Son dönemlerde yapılan özsel tanımlar da öncekiler gibi dinin mahiyetini açıklamaya çalışmışlardır. Spiro, Robertson ve Hill de bu tür özelliklere sahip tanımlar yapmışlardır. Spiro dini, insanüstü, Hill tecrübe ötesi, Robertson ise tecrübe üstü bir olgu olarak görme eğiliminde olmuşlardır.¹⁹

Kısaca ifade etmek gerekirse özsel tanımlar, dinlere genellikle kültürel bir sistem olarak yaklaşan, onların doktrinlerini, ibadet şekillerini, kutsal metinlerini, cemaat yapılarını karşılaştıran yaklaşımlarda kendini göstermiştir. Özsel tanımlar dine daha çok tarihsel ve kültürel bir gerçeklik olarak yaklaşan incelemelerde ve hızlı bir değişim geçirmeyen toplumların dini hayatının araştırılmasında önemli katkı sağlamışlardır. Ancak bu tür tanımlara, kapsayıcı olmadığı, belirli bir zaman ve mekânla sınırlı dinleri tasvir etmekle yetindiği şeklinde eleştiriler getirilmiştir.²⁰

İşlevsel tanımlarda ise, birey veya sosyal grup için dinin ne tür işlev yerine getirdiğine vurgu yapılmıştır. J.M. Yinger, özsel tanımların tanımlamaya çalıştığı dinin sürekli değişime uğradığını ve bu nedenle dinin ne olduğundan çok ne yaptığı, nasıl bir fonksiyon yerine getirdiği konusu üzerinde durmak gerektiğini savunmuştur.²¹

Yinger, -analitik bir amaç için- sürece vurgu yapan tanıma ihtiyacın olduğunu savunmuş, karşılaştırmalı dinler bilimini inanç ve pratiklerdeki farklılıkların yanı sıra

¹⁷ Bkz. Emile Durkheim, *A.g.e.*, s. 41.

¹⁸ Durkheim'in kutsal-profân ayrımını daha sonra M. Eliade geliştirerek dinin sosyolojik analizi için kullanmıştır. Bkz. Mircea Eliade, *The Sacred and The Profane: The Nature of Religion*, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1959; Buna benzer tanımları Rudolf Otto da yapmaktadır: "Din, kutsalın tecrübesidir." Joachim Wach, *Sociology of Religion*, s. 13.

¹⁹ Bu sosyologların dinle ilgili tanımları için bkz. Alan Aldridge, *Religion in The Contemporary World: A Sociological Introduction*, Policy Press, Cambridge, 2003, s. 29; Michael Hill, *A Sociology of Religion*, Basic Books, New York, 1973, s. 42-43; Roger O'Toole, *Religion: Classical Sociological Approaches*, McGraw-Hill, Toronto, 1984, s. 36.

²⁰ Bu tür eleştiriler için bkz. Meredith B. McGuire, *Religion: The Social Context*, Wadsworth Publishing Company, Belmont-California, 1992, s. 11-12.

²¹ Bkz. J.Milton Yinger, *Religion, Society and The Individual*, The Macmillan Company, New York, 1957, s. 7.

genel bir tanımın kullanılmasına imkân tanıyan benzeşmelerin de ilgilendirmesi gerektiğini ve bu nedenle onların (inanç ve pratiklerin) gördükleri fonksiyonları ile birlikte ele alınması gerektiğini dile getirmiştir.²²

Dinin işlevsel tanımına diğer bir örneği Geertz'ın tanımı oluşturabilir. Clifford Geertz dinin, bir inanç olmakla birlikte, insanın tutum ve davranışlarında önemli roller oynayan sembollerin de (din) olduğunu savunmuştur. Ona göre din, insana bir dünya modeli sağlar; moral ve motivasyon ve hayata bakış tarzı kazandırır, ayrıca insanlar için bir toplumsal değerler sistemi sunar.²³ Bazı araştırmacılar, Geertz'ın sembolik kuramına dayanarak bu yaklaşımı özsel ve işlevsel tanımların yanında dinin sembolik tanımı olarak ele almışlardır.²⁴

1940'lardan sonra yükselişe geçen dini yapısal-fonksiyonel açıdan tanımlama yaklaşımı günümüzde de önemini korumuştur. Bu konuda T. Luckmann şöyle demiştir: "Dinin sosyolojik teorisinde, belli düşünceleri -mesela tabiatüstü ile ilgili olanları- dini olarak tanımlama ve sonra bu etiketi, esasen bu düşüncelerin maddeleştirilmesi, sürdürülmesi ve propaganda edilmesi ile ilgili görünen gruplara ve kurumlara iliştiirmek adettir [...] oysa din, toplumsal bir gerçekliktir."²⁵ O'Dea'nın dediği gibi fonksiyonel teori bizim dikkatimizi dinin sosyal sisteme katkısı ve kurulu sistemdeki fonksiyonları üzerine yoğunlaştırmıştır. Bireyler, sosyal sistem tarafından konulan normlar aracılığıyla yönlendirilirler. İnançlar, değerler ve semboller kültürel sistemi kontrol etmekle sosyal sistemi de kontrol ederler ve insan davranışına yön verici işlevi yerine getirirler.²⁶

Kısaca sosyologların işlevsel tanımlarda vurgulamak istedikleri dinin özellikleri ve fonksiyonları şu şekilde özetlenebilir: Din, insan hayatına (nihai sorunlarla ilgili) anlam kazandırır, insanın bilinmeyen şeyleri yorumlayabilmesine ve kontrolü güç olan şeyleri kontrol edebilmesine yardımcı olur; insanın düşüncesini canlandırmayı, kültürel bütünleşmeyi ve sosyal sistemin meşrulaştırılmasını, insan düşüncesinin ve sosyal gerçekliklerin üstün varoluşa yansımaları ve insani varoluşun temel sorunlarıyla mücadele

²² Bkz. J.Milton Yinger, *A.g.e.*, s. 7. Yinger dinin, insan hayatının temel problemlerine karşı mücadelede anlamlandırma işlevini yerine getirdiğini savunmuş ve ancak bu şekilde tanımlandığına dinin bilimsel araştırma için uygun bir nesne haline geleceğini belirtmiştir. İşlevsel açıdan Yinger dini, "insanların hayatındaki -hayatın anlamı, ölüm, ıstırap, kötülük ve adaletsizlik gibi- nihai problemlere karşı mücadelede gerekli anlamlandırmayı sağlayan inanç ve pratikler sistemi" olarak tanımlamıştır. Bkz. Keith A. Roberts, *A.g.e.*, s. 7.

²³ Bkz. J.Milton Yinger, *A.g.e.*, s. 9-12.

²⁴ Bkz. *Aynı yer*.

²⁵ Thomas Luckmann, *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*, Macmillan Publishing Comp., New York, 1967, s. 50.

²⁶ Bkz. Thomas F. O'Dea & Janet O'Dea, *The Sociology of Religion*, Prentice-Hall, A Vaid, Englewood Cliffs, New Jersey, 1983, s. 6.

etmeyi sağlar.²⁷ Din, insanlarca paylaşılan değerleri yaratır, taşır ve onları bir arada tutan bağları kurar.

İşlevsel tanımların en temel özelliklerinden birisi de, şüphesiz özsel tanımlara göre daha da kapsayıcı oluşudur. İşlevsel tanımların birçoğu, özsel tanımların dini bir fenomen olarak kabul etmediği ideolojiyi, ethos'u, birçok değerler sistemini, dünya görüşünü ve buna benzer olguları tanım kapsamına almıştır. İşlevsel tanımların en önemli olumlu yönü, kültürler arası ve tarihsel araştırmalara ve ayrıca dinin değişen boyutlarının araştırılmasına imkân tanınması olmuştur.

İşlevsel tanımlar, daha az kültürel ve tarihsel olan, ölçülebilir kategorilerin araştırılmasının söz konusu olduğu ampirik çalışmalarda yetersiz kaldığı şeklinde eleştirilmiştir. İşlevsel tanımların, insan davranışı ile ilgili her şeye din olarak yaklaşma ve problemi çözmekten çok daha da karmaşık hale getirme sakıncası taşıdığı ileri sürülmüştür. Bu bağlamda T. Parsons'un "din, dil kadar evrensel insani... [bir olgudur]"²⁸ şeklindeki sözü bu tür endişeleri haklı çıkaracak şekilde dile getirilmiştir.

Sonuç olarak hem özsel hem de işlevsel tanımların²⁹ yeterli ve yetersiz yönlerinin olduğunu belirtmeliyiz. Özsel tanımlar, ruhi varlıklara ya da aşkın bir boyuta inancı vurgularken veya hayatın kutsal ve kutsal olmayan çift yönlü özelliğini önemserken, işlevsel tanımlar dini, hayata değerler manzumesi kazandıran bir olgu, insana nihai amaç sağlayan bir etken veya külli semboller sistemi olarak ele almışlardır.

Dinin sosyolojik tanımını içeren bu iki yaklaşımın herhangi birini tek bir dayanak olarak tercih etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü P.L. Berger'in de dediği gibi, tanımlar tamamıyla yanlış veya doğru olamazlar. En yetersiz dediğimiz tanım bile dinin araştırılması için uygun düşen herhangi bir özelliğini veya boyutunu vurgulayacaktır. Dolayısıyla uygun tanımın yapılmasını veya yapılanlardan tercih edilmesini -yöntemde de olduğu gibi- araştırmanın konusu ve amacı belirleyecektir.³⁰ Yapılan tanımın değeri, geçerlilik ve güvenilirliği o tanımın kullanılabilirliğine, ilgili konuda yarar sağlayıp sağlamamasındadır.³¹

Araştırmamızda, her iki tanım çerçevesinde yapılmış çalışmalara ve bulgulara yer verilmiştir. Nitekim dine hem devlet, hem de halk tarafından oldukça geniş kapsamlı

²⁷ Bkz. Meredith B. McGuire, *A.g.e.*, s. 13.

²⁸ Talcott Parsons, "Introduction", Max Weber, *The Sociology of Religion*, s. xxvii.

²⁹ Alan Aldirge, dinin tanımlarını kapsayıcı (inclusive) ve dışlayıcı (exclusive) tanımlar olarak incelemiştir. Bkz. Alan Aldirge, *A.g.e.*, s. 26-30.

³⁰ Bu anlamda tanımlar, Yinger'in de dediği gibi (J.M. Yinger, *A.g.e.*, s. 6), bir 'araç'lırlar.

³¹ Bkz. Roger O'Toole, *A.g.e.*, s. 24.

anlamlar yüklenmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda din, bireysel ve toplumsal anlamda değer üreten, insana belli bir hayat anlayışı sağlayan, hem insanın hem de toplumun tutum ve davranışlarını yönlendiren ve şekillendiren, doğaüstü özellik addedilen kutsala dayalı inanç, ibadet, adet ve merasim örnekleri içeren sosyal bir gerçeklik olarak ele alınmıştır. Kırgızistan'daki din-devlet ilişkilerinden bahsederken kast ettiğimiz 'din' de bu özellikleri kendisinde bulunduran değerler sistemidir.

Dinin sosyolojik izahı sorunu ile dinin sosyolojik tanımının yapılması sorunu arasında çok yakın bir ilişki vardır. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi, dinin sosyolojik tanımında görülen yaklaşım, dinin sosyolojik açıdan bilimsel metotlarla incelenmesinde yön verici olmuştur. Dini özsel tanım aracılığıyla inceleyen bir yaklaşımda, dinin özünde meydana gelen değişme ve gelişmeler araştırmanın objesini oluştururken, dini işlevsel açıdan tanımlayan bir yaklaşım şüphesiz dinin toplumsal ve bireysel fonksiyonları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Günümüzde, dinin çok karmaşık ve çeşitli boyutlara sahip bir olgu olduğu, bunun yanı sıra birçok fonksiyon yerine getirdiği artık sosyolojik genel kanaat haline gelmiştir. Sekülerleşmeden mahalli dini cemaatlere, yeni dini hareketlerden 'sivil din'e kadar birçok konu din sosyolojisinin araştırma alanına girmiştir. Modern dönemde din-devlet ilişkisinin aldığı şekil de bu alanın önemli konularından birisi haline gelmiştir.³²

7.1.2. Devlet

Günümüzde görüldüğü şekliyle devletin, her zaman tarih sahnesinde var olmadığını, -hayat koşulları avcılığa ve tarıma dayanan birçok kültürde görüldüğü gibi- devletsiz toplumların da bulunduklarını antropolojik araştırmalar ortaya koymuştur. Bu topluluklar, kendilerini yöneten informal bir mekanizmaya sahip olmuşlardır. Devletin olmadığı bazı topluluklarda ise, halkın saygı duyduğu ve tabi olduğu -genellikle erkek- bir başkanın iktidarı söz konusu olmuştur. Daha sonraki asırlarda bu başkan kral veya imparator olurken, zamanla padişah sarayları, para birimi ve ülkenin devamlılığı ve gelişmesini sağlayan askeri güç ortaya çıkmıştır. Günümüzde devlet, bunlardan çok farklı

³² Dinin sosyolojik araştırılmasında araştırmanın ampirik verilere dayanması ve araştırmacının objektif davranması konusunun burada ele alınması uygun görülmemiştir. Çünkü bu iki husus, artık sosyolojik yaklaşımı diğer yaklaşımlardan ayıran temel özellikler haline gelmiştir. Bu konuda şu iki esere bakılabilir: M.J. Jackson, *The Sociology of Religion*, B.T. Batsford Ltd. London & Sidney, Sidney, 1974; Bryan R. Wilson, *Religion in Sociological Perspective*, Oxford, Oxford University, 1992.

boyut ve anlam kazanmıştır.³³ Böylece devlet, siyasal toplulukların tarihsel evrimi içinde belli aşamalardan geçerek toplumun tamamını saran bir mekanizma olarak karşımıza çıkmıştır.

İster geleneksel isterse modern devlet olsun tüm devletlerin paylaştıkları ortak özellikler söz konusudur ki, bunlar devlet tanımının yapılmasında temel hareket noktasını oluşturmuştur. A. Giddens, bu özelliklerden biri olarak siyasal aygıtı görmüştür. Ona göre siyasal aygıt mahkeme, meclis ve sivil hizmetler gibi kurumları kapsarken, devletin ikinci özelliği siyasal iradenin hüküm sürdüğü toprak/coğrafi alan, üçüncüsü de, yasa ve güç kullanma yetkisidir.³⁴ Andrew Heywood ise, devleti oluşturan temel özellikleri egemenlik, kamusalılık, meşruluk, hükmetme ve coğrafi alan olarak tanımlamıştır.³⁵

Devlet ile ilgili tanımlar genellikle iki farklı şekilde yapılmıştır. Birincisi organizasyonel tanımlar, ikincisi de fonksiyonel tanımlar olmuştur. Organizasyonel tanımlar, devleti yönetim kurumlarının tamamı olarak görmüştür ki, burada söz konusu olan yasama, kontrol etme, yönlendirme ve düzenleme sürecidir.³⁶

Organizasyonel tanımlar devleti, toplumda kamusal ve özel alan yaratan, zor ve şiddet kullanma hakkına sahip -ki, yaptırım alanı tebaasının bulunduğu coğrafi alanın tümünü kapsar ve özel alandan kesin bir şekilde ayrılır-, vatandaşlarının bürokratik tarzda yönetildiği ve kendi faaliyetlerini finanse etmek için onlara maddi sorumluluklar yükleyebilen egemen gücü kendinde bulunduran kurum ve kuruluşlar toplamı³⁷ olarak ele almışlardır. Max Weber, devletin işlevleri açısından tanımlanamayacağını, çünkü bütün işlevlerin siyasal topluluk tarafından ele alındığı ve yürütüldüğünü savunmuştur. O, devletin kendine özgü somut araçları açısından tanımlanabileceğini ileri sürmüştür ki, bu araçlar da fiziksel güç ve şiddet kullanımıdır.³⁸

Christopher Pierson, M. Weber'in devletle ilgili tanımlarından hareketle devletin şu özelliklerini sıralamıştır: güç (şiddet) araçlarının tekel denetimi; toprak, egemenlik;

³³ Modern devletin ortaya çıkış süreci, devlet teorileri ve devlet türlerini araştırmak çalışmamızın kapsamına girmediğinden bu konu ile ilgili bkz. Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhur Atay, Devin Yay., İstanbul, 2005; Gianfranco Poggi, *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*, Stanford University Press, Stanford California, 1978.

³⁴ Bkz. Anthony Giddens, *Sociology*, Polity Press, Oxford, 1993, s. 309-310.

³⁵ Bkz. *Siyaset*, ed. Mümtazer Tüköne, Lotus Yay., Ankara, 2003, s. 102.

³⁶ Bkz. Patrick Dunleavy & Brendan O'Leary, *Theories of The State: The Politics of Liberal Democracy*, Macmillan Publishing Company, Hong Kong, 1992, s. 1.

³⁷ *A.g.e.*, s. 2. Ancak, devletin organizasyonel tanımları ile ilgili olarak, devletin bu şekilde tanımlanmasının onun tek bir aktör olarak davranmasını gerektirip gerektirmediği, onun devlet organizasyonundaki bireylerin faaliyetlerinin toplamı veya ikincil bir organizasyonun bir kümesi olup olmadığı günümüzde sıkça sorgulanmaktadır. Bkz. *Aynı yer*.

³⁸ Bkz. Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s. 79-80.

anayasallık; kişisel olmayan iktidar; kamu bürokrasisi; meşruiyet ve yurttaşlık.³⁹

Devletin fonksiyonel tanımları ise, iki biçime sahip olmuştur. İlki devleti, belli amaç, maksat ve hedeflere sahip bir kurumlar bütünü olarak görmüştür ki, burada devletin organizasyonel tanımlarda görüldüğü 'kamusal ve özel' alan ayırımına gidilmeksizin ampirik olarak tanımlanabileceği varsayımı ön plana çıkmıştır. Bu durumda devletin 'fonksiyonlarına' denk düşen her hangi bir organizasyon otomatik olarak devletin bir parçası haline gelmiştir. Fonksiyonel tanımın ikinci biçiminde devlet, sosyal düzeni koruma gibi, denge ve istikrarı sağlama etkisine ve ortaya koyduğu sonuçlarına bakılarak tanımlanmıştır.⁴⁰

Devleti, bir idari örgütlenme olmanın yanı sıra, bir aidiyet örgütlenmesi, yani politik topluluk biçimi olarak tanımlayanlar da olmuştur. Buna göre bireyler doğumla birlikte politik bir topluluğun/devletin bir üyesi haline gelmişlerdir ve böylece devleti ülke sınırları içinde doğan ve yaşayan bireyler oluşturmuştur. Ancak bu tür tanımlar devlet kavramına oldukça geniş anlam yüklemeleri nedeniyle bizim araştırmamız için pek kullanışlı görülmemiştir.⁴¹ Çünkü halkın idare ve yönetimine yönelik politika geliştiren ve uygulayan bir yapı olarak gördüğümüz devletin bireyleri da kapsayacak şekilde tanımlanması, din ve devlet ayrımı ve bunların ilişkilerine dair tüm varsayımları geçersiz kılmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda, devletin organizasyonel tanımının kullanılması kararlaştırılmıştır. Böylece biz, -bazen devletin fonksiyonlarının bir kısmını yerine getirebilme imkânına sahip- dinin devletle olan ilişkisini inceleyebilir ve bir sonuca varabiliriz. Dolayısıyla bize göre devlet, belli bir coğrafi alanda kural koyan ve bu kuralların takipçiliğini yapan, güç ve zor kullanması meşru olan ve organik bağlarla bağlı kurumlar bütünüdür.

Araştırmamız açısından öneme sahip bir diğer husus da siyasete ait olanla devlete ait olanın birbirinden nasıl ayrılacağı sorunu olmuştur. Çünkü "klasik teorilerde devlet, siyasal olanın karşılığında, diğer alt kurumlar ya da olgular da onun ekseninde sıralanmıştır. Mesela, bu anlayışa göre ülke, halk, organizasyon vb. devleti meydana

³⁹ Bkz. Christopher Pierson, *Modern Devlet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları Yay., İstanbul, 2000, s. 24.

⁴⁰ Bkz. Patrick Dunleavy & Brendan O'Leary, *A.g.e.*, s. 3. Dinin işlevsel tanımında da karşılaştığımız ve tanım kapsamının aşırı derecede geniş tutulmasında ortaya çıkan olumsuzluklara benzer sorunlar devletin fonksiyonel tanımında da görülmüştür. Çünkü devletin bu şekilde tanımlanması durumunda devletin 'fonksiyonlarına' katkı sağlayan birey, kurum ve kuruluşların tamamının devletin kapsamına alınması gerekir ki, bu da araştırmalarda konunun netleşmesi ve operasyonel hale getirilmesini zorlaştıran bir etken olarak ön plana çıkmıştır.

⁴¹ Bu tür tanım örnekleri için daha geniş bilgi için bkz. Jacqueline Stevens, *Reproducing The State*, Princeton University Press, New York, 1999, s. 60-61.

getiren öğelerdir."⁴² Oysa siyasal olan sadece devletle sınırlanamaz. Günümüzde devletten ayrı birçok kurum ve kuruluşlar siyasal özellikler taşımakta ve siyasal alanda aktif rol almaktadırlar. Özellikle son dönemlerdeki devletin küçülmesi olgusu ve bilim, sanat, kültür gibi birçok kurumun siyasal arenadaki öneminin artması bizim bu görüşümüzü desteklemektedir. Devlet ise, siyasal yapı içerisindeki kurumlardan sadece biridir ve bu nedenle bizim araştırma konumuza dinin siyasal olanın tümüyle olan ilişkisi olarak bakılmamalıdır.⁴³

Diğer bir önemli husus da devletle hükümetin aynı siyasal yapı olup olmadığı tartışmasıdır. Bazı düşünürler devletle hükümetin aynı anlama geldiklerini savunmuşlardır.⁴⁴ Bizim kanaatimize göre, ikisi birbirinden oldukça farklı yapılardır. Devlet bir yönetim mekanizması olarak belirginlik kazanırken, hükümet bu mekanizmayı çalıştırma sorumluluğunu geçici olarak üstlenen bir yönetici gruptur. Devlet soyut ve sürekli bir varlık, hükümet ise somut ve geçici bir özelliğe sahiptir.

Bu bağlamda araştırmamız boyunca kullanmış olduğumuz devlet kavramı, hükümetten ve siyasi sistemde birçok sosyo-politik işlevler gören sivil toplum gibi kurum ve kuruluşlardan farklı olarak ülke sınırları içerisinde egemen olarak kural koyan ve kuralların takipçiliğini yapan, güç ve zor kullanımının meşru bir şekilde tekelleştiği bir mekanizmaya işaret etmektedir.

7.2. Kuramsal Çerçeve: Sosyolojik Açıdan Din-Devlet İlişkileri ve Din-Devlet İlişkilerinde Modeller

7.2.1. Sosyolojik Açıdan Din-Devlet İlişkileri

Din ile devlet arasında asli ve karşılıklı bir bağ vardır: din toplumsal bir yönelime ve toplum da dinsel bir boyuta sahiptir; aynı şekilde devlet de topluma dair temel projeleri gerçekleştirme girişimi ile ilgili temel hakların kendisinde bulunduğunu varsayan toplumsal bir organizasyondur, yani ikisi de toplumda varlık kazanmaktadırlar. Toplumsal sistemin kültürel alt sisteminde yer alan ve inanç ve pratikleriyle birey ve topluma değerler manzumesi sunarak hayatın tamamını sarmaya çalışan din ile toplumun ortak yaşamını örgütleyen, toplumla ilgili otoriter bir biçimde karar alan, yönlendirme ve yönetme iddiası taşıyan siyasi bir grup olan devlet, hemen hemen toplumun tüm alanlarında bir arada bulunmaktadır. Din bazen devlete meşruiyet kazandırıp onun devamlılığına katkı

⁴² Mustafa Aydın, *A.g.e.*, s. 21.

⁴³ Bu konudaki tartışma ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. Nur Vergin, *Siyaset Sosyolojisi*, Bağlam Yay., İstanbul, 2003.

⁴⁴ Bkz. Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, 9. b., Bilgi Yay., İstanbul, 1997, s. 36-37.

sağladığı gibi, bazen devletten ayrı egemenlik kurabilmekte ve bireylerin sadakatini devlete değil de kendine isteyebilmektedir.⁴⁵ Sözünü ettiğimiz bağ, otoriter anlamda, din ve devlet arasındaki hem yakınlığı ve uyuşmayı, hem de çelişkiyi ifade ederken, bu bir arada bulunma durumu ise, geçmişte çatışmadan uzlaşmaya kadar uzanan çeşitli ilişkiler biçiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Son dönemlerde ulusal ve uluslararası düzeyde meydana gelen din bağlantılı siyasi olay ve olgular, devletlerin dinleri ciddiyetle hesaba katan ve muhatap olarak kabul eden yeni politikaların arayışı içerisine girmelerine sebep olmuştur. Özellikle 'laik' -olarak adlandırılan ve din ile devletin birbirinden ayrılığını öngören- devlet yapılarındaki kurumsallaşmadan doğan sorunlar, ahlak/etik krizi ve küreselleşme bu politik yön arayışlarında etkili olmaya başlamıştır. Bu alanlarda meydana gelen gelişme ve değişimler laisizm ve sekülerizm gibi din-devlet ilişkilerinin oturtulmaya çalışıldığı kavramların sorgulanmasını da gündeme taşımıştır.⁴⁶ Bu konular, din-devlet ilişkilerinde son dönemlerde ortaya çıkan sorunlar olmasına karşın, din ve devlet ilişkisinin çok eskilere dayanan bir konu olduğu da gerçektir.

Din-devlet ilişkisi sorunu, her ne kadar sekülerizm hareketleriyle birlikte ön plana çıkarak toplumbilimcilerin dikkatini üzerine çektiyse de, aslında bu ilişki tarihin derinliklerine kadar uzanmaktadır. Devlet-öncesini bir yana bırakacak olursak, ilk devlet şekillerinin ortaya çıkmasından beri ruhani önderlik ile dünyevi önderlik, manevi iktidar ile siyasi iktidar ayırımı ve bu ayırımı dayalı iktidar mücadelesi, çatışma ve uzlaşmalar her zaman var olagelmıştır. Bu bağlamda din-devlet ilişkisinin, 'toplumu yöneten olma', yani iktidara sahip olma mücadelesi şeklinde geliştiğini söylemek mümkündür. Ancak modern dönemde, bu durumun istisnası olabilecek gelişmelerin yaşandığını da belirtmekte fayda vardır.

Modern dönemde ulus devletin güçlenmesi ile birlikte birçok toplumda devletin din karşısında hâkim duruma geldiği ve bu durumun yaygınlık kazandığı gözlenmiştir. Devletin bu hâkim duruma gelmesi sadece bir üstünlük kurma olarak değerlendirilemez. 16. yüzyıldan itibaren, bir toplumsal-siyasi yapı şekli olarak ortaya çıkan ulus devletler, derebeylik ve imparatorluk sistemlerinden farklı siyasal bir sistem olarak 20. yüzyılda

⁴⁵ Bkz. Ejder Okumuş, *Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet*, Pınar Yay., İstanbul, 2003, s. 212-213; Mustafa Aydın, din-devlet ilişkisi ekseninin siyasetin 'dinin meşrulaştırmasından', dinin de devletin 'gücünden pay alma' yöneliminde bulunabileceğini ileri sürmüştür. Mustafa Aydın, *A.g.e.*, s. 140.

⁴⁶ Bu gelişmelerin bir değerlendirmesi için bkz. Peter Antes, "Fransa'da Sekülerizm ve Laiklik", *Devlet ve Din İlişkileri- Farklı Modeller, Konseptler ve Tecrübeler*, Konrad Adenauer Vakfı Yay., Ankara, 2003, s. 12-13.

tamamlanma noktasına ulaşmıştır. "Geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi, bu devletler nesnel bir siyasal yapı olarak toplumu yönetmekle yetinmediler, geri dönüşlü olarak onu yeniden inşa ettiler, tüm sosyal kurumları, belirledikleri bir plan dâhilinde yeniden düzenlediler."⁴⁷ Bu devlet tipinin, pozitif evrimci felsefeye dayanarak, dinin toplum üzerindeki etkisini kaybederek zamanla ortadan kalkacağı varsayımını benimsediği görülmüştür. Modern devletin 19. ve 20. yüzyıllarda benimsediği ideolojilerin neredeyse tamamı devlete bu anlayışı kazandırmıştır. Bunun sonucunda da bazen dini toplumsal alandan dışlamayı -ve bireysel alana indirgemeyi- amaçlayan ve bu yönde yaptırımlarda bulunan, bazen de toplumsal hayattan çekilinceye kadar dini kendi kontrolü altında tutma eğiliminde olan devlet yapıları ortaya çıkmıştır. Kısaca din-devlet ilişkileri bu dönemde karşılıklı iktidar mücadelesi şeklinde değil de, devletin dini alanı tek taraflı olarak belirlemesi ve biçimlendirmesi, dinin de bu durumda genellikle edilgen konumda olması ve toplumsal tabanda kendi varlığını koruyabilme çabası içerisinde bulunması şeklinde gerçekleşmiştir.

Belirtmeye çalıştığımız bu son durum, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişmeye başlamıştır. İlk başta da işaret ettiğimiz gibi, dini olay ve olgular toplumun sosyo-politik alanda -beklenenin aksine- önemli bir yer işgal eder duruma gelmiştir. Bu da devletlerin din-devlet ilişkilerini düzenleme politikalarında daha çok işbirliğine dayalı bir yaklaşım geliştirme arayışları içerisine girmelerinde etkili rol oynamıştır. Doğru kararların alınabilmesi için doğru bilgilere ihtiyaç duyulmuş, din olaylarına spekülâtif ve ideolojik değil, objektif ve bilimsel yaklaşımın gerekliliği anlaşılmıştır. İşte bu noktada din-devlet ilişkilerinin bilimsel-sosyolojik açıdan ele alınması ihtiyacı kendini hissettirmiştir. Ayrıca din-devlet ilişkileri konusu, devletin dine karşı tutum ve tavrı, başka bir ifadeyle devletin din politikası konusunu da kapsamı içerisine almış ve siyasi ve hukuki alanda merkezi anlama sahip olmuştur.⁴⁸

Din-devlet ilişkileri konusu ile ilgili geniş bir kaynağın bulunmasına karşın, bu kaynakların genellikle tarihsel, felsefî ve ideolojik yaklaşıma sahip olduklarını görmek mümkündür. Sosyolojik gelenekte din-devlet ilişkileri -genellikle Hristiyan toplumlarındaki- kilise ve devlet ilişkilerinin araştırılması şeklinde ortaya çıktığı da gözden kaçmamaktadır. Genellikle ruhban sınıfının temsil ettiği kilise ile siyasi otorite arasındaki iktidar mücadelesi şeklinde zuhur eden bu ilişki, oysa diğer dinlerde tamamıyla farklı bir şekilde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla farklı dini geleneklere sahip toplumlardaki

⁴⁷ Mustafa Aydın, *A.g.e.*, s. 27.

⁴⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Gennadiy Luparev, "Konstitutsionnye Problemy Zakonodatel'stva o Religii i Religioznh Organizatsiyah", *Religiya i Pravo*, 2004, No. 4.

din-devlet ilişkilerinin niteliği, biçimi ve boyutu ile ilgili bilimsel araştırmalara ihtiyaç duyulmuştur.⁴⁹ Daha net bir ifade ile din-devlet ilişkilerinin araştırılmasında temel amacın, çeşitli din-devlet ilişkilerinin ortaya çıktığı koşulları ve bunların toplum (lar) açısından sonuçlarını araştırmak olduğu anlaşılmıştır.⁵⁰ Bu bağlamda sosyolojik açıdan din-devlet ilişkilerinin araştırılmasında göz önünde bulundurulması gereken de, din-devlet ilişkilerinin farklı toplumlarda değişik biçimlerde ortaya çıktığı, bunda da birbirinden oldukça farklı birçok faktörün etkili olduğu ve çeşitli sonuçlarının meydana geldiği hususu olmuştur.

Devlet kurum ve kuruluşları ile kurumsallaşmış dini yapıların (dini kurum, örgüt, parti, hareket veya dini merkezler) ilişkileri şeklinde ortaya çıkan ve devletin iç ve dış politikasının temel unsurlarından biri olan din-devlet ilişkilerinin iki şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. İlki din-devlet ilişkisinin teorik boyutudur ki, din-devlet ilişkilerinin hukuki yapısını sergilemiştir. Birey ve bireylerin dini fikir ve inanç edinme, ibadet etme, ayin düzenleme ve teşkilatlanma özgürlüğünün⁵¹ yanı sıra dinin ve dini kurumların toplumsal hayattaki yeri, işlevleri ve faaliyet alanları ile ilgili yasal düzenlemeler hukuki alanın temelini oluşturmuştur. Söz konusu hukuki alanın en iyi yansıdığı yer anayasa ve yürürlükteki kanunlar ve kararnameler olmuştur.⁵² Ayrıca bazen devletle dini kurumlar arasında yapılan anlaşmalar da din-devlet ilişkilerinin teorik boyutunun kapsamı içerisinde yer almıştır.

İkincisi ise, pratik boyuttur ki, din-devlet ilişkilerinin teorik boyutuna dayanmakla birlikte genellikle din eğitimi ve din hizmetlerinin karşılanması konusunda kendini gösteren farklı uygulama ve yapılanma biçimlerini kapsamıştır. Bu anlamda din ile devletin hukuk, eğitim ve sosyal alandaki ilişkilerinden bahsetmek mümkündür. Ayrıca önemle belirtelim ki, belli bir din-devlet ilişkisinin araştırılması, hem teorik boyutu inceleme kapsamına aldığı, hem de teorik boyutun bir uzantısı olan, ancak uygulama şekli

⁴⁹ J. Milton Yinger, bir 'din-devlet ilişkisi'nden bahsedilemeyeceğini, her ülkeye has ve özel olarak ortaya çıkan din-devlet ilişkilerinin söz konusu olduğunu, her birinin ayrı ayrı incelenmesi gerektiğini belirtmekle bu alandaki spesifik çalışmaların önemini vurgulamıştır. J. Milton Yinger, "The Present Status of the Sociology of Religion", *The Sociology of Religion: An Anthology*, ed. Richard D. Knudten, Division of Meredith Publishing Company, New York, 1967, s. 34.

⁵⁰ Bkz. J. M. Yinger, Religion, *Society and the Individual*, s. 232, 243.

⁵¹ Jacques Robert, din hürriyetinin temel üç unsuru olarak dini fikir veya inancı benimseyip benimsememe, dini ayin ve ibadet yapma ve dini teşkilatlanma hürriyetini görmüştür. (Jacques Robert, *Batıda Din-Devlet İlişkileri (Fransa Örneği)*, çev. İzzet Er, İz Yay., İstanbul, 1998, s. 11-12.). Biz de, din özgürlüğünün bu unsurlarının din-devlet ilişkilerinin teorik boyutunu oluşturmadaki temel öğeler olduğu kanaatine varmış bulunuyoruz. Çünkü genel olarak devlet, yasal düzeyde din-devlet ilişkilerini düzenlemede ilk olarak bu hakları göz önünde bulundurma zorunluluğu hissetmektedir.

⁵² Bkz. Servet Armağan, *Din-Vicdan Hürriyeti ve Laiklik (Teori ve Pratik)*, İnsan Yay., 2003, s. 93-94.

olarak ondan önemli ölçüde farklılık arz eden pratik boyutu da incelediği ölçüde bir bütünlük oluşturabilir.⁵³

Diğer bir önemli husus da din ile devletin karşılıklı ilişki içerisinde olması olgusunun, hem dinde hem de devlette yapısal-fonksiyonel değişiklikler meydana getirdiği gerçeğidir. Örneğin modern devletin ortaya çıkmasında din-devlet/siyaset ilişkileri ve bu ilişkilerde meydana gelen değişikliklerin rolü büyük olmuştur.⁵⁴ Aynı şekilde tarih boyunca dinlerin de yerel şartlara göre yapılandığı ve örgütlendiğini görmek mümkündür. Özellikle modern dönemde ulus devletin evrensel dinler üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu dinlerin yapı ve fonksiyon açısından önemli değişikliğe uğradığını söylemek mümkündür.

7.2.2. Din-Devlet İlişkilerinde Modeller

Modeller, "olgular ve olaylar arasındaki ilişki ve etkileşimleri aydınlatmaya yarayan ampirik verilerin teorik temsilidir."⁵⁵ Din-devlet ilişkileri ile ilgili modeller bize, özellikle araştırmamızın konusunu oluşturan din-devlet ilişkisini başka din-devlet ilişkileri ile karşılaştırma imkânı vermektedir. Bu nedenle burada, din-devlet ilişkilerinde öne çıkan modeller, ayrıca din-devlet ilişkilerinin ortaya çıkmasına etki eden faktörler üzerinde durulmuştur.

Din-devlet ilişkilerinde modeller ile ilgili ele alınmış eserlere baktığımızda genellikle şu modellere yer verildiğini görmek mümkündür: 1. Dine bağlı devlet, 2. Devlete bağlı dini sistem, 3. Din ve devletin ayrılığı.⁵⁶

Model arayışları içerisinde bazı araştırmacılar din-devlet ilişkileri ile ilgili olarak daha farklı sınıflandırmalar yapmaya çalışmışlardır. Genellikle devleti temel alan bu yaklaşımlara örnek olacak M. Taplamacıoğlu'nun tasnifi şöyledir: 1. Teokrazi: temelini dini ilkelerin oluşturduğu ve din kuralları tarafından yönetilen devlet, 2. Bizantizm: belli bir dini himayesine alan devlet, 3. Sezaro-papizm: din mensuplarının imparatora ve yurda bağlılıklarını sağlayan devlet, 4. Konkordato: devletin dini gruplar (ın liderleri) ile

⁵³ Ayrıca, din-devlet ilişkilerini, bu şekilde oturmuş yapılara dayalı inceleme yaklaşımının yanında, din ve devletin çatışmaya girdiği, kriz ortamının olduğu durumlardan hareketle araştırmak da mümkündür. Çünkü çatışma ve kriz ortamı din-devlet ilişkilerinde normal koşullarda görülmeyen boşluklara işaret etmesiyle önemlidir.

⁵⁴ Bkz. Günter Kehr, "Din ve Politika", *Günter Kehr, Karl Marx ve diğ. Din Sosyolojisi*, ed. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, 2. b., Vadi Yay., Ankara, 1998, s. 88.

⁵⁵ *Siyaset*, ed. Mümtazer Türköne, s. 12.

⁵⁶ Din-devlet ilişkileri ile ilgili benzer tasnifler için bkz. Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, 2. b., Yağmur Yay., İstanbul, 1962, s. 162-167; Ünver Günay, Harun Güngör, Vehbi Ecer, *Laiklik, Din ve Türkiye*, Adım Yay., Ankara, 1997, s. 12,16; Jacques Robert, *A.g.e.*, s. 17-40; Yümnü Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, İFAV Yay., İstanbul, 1988, s. 138.

anlaşma yapması, 5. Laik devlet: din ile devletin tamamıyla birbirinden ayrı olduğu devlet, 6. Sosyalist devlet: din ve vicdan özgürlüğü ile birlikte *dinsizlik ve tanrıtanımazlık özgürlüğünün bulunduğu* devlet.⁵⁷

Batılı Hristiyan ülkelerdeki din-devlet ilişkileri ile ilgili olarak da kilise-devlet ayırımının titizlikle uygulandığı devlet, resmi kilise modeli veya devlet-kilise işbirliği ve çoğulcu modellerden bahsedilmiştir. Günümüzde ABD ve Fransa'da uygulanan kilise-devlet ayırımına dayanan modelde devlet hiçbir grubu desteklemez, bir teoloji üretmez ve mevcut teolojileri diğerlerine karşı üstün tutmaz iken, resmi kilise modelinde -en tipik örneğini İngiltere oluşturmaktadır- devlet dinle işbirliği yapar, onu tanır, maddi açıdan destekler; buna karşı kilise de devlete meşruiyet, gelenek ve saygınlık kazandırır ve milli birliği güçlendirir. Çoğulcu modelde ise, devlet seküler grupları desteklediği gibi dini grupları da destekler ki, Hollanda ve bazı yönleriyle Almanya ve Avusturya buna örnek teşkil edebilir.

İ.C. İban, devletlerin din-devlet ilişkilerine yaklaşım tarzına bakarak 'uyumu benimseyen devletler' ve 'ayrılığı benimseyen devletler' şeklindeki ayrımı gündeme getirmiştir. Ona göre, uyuşumu benimseyen devletler çoğunluktaki dinin özel bir korumayı hak ettiğini kabul etmiş ve dini dikkate alınması gereken toplumsal bir değer olarak görmüşlerdir. Ayırıştırma taraftarı devletler ise, dinin bireysel vicdana bağlı olduğunu ve herhangi bir kayırmadan yararlanılmaması gerektiğini savunmuşlardır.⁵⁸

Hallencreutz ve Westerlund'ın devletlerin din politikalarına dair yaptıkları sınıflandırmayı da farklı bir yaklaşım olarak bu çerçevede ele almak mümkündür.⁵⁹ Onlara göre devletin din politikası, dini tanıma, genel dini ve seküler olabilir. Dini tanıma politikalarında dini topluluk ve gelenekler siyasi olarak kurumsallaşmıştır. Birçok İslam ülkesinde tercih edilen ve din ile ulus devletlerin bir arada bulunduğu dönemden beri Batıda da yaygın olan bu model katı ve ılımlı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Teokrasiler olarak da adlandırılabilir olan din devletleri, dinin katı bir biçimde kabul edildiği, din adamlarının ve kurumlarının devlete üstünlüğünün söz konusu olduğu ülkeler olmuşlardır ve buna İran İslam Cumhuriyeti örnek teşkil etmiştir. Müslüman çoğunluğun hâkim

⁵⁷ Bkz. Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, 3. b., A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1983, s. 299-301; Bazıları bu tasnifi Teokrazi, Bizantizm/Sezaro-papizm, Konkordato ve Laik devlet olarak dörde indirmektedir. Bkz. Ünver Günay, Harun Güngör, Vehbi Ecer, *A.g.e.*, s. 13-14.

⁵⁸ Bkz. İ.C. İban “Katolik Ülkelerde Kilise-Devlet İlişkileri”, *Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye’de Dini Hizmetlerin Yeniden Yapılanması Uluslararası Sempozyumu*, Cem Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s. 62.

⁵⁹ Bkz. Carl F. Hallencreutz & David Westerlund, “Introduction: Anti-Secularist Policies of Religion”, *Questioning the Secular State: The Worldwide Resurgence of Religion in Politics*, ed. David Westerlund, Hurst & Company, London, 1996, s. 2-3.

olduğu devletlerde ve birçok Hristiyan ve Budist ülkelerde de görülen dine ılımlı yaklaşımda hâkim dine önem verilmiş, destek sağlanmış, ancak devletin çıkarları dini kurumlarınkinden üstün tutulmuştur. "Genel dini" olarak adlandırılan din politikalarında devlet, din tarafından yönlendirilmekle birlikte kurumsal olarak herhangi bir dini geleneğe bağlı kalmamıştır. Devlet ideolojisinde din temel öğelerden birini oluşturmuş, ancak belirleyici ve resmi olarak tanınmamıştır. 'Pancasila' olarak bilinen ve sadece Tanrıya olan inanca işaret eden -ancak ulusal ideolojinin temellerinden biri olan- Endonezya'nın 'sivil dini' bunun tipik örneğini oluşturmuştur. Dinin seküler politikasında ise, devletle dinin en azından formel olarak ayrılığı ve dinin toplumun 'dini' çevresine olan etkisini devlet tarafından sınırlandırma eğilimi mevcuttur. Seküler din politikaları liberal ve Marksist olarak ortaya çıkmıştır ki, liberal yaklaşımda din toplumsal bir dinamik olarak kabul edilmiştir. Dini bireysel ve kolektif özgürlüğe az çok alan tanınmıştır ve din siyasal hayatta önemli rolleri üstlenme şansına sahip olmuştur. Bu durumda birçok örnekte 'sivil din'in çeşitli biçimleri gelişmiş ve dini sembol ve pratikler toplumsal bütünleşmeyi sağlamada siyasi amaçta kullanılmıştır. Marksist devletin din politikalarında ise, ideolojik olarak tanımlanmış dine olumsuz bir yaklaşım ön plana çıkmıştır. Dinin Marksist eleştirisini benimseyen ülkelerde dinle devletin katı bir biçimde ayrılığı kendini göstermiştir. Eski Sovyetler Birliği ve Çin bu yaklaşıma örnek teşkil etmiştir. Dolayısıyla din-devlet ilişkilerinde din devletinden katı bir biçimde dini yeren devlete kadar farklı ilişki biçimleri ortaya çıkmıştır.

Ancak bu tür sınıflandırmaların somut olmadığı, durumun her geçen gün değiştiği de bir gerçektir. Din ile devlet arasındaki ilişkilere dair model oluşturma çabaları, bu konu ile ilgili çalışmalara bir yol gösterici özelliği taşımakla birlikte kesin bir genel ampirik geçerliliğe sahip olmamışlardır. Özellikle bir devletin sınırları içerisinde farklı dini grupların bulunması ve devletin bu gruplarla ilişki biçimlerinin değişiklik arz etmesi, onlara karşı farklı tutum sergilemesi ve tavır takınması, o devletteki din-devlet ilişkilerini belli bir modele oturtmayı zorlaştıran etkenlerin başında gelmiştir. Ayrıca bu modellerin tamamının örneğini günümüzde bulamayabiliriz ve her ne kadar düşünsel olarak bir din-devlet ilişkisi modeli tasarlanmaya çalışılsa da,⁶⁰ uygulamada ne tam anlamıyla bir laik

⁶⁰ Maurice Barbier, din-devlet ilişkileri ile ilgili düşünsel yaklaşımları dört gruba ayırmıştır: 1- Dinsel (Dinin siyaset üzerindeki mutlak üstünlüğü), 2- Araçsal (Siyasetin din üzerindeki üstünlüğü), 3- Liberal (Din ile siyasetin birbirinden ayrılması), 4- Eleştirel (geçersiz duruma gelen eski dinin reddedilmesi, seküler yeni bir dinin gerekliliği). Bkz. Maurice Barbier, *A.g.e.*, s. 16-17.

devletten ve laiklikten,⁶¹ ne de mutlak bir teokrasiden bahsetmek güçtür.⁶² Dolayısıyla günümüzde her devletin farklı dinlere değişik yaklaşım biçimlerini geliştirmesi model sayısının artmasına veya modelleştirme girişimlerinin anlamsızlaşmasına neden olmuştur.⁶³ Örneğin her ne kadar Batı Avrupa ülkelerindeki kilise-devlet ayırımı Protestan ülkelerde (örneğin Danimarka, İngiltere) Katolik ülkelere göre (örneğin İtalya ve İspanya) daha açık bir şekilde gözlemlense de, bu ülkelerin birçoğu kendine has din-devlet ilişkisi modeli geliştirebilecek kadar birbirinden farklı uygulamalara gitmişlerdir. Yani din-devlet ilişkisi sorununa her ülkede kendine has çözümler bulunmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Üçüncü dünya ülkelerindeki uygulamalar ise çok çeşitlilik arz etmiştir.

Eğer her hangi bir din-devlet ilişkisinin bir modele dayandırılması gerekirse, S. Ferrari'nin sunduğu modelin daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Kanaatimizce bu modelin en temel özelliği aynı toplumsal yapı içindeki farklı dini gruplarla devletin karmaşık ilişkilerini açıklama imkânı vermesi olmuştur. Piramit şeklindeki bu model üç kısımdan meydana gelmiştir. Piramidin alt kısmında devletin en az işbirliği içerine girdiği ve en az ilişki kurduğu dini gruplar yer almıştır. Orta kısımda devlet tarafından tanınmış, kayıt altına alınmış ve devletin kontrolü altına girmiş dini gruplar, piramidin üst kısmında ise, devletle en fazla işbirliğine giren dini gruplar yer almıştır. Bu gruplar devlet tarafından ayrıcalıklı bir konuma yerleştirilmişlerdir.⁶⁴ Dolayısıyla bu model, devletle dinin birbirinden ayrışmasından çok yoğun ilişkiler ağı oluşturmaya kadar geniş bir alanı araştırma imkânı vermiştir. Özellikle çeşitli dini grupların bulunduğu toplumlarda bu tasnifin, devletin söz konusu gruplarla kurduğu ilişkilerinin analizinde yardımcı olması

⁶¹ Örneğin Batı ülkelerindeki laiklik ile İslam ülkelerindeki laikliğin ortaya çıkışı, tarihi gelişimi ve uygulama şekilleri arasında büyük farklılıklar söz konusu olmuştur. Bkz. "Laiklik" maddesi, "İslam Dünyasında Laiklik", Talip Küçükcan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 27. Ankara, 2003, s. 62-65; Niyazi Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yay., İstanbul, 1984, s. 25; F. Stanley Lusby, "Laity", *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, Macmillan Publishing Company, New York, 1987, vol. 8. s. 425-429.

⁶² Bkz. Niyazi Öktem, "Din-Devlet İlişkilerinde Sosyal Olgu-Hukuk İkilemi", *Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye'de Dini Hizmetlerin Yeniden Yapılanması Uluslararası Sempozyumu*, s. 81; Farklı teokrasi örnekleri için bkz. Dewey D. Wallarce, "Theocracy", *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, vol. 14. s. 427-430.

⁶³ Ayrıca din-devlet ilişkilerinin her zaman aynı yönde seyretmemesi, sürekli olarak değişim içinde olması (Bkz. Ejder Okumuş, *A.g.e.*, s. 159.) her hangi bir ülkedeki din-devlet ilişkisi modelinden bahsetmemizi zorlaştırmıştır. Yukarıda devletleri -din ile ayrılığı ve uyumu benimseyen devletler şeklinde- tasnif eden İban da bu durumun değişmekte ve her geçen gün yaklaşma sürecinin gerçekleşmekte olduğunu kabul etmiştir (Bkz. İ.C. İban "Katolik Ülkelerde Kilise-Devlet İlişkileri", *Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye'de Dini Hizmetlerin Yeniden Yapılanması Uluslararası Sempozyumu*, s. 63). Aynı şekilde S. Ferrari de, kendisinin yaptığı devletin 'dinden ayrılığı', 'uzlaşma yapması' ve 'ulusal dine/kiliseye sahip olması' (gibi) sınıflandırmanın artık geçerliliğinin kalmadığını, kültürel ve hukuki -bu tür - ayırım yapılırken tarafların memnun olup olmadığına yeterince önem verilmediğini ifade etmiştir. (Bkz. Silvio Ferrari, *A.g.m.*, s. 305.)

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. Silvio Ferrari, *A.g.m.*, s. 311.

beklenebilir.

Konuyla ilgili önemli hususlardan birisi olarak da, bu modellerin oluşumuna etki eden faktörleri saptama sorunu ön plana çıkmıştır. Din-devlet ilişkilerinin biçimlenmesinde tarihi-toplumsal, siyasi-kültürel veya ekonomik sebepler etkili olmuş olabilir, ancak din ve devletin kendilerine has özelliklerinin de bu konuda belirleyici olduğu görülmüştür. Günümüzde olduğu gibi geçmişte de evrensel dinler ve birbirinden önemli ölçüde farklılaşan yeni dini hareketler ve akımlar sosyo-politik hayatta önemli roller oynamışlardır. Aynı şekilde, her ne kadar tarihsel gelişim süreci itibariyle birbirine benzerlik arz etse de, ulus devletler, yapısal ve fonksiyonel açıdan toplumdan topluma farklılık arz etmişlerdir. Bürokratik yapılanmadaki farklılıkları, ideolojik temele sahip olup olmama durumu, egemenliğe dayalı yasa koyuculuğundaki farklılıklar ve toplumla olan ilişkilerindeki çeşitlilik devletlerin dine karşı farklı tavır sergilemelerine neden olmuştur. Dolayısıyla din-devlet ilişkilerinin düzenleniş biçiminde her ülkedeki din ve devletin yapısal-fonksiyonel özellikleri belirleyici olmuştur.

Din-devlet ilişkilerinde ikisinin ayrılığını ya da birlikteliğini birçok araştırmacı dinlere bağlamışlardır. Donald E. Smith, bu konuyu kendisinin dini-politik sistemleri organik ve kiliseye ait/dini hiyerarşik otoriter yapılanma şeklindeki ayırımına dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Organik sistemler dine ve topluma bir bütün gözüyle bakmışlardır ve Hindu dini ve geleneksel Sünni İslamcı gruplar bunun tipik örneğini oluşturmuşlardır. Çünkü bunlarda dini liderler siyasi liderleri kısıtlayabilecek düzeyde iyi örgütlenmemişlerdir. Diğer yandan -Katolik ve Şii İslam gibi- kiliseye dayalı dini-politik sistemler, kilisenin kendi düzenine önem verdiklerinden ve iyi organize olmuş yapıya sahip olduklarından siyaset üzerinde dikkate değer bir otoriteye sahip olmuşlardır. Smith'e göre kiliseye ait sistemler sosyal değişimin yarattığı tüm problemlere kapsamlı çözümler üretmeye yönelik uygun donanım önem verdikleri için siyasi sistemle karşı karşıya gelebilmişlerdir. Organik sistemler ise, cemaatsel/kilise organizasyonu zayıf oldukları ve sosyo-politik konularda bir çözüm veya bir alternatif sunamadıkları için siyasi sistemler karşısında pek etkin olamamışlardır.⁶⁵ Gerçekten de İslam tarihine baktığımızda Sünni ulemanın -ki birçok düşünür bu grubun İslam'da hiçbir zaman ayrı bir siyasi-ruhani sınıfı ya da otoriteyi ifade etmediğini savunmuşlardır- genellikle iktidarın yanında olduğunu, siyasi iktidarla nadiren karşı karşıya geldiğini ve genellikle iktidarı meşrulaştırıcı

⁶⁵ Bkz. Donald E. Smith, "Religion and Political Modernization: Comparative Perspectives", *Religion and Political Modernization*, ed. Donald Eugene Smith, Yale University Press, New Haven and London, 1974, s. 6.

fonksiyon yerine getirdiğini görmek mümkündür. Bununla birlikte, günümüzde dini-siyasi alanda yaşanan gelişmeler göstermiştir ki, sadece toplumda hâkim durumda olan dinin siyasi alanda belirleyiciliği söz konusu değildir. Birçok özellikleri itibariyle hâkim dinden ayrılan ve ruhani bir hiyerarşik yapılanmanın pek belirgin olmadığı alt dini gruplar da siyasi hayatta etkin rol oynamaya başlamışlardır. Son dönemlerde adını sıkça duyduğumuz Hizbuttahrir gibi dini gruplar, din-devlet ilişkilerinin düzenlenmesinde dikkat edilmesi gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmışlardır.

Kısaca ifade etmek gerekirse din-devlet ilişkisinin şeklinin belirlenmesinde başta hâkim din, alt dini gruplar ve devletin yapısal-fonksiyonel özellikleri olmak üzere birçok faktör etkili olmuştur. J.Milton Yinger, din-devlet ilişkisinin şeklini belirleyen faktörler olarak siyasi gücün konumunu, dini kurumsallaşmanın yapısını, bireyin karmaşık isteklerini ve ekonomik gücün dağılımını görmüştür.⁶⁶ Kanaatimizce bu faktörlerin etkisi zaman ve mekâna göre değişiklik arz etmiştir. Ayrıca Hallencreutz ve Westerlund'ın da belirttiği gibi,⁶⁷ bu ilişkileri anlamak için mevcut yapısal durum ile dini ve siyasi alandaki önde gelen aktörleri birlikte ele almak gerekmektedir. Örneğin Yinger'in savunduğu, sadece Allah'a bağlı olmayı takipçilerine dayatan büyük ve monoteist dinlerin -çeşitli değerleri yaşama isteği ve değerler rekabetinde yaşanan çatışmalar- kesin çizgilerle ayrılmış değerlerin yapılanmasına ve din-devlet ilişkilerinde farklı modellerin ortaya çıkmasına neden olduğu⁶⁸ olgusu, ulus devletlerin güçlendiği ve evrensel dinlerdeki bölünmenin daha az olduğu ve bu dinlerin dini-siyasi bir bütün olarak aktif roller üstlendiği döneme denk gelmiştir. Oysa günümüzde hem ulus devletlerdeki hem de evrensel dinlerdeki yapısal-fonksiyonel değişimler, dinler ve devletler arasındaki ilişkileri daha da karmaşık ve parçalı hale getirmiştir. Bu aynı zamanda günümüz küresel

⁶⁶ Bkz. J.Milton Yinger, *A.g.e.*, s. 232. Din-devlet ilişkilerinin şeklini belirleyen bu faktörlerin yanında toplumun düşünsel geçmişinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda birçok ülkenin din-devlet ilişkilerini, toplumsal olgulardan çok ideolojik düşünce yapıları belirlemiştir. Ayrıca bu ideolojik düşünce yapılarının din-devlet ilişkilerini belirlemesi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Örneğin 20. yüzyılda Batıda -Hristiyan toplumlarında- ortaya çıkan din-devlet ilişkileri anlayışının ve buna dayalı uygulamaların İslam ülkelerine yerleştirme ve uygulama girişimleri Batıda görülmeyen teorik ve pratik sorunlara yol açmıştır.

⁶⁷ Bkz. Carl F. Hallencreutz & David Westerlund, *A.g.m.*, s. 3.

⁶⁸ Bkz. *Aynı yer*. Burada yönetsel bir konuya değinmemizde yarar vardır. S.N. Elsenstadt'a göre, dinler siyasi sürece önemli etkide bulunabilirler veya ondan etkilenebilirler. Ama dinin siyasal süreç üzerindeki etkisi, her dinin inanç ve ibadet esaslarının siyaset üzerindeki etkisine değil, o dinin medeniyet söylemi/projesine bakarak anlaşılabilir. (Bkz. S.N. Elsenstadt, "Religion and the Civilizational Dimensions of Politics", *The Political Dimensions of Religion*, ed. Said Amir Arjomand, State University of New York, New York, 1993, s. 37.) Dolayısıyla dinin siyasal olaylara yaklaşım tarzı ve devletle kurduğu ilişki yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz D.E. Smith'in belirttiği gibi salt o dindeki otoritenin hiyerarşik yapılanmasına bakılarak anlaşılabilir. Din-devlet ilişkilerinde dinin etkisini ölçmek daha kapsamlı araştırmaları gerektirmektedir.

dünyasında küçülen ve eski etkisini yitiren devlet ve gittikçe alt gruplara ayrılan din arasındaki ilişki şekillerinin, ulus devletin zirvede bulunduğu ve evrensel dinlerle ilişkisi sonucu ortaya çıkan din-devlet ilişkilerinden oldukça farklılık arz ettiği anlamına gelmiştir. Dolayısıyla devlet ve dinin kendi yapılarında meydana gelen değişiklikler, klasik din-devlet ilişkileri biçimlerinden farklı modellerin ve din politikası uygulamalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ayrıca, günümüzde hem Doğu hem de Batı toplumlarında din-devlet ilişkilerinin belli bir biçime kavuşturulduğunu da söylemek güçtür. Din-devlet ilişkileri sorunu, Hristiyanlık açısından kilisenin devlet dışına atılması ile çözülmüş gibi görünse de,⁶⁹ genel olarak İslam ve Yahudilik, özel olarak da yeni dini mezhep, tarikat, kült ve cemaatler açısından sorun hala varlığını devam ettirmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, modern dönemde din-devlet ilişkilerinin şeklini belirleyen faktörlerden en etkili olanı şüphesiz ulus devlet olmuştur. Bazen devletin, din ile olan ilişkisinin niteliğini ve biçimini neredeyse tek taraflı düzenlediğini söylemek mümkündür. 'Devletin din politikası' olarak adlandırılan bu düzenleme işi, devletin bireysel ve kolektif dini özgürlüklerden, dinin devletin ulusal politikasını belirlemesindeki yerine kadar uzanan geniş bir alanda gerçekleştiği görülmüştür.⁷⁰ Bu bağlamda SSCB'de ortaya çıkan din-devlet ilişkileri biçimi, pozitivist ideolojik bakış açısına sahip ve dine karşı olumsuz bir tutum sergileyen devlet tarafından tek taraflı olarak düzenlenmiş olması nedeniyle de din-devlet ilişkileriyle ilgili modeller içerisinde ayrı bir yere sahip olmuştur. Hallencreutz ve Westerlund'ın din ve devletin katı bir biçimde ayrılığını öngören bir din-devlet ilişkileri biçimi olarak tanımladığı bu modelin nasıl oluşturulduğu ve uygulandığı konusu bu zamana kadar olduğu gibi bundan sonra da toplumbilimcilerin araştırma konusunu oluşturmaya devam edecektir.

Komünist sosyo-politik sistemden çıkmış olan ve her alanda köklü değişikliklerin yaşandığı Kırgızistan'da nasıl bir din-devlet ilişkisi modelinin oluşturulmaya çalışıldığını anlama ve açıklama çalışmaları ise, Sovyet sonrası alanda ortaya çıkan din-devlet ilişkileri biçimleri ve bunların karşılaştırılması ilgili araştırmalara katkı sağlayacağı şüphesizdir. Çünkü 1991'de bağımsızlığını kazanan ülkeler, benzer din-devlet ilişkisi modellerini benimsemiş olmalarına karşın bazen birbirinden çok farklı din politikası yürütebilmişleridir.

⁶⁹ Bahri Zengin'e göre, laiklik sorunu henüz çözülmüş değildir, laiklik, farklı bir din tanımı yapmak suretiyle bu meseleyi geçici olarak dondurmıştır. Bkz. Bahri Zengin, "Türkiye'de Din-Devlet İlişkilerinde Sorunlar", *Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye'de Dini Hizmetlerin Yeniden Yapılanması Uluslararası Sempozyumu*, s. 157.

⁷⁰ Bkz. F. Hallencreutz & David Westerlund, *A.g.m.*, s. 2.

1. BÖLÜM: SSCB DÖNEMİ DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ: TARİHSEL ARKAPLAN

1.1. Ekim İhtilali Sonrası İlk Yasal Düzenlemeler ve Din Karşıtı Propaganda

19. ve 20. yüzyıllarda ortaya çıkan birçok devlette görüldüğü gibi, SSCB'de de bir ideoloji benimsenmiştir ki, bu ideoloji diyalektik materyalizmin Marksist yorumu olmuştur. Belki de SSCB'yi Marksizm'i benimsemiş diğer ülkelerden ayıran temel özellik, ateizmin yanı sıra sosyo-politik ve kültürel hayatı da kapsayan ateizm propagandasını geliştirmesi ve etkin bir şekilde uygulaması olmuştur. Bu nedenle SSCB'de görülen din-devlet ilişkilerinin, ateizm propagandasının gelişim süreci ile birlikte ele alınmasının çalışmamız açısından daha uygun olacağı düşünülmüştür. Ancak öncelikle, Ekim 1917 İhtilali'nin ardından Bolşevik iktidarın dinle ilgili ne tür yasal düzenlemeler getirdiği konusu üzerinde durulmuştur.

"[D]in kendi özünden yoksundur, onun kaynakları gökte değil yerdedir ve o sapkın gerçekliğin ortadan kaldırılmasıyla ki -onun teorisini oluşturmakta- o [din] kendi kendine ölür" diyen K. Marx, dinin kaynağının toplumdaki sınıfsal eşitsizlik olduğunu, dine dayalı devletin ise, kötü, kusurlu ve eksik bir devlet olduğunu savunmuştur.⁷¹ Din ve devleti birer üst yapı kurumları olarak gören ve ekonomik alt yapı üzerinde oluşmuş sınıflı toplum yapısında egemen sınıfın etkinlik aracı olarak değerlendiren K. Marx ve F. Engels'in görüşlerini benimseyen ve geliştiren V. Lenin, din-devlet ilişkisi ile ilgili şöyle demiştir:

"Din kişisel bir iş [konu] sayılmalıdır- bu sözlerle genellikle din-devlet ilişkisi ifade edilmeye çalışılır. Ancak bu sözlerin anlamını tam olarak belirlemek gerekir ki, herhangi bir anlaşmazlığa neden olmasın. Biz, devlet için dinin kişisel bir konu olmasını talep ediyoruz, ancak kendi partimiz söz konusu olduğu zaman dini kişisel bir konu olarak kabul edemeyiz. Devletin din konusunda bir işi olmamalı, dinî birlikler devlet iktidarıyla bağlantılı olmamalıdır. Herkes herhangi bir dine inanmada özgür olmalı veya hiçbir dini tanımamalı, başka bir ifadeyle ateist olmalı ki, genellikle her sosyalist böyledir. Vatandaşlar arasında, onların dini inancı yüzünden haklarında herhangi bir farkın olması kesinlikle kabul edilemez. Resmi evraklarda vatandaşların şu veya bu dini inancı ile ilgili her türlü ifade kaldırılmalıdır. Devlete ait olan kiliseye, devlet paraları kilise ve dini birliklere verilmemeli ki, onlar hemfikir olan vatandaşların birliği olarak iktidardan bağımsız, özgür olmalıdırlar. [...] Kilisenin devletten tamamıyla ayrılması- sosyalist proletaryanın çağdaş devlet ve çağdaş kiliseye sunduğu talep işte budur."⁷²

Rusya Sosyal-Demokratik İşçi Partisinin dine karşı tutumunu ise, Lenin şu şekilde özetlenmiştir:

"Sosyalist proletarya ile ilişkisine baktığımızda din, özel bir iş değildir. [...] Biz, dini

⁷¹ Bkz. *O Religii i Tserkvi (Sbornik Dokumentov)*, ed. V. Garkavenko, Politizdat, Moskva, 1965, s. 7-8. K. Marx ve F. Engels'in din ve devlet anlayışı ile ilgili bkz. Maurice Barbier, *A.g.e.*

⁷² V.İ. Lenin, *Sotsiyalizm i Religii. Ob Otnoşenii Raboçey Parti k Religii*, 2. b., Politizdat, Moskva, 1978, s. 4; Ayrıca bkz. M. Staşevskiy, *Sotsialistiçeskoe Gosudarstvo i Religioznie Ob'edineniya*, İzdatel'stvo Politicheskoy Literaturı, Moskva, 1979, s. 10.

bulanıklıkla saf fikri ve sadece fikri silahla, kendi basın-yayınımızla, [...] kendi sözümüzle savaşmak için kilise ile devletin birbirinden tamamıyla ayrılmasını istiyoruz. [...] Sosyal-demokratya, tüm dünya algısını bilimsel sosyalizm, başka bir ifadeyle Marksizm üzerine kurar. Marksizm'in felsefi temeli, birçok kez Marx ve Engels'in de belirttiği gibi, büyük ölçüde 18. yy. Fransa'daki ve (19. yy. ilk yarısı) Almanya'daki Fierbach materyalizminin -doğal olarak ateist ve her türlü dine karşı düşmanca [yaklaşan]- tarihsel geleneklerini alan diyalektik materyalizmdir."⁷³

Rusya Sosyal-Demokratik İşçi Partisinin 1903'te kabul ettiği programı ise,⁷⁴ herkese vicdan özgürlüğü (5. m.), cinsiyet, ırk ve milliyetinin yanı sıra dinine bakılmaksızın eşitlik (7. m.) vaat etmiş ve kilisenin devletten ve okulun kiliseden ayrılığını öngörmüştür (13. m.). Lenin ve yandaşları, Batı'da daha önce ilan edilen ancak uygulanmayan din ve devlet ayrılığı prensibinin ancak kendileri tarafından gerçekleştirilebileceğini savunmuşlardır.

Çizilen yukarıdaki olumlu tablonun aksine Bolşevikler, dine karşı tutumlarını daha ilk dönemlerden itibaren uygulamalarında yansıtmaya başlamışlardır. İlk olarak, RSFSC'nin Halk Eğitimi ile İlgili Komiserliği tarafından V. Lenin'in imzasıyla 11 Aralık 1917'de yayınlanan "Eğitim ve Öğretim İşlerinin Dini Kurumlardan Alınıp Halk Eğitimi ile İlgili Komiserliğe Verilmesi ile İlgili" Kararname⁷⁵ ile tüm eğitim ve öğretim faaliyetleri Halk Eğitimi ile İlgili Komiserliğe verilmekle kalmayıp, eğitim ve öğretim faaliyetleri yürüten tüm dini enstitü, akademi, misyoner okulları, Kadın manastırları, ilk, orta ve yüksek dini okullar ve benzeri tüm dini kurumların -kullandıkları binalar, araziler, sahip oldukları sermaye gibi tüm taşınabilir ve taşınmaz malları ile birlikte- Halk Eğitimi ile İlgili Komiserliğe geçmesi sağlanmıştır.

Ayrıca yeni iktidarın dine karşı yürüttüğü siyasetin yansıması olarak, 14 Ocak 1918 kararnamesi ile Çarlık döneminde kurumsallaşmış olan saray rahipliği kaldırılmıştır. Geçmişte Çar'dan önemli destek alan ve Çar'a meşruiyet sağlayan bu dini yapılanmanın bünyesinde bulunan kilise, hayır kuruluşları, eğitim ve öğretim kuruluşları -mülk ve sermayelerinin tamamı ile birlikte- kamulaştırılmıştır. RSFSC'nin Askeri İşlerle İlgili Halk Komiserliğinin 16 Ocak 1918 tarihli "Dini İdarenin Tüm Dairelerinin İlgasıyla İlgili" emriyle de, askeri idarelerde görevli din adamlarının tümü istifa ettirilmiştir. Ayrıca bu emirle, daha önce askeriye bünyesinde bulunan ve din hizmeti sunan tüm birimler kaldırılmıştır. RSFSC Devlet Bakımı Halk Komiserliği de, 23 Ocak 1918'de bir emir yayımlayarak kilise, tapınak, din adamları, din öğretmenleri, dini ibadet ve merasimler için

⁷³ V.İ. Lenin, *A.g.e.*, s. 4, 8.

⁷⁴ Bkz. *O Religii i Tserkvi (Sbornik Dokumentov)*, s. 54.

⁷⁵ Bkz. *Dekretı Sovetskoy Vlasti*, Tom I, 25.10.1917-16.03.1918, Moskva, 1957, s. 210-211.

yapılan devlet ödeneklerini kesmiştir.⁷⁶

Eğitimle İlgili Devlet Komisyonu tarafından "Sovyet Okulu Hakkında" başlığıyla 18 Ocak 1918'de yayınlanan Kararname'de,⁷⁷ çocukların din eğitimi devlet üstlenemeyeceği belirtilirken, Sosyal Güvenlik Halk Komiserliği'nin 20 Ocak 1918'de aldığı karar ile kilise, manastır, din öğretmenleri ve dini kurumlara devlet tarafından ödenen ödeneklerin tamamı kesilmiştir.⁷⁸ 23 Ocak 1918'deki Halk Komiserler Kurulu (HKK)'nun Bildirgesine dayanılarak, -Eğitimle İlgili Halk Komiserliğine bağlı devlet kurumları dâhil- toplumsal ve özel kurum ve kuruluşlarda din öğretimi yasaklanmış ve okullarda her türlü dini tören veya kutlamaların yapılmasına müsaade edilmeyeceği vurgulanmıştır. Böylece din eğitiminin çocuk ve gençlere toplu olarak verilmesinin önü kesilmiştir. Diğer yandan parti organları, devletin idari kurumlarını kullanmak suretiyle yoğun bir ateizm propagandası faaliyetlerini başlatmıştır.

Bolşevik iktidar, ateizm propagandası ve din karşıtı çalışmalarla dinin ortadan kalkacağı kanaati taşımıştır.⁷⁹ K Marx ve F. Engels'in çalışmalarına dayanan ve V. Lenin tarafından geliştirilen ateizm propagandası, Bolşeviklerin iktidara geldiği ilk aylardan itibaren uygulamaya konulmuştur. Komünizme doğru ilerlemek isteyen bir devlet ve toplum için dinin önemli bir engel teşkil ettiği düşüncesine dayanan, toplumsal hayat, bilimsel gelişmeler, tarihsel olaylar ve mantıksal çıkarımlardan hareket eden, telkin ve bazen de idari yöntemlerle birey ve toplumu dinden uzaklaştırma çalışmalarının bir bütünü olarak değerlendirebileceğimiz ateizm propagandası, hem parti hem de devlet organları tarafından yürütülmüştür.

Her ne kadar Bennigsen ateizm propagandası ilkelerinin 1925-1928 yıllarında belirlendiğini ve savaş yıllarına doğru tamamlandığını savunmuş olsa da,⁸⁰ ateizm propagandasının temellerinin, Ekim ihtilalinin hemen ardından atılmaya başlandığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Mart 1919 ("Taşrada Politik Propaganda ve Kültürel-Aydınlatma İşleri Hakkında"), Mayıs 1920 ("Ateist Eğitimin Görevleri, İçeriği, Biçimleri ve Yöntemleri"), Mart 1921 ("Glavpolitposvet ve Ajitasyon-Propaganda Görevleri Hakkında", "Din Karşıtı Propagandanın Durumu ve Programın 13. maddesinin İhlali ile İlgili"), 1922 ("Sovyet ve Parti Organlarına Tarikatlar ve Genel Olarak Dini Gruplarla

⁷⁶ *Nekommerçeskoe Partnerstvo, Roditel'skiy Komitet, Zakonodatel'stvo o Svobode Sovesti*, <http://www.r-komitet.ru/vera/index.htm>

⁷⁷ Bkz. *O Religii i Tserkvi (Sbornik Dokumentov)*, s. 99.

⁷⁸ Bkz. M. Staşevskiy, *A.g.e.*, s. 20-21.

⁷⁹ Bkz. *O Religii i Tserkvi (Sbornik Dokumentov)*, s. 15-14.

⁸⁰ Bkz. Alexandre Bennigsen, Chantal Lemerrier-Quelguy, "Islam in the Soviet Muslim Republics", *Islam and The State in the World Today*, ed. Oliver Carre, Manahor Publications, New Delhi, 1987, s. 138.

İlişkilerdeki Siyaset Konusundaki RKP'nin Direktifleri"), Nisan 1923 (Propaganda, Yayın ve Ajitasyon Hakkında", "Din Karşıtı Ajitasyon ve Propaganda Durumu ile İlgili", "Pasha Sırasındaki Din Karşıtı Kampanya Hakkında") ve Mayıs 1924'te ("Taşradaki Çalışmalar Hakkında") yayınlanan kararları⁸¹ saymak mümkündür. Bu kararnamelerde kreşler, ilkokul, ortaokul, lise ve yüksek okullar, iş yerlerin, lokaller ve diğer toplumsal mekânlarda yoğun olarak din karşıtı propagandanın yapılması ve gençlere ve yetişkinlere ateist dünya anlayışının aşılması, doğanın ve toplumun materyalist açıklamalarının, bilimsel, kültürel ve teknolojik yeniliklerin anlatılması gerektiği sıkça vurgulanmıştır. Bunun için okul kitaplarının, sanatsal eserlerin, bilimsel çalışmaların hazırlanması ve teşvik edilmesi öngörülmüştür.

Söz konusu kararların bazılarında din karşıtı propagandayı yürütenlerin dindarlara ve dini kurumlara karşı idari araçlara ve şiddete başvurmamaları konusunda uyarılara da yer verilmiştir. Bazen keyfi olarak dindarların cezalandırıldığı, sürgüne gönderildikleri veya aşağılandıkları, dini kurumların geçerli bir nedene dayanmadan kapatıldığı belirtilmiştir. Ancak yayınlanan kararnamelerde her ne kadar söz konusu uygulamaların Lenin'in din karşıtı propaganda anlayışından uzaklaşmalar olduğu ifade edilmişse de, dini kurumlar olmadık bahanelerle kapatılmaya, dindarlar da baskı altına alınmaya devam edilmiş, dini kurum ve kuruluşlar iktidarın saldırısına uğramıştır.⁸² Ayrıca din karşıtı propagandaların daha "bilimsel"⁸³ bir biçimde İkinci dünya savaşı sonrası yoğun olarak yürütüldüğü tespit edilmiştir.

23 Ocak 1918'de -V. Lenin'in imzasıyla- HKK tarafından yayınlanan "Kiliseyi Devletten ve Okulu Kiliseden Ayırma İle İlgili" Bildirge⁸⁴ ise, din ile Sovyet devleti arasındaki ilişkileri düzenleyen ilk ve temel yasal çerçeve olmuş ve Bolşeviklerin din-devlet ilişkisi programının hukuki temelini oluşturmuştur. Bu kararname özellikle Çarlık döneminde Rus Ortodoks Kilisesi'ne (bundan sonra ROK) tanınan ayrıcalıkları kaldırdığı

⁸¹ Bu kararlar için bkz. *O Religii i Tserkvi (Sbornik Dokumentov)*, s. 56-68; *O Religii (Hrestomatiya)*, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Političeskoy Literaturı, Moskva, 1963, s. 498-516.

⁸² Bkz. John Obert Voll, "Soviet Central Asia and China: Integration or Isolation", *Islam in Asia: Religion, Politics, and Society*, ed. John L. Esposito, Oxford University Press, New York, 1987, s. 132.

⁸³ "Bilimsel ateizm propagandası"nı, V. Lenin'in: "[...] kitlelerin inanç ve dininin kaynağının materyalist bakış açısıyla açıklanması gerekir" (V.İ. Lenin, *A.g.e.*, s. 246.) sözüne dayanan, tabiat olaylarının bilimsel olarak açıklanmasını öngören ve basın-yayın, okul, sinema, tiyatro veya üniversite gibi alanlarda, bilgilendirme ve telkin yönteminin uygulandığı propaganda türü olarak değerlendirmek mümkündür. Bilimsel ateizm kavramının Bolşevikler tarafından sıkça kullanıldığı ve resmi belgelerde yer verildiği, bu bağlamda bilimsel ateizm kurumlarının oluşturulduğu tesit edilmiştir.

⁸⁴ Bkz. *Sbornik Dokumentov i Materialov po İstorii SSSR Sovetskogo Perioda (1917-1958)*, İzdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva, 1966, s. 68-69. Söz konusu bildirge, ilk önce V. Lenin tarafından "Vicdan Özgürlüğü, Kiliseye Ait ve Dinsel Birlikler ile İlgili Bildirge" başlığı altında hazırlanmıştır. Bkz. *Dekrety Sovetskoy Vlasti*, Tom I, s. 371-373.

gibi,⁸⁵ devlete, Rusya ve Rusya'ya bağlı topraklardaki tüm dinler ve mezhepleri denetleme imkânı vermiştir. Bu Kararname'de kilisenin devletten ayrıldığı belirtilmiş (1. m.), dini hak ve özgürlükleri sınırlayan ya da kişilerin inançlarına yönelik ayrımcılık öngören yasaların yapılamayacağı (2. m.), herkesin istediği dine inanabileceği veya inanmayabileceği, resmi evraklarda dini tabiiyetin belirtilemeyeceği (3. m.), devlet birimlerinin faaliyetlerini dini merasim ve törenlerin eşlik edemeyeceği, dini ibadet ve merasimlerin toplumsal düzeni bozmadığı ve diğer vatandaşların haklarını ihlal etmediği sürece -aksi halde yerel yönetimler her türlü önlemi almaya yetkilidir- yerine getirilebileceği, kimsenin dini inançlarını gerekçe göstererek vatandaşlık görevlerinden feragat edemeyeceği -bazen görev değişikliğine mahkeme kararı ile izin verilebileceği-, dini yeminlerin kaldırıldığı, vatandaşların nüfus sicili/kütüğünün ancak devlet tarafından tutulabileceği ifade edilmiştir (4-8. m.).⁸⁶ Kararname'de, okulun kiliseden ayrıldığı, genel eğitimin yapıldığı devlete ait, toplumsal ve özel eğitim kurumlarında dinin öğretilmeyeceği, ancak vatandaşların özel olarak dini öğrenebilecekleri, dini kurumların özel kurumlar gibi muameleye tabi tutulacağı ve onlara herhangi bir ayrıcalığın tanınmayacağı, dini kurumların, üyelerini herhangi bir konuda zorlayamayacağı veya zorla para toplayamayacağı belirtilmiştir (5-11. m.). Ayrıca söz konusu kararname, Sovyetler Birliğindeki dinle ilgili hukuki çerçevenin -Batılı ülkelerdeki din ve devletin birbirinden ayrılığı modelinden farklılaşan- özelliğini de belirlemiştir ki, buna göre dini kurumlar, tüzel kişilik elde edemeyecek, özel mülkiyete sahip olamayacak ve tüm dini kurum ve kuruluşların mülkiyetleri halkın sayılacak, ayrıca dini amaçlara yönelik yapı, araç ve gereçler ise, dini kurumların kullanımına ancak yerel ve merkezi yürütme organlarının özel izni ile verilecektir (12 ve 13. m.).⁸⁷ Görüldüğü gibi Sovyet iktidarının dinle ilişkisini düzenleyen kanun olma özelliğine sahip bu kararname, özgürlüklerin yanı sıra önemli yapısal sınırlamaları da beraberinde getirmiştir. Dini kurumların tüm mülkiyeti

⁸⁵ Dini ayrıcalıkların kaldırıldığı hususu, 2 Kasım 1917'de, Milliyet İşleriyle İlgili Halk Komiseri İ. Djugaşvili (Stalin) ile HKK Başkanı V. Ul'yanov (Lenin)'un imzasıyla "Rusya Halklarının Temel Haklar Bildirgesi" üzerine yayınlanan Kararname'nin 3. maddesinde yer almıştır. Bkz. *Dekretı Sovetskoy Vlasti*, Tom I, s. 37-38.

⁸⁶ Çarlık döneminde kilise, vatandaşların nüfus sicilini tutma konusunda yetkilendirilmişken, Tümrusya Merkezi Yürütme Komitesi RSFSC HKK'nin 18 Aralık 1917'de yayınladığı "Medeni/Resmi Nikâh, Çocuklar ve Nüfus Sicilinin Kaydı ile İlgili" Kararname ile kilisenin yetkileri kaldırılmış, daha önce tutulan kütükler kiliseden alınmış, dini nikahın yapılması ise, vatandaşların şahsi tercihlerine bırakılmıştır (özellikle 1. ve 14. maddeler). Bkz. *A.g.e.*, s. 247-249.

⁸⁷ Bu uygulamalar, 27 Ekim 1917'de yapılan II. Tümrusya İşçi, Asker ve Çiftçi Vekiller Kurultayında kabul edilen "Toprakla İlgili Bildirge"de yer alan ve her türlü özel mülkiyeti kaldırarak devlet tekeli getiren düzenlemenin bir devamı niteliğinde olmuştur. Söz konusu Kararname'nin 3. maddesinde, her türlü milli ve dini ayrıcalık ve sınırlamaların kaldırıldığı belirtilmiştir. "Toprakla İlgili Bildirge" için bkz. *A.g.e.*, s. 17-20.

kamulaştırılırken, dini kurumlara ibadet yerlerinin yapılan anlaşmalara bağlı olarak verilmesinin yerel ve merkezi yönetimlerin iznine bağlanması ve tek bir hukuki standardın belirlenmemesi ise, bu yönetimlerin dini kurumlara karşı yerel koşullara bağlı kalınarak tutum geliştirmesine ve uygulamada bulunmasına, kararların bazen şahsi inisiyatiflere dayanılarak alınmasına, dolayısıyla yerel yönetimlerin birbirinden farklı, bazen de çelişkili kararlar almasına hukuki zemin hazırlamıştır. Bildirgede dini kurumlara tüzel kişilik hakkı verilmeyerek onların hukuki statü elde etmesinin ve devlet organlarıyla resmi-hukuki ilişki içerisinde olmasının önüne geçilmiştir.

"Kiliseyi Devletten ve Okulu Kiliseden Ayırma İle İlgili" Bildirgenin yürürlüğe girmesinin ardından, söz konusu bildirgeyi ve diğer dinle ilgili düzenlemeleri yorumlayan, uygulanmasının denetimini sağlayan ve bu konuda devlet organlarının faaliyetlerini organize ve koordine eden özel bir organa ihtiyaç duyulmuş ve 13 Nisan 1918'de Adalet Halk Komiserliği, Kiliseyi Devletten Ayırma ile İlgili Bildirgenin uygulanmasına yönelik Kurumlararası Komisyon oluşturmuştur.⁸⁸ Komisyonunda, komiserlikler ile Pravoslav ve Katolik Kilisesi gibi kiliselerin temsilcileri yer almıştır. Ancak kısa süre sonra Halk Komiserler Kurulu, konumu ve yetkileri, merkezi organlar sistemindeki yeri belirlenmemiş olan söz konusu komisyonu dağıtmış ve Sovyet iktidarına karşı yükselişte olan dini muhalefete karşı koymak için din politikasını yürütme görevini Adalet Halk Komiserliğinin "özel dairesi" olan 8. Daireye (daha sonra 5. Daire) vermiştir.⁸⁹ Görevleri, Kiliseyi Devletten Ayırma ile İlgili Bildirgenin uygulanmasında ortaya çıkan çatışma durumlarını çözmek; Bildirgenin geliştirilmesi, tamamlanması ve yorumlanması ile ilgili düzenlemelerin yapılmasına katkıda bulunmak; bildirgenin anlaşılması ve uygulanmasında tek tip bir yaklaşımı oluşturmak; dini kurum ve kuruluşların ihtilal karşıtı faaliyetlerinin önüne geçilmesinde diğer devlet organlarına katkı sağlamak olarak belirlenmiştir. 8. Dairenin 14 Mayıs 1918'de yapılan ilk toplantısında HKK Başkanı V. Bonç-Brueviç, vatandaşların "gizli çıkarlarını" gözetken 8. Dairenin, hala topluma etki etmekte olan dine karşı, bildirge ile getirilen yasal düzenlemeleri gerçekleştirmesi, hem dini kurumlar hem de devlet organları tarafından yapılan kanun ihlalleriyle mücadele etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹⁰ Ancak 8. Daire, devlet organlarının ve yerel yönetimlerin dini kurumlara aşırı baskı uyguladıklarını, onlara müdahale ettiklerini ve bunun için idari yöntemlere

⁸⁸ Bkz. M.İ. Odintsov, "Put' Dlinoyu v Sem Desyatletiy: Ot Konfrontatsii k Sotrudničestvu (Gosudarstvenno-Tserkovnie Otnoşeniya v İstorii Sovetskogo Obşestva)", *Na Puti k Svobode Sovesti*, "Progress", Moskva, 1989, s. 35.

⁸⁹ Bkz. *A.g.m.*, s. 35.

⁹⁰ Bkz. *A.g.m.*, s. 36.

sıkça başvurduklarını belirterek devlet organlarına karşı eleştirel bir tutum içerisinde olmuştur.

8. Daire, "Kiliseyi Devletten ve Okulu Kiliseden Ayırma İle İlgili" bildirmede yer alan ve dini kurumlara tüzel kişilik hakkı tanımayan düzenlemeyi ilk toplantısında değerlendirmiştir. Toplantıda, dini kurumlara tüzel kişilik hakkı verilmemesi kararının siyasi olduğu ve bu kararın, Pravoslavlık, Katoliklik gibi büyük kiliselerin Sovyet iktidarına karşı düşmanca tutum içerisinde olması ve dolayısıyla onlarla mücadele edilmesi gerekçesiye dayandığı ifade edilmiştir.⁹¹

İktidardaki Komünist Partinin güdümüyle devlet tarafından alınan ve dini kurumların faaliyet alanlarını sınırlandıran kararlar, sonuçlarını bariz bir şekilde göstermeye başlamıştır. Engels'in, insanları dine karşı aydınlatmada ve onları "dini kalınlardan kurtarma"da sabırlı olunması gerektiği konusundaki tavsiyeleri, Marx'ın şiddete başvuran yöntemlerin anlamsızlığı ile ilgili görüşleri, Lenin'in ise, dini ve dindarları aşağılayıcı davranışların zarar getireceği⁹² ve dine karşı sadece düşünsel olarak mücadele edileceği ile ilgili sözleri⁹³ göz ardı edilmeye başlanmış ve dine karşı şiddete kadar varan uygulamalar yaygınlaşmıştır. Devlet adamları ve partililer tarafından sergilenen uygulamadaki aşırılıklar, Adalet Halk Komiserliğinin 8. Dairesinin Aralık 1918'de yayınladığı bir genelgede dile getirilmiştir. Yerel uygulamalarda Sovyet iktidarının kiliseyi devletten ayırma konusundaki amaçlarını tam olarak anlayamama durumunun ortaya çıktığına yer verilen genelgede, dini yapıtların, Yerel Temsilciler Kurulu ile kullanım konusunda anlaşmaya varan vatandaşlara verilmesi gerektiği, kullanmak isteyen vatandaşların bulunmaması veya yerel Temsilciler Kurulunun dini yapıtların başka amaçlar için kullanılmasının zorunluluğu konusunda karar alması durumunda ancak bu yapıtların kapatılacağı veya başka amaçlar için kullanılacağı; dini yapıtların içerisindeki dini anlama sahip eşyalara dokunulmaması, aksi halde dindarların duygularının incitilebileceği; Temsilciler Kurulunun kiliselerde her türlü dini ibadetleri yasaklama girişimlerine son verilmesi; devrim karşıtı din adamlarının dini merasim esnasında tutuklanması veya aranmasına ancak mecburi kalındığı zaman başvurulabileceği; cezalandırmalarda aşırılıktan kaçınılması; din adamlarını başka

⁹¹ Bkz. *A.g.m.*, s. 37.

⁹² Bkz. V.İ. Lenin, *O Religii i Tserkvi*, s. 265.

⁹³ Bkz. *A.g.e.*, s. 5, 9; Valentin Veniaminoviç Kloçkov, *Sotsialistiçeskoe Gosudarstvo, Pravo i Religioznie Organizatsii*, Znanie, Moskva, 1984, s. 5; M.A. Novikov, "Svoboda Sovesti Kak Pravovaya i Filosofsko-Etiçeskaya Kategoriya", *Svoboda Sovesti v Sotsialistiçeskom Obşestve*, ed. V.D. Timofeev, Akademiya Obşestvennih Nauk pri SK KPSS, İnstitut Nauçnogo Ateizma, Moskva, 1979, s. 7.

bölgelere belli bir süre için veya ömür boyu sürgüne gönderme uygulamalarına son verilmesi; devlet adamlarının, dini yapıtlardan dindarların çıkartılması esnasında dindarları aşağılayıcı tutum içerisinde olmaması; dindarları aşağılayıcı bir davranış olarak değerlendirilebileceğinden dini tören esnasında ve dindarların olmadığı durumlarda dini yapıtlarda aramaların yapılmaması; kilise cemaatinde işçi kesim ile onların dindarlığını sömüren kişiler arasında ayrımın yapılması, işçi kesiminin haklarından alıkonulmaması; Temsilciler Kurulunun, kiliseye ait büyük yapıtlarının boş kalmaması için onların eğitim, sağlık, sosyal güvenlik alanında kullanıma açması; dini kurumlara ait fabrika, hastane, kooperatif vs. millileştirilmesinde onların bozulmaması; bazı uygulamalarda görüldüğü gibi, kamusal alanlardan dini sembollerin kaldırılması işinin din karşıtı gösteriye dönüştürülmemesi; iktidar temsilcilerinin dindarların her türlü toplantılarını yasaklayan uygulamalarına son verilmesi; dini ihtiyaçlar için cemaatin para toplamasına engel olunmaması; sadece resmi nikâhın yapılması konusunda dayatmalara yer verilmemesi; din adamlarının dini nikâh yaptırانların dini inançları ile ilgili kayıtlarına el konulmaması gerektiği belirtilmiştir.⁹⁴ Böylece Adalet Bakanlığının 8. Dairesi, devletin din politikasının yanlış uygulandığını resmi olarak kabul etmiş, din adamları ve dini kurumlara karşı yerel idare ve yönetimler tarafından yapılan baskı ve yasadışı uygulamaların yersiz ve gereksiz olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵

Haziran 1919'da Adalet Halk Komiserliğinin 8. Dairesi, "Kiliseyi Devletten ve Okulu Kiliseden Ayırma ile İlgili" Bildirgede yer alan din eğitimi ile ilgili hükümleri yorumlayan bir açıklama daha yapmıştır. Bu açıklamada, anne babaların evlerinde çocuklarına din eğitimi verebilecekleri, ancak bu eğitimin grup eğitimi şeklinde olmaması gerektiği belirtilmiştir.⁹⁶

10 Temmuz 1918'de ise, RSFSC Anayasası kabul edilmiş ve dinle ilgili bazı düzenlemelere yer verilmiştir. Anayasa'nın 13. maddesinde: "emekçilere gerçek vicdan özgürlüğünün sağlanması amacıyla kilise devletten, okul da kiliseden ayrılmıştır. Dini ve din karşıtı propaganda yapma hakkı tüm vatandaşlara tanınmıştır" ifadesine yer verilirken, vicdan özgürlüğünün nasıl sağlanacağı, ibadet, merasim ve törenleri yerine getirme hakkının ne olduğu ve nasıl gerçekleşeceği konuları netlik kazanmamıştır. Çünkü

⁹⁴ İlgili yönerge için bkz. *O Religii i Tserkvi (Sbornik Dokumentov)*, s. 100.

⁹⁵ V. Romanovskaya ise, "İhtilal ve Kilise" dergisi ile "Tanrısız" gazetesini yayınlayan söz konusu Dairenin, dini kurumlara her türlü araçlarla müdahale eden "yok edici/infaz edici" organ olduğunu savunmuştur. Bkz. V.B. Romanovskaya, "Pravovie Aspektı Vzaimootnoşeniy Sovetskogo Gosudarstva i Konfessiy", *Vestnik NGU im. N.İ. Lobaçevskogo*, <http://www.unn.ru/rus/books/stat11.htm>.

⁹⁶ Bkz. Valentin Veniaminoviç Kloçkov, *A.g.e.*, s. 34.

kanaatimizce, kanun açısından sadece din ile devletin birbirinden ayrılmış olduğunun ifade edilmesi, vicdan özgürlüğünün sağlanması açısından yeterli değildir. Devletin laik özelliği, dini kurumları devletten ayırmanın yanı sıra, hem devlet hem de dini kurumlar tarafından bireyin dinle ilgili görüş ve kanaatine müdahale edilmemesini, saygı duyulmasını, inanç ve kanaati dolayısıyla baskı görmemesini sağlamayı bunun da yasalarda açıkça belirtilmesini gerektirir.⁹⁷

Anayasa'nın getirdiği düzenlemelerden biri de, seçme ve seçilme hakkı ile ilgili olmuştur. Anayasa'nın 65. maddesinin 4. fıkrasında, keşişler ve kilise veya dini kurumların görevlilerinin seçemeyeceği ve seçilemeyeceği belirtilmiştir.⁹⁸ Dolayısıyla vatandaşlara dini ve din karşıtı propaganda yapma hakkı tanınmasına karşın, din adamlarının seçme ve seçilme hakkı ellerinden alınmış, böylece uygulamalarda da görüldüğü gibi, din adamlarının toplumdan tecrit edilmesine temel oluşturmuş ve onlara ayrımcılık yapılmıştır. Nitekim Bolşeviklerin din adamlarını devrim karşıtı olarak nitelendirme ve toplumsal hayata katılımını sınırlandırma çabası, Komünist Partinin Merkezi Komitesi tarafından alınan kararlara açıkça yansımıştır. Din adamlarının seçme ve seçilme hakkı ile ilgili sınırlamalar, SSCB'nin 1936 Anayasası'ndan kaldırılmıştır. Ancak daha sonra görüleceği gibi, 1936 SSCB Anayasası vatandaşlara din karşıtı propaganda hakkı tanınmasına karşın, vatandaşların dini propaganda hakkını engelleyerek ateist propagandanın önünü açmıştır.

1919'da kabul edilen Rusya Komünist Partisi (RKP)'nin programında, 1903 parti programındaki 13. madde daha da genişletilmiştir: RKP'nin kiliseyi devletten ve okulu kiliseden ayırmakla yetinmeyeceği, RKP'nin, kitlelerin toplumsal ve günlük faaliyetlerindeki ölçülülük ve bilinçlilikle ancak dini kalıntıların yok edilebileceği kanaatine sahip olduğu belirtilmiş, partinin, emekçilerin dini kalıntılardan arınmalarına katkıda bulunarak ve geniş kapsamlı bilimsel ve ateizm propagandasını gerçekleştirerek sömürgeci sınıflarla dini propaganda kurumları arasındaki bağın tamamıyla yok edilmesini amaçladığı ifade edilmiş, ancak bununla birlikte dini fanatizmin daha da güçlenmesini sağlayacak olan dindarların duygularını aşağılamaktan kaçınılması gerektiği tavsiye

⁹⁷ Din ve vicdan özgürlüğünün sadece din ve devletin ayrılığı çerçevesinde yorumlandığını, SSCB döneminde sonradan kabul edilen Anayasalarda da görmek mümkündür. 1977 SSCB Anayasası ancak bu konuda farklı bir özelliğe sahip olmuştur. 1977 SSCB Anayasası'nda vicdan özgürlüğü: "herhangi bir dine inanma ve gereklerini yerine getirme veya hiçbirine inanmama, dini kültleri icra etme ve ateizm propagandası yapma hakkı" şeklinde tanımlanmış, ancak bu kez ateizm propagandasına izin verilirken, dini propaganda konusuna belirtilmemiştir.

⁹⁸ Bkz. *Sbornik Zakonov i Ukazov Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR 1938-1967g.*, Cilt I, s. 48, 58.

edilmiştir.⁹⁹

1 Haziran 1922'de kabul edilen RSFSC Ceza Kanunu'nun "Kiliseyi Devletten Ayırma ile İlgili Kuralların İhlali" başlıklı III. Kısımında, dinle ilgili yasal düzenlemelerin ihlali için idari ve cezai sorumluluklar öngörülmüştür.¹⁰⁰ Kanun'da, işçi-çiftçi iktidarını devirmek veya onun kanun ve kararnamelerine karşı çıkmayı körüklemek amacıyla kitlelere karşı dini hurafeleri kullanmanın Ceza Kanunu'nun 69. maddesine göre¹⁰¹ cezalandırılacağı (119. m.) belirtilirken, resmi ve özel eğitim kurumlarında ve okullarda çocuklara ve erişkin olmayan gençlere dinin öğretilmesinin bir yıla kadar mecburi çalışma (121. m.), dini kurumlar için zorunlu olarak yardım toplamının altı aya kadar mecburi çalışma ve ilgili dini kurumun mülkiyetine el koyma (122. m.), dini kurumların kendilerine idari ve hukuki fonksiyon yüklemesi veya tüzel kişilik hakkı tanınmasının altı aya kadar mecburi çalışma, ilgili dini kurumu ilga etme ve mülkiyetine el koyma (123. m.), devlet dairelerinde dini törenler gerçekleştirme, aynı şekilde bu dairelerde dini simgeleri bulundurmanın üç aya kadar mecburi çalışma veya 300 Ruble/altın ile cezalandırılacağı (124. m.) ifade edilmiştir. Ayrıca Ceza Kanunu, toplumsal düzeni bozmayan ve başkalarının haklarını ihlal etmeyen dini törenleri engellemeye yönelik davranışlar için de altı aya kadar mecburi çalışma cezası öngörmüştür (125. m.). Kanun'un 119. maddesi, devrim karşıtı olarak ilan edilen din adamlarının faaliyetlerini sınırlandırmayı amaçlarken, 121. maddesi ise, 18 Ocak 1918'de Eğitimle İlgili Devlet Komisyonu tarafından "Sovyet Okulu Hakkında" başlığıyla yayınlanan Kararname'de dile getirilen ve özel eğitim kurumları dâhil her türlü kurumun toplu din eğitimi gerçekleştirmesini yasaklayan düzenlemeyi Ceza Kanunu'nun kapsamına almıştır. Sovyetler Birliğine bağlı bazı cumhuriyetlerde ise, 18 yaşını doldurmamış çocuklara evlerde de dini eğitiminin verilmesini yasaklayan kararlar alınmıştır ki,¹⁰² aşağıda bu tür uygulamaların Orta Asya'da, özellikle Kırgızistan'da nasıl gerçekleştirildiğine yer verilmiştir.

⁹⁹ Bkz. *O Religii i Tserkvi (Sbornik Dokumentov)*, s. 56.

¹⁰⁰ RSFSC Ceza Kanunu'nun dinle ilgili hükümleri için bkz. Ek 1.

¹⁰¹ 1 Haziran 1922 RSFSC Ceza Kanunu'nun 69. maddesi, Sovyet iktidarını zor kullanarak veya itaatsizlikle devirmeye veya toplu olarak askeri veya vergi yükümlülüklerini yerine getirmemeye çağıran ve bunun propagandasını yapanlara en az üç yıl ağırlaştırılmış hapis cezası, aynı suçun savaş ortamında işlenmesi halinde ise, en üst ceza ile cezalandırılmasını öngörmüştür.

¹⁰² Bkz. A. Sedyulin, *Zakonodatel'stvo O Religioznh Kul'tah*, "Yuridiçeskaya Literatura", Moskva, 1974, s. 32.

1.2. Bolşeviklerin Orta Asya'da Yürüttüğü Din Politikası

Ekim 1917'deki ihtilalin ardından Bolşeviklerin bölgeyi ele geçirmesi ile birlikte, günümüzdeki Kırgızistan toprakları RSFSC'ye bağlı Türkistan Özerk (Otonom) Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adlı idari yapılanmanın içerisinde yer almıştır.¹⁰³ İlk dönemlerde Bolşevikler, yerel koşulları göz önünde bulundurmuşlar ve oldukça ılımlı bir din politikası yürütmüşlerdir. Sovyet iktidarı, bir yandan Orta Asya toplumlarında kendi düzenini oturtmaya çalışırken, diğer yandan da sosyalist devrime Müslümanların desteğini kazanma çabası içerisinde olmuştur. Bunun en güzel örneğini RSFSC'nin Milletlerle İlgili Komiserliği'nin 24 Kasım 1917'de yayınladığı "Rusya ve Doğu'nun Tüm Emekçi Müslümanlarına" başlıklı bildirme oluşturmıştır. "Yoldaşlar! Kardeşler!" diye başlayan bu bildirmede, Rusya'da hayati öneme sahip olayların gerçekleşmekte olduğu, Rus Hükümeti'nin ve Halk Komiserler Kurulu (HKK)nun öncülük ettiği devrimin kapitalist emperyalizmin sömürgeleştirmesi ve köleleştirmesine son vermek üzere olduğu, devrimi hem Batı hem de Doğu'nun desteklediği belirtildikten sonra şöyle denilmiştir:

"Rusya Müslümanları, Kırım ve Volga Tatarları, Sibiry ve Türkistan Kırgızları ve Sartları, Kafkasya Türkleri ve Tatarları, Kafkasya Çeçenleri ve Dağıstanlıları, camileri ve ibadet evleri yıkılanlar, Rusya'nın çarları ve zalimleri tarafından inançları ve gelenekleri çiğnenenler! Artık sizin inançlarınız ve gelenekleriniz, sizin milli ve kültürel kurumlarınız özgürdür ve dokunulmazdır. Kendi milli yaşantınızı özgürce ve serbest olarak kurunuz. Siz bu hakka sahipsiniz. Sizin haklarınız, tüm Rusya halklarının hakları gibi devrimin tüm gücüyle ve onun kurumları olan İşçi, Asker ve Çiftçi Vekiller Kurulları tarafından korunmaktadır [...] [Bu nedenle] devrimi ve tam yetkili hükümetini destekleyin [...] Biz, devrilmiş Çar'ın Konstantinopol'u ele geçirmeye yönelik gizli anlaşmalarının [...] durdurulduğunu ve yok edildiğini ilan ediyoruz [...] Konstantinopol Müslümanların elinde kalmalıdır [...] Biz İran'ı bölme anlaşmasının durdurulduğunu ve ortadan kaldırıldığını ilan ediyoruz [...] Biz Türkiye'yi bölme ve ondan Ermenistan'ı alma anlaşmasının durdurulduğunu ve ortadan kaldırıldığını ilan ediyoruz. Savaş biter bitmez Ermenilere kendi siyasi kaderlerini özgürce belirleme hakkı sağlanacaktır. Size Rusya'dan ve onun devrimci hükümetinden kölelik gelmez, aksine kölelik Avrupa emperyalizminden, sizin vatanınızı kendi çalıntı ve soyulmuş 'koloni"sine dönüştürenlerden gelir. [O halde bu] canavarları ve sizin ülkelerinizi köleleştirenleri devirin [...] Zaman kaybetmeyin ve topraklarınızı asırlar boyu işgal edenleri omuzlarınızdan atınız! Onlara daha fazla kendi ocağınızı yağmalamalarına müsaade etmeyin! Kendi ülkelerinizin sahibi yine kendiniz olmalısınız! Siz kendi hayatınızı kendinizin istediği biçimde ve şekilde kurmalısınız! Siz bu hakka sahipsiniz ve kendi kaderiniz kendi ellerinizde [...] Biz bayraklarımızda dünyanın ezilen halklarına kurtuluş taşıyoruz. Rusya Müslümanları! Doğu Müslümanları! Bu dünyayı yenileme yolunda biz sizden anlayış ve destek bekliyoruz. Halk Komiserler Kurulu Başkanı V. Ulyanov (Lenin) Milletler İşleriyle İlgili Halk Komiseri Djugaşvili-Stalin." ¹⁰⁴

Komünist Partinin dine karşı olumsuz tutumuna karşın başlangıçta rejimin

¹⁰³ Türkistan'ın RSFSC'ye katılımı ve Bolşevik iktidarını tanınması 20 Nisan ile 1 Mayıs 1918 tarihleri arasında yapılan Bölge Kurultayı ile gerçekleşmiştir. Bkz. S.S. Daniyarov, *Kul'turnoe Stroitel'stvo v Sovetskom Kirgizstane (1918-1930)*, Akademiya Nauk Kirgizskoy SSR/İnstitut İstorii, İzdatel'stvo Akademii Nauk Kirgizskoy SSR, Frunze, 1963, s. 28.

¹⁰⁴ *Dekreti Sovetskoy Vlasti*, Tom I, s. 113-114.

Müslümanlara karşı daha müsamahalı davranmasında, birçok bölgede iç savaşın sürmesi ve Bolşeviklerin Müslüman halkın desteğini kazanma ihtiyacını hissetmiş olması şüphesiz etkili olmuştur.¹⁰⁵ Ayrıca söz konusu dönemde, Müslüman bölgelerin tamamına henüz girilmemiş olması da devletin İslam'la ilgili politikasının tam anlamıyla uygulanmasına engel teşkil etmiştir.

İlk dönemde, Orta Asya'da bazı idari yapılanmalar ortaya çıkmıştır. Örneğin Kırgızistan'ın Oş şehrinde Müslüman Vekiller Kurulu, Pişpek'te ise, Kırgız Halk Komitesi oluşturulmuştur. Siyasi söyleme sahip hareketlerden biri olan Şura-i İslam, İslami kurum ve kuruluşların korunması ve İslami değerlerin yaşatılmasını savunurken,¹⁰⁶ "Türkistan Türkistanlılarıdır" fikrinin öncülüğünü yapan Turan hareketi ise, ortak bir Türkistan devletinin kurulması düşüncesini ileri sürmüştür.¹⁰⁷ Kazak ve Kırgız aydınlarının oluşturduğu "Alaş" yapılanması ise, ulusal bir devletin kurulmasını ve din ve devletin ayrılığını öngörmüştür.¹⁰⁸

Müslümanları kendilerine çekebilmek için Bolşevikler tarafından İçişleri Merkez Müslüman Komiserliği ve Türkistan Komünist Partisi (TKP) Müslümanlar Dairesi oluşturulmuş, Müslümanlar Müslüman Kızıl Ordu'da askerlik yapmaya davet edilmiş, parti organlarında Müslüman üyelerin namaz kılmasına izin verilmiştir.¹⁰⁹ Bolşeviklerin bu ılımlı tutumuna birçok din adamı olumlu yaklaşmış ve onlarla birlikte hareket etmiştir.

Ancak iç savaşın sona ermesi ve Müslüman bölgelerin kontrol altına alınması ile birlikte Sovyet iktidarının dine karşı tutumu uygulamalarda kendini göstermeye başlamış, Bolşevikler'in tamamıyla farklı bir devlet ve toplum yapısı öngördüğü kısa süre içerisinde anlaşılmış ve bu oluşumlar zamanla ortadan kaldırılmıştır. İlk olarak Oş ve Pişpek'teki (şimdiki Bişkek) Şura-i İslam ve İttifak temsilcilikleri kapatılmıştır.¹¹⁰ 18 Ocak 1918'de Rusya'da kabul edilen "Kiliseyi Devletten ve Okulu Kilisede Ayırma ile İlgili" Bildirgenin bir benzerinin 20 Ekim 1918'de Türkistan Halk Komiserler Kurulu tarafından da kabul edilmesi ise, Türkistan'daki dini duruma müdahalenin başlangıcı olmuştur. Bu karara

¹⁰⁵ Bkz. Michael Rywkin, "Islam and the New Soviet Man: 70 Years of Evolution", *Central Asian Survey*, Vol. 6, No. 4, 1987, s. 24.

¹⁰⁶ Bkz. Aleksandr Yarkov, *Oçerk İstorii Religiy v Kirgıztane*, Tsentr OBSE v Bişkeke, Bişkek, 2002, s. 54.

¹⁰⁷ Bkz. *İslam v SSSR: Osobennosti Protsessa Sekulyarizatsii v Respublikah Sovetskogo Vostoka*, ed. E.G. Filimonov, Akademiya Obşestvennih Nauk pri SK KPSS/Institut Nauçnogo Ateizma, Mısl', Moskva, 1983, s. 46.

¹⁰⁸ Bkz. N.S. Esenamanova, *İslam v Tsentral'noy Azii: İstoriya i Sovremennost'*, Mejdunarodnyy Universitet Kirgıztana, Bişkek, 2003, s. 22; M. Abdılđaev, *Kirgıztan'da Ateistik Kız Karaştın Kalıptanışı*, Kirgızstan, Frunze, 1982, s. 12.

¹⁰⁹ Bkz. N.S. Esenamanova, *A.g.e.*, s. 27.

¹¹⁰ Bkz. Aleksandr Yarkov, *A.g.e.*, s. 56. "Alaş" siyasi yapılanmasının ortadan kaldırılması ile ilgili Sovyet rejiminin kararları için bkz. M. Abdılđaev, *A.g.e.*, s. 14.

dayanarak 30 Mart 1919'da Türkistan Halk Eğitim Komiserliği, okullarda görev yapan din temsilcilerinin tümünün görevlerine son verirken,¹¹¹ dini kurum ve kuruluşlara -özellikle Müslüman toplumlardaki mektep ve medreselere- maddi destek sağlayan vakıflar Yerel Halk Komiserliklerine devredilmiştir.¹¹²

18 Haziran 1918'de Lenin'in imzasıyla yayınlanan "Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Halk Eğitiminin Düzenlenmesiyle İlgili" Kararnameye ek olarak kabul edilen "Türkistan ÖSSC'de Halk Eğitiminin Düzenlenmesiyle İlgili" Karar'ın 6 Aralık 1918'de Türkistan Merkezi Komitesi tarafından onaylanması ile birlikte, Türkistan'da laik eğitim sistemine geçilmiş, mektep ve medreselerin yanı sıra Çarlık döneminde kurulmuş olan Rus-Tuzem okulları gibi Rus Çarlığının okulları da kapatılmaya başlanmıştır.¹¹³ Bu uygulamaları, Türkistan ÖSSC Merkezi Yürütme Komitesi, Halk Komiserler Kurulu ve Halk Eğitim Komiserliğinin okullarda dinin öğretilmesinin yasaklanması, öğretimin ana dilde yapılması, okul olabilecek yapılara el konulması, kız çocuklarıyla erkek çocukların birlikte okutulması, tüm özel okulların Halk Eğitim Dairelerine bağlanması, "bay" (türk. bey) ve "manap" (türk. ağa) evlerinin okula çevrilmesi ile ilgili kararları izlemiştir.¹¹⁴

TKP'nin 30 Mart 1919 tarihli II. Kurultayında alınan karar sonucunda TKP nezdinde oluşturulan Müslümanlar Dairesi, Sovyet rejimi karşıtı faaliyet yürüttüğü, "Türk Cumhuriyeti" kurmak amacıyla milli ve dini çağrılarda bulunduğu gerekçesiyle 1920'de TKP'nin V. Kurultayında tekrar kapatılmıştır.¹¹⁵ 1919 ve 1920'de TMYK ve RSFSR Halk Komiserler Kurulunun kararıyla oluşturulan Türkistan İşleriyle İlgili Komisyon ve RKP Merkezi Komitesinin Türkistan Dairesi ise, Türkistan'da yeni düzenin yerleştirilmesine öncülük eden iki kurum olmuştur.¹¹⁶

Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserler Kurulu, TMYK'nın 16 Aralık 1919 tarihli okur-yazarlık oranının arttırılması ile ilgili kararına dayanarak bir kararname yayınlamıştır. Bu Kararname'de, dini kurumlara ait camilerin ve diğer kuruluşların yerel organlar tarafından okul olarak kullanılmasına karar verilmiştir.¹¹⁷ Din karşıtı uygulamalarını Bolşevikler, Lenin'in: "geri kalmış halkların kültürel ve günlük

¹¹¹ Bkz. M. Abdildaev, *A.g.e.*, s. 19.

¹¹² Bkz. İ. A. Alimov, "Otnaşenie Sovetskogo Pravitelstva Turkestanskoy ASSR k Religioznım Maktabam i Madrasa (1917-1924)", *İslam v Tsentral'noy Azii*, s. 211; V.G. Sadur, "Musul'mane v SSSR: İstoriya i Sovremennost'" *Na Puti k Svobode Sovesti*, s. 431.

¹¹³ Bkz. S.S. Daniyarov, *A.g.e.*, s. 26, 30.

¹¹⁴ Bkz. *A.g.e.*, s. 30-31.

¹¹⁵ Bkz. M. Abdildaev, *A.g.e.*, s. 16.

¹¹⁶ Bkz. S.S. Daniyarov, *A.g.e.*, s. 23.

¹¹⁷ Bkz. M. Abdildaev, *A.g.e.*, s. 19-20.

yaşam düzeylerini yükseltme" ve onları "aydınlatma"¹¹⁸ gerekçesine dayandırarak sürdürmüşlerdir. İbadet evlerinin kapatılması işlemleri, halkın tepkisini çekmemek için "çoğunluğun bu yöndeki isteği" gerekçesine dayandırılmıştır.¹¹⁹

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, Muriel Atkin'in de belirttiği gibi¹²⁰ -özellikle Orta Asya'da- bazen ulusal kimliği din, dini kimliği de ulusal ve etnik kökenler belirlemiştir ve [ilk dönemde] bazen Kırgız, Özbek, Kazak gibi yerel ulusal ve etnik kimlikler, "Müslüman" olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle bazen "Müslüman Ordu" veya "Müslüman Komiserliği"nden söz edilmiştir.¹²¹ İlk dönemlerde İslami kurum ve kuruluşlar devletten ayrılırken, Müslümanlar etno-sosyal bir grup olarak kabul edilmiştir.¹²²

Ancak bu anlayışın, Bolşevikler tarafından gitgide bilinçli olarak terk edildiğini ve "Müslüman" kelimesinin sadece dini bir tanımlama olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.¹²³ Bu bağlamda Sovyet rejimi için İslam'la mücadele, sadece dini kimlikleri ortadan kaldırmak amacıyla değil, ulusal ve etnik kimliklerle mücadele çerçevesinde de yürütülmüştür. Dini kimlikle etnik kimliğin bütünlüğünü kırmak ve -rejim yanlısı kurum olan SSCB Bilimler Akademisinin desteklediği- "enternasyonal kültür"ü¹²⁴ oluşturmak öncelikli hedef olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla tek tip "Sovyet İnsanı" ve "Sovyet Toplumu" yaratma ve 'komünist' kimliği ön planda tutma amacı taşıyan Sovyet rejimi, tasarlanan söz konusu kişilik tiplmesi ile dini/dini-etnik kimliğin -temel doktriner yapısı itibariyle olduğu gibi pratik açıdan da- uyuşmadığının farkında olmuş,¹²⁵ İslam dinine ve İslami hayat tarzına karşı uyguladığı baskının nedenini de bu anlayış oluşturmuştur.¹²⁶

Oliver Roy: "SSCB'nin ideolojik hedefinin, halkları Rus dilli bir *homo sovieticus* (Sovyet İnsanı) içinde eritmek, stratejik öncelik de, dil (Türkçe) veya din (İslam) üzerine

¹¹⁸ Bkz. S.S. Daniyarov, *A.g.e.*, s. 25.

¹¹⁹ Bkz. Aleksandr Yarkov, *A.g.e.*, s. 61.

¹²⁰ Bkz. Muriel Atkin, "Religious, National, and Other Identities in Central Asia", *Muslims in Central Asia: Expressions of Identity and Change*, ed. Je-Ann Gross, Duke University Press, Durham and London, 1992, s. 46.

¹²¹ Bkz. Alexandre Bennigsen, "Panturkism and Panislamism in History and Today", *Central Asian Survey*, Vol. 3, No. 3, 1985, s. 42-43.

¹²² Bkz. Ayslu Bilalovna Yunusova, "İslam v Sisteme Rossiyskogo Zakonodatel'stva", *Religioznie Organizatsii i Gosudarstvo: Perspektivi Vzaimodeystviya*, Rudomino, Moskva, 1999, s. 36.

¹²³ Örneğin 1926 nüfus sayımlarında, "Müslüman" gibi kimlik tanımlarının belirtilmesi yasaklanmıştır. Bkz. Aleksandr Yarkov, *A.g.e.*, s. 60.

¹²⁴ Bkz. *İslam v SSSR: Osobennosti Protsessa Sekulyarizatsii v Respublikah Sovetskogo Vostoka*, ed. E.G. Filimonov, s. 51-52.

¹²⁵ Bkz. M. Mobin Shorish, "Back to Jadidism; The Future of Education in Central Asia", *Islamic Studies*, Vol. 33. No. 2-3, 1994, s. 67.

¹²⁶ Bkz. Chantal Lemerquier-Quelquejay, "From Tribe To Umma", *Central Asian Survey*, Vol. 3, No. 3, 1985, s. 17-19.

kurulu büyük dilsel ve kültürel bütünlükleri kırmak"¹²⁷ olduğunu, A. Bennigsen de, iktidarın, insanları bir arada tutmayı başaran İslam'ın zayıflatılmasıyla halkın Pantürkist "Millet" anlayışını koruma ümitlerinin de yok edileceğine inandığını¹²⁸ ileri sürerken, M. Nazif Shahrani ise, rejimin Marksizm-Leninizm'in Ruslaştırılmış şeklini benimsediğini ve bu Rus kültürü ve Rus dilinin modern Sovyet kültürü, dili ve değerleri olarak kabul ettirildiğini, ayrıca Rus hâkimiyetinin çıkarlarına meydan okuyan tüm ideolojileri merhametsizce bastırdığını savunmuştur.¹²⁹ M. Nazif Shahrani ayrıca, İslami inanç ve pratiklerin ve Müslümanların, Sovyetler tarafından ideolojik olarak geleneksel, irrasyonel, reaksiyoner, fanatik, ilerleme-karşıtı, düşman, baskıcı, batıl, modern-karşıtı, gericiliğin simgesi ve insanların afyonu olarak tanımlandığını ve etiketlendirildiğini ileri sürmüştür.¹³⁰ Ancak şu da bir gerçektir ki, rejimin İslam'ı hedef alan kampanyaları zaman ve mekâna göre farklı biçim ve düzeyde uygulanmıştır. Shireen T. Hunter'ın ifade ettiği gibi,¹³¹ SSCB'de rejimin İslam'a karşı tutumu aktif bertaraf etme kampanyaları ile sınırlı tolerans gösterme arasında gidip gelmiştir. Sınırlı toleransın gösterildiği dönemler olduğu gibi, çok sert din karşıtı propagandanın yapıldığı, baskının artırıldığı, dinin zora dayalı olarak yasaklandığı dönemler de yaşanmıştır. Nitekim Lenin'in ölümünden sonra, din adamları ve dini kurumlara karşı yürütülen kampanya, ilk dönemlere göre daha da yoğunlaştırılmıştır.

1.3. Stalin Dönemine Geçiş ve Din-Devlet İlişkileri

Propaganda ve telkin yöntemiyle dine karşı mücadele edilmesinin temellerini atan ve savunan V. Lenin'in ölümünden sonra, devletin ve Komünist Partinin din karşıtı faaliyetlerinde önemli değişiklikler baş göstermiştir. Yerel organların dini kurumlara ve din adamlarına yönelik idari müdahalelerini birçok kez eleştiren -ve daha önce Lenin'in girişimleriyle lağvedilmesi engellenen- Adalet Halk Komiserliğinin 5. Dairesi, Bolşevik

¹²⁷ Oliver Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Moralı, Metis Yay., İstanbul, 2000, s. 9. Sovyet iktidarının Müslümanlara yönelik olarak geliştirdiği farklı din politikası ve uygulama biçimi ile ilgili olarak bkz. Marina Tolmacheva, "Muslim Woman and Atheism in Central Asia", *Islamic Studies*, Vol. 33, No. 2-3, 1994, s. 185.

¹²⁸ Bkz. Alexandre Bennigsen, *A.g.m.*, s. 43-45. Nur Omarov ise, SSCB döneminde uygulanan ve "homo sovieticus" yaratma amacı taşıyan ulusalcılık karşıtı siyasetin olumsuz sonuçlar doğurduğunu, bu siyasetin körüklediği yerelcilik ve kabileciliğin günümüz Kırgız toplumu için büyük sorun oluşturduğunu savunmuştur. Bkz. Omarov Nur Melisoviç, *Gumanitarnie Aspektı Bezopastnosti Kirgizskoy Respubliki v XXI Veke: Vizovı i Otvetı*, Bişkek, 2001, s. 64.

¹²⁹ Bkz. M. Nazif Shahrani, "From Tribe to Umma: Comments on the Dynamics of Identity in Muslim Soviet Central Asia", *Central Asian Survey*, Vol. 3, No. 3, 1985, s. 34.

¹³⁰ Bkz. M. Nazif Shahrani, "Islam and the Political Culture of 'Scientific Atheism' in Post Soviet Central Asia; Future Pedicament", *Islamic Studies*, Vol. 33, No. 2-3, Summer-Autumn 1994, s. 144.

¹³¹ Bkz. Shireen T. Hunter, "Islam in Post-Independence Central Asia: Internal and External Dimensions", *Journal of Islamic Studies*, Vol. 7, No. 2, s. 291.

iktidarın dini devletten ayırma amacının gerçekleştiği, artık kendisine ihtiyaç duyulmadığı ve faaliyette bulunduğu dönemde pratik işlerden çok hukuki konular üzerinde yoğunlaştığı gerekçesiyle lağvedilmiştir. 5. Dairenin lağvedilmesinin ardından TMYK nezdinde dinle ilgili merkezi devlet organının kurulması çalışmaları yürütülse de, bu amaç gerçekleştirilememiştir. Dini kurumların faaliyetlerini denetleme, onları kayıt altına alma, kurultayları için izin verme ve her türlü toplum karşıtı faaliyetlerini engelleme görevini 1929'a kadar İçişleri Halk Komiserliği yerine getirmiştir. Bununla birlikte TMYK, dinle ilgili mevzuatın yerine getirilmesi ile ilgili yerel devlet organları için yönerge ve genelgeler hazırlarken, TMYK Sekreterliği ve Prezidyumu, inananların ve yerel organların dini kurumların kaydı ve anlaşmalarının iptali konularındaki başvurularını değerlendirmiştir.¹³² Ancak bu dönemde, dini kurumlara karşı sınırlamaların kapsamı daha da genişlemiştir. TMYK'nin yerel devlet organları için yayınladığı yönerge ve genelgelerde, dini kurumların genel toplantılarında dini olmayan konuların görüşülmesi, çocuklar, gençler ve bayanlar için kurs ve toplantıların düzenlenmesine izin verilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Din adamları ve dini kurumlara karşı, onların ihtilal karşıtı oluşumlar olarak Sovyet iktidarı ve Komünist Partiyi hedef alan faaliyetler içerisinde oldukları ile ilgili resmi bir kanaat oluşmaya başlamıştır.¹³³

1924'ten itibaren resmi belgelerde "din karşıtı ajitasyon ve propaganda" ve "İslam'ın Sovyet karşıtı özelliği", "İslam'la Mücadelenin Yöntemleri"ne daha sık yer verilmeye başlanmıştır.¹³⁴ Uygulamada ise, ilk olarak 1924'te Orta Asya Müslüman toplumlarında görülen şariat uygulamalarına son verilmiş, 1927'de, SSCB Merkezi Yürütme Komitesinin "Şariat ve Adat Mahkemeleri Hakkında" başlığı taşıyan kararnamesiyle şariat mahkemeleri lağvedilmiştir.¹³⁵ Bolşevik işgaline kadar çocukların ilköğretim ve orta öğretimini sağlayan mektep ve medreseler 1928'de resmi olarak kapatılmış, 1930'ların başında tamamen ortadan kaldırılmıştır.¹³⁶ Aynı yıl binlerce kilise, camii ve sinagog kapatılırken, Lenin'in hedef olarak gösterdiği Panislamizm'in temsilcileri olarak mollalar (din adamları)¹³⁷ idam edilmiş veya Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir.¹³⁸

¹³² Bkz. M.İ. Odintsov, *A.g.m.*, s. 39.

¹³³ Bkz. *A.g.m.*, s. 42.

¹³⁴ Bkz. N.S. Esenamanova, *A.g.e.*, s. 29.

¹³⁵ Bkz. Shoshana Keller, "İslam in Soviet Central Asia, 1917-1930: Soviet Policy and the Struggle for Control", *Central Asian Survey*, Vol. 11, No. 1, 1992, s. 32.

¹³⁶ Bkz. Alexandre Bennigsen, Chantal L. Quelquejay, "İslam in the Soviet Muslim Republics", s. 136-138; Mark Juergensmeyer, *The New Cold War? Religious Nationalism Confronts Secular State*, University of California, California, 1993, s. 112; Valentin Veniaminoviç Kloçkov, *A.g.e.*, s. 59.

¹³⁷ Bkz. V.İ. Lenin, *A.g.e.*, s.257.

14 Ekim 1924'te RSFSC'ye bağlı Karakırgız Özerk Vilayeti olarak adlandırılan Kırgızistan, 1 Şubat 1926'da Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (KÖSSC) adını almış ve ardından 30 Nisan 1929'da Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası¹³⁹ kabul edilmiştir. 11 Mayıs 1925 RSFSC Anayasası¹⁴⁰ ile aynı düzenlemeleri paylaşan 1929 Anayasa'nın 6. maddesinde: "emekçilere gerçek inanç özgürlüğü sağlamak amacıyla kilise (tüm dinlerin dini kurumları) devletten ve okul kiliseden ayrılmıştır, dini ve din karşıtı propaganda hakkı tüm vatandaşlara tanınmıştır" denilirken, 15. maddede KÖSSC'nin, siyasi veya dini faaliyetleri nedeniyle takibe uğrayan yabancılara sığınma hakkı tanıyacağı belirtilmiştir. KÖSSC Anayasası'nın 85. maddesinde, vatandaşların ırk, cinsiyet, ... dini inancına bakılmaksızın seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu ifade edilmiş, ancak 86. maddede, Çarlık döneminde polis olarak görev yapanlar, suçluların yanı sıra tüm din ve mezheplerin dini kurum ve ibadet evlerinde din görevlisi görevini mesleki olarak yapan kişilerin seçme ve seçilme hakkına sahip olmadıkları belirtilmiştir.¹⁴¹ Böylece din adamlarının siyasi sürece katılımı engellendiği gibi, onlar toplumsal hayattan dışlanmış ve ikinci sınıf vatandaş muamelesine tabi tutulmuşlardır.

Aynı yaklaşım dini kurumlar için de sergilenmiştir. 1920'li yılların sonlarına doğru oluşan ve dini kurumların dindarların dini ihtiyaçlarını karşılama dışında başka herhangi bir faaliyet yürütmemesi ve toplumsal hayatın her alanından çıkartılması gerektiği ile ilgili devlet yetkilileri ve organlarında oluşan kanaat, 8 Nisan 1929'da kabul edilen ve SSCB'nin dağılmasına kadar Din Kanunu işlevi gören "Dini Birlikler ile İlgili" Kararname'de yasal bir hüküm olarak yer almıştır.

8 Nisan 1929'da Tümrusya Merkezi Yürütme Komitesi Prezidyumu (TMYKP) ve RSFSC Halk Komiserler Kurulu "Dini Birlikler ile İlgili" Kararname¹⁴² yayınlamıştır. 68 maddeden oluşan bu kararname, din-devlet ilişkisi ile ilgili en ciddi yasal düzenleme

¹³⁸ Bkz. A. Yarkov, Kırgızistan'da ilk toplu idamın Pişpek'te Mart 1921'de gerçekleştirildiğini savunmuştur. Bkz. Aleksandr Yarkov, *A.g.e.*, s. 58-59; Alex De Jonge, *Stalin and the Shaping of the Soviet Union*, Fontana/Collins, London, 1987, s. 239.

¹³⁹ KÖSSC Anayasasının dinle ilgili hükümleri için bkz. Ek 2.

¹⁴⁰ 11 Mayıs 1925 RSFSC Anayasası'ndan önce kabul edilen 1924 SSCB Anayasası'nda dinle ilgili herhangi bir düzenleme yer almamıştır. 1924 SSCB Anayasası'nda SSCB'nin kurumsal yapısı, bünyesinde bulunan cumhuriyetlerin siyasi ve hukuki yapısı ve birbiriyle ilişkilerine yer verilmiştir. Bkz. *İstoriya Sovetskoy Konstitutsii (V Dokumentah) 1917-1956*, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Yuridičeskoy Literaturı, Moskva, 1957, s. 458.

¹⁴¹ M. Staşevskiy, seçme ve seçilme hakkının verilmemesini, bu tür kişilerin bu hakkı "sosyalist devrimin çıkarlarının aleyhine kullanma ihtimali"ne bağlamıştır. M. Staşevskiy, *A.g.e.*, s. 135-136. SSCB'nin 1936 Anayasası'nda ise, bu sınırlama yer almamış ve etnik, dini vs. özelliklerine bakılmaksızın herkesin seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir (135. m.).

¹⁴² "Dini Kurumlar ile İlgili" Kararname için bkz. *Hronologičeskoe Sobranie Zakonov, Ukazov Prezidiuma Verhovnogo Soveta i Postanovleniy Pravitel'stva RSFSR*, Minsterstvo Yustitsii RSFSR, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Yuridičeskoy Literaturı, Moskva, 1959, Cilt II, s. 45.

olarak ön plana çıkmış ve kısaca şu düzenlemelere yer vermiştir: 23.01.1918 "Kiliseyi Devletten ve Okulu Kiliseden Ayırma ile İlgili" Bildirgenin kapsamına kiliseler, dini gruplar, mezhepler, dini akımlar ve her türlü diğer kültürel birlikler girer (1. m.); tüm dini birlikler, dini topluluk veya inananlar grubu olarak kayıt olurlar, her vatandaş sadece bir dini birliğe üye olabilir (2. m.); dini topluluk, 18 yaşını tamamlamış, aynı din, akım veya mezhebe tabi, en az 20 kişiden oluşmuş (daha az sayıdakilere inananlar grubunu oluşturma hakkı verilir) ve dini ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya gelmiş yerel birliktir. Dini topluluklar ve gruplar tüzel kişilik hakkından yararlanamazlar (3. m.); dini topluluklar ve gruplar, Şehir Kurulu (rus. Gorsovet) veya İlçe Yürütme Komitesi (rus. Rayonny İspolnitel'nıy Komitet)ndeki dini konulara bakan komisyonda kayıt olduktan sonra ancak faaliyet yürütebilirler (4. m.); kayıt için 20 kişilik kurucu üye ve temsilcileri 4. maddede belirtilen organlara dilekçe ve dini birliğin üyeleri, organları, din görevlileri hakkında bilgi verir, Şehir Kurulu ve İlçe Yürütme Komitesi bir aylık süre içerisinde dini birliği kayıt altına alırlar veya reddini bildirirler¹⁴³ (5-9. m.); dini ihtiyaçları karşılamak için dini topluluklar, anlaşmaya dayalı olarak Şehir Kurulu ve İlçe Yürütme Komitesinden ücretsiz veya kira karşılığı dini veya dini olmayan yapıtlar alabilirler, her bir dini birlik sadece bir ibadet yapıtı kullanabilir (10-11. m.); kültürel yapıtın yönetim ve bakımını gerektiren eşya ve hizmetlerin alımında dini birlik diğer vatandaşlarla anlaşma yapabilir, dini toplulukların (ibadet amaçlı olmayan) genel toplantıları bölgedeki yerel yönetim kurulunun izni ile gerçekleşir (11-12. m.); kültürel mülkün idare ve bakımını yönetmek için dini topluluklar kendi üyelerinden açık oylama ile 3 kişiyi yürütme organı, dini gruplar da bir kişiyi temsilci olarak seçerler; kaydı yapan organlar, seçilen kişilerden bazılarını listeden çıkartma yetkisine sahiptir; dini topluluklar kendileri için teftiş organı oluşturabilirler ve yürütme organı ile teftiş organı toplantılarını iktidar organlarını bilgilendirmeden yapabilirler (13-16 m.); dini birliklerin yardım havuzu veya kooperatif oluşturma, üretim veya ticaret gibi dini olmayan her türlü faaliyette bulunması, üyelerine maddi yardım sağlaması, çocuklar, gençler, bayanlar için veya genel katılımı gerektiren her türlü toplantıları düzenlemesi yasaktır; dini yapıtlarda ancak dini kitaplar bulundurulabilir (17. m.); devlete ait, toplumsal veya özel eğitim kurumlarında dinin öğretilmesi yasaktır. Din

¹⁴³ Dini kurumlar ile ilgili nihai kararın yerel devlet organları tarafından verilmesi ile ilgili söz konusu düzenlemeler, "Dini Birlikler ile İlgili" Kararname'de Ocak 1930'da yapılan değişiklikler sonucunda getirilmiştir. Kararname'nin 8 Nisan 1929 metninde nihai karar verme yetkisi TMYKP'ye ait olmuştur. Bu değişikliği yapılmasında yerel devlet organlarının bu konudaki ısrarlı başvuruları etkili olmuştur. Bkz. M.İ. Odintsov, *A.g.m.*, s. 47.

öğretimi ancak TMYKP'nin Kültürel Konuları İncelenme Komisyonunun¹⁴⁴ (bundan sonra TMYKP komisyonu) özel izniyle açılmış kurslarda verilebilir,¹⁴⁵ din adamlarının din hizmetleri, bağlı olduğu dini yapıtın bulunduğu bölge ile sınırlıdır (18-19. m.); dini topluluklar, TMYKP komisyonunun özel izni ile ülke çapında veya dinle ilgili bölge veya il komisyonlarının iznine dayanarak yerel çapta kurultaylar düzenleyebilirler, kurultayda yürütme organının seçilmesi durumunda, üyelerin listesi ile birlikte kurultay materyalleri TMYKP Komisyonuna gönderilir, yapılan kurultay ve yürütme organı tüzel kişiliğe sahip olamaz, yardım havuzu oluşturamaz, dini mülke sahip olamaz ve herhangi bir anlaşma yapamaz, ancak dini amaca yönelik olmak üzere kendi mühür, kaşe ve formlarını kullanabilir (20-24. m.); dini mülkiyetler millileştirilmiş sayılırlar, dini yapıt, dini eşyalar ve bunlara bakan bekçinin kullandığı mekân, anlaşmayla dindarlara verilebilir, anlaşma ile dini mülkü alan kişiler: mülkü aldığı gibi koruma; tamir, vergi, sigorta gibi giderlerini karşılama; sadece dini amaçlar için kullanma; zararlarını karşılama; dini eşyaların demirbaşını tutma; devlet organlarına engelsiz olarak denetleme izni verme konusunda sorumluluğu üstlenirler (25-29. m.); tarihi, sanatsal ve arkiyolojik değere sahip kültürel yapıtların dindarlara verilmesi, korunmasıyla ilgili hususların belirtilmesi suretiyle aynı prosedüre tabi tutulur (30. m.); kültürel mülkle ilgili anlaşmanın yapılmasının ardında da başka vatandaşlar anlaşmaya dâhil olarak mülkü kullanma hakkına sahip olabilirler, anlaşmadan ayrılmak isteyenler bununla ilgili dilekçesini ilgili organlara teslim eder, ancak anlaşmaya dâhil olduğu dönemde mülke verilen zarardan sorumlu olur (31-32. m.); Kült binaları ve mülkler, anlaşmayı imzalayanlar tarafından Şehir Kurulu ve İlçe Yürütme Komitesi lehine zorunlu olarak sigortalanır, yangın durumunda alınan para söz konusu organlar tarafından zarar gören yapıtın tamiri veya diğer toplumsal-kültürel ihtiyaçlar için kullanılır, eğer yukarıda belirtilen koşullarda kült binasını kullanmak isteyen

¹⁴⁴ “Dini Birlikler ile İlgili” Kararname ile birlikte aynı gün TMYK, dini kurumların faaliyetleri ile ilgili konulara bakan ve İçişleri, Adalet, Eğitim Halk Komiserlikleri gibi devlet organlarının temsilcilerinin yer aldığı Dini Konular ile İlgili Komisyon oluşturma kararı almıştır. Dini kurumlar ile ilgili bazı konuların TMYK'ya iletilmesi durumunda konunun öncelikle söz konusu komisyon tarafından incelenmesi kararlaştırılmıştır. “Dini Birlikler ile İlgili” Kararname'de 23 Haziran 1975 yılında yapılan değişikliklerle de, komisyonun yetkisi oldukça arttırılmış, dini kurumların kaydı, kült yapıtı dışındaki faaliyetleri ve kurultayları, anlaşmalarının iptal edilmesi gibi birçok konuda yetkilendirilmiştir. Komisyon, II. Dünya Savaşı sırasında lağvedilmiş, yerine 1943'te Rus Ortodoks Kilisesi İşleri Kurulu, 1944'te de Bakanlar Kuruluna bağlı Dini Kültlerle İlgili Kurul oluşturulmuştur. Daha sonra bu iki kurul birleştirilerek SSCB Bakanlar Kurulunun Din İşleriyle Kurulu kurulmuştur. Bkz. V.G. Furov, “Sovet po Delam Religiy pri Sovete Miinistrov SSSR”, *Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya*, ed. A.M. Prohorov, 3. b., Cilt 24, Kitap 1, Sovetskaya Entsiklopediya, 1974, s. 18.

¹⁴⁵ Din eğitimi ile ilgili düzenlemelere daha önce 1918'de RSFSR Adalet Halk Komiserliğinin “Kiliseyi Devletten ve Okulu Kiliseden Ayırma ile İlgili Bildirgeyi Hayata Geçirme Hakkında” yayınladığı yönergede yer verilmiştir. Bkz. Valentin Veniaminoviç Kloçkov, *A.g.e.*, s. 34.

bulunmaması durumunda, ilgili organlar bu konuda binanın kapılarına ilan asarlar, bir hafta içerisinde taliplerin çıkmaması durumunda Şehir Kurulu ve İlçe Yürütme Komitesi daha üst yürütme organına konuyu havale eder, söz konusu organ da Kararname'nin 40-42 maddelerine göre karar verir (33-35. m.); Dindarlar tarafından kullanılan yapıtın devlete ait veya toplumsal amaçla kullanılması (dini yapıtın kapatılması) ancak bölgedeki Merkezi Yürütme Komitesi (MYK) kararıyla gerçekleşir, eğer iki haftalık sürede dindarlar bunu TMYKP'ye itiraz ederlerse, yapılan anlaşma iptal olur ve yapıt TMYKP'nin kararından sonra dindarlardan alınır (36-37. m.); yapıtları kiralama anlaşması mahkeme yoluyla iptal edilebilir ve kült yapıtlarının iptalini dinle ilgili komisyon gerçekleştirir (38-39. m.); Kült yapıtlarının kapatılmasında değerli metaller ve taşlar, sanatsal ve tarihi değere sahip eşyalar, dinsel özelliğe sahip olmayan (kilim, mobilya vs.) devlet mülkiyetine geçer, diğer dinsel eşyalar ise, başka dini yapıtlara taşınması için dindarlara verilir, kapatılan yapıtlar Şehir Kurulu ve ilgili Yürütme Komitesine geçer (38-42. m.); dini birliklerin anlaşmaya veya dinle ilgili komisyonların direktiflerine uymaması durumunda anlaşma yerel yürütme komitelerinin başvurusu üzerine bölgesel MYK tarafından iptal edilebilir, karara itiraz edilmesi durumunda, TMYKP kararından sonra ancak dini yapıt kapatılır ve mülkiyetine el konulur, yeni dini yapıtın yapılması ise, tüm teknik taleplere ve TMYKP komisyonunun özel koşullarına uyulması halinde gerçekleşir (43-46. m.); yapıtın çökme ihtimali bulunması durumunda, dinle ilgili yerel komisyonlar, yapıtı denetleyecek teknik komisyonun oluşturulmasına kadar dindarlara yapıtı kullanmamayı tavsiye ederler ve bunu devletin denetim mekanizmalarına bildirirler, teknik komisyonun yıkım veya tamir konusundaki kararı kesindir ve eğer yıkım kararı alınırsa veya dindarlar tamir etmekten vazgeçerlerse anlaşma iptal edilir ve masraflar yıkım sonrası elde edilecek inşaat malzemelerinin satışından karşılanır (47-54. m.); yardım ve bağışlar ancak dini birliğin üyeleri arasında ve dini ihtiyaçları ve yapıtların giderlerini karşılamak üzere toplanabilir, zorla bağış toplamak Ceza Kanunu'na göre cezalandırılır, kült yapıtını ve eşyalarını süslemek için yapılanlar dâhil bağışların ve kült eşyalarının tümünün demirbaş kaydını yapmak zorunludur; para yardımları ise, gelir-gider defterine kaydedilir, bağışlanan paralar dini birliğin yürütme organlarının üyeleri tarafından dini ihtiyaçlar için harcanır (55-56. m.); dini ibadet ve törenler için özel olarak belirlenen dini yapıtlardan başka yapıtlarda gerçekleştirilen dini toplantılar öncesi yerel yürütme kurullarının ve dinle ilgili komisyonların bilgilendirilmesi gerekir (57. m.); devlete ait, toplumsal, özel kurum ve kuruluş veya işletmelerde (hastaların ve tutukluların istekleri üzerine hastane ve hapisanelerde, mezarlıklarda ve tamamıyla izole edilmiş ortamlarda düzenlenenler hariç)

dini törenler düzenlenemez, dinsel eşya bulundurulamaz (58. m.); açık mekânlarda dini törenlerin düzenlenmesi, törenden iki hafta önce -şehirlerde dinle ilgili komisyonlara, kasaba ve şehir kurullarına, taşrada ise, İlçe Yürütme Komitesine- verilen dilekçelere olumlu cevabın verilmesine bağlıdır, defin törenleri için bu izin gerekmez, dini birliğin bulunduğu bölgenin dışında dini tören ve yürüyüşlerin gerçekleştirilmesi, anlaşmada taraf olan devlet organının özel iznine bağlıdır (59-61 m.); belli bir bölgedeki dini toplulukların tespitini dini birlikleri kayıt altına alan organ gerçekleştirir, elde edilen bilgiler TMYKP Komisyonuna gönderilir, dini birliklerin faaliyetleri ve kültürel mülklerin kullanımı kaydı yapan organ tarafından denetlenir (62-64. m.); ülke topraklarındaki dini birlikler bir yıllık süre içerisinde kayıt olmak zorundadırlar, aksi halde kapatılmış sayılırlar; halk komiserliklerine, bu kararnameyle çelişen düzenlemeleri bir aylık süre içerisinde iptal etmesi teklif edilir (65-68. m.).

Görüldüğü gibi "Dini Birlikler ile İlgili" Kararname, Bolşeviklerin 1918'de yayınladıkları Kiliseyi Devletten ve Okulu Kiliseden Ayırma ile İlgili Bildirgede yer alan düzenlemeleri geliştirerek yeniden yorumlamıştır. Kararname'de dini kurumların oluşturulmasının düzeni, faaliyetlerinin çerçevesi ve iktidar organları ile ilişkileri ele alınmıştır. Kararname'de dini kurum ve kuruluşlara karşı dile getirilen sınırlamalar, Lenin sonrası Komünist iktidarın din ve dini kurumlarla ilişkisinin temelini oluşturmuştur.¹⁴⁶ Kararname ile dini ibadetlerin sadece ibadet evlerinin içinde yapılmasına imkân tanınmış, her türlü yardımlaşmanın yapılması ve dinin toplu olarak öğretilmesi¹⁴⁷ yasaklanmıştır. Ayrıca Kararname'deki düzenlemeler ile ilgili belirtilmesi gereken diğer bir husus da şudur ki, dini yapıtların kapatılması veya anlaşmaların iptal edilmesine yönelik bölgedeki MYK'nın kararına dindarların yaptığı itirazın TMYK tarafından olumlu cevap verilme ihtimali göz önünde bulundurulmamıştır. Örneğin Kararname'nin 37 ve 44. maddelerinde, dindarların TMYK'ya itirazlarının ardından anlaşmalarının iptal edileceği ve dini yapının kapatılacağı belirtilmiştir. Kararname'nin 36. maddesinde ise, MYK'nın kararıyla devlet

¹⁴⁶ Kararname'nin yayınlanmasından ardından Dinle İlgili Kurulun Başkanı Konstantin Harçayev, söz konusu Kararname'nin, Lenin tarafından yayınlanan "Kiliseyi Devletten ve Okulu Kiliseden Ayırma ile İlgili" Bildirgeye ters düşen düzenlemeler içerdiğini ve dini kurumları devlete daha çok bağımlı hale getirdiğini savunmuştur. Bkz. Aleksandr Men', "Religiya, Kul't Liçnosti i Sekulyarnoe Gosudarstvo (Zametki İstorii Religii)", *Na Puti k Svobode Sovesti*, s. 106.

¹⁴⁷ Kiliseyi Devletten ve Okulu Kiliseden Ayırma ile İlgili Bildirgede dinin özel olarak okutulabileceğinin belirtilmesine karşın, "Sovyet Okulu Hakkında" başlığıyla 18 Ocak 1918'de Eğitimle İlgili Devlet Komisyonu tarafından yayınlanan kararname ve Dini Kurumlar ile İlgili TMYKP'nin kararnamesi ile dinin özel eğitim kurumlarında verilmesi yasaklanmış, velilerin çocuklarına dini sadece evlerinde öğretmesine izin verilmiştir. Kanaatimizce bu uygulamalar, SSCB döneminde din adamlarının yetişmesini ve ortak bir dini değerler sisteminin oluşmasını ciddi olarak engellemiştir. Nitekim günümüz Kırgız toplumunda şiddetli bir şekilde yaşanan değer çatışması açıkça kendini göstermektedir.

veya toplumsal amaçlar doğrultusunda kullanılma gerekçesiyle dini yapıtların kapatılabileceği açıkça ifade edilmiştir. Kararname'nin 40 ve 41. maddeler, devletin dini kurumların faaliyet alanlarını sınırlandırmanın yanı sıra ekonomik özerklik ve imkânlarını da ortadan kaldırmayı amaçladığının göstergesi olmuştur. Kararname'de, hiyerarşik yapıya sahip ve birbirine doktriner olarak bağlı olan dini kurum ve kuruluşların birlikte hareket etmesi engellenmiş, her biri bağımsız ayrı bir birlik olarak muhatap kabul edilmiştir.

Özetle Din Kanunu olarak kabul edilen bu kararname, -her ne kadar Sovyet hukukçuları tarafından dini kurumları yasal koruma altına aldığı iddia edilmiş olsa da¹⁴⁸ dini kurum ve kuruluşun oluşturulmasını, yardımlaşma ve dayanışma gibi faaliyetleriyle sosyal ve kültürel hayata katılımını, devletten bağımsız hareket etmesini ve ekonomik özgürlüğe sahip olmasını engellemek için temel düzenlemeler getirmiştir.

Dini kurumların yardım faaliyetlerinin yasaklanmasını ise, tanınmış Sovyet hukukçularından A. Sedyulin şöyle açıklamıştır:

"Kilisenin yardım faaliyetlerinin dini ihtiyaçların karşılanması ile ilgisi yoktur ve o özü itibarıyla sosyalist toplumsal düzene yabancıdır. Sovyet insanları, kapitalist toplumun ıslah edilemez hastalıkları olan yoksulluk, açlık ve işsizlikten çoktan ve ebediyen kurtulmuştur. Sovyet devleti emekçilerin sosyal teminatı, sağlık düzenlemeleri ve dinlenmeleri ile ilgili tüm sorumluluğu üstlenmiştir. Aksi halde bireysel olarak kişilerin ve kiliseye ait kurumların yardım faaliyetleri Sovyet insanların gurur ve onurlarını aşağılamış olurdu."¹⁴⁹

Sedyulin'in savunduğu, dini kurumların yerine devlet tarafından vatandaşların tüm ihtiyaçlarının karşılanması varsayımının ne derece gerçekleştiği sorunu bir yana, yardım faaliyetlerine getirilen sınırlamaların, dini kurumların hareket alanlarını ciddi olarak daralttığı, ekonomik olarak zayıflattığı ve halkla ilişkisini önemli ölçüde kopardığı tespit edilmiştir. SSCB MYK ve HKK'nın 11 Şubat 1930'da yayınladığı kararname, dini kurumların faaliyetlerinin yerel devlet organları tarafından idari araçlarla engellenmesinin önünü daha da açmıştır. Kararname'de hükümetlere, dini kurumları kayıt altına alan devlet organlarına dini kurumların üye listesini -ihtilal karşıtı unsurları tespit etmek amacıyla- tekrar gözden geçirme yönünde talimat vermesi tavsiye edilmiş, bundan sonra da dini kurumlara bu tür kişilerin katılmasının engellenmesi, ihtilal karşıtı unsurları bünyesinde

¹⁴⁸ Bkz. A. Sedyulin, *A.g.e.*, s. 23. A. Sedyulin'e göre açık mekanlarda dini törenlerin yapılması, Sovyet toplumunda çoğunluğu dine inanmayanların oluşturması ve açık mekanlarda yapılan dini tören ve merasimlerin ateistlerin vicdan özgürlüğünü kısıtlayabileceği göz önünde bulundurularak yasaklanmıştır. *A.g.e.*, s. 26.

¹⁴⁹ A. Sedyulin, *A.g.e.*, s. 15. Yasal çerçevede dini kurumlara getirilen sınırlamaların rejim yanlısı hukukçular tarafından başka bir yorumu için bkz. L. N. Ponamarev ve diğerleri, *Kommunistik Tarbiya*, çev. A. Sopiiev, Mektep, Frunze, 1987, s. 40.

bulunduran dini birliklerin kayıt isteğinin reddedilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir.¹⁵⁰ Devlet yönetiminin bu ve benzeri kararları, yerel devlet organlarının dini kurumlara ve din adamlarına karşı faaliyetlerinde propaganda ve telkinin yerini idari yaptırım ve müdahalenin alması için uygun zemin hazırlamıştır.

Söz konusu "Dini Birliklerle İlgili" Kararnameye dayanılarak İslami eğitim ve öğretim tamamıyla yasaklanmıştır. Böylece Bolşeviklerin bölgeye gelmesinden önce halkın din eğitimi alma ve ibadet etme ihtiyaçlarını karşılayan mektep, medrese, camii ve kutsal yerler ile İslami hayat tarzını sürdürmesini sağlayan şeriat mahkemeleri yasal olarak saf dışı bırakılmıştır.¹⁵¹

Bu dönemde din karşıtı propagandanın kurumsal temeli de oluşturulmaya devam edilmiştir. RSFSC'nin ardından 1930'da, Kırgız İl Komitesinin aldığı kararla hem din karşıtı propaganda yürütecek hem de dini kurumların denetimini yapacak olan "Savaşan Tanrısızlar Birliği"¹⁵² oluşturulmuş ve üye sayısı iki yılda 11500'e ulaşmıştır.¹⁵³ 1932'de Frunze'de 120 kişilik ateist-propagandacılar kursu açılırken, yüksek öğretim kurumlarında, lokal ve okullarda ateizm merkezleri açılmıştır.¹⁵⁴ Öğrencilerin dine karşı olumsuz bakış açısına sahip olmasında okula temel fonksiyonlar yüklenmiştir.¹⁵⁵

1932'den itibaren Bolşevik iktidara muhalif olan din adamlarına¹⁵⁶ karşı yürütülen kampanya yoğunlaştırılmış ve onların çoğunluğu karşı devrimci olmak ve Japonya, İngiltere, Almanya gibi "düşman" ülkelere ajanlık yapmakla suçlanarak tutuklanmış, idam edilmiş veya sürgüne gönderilmiştir.¹⁵⁷ Uygulanan baskıya karşı çıkan din adamlarının

¹⁵⁰ Bkz. M.İ. Odintsov, *A.g.m.*, s. 48.

¹⁵¹ Bkz. N.S. Esenamanova, *A.g.e.*, s. 16, 30.

¹⁵² 1925'te kurulduğunda "Tanrısızlar Birliği" adını taşıyan bu oluşum, "Savaşan Tanrısızlar Birliği" olarak 1929'da yeniden yapılandırılmıştır. Bkz. Shoshana Keller, "Islam in Soviet Central Asia, 1917-1930: Soviet Policy and the Struggle for Control", *Central Asian Survey*, Vol. 11, No. 1, 1992, s. 29.

¹⁵³ Bkz. M. Abdılđaev, *A.g.e.*, s. 25; V.G. Sadur, "Musul'mane v SSSR: İstoriya i Sovremennost'" *Na Puti k Svobode Sovesti*, s. 433-434.

¹⁵⁴ Bkz. M. Abdılđaev, *A.g.e.*, s. 26.

¹⁵⁵ Bkz. M.G. Pismanik, "Svetskaya Şkola i Religiya", *Sotsiyal'no-Gumanitarnie Znaniya*, No. 4, 2000, s. 55.

¹⁵⁶ Sovyet tarihçilerine göre de Ekim İhtilalini olumlu karşılamayanların başında din adamları gelmiştir. Bkz. *İslam v SSSR: Osobennosti Protsessa Sekulyarizatsii v Respublikah Sovetskogo Vostoka*, ed. E.G. Filimonov, s. 43.

¹⁵⁷ Bkz. Alexandre Bennigsen, Chantal L. Quelquejay, "Islam in the Soviet Muslim Republics", s. 136-138; Şamşı Bazarbaev, *Ruhy Madaniyat Cana Din*, Oş, 1998, s. 78-79. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, Sovyet iktidarı din karşıtı kampanya yürütürken, dini kurumların kapatılmasına, yasaklanmasına, din adamlarının da takip edilmesine gerekçe olarak onların Sovyet iktidarına karşı düşmanca tutum içerisinde olmasını göstermiştir. Başka bir ifadeyle iktidar, din adamlarının dini inancı nedeniyle değil, iktidara karşı düşmanca tavır takındıkları için cezalandırıldığını savunmuştur. Örneğin 10 Kasım 1954'te SBKP Merkezi Komitesinin yayınladığı Kararname'de şöyle denilmiştir: "[...] Ayrıca bilinmektedir ki, Ekim sosyalist ihtilalinin hemen ardından, sivil savaş döneminde ve ondan sonrasında birçok dini kurum, din adamları grubu Sovyet iktidarına karşı düşmanca tavır içerisinde oldular. Bu nedenle bazı din adamları dini değil de,

bazıları toplumsal-siyasi hayattan çekilerek pasif kalırken, bazıları da Basmacı hareketi gibi dini-milliyetçi muhalefete katılmışlardır. Basmacı hareketinin, Türkistan'ın özerkliğinin yanı sıra dini kurumlar olan Şura-i İslam, şariat mahkemeleri ve medreselerin korunmasını öngören, İslam'a dayalı toplumsal ve siyasi yapıyı savunan bir siyasi oluşum¹⁵⁸ olarak ön plana çıkmasında din adamlarından oluşmuş bir seçkin sınıfın yer alması etkili olmuştur. Din adamlarının Basmacı hareketine katılması, Sovyet iktidarına karşı yürütülen mücadeleye dini meşruiyet sağladığı gibi, kitlelerin din adamları ile birlikte harekete katılmalarının ve Bolşeviklere ciddi bir muhalefet oluşturmalarının¹⁵⁹ önünü açmıştır.

1.4. Dini Kültler Komisyonu ve 1937 Anayasası'nda Din

Dine karşı uygulamalardaki aşırılıklar, dinle mücadelede Lenin'in "çizgisinden" uzaklaşıldığı ve dine karşı idari yaptırımların olumlu sonuç getirmeyeceği gerekçesiyle TMYK, MYK ve SSCB KP'deki kesimlerce eleştirilmeye başlanmıştır. Bu durum Komünist Partinin üst düzey yöneticilerinden G.K. Ordjonikidze tarafından şöyle dile getirilmiştir:

"[Yerel devlet organları] din adamlarını, her yönden ve kendilerinden istenenleri yerine getirememesi için her boyutta vergilendiriyorlar. Bu durumda onların -gerekirse aileleri için son derece lazım olanları dâhil- tüm mülklerine el konuluyor, ailesi de göç ettiriliyor. Bu tür faaliyetler bazen adli, sıkça da idari biçimde gerçekleştiriliyor, hem bu göç ettirme, evlerinden taşıdırma ile sınırlı kalmıyor. Din adamlarının SSCB'nin uzak bölgelerine de sürgüne gönderilmesi söz konusu oluyor. Ağaç kesiminin yapıldığı ormanlarda din adamları ve aileleri, cinsiyeti, yaşı, sağlığı göz önünde bulundurulmadan her türlü işte kullanılıyor. Din görevlilerine karşı bu yapılanlar bazen tam bir aşağılama şeklinde gerçekleşiyor."¹⁶⁰

Bu bağlamda Mayıs 1934'te, daha önce TMYK'nın bünyesinde bulunan Dini Kültler Komisyonunun SSCB Merkezi Yürütme Komisyonuna bağlanmasının¹⁶¹ ardından din-devlet ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir. İlk olarak komisyon, yeni bir Din Kanunu taslağının hazırlanması ve diğer cumhuriyetlerdeki din komisyonlarının çalışmalarının biçim ve yöntemlerinde birlik sağlanmasını amaçlamıştır. Komisyonun toplantılarında, bağlı cumhuriyetlerdeki dini durum ile ilgili raporlar ele alınmaya başlanmış, eksikliklerin giderilmesi için talimatlar verilmiştir. Komisyona gelen

hükümet karşıtı faaliyetleri yüzünden devlet tarafından hesaba çekildiler [...]" *O Religii i Tserkvi (Sbornik Dokumentov)*, ed. V. Garkavenko, s. 80.

¹⁵⁸ Bkz. Taalaybek Carkınbaev, *Fergana Öröönündöğü Basmaçılar Kıymılının Negizgi Etabı (1917-1924)*, Oş Mamleketik Universiteti Tarih Fakulteti, Oş, 2005; M. Abdildaev, *A.g.e.*, s. 15.

¹⁵⁹ Bkz. V.G. Sadur, *A.g.m.*, s. 431.

¹⁶⁰ M.İ. Odintsov, *A.g.m.*, s. 49-50.

¹⁶¹ V.B. Romanovskaya, *A.g.m.*

başvurular daha dikkatli bir şekilde değerlendirilmeye başlanmıştır. İhtilal öncesinde faaliyette olan dini kurumların ancak %28,5'in faal olduğunu vurgulayan komisyon, gereksiz yere kapatılan dini kurumların açılmasından yana tavır sergilemiştir. Bu bağlamda komisyon tarafından 1935'te yapılan 373 başvurunun 50'sinde dini yapıtların dindarlara ait olarak kalması kararlaştırılmış, 34'ünde de devlet görevlileri idari ve adli cezaya çarptırılmıştır. Dindarların şikâyetlerinin çoğunluğu da savcılığa yönlendirilmiştir.¹⁶²

Komisyon Başkanı P.A. Krasikov, dini yapıtları kapatma yetkisinin ancak Bölge Yürütme Komitelerine ait olduğunu, ancak sıkça buna uyulmadığını ve İlçe ve Taşra Yürütme Komiteleri tarafından, dini yapıtların kapatıldığını, kapatma işlemlerinin bazen Kurul kararıyla değil Kurul Başkanının talimatıyla gerçekleştirildiğini belirtirken, Savaşan Tanrısızlar Birliği Başkanı E. Yaroslavski ise, dini kurumlara karşı mücadelede idari araçların kullanıldığını kabul etmiştir.¹⁶³

Komisyonun, TMYK ve SSCB MYK'ya yerel devlet organlarınca dinle ilgili kanunların ihlal edildiği ve bu konuyla ilgili bir genelgenin yayınlanması gerektiğini iletmesi üzerine TMYK 1936'da, "Dini Birlikler ile İlgili" Kararname'nin ihlal edilmesi durumunda ciddi yaptırımlar öngören bir genelge yayınlamıştır.¹⁶⁴ Ekim 1936'da komisyonun inisiyatifi üzerine SSCB Bilimler Akademisi, SSCB MYK, Savaşan Tanrısızlar Birliğinin Merkezi Kurulu ve bazı Bakanlıklar ve Dairelerin katılımıyla yapılan toplantı sonrasında yayınlanan bildirgede de, yerel devlet organlarının herhangi bir gerekçeyle dayanmadan dini kurumlara müdahale ettikleri belirtilmiştir.¹⁶⁵

1936'da SSCB'ye tam üye olmasıyla Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (KSSC) haline gelen Kırgızistan, -1936 SSCB Anayasasını temel alarak- 23 Mart 1937'de kendi Anayasası'nı kabul etmiştir.¹⁶⁶ Dini hak ve özgürlükler ve devletin dine karşı tutumu açısından önemli değişiklikler içeren dinle ilgili düzenlemeler, Anayasanın 95.

¹⁶² Bkz. M.İ. Odintsov, "Put' Dlinoyu v Sem Desyatiletii: Ot Konfrontatsii k Sotrudničestvu (Gosudarstvenno-Tserkovnie Otnoşeniya v İstorii Sovetskogo Obşestva)", *Na Puti k Svobode Sovesti*, s. 52. Dini Kültler Komisyonun bu olumlu tutumu, Stalin ve Trotski'n desteğini alan ve dine karşı eğitim, propaganda gibi "daha yumuşak" yöntemlerin kullanılmasını savunan -Emilian Yaroslavski gibi- devlet adamlarının Komisyonunda yer almasından kaynaklanmıştır. Sovyet yetkilileri arasında, o dönemde dine karşı mücadele ile ilgili olarak ortaya çıkan görüş farklılıkları ile ilgili bkz. Shoshana Keller, *A.g.m.*, s. 28-29.

¹⁶³ Bkz. M.İ. Odintsov, "Religii i Tserkvi v SSSR Nakanune Velikoy Oteçestvennoy Voyni", *Rossiyskoe Ob'edinenie İssledovateley Religii*, <http://www.rusoir.ru/print/03/001/index.html>.

¹⁶⁴ Bkz. M.İ. Odintsov, *A.g.m.*

¹⁶⁵ Bkz. M.İ. Odintsov, "Put' Dlinoyu v Sem Desyatiletii: Ot Konfrontatsii k Sotrudničestvu (Gosudarstvenno-Tserkovnie Otnoşeniya v İstorii Sovetskogo Obşestva)", s. 50-54.

¹⁶⁶ Bkz. *Sbornik Zakonov i Ukazov Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR 1938-1967g.*, V Dvuh Tomah, "İzvestiya Sovetov Deputatov Trudyaşşihya SSSR", Moskva, 1968. Cilt I, s. 90-112.

maddesinde yer almış ve şöyle denilmiştir: "Vatandaşlara inanç (vicdan) özgürlüğü sağlamak amacıyla kilise Kırız SSC'de devletten ve okul kiliseden ayrılmıştır. Tüm vatandaşlara dini kültleri icra etme ve din karşıtı propaganda yapma hakkı temin edilir" (1936 SSCB Anayasası'nda 124. m.). Görüldüğü gibi 1937 Anayasası'nda, "dini kültleri icra etme veya ateizm propagandasını yapma hakkı temin edilir"¹⁶⁷ ifadesiyle din karşıtı propagandaya izin verilirken, dindarlara sadece dini ibadet ve törenleri yerine getirme hakkı tanınmış, dini propaganda yapma hakkı ellerinden alınarak Komünist Parti'nin serbestçe din karşıtı propaganda yürütmesinin önü Anayasal hükümlerle açılmıştır. Böylece Lenin'in: "Herkes, sadece herhangi bir dine inanmak değil, herhangi bir inancı yayma ve inancını değiştirme özgürlüğüne de sahip olmalıdır"¹⁶⁸ sözleriyle çelişen uygulamalar daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

1937 KÖSSC Anayasası'ndaki diğer bir değişiklik de, 1929 KÖSSC Anayasası'ndaki 86. maddedeki din görevlilerinin seçme ve seçilme hakkını engelleyen düzenlemenin kaldırılması olmuştur. 106. maddede: tüm vatandaşların "ırk ve milli tabiiyet, inanç, [...] geçmiş faaliyetlerine bakılmaksızın" seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Ancak kanaatimizce bu düzenleme, din adamlarına karşı yürütülen kampanyaların azalmasını sağlamamıştır. Çünkü din adamlarının seçme ve seçilme hakkı, onların inançlarından çok toplumda yerine getirdikleri işlevleri nedeniyle engellenmiştir.¹⁶⁹ Nitekim "iyi Sovyet Papazı"nın olamayacağı, dini kurumların siyasi bir rakip olduğu ve gitgide dinsiz bir toplum oluştuğu ile ilgili kanaatin bu dönemde yaygınlaşması ve Komünist Parti ile devlet yönetiminde yer alan ve dinle ilgili yasal düzenlemelere bile ihtiyaç kalmadığını düşünen kesimlerin girişimleriyle 1938'de SSCB MYK'ya bağlı Dini Kültler Komisyonu lağvedilmiş ve fonksiyonları İçişleri Halk Komiserliğine devredilmiştir.¹⁷⁰

Devlet ve parti organlarının dini kurumlara karşı yürüttüğü kampanyaları sıkça eleştiren söz konusu komisyonun lağvedilmesi ile idari müdahalelere hız verilmiştir. "Yabancı ülkelerin gizli servislerine hizmet etmek ve ajanlık yapmak"la suçlanan din

¹⁶⁷ Bu yöndeki ilk değişiklik, Mayıs 1929'da XIV. Tümrusya Sovyetler Kurultayında alınan kararla RSFSR Anayasası'nda yapılmıştır. Kurultayda yapılan görüşmelerde, "değişikliğin -sıkça ihtilal karşıtı amaçlar doğrultusunda kullanılan- dini yanlıları propaganda yoluyla yayma çabalarını sınırlandırmak amacıyla" yapıldığı belirtilmiştir. Bkz. M.İ. Odintsov, "Put' Dlinoyu v Sem Desyatiletii: Ot Konfrontatsii k Sotrudničestvu (Gosudarstvenno-Tserkovnie Otnoşeniya v İstorii Sovetskogo Obşestva)", s. 44.

¹⁶⁸ V.İ. Lenin, *O Religii i Tserkvi*, s. 236.

¹⁶⁹ 1937 KSSC Anayasasının dinle ilgili hükümleri için bkz. Ek 3.

¹⁷⁰ Bkz. M.İ. Odintsov, *A.g.m.*, s. 56; 1934-1938 arası faaliyet gösteren Kült İşleriyle İlgili Komisyon ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. V.B. Romanovskaya, *A.g.m.*

adamları mahkemeler tarafından cezaya çarptırılmaya başlanmıştır.¹⁷¹ M. Rywkin'e göre, 1940'lara doğru özellikle Müslümanlara karşı yapılması gereken uygulamalar tamamlanma noktasına ulaşmış, dini liderleri yok edilmiş, "İslam tarafından dayatıldığı" gerekçesiyle¹⁷² Arap alfabesinden Latin alfabesine (1930), daha sonra da Kiril alfabesine (1940) geçilerek kitapları yeniden yazılmıştır. S. Daniyarov, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilerek, Arap alfabesini kullanarak emekçileri ezen Müslüman din adamlarına ciddi bir darbe vurulduğunu ve milli kültürün gelişmesi için büyük bir adım atıldığını ileri sürmüştür,¹⁷³ M. Rywkin ise, aksine 1926'dan itibaren gerçekleştirilen alfabe değişikliğinin amacının Sovyet Müslümanlarının diğer komşu Müslüman devletlerle olan bağıını koparmak ve Kuran'ın toplumdaki etkisini sınırlandırmak olduğunu savunmuştur.¹⁷⁴

1.5. İkinci Dünya Savaşı ve Devletin Din Politikasındaki Değişiklikler

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve SSCB'nin bu savaşa katılması ile birlikte din-devlet ilişkileri açısından yeni bir döneme girilmiştir. Savaş döneminde ateizm propagandasına belli ölçüde ara verilmiştir. Ayrıca kendi inananlarını savaşa katılmaya ve yardım toplamaya çağıran bazı dini kurumlar devlete destek sağlamışlar.¹⁷⁵ Dini kurumların desteğini olumlu karşılayan ve faşizm karşıtı oluşumları birleştirmeyi hedefleyen devlet, dini yayınların yapılmasına, toplu ibadet ve toplantıların düzenlenmesine, dini yapıtların ve merkezlerin açılmasına imkân tanımıştır.¹⁷⁶ 1943'te Stalin ve çevresindekiler, din-devlet ilişkilerinin iyileştirilmesi gerektiği kanaatine varmış¹⁷⁷ ve Stalin'in ifadesiyle: "Birlik Hükümeti ile Patrikliğin ilişkisini gerçekleştiren,

¹⁷¹ Bkz. M.İ. Odintsov, "Religii i Tserkvi v SSSR Nakanune Velikoy Oteçestvennoy Voynı", *Rossiyskoe Ob'edinenie İssledovateley Religii*, <http://www.rusoir.ru/print/03/001/index.html>; Aleksandr Yarkov, *A.g.e.*, s. 65.

¹⁷² Bkz. N.S. Esenamanova, *A.g.e.*, s. 30.

¹⁷³ Bkz. S.S. Daniyarov, *A.g.e.*, s. 86-87.

¹⁷⁴ Bkz. Michael Rywkin, *A.g.m.*, s. 25-26.

¹⁷⁵ Sovyetler Birliğinin Bakanlar Kuruluna Bağlı Din İşleriyle İlgili Kurulun Başkanı V.A. Kuroedov, Almanların Sovyetler Birliğine saldırmasının ardından ROK patriği Sergiy'in, tüm din adamlarını ve inananları savaşıma, Sovyet iktidarını desteklemeye çağıran ve bundan kaçınanların vatan haini olacağını duyuran toplam 23 bildiğe yayınladığını ve tüm kiliselere dağıttığı belirtmiştir. 1944'te ROK tarafından toplanan para 150 milyon rubleye ulaşmıştır. Bkz. V. A. Kuroedov, *Religiya i Tserkov' v Sovetskom Obşestve*, İzdatel'stvo Politiçeskoj Literaturı, Moskva, 1984, s. 83, 88. Ayrıca bkz. Aleksandr Yarkov, *A.g.e.*, s. 70.

¹⁷⁶ Bkz. M.İ. Odintsov, "Put' Dlinoyu v Sem Desyatiletii: Ot Konfrontatsii k Sotrudniçestvu (Gosudarstvenno-Tserkovnie Otnoşeniya v İstorii Sovetskogo Obşestva)", s. 57. Kırgızistan KP'nin 1944'teki bir yazısında: "şüphe yoktur ki, inananlar arasında milliyetçi duyguların yükselmesi, faşizme karşı mücadelede Sovyet insanların manevi-siyasi birliğini sağlamaya yardımcı olur" denilmiştir. Bkz. Aleksandr Yarkov, *A.g.e.*, s. 71.

¹⁷⁷ Savaş döneminde görülen devletin din politikasındaki değişikliklerin nedenlerini 4-5 Eylül 1943'te Kremil'de Stalin ile din adamları arasında yapılan toplantı çerçevesinde araştıran Anna Diskinson, iktidarın

kendi başına karar alamayan, hükümete şu veya bu konuyu aktaran, hükümetin konuyla ilgili talimatını aldıktan sonra ancak faaliyete geçen"¹⁷⁸ bir yapı olarak 14 Eylül 1943'te - Halk Komiserler Kurulu nezdinde- Rus Pravoslav Kilisesi İşleri Kurulu oluşturulmuş, bu gelişmeyi, Ermenistan SSC HKK'da Ermeni-Grigoryan Kilisesi Kurulunun oluşturulması ve Bakü, Taşkent, Buynaksk'ta yapılan Müslümanların Kurultaylarında Müslümanların Dini İdarelerinin kurulması izlemiştir.¹⁷⁹ Mayıs 1944'te ise, Pravoslav olmayan dini kurumlarla hükümetin ilişkilerinin gerçekleştirilmesi amaçlanan -SSCB HKK'ya bağlı- Dini Kültler ile İlgili Kurul oluşturulmuştur.¹⁸⁰

Dini Kültler ile İlgili Kurul 7 daireden oluşmuştur: 1. Ortodoks Kilisesi İşleri Dairesi, 2. İslam ve Budizm İşleri Dairesi, 3. Katolik, Protestan, Ermeni Kilisesi ve Yahudilik Dairesi, 4. Uluslararası İlişkiler Dairesi, 5. Hukuk Dairesi, 6. Maliye Dairesi, 7. Genel Yönetim Dairesi. Ayrıca Müslümanları temsil etmesi ve onların din işlerini yürütmesi için söz konusu konseye bağlı dört Dini İdare Kurulmuştur. Bunlar: Rusya ve Sibirya Müslümanları İdaresi (merkezi Ufa); Kuzey Kafkasya Müslümanları İdaresi (merkezi Buynaksk), Transkafkasya Müslümanları İdaresi (merkezi Bakü), Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi (merkezi Taşkent) olmuştur.¹⁸¹ Çok az sayıdaki çalışana sahip Dini İdarelerin görevleri: inanç ve ibadetler ile ilgili fetvalar yayınlamak; Müslüman din adamlarına, camilere, ibadet evlerine ve dini kurumlara yardımcı olmak; molla ve müezzinlerin tayini konusunda tavsiyelerde bulunmak; İslami kuralları ihlal eden molla ve müezzinleri görevden almak; İdarenin yetki alanına giren konularda din adamlarının ve inananların şikâyetlerini incelemek; gerekli dini yayınları yayınlamak ve İdarenin aldığı yardımlar ile ilgili tasarrufla bulunmak olarak belirlenmiştir.¹⁸²

İdari olarak devlete bağlı olan bu idarelere, devletle iyi ilişkiler içerisinde olan ve Müslümanların Müslüman olmayan bir devlette yaşamalarının İslam'a uygun olduğunu

dinin dış ve iç politikadaki etkisini kullanmak amacıyla bu dönemde baskısını azalttığını ve bazı tavizler verdiğini savunmuştur. Bkz. Anna Diskinson , “A Marriage of Convenience? Domestic and Foreign Policy Reasons for the 1943 Soviet Church-State 'Concordat'”, *Religion, State & Society*, Vol. 28, No. 4, 2000.

¹⁷⁸ V. A. Kuroedov, *A.g.e.*, s. 90.

¹⁷⁹ 1943'te Orta Asya ve Kazakistan bölgesi Müslümanlarının I. Kurultayı düzenlenmiş ve Müslümanların Dini İdaresi kurulmuş, Kaziyatlar oluşturulmuş ve ardından da Buhara'daki “Mir-Arab” medresesi faaliyete geçirilmiştir. Bkz. V.G. Sadur, *A.g.m.*, s. 435; Muratali Acı Cumanov, *Ölköbüzdöğü İslam Colu*, Bişkek, 2008, s. 7.

¹⁸⁰ Bkz. Yaacov Ro'i, *Islam in the Soviet Union: From World War II to Perestroyka*, Hurs & Company, London, 2000, s. 17; A. Ahmedova ve diğerleri, *Ateizm Cana Din: Suroolor Cana Cooptor 1986*, Kırgızistan, Frunze, 1987, s. 94.

¹⁸¹ Bkz. Alexandre Bennigsen, Chantal L. Quelquejay, *A.g.m.*, s. 196; V.G. Sadur, *A.g.m.*, s. 435.

¹⁸² Bkz. V.G. Sadur, *A.g.m.*, s. 437-538.

savunan din adamları yerleştirilmiştir.¹⁸³ Söz konusu idarelerle devlet, kararları tüm Müslümanlar için yerine getirilmesi zorunlu olan, belli bölgelerdeki dini durumun merkezi denetimini sağlayan ve bürokratik açıdan devletin bir parçası olan bir yapıyı oluşturma çabası içerisinde olmuştur. Örneğin Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi, Dini Kültlerle İlgili Komitenin isteği üzerine –iktidar tarafından- "Sovyetler karşıtı unsurlar"dan biri olarak nitelenen tarikatların aleyhine bazı fetvalar yayınlamıştır.¹⁸⁴

Devlet önderliğindeki bu yapılanma sonucunda din adamları da ikiye ayrılmıştır. İlkini Dini İdareye bağlı medreselerden mezun olmuş ve rejim tarafından tanınan din adamları oluşturmuştur.¹⁸⁵ İkincisi ise, daha çok resmi olmayan mektep ve medreselerden mezun olmuş din adamları ki, bunlar rejim tarafından gayri meşru ve düzene tehdit oluşturan unsurlar olarak tanımlanmıştır.¹⁸⁶ Bu uygulamalar aynı zamanda birçok araştırmacı tarafından "paralel İslam" olarak da adlandırılan "devletin kontrol aygıtının dışında ve gizli bir şekilde kurumsallaşan İslami kurum ve pratiklerin"¹⁸⁷ yaygınlaşmasına neden olmuştur. Dini yapının devlet idaresi altında sınırlı alana çekilmesi ve diğer "yabancı" unsurlara uygulanan baskı sonucunda gizli bir yapılanmaya giden ve sufi tarikatlarca temsil edilen bu oluşum, daha çok kırsal kesimlerde çoğalmış ve rejime en etkili karşı duruşu sergilemiştir. Bu oluşumlar rejim tarafından da "Sovyet-karşıtı ve reaksiyonist" olarak tanımlanmış, liderleri de "anti-sosyal", "parazitler" olarak adlandırılmış ve takibe uğramışlardır.¹⁸⁸

¹⁸³ Bkz. N.S. Esenamanova, *A.g.e.*, s. 31.

¹⁸⁴ Bkz. *İslam v SSSR: Osobennosti Protsessa Sekulyarizatsii v Respublikah Sovetskogo Vostoka*, ed. E.G. Filimonov, s. 79-86; N.S. Esenamanova, *A.g.e.*, s. 33-34.

¹⁸⁵ SSCB dönemini inceleyen araştırmacılar, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkide bulunan bazı Arap ülkelerine din eğitimi için öğrencilerin gönderildiği ve eğitimlerinin tamamlanması ile birlikte ülkelere dönerek dini bürokraside yer aldığı kanaatine varmışlardır. Dolayısıyla rejimin, bu döneme kadar etkisizleştirdiği din adamlarının yerine kendi kontrolü altında yetişmiş din adamları yerleştirme çabası içinde olduğunu söylemek mümkündür. Malashenko bu bağlamda, din adamlarının idari sistemin bir parçası olduğunu savunmuştur. Bkz. Alexei V. Malashenko, "Religious and Political Change in Soviet Muslim Regions", *State, Religion and Society in Central Asia: A Post-Soviet Critique*, ed. Vitaliy Naumkin, Ithaca Press, Reading, 1993, s. 165.

¹⁸⁶ Bkz. Sergey P. Poliakov, *Everyday Islam: Religion and Tradition in Rural Central Asia*, M.E. Sharpe, New York, 1992, s. 105-106; Ayrıca Malashenko, SSCB'de Müslüman ilahiyatçı, felsefeci ve toplumsal önderlerinin Sovyet otoritesiyle iş birliği içerisine girdiği, ancak buna rağmen irtica, milliyetçilik, düzene karşı çıkmakla suçlanarak sürgün edildikleri veya öldürüldüklerini savunmuştur. Bkz. Alexei V. Malashenko, "Religious and Political Change in Soviet Muslim Regions", s. 163.

¹⁸⁷ Shireen T. Hunter, *A.g.m.*, s. 293; Aleksandr Yarkov, *A.g.e.*, s. 76. A. Bennigsen, "paralel İslam"ın iki şekilde ortaya çıktığını, ilkinin daha çok yaşlı insanlardan oluşan ve birçoğu Arapça okuyabilen topluluklar, Aksakal Kurulları ve kabile oluşumları tarafından temsil edildiğini, ikincisinin ise, iyi derecede organize olmuş, belli bir disipline sahip ve ilk gruptakilerin aksine daha etkili olan sufi kardeşliklerden oluştuğunu savunmuştur. bkz. Alexandre Bennigsen, "Islam in Soviet Union: General Presentation", *Middle East Technical University, Asian-African Research Group*, No. 27, 1984, s. 9-10.

¹⁸⁸ A. Bennigsen, L. Quelquejay, *A.g.m.*, s. 150-151. John Obert Voll, SSCB döneminde Komünizm ile İslam'ın birbiriyle uyduğu anlayışını benimseyen ve savunan (Sultan Galiev ve Cedidiler örneğinde

Kasım 1944'te Dini Kültler ile İlgili Kurul, HKK'ya dini kurumların açılması, kayıt altına alınması ve tescil edilmesi ile ilgili işlemlerin Kurul temsilcilikleri tarafından yapılmasını ve nihai kararın da Kurul tarafından verilmesini öngören "Dini Kültlerin İbadet Yapıtlarının Açılmasının Düzeni ile İlgili" Kararın taslağını sunmuştur. Kararın HKK tarafından onaylanmasının ardından, az da olsa bazı ibadet evleri, kilise ve camiler tekrar açılmıştır.¹⁸⁹ Ağustos 1945'te SSCB HKK, dini kurumlara dini ihtiyaçlar için bina, araç ve eşyaları kiralama, inşa etme veya özel mülkiyet kapsamında satın alma ile sınırlanan tüzel kişilik hakkı tanımıştır.¹⁹⁰

Ancak 1943'ten itibaren devletin dine karşı tutumundaki yumuşama yasal düzenlemelere yansımamıştır. 1918-1929 yılları arasında din-devlet ilişkisi ile ilgili oluşturulan hukuki yapı olduğu gibi devam etmiştir. Aksine bu dönemde Merkezi Komitenin Propaganda Aygıtına bağlı ve din karşıtı propaganda yapma görevini üstlenen "Siyasal ve Bilimsel Bilgi Yayma Topluluğu" kurulmuştur. İktidar tarafından dine uygulanan baskının savaş döneminde azaldığı Komünist Parti Merkezi Komitesinin 1944'te yayınladığı "Bilimsel-Aydınlatıcı Propagandanın Düzenlenmesi Hakkında" başlıklı kararnamesinde de belirtilmiştir. Kararname'de, son zamanlarda parti organlarının ateizm propagandası işine olan ilgisinin azaldığı, bu konudaki yayınlarda önemli düşüşlerin gözlemlendiği eleştirisine yer verilmiştir. Ayrıca bu kararname, Ekim ihtilâlinde 40'lı yılların başına kadar süren devletin din politikasındaki sert uygulamaların yerini gitgide "bilimsel" din karşıtı propagandanın almaya başladığının bir göstergesi olmuştur. Nitekim söz konusu Kararname'de, basın-yayın kurumları, ilk, orta ve yüksek öğrenim kurumlarının ders kitapları ve bilimsel çalışmalar aracılığıyla din karşıtı propagandaya hız

görülen) entelektüel alt yapının da oluştuğunu ileri sürmüştür. Ona göre SSCB'de dini kurumsallaşmada yer alan Müslüman liderler, din adamları ve Müslüman düşünürler, İslami düşünceleri Komünist ideolojiye göre yorumlayarak, devlet yapısını olduğu kadar SSCB ve Çin'de bulunan Müslüman toplumların yapılarını meşrulaştırıcı olarak da işlev görmüşlerdir. Başka bir ifadeyle hem düşünürler hem de resmi kurumsallaşmada yer alan dini liderler, Müslüman toplum ile rejim arasında birleştirici ve meşrulaştırıcı bir rol üstlenmişlerdir. Voll'a göre, "İslami temaların komünist kontekste göre yorumu, Çin ve Sovyetler Birliğinde Müslüman Toplulukların varlığını devam ettirmesinin gerçek açıklamasıdır" ve din adamları da ancak bu yolla dini koruyabilmişlerdir. (John Obert Voll, *A.g.m.*, s. 148-151). İslami geleneğin korunmasında bu hususun gerçekten belirleyici olup olmadığı tartışılır ancak devletin hem resmi dini kurumsal yapıyı, hem de bu yapıya bağlı din adamlarını toplumsal kontrol ve rejimi meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanmış olması, Sovyet toplumundaki dini yapıyı da değiştirmiş olması nedeniyle de önemli bir uygulama olarak karşımıza çıkmıştır. Sovyet arşivlerinde, devlet organlarının ve yetkililerinin dini kurum ve kuruluşlar ve onların faaliyetlerini yönlendirdikleri ile ilgili geniş bir kaynak tabanı oluşmuştur. Bu konuda bkz. John Anderson, "Islam in the Soviet Archives: A Research Note", *Central Asian Survey*, Vol. 13, No. 3. 1994, s. 284.

¹⁸⁹ Bkz. Alex de Jonge, *A.g.e.*, s. 429; Mark Juergensmeyer, *A.g.e.*, s. 113; Aleksandr Yarkov, *A.g.e.*, s. 71.

¹⁹⁰ M.İ. Odintsov, "Put' Dlinoyu v Sem Desyatiletii: Ot Konfrontatsii k Sotrudnicestvu (Gosudarstvenno-Tserkovnie Otnoşeniya v İstorii Sovetskogo Obşestva)", s. 59-64.

verilmesi, bunda toplumun aydın kesiminden yararlanılması, halka sistematik olarak gösterilmesi için Sinematografi Komitesi tarafından özel filmlerin hazırlanması direktiflerine yer verilmiştir.¹⁹¹

1.6. Stalin Sonrası Dönem ve Ateizm Propagandasına Verilen Öncelik

1948'den itibaren dine karşı "Marksist duruş"tan taviz verildiği ve "din karşıtı cephe"nin göz ardı edildiği gerekçesiyle dini kurumlar baskı altına alınmaya, din adamları da "dış düşmanların ajanları" olarak tekrar suçlanmaya başlanmıştır. Özellikle Stalin'in ölümünden (1953) sonra, SSCB KP'nin din karşıtı faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Öncelik, "bilimsel-materyalist anlayış"ın oluşturulmasında temel faktör olarak görülen ateizm propagandasına verilmiştir. Dinin, geçmişe ait bir "kalıntı" olduğu, ona sosyalist toplumda yer olmadığı ve ona karşı mücadele edilmesi gerektiği inancı yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Yeni dini kurumların kayıt altına alınması engellenmiş, bazı dini kurumların faaliyetleri durdurulurken, bazılarının da hak ve imkânları kısıtlanmıştır.¹⁹²

Stalin sonrası dönemin din politikasının çerçevesini 7 Temmuz ve 10 Kasım 1954'de SBKP Merkezi Komitesinin aldığı resmi kararlar oluşturmuştur. Temmuz ayındaki "Bilimsel-Ateizm Propagandasında Görülen Büyük Eksiklikler ve Onları İyileştirmenin Yolları ile İlgili" Kararname'de, ideolojik çalışmaların aksatıldığı, dinin yükselişte olduğu, dini kurumların ve dindarların sayısında artış yaşandığı ve bunun da komünizmin kurulmasında engel teşkil ettiği, artık ateizm propagandasının yoğunlaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Kasım ayındaki "Halk Arasında Bilimsel-Ateizm Propagandasının Yürütülmesindeki Yanlışlar ile ilgili" Kararname'de ise, bazı parti organları ve üyeleri tarafından dini kurumlar ve dindarlara yönelik aşağılayıcı yayınların yapıldığı ve uygulamalarda bulunulduğu, bunun da ateizm propagandasına olan rağbetin düşmesine, Komünist Parti karşıtı yapılanmaların güçlenmesine neden olduğu, özü itibarıyla de partinin bilimsel ateizmin propagandası ile ilgili çizgisine ve Anayasa'ya uygun olmadığı, dolayısıyla ateizm propagandasının Lenin'in gösterdiği biçimde dikkatli, sabırlı ve bilimsel olarak yapılmasının zorunlu olduğu vurgulanmıştır.¹⁹³

Stalin'in savaş yıllarında başlattığı sınırlı toleransın yerini, Hruşşev'in gittikçe artan

¹⁹¹ Kararname için bkz. *O Religii i Tserkvi (Sbornik Dokumentov)*, ed. V. Garkavenko, s. 68.

¹⁹² Bkz. M.İ. Odintsov, "Put' Dlinoyu v Sem Desyatiletii: Ot Konfrontatsii k Sotrudničestvu (Gosudarstvenno-Tserkovnie Otnoşeniya v İstorii Sovetskogo Obşestva)", s. 65-66.

¹⁹³ Söz konusu kararnameler için bkz. *O Religii i Tserkvi (Sbornik Dokumentov)*, ed. V. Garkavenko, s. 71-83.

baskıcı din politikası almıştır.¹⁹⁴ 1958'deki "Halk Arasında Ateizm Çalışmalarının Hızlandırılması ile İlgili" ve "Kutsal Mekânlar Olarak Addedilen Yerlere Ziyaretin [ve Haccın] Sınırlandırılması ile İlgili" kararnamele, ateizm propagandasını teşvik eden, dini hayatı da sınırlandıran kararlar olmuştur.¹⁹⁵ Hristiyan Ortodoks Kiliseleri başta olmak üzere birçok dini kurum kapatılmıştır.¹⁹⁶

1958-1964 yılları arasında uygulanan ateizm propagandasının bir diğer özelliği de, dini bayram ve ritüellerin yerine seküler olanları yerleştirme ve halk arasında yaygınlaştırma çalışmaları olmuştur. N. Hruşşev ve L. İl'içev tarafından hazırlanan "Emekçilerin Eğitiminin Ateist Sistemi", dinin "geçmişin kalıntısı" olarak değerlendirilmesini tavsiye etmiş, dine sosyalist toplumda yer olmadığı ve olamayacağı inancının yaygınlaştırılmasını amaçlamıştır.¹⁹⁷

1960'de RSFSC Yüksek Kurulu ve 1961'de diğer cumhuriyetlerin Yüksek Kurulları yeni Ceza Kanunlarını kabul etmişlerdir. 1 Mayıs 1961'de kabul edilen KSSC Ceza Kanunu, RSFSC Ceza Kanunu'ndaki düzenlemelere olduğu gibi yer vermiştir. Buna göre dini ibadet ve merasimleri yerine getirmek bahanesiyle vatandaşların haklarına müdahalede bulunulmasına beş yıla kadar hapis veya sürgün (mülkiyetine el konularak veya konulmayarak) (136'1. m.), kiliseyi devletten ve okulu kiliseden ayırma ile ilgili kanun hükümlerinin ihlal edilmesine bir yıla kadar çalışma veya yüz rubleye kadar para cezası, aynı suçun tekrarı durumunda üç yıla kadar hapis (141. m.), dini ibadetleri yerine getirmeye engel olunmasında altı aya kadar çalışma (142. m.), dini kurumlar için para toplanması veya dini merasimleri yerine getirmeye zorlamaya bir yıla kadar hapis veya sürgün veya iki yüz ruble para cezası öngörülmüştür.¹⁹⁸ Dolayısıyla 1961 Ceza Kanunu'nda, 1922 Ceza Kanunu'nda yer alan ve işçi-çiftçi iktidarını devirmek veya onun kanun ve kararnamelerine karşı çıkmayı körüklemek amacıyla kitlelere karşı dini hurafeleri kullanma suçunun Ceza Kanunu'nun 69. maddesine göre üç yıla kadar ağır hapis cezası (suçun savaş durumunda işlenmesi halinde en üst ceza) ile cezalandırılacağı hakkındaki düzenleme çıkartılmıştır. Ayrıca yeni Ceza Kanunu'nda, devlet kurumlarında dini törenleri gerçekleştirme veya dini simgeleri bulundurma suçu ve öngörülen cezalar yer almamıştır.

¹⁹⁴ Bkz. Mark Juergensmeyer, *A.g.e.*, s. 113;

¹⁹⁵ Bkz. Yaacov Ro'i, *A.g.e.*, s. 44, 47.

¹⁹⁶ Bkz. Alec Nove, *Glasnost' in Action: Cultural Renaissance in Russia*, Unwin Hyman, Cambridge, 1989, s. 116; Bkz. Yaacov Ro'i, *A.g.e.*, s. 26-27, 34-35.

¹⁹⁷ Bkz. V.B. Romanovskaya, *A.g.m.*

¹⁹⁸ Bkz. *Svod Zakonov Kirgizskoy SSR*, "Kırgızstan", Frunze, 1984, Cilt 9, s. 152-154.

1961'de, SBKP Kurultayında kabul edilen ve Sovyet insanının hayatından dinin atılması suretiyle komünizmin inşa edilmesine vurgu yapılan programın ardından genel ve yüksek öğrenimin ateistleştirilmesi çalışmalarına hız verilmiştir.¹⁹⁹ Çeşitli bahanelerle dini yapıtlar kapatılmış veya yıkılmıştır.²⁰⁰ Bu dönemde din karşıtı faaliyetlerde KGB (türk. Devlet Güvenlik Komitesi) de büyük roller üstlenmiştir.²⁰¹

1964'te Merkezi Komitenin İdeoloji Komisyonunun yayınladığı "Halkın Ateizm Eğitiminin Güçlendirilmesi ile İlgili Faaliyetler Hakkında" başlıklı Kararı,²⁰² Hruşşev dönemindeki devletin din politikasının ve ateizm propagandasının özünü oluşturmuştur. Komisyonun ateizmin yaygınlaştırmak için öngördüğü faaliyetler özetle şunlardır:

- SBKP Merkezi Komitesinin Toplumsal Bilimler Akademisinde, görevi ateizm alanındaki tüm bilimsel çalışmaları yönetmek ve koordine etmek olan Bilimsel Ateizm Enstitüsünün kurulması;
- Üniversite ve diğer yüksek okulların tarih ve felsefe fakültelerinde öğrencilerin bir kısmının bilimsel ateizm konusunda uzmanlaştırılması;
- Bazı üniversite ve eğitim enstitülerinde bilimsel ateizm bölümlerinin açılması;
- Üniversitelerde Tıp, Tarım ve Eğitim fakültelerinde "Bilimsel Ateizmin Temelleri" Konulu zorunlu kursun okutulması;
- Ateist eğitimde ulusal üniversitelerin etkin olarak kullanılması;
- SSCB Bakanlar Kurulunun Sinematografi Komitesi tarafından bilimsel ateizm konusunda filimler ve çizgi filmlerin hazırlanması ve kültürel yapıtlarda ve okullarda ücretsiz olarak gösterilmesi;
- Ateizm konusunda yazılmış eserlerin ödüllü yarışmalarının düzenlenmesi; Yayın Komitesi tarafından ateist edebiyatın kapsamlı yayını için plan hazırlanması;
- Sovyet insanların hayatına dini olmayan bayram ve kutlamaların takdimi için doğum, evlilik gibi önemli olayların yeniden anlamlandırılması için çalışmaların yapılması;
- İlk, ortaokul ve lise öğrencilerinin sınıfta ve sınıf dışında ateizm eğitiminin yoğunlaştırılması için bilimsel ateizm konusunda öğretmenler için seminer, toplantılar ve özel kursların düzenlenmesi;
- Dini kurum ve din adamlarının yasadışı faaliyetlerini engellemek, onların çocuk ve gençleri etkilemesini önlemek için denetimlerin sıklaştırılması;
- Dinle ilgili düzenlemelere uyumu denetleyen ilçe ve şehir Yürütme Kurullarındaki komisyonların faaliyetlerinin yoğunlaştırılması.

¹⁹⁹ Bkz. M.G. Pismanik, "Svetskaya Şkola i Religiya", *Sotsiyal'no-Gumanitarnie Znaniya*, No. 4, 2000, s. 57.

²⁰⁰ Bkz. Aleksandr Yarkov, *A.g.e.*, s. 77.

²⁰¹ A.A. Rudenko, "Evangel'skie Hristiyanе-Baptisti i Perestroyka v SSSR", *Na Puti k Svobode Sovesti*, s. 350.

²⁰² Bkz. *O Religii i Tserkvi (Sbornik Dokumentov)*, ed. V. Garkavenko, s. 83-92.

1.7. Din İşleri ile İlgili Kurulun Yeniden Yapılanması ve "Dini Birlikler ile İlgili" Kararname'deki Değişiklikler

Hruşşev'in ölümü (1964) ile birlikte, Hruşşev döneminde izlenen din politikası eleştirilmeye, insan hakları ve sorunları konuşulmaya, dine karşı yürütülen mücadele yöntemlerinin değiştirilmesi gerektiği konusu dile getirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, özellikle Müslümanlara karşı yürütülen ateizm propagandası az da olsa "bilimselleştirilmeye" çalışılmıştır.²⁰³

1965'te, Bolşevik iktidarın ilk dönemlerinde Sovyet kanunlarına uyulup uyulmaması ile ilgili devlet kontrolünü sağlamak amacıyla oluşturulan SSCB HKK'ya bağlı Kültürel Konuları İncelenme Komisyonunun lağvedilmesinin ardından 1943'te kurulan Rus Ortodoks Kilisesi İşleri Kurulu ile 1944'te oluşturulan Dini Kültürle İlgili Kurul birleştirilmiştir. SSCB Bakanlar Kuruluna bağlanan bu Kurul, Din İşleriyle İlgili Kurul olarak adlandırılmıştır. Kurulun fonksiyonları, SSCB Anayasası'na ve dinle ilgili kanunlarına uyulmasını kontrol etme; dinle ilgili kanunların dini birlikler, merkezi ve yerel dini kurumlar tarafından yerine getirilmesini denetleme; dinle ilgili kanunları yorumlama; dini yapıt ve ibadet evlerinin kaydını yapma ve kaydını silme; dinle ilgili kanunlara uyulması konusundaki eksikliklerin giderilmesine dair kararlar alma; hükümetin çözümünü gerektiren sorunların aşılmasında SSCB hükümeti ile dini kurumlar arasında bağlantı oluşturma, dini kurumların uluslararası bağlantılar gerçekleştirmesinde, barış ve halklar arası barışı güçlendirmede onlara destek olma şeklinde tanımlanmıştır.²⁰⁴ Kurul, yerel organların dinle ilgili kanunların işleyişi konusundaki raporlarını dinleme ve onlara gerekli tavsiyelerde bulunma yetkisine sahip olmuş, yetkileri dâhilinde aldığı kararların ise, tüm cumhuriyetlerdeki yerel organlar tarafından yerine getirilmesi zorunlu olduğu belirtilmiştir.²⁰⁵ "Faaliyetleri, Sovyet insanların çoğunluğunun ateist kanaatini korumakla bağlantılı olan" Kurul, dini kurumların durumu ve faaliyetlerindeki değişikliklere bağlı olarak yeni kanun ve düzenlemeleri SSCB Hükümetine sunma yetkisine de sahip olmuştur.²⁰⁶

Mart 1966'da RSFSR Yüksek Kurulu Prezidyumu ve daha sonra SSCB'nin diğer cumhuriyetlerinin Yüksek Kurullarının Prezidyumları, "Dini Kültürle İlgili Yasaların

²⁰³ Bkz. Alexandre Bennigsen, Chantal L. Quelquejay, *A.g.m.*, s. 140.

²⁰⁴ Bkz. V.G. Furov, "Sovet po Delam Religiy pri Sovete Miinistrov SSSR", *Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya*, ed. A.M. Prohorov, 3. b., Sovetskaya Entsiklopediya, Cilt 24, Kitap 1, s. 18.

²⁰⁵ Bkz. Valentin Veniaminoviç Kloçkov, *A.g.e.*, s. 48-49.

²⁰⁶ Bkz. A. Sedyulin, *A.g.e.*, s. 73.

"İhlaline Dair İdari Sorumluluklar Hakkında" Kararname²⁰⁷ yayınlamışlardır. Kararname'de, dini birliklerin yöneticilerinin dini birlikleri devlet organlarında kayıt yaptırmadan kaçınmaları, dini toplantı, tören ve merasimlerin düzenlenmesi ile ilgili yasal düzenlemeleri ihlal etmeleri; din görevlileri ve dini birliklerinin üyelerinin çocuklar ve gençler için -dini ibadetin yerine getirilmesi ile ilgisi olmayan- toplantı, edebiyat kursu vs. düzenlemesi veya grup oluşturmasının 50 ruble idari ceza ile cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Dinle ilgili yasaların ihlaline yönelik özel idari yaptırımlar da öngörülmüştür ki, bunlar dini topluluğun kaydının silinmesi veya anlaşmasının iptal edilmesi olarak belirtilmiştir.

1968 ve 1971'de Yerel Kurullar ile ilgili olarak kabul edilen düzenlemeler,²⁰⁸ dini kurumlarla devlet organları arasındaki ilişkilerde yeni bir boyut kazandırmıştır. Alınan bu kararlara göre, Yerel Kurulların Yürütme Komiteleri, bölgedeki dini birliklerin ve devlete ait dini yapıt ve mülklerin kaydını tutar; onların sağlamlığını denetler; dini birliklerin ve din adamlarının dinle ilgili yasalara uyup uymadıklarını kontrol ederler. Şehir ve İlçe Yürütme Komiteleri, inananların dini birliklerini kayıt ettirme ile ilgili başvurularına bakarlar, kendi kararlarını verirler ve üst organlara gönderirler, üst organların ilgili (olumlu) kararından sonra dini yapıt ve eşyaların dini birliklere verilmesi konusunda onlarla anlaşma yaparlar. Dini birlikler tarafından anlaşmalara uyulmaması durumunda ise, Yerel Kurullar dini birliğin kaydının silinmesi ve dini yapıtın kapatılması konusunda tavsiyede bulunabilirler. Alınan bu kararda ayrıca, "devletin din ve kilise ile ilgili kanunlarının yerine getirilmesi konusundaki faaliyetlerin daha derin incelenmesi ve dini kültler ile ilgili yasalara uyulmasının günlük denetiminin gerçekleştirilmesi için" İlçe, Şehir ve Taşra Kurullarında toplumsal komisyonların oluşturulacağı belirtilmiştir.²⁰⁹

1968-1971'de kabul edilen ve dini kurumlarla devlet organlarının ilişkisini yeniden düzenleyen kararlara bağlı olarak 23 Haziran 1975'te RSFSC Yüksek Kurulu Prezidyumu, 8 Nisan 1929'da TMYK Halk Komiserler Kurulu tarafından yayınlanan ve Din Kanunu olarak işlev gören "Dini Birlikler ile İlgili" Kararname'nin "geliştirilmiş" yeni metnini yayınlamıştır.²¹⁰ Kararname'nin yeni metinde, dini toplulukların tüzel kişilik hakkından yararlanamayacağı ifadesi yer almazken, dini toplulukların "yasalarda belirtildiği şekilde

²⁰⁷ Bkz. *A.g.e.*, s. 44.

²⁰⁸ Bkz. A. Sedyulin, *A.g.e.*, s. 74.

²⁰⁹ Bkz. *A.g.e.*, s. 75. Kırgızistan'da bu tür komisyonlar, KSSC Bakanlar Kurulu'nun 25 Aralık 1981/705 sayılı kararnameyle yayınlanmasından sonra oluşturulmaya başlanmıştır. Söz konusu kararname, "Dini Birliklerle İlgili" Kararname'deki değişikliklerden sonra ele alınacaktır.

²¹⁰ Bkz. M.A. Novikov, *A.g.m.*, s. 9.

kiliseye ait malzemeleri, dini eşyaları üretme ve inananlara satma, taşıt araçlarını elde etme, kendi ihtiyaçları doğrultusunda binaları kiralama, inşa etme ve özel mülkiyeti için satın alma hakkına sahip" olduğu (3. m.); dini toplulukların kaydı ve yeni ibadet evlerinin açılması için bölgesel yürütme komitesine yapılan başvuruların, komitenin -bir aylık süre içerisinde verdiği- tavsiye kararının ardından SSCB Bakanlar Kuruluna Bağlı Din İşleriyle İlgili Kurul tarafından değerlendirileceği, kayıtların da söz konusu Kurul tarafından tutulacağı (4-7. m.); dini yapıtların da dini topluluklar tarafından kullanılmasına Kurul'un izin vereceği belirtilmiş (10. m.), böylece bürokratik engeller üst düzeye çıkartılmış ve dini toplulukların izin alması daha da zorlaştırılmıştır. Önceki metinde genel toplantılar için dini toplulukların ve inanç gruplarının şehirlerde Şehir Kurulları, taşrada ise Taşra Kurullarından izin alması yeterli olurken, bu düzenlemede iznin sadece İlçe ve Şehir Kurulları tarafından verileceği (12. m.) belirtilerek taşradaki dindarların durumu göz ardı edilmiştir.²¹¹

Yapılan değişikliklere göre, dini eğitimi -daha önce sadece TMYKP tarafından düzenlenen kurslarda verileceği ifade edilmişti- din eğitimi kurumlarında verilebilir (18. m.), daha önce yerel çapta düzenlenecek kurultaylar için yerel yürütme kurullarının izni yeterli iken, yeni düzenlemeye göre her türlü kurultay için SSCB Bakanlar Kuruluna Bağlı Din İşleriyle İlgili Kurulun izni gerekmektedir, kurultaylarda seçilen dini merkez ve idareler sadece dini inanç konusunda faaliyet yürütebilir, kült eşyaları ve malzemeleri üretebilir ve satabilir, bina, araç vb. kiralayabilir (20. m.). Kararname, dini yapıtların devlet veya toplumsal amaçlar doğrultusunda kullanılmak üzere kapatılmasına (36. m.), yasalara aykırı hareket etmesi veya anlaşmaya uymaması durumunda anlaşmanın iptal edilmesine (43, 44. m.) veya yeni ibadet evlerinin yapılmasına (45. m.) yerel yönetim komitelerinin tavsiyesi üzerine SSCB Bakanlar Kuruluna Bağlı Din İşleriyle İlgili Kurulun karar vereceği şeklinde değiştirilmiştir. Artık açık mekanlarda olduğu kadar, evlerde de yapılacak dini merasimler için yerel yönetim komitesinin izni gerekmektedir (59. m.).

Kararname'de yapılan en önemli değişiklik, dini toplulukların (3. m.) ve dini kurultaylarda seçilen yürütme organlarının (21 ve 22. m.) tüzel kişilik hakkından yararlanamayacakları ile ilgili düzenlemelerin Kararname'den çıkartılması olmuştur. Kanaatimizce bunun nedeni, 1943'ten itibaren devlet tarafından dini kurumlara idari bir yapı içerisinde kurumsallaşma imkânı vermesi ve 1945'te -bazı kaynaklara göre de

²¹¹ Kararname'deki değişikliklerle Taşra Kurullarının birçok konudaki karar verme yetkisi İlçe ve Şehir Kurullarına verilmiştir. Karşılaştırmak için Kararname'nin 25, 29 ve 32. maddelerine bakınız.

1946'da²¹² SSCB Halk Komiserler Kurulu tarafından kabul edilen gizli kararname olmuştur. Söz konusu Kararname'de dini idare, merkez ve kayıt olmuş dini topluluklara- "taşıt araçlarını elde etme, kendi ihtiyaçları doğrultusunda binaları kiralama, inşa etme ve özel mülkiyeti için satın alma, kiliseye ait malzemeleri, kültürel eşyaları imal etme ve onları inananlara satmayı"- kapsayan sınırlı tüzel kişilik hakkı tanımıştır.²¹³ Nitekim "Dini Birlikler ile İlgili" Kararname'nin yeni metninde, dini merkezlerin ve idarelerin, "yasalarda belirtildiği şekilde kiliseye ait malzemeleri, dini eşyaları üretme ve inananlara satma, taşıt araçlarını elde etme, kendi ihtiyaçları doğrultusunda binaları kiralama, inşa etme ve özel mülkiyeti için satın alma hakkına sahip" olduğu belirtilmiştir (20. m.).

Kararname'de dini kurumlar ile ilgili kararların genellikle Moskova'da bulunan SSCB Bakanlar Kuruluna Bağlı Din İşleriyle İlgili Kurul tarafından alınması yönündeki değişikliklerin ise, -1918'den itibaren bariz bir şekilde kendini gösteren ve SBKP Merkezi Komitesinin kararlarına da yansıyan- bölgelerdeki farklı uygulamalara son verme ve dini kurumlar ile ilgili işlemleri tek merkezden kontrol etme amacına yönelik olarak gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Kararname'nin, dini topluluklar ile ilgili nihai kararın SSCB Bakanlar Kuruluna Bağlı Din İşleriyle İlgili Kurul tarafından verilecek şekilde düzenlenmesi, Moskova'dan binlerce kilometre uzakta bulunan dini kurum ve kuruluşlar için gereksiz bir bürokratik işlemler zinciri doğurmuştur. Bunun için hangi süreçlerden geçileceği, Kararname'nin KSSC'de kabul edilen metninde²¹⁴ daha iyi ortaya konulmuştur. Buna göre, her bir dini topluluğun açılması, kayıt yaptırması, kullanım için dini yapıta sahip olabilmesi, kurultay ve toplantılar gerçekleştirilmesi, kapatılması, anlaşmalarının iptal edilmesi, sahip olduğu binaya devlet tarafından el konulması veya yeni ibadet evlerinin yapılması işlemlerinde, konu ilk önce ilçelerde İlçe Yürütme Komiteleri, şehirlerde ise, Şehir Yürütme Komiteleri tarafından değerlendirilir. Daha sonra söz konusu komiteler kendi kararları ile birlikte konuyu İl Yönetim Komitelerine, Frunze şehrinde ise, Halk Meclisinin Frunze Şehir Kuruluna gönderirler. Eğer doğrudan merkeze bağlı şehir veya ilçeler söz konusu ise, konu KSSC Bakanlar Kuruluna havale edilir. İl Yürütme Komitesi, Halk Meclisinin Frunze Şehir Kurulu ve KSSC Bakanlar Kurulu, bir aylık süre içerisinde değerlendirmede bulunduktan sonra kendi kararı ile birlikte konuyu SSCB Bakanlar Kuruluna Bağlı Din İşleriyle İlgili Kurula gönderirler. Din

²¹² Bkz. R.A. Podoprigora, "Grajdansko-Pravovoy Status Religioznih Organizatsiy", *Jurnal Pravovedenie*, No. 3, 1992, <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=156288>.

²¹³ Bkz. Protoirey Vladislav Tsipin, "Russkaya Pravoslavnyaya Tserkov' i Gosudarstvo v 1917-1990 Godah: Pravovoy Aspekt", <http://www.pagez.ru/olb/390.php>.

²¹⁴ Bkz. *Svod Zakonov Kirgizskoy SSSR*, Cilt I, s. 387-398.

İşleriyle İlgili Kurul ise, konuyu inceledikten sonra kararını -Kurul'un, derinliğine incelenmesi için konuyu iade edip edemeyeceği ve kararın ne kadar süre içerisinde verileceği ile ilgili hususlar belirtilmemiştir- açıklar.²¹⁵ Ancak her ne kadar Kararname'de tüm yetkilerin Moskova'daki Kurula verilmesi ile dini kurumların kaydı, kaydının iptal edilmesi, ibadet evlerinin açılması veya kapatılması ile ilgili kararları alma sürecin uzamasının önü açılmış olsa da, tek merkeze dayalı denetim mekanizması ile yerel devlet organlarının -idari müdahalelere kadar varan- farklı uygulamalarının engellenmesinin amaçlanmış olabileceğini söylemek mümkündür.

1.8. Anayasa Değişikliklerinde Din Konusu

7 Ekim 1977'de kabul edilen ve dinle ilgili olarak çok fazla değişiklik içermeyen SSCB Anayasası'nın²¹⁶ ardından yürürlüğe konan 1978 KSSC Anayasası'nda:²¹⁷ "Kırgız SSC vatandaşları [...] dinle ilgili tutumuna [...] bakılmaksızın eşittir" (32. m., 1977 SSCB Anayasası'nda 34 ve 52. m.) denilmesine karşın, dini faaliyetleri yayma konusunda dindarlarla ateistlere eşit haklar tanınmamıştır. Anayasa'nın 50. maddesinde: "Kırgız SSC vatandaşlarına vicdan özgürlüğü, başka bir ifadeyle herhangi bir dine inanma ve gereklerini yerine getirme veya hiçbirine inanmama, dini kültürleri icra etme ve ateizm propagandası yapma hakkı temin edilir. Dini inançlara dayalı olarak düşmanlık ve kinin körüklenmesi yasaktır. Kilise Kırgız SSC'de devletten ve okul kiliseden ayrılmıştır" denilerek 1937 KSSC Anayasası'nda yer alan hükümler aynen korunmuştur. Ancak 1937 Anayasa metnindeki "dini kültürleri icra etme ve *din karşıtı propaganda* yapma hakkı" ifadesi, 1978 Anayasası'nda "dini kültürleri icra etme ve *ateizm propagandası* yapma hakkı"²¹⁸ şeklinde değiştirilmiştir.

Burada belirtilmesi gereken husus da şudur ki, din karşıtı propaganda ve ateizm propagandası kavramları, Sovyet iktidarının ve Komünist Partinin resmi dokümanlarında sıkça birbirinin yerine kullanılmıştır. Ancak bu kavramları farklı şekilde yorumlayan Sovyet hukuk adamları da olmuştur. V. Kloçkov:

"[1977 Anayasası'ndan] önceki tüm Sovyet Anayasaları belli tarihsel koşulları göz önünde bulundurmak suretiyle din karşıtı propaganda hakkını ilan ederek bilimsel ateizmin

²¹⁵ KSSC Yüksek Kurulu tarafından kabul edilen Kararname'de, kayıt olmamış molla, rahip vb. din adamlarının faaliyetlerinin yasaklandığı (19. m.) ve mezarlıklarda bulunan binaların dini toplantılar için kullanılmasına veya bu amaca yönelik yapıt inşa edilmesine izin verilmeyeceği (52. m.) belirtilmiştir (Bkz. *Aynı yer*). Kararname'nin TMYK Halk Komiserler Kurulu tarafından yayınlanan metninde söz konusu hükümler bulunmamaktadır.

²¹⁶ Bkz. *Svod Zakonov SSSR*, Tom I, "İzvestiya", Moskva, 1980, s. 13-42.

²¹⁷ 1978 KSSC Anayasası için bkz. *Svod Zakonov Kirgizskoy SSSR*, Cilt I, s. 20, 23.

²¹⁸ İtalikler bize aittir.

eleştirel boyutuna vurgu yaptılar. Toplumumuzda materyalist dünya bakışının üstünlük kurduğu koşullarda kabul edilen yeni [1977] SSCB Anayasası, ateizm propagandası hakkını ilan ediyor, başka bir ifadeyle ateizmin -eleştirel ve pozitif- her iki boyutunu da kast ediyor"²¹⁹

ifadesini kullanmıştır. Ancak bize göre, yasal düzenlemelerde din karşıtı propagandadan ateizm propagandasına geçilmesi, Sovyet iktidarının dine karşı mücadelesindeki idari yaptırımların azalması, her alanda dine karşı saldırılardaki düşüş ve dini kurumların yapılanmasındaki değişikliklerin yansımaları olmuştur. Bu dönemde, her türlü yöntemle dinin ortadan kaldırılması gerektiği ile ilgili görüşler yerini yoğun "bilimsel ateizm propagandası" çalışmalarına bırakmıştır. Hâlbuki dine karşı idari müdahalelerin yoğun olarak yapıldığı ve dinin doğrudan hedef olarak görüldüğü ilk dönemlerde kabul edilen yasal düzenlemelerde "ateizm propagandasından"dan çok "din karşıtı propaganda"dan söz edilmiştir. Bu bağlamda "ateizm propagandası" kavramı, Sovyet iktidarı tarafından dinin felsefi ve 'bilimsel- materyalist' eleştirisini ve ateizmin propagandasını dile getirmek için kullanılırken, "din karşıtı propaganda" kavramına ise, siyasi, sosyal ve diğer alanlarda kurumsallaşmış dine karşı yürütülmesi ve yapılması gereken eleştiri ve –bazen doğrudan müdahalelere kadar varan- faaliyetleri tanımlamak için başvurulmuştur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, SSCB'de genel olarak ateizm, Tanrının olmadığını bilimsel açıdan ispat etmeye çalışan eleştirel ateizmden uzaklaşmış, dinle mücadele, sosyal hayattaki dinin etkisinin ortadan kaldırma çabası olarak ortaya çıkmıştır. Bunda şüphesiz ateizmin bir devlet politikası olarak kabul edilmesinin rolü büyük olmuştur.

Anayasa'daki "Kilise devletten ve okul kiliseden ayrılmıştır" ifadesi de devletin din işlerine müdahalesini haklı çıkacak şekilde yorumlanmıştır. Sovyet hukukçuları, yukarıdaki ifadelerden zuhur eden ve devletin dini kurumların iç işlerine karışamayacağı ilkesini, devletin dini kurumların (sadece) *ibadet ve inançla ilgili içişlerine* karışmaması şeklinde yorumlamışlardır.²²⁰ Böylece "Dini Birlikler ile İlgili" Kararname'de belirtilen ve devletin dini kurumların içişlerine müdahale etmesini sağlayan düzenlemelerin, din-devlet ayrılığı ilkesine ters düşmediği ileri sürülmüştür.

1978 Anayasası'ndaki bir diğer değişiklik de, seçme ve seçilme hakkı ile ilgili düzenlemelerde yapılmıştır. 1937 Anayasası'nda belirtilen ve "ırkı ve milli tabiiyeti, inancı, [...] geçmiş faaliyetlerine bakılmaksızın" herkesin seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu ile ilgili düzenlemedeki ifadelere 1978 Anayasası'nda yer verilmemiş, 85. maddede kısaca, 18 yaşını doldurmuş herkesin seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu ifade

²¹⁹ Valentin Veniaminoviç Kloçkov, *A.g.e.*, s. 19.

²²⁰ Bu tür yorum için bkz. M.A. Novikov, *A.g.m.*, s. 10.

edilmiştir. Böylece Anayasa'daki söz konusu değişiklikler, "perestroyka" öncesi dönem olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde, dine karşı bazı sınırlamaların kalkmaya başladığının göstergesi olmuştur. Nitekim Rusçada "manevi", "dini" anlamlarını içeren "duhovny" kelimesi 1924 ve 1936 SSCB Anayasalarında hiç yer almazken, 1977 SSCB Anayasası ile 1978 KSSC Anayasalarında şu şekilde yer almıştır:

15. madde: "Sosyalizmde kamusal üretimin en yüksek amacı- insanların büyüyen maddi ve manevi ihtiyaçlarını mümkün olduğu kadar tam olarak tatmin etmektir."

25. madde: SSCB'de, vatandaşların genel eğitim ve mesleki hazırlığını temin eden, gençlerin komünist terbiyesine, manevi ve maddi gelişimine hizmet eden, onları emek ve toplumsal faaliyete hazırlayan yegâne halk eğitim sistemi mevcuttur ve gelişmektedir."

27. madde: "Devlet, Sovyet insanların kültürel düzeyinin yükseltilmesi, onların ahlaki ve estetik eğitimi ile ilgili olarak *manevi* değerlerin korunması, çoğaltılması ve geniş bir şekilde kullanılması için çaba sarf eder."²²¹

Yaacov Ro'i, bu dönemde üst düzey yöneticilerin din konusuyla özel olarak ilgilenmediklerini, ibadet yerlerinin tekrar açılmaya başladığını ifade etmiştir. Özellikle 1968'de RSFSC Bakanlar Kurulunca yayınlanan bildiride, dine karşı oldukça yumuşak bir tutum sergilenmiştir. Bu bildiride önceki kararların aksine, yerel yönetimlerin dini kurumların kayıt işlemlerinin yapılması prosedüründe zorluklar çıkardıkları ve görevlerini tam olarak yerine getirmediği dille getirilmiş ve eleştirilmiştir.²²² Brejnev dönemi dini hayattaki söz konusu rahatlama, bu dönemde merkezi otoritenin cumhuriyetlerdeki yerel otoritelere belli ölçüde özgürlük alanı tanınması nedeniyle yaşanmıştır. Yerel liderler ise, milliyetçi ve ulusalcı fikirlere karşı tutumlarında olduğu gibi, dini oluşum ve canlanmaya da göz yummuşlardır.²²³ Brejnev dönemi, SSCB'nin ekonomik olarak duraklamaya girilmesini temsil etmesinin aksine, dini hayattaki canlanmanın görüldüğü ve dini oluşumların arttığı bir dönem olarak ön plana çıkmıştır. Bu dönemde, Brejnev'in: "Sovyet insanının "genel-milli" [rus. Obşenatsional'nıy] gururu, muhtevası itibarıyla büyük, kapsamlı, zengin bir duygudur. O, ülkemizi oluşturan her bir halkın doğal milli duygusundan daha derin ve daha geniştir" sözlerine dayanan "Sovyet Milliyetçiliği"ne²²⁴ vurgu yapılmıştır.

1980'lere gelindiğinde bilimsel çevrelerde, insanların eğitim düzeylerinin yükselmesi ve dine karşı mücadelede bilimsel gelişmelerin kullanılmasıyla toplumun

²²¹ *Svod Zakonov Kirgizskoy SSR*, Cilt I, s. 17, 19.

²²² Bkz. Yaacov Ro'i, *A.g.e.*, s. 49-50.

²²³ Bkz. Shireen T. Hunter, *A.g.m.*, s. 292; Alec Nove, Brejnev döneminde, önceleri olduğu gibi terör ve toplu tutuklamalar olmadıysa da toplumda belli etkiye sahip din adamlarının tutuklandığını ve bazı küçük mezheplerin sık sık tedirgin edildiğini ileri sürmüştür. Bkz. Alec Nove, *A.g.e.*, s. 116.

²²⁴ Bkz. *İslam v SSSR: Osobennosti Protsessa Sekulyarizatsii v Respublikah Sovetskogo Vostoka*, ed. E.G. Filimonov, s. 54.

büyük çoğunluğunun dini kalıntılardan kurtulduğu ve sekülerleştiği iddiaları²²⁵ dile getirilmeye devam edilmiştir. Ancak 25 Aralık 1981'de KSSC Bakanlar Kurulunun yayınladığı kararname ise,²²⁶ devletin, gittikçe sayıları artan dini kurumlar üzerindeki denetimini arttırma çabası olarak değerlendirilebilir. Bu Kararname'de, dini kültürler ile ilgili yasalara uyulup uyulmamasının ilçe ve şehir Halk Temsilciler Kurulu tarafından denetleneceği belirtilmiş ve bunlara destek sağlamak amacıyla söz konusu kurullar nezdinde komisyonların oluşturulması kararlaştırılmıştır.

Ayrıca Karar'a göre, gerekli görülmesi durumunda taşrada da oluşturulabilecek bu komisyonlarda, yerel Halk Temsilciler Kurulu üyeleri, toplumsal kuruluşların ve işçi kolektiflerinin temsilcileri yer alırlar. Dinle ilgili yasal çerçeveye dini kurum ve kuruluşlar tarafından uyulması, dini hak ve özgürlüklerin toplumsal ve devlet çıkarlarının aleyhine kullanılmaması ve dindarların haklarının korunması konusunda Halk Temsilciler Kurullarına destek sağlayacak olan bu komisyonların görev ve hakları: bölgedeki dini durumun incelenmesi; kayıt olmamış dini kurum ve din adamlarının tespit edilmesi; dinle ilgili yasalara dini kurumlar, din adamları ve devlet yetkilileri tarafından uyulmasının denetlenmesi, tespit edilmesi ve caydırıcı çalışmaların yürütülmesi; dini kurum ve din adamlarının faaliyetlerinin biçim ve yöntemleri ve halka, özellikle çocuklar ve gençlere etkisinin araştırılması; dini kurumlara karşı vatandaşların şikâyetlerinin değerlendirilmesi; dini kurum ve kuruluşlar tarafından anlaşmalara uyulmasının kontrol edilmesi konusunda İlçe (Şehir) Halk Temsilciler Kuruluna destek sağlama; yukarıda belirtilen konularda denetimleri gerçekleştirme; yasaların ihlali durumunda bunların giderme ve suçluların sorumluluğa tabi tutulması konusunu konunun Kurulun gündemine taşıma olarak tespit edilmiştir. Ayrıca herhangi bir idari hakka sahip olmayan ve İl (Bölge) Yürütme Komiteleri ve Cumhuriyetlerin Bakanlar Kurulu tarafından yayınlanan yönergelere göre hareket edecek olan söz konusu komisyonların her bir üyesinin, belli bir bölgeden sorumlu olduğu, komisyon toplantılarında -görüşülen konunun özelliğine bağlı olarak- devlete ait veya toplumsal kurum ve kuruluşların yer alabileceği ifade edilmiştir.²²⁷

Görüldüğü gibi dinle ilgili kanunlara uyulup uyulmamasını denetlemekle görevlendirilen toplumsal komisyonlar, dini kurumlardan çok devlet organlarına katkı sağlamak için oluşturulmuş, dini kurumların faaliyetleri ile vatandaşların dini hayatını belli bir çerçeve içerisine alan hukuki ve idari yapıya bilgi sağlayan bir kurum olarak işlev

²²⁵ Bkz. M.A. Novikov, s. 73.

²²⁶ Kararname için bkz. *Svod Zakonov Kirgiskoy SSR*, Cilt I, s. 396.

²²⁷ Söz konusu komisyonlar ile ilgili bkz. A. Sedyulin, *A.g.e.*, s. 76.

görmüştür. Nitekim bu komisyonlar sayesinde "kayıt olmadığı gibi, vatandaşları kendi yalanlarıyla kandıran birçok din adamı ve dini birliğin tespit edildiği ve faaliyetlerinin durdurulduğu, böylece onların yeni üyeler edinmesinin engellendiği, kayıtlı olanlar üzerindeki denetimin de arttığı", örneğin Sovyet kaynaklarında, Özbekistan'ın Andican kentinde bir din adamının çocuklara din eğitimi verdiğinin komisyon tarafından tespit edildiği ve o kişiye cezai müeyyide uygulandığı²²⁸ belirtilmiştir.

Din-karşıtı propaganda ile ilgili olarak gerçekleştirdiği faaliyetlerinden en önemlisi Bilimsel Ateist Kulübünü kurmak olan Brejnev'in ölümünden sonra iktidara gelen Yuriy Andropov ve Konstantin Çernenko din karşıtı propagandanın seyrinde önemli değişiklikler yapmamışlardır.²²⁹ Bu dönemde daha çok Batı emperyalizmini hedef alan söylemler ön plana çıkarılmış ve artık Sovyet halklarının "enternasyonel kültürünün" yaygınlaştırılması gerektiği dile getirilmiştir.²³⁰

1.9. Bağımsızlığa Geçiş Sürecinde Din ve Devlet

1980'lerdeki din-devlet ilişkisinde yaşanan normalleşme süreci, dini hayatı doğrudan etkilemiştir. Dini kurumların sayısında artış gözlenmiş, dini yayınlar²³¹ çoğalmış ve dini gruplar yurt dışı ilişkilerine ivme kazandırmıştır. Bu dönemde dini alanındaki canlanma, Komünist Parti tarafından dış etkenlere bağlanmıştır. SBKP Merkezi Komitesinin Haziran 1983'te yapılan kurultayında, emperyalizmin birçok ideolojik merkezlerinin ülkedeki dindarlığı desteklemekle kalmayıp, dayatmaya çalıştıkları, ona Sovyet karşıtı, ulusalcı bir yön belirleme çabası içerisinde oldukları belirtilmiştir.²³²

Ancak 1985'te iktidara M. Gorbacev'in gelmesi ile devletin din politikasında

²²⁸ Bkz. A. Sedyulin, *A.g.e.*, s. 77, 79. Alexandre Bennigsen, Sovyetler Birliğinin, Aralık 1979'daki Afganistan işgalinin ardından İslam karşıtı kampanyaya ağırlık verdiğini, İslam'ın bilimle bağdaşmadığı, komünist ahlakın İslami ahlaktan üstün olduğu ve geçmişin kalıntısı olarak İslam'ın ortadan kaldırılması gerektiği düşüncelerini yaygınlaştırma çabalarını arttırdığını savunmuştur (Bkz. Alexandre Bennigsen, "Afganistan'ın İşgalinden Bu Yana Sovyet Müslümanları", çev. Rasih Malyalı, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Asya-Afrika Araştırmaları Grubu*, No. 6, 1984, s. 1-2). Fruman'a göre ise, -devletin din üzerindeki denetimini artırma çabasının aksine- bu dönemde aydın kesimin dine karşı ilgisi hissedilir şekilde artmıştır. Sovyet iktidarının kurulduğu ilk yıllarda dindarların durumu ile bu dönemdeki ateistlerin durumu birbirine oldukça benzerlik arz etmiş, daha önce dindarlık nasıl "uygun olmayan" bir durum olmuşsa, bu dönemden itibaren ateist olmak da aynı şekilde "garip bir tutum" olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Bkz. D.E. Furman, "Religiya, Ateizm i Perestroika", *Na Puti k Svobode Sovesti*, ed. D.E. Furman, Progress, Moskva, 1989, s. 14-15).

²²⁹ Bkz. Mark Juergensmeyer, *A.g.e.*, s. 113.

²³⁰ Bkz. *İslam v SSSR: Osobennosti Protsesta Sekulyarizatsii v Respublikah Sovetskogo Vostoka*, ed. E.G. Filimonov, s. 48.

²³¹ Bağımsızlığın kazanıldığı dönemde basın-yayında, ateizm ile ilgili yayınların dikkat çekici bir şekilde azaldığı görülmüştür. Ateizmle ilgili bilimsel çalışmalar biranda kesilmiş, ateizm propagandasını kimse yapmaz olmuştur.

²³² Bkz. Valentin Veniaminoviç Kloçkov, *A.g.e.*, s. 4.

önemli değişikliklerin gerçekleşeceği bir döneme girilmiştir. SSCB'nin girdiği sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel krizi tanımlayan Gorbaçev'in meşhur 'glasnost' (şeffaflık) ve 'perestroyka' (yeniden yapılanma) politikaları yürürlüğe konulmuştur. Bu siyasetin temel amacı Sovyetler Birliği'nin söz konusu alanlardaki krizden çıkartılması olsa da²³³ kaçınılmaz olarak toplumun siyasi, sosyal ve kültürel hayatında da önemli gelişmelere zemin hazırlamıştır.²³⁴ Perestroyka dönemini, din-devlet ilişkisinin yeniden yapılandırılmasını tetikleyen ve ateizme dayalı devletin idari sisteminde ve devlete bağlı dini yapıda kendini gösteren -D. Furman'ın belirttiği gibi-²³⁵ düşünsel ve kurumsal bir kriz olarak değerlendirmek mümkündür.

Perestroyka, Sovyet toplumunun derin ve radikal bir şekilde yeniden yapılanmasına öncelik etmiştir. Gorbaçev, din konusundaki tutumunu Komünist Partinin XIX. Kurultayında şu şekilde ortaya koymuştur:

"Viedan özgürlüğü gibi hassas konuya da değinmek istiyorum. [...] Biz, dine dayalı dünya görüşünü materyalist ve bilimsel olmayan bir bakış açısı olarak değerlendiren tutumumuzu gizlemiyoruz. Ancak bu, inanan kişilerin manevi dünyasına saygısız tavır içerisinde olmak ve hele materyalistik dünya görüşünü yerleştirmek için herhangi bir idari baskıyı kullanmak için temel teşkil etmez. [...] Tüm inananlar, hangi dine inandığına bakılmaksızın, tüm haklara sahip SSCB vatandaşlarıdır."²³⁶

M. Gorbaçev'in başlattığı "Glasnost" ve "Perestroyka" politikası, uzun zaman uygulanan ve adeta bir tabu olan Komünistlerin din politikasının sorgulanmasına da uygun zemin hazırlamıştır.²³⁷ İktidarda ateistlerin bulunması gerektiği ile ilgili inanç hala varken

²³³ M. Gorbaechev, 'glasnost' ve 'perestroyka' politikasını ekonomide ve toplumda "yeniden yapılanma" olarak tanımlıyorsa da, bu toplumsal tasarıda toplumun temel unsurlarından olan dinle ilgili doğrudan ilişkili bir program yer almamıştır. 'Glasnost' ve 'perestroyka' politikası ile ilgili bkz. Mikhail Gorbaçev, *Perestroyka: New Thinking for Our Country and the World*, Collins, London, 1987; Shireen T. Hunter, Gorbaçev'in glasnost ve perestroyka politikasının amacının, halkın ülkenin girdiği ekonomik krizin büyüklüğünün farkına varmasını sağlamak ve böylece onları çalışmaya sevk etmek, eskimiş ve artık iş görmeyen bürokratik yapıyı değiştirmek, yeni nesilden kadrolar yetiştirmek ve yerleştirmek olduğunu ve bu amaçla resmi olmayan grupları teşvik ettiğini, ancak bunların çoğunluğunun kendi kültürel mirasını canlandırma yoluna gittiğini ve kendi etnik ve ulusal kimliklerini ileri sürdüklerini savunmuştur. Özellikle B. Yeltsin ve M. Gorbaçev'in girdikleri taraftar kazanma rekabetinde, diğer cumhuriyetlerin desteğini kazanmak amacıyla onlara daha çok özgürlük tanınması, ulusal ve dini hareketlere önemli fırsatlar tanımıştır. Glasnost politikası ise, dini tutum ve davranışların daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bkz. Shireen T. Hunter, *A.g.m.*, s. 295-297; Ayrıca bkz. Shireen T. Hunter, *Central Asia Since Independence*, Praeger, London, 1996, s. 36; Malashenkoya göre, Orta Asya'daki İslami dirilişe ise, Afganistan Savaşı, Afganistan Müslümanlarının cihadı etkili olmuştur. Bkz. Alexei V. Malashenko, "Religious and Political Change in Soviet Muslim Regions", s. 168.

²³⁴ Bkz. Shireen T. Hunter, *A.g.m.*, s. 295.

²³⁵ Bkz. D.E. Furman, "Religiya, Ateizm i Perestroyka", s. 17.

²³⁶ M.İ. Odintsov, "Put' Dlinoyu v Sem Desyatiletii: Ot Konfrontatsii k Sotrudniçestvu (Gosudarstvenno-Tserkovnie Otnoşeniya v İstorii Sovetskogo Obşestva)", s. 68.

²³⁷ Bkz. Mehrdad Haghayeghi, "Islamic Revival in The Central Asia", *Central Asian Survey*, vol. 13, No. 2, (1994), s. 249-255.

ve hiçbir şey devletten ayrılmamışken, dinin nasıl ayrılacağı sorgulanmaya başlanmıştır.²³⁸ J. Anderson'un da belirttiği gibi, 1980'lerin sonlarında uygulamada oldukça ılımlı bir din politikası ortaya çıkmıştır.²³⁹ Bu dönemde dine karşı "bilimsel" propaganda belli ölçüde devam etmiş, ancak din adamlarının takibi terk edilmiştir. Birçok ibadet yerleri açılmış, dini idareler özgürlük alanları elde etmişlerdir.²⁴⁰ 29 Nisan 1988'deki Gorbaçev ile dini liderler arasında gerçekleşen toplantı ise, devletin din üzerindeki baskısının kalkmaya başladığına işaret eden önemli bir gösterge olmuştur. Yasal düzenlemelerdeki din ve vicdan özgürlüğü konusu tartışılmış, bazı dini gruplar okul ve hastanelerde dini yayma faaliyetlerine başlamış ve 1917'den beri ilk defa dini gruplar devletin müdahalesi olmadan kendi dini liderlerini seçebilmişlerdir.

1980 ve 1986'da Taşkent ve Bakü'de uluslararası toplantıların düzenlenmesi,²⁴¹ 1988-1989 yıllarında, İslam'ın Doğu Avrupa'da kabul edilmesinin 1100. ve SSCB'nin Avrupa kısmında Müslümanların Dini İdaresinin kuruluşunun 200. yılı münasebetiyle gerçekleştirilen ülke çapındaki kutlamalar,²⁴² devletle İslam arasındaki ilişkilerin de normalleşme süreci geçirdiğini ortaya koymuştur.

Bu dönemde bazı entelektüeller, artık tıkanmış olan SSCB düzenini sorgulamış, sosyal bilimcilerin 20. yüzyılda dinin topluma etkisinin gitgide azalacağı görüşünün doğru çıkmadığını ve SSCB döneminde dinin sosyalizm ile ilişkisi bilimsel düzeyden çok ideolojik ve politik biçimde ele alındığını ifade etmiş,²⁴³ bazıları da söz konusu pozitivist yaklaşımın yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. SBKP Merkezi Komitesinin Toplumsal Bilimler Akademisinin Bilimsel Ateizm Enstitüsünün Başkanı

²³⁸ Bkz. D.E. Furman, *A.g.m.*, s. 7.

²³⁹ Bkz. John Anderson, *Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy*, Harwood Academic Publishers, Amsterdam, 1999, s. 92.

²⁴⁰ Bkz. Alexandre Bennigsen, Chantal L. Quelquejay, *A.g.m.*, s. 136-138; 1986'ya gelindiğinde Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi Başkanı Ş. Babanov şöyle demiştir: "SSCB Müslümanlarının Sovyet devletinin iç ve dış siyasetini yoğun bir şekilde desteklemesinin nedeni, bu siyasetin dindarların ihtiyaçları göz önünde bulundurularak ve saygı gösterilerek yürütülmesidir." C. İmamberdiev, "Dinge Çümböttölgön Tetiri Ügüt", *Sovettik Kırgızstan*, 7. Nisan, 1989.

²⁴¹ Bkz. Abdulgani Abdulla, "Musul'mane v Usloviyah Glastnosti, Perestroyki i Novogo Mışleniya", *Na Puti k Svobode Sovesti*, s. 408.

²⁴² Bkz. N.S. Esenamanova, *A.g.e.*, s. 41.

²⁴³ Bkz. Dürbölöng Caparov, "Din, Ateizm Cana Sotsiyalizm", *Kırgız Tuusu*, 12.06.1991. Ayrıca Dürbölöng Caparov, 'perestroyka'nın entelektüellere din-devlet ilişkilerini sorgulama imkânı verdiğini vurgulayarak ve devletin din politikasındaki yumuşamaları eleştirerek şöyle demiştir: "Dini devletten ayırmak demek toplumun dinle ilgili işlerine karışmamak demektir. Din topluma dayatılmamalıdır. Yani dine inanma özgürlüğü tam anlamıyla yaşanmalıdır. Devlet dine ne destek olmalıydı ne de ateizmin sözcülüğünü yapmalıydı, aksine devlet tarafsız olmalıydı. Önceleri din ateizmin baskısı altında olduysa, günümüzde din ateizmi köşeye sıkıştırarak kendi diktatörlüğünü getirmek istiyor. Devlet bu defa dini yanına alarak ona destek olmaktadır (!). Oysa birisini öz, diğerini de üvey çocuk gibi görmeden onlara eşit davransa iyi olurdu." *Aynı yer*.

V.İ. Garadja: "Bence, öncelikle dinin sosyalist toplumda var olma gerçeği yeni teorik düşünceyi gerektirir. [...] Dikkat edin: toplumsal disiplinlerden hiçbirisi sosyalizmin - hukuki, ekonomik, siyasi vs. boyutlarının- analizinde dine ve onun toplumdaki rol ve fonksiyonlarına değinmemiştir"²⁴⁴ diyerek, aslında sadece bilimsel çalışmalar alanında değil, toplumsal hayatın tamamında dinin inkâr edildiği hususunu dile getirmiştir.

Devletin din politikasındaki değişmeler şüphesiz halkın dine karşı ilgisinin artmasına, özellikle basın-yayın organlarında dinin Sovyet toplumundaki önemi ile ilgili tartışmaların yapılmasına uygun ortam hazırlamıştır.²⁴⁵ Kırgız Ulusal Üniversitesi Yüksek Öğretim Kurumlararası Bilimsel Ateizm Bölümü Başkanı A. Doev'in: "Sovyetler Birliğinde İslam'ın yenilenme temellerinin özellikleri şunlardır ki, İslam genel olarak sosyo-politik ve etik sorunları ele alır ve bu da [...] demokrasinin, sosyal adaletin, iletişimin arttığı, din ve vicdan özgürlüğünün, din-devlet ilişkilerinin normalleştiği 'perestroyka' döneminde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır"²⁴⁶ sözü bunu açıkça ortaya koymuştur.

Perestroyka dönemi ile birlikte SSCB'deki dini idari sistem de sorgulanmaya başlanmıştır.²⁴⁷ Özellikle Orta Asya ülkeleri kendi dini yapılanmalarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Ülkelerdeki dini yapılanmanın bazen ülkedeki Komünist Parti tarafından gerçekleştirilmesi ve genellikle siyasi ve ekonomik çıkar amaçlı yapılması oldukça dikkat çekici olmuştur. Örneğin Kırgızistan Komünist Partisi lideri Absamat Masaliev, politik açıdan yerel destek kazanmak ve Suudi Arabistan gibi Müslüman ülkelere gelmesi beklenen maddi yardımları elde etmek için Kırgızistan'ın kendi Dini İdaresinin oluşturulması başta olmak üzere dini alanda birçok yapı değişikliğinde önemli roller üstlenmiştir.²⁴⁸

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, dinle ilgili söz konusu politika değişikliği, SSCB'ye bağlı her cumhuriyette o toplumun sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi koşullarına göre farklı sonuçlar doğurmuştur. Örneğin bu dönemde Orta Asya cumhuriyetlerinden Tacikistan ve Özbekistan'da dinin siyasi alanda etkin bir yapılanması söz konusu iken, Kırgızistan'da bu tür gelişmelerin yaşandığını söylemek güçtür. Haziran 1990'da Rusya (Astrahan)'da kurulan "SSCB İslami Yeniden Doğuş Partisinin" uzantıları

²⁴⁴ V.İ. Garadja, "Pereosmislenie", *Na Puti k Svobode Sovesti*, s. 20.

²⁴⁵ Bu tartışmalar ile ilgili bkz. Marina Tolmacheva, *A.g.m.*, s. 114-116.

²⁴⁶ A. Doev, "İslamın Canılanuusu", *Sovettik Kırgızistan*, 4 Nisan 1989.

²⁴⁷ Bkz. Mehrdad Haghayeyg, *A.g.m.*, s. 252-254.

²⁴⁸ Bkz. Martha Brill Olcott, "By Way Introduction", Sergei P. Poliakov, *Everyday Islam: Religion and Tradition in Rural Central Asia*, s. xxiii-xxiv.

olarak Tacikistan'da İslami Yeniden Doğuş Partisi, Özbekistan'da İslami Uyanış Partisi gibi dine dayalı siyasi yapılanmalar önemli aktörler olarak siyasi alanda yer almış,²⁴⁹ ancak Kırgızistan'da dine dayalı siyasi oluşumlar ortaya çıkmamıştır. Bunun yanı sıra din adamlarının bireysel olarak etkin bir şekilde siyasete girdikleri ve Sovyetler Birliği tarihinde ilk kez milletvekili olarak seçildikleri görülmüştür. Orta Asya Müslümanları Dini İdaresinin Başkanı Muhammad Sadık SSCB Yüksek Kuruluna (Millet Meclisine) milletvekili seçilmiştir.²⁵⁰ 1990'da ise, Kırgızistan Müslümanlarının Kadısı (1987-1990) Sadıkcın Kamalov da Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Kuruluna milletvekili adayı olmuş -daha sonra seçilmiş (1990-1995)- ve seçim propagandasında din adamlığı kimliğini gizlemeyerek seçmenlere cami yaptırma sözü vermiştir.²⁵¹ Dolayısıyla Sadıkcın Kamalov'un da ifade ettiği gibi: "SSCB tarihinde ilk defa din adamlarının siyasete girmelerine izin verilmiş olması 'perestroyka' ve devletin yürüttüğü ılımlı din politikası sayesinde"²⁵² olmuştur.

Ayrıca bağımsızlığa geçiş sürecinde, dinin halkı yönetmek için devlet tarafından kullanıldığı da tespit edilmiştir. 1990'da Kırgızistan'ın Oş ve Özgön şehirlerinde Kırgızlarla Özbekler arasında yaşanan çatışmada, din adamları çatışmayı durdurmak ve halkı yatıştırmak için devlet tarafından yönlendirilmiştir. Din adamları basın-yayın organlarında arabulucu olarak yer almışlar, barış çağrısı yapan gösteri ve panellerde önemli roller üstlenmişlerdir.²⁵³

1 Ekim 1990'da SSCB'nin "Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" (N 1689-1) Kanun yürürlüğe konulmuştur. Bu Kanun'da devletle dinin ayrılığı vurgulanarak vatandaşlara geniş bir özgürlük alanı tanınmış, dini kurumlara yapılan her türlü bağışlar vergiden muaf tutulmuş, dine inananlarla inanmayanlar veya inananların kendi arasında ve dini kurumların birbiriyle olan ilişkisinde hoşgörü ve saygının oluşturulması ve yerleştirilmesine devletin destek sağlayacağı belirtilmiştir.²⁵⁴ Dolayısıyla dağılma sürecine doğru devletin, dine karşı tutumunu yumuşatarak dini kurumlarla diyalog kurma çabası

²⁴⁹ Söz konusu İslamcı oluşumlar 1990'da Özbekistan ve Tacikistan'da yapılan Cumhurbaşkanı seçimlerinde kendi adayları belirleme çabası içerisinde olmuşlardır. Bkz. N.S. Esenamanova, *A.g.e.*, s. 46.

²⁵⁰ Bkz. Amirbek Usmanov, "İslam Dostukka Çakırat", *Kırgız Ruhı*, 20.05.1992.

²⁵¹ Bkz. Askarbek Nasirdin Uulu, "Tenir Aldında Tenbiz", *Sovettik Kırgızstan*, 22.02.1990.

²⁵² Bkz. Askarbek Nasirdin Uulu, "Tenir Aldında Tenbiz", *Sovettik Kırgızstan*, 22.02.1990; Benzer gelişmeler ROK açısından da söz konusu olmuş ve bazı din adamları SSCB Yüksek Kuruluna seçilmişlerdir. Bkz. "Tserkov i Politika v Sovremennoy Rossii", *Religiya i Gosudarstvo v Sovremennoy Rossii; Nauçnie Doklady*, Vıpusk 18, Moskovskiy Tsentri Karnegi, Moskva, 1997, s. 16.

²⁵³ Bkz. Sovetbek C. Toktomyshev, Vyacheslav I. Shapavalov, "My Native Kyrgyz South..", *Perspectives on Central Asia*, Vol. 1, No. 2.

²⁵⁴ "Dinge İşenüü Ce İşenböo Erkindiği Cana Din Uyumdarı Cönündö Sovettik Sotsiyalisttik Respublikalar Soyuzunun Zakonu", *Sovettik Kırgızstan*, 07.06.1990.

içerisine girdiğini söylemek mümkündür.

1.10. SSCB Dönemi Din-Devlet İlişkilerinin Değerlendirmesi

1917 Ekim İhtilali ile iktidara gelen Bolşevikler, hayatın tüm alanlarını denetim altına tutan bir yönetim yapısı öngörmüşlerdir. Devletin ideolojik temelini diyalektik materyalizmin Marksist yorumu oluştururken, V. Lenin tarafından geliştirilen ve uygulanan ateizm propagandası ise, maddeci dünya anlayışını topluma dayatan Sovyet rejiminin -birey ve toplumu dinden arındırma- politikasının ayrılmaz bir parçası olmuştur. İnananları, din adamlarını ve dini kurumları hedef alan ateizm propagandası, hayatın tüm alanlarına yönelik kapsamlı ve ideolojik içerikteki amaç ve yöntemlere sahip olmuştur.

Anayasa'da -bazı sınırlamalar ile birlikte- dini hak ve özgürlüklerin tüm vatandaşlara tanındığı ve dinle devletin birbirinden ayrıldığı ifade edilmesine karşın, uygulamada tam tersi bir yön izlenmiştir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından din karşıtı kampanya yoğun olarak yürütülmüş ve bu amaca uygun olarak devlet organları da etkin bir biçimde kullanılmıştır. Bunun sonucunda da dini kurumlara devlet yetkilileri ve kurumları tarafından yapılan idari müdahaleler ön plana çıkmıştır. Bolşeviklerin iktidara gelmesinin hemen ardından, dini kurumların tüzel kişilik hakkı iptal edilmiş, dine dayalı yardımlaşmalar engellenmiş, dini kurum ve kuruluşların herhangi bir mülkiyete sahip olması ve toplu din eğitimi gerçekleştirmesi yasaklanmıştır.

"Geçmişin kalıntısı" olarak görülen dini baskı altında tutmak için özellikle SBKP Merkezi Komitesinin Politbürosu, SBKP Merkezi Komitesinin Ajitasyon ve Propaganda Bölümü ve SSCB Devlet Güvenliği Komitesi birlikte çalışmıştır. Komünist Parti Kurultayları sonrasında alınan kararlar, dindarlara, din görevlilerine ve dini kurumlara karşı yürütülen kampanyalara öncülük etmiştir. Bu kararnamelerde devlet ve kilisenin birbirinden ayrılmasının yeterli olmadığı, din karşıtı propagandanın yoğun bir şekilde yürütülmesi gerektiği, emekçilerin dine dayalı yanılgılardan kurtarılmasının zorunluluğu ve dinle mücadelede Komünist Partinin varlığının ve faaliyetlerinin önemi vurgulanmıştır.²⁵⁵

Ancak 70 senelik süre zarfında din-devlet ilişkileri hep aynı düzey ve biçimde gerçekleşmemiştir. Dinsiz toplum yaratmak amacıyla bazen din karşıtı çok sert uygulamalara başvurulmuş ve tüm dini kurumlar kapatılarak din görevlileri sürgüne gönderilmiş, bazı dönemlerde ise, devlet organlarına bağlı ve iktidarın politikasını

²⁵⁵ Komünist Parti Kurultayları sonrası yayınlanan kararlar için bkz. *Sputnik Ateista*, ed. S.İ. Kovalev, 2. b., Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Političeskoy Literaturı, Moskva, 1961.

destekleyen dini kurumsal yapılar oluşturulmuştur. Böylece birbirinden farklı ve bazen de tutarsız uygulamalara gidilmiştir.

Kanaatimizce zaman dilimine göre farklılık arz eden bu tablonun oluşmasında iki faktör söz konusu olmuştur ki, bunları iç ve dış faktörler olarak adlandırmak mümkündür: İç faktörlerin en önemlisi şüphesiz, SSCB'nin birbirinden oldukça farklı toplumsal yapıları bünyesinde bulundurmuş olmasıdır. SSCB, önemli etnik, dini ve kültürel çeşitliliğe sahip bir yapı olarak rejimin tek bir din politikasını ülkenin tamamına aynı biçimde uygulamasına imkân tanımamış, koşullara göre davranılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla farklı inanç ve etnik sistemlerine göre uygulanan ve zorunlu olarak da uygulamada değişikliklere gidilen bir din politikası söz konusu olmuştur. Özellikle Orta Asya'daki Müslüman toplumlarda görülen dini kimlikle etnik kimliğin içiçeliği, bu toplumlarda İslam'a yönelik uygulanan din karşıtı propagandada etnik reflekslerin de hesaba katılmasında, bu nedenle de SSCB'nin diğer bölgelerindeki inanç sistemlerine karşı geliştirilen tutumdan farklı bir tutumun geliştirilmesi ve sergilenmesinde etkili olmuştur.

Ayrıca savaş, iktidar mücadelesi ve devlet yönetiminde yaşanan değişikliklerin de farklı din politikası biçimlerinin ortaya çıkmasında etkili olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Stalin dönemi din-devlet ilişkilerinde, özellikle 1943'te yaşanan değişikliğin ve dini kurumsallaşmanın nedeni şüphesiz savaş ve savaşın yarattığı ortam olmuştur. Aynı şekilde -özellikle cumhuriyetlerdeki- iktidar mücadelesi de tasarlanan din politikasının farklı şekillerde uygulanmasında etkili olurken, Politbüro'da (Merkezde) yaşanan değişiklikler de belirleyici olmuştur. Nitekim Stalin dönemi din-devlet ilişkileri ile Brejnev dönemi din-devlet ilişkiler birbirinden oldukça farklılık arz etmiştir.

Uluslararası süreçte meydana gelen gelişme ve değişimler de devletin din politikasını önemli ölçüde etkilemiştir ki, bunu da dış faktör olarak değerlendirmek mümkündür. Örneğin devlet, İslam'ı dış politikada bir araç olarak kullanmış ve bu nedenle bazen İslam'a karşı oldukça ılımlı tutum sergilemiştir. Stalin'in ölümüyle onun yerine geçen Nikita Hruşşev'in döneminde Müslüman ve Arap ülkeleriyle geliştirilen yakın işbirliğinde İslam'ın etkin bir şekilde kullanılması,²⁵⁶ özellikle 1967 Arap-İsrail savaşı sonrası SSCB'nin Ortadoğu ülkeleriyle kurduğu ilişkilerde din adamlarının diplomaside

²⁵⁶ Bkz. Michael Rywkin, *A.g.m.*, s. 27-28; Oliver Roy, Taşkent Müftülüğünün muhafazakâr Arap çevreler nezdinde halkla ilişkiler görevi gördüğünü ifade etmiştir. Bkz. Oliver Roy, *A.g.e.*, s. 179.

etkin bir biçimde yer alması söz konusu olmuştur.²⁵⁷

Özetlemek gerekirse, daha önceki bölümlerde Hallencreutz ve Westerlund'ın seküler din politikalarını liberal ve Marksist olarak ikiye ayırdığını görmüştük. Onlara göre, liberal yaklaşımda din, toplumsal bir dinamik olarak kabul edilmiş, bireysel ve kolektif dini özgürlüğe az çok alan tanınmış ve din siyasal hayatta önemli rollere sahip olmuştur. Marksist devletin din politikasında ise, ideolojik olarak tanımlanmış dine olumsuz bir yaklaşım kendini göstermiş ve dinle devletin katı bir biçimde ayrılığı benimsenmiştir.²⁵⁸ Ancak SSCB'de, din ve devletin katı bir biçimde ayrılmış olmasına karşın, devletin din alanına sıkça müdahale ettiği, dindarların ve dini kurumların faaliyetlerini yasakladığı, yönlendirdiği, sınırlandırdığı ve bazen de kullandığı, din ve devlet ayrılığının gerektirdiği dini kurumların özerkliğinin sağlanamadığı görülmüştür. Dolayısıyla SSCB'de ortaya çıkan din-devlet ilişkisi biçiminin, sadece katı bir din ve devlet ayrılığı modeli olarak değerlendirmenin yanlış olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer yandan din-devlet ilişkisi modeli konusunu Harold J. Berman'ın, Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerin de (komünizm gibi teist olmayan) resmi inanç sistemlerine sahip olmakla dini sistemler olarak adlandırılabilceği²⁵⁹ görüşü ile birlikte ele alacak olursak, devlet, dini dışlayan ideolojik doktrine -Berman'ın deyimiyle "inanç sistemine" ki, bu komünizmdir- sahip olmanın gereği olarak hem toplumdaki dini bilinci yok etme, hem de dini belli amaçlar doğrultusunda bir araç olarak kullanma eğiliminde olmuştur.

SSCB'nin dağılma sürecinin sonuna doğru (1 Ekim 1990) kabul edilen SSCB'nin "Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanunu ise, SSCB döneminde kabul edilen yasal düzenlemelerden önemli derecede farklılık arz etmiş, dindarlar, din adamları, dini kurum ve kuruluşlara geniş özgürlük alanları tanımıştır. Yeni bir din-devlet ilişkisi

²⁵⁷ Bkz. Shireen T. Hunter, *A.g.m.*, s. 288. Ancak İslam'ın etkin bir biçimde kullanılmasına karşın devlet tarafından desteklendiğini söylemek zordur. Medrese, mescit, camii ve kutsal addedilen yerlerin korunması, bakımı ve restorasyonu için devlet herhangi bir maddi destek sağlamamıştır. İslami kurumlar bağış, hibe gibi yardımlardan oluşan belli bütçelerine dayanarak faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Orta Asya boyunca sadece iki medrese resmi olarak varlık gösterebilmiştir (Bkz. Sergei P. Poliakov, *A.g.e.*, s. 102-103.). Araştırmamızın evrenini oluşturan Kırgızistan'da ise, SSCB döneminde herhangi bir resmi din eğitimi kurumu faaliyet yürütmemiştir (Bkz. E. Alımkulov, N. Bagdasarova, *Adam Öngüşü Boyunça Uluttuk Otçet: 2000*, Bışkek, 2000, s. 41.).

²⁵⁸ Bkz. Carl F. Hallencreutz & David Westerlund, *A.g.m.*, s. 2-3.

²⁵⁹ Bkz. *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, Cilt. 8, s. 464; Eski sosyalist ülkelerdeki din olgusunu araştıran E.N. Yarkova ise, komünizmi tam anlamıyla bir din değil, dine benzer, dinimsi (kvazireligiya) bir sistem olduğunu savunmaktadır. Bkz. E.N. Yarkova, "Teologiya v Visşey Şkole: Dan' Mode ili İmperativ Vremeni?", *Religiya i Obrazovanie, (Materialı Kruglogo Stola)*, KGPU im. Arabaeva, İnstitut Evropeyskih Tsivilizatsiy, Bışkek, 2002, s. 38. V. Garadja da perestroyka dönemine geldiğinde, ateizmin Marksist yorumdan uzaklaşarak dinin yerini aldığı ve inanca benzer bir özelliğe kavuştuğunu ileri sürmüştür. Bkz. V.İ. Garadja, "Pereosmislenie", *Na Puti k Svobode Sovesti*, s. 25-27.

modelinin de altyapısını oluşturan bu Kanun, dindarlara dini inançlarının gereğini serbestçe yerine getirme, dini kurumlara her türlü dini faaliyette bulunma ve tüzel kişiliğe sahip olma hakkı vermiştir. Ancak söz konusu Kanun, SSCB'nin dağılma sürecine girdiği dönemde kabul edilmiş olması ve SSCB'den çok bağımsızlığını elde eden Kırgız Cumhuriyeti'nde uygulama alanı bulması nedeniyle, çalışmamızın İkinci Bölümünde Kırgız Cumhuriyeti 1991 Din Kanunu ile birlikte değerlendirilmiştir. Çünkü daha sonra görüleceği gibi, Kırgız devletinin 1991 Din Kanunu'nun temelini, 1990'da kabul edilen N 1689-1 sayılı SSCB'nin "Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun'u (bundan sonra SSCB Din Kanunu) oluşturmuştur.

2. BÖLÜM: KIRGIZİSTAN'DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ: İLK DÖNEM

2.1. Bağımsızlık ve Nasıl Bir Devlet Sorunu

Mart 1990'da SBKP'nin idareden çekilmesi, yönetimin Sovyetler Birliği Yüksek Meclisine (rus. Verhovniy Sovet Sovetskogo Soyuza) geçmesi, ardından da Yüksek Kurulun Cumhurbaşkanlığı ve çok partili sistemi kabul etmesiyle, birliğe bağlı bulunan cumhuriyetlerin kendi Cumhurbaşkanlarını seçme imkânı doğmuştur. 27 Ekim 1990'da KSSC Yüksek Kurulu KSSC'nin Bilimler Akademisi Başkanı, siyasetçi olmaktan çok bir bilim adamı kimliğiyle tanınan Askar Akaev'i KSSC'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Daha sonra Yüksek Kurul tarafından gerçekleştirilen yasa değişiklikleri Komünist Partiye değil, Cumhurbaşkanlığına bağlı bir hükümetin kurulmasını sağlamıştır.²⁶⁰ Dini alanla ilgili karar alma yetkisi bu yeni hükümete geçmiş, hükümet de -daha sonra yasal düzenlemelere de yansıtacağı gibi- dine karşı oldukça ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. Kırgız Demokratik Hareketi başta olmak üzere birçok ulusal örgütlenmenin²⁶¹ Komünist Parti ve onun yönetimdeki etkisini azaltmak amacıyla yürüttüğü siyasetin sonuç vermesiyle²⁶² Komünist Partinin üstünlüğü ortadan kaldırılmıştır.

Bu dönemde SSCB dağılma sürecine girerken, 15 Aralık 1990'da "Kırgız Cumhuriyeti'nin Egemenlik Bildirgesi" yayınlanmış, 31 Ağustos 1991'de de bağımsızlık ilan edilmiştir. Ancak Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Kırgızistan da, eskiden SSCB üyesi olan devletlerin tümünün yaptığı gibi, komünist ideolojiye sahip bir devlet kurma fikrini benimsememiş, ancak kendisini nasıl tanımlayacağı ve ne tür bir devlet kuracağı sorusuyla karşılaşmıştır. Başka bir ifadeyle bağımsızlık, Rusların egemenliği altına girmeden önce kabile konfederasyonları şeklinde bir siyasi yapılanmaya sahip olan Kırgızları, bir etnik-ulusal meşruiyet etrafında birleşme ve bir ulus devlet kurma sorunuyla -günümüzde bu sorun şekil olarak aşılmış gibi görünse de, hala devam etmektedir- karşı karşıya bırakmıştır. İster entelektüeller isterse devlet adamları olsun, çoğunluk liberal demokratik bir üniter devletten yana görüş belirtirken, Stephen Wintersein'in tüm Orta Asya ülkeleri ile ilgili olarak iddia ettiği ve dini canlanmanın devletlerin meşruiyetini bile

²⁶⁰ Bkz. Ö.C. Osmonov, A.A. Asankanov, *Kırgızistan Tarihi*, Bişkek, 2001, s. 427-430.

²⁶¹ SSCB döneminin son yılları olan 1988-1990'da, diğer Orta Asya devletlerinden farklı olarak Kırgızistan'da oldukça demokratik bir siyasi yapılanma -demokratik kurumlar ve demokratik muhalefet- ortaya çıkmıştır. Birçok demokratik örgütlenme, parti ve ulusal hareket olarak yaygınlık kazanmış ve Komünist partinin tekeline karşı muhalefet olarak Kırgız Demokratik Hareketi (Kırg. Kırgız Demokratiyalık Kıymılı) adı altında bir birlik oluşmuştur.

²⁶² Nisan ayında Kırgız Demokratik Hareketinin baskısı sonucu KSSC KP'nin birinci sekreteri Absamat Masaliev istifa etmiş, daha sonra -Ağustos'ta Komünist Partinin Moskova'da gerçekleştirmeye çalıştığı ve başarısızlıkla sonuçlanan darbe girişimi sonrasında ise- Komünist Parti yasadışı ilan edilmiş ve yasaklanmıştır.

sorguladığı tezinin²⁶³ Kırgızistan için geçerli olmadığı görülmüştür. Kırgızistan'da, dini referanslara dayanan bir devletten yana tavır sergileyen veya dine dayalı siyasi proje sunan herhangi bir etkin siyasi yapılanma bağımsızlığın kazanıldığı dönemde ortaya çıkmamıştır. Kırgızistan Demokratik Hareketinden Asaba, Ulusal Yeniden Doğuş Partisi ve Aşar Demokratik Hareketi başta olmak üzere hiçbiri dini bir söyleme sahip olmamıştır. Partiler kendi programlarında dine genellikle kültürel bir unsur olarak yer verirken, siyasetçiler daha çok etnik ve ulusal kimliklere vurgu yapmışlar veya yerel çıkarları savunmuşlardır. Bunun en temel nedenleri kanaatimizce, halkın radikal bir din anlayışına sahip olmayışı, bu görüşü savunacak az sayıdaki din adamının -SSCB döneminde uygulanan baskı neticesinde- etkisiz hale getirilmiş olması ve 1995'ten itibaren daha faal olacak olan yurt dışı destekli İslamcı örgütlerin o dönemde henüz toplum üzerinde etkin bir rol oynamaması olmuştur. Bu nedenle nüfusunun yaklaşık yüzde 85'i Müslüman olan Kırgızistan'ın 1991 sonrası kabul edilen Anayasa'larında ne "İslam", "Müslüman" veya "Kuran" kelimesi geçmiş, ne bayrak ve armalarında yeşil renk veya hilale yer verilmiş, ne de Milli Marşı'nda İslami referanslardan söz edilmiştir.²⁶⁴

Siyasi alanda dini söylemlerin yer almamasına karşın toplumda dini değerlere hızla dönüş gözlenmiştir. Kendisini egemen, üniter, demokratik bir devlet olarak tanımlayan Kırgız devleti, kültürel bir değer olarak gördüğü dinin hem devlet hem de toplum açısından öneminin farkına varmış ve Sovyetler Birliğinden miras kalan (23 Şubat Silahlı Kuvvetler Günü, 1 Mayıs İşçiler Günü ve 9 Mayıs Zafer Bayramı gibi) ve bağımsızlık sonrası belirlenen (5 Mayıs Anayasa Günü, 31 Ağustos Egemenlik Bayramı gibi) bayramlarla birlikte, İslami (Ramazan ve Kurban Bayramları) ve Hristiyanlık (7 Ocak Noel) bayramlarını resmi tatil ilan etmiştir.

Cumhurbaşkanı A. Akaev'in, seçildiği ilk günden itibaren dine karşı ılımlı tutumuyla tanınmıştır. Akaev, Hacca gitmiş, Rus Ortodoks Patriğini makamında kabul etmiş ve Vatikan'da Papa ile görüşme gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanlığı adına oluşturulan fondan kilise ve camii yapımı için kaynak ayırmış, Ekim 1991'de bir kilise açılışındaki konuşmasında, etnik ve dini azınlıkların, Sovyetler Birliğinin dağılması ile baş gösteren sorunlara bakarak herhangi bir endişeye kapılmaması gerektiğini belirterek:

²⁶³ Bkz. Stephen Wintersein, "The Market for Central Asian Legitimacy", *Orbis*, Summer, 1999, s. 435.

²⁶⁴ N.S. Esenamanova'ya göre, SSCB döneminde yüksek dogmatik İslam'ın yıkılması ile ortaya "iç İslam/Halk İslam'ı" çıkmıştır. Dinsel biçime sahip Sovyetler karşıtı oluşumlar azınlığı oluşturmuştur ve devlet tarafından kolayca engellenmiştir. Bu nedenle SSCB'nin dağılmasının ardından kurulan iktidarlar İslam'ı etkin bir siyasi faktör, İslamcılar da ciddi bir rakip olarak görmemişlerdir. Bkz. N.S. Esenamanova, *A.g.e.*, s. 42.

"Endişe edilecek bir şey yok. Çünkü gerçek Birlik (rus. soyuz) hiçbir zaman olmamıştır. Totaliter merkez kendi vatandaşlarının çıkarlarını korumamış ve kendi halkına karşı suç işlemiştir"²⁶⁵ ifadesini kullanmıştır.

Devlet adamlarının dinle ilgili genel tutumu, geçmişte dine karşı uygulanan baskının yanlış olduğunun vurgulanması ve dinin toplumsal rolünün önemsenmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle bu dönemde devlet adamları, Sovyetler Birliği döneminde dine karşı uygulanan baskıcı politikanın yanlış olduğunu dile getirmişler ve dinin toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası olduğunu kabul etmişlerdir.

Dine karşı duyulan yoğun ilgi devletin resmi törenlerine de yansımıştır. A. Akaev, -İ. Karimov gibi-Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden sonra yapılan resmi tören sırasında Anayasa ve Egemenlik Bildirgesinin yanı sıra Kuran'a da el koyarak yemin etmiştir.²⁶⁶ Ayrıca Kırgızistan'ın milli bayrağının kabul edilmesinin ardından Meclis Başkanı, parlamentonun isteği üzerine dua etmiştir. Bu olaylar Müslüman halk tarafından sevinçle karşılanırken, diğer din mensupları ve bazı laiklik yanlıları arasında itiraz ve memnuniyetsizlik seslerinin yükselmesine neden olmuştur. Mihail Ozmitel, kendini laik olarak tanımlayan bir devlette devlet başkanının bir dini kitapla yemin etmesinin söz konusu olamayacağını, herkesin gözü önünde demokrasinin temel prensiplerinden birinin - ideolojilere karşı devletin tarafsızlığının- ihlal edildiğini dile getirmiştir.²⁶⁷

Bu konu, Kırgızların önde gelen düşünürlerinden Salıcan Cigitov'un, "Aalam" gazetesinin 1993 senesinin Kasım ve Aralık aylarındaki 20, 21 ve 22. sayılarında yayınlanan "Kırgız Cana Din" (Kırgız ve Din) makalesinde geniş şekilde ele alınmıştır. S. Cigitov'a göre, Cumhurbaşkanı'nın Kuran'a el koyarak yemin etmesi, Meclis Başkanı'nın parlamentoda dua etmesi, Kurban Bayramı'nda Bişkek'in merkezindeki sivil merasimlerin kutlandığı "Ala Too" meydanında kurban kesilmesi ve Kuran okutulması ve yine "Ala Too" meydanında hoparlörlerle Cuma namazının kılınması²⁶⁸ 1991 Din Kanunu'nda belirtilen din ve devletin ayrılığı ilkesine ters düşmüştür. Oysa "hukuk devletlerinde siyasi törenlere dini merasimlerin dâhil edilmesi, sivil bayram veya toplantıların yapıldığı

²⁶⁵ "Agrardık Canı Sayasattın Ülgüsün Sunuş Kılât", *Kırgız Tuusu*, 11.10.1991

²⁶⁶ Eski müftülerden Sadıkan Kamalov, yemin töreni sırasında Kuran'a el koyarak yemin etmesini - Cumhurbaşkanı'nın sorumluluk hissini artırması için- Askar Akaev'e kendisinin tavsiye ettiğini ve Akaev'in önüne Kuran'ı kendisinin koyduğunu ifade etmiştir (01.07.2008 tarihinde Sadıkan Kamalov ile yaptığımız mülakattan).

²⁶⁷ Bkz. Mihail Ozmitel, "İslamskaya Respublika Kırgızstan?", *Svobodnie Gori*, 11.01.1992.

²⁶⁸ Bağımsızlığın ilk yıllarında Ala Too meydanında Cuma namazı kılınmış ancak günümüzde bu meydana sadece Ramazan ve Kurban bayramı namazları kılınmaktadır. Ala Too meydanında kılınan namazlar, kamuya ait bir meydana kılındığı ve laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle günümüzde de eleştirilerin hedefi olmuştur. Müftü M. Cumanov, camilerde yer olmadığı için Ala Too meydanında namaz kılındığını ileri sürmüştür. Bkz. Muratalı Acı Cumanov, *A.g.e.*, 18.

mekânlarda dini toplantı ve ibadetlerin yapılmasına izin verilmez."²⁶⁹ S. Cigitov bu eleştirilerini özellikle Anayasa'da belirtilen din ve devletin ayrılığı ilkesine dayandırmıştır. Bu ve benzeri tartışmaları, bağımsızlığın hemen ardından dini hayatta yaşanan hızlı değişimlerin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim bu dönemde vatandaşların dine olan ilgisi artmış, dini yapıtlar ve din eğitimi kurumlarının sayısı çoğalmıştır. Dini bayram ve törenleri kutlamada ve dini yayında artış gözlenirken, dini kurumlar da yurt dışı ilişkilerini yoğun olarak sürdürmüşlerdir.

2.2. Anayasa'da Din ve Din-Devlet İlişkileri²⁷⁰

Din özgürlüğü ve dini kurumların faaliyetleri ile ilgili Kırgızistan'daki hukuki çerçeve, hukukun birçok alanındaki düzenlemelerden meydana gelmiştir. Bunlar: Anayasa, uluslararası anlaşmalar, Ceza ve Medeni Kanunlar, 31. Aralık 2008'e kadar yürürlükte kalan 1991 "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun ve günümüzde yürürlükte olan "Kırgızistan'da İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun başta olmak üzere diğer kanunlar ve devlet organlarının yayınladığı düzenlemeler olmuştur.

Anayasa, bireyin hak ve özgürlüklerinin kapsam ve sınırlılıklarını belirleyen temel yasal çerçeve özelliğine sahip iken, Anayasa'da belirtilen din-devlet ilişkileri de dindarla devlet arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamıştır. Anayasa'daki dinle ilgili düzenlemeler, yasal düzeyde birey ve bireylerin dini fikir ve inanç edinme, ibadet etme, dinî tören düzenleme ve teşkilatlanma özgürlüğünü, din-devlet ilişkisinin hukuki boyutunu açıklaması ve Din Kanunu başta olmak üzere diğer kanunlardaki dinle ilgili düzenlemelere temel oluşturması nedeniyle önemlidir. Ancak Kırgızistan'da ilk Anayasa Mayıs 1993'te kabul edilirken, "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" (bundan sonra 1991 Din Kanunu) Kanun ise, Anayasa'dan iki yıldan daha uzun zaman önce (16 Aralık 1991'de Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Kurulu tarafından) kabul edilmiştir. Çünkü daha sonra da görüleceği gibi, 1 Ekim 1990'da kabul edilen SSCB'nin "Vicdan Özgürlüğü ve Dini

²⁶⁹ Söz konusu makalesinde S. Cigitov, hem devlet adamlarında hem de halk arasında görülen dine karşı yoğun ilginin nedenlerini de açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, dini canlanmanın nedenleri: geçmişte uygulanan sert din karşıtı uygulamalar, Kırgızların her zaman bir ilüzyona ihtiyaç duymaları, az da olsa demokratikleşmiş olmanın dindarlara fırsat yaratmış olması, halkın toplumda rağbet gören koşullara, fikirlere sorgulamaksızın katılması ve toplumda dini ideolojilere karşı koyacak entelektüel güçlerin olmamasıdır.

²⁷⁰ Bu kısımda, 1996 ve 1998 yıllarında değişiklik yapılan 1993 Anayasası'nda din ve inanç özgürlüğünün nasıl ele alındığını incelenmiştir. Çünkü 1993 Anayasası'nda 1996 ve 1998'de yapılan değişikliklerden dinle ilgili düzenlemeler fazla etkilenmemiş, daha çok (Cumhurbaşkanının yetkilerini arttıracak) devletin yapılanması ile ilgili yenilikler getirilmiştir. Ancak 2003 Anayasası –ki daha sonra ayrı başlık altında incelenmiştir–, ülkedeki siyasal İslam'ın yükselişe geçmesi gibi faktörlere bağlı olarak dinle ilgili önemli değişiklikler içermiştir.

Kurumlar ile İlgili" Kanunu, üzerinde çok az değişiklik yapılarak kısa bir süre içerisinde Kırgızistan'ın "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanunu olarak kabul edilmiştir. Oysa Kırgızistan'ın ilk Anayasa'sının metni üzerindeki tartışmalar Mayıs 1993'e kadar sürmüştür. Kırgız Cumhuriyeti'nin ilk Anayasa'sının taslağı, Rusyalı hukukçularla Kırgızistanlı hukuk uzmanlarının işbirliğiyle hazırlanmıştır. Parlamentodaki uzun süren tartışmaların ardından nihayet 5 Mayıs 1993'te Cogorku Keneş (Kırgız Parlamentosu) tarafından kabul edilmiştir.²⁷¹

1993 Anayasası'nda²⁷² Kırgız Cumhuriyeti, laik, hukuk devleti temeline dayanan, egemen, üniter ve demokratik bir cumhuriyet olarak tanımlanmış, yasama, yürütme ve yargı olarak kuvvetler ayrılığına gidilmiş, KSSC Yüksek Kurulunda dönemsel olarak çalışan 350 milletvekilinin yerine, sürekli olarak çalışacak 105 vekilden oluşan bir parlamento öngörülmüş, Cumhurbaşkanlığı ise, partiler üstü devlet başkanlığı olarak tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra, her devlette olduğu gibi Kırgız Cumhuriyeti'nde de vatandaşların dini hak ve özgürlükleri ile ilgili temel çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anayasa, Kırgız Cumhuriyeti'nin temel yapılanma biçimini "laik, hukuk devleti temeline dayalı egemen, üniter ve demokratik bir cumhuriyet" (1. madde 1. fıkra) olarak tanımlanmıştır. Böylece Anayasa'nın ilk maddesinde, Kırgız Cumhuriyeti'nin din-devlet ilişkisinde laikliği benimsediği açıkça yazılmıştır. Anayasa'nın 8. maddesinin 3. fıkrasında: "din ve tüm kültürler devletten ayrılmıştır" ifadesi yer alırken, sonraki fıkra ise: "Kırgız Cumhuriyeti'nde, [...] dini temele dayalı siyasi partilerin kurulmasına izin verilmez; dini kurumlar siyasi amaç ve görevler güdemez; dini kurumlar ve kültürlerin çalışanlarının, devlet organlarının faaliyetlerine müdahale etmesine [...] izin verilmez" denilmiştir. Anayasa'nın 15. maddesinin 3. fıkrasında, Kırgız Cumhuriyeti'nde kimsenin, - diğer özellikleri yanında- inancı ve dini tercihi yüzünden aşağılanamayacağı ve hak ve özgürlüklerinin ihlal edilemeyeceği vurgulanmış, 16. maddenin 1. fıkrasında: "Kırgız Cumhuriyeti'nde, uluslararası hukukun genel olarak tanınan prensip ve normlarına, insan hakları ile ilgili Kırgız Cumhuriyeti tarafından onaylanan devletlerarası anlaşmalar ve sözleşmelere uygun olarak temel insan hak ve özgürlükleri tanınır ve taahhüt edilir", 2.

²⁷¹ Ancak ilk Anayasa'nın kabulünden bir yıl geçmeden Anayasa reformunun gerekliliğinden söz edilmeye başlanmıştır. Parlamento ile Cumhurbaşkanının karşı karşıya geldiği siyasi kriz sonucunda Anayasa değişiklikleri yapılmış (16 Şubat 1996), parlamento feshedilmiş, yerine Yasama Meclisi ve Temsilciler Meclisi olmak üzere iki ayrı parlamento kanadı oluşturulmuş, ancak değişiklikler dinle ilgili maddeleri kapsamamıştır. Anayasa'daki değişiklikler ve bu değişikliklerin yapılma biçimleri, daha çok değişikliğin yapıldığı dönemdeki devletin yürütme ve yasama organları arasındaki iktidar mücadelesini yansıtmıştır.

²⁷² Anayasa metinleri, Cumhurbaşkanı ve Hükümetin dinle ilgili olarak yayınladığı bazı karar ve kararname, Kırgız Cumhuriyeti Milli Kütüphanesinde hizmet veren Cumhurbaşkanlığı Enformasyonel Hizmetlerin Toplumsal Merkezi'nden (bundan sonra *CEHTM*) alınmıştır.

fıkarda da: "Kırgızistan'da herkes [...] dini inanç, maneviyatla ilgili ve kültürel özgürlük [...] hakkına sahiptir" denilmiştir. Dolayısıyla anayasal olarak vatandaşlara temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra dini hak ve özgürlükler de tanınırken, din-devlet ilişkisinin ise, laik temele oturtulacağı belirtilmiştir.

Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nda, Kırgızistan'ın laik devlet temeline dayanan bir cumhuriyet olduğu belirtilirken, Anayasa'nın Kırgızca metninde "laik" kelimesi "dinden sırtkarı" olarak ifade edilmiştir. Bunu Türkçeye "din dışı" olarak tercüme etmek mümkündür. Anayasa'nın Rusça metninde ise, "laik" kavramı "dünyevi", "yeryüzüne ait", "sivil" anlamına gelen "svetskoe"²⁷³ kavramı ile ifade edilmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Kırgızistan'da devletin laik özelliğinin ne anlama geldiği, hangi prensiplere dayandığı, hangi sosyo-politik yöntemin içinde yer aldığı ve neden laikliğin tercih edildiği sorusu ne bilimsel ne de siyasi açıdan tartışılmıştır.²⁷⁴ Kırgızistan'da laiklik tartışmaları - daha sonra görüleceği gibi- okullarda kız öğrencilerin başörtüsü takmasının ve İman Sabagının (Din dersinin) okullarda okutulmasının laikliğe uyup uymadığı konusu üzerinden yapılmıştır. "Laik devlet"in nasıl bir devlet olduğunu Kırgız Cumhuriyeti parlamentosu milletvekili, Kırgızistan'da din-devlet ilişkisi konusunda çalışmaları bulunan ve dinle ilgili kanun tasarıları hazırlayan A. Sabirov: "Dini açıdan nötr, prensip olarak resmi ideoloji şeklinde herhangi bir dine üstünlük tanımayan ve vatandaşların dünyaya bakış açılarını özgürce seçmelerine imkân tanıyan bir devlet"²⁷⁵ olarak tanımlamıştır. Devlet ise, laik devletin ne anlama geldiğini ancak 6 Mayıs 2006'da yayınladığı "Kırgız Cumhuriyeti'nin Din Alanındaki Devlet Politikasının Konsepti"nde açıklamış ve yukarıdaki A. Sabirov'un 2004'te yaptığı laik devlet tanımına yer vermiştir.

Görüldüğü gibi, Anayasa'da herkese din özgürlüğünün tanındığı, din ve devletin birbirinden ayrıldığı, dine dayalı siyasi parti kurmanın yasak olduğu belirtilmiş ve laikliğin dindarlar ve dini kurumlar açısından yaptırımını vurgulanmış, ancak devletin resmi olarak herhangi bir dini destekleyip destekleyemeyeceği, dini kurumların devlet nezdinde eşit haklara sahip olup olmadığı ve dini veya dinleri destekleyen yasal düzenlemelerin devlet

²⁷³ Bkz. V. İ. Dal', *Tolkoviy Slovar' Russkogo Yazıka*, EKSMO, Moskva, 2003. s. 580.

²⁷⁴ Gennadi Luparev, SSCB'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığını elde eden 15 cumhuriyetten 6'sının (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan) kendi anayasalarında laikliği benimsediklerini açıkça belirttiklerini, ancak hiç birinin seküler devletin bilimsel konseptine, teorik temele, bilimsel özelliklere veya prensiplere sahip olmadıklarını ve bu ülkelerin din-devlet ilişkisi ile ilgili düzenlemeleri diğer ülkelerden, özellikle Fransa'dan aldıklarını savunmuştur. Bkz. Gennadi Luparev, "Problems of Formation of Secularity in Post-Soviet States", *European Journal for Church and State Research*, vol. 9, 2002, s. 321-325.

²⁷⁵ Alişer Sabirov, "Vzaimootnoşeniya Gosudarstva i Religii (Gosudarstvenno-Serkovnie Otnoşeniya)", *İslam v Tsentral'noy Azii*, s. 59.

tarafından yapılıp yapılamayacağı vs. hakkında herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Çünkü bu tür hükümlerin yer alması, devletin laiklik yorumunu daha belirgin bir şekilde ortaya koyması açısından büyük öneme sahiptir ve bize göre laiklik -Kırgızistan gibi bağımsızlığını yeni kazanan ve yapılanma süreci içerisinde olan bir devlet açısından- dinin devletten ayrılığı ve dini hak ve özgürlüklerin vatandaşlara sağlanmasından daha geniş bir anlama sahiptir ve daha belirgin bir yoruma ihtiyaç duyar. Nitekim Anayasa'nın 15. maddesinin 5. fıkrasında "Kırgız Cumhuriyeti'nde insan hak ve özgürlüklerine ters düşmeyen halk gelenek ve görenekleri devlet tarafından desteklenir" ifadesine yer verilirken, daha sonra görüleceği gibi, 1999-2000 yıllarından itibaren İslam ve Pravoslav Hristiyanlığı "geleneksel dinler" olarak desteklenmiş, Mayıs 2005'te kabul edilen Din Konsepti ile bu resmi olarak onaylanmış ve böylece Anayasa'daki laiklik ilkesi, devletin bazı dinleri destekleyebileceği şeklinde yorumlanmıştır.²⁷⁶

5 Mayıs 1993'te kabul edilen Kırgız Cumhuriyeti Anayasası, 16 Şubat 1996, 21 Ekim 1998, 24 Aralık 2001 ve 18 Şubat 2003'te değişikliğe uğrarken, 9 Kasım ve 30 Aralık 2006'da da arka arkaya iki yeni Anayasa kabul edilmiştir. Ancak ülkede devam eden siyasi krizler sonucunda Kasım 2007'de yapılan referandumla yeni bir Anayasa kabul edilmiştir. Söz konusu anayasa değişikliklerinden etkilenen dinle ilgili hükümlerin hangi yönde değiştiği, hangilerinin Anayasa'dan çıkartıldığı ve ne tür yeni düzenlemelerin yapıldığı çalışmamızın ileriki kısımlarında ele alınmıştır.

Bağımsızlığın elde edilmesinin ardından Kırgız Cumhuriyeti, insan hakları ile ilgili çok sayıda uluslararası anlaşmayı da kabul etmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi başta olmak üzere Avrupa parlamentosunun insan haklarıyla ilgili kararları, Sivil ve Siyasi Haklarla İlgili Uluslararası Paktı ve AGİT (bundan sonra Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı)'ın getirdiği sorumlulukları üstlenmiştir.²⁷⁷ Bir BDT üyesi olarak da "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Alanındaki Uluslararası Sorumluluklar ile İlgili BDT Üyesi Ülkelerin Bildirgesi" ve BDT İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler ile İlgili Bildirge'yi kabul etmiştir.²⁷⁸ Kırgız devleti, din ve vicdan özgürlüğüne geniş bir alan tanıyan bu yasal çerçevelere uygun olarak dini inanç ve dini kurumlarla ilgili yasal düzenlemelere gitmiştir.

²⁷⁶ Oysa bize göre, kendisini demokratik ve laik olarak tanımlayan devlet, dinleri büyük-küçük, eski-yeni, faydalı-faydasız şeklinde ayırmamalıdır. Çünkü devletin demokratik bir devlet oluşu, laik devlet olarak bütün dinlere eşit mesafede ve aynı tutum içerisinde olmasını gerektirir.

²⁷⁷ Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, Gosudarstvennaya Komissiya pri Pravitel'stve Kirgizskoy Respubliki po Delam Religiy, Oş, 2004, s. 25.

²⁷⁸ Bkz. *Religiya i Zakon, Pravovie Osnovi Svobodı Sovesti i Deyatel'nosti Religioznh Ob'edineniy v Stranah SNG i Baltii*, ed. A.O. Protopov, Yurisprudentsiya, Moskva, 2002, s. 49-50.

1991 yılında kabul edilen "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun ise, din alanı ile ilgili hukuki düzenlemenin temelini oluşturmuştur.

2.3. 1991 Din Kanunu

16 Aralık 1991'de Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Kurulu "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" (657-XII) Kanun'u²⁷⁹ kabul etmiştir. Din-devlet ilişkilerinin hukuki düzenlemesini oluşturan 1991 Din Kanunu, 1 Ekim 1990'da kabul edilen SSCB'nin "Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" (N 1689-1) Kanun ile birçok açıdan benzerlik arz etmiştir. Bazı maddelerinde "SSCB" kelimesinin yerine "Kırgız Cumhuriyeti" kelimesi konularak aynen kabul edildiği görülmüştür.²⁸⁰ Ancak bu Kanun, kendisini demokratik bir devlet olarak tanımlayan Kırgız devletinin dine karşı nasıl bir tutum içerisinde olduğunu göstermesi, devletin vatandaşlarına dini hak ve özgürlükleri yasal çerçevede sağlama çabasını ortaya koyması ve daha sonraki dönemlerde devletin din politikasını belirlemesi açısından büyük öneme sahip olmuştur.

Kanun 6 Kısım ve 23 Maddeden oluşmuştur. Kanun'un başlangıcında şu ifadelere yer verilmiştir:

"Bu kanun, uluslararası anlaşmalar ve paktların muhtevasına, ayrıca İnsan Hak ve Özgürlükleri Beyannamesindeki dini veya ateist kanaate sahip olma ve buna dayalı gerekli faaliyetleri gerçekleştirme özgürlüğünün ancak toplumsal güvenliği ve düzeni, diğer vatandaşların hayatı, sağlığı ve ahlakının yanı sıra hak ve özgürlüklerini korumaya yönelik sınırlamalara tabi tutulacağı hükümlerine dayanmaktadır."

Kanun'un I. "Genel İlkeler" Kısımının 1, 2 ve 3. maddeleri -SSCB'nin Din Kanunu'nda olduğu gibi- vatandaşların bireysel dini hak ve özgürlüklerini korumayı, onlara dini inanç ve düşüncelerine bakmaksızın sosyal adalet, eşitlik ve temel hak ve özgürlüklerin sağlanacağını taahhüt ederken, görüldüğü kadarıyla SSCB'nin Din Kanunu'nun ilgili maddeleri aynen korunmuştur. 3. maddede, Anayasa'da güvence altına alınmış inanç özgürlüğünün, her vatandaşın dine karşı tutumunu serbestçe belirleme, kendi

²⁷⁹ Bkz. *Erkin Too, Svobodnie Gori*, 30.01.1992; *Slovo Kirgizstana*, 13.02.1992. Ekim 2008'de Cogorku Keneş, "Kırgızistan'da İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili Kanun" adı altında yeni Din Kanunu'nu kabul etmiş ve söz konusu Kanun, 31 Aralık 2008'de Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmasıyla yürürlüğe girmiştir. Ancak 2008 Din Kanunu, çalışmamızın son kısmında, "Yeni Din Kanunu ve Din-Devlet İlişkilerinde Yeni Dönem" başlığı altında incelenmiştir. Çünkü 1991 Din Kanunu, yaklaşık 17 yıl yürürlükte kalmış ve bizim çalışmamızın kapsadığı dönemin tamamında geçerli olmuştur.

²⁸⁰ Daha sonra 1996'da kurulacak olan Din İşleri Komisyonunun raporunda, 1991 Din Kanunu'nun, 1 Ekim 1990'da kabul edilen SSCB'nin Din Kanunundan türediği belirtilmiştir. (Bkz. C. Botoev, O. Mamayusupov ve K. Murzahilov, "Pravovie Problemy Vzaimootnoşeni Gosudarstva i Religii v Kirgizstane", *Islam v Tsentral'noy Azii*, s. 143.) Dolayısıyla 1991 Din Kanunu'nun, devlet ile dindarların ve dini kurumların müzakerelerine dayanan ve toplumsal uzlaşma aranarak kabul edilen bir yasal düzenleme olarak adlandırmak zordur.

başına veya başkalarıyla birlikte herhangi bir dine inanma veya inanmama, dini görüşlerini değiştirme ve dinle ilgili düşüncelerini ifade etme ve yayma hakkını kapsadığı belirtilmiştir. Ancak SSCB Din Kanunu'nun 3. maddesinin son paragrafında yer alan: "dini hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi ancak yasalar ve SSCB'nin onayladığı uluslararası anlaşmalarda belirtilen çerçevede toplumsal düzen ve güvenliği, diğer vatandaşların hayatı, sağlığı, ahlakı ve hak ve özgürlüklerini tehdit ettiği ölçüde sınırlandırılabilir" ifadesi çıkartılmıştır.

Kanun'un 4. maddesi, SSCB'nin Din Kanunu'ndan harfi harfine alınmış: dini tutumlarına bakılmaksızın vatandaşların sivil, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda eşit oldukları, resmi belgelerde dini tabiiyetin belirtilmesine kimsenin zorlanamayacağı; dolaylı veya dolaysız bir şekilde dini hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması ve dini değerlerin aşağılanması veya onlara hakaretin kabul edilemeyeceği; kimsenin dini inancını gerekçe göstererek yasalar tarafından belirlenen görevlerinden kaçınamayacağı belirtilmiştir.

Kanun'un "Dini Kurumların Devletten Ayrılması" başlıklı 5. maddesinde, devletin, yasalara ters düşmediği takdirde dini kurumların faaliyetlerine karışmayacağı; bir dinin diğer bir dine veya dinlere karşı herhangi bir üstünlüğü veya sınırlılığının belirlenmesine izin vermeyeceği; dini kurumların veya ateizm propagandasının faaliyetlerini finanse etmeyeceği; bunun yanı sıra devletin, farklı dini grup ve üyeleri, dini inanca sahip veya herhangi bir inanca sahip olmayan vatandaşlar ve dini kurumlar arasında karşılıklı saygı ve hoşgörü ilişkilerinin oluşmasına katkı sağlayacağı ifade edilirken, SSCB Din Kanunu'nda yer alan "devlet, yerine getirmesi için dini kurumlara herhangi bir devlet fonksiyonunu yükleyemez [...] Dini kurumlar devlet fonksiyonunu yerine getiremezler" ibaresi çıkartılmıştır.²⁸¹

Ayrıca "devletin maddi olarak destekledikleri de dâhil olmak üzere hiçbir bilimsel çalışmanın yürütülmesine, sonuçlarının propagandasının yapılmasına ve herhangi bir dine veya ateizme uyup uymamasına bakılmaksızın genel eğitim programlarına dâhil edilmesine herhangi bir sınırlandırma getirilemez" ifadesi de yeni kanuna dâhil edilmemiştir. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir husus da şudur ki, kanunda devletle dinin değil de, devletle dini kurumların birbirinden ayrıldığı ifadesine yer

²⁸¹ Kanaatimizce bu düzenleme ile devletin dini kurumları yönlendirmesinin önü açılmıştır. Nitekim çalışmamızın ileriki kısımlarında görüleceği gibi, 19.02.1998 tarihli "Kırgız Cumhuriyeti'nden Mekke'ye Dini Ziyaretlerin (hac, ümre) Düzenlenmesi ve Gerçekleştirilmesi ile İlgili" Hükümet Kararnamesi'nde, hac organizasyonu ile ilgili görevler diğer devlet kurumlarının yanı sıra Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresine de yüklenmiştir.

verilmiştir. Dolayısıyla kanun koyucunun, devletle dinin ayrılığı konusunda oldukça sınırlı bir yaklaşımı benimsediğini söylemek mümkündür. Çünkü kanunda, devlet organlarının dinin fonksiyonlarını yerine getirip getiremeyeceği, devletin herhangi bir dini destekleyip destekleyemeyeceği gibi konular açıklığa kavuşturulmamıştır.

Sonraki paragrafta, dini partilerin, onların şubeleri veya bölümlerinin kurulması ve faaliyet yürütmeleri yasaklanırken, dini kurumların Kırgız Cumhuriyeti'nin Anayasa'sına uygun olarak siyasi hayata katılma hakkına sahip olduklarına yer verilmiştir. Oysa Sovyetler Birliğinin Din Kanunu'nda, dini kurumların siyasi partilerin faaliyetlerine katılamayacağı ve onlara maddi destek sağlayamayacağı, sadece din adamlarının siyasi hayata katılmada bireysel olarak diğer vatandaşlarla aynı haklara sahip olduğu vurgulanmıştır.²⁸² 5. maddenin devamında ise, ülkede dine dayalı siyasi parti ve şubelerinin kurulması ve faaliyet yürütmesi yasaklanmıştır. Dolayısıyla yeni Kanun, dini kurumların siyasi faaliyetlerine izin verirken partileşme çabalarını engellemiştir. Ancak "dini kurumların siyasi hayata katılımı" hususunun yoruma açık olduğu da bir gerçektir. Dini kurumların siyasi hayata katılımının ne anlama geldiği açıklanmamış, dini kurumların siyasi partilerle işbirliği içerisine girip giremeyeceği, girse hangi çerçevede olacağı belirtilmemiştir.

"İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun'un 6. maddesi, "Okulun Dini Kurumlardan Ayrılması" konusunu ele almıştır. SSCB Din Kanunu'nun aynı maddesinin metnine sadık kalınarak devlet okullarının dini kurumlardan ayrılığını, dini inancına bakılmaksızın tüm vatandaşlara genel eğitimin sağlanacağını, gerektiği biçimde tescil edilmiş tüzükleri bulunan dini kurumların din eğitimi faaliyetlerini yürütebileceklerini vurgulayan bu maddeye iki paragraf daha eklenmiştir: İlkinde, çocukların örgün din eğitiminin ancak velilerin veya onların yerini alan kimselerin onayıyla yapılabileceği belirtilirken, ikincisinde ise: "din eğitimi veren kişiler gerekli dini eğitim ve öğretimi görmüş olmalı ve kendi faaliyetlerini de dini başkanlığın, idarenin izniyle gerçekleştirmelidirler. Yetişmekte olan neslin manevi ve ahlaki eğitiminin gerekliliği dikkate alındığında, okullarda imkânlarla bağlı olarak *maneviyat ve ahlak dersleri verilebilir*. Öğretmenler milli eğitimin yerel organları tarafından seçilir" ifadesine yer verilmiştir.

Kanun'un "Dini Kurumların Teşkili" başlıklı II. Kısımında, dini kurumların tanımı yapılmış, hangi haklara sahip oldukları ve ne tür faaliyetler yürütebilecekleri açıklanmıştır.

²⁸² Bu yasal düzenlemeye dayanarak dönemin Kadısı Sadıkcın Kamalov KSSC'nin Yüksek Kuruluna seçilmiştir.

Buna göre Kırgızistan'da, İslami, Hristiyanlık ve diğer dinlere ait topluluk, idare ve merkezler, dini eğitim kuruluşları dini kurumlardır. Dini kurumlar, vatandaşların dini ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulur, kendi yapılarına göre hareket ederler, personeli ile ilgili işlemleri ve uygulamaları kendi tüzüğüne göre gerçekleştirirler. Dini kurumlar gereksinim duydukları personeli yetiştirmek için dini eğitim kurumları açabilirler. Orta ve yüksek dini eğitim kurumlarında okuyan öğrenciler ise, askerlik, vergi ve öğrencilik süresinin iş stajına eklenmesi konusunda devletin eğitim kurumlarında öğrenim görenlere tanınan hak ve ayrıcalıklara sahiptirler (7. m.).

Dini Kurumların Tüzükleri başlıklı 8. maddede yer alan hükümler, çok az değişiklik yapılarak SSCB Din Kanunu'ndaki ilgili düzenlemelerden alınmıştır. Buna göre: "dini kurumların faaliyetlerinin inanç boyutu ile ilgili ve kurumun iç sorunlarını düzenleyen tüzük veya diğer dokümanlar devlet organları tescillenmez. Devlet, ilgili devlet organlarına ibraz edildiği ve yürürlükteki mevzuata ters düşmediği müddetçe dini kurumların iç yapılanmalarını dikkate alır ve saygı gösterir."²⁸³ Dini kurumlar, tüzel kişiliğe sahip olabilmeleri için, 18 yaşını tamamlamış en az on kişinin, ekte tüzüğün de bulunduğu bir dilekçe ile faaliyet gösterecekleri bölgede bulunan adliye organlarına başvurmaları gerekmektedir. Eğer dini kurum ülkedeki herhangi bir dini kuruluşa bağlı ise, bu husus tüzükte belirtilir ve söz konusu kuruluşun incelemelerinden sonra kaydı yapılır. Adliye organı, tüzüğü bir ay içerisinde inceleyerek gerekli kararı alır. Tüzük, kurumun adı, türü, bulunduğu yer ve faaliyet yürüttüğü bölge, dini tabiiyeti; kuruluşu, yapısı ve yönetimi; maddi durumu, imkânların yaratılmasının kaynakları ve kurumun kendi içinde ve işbirliği yaptığı kurumlarla kurduğu mülkiyet ilişkileri; şirket, kitle iletişim araçları ve eğitim kurumlarını kurma hakları; kurumun ve kurduğu organların lağvedilmesi; kurumun faaliyetlerinin özelliklerine dayanan diğer durumlar ile ilgili bilgileri içermelidir. Dini kurumlar, tüzel bir kişilik olarak, Medeni Kanun'un ve kendi tüzüğünün getirdiği haklardan yararlanırlar ve sorumluluk taşırlar.

Söz konusu 8. madde, diğer yasalarda belirtilen toplumsal kurum ve kuruluşların tüzel kişiliğe sahip olabilmeleri için gerekli koşulları dile getirmiştir. Ancak dini kurumların özellikleri dikkate alındığında onların birçok sorunla karşı karşıya kalabileceğini tahmin etmek mümkündür. Bu maddede tüzükte yer alması istenen dini kurumun "tabiiyeti; kuruluşu, yapısı ve yönetimi; maddi durumu, imkânların

²⁸³ Son cümlelerin Rusça'dan Kırgızcaya yanlış tercüme edildiği tespit edilmiştir. SSCB'nin Din Kanunu'ndan alınan bu ifade Kırgızcaya "devlet, dini kurumlar ilgili devlet organlarına sunulan ve kullanılan yasalara ters düşmezse onları göz önünde bulundurur ve onların iç yapılanmalarına saygı gösterir" şeklinde tercüme edilmiştir (İtalikler bize aittir). Kanun'un Kırgızca metni için bkz. *Erkin Too*, 14 Şubat, 1992.

yaratılmasının kaynakları ve kurumun kendi içinde ve işbirliği yaptığı kurumlarla kurduğu mülkiyet ilişkileri" ile ilgili bilgilerin istenmesi ise, yine ilgili maddenin ilk paragrafında belirtilen ve devlet tarafından tescil edilmesine gerek görülmeyen "dini kurumların faaliyetlerinin inanç boyutu ile ilgili ve kurumun iç işlerini düzenleyen" konularda da devletin bilgi edinmek istediğini ortaya koymuştur. Ayrıca SSCB Din Kanunu'nda yer alan ve Sovyet kanunlarında bir ilk olan "dini kurumlar, tüzüklerinin tescil edilmesi ile birlikte tüzel kişilik kazanırlar" (SSCB Din Kanunu 13. m.) ifadesi 1991 Din Kanunu'nda yer almamıştır.

Kanun'da dini kurumların kayıt isteğinin reddedilmesi ise, kurum tüzüğünün Din Kanunu ve Kırgız Cumhuriyeti'nin diğer yasal düzenlemelerine ters düşmesine bağlanmıştır. Buna göre kayıt isteğinin reddi, yazılı ve gerekçesi belirtilerek dilekçe sahibine gönderilir. Kayıt isteğinin reddi kararının çıkması ve sürecin yasada belirtildiği süreden (bir ay) fazla uzaması durumunda yargıya başvurulabilir (9. m.). Dini kurumların faaliyetlerinin durdurulması ancak onların tüzüklerinde belirtildiği şekilde kendini lağvetmesi veya Din Kanunu ve diğer yasal düzenlemelerin ihlali durumunda gerçekleşir. Tüzel kişiliğe sahip dini kurumların faaliyetlerini durdurma kararı tüzüğü kaydeden organ tarafından kabul edilir ve alınan karar yargıya taşınabilir (10. m.).

1991 Din Kanunu'nda, 1 Ekim 1990 SSCB Din Kanunu'ndaki Dini Topluluk (8. m.), Dini İdare, Merkez ve Birlikler (9. m.), Manastırlar, Kardeşlik (Toplulukları) ve Misyonerlik (10. m.) ile ilgili maddeler yer almamıştır. Bu maddelerde dini toplulukların, kurulduğuna dair devlet organlarını bilgilendirme mecburiyetlerinin olmadığı, yurt dışında yönetici merkezleri bulunan dini kurumların SSCB yasalarının ihlal edilmemesi koşuluyla kendi merkezlerinin tüzükleriyle hareket edebilecekleri ve devletle ilişkileri yasalarca belirtilmemiş dini toplulukların devlet organları ile yaptığı anlaşmalarla ilişkilerine yön verebileceği belirtilmiştir.

Dini kurumların mülkiyetiyle ilgili düzenlemeler (III. "Dini Kurumların Mülkiyet Durumları" Kısımının 11, 12, 13 ve 14. maddeleri), SSCB Din Kanunu'ndan maddelerin yerleri değiştirilerek ve çok az bir kısım eklenerek aynen alınmıştır. Kanuna göre dini kurumlar, faaliyetlerini yürütmeleri için gerekli -yurtiçi ve yurt dışında- mülk sahibi olabilirler, birey, kurum ve kuruluşlardan gönüllü yardım talebinde bulunabilirler, alabilirler ve kendilerine yapılan yardımlar için vergi ödemezler (11. m.). Ayrıca dini kurumlar devlete ait olmak üzere her türlü bina ve yapıyı yaptığı anlaşmalar çerçevesinde kiralayabilirler, Halk Temsilcilerinin Yerel Kurulları (rus. Mestnie Sovetı Narodnih Deputatov) ve devlet organları, devlete ait kült yapılarını veya diğer mülkleri dini

kurumlara özel mülkiyet olarak veya karşılıksız kullanım için verebilirler. Dini kurumlar, kült yapılarını -bulunduğu alan ile birlikte- alma konusunda önceliğe sahiptirler, tarih ve kültürel anlama sahip araç-gereçler, yapılar ve arazilerin dini kurumlara verilmesi ve kullanımı Kırgız Cumhuriyeti yasalarına göre gerçekleşir (12. m.).²⁸⁴

1991 Din Kanunu'nun 13. maddesine göre dini kurumlar, kâr amaçlı işletme veya şirket kurabilirler, yardım kurumları oluşturabilirler. Dini kurumların üretim amaçlı işletme ve şirketlerinden elde edilen kârdan toplumsal kuruluşların işletmelerine uygulanan biçimde ve ölçüde vergi alınır.²⁸⁵ Faaliyetini durduran dini kurumun özel mülkiyeti tüzükte öngörüldüğü şekilde işlem görür, kullanım için verilen mülkler sahiplerine iade edilir, kiraya verenin itirazı üzerine kült özelliğine sahip mülklere icra uygulanamaz, hak sahibinin bulunmaması durumunda dini kurumun mülkü devlet mülkiyetine geçer (14. m.).

"İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun'un "İnanç Özgürlüğü İle İlgili Vatandaşların ve Dini Kurumların Hakları" başlıklı IV. Kısım'ının dini kutsal mekânların oluşumu ve kullanımına, dini ibadet, tören ve merasimlerin -ibadet evleri ve bulunduğu alanda, kutsal addedilen mekânlarda, dini kurumların binalarında, mezarlıklarda ve vatandaşların evlerinde- düzenlenmesine, silahlı kuvvetlerde boş vakitlerde dini ibadet ve törenlerin gerçekleştirilmesine ve din hizmetlerinin yürütülmesine imkân tanıyan 15. maddesinde, hastaneler, huzurevleri, engelliler evi ve hapisanelerde de -orda bulunanların talebi üzerine- dini faaliyetlerin yürütülebileceği ifade edilmiş, söz konusu kurumların idarelerinin de bu faaliyetlerin gerçekleşmesi için gerekli yardımı sağlayacağı vurgulanmıştır. Toplu ibadet, tören ve merasimlerin yapıldığı diğer durumlarda ise, Kırgız Cumhuriyeti'nin gösteri ve yürüyüş ile ilgili düzenlemelerinin yol göstericiliği belirtilmiştir.

Vatandaşların ve dini kurumların din özgürlüğü ile ilgili düzenlemeleri içeren söz konusu kısım SSCB Din Kanunu'ndan aynen alınırken, sadece 15. maddeye bir paragraf eklenmiştir. Bu paragrafta: "Müslümanların eski adetlerinden sünnete ve resmi nikâhın yanı sıra Müslüman geleneklerine göre, camide ve Müslüman'ın evinde nikâh kıyılmasına, aynı şekilde resmi nikâhla birlikte kilisede nikâh kıyılmasına ve kutsamaya izin verilir.

²⁸⁴ Din Kanunu'nda 1997'de değişiklik yapılmıştır. Buna göre kült yapılarının inşa edilmesi halk temsilcilerinin Yerel Kurulunun iznine bağlanmıştır (12. maddenin son paragrafı). Çünkü çalışmamızın sonraki bölümlerinde de görüleceği gibi, dini yapıtların devlet kontrolünün dışında hızla çoğalması devlet yetkililerinin bu kararı almaya zorlamıştır.

²⁸⁵ Kırgız Cumhuriyeti Vergi Kanunu'nun 244. maddesinde, dini kurumlar tarafından gerçekleştirilen din hizmetleri, dini emta ve literatürlerden Katma Değer Vergisinin alınmayacağı belirtilmiştir. *CEHTM*.

Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı ve Noel Bayramı tatil günleri olarak ilan edilsin" denilmiştir.

SSCB Din Kanunu'nda olduğu gibi 1991 Din Kanunu'nda da, dini literatür ve dini araç ve gereçlerin basılması, üretimi, yaygınlaştırılması, ihraç veya ithal edilmesi serbest bırakılmış (16. m.), dini kurumlara bağlı birlikler ve ortaklıklar oluşturma imkânı tanınmış, dini kurumlara, yardım ve hayır işlerini bizzat kendileri veya toplumsal vakıflar aracılığıyla gerçekleştirme fırsatı verilmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda yapılan bağış ve ödenekler de vergiden muaf tutulmuştur (17. m.).

1991 Din Kanunu'nun "Vatandaşların ve Dini Kurumların Uluslararası İlişkileri ve Anlaşmaları" başlıklı 18. maddesi de SSCB Din Kanunu'ndan aynen alınmıştır ve bireylere ve dini kurumlara bireysel veya toplu halde uluslararası ilişkiler kurma, dini ibadetleri gerçekleştirmek, toplantılara veya diğer dini faaliyetlere katılmak amacıyla yurt dışına gitme, ayrıca dini eğitim kurumlarına da din eğitimi için yurt dışına öğrenci gönderme veya öğrenci getirme imkânı tanımıştır.

SSCB'nin "Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun'undan tek harfi bile değiştirilmeden "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanuna aktarılan düzenlemelerden bazıları da, 1991 Din Kanunu'nun "Dini Kurumlarda ve Onlara Bağlı İşletmelerde Çalışma Faaliyetleri" başlıklı V. Kısımının 19 ve 20. maddeleri olmuştur. Buna göre dini kurumlar işçi çalıştırabilirler ve buna bağlı olarak da iş anlaşması yapmak mecburiyetindedirler, çalışanlar da çalışma ve sosyal güvenlik yasalarında belirtilen haklara sahiptirler. Din görevlileri de dâhil, çalışanların vergilendirilmesi ise, devlet kurum ve kuruluşlarında çalışanlar için belirlenen oranlarda gerçekleştirilir.²⁸⁶ Dini kurumlar ve onların hayır kuruluşları devletin sosyal güvenlik ve emeklilik fonuna toplumsal kurum ve kuruluşlar için belirlenen miktarda ödenek ayırırlar. SSCB Din Kanunu'ndaki aynı hukuki düzenlemeleri içeren 28. maddenin son paragrafındaki "dini kurumlarda çalışan tüm vatandaşlara kamusal emeklilik aylığı/maaşı, yasalara uygun olarak genel esaslara göre belirlenir ve ödenir" ifadesi ise, 1991 Din Kanunu'nda yer almamıştır. Bununla birlikte yine de görülüyor ki, 1 Ekim 1990 SSCB Din Kanunu'ndaki dini kurumların ve çalışanlarının hukuki ilişkilerini eski Sovyet kanunlarının aksine geniş bir şekilde düzenleyen hükümler 1991 Din Kanunu'nda da genel olarak korunmuştur.²⁸⁷

²⁸⁶ Dini kurumların çalışanlarıyla iş anlaşması yapma mecburiyeti söz konusu olmasına karşın, hem Din Kanunu'nda hem de Çalışma Kanunu'nda, dini kurumlarda genellikle gönüllü olarak çalışan din görevlilerinin hukuki statüsü ile ilgili herhangi bir düzenleme yer almamıştır.

²⁸⁷ Kırgız Cumhuriyeti'nin 4 Ağustos 2004 tarihli 107 sayılı Çalışma Kanunu'nun 37. Bölümünde de (387-393. maddeler) dini kurumlarda çalışanların hakları ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Düzenlemelerde,

SSCB Din Kanunu'ndan farklı olarak 1991 Din Kanunu'nda, din ve devlet ilişkileri hakkındaki VI. "Devlet ve Dini Kurumlar" Kısmı'na yer verilmiştir. "Devlet ile Dini Kurumlar Arasındaki İlişkiler" başlıklı 21. maddede: "Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen yapılar ve yerel yönetim organları, dini kurumların talebi üzerine onların hukuki, sosyal, ekonomik ve diğer sorunlarının çözümünde gerekli yardımı sağlarlar" denilmiştir. 22. maddede ise, "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile ilgili yasaları ihlal eden yetkili kişiler ve vatandaşlar, Kırgız Cumhuriyeti'nin yasalarında belirtilen şekilde cezalandırılır" ifadesine yer verilmiş, sonuncu 23. maddede de, Kırgız Cumhuriyeti'nin onayladığı uluslararası anlaşmalarda bu Kanun'da belirtilenlerden farklı bir kural varsa, söz konusu anlaşmalarda belirtilen hükümlerin geçerli olacağı ifade edilmiştir.

Ancak SSCB Din Kanunu'nun "Din İşleri ile ilgili Devlet Organları" başlığı altındaki 29. maddesinde SSCB Bakanlar Kurulu'na bağlı dini kurum ve kuruluşların yapı ve fonksiyonlarını denetleyecek bir devlet organının kurulmasını öngörülmüşken, Kırgız Cumhuriyeti'nin 1991 Din Kanunu'nda böyle bir kurumdan bahsedilmemiştir. SSCB Din Kanunu, benzer organların diğer cumhuriyetlerde de kurulmasını öngörmüştür. Moskova'daki bu devlet organının fonksiyonları bilgilendirici, danışma ve bilirkişilik olarak tanımlanmış ve bu kurum diğer cumhuriyetlerdeki ve yurt dışındaki benzer kurumların faaliyetlerini koordine etmek; SSCB'deki dini kurumlar ve Din Kanunu'nun uygulanması ile ilgili bilgi bankası oluşturmak; dini incelemeler gerçekleştirmek için din uzmanları, dini kurumların temsilcileri ve insan hakları konusundaki uzmanlardan oluşan bilirkişi komisyonunu kurmak, gerektiğinde devlet organlarının ve mahkemelerin karşılaştığı sorunlarla ilgili resmi bilirkişi raporları vermek; devlet kurumlarıyla anlaşma sağlanması gereken konularda dini kurumlarla işbirliği içinde olmak; gerek yurt dışında gerekse yurt içinde farklı dini kurumların kendi aralarında ve devlet kurumlarıyla işbirliğini sağlamakla görevlendirilmiştir. Ayrıca SSCB'nin Din İşleriyle İlgili Devlet Organının SSCB'nin Bakanlar Kurulu tarafından oluşturulacağı belirtilmiştir.²⁸⁸

Özetlemek gerekirse Kırgız Cumhuriyeti'nin 1991 Din Kanunu, SSCB'nin "Vicdan

yasal olarak devlet organlarınca kayıt olmuş her türlü dini kurumun bir işveren olarak ve 18 yaşını doldurmuş her kişinin süreli veya süresiz olarak iş anlaşması yapabileceği, anlaşmanın koşullarının taraflarca belirleneceği, anlaşmada çalışma saatleri, çalışanın maddi sorumlulukları ve istifa durumuyla ilgili usul ve esasların yer alacağı belirtilmiştir. *CEHTM*.

²⁸⁸ Ancak her ne kadar SSCB'nin Din Kanunu'nda yer alan dinle ilgili devlet organı hakkındaki düzenlemeler 1991 Din Kanunu'ndan çıkartılmış olsa da, –çalışmamızın ileriki bölümlerinde de görüleceği gibi- Kırgız devleti, 90'lı yılların sonlarına doğru din alanındaki sorunlara karşı önlem olarak dinle ilgili önemli iki devlet organı (Din İşleri Komisyonu ve Kurumlararası Din İşleriyle İlgili Kurul) oluşturma kararı almıştır.

Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanunu'nun hükümlerini -çok az değişiklik dışında- kendi bünyesine almış ve korumuştur. "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun vatandaşlara geniş dini hak ve özgürlükler alanı sağlarken, dini kurumlara da özgürce yapılanma ve faaliyet yürütme imkânı tanımıştır.

Kanun koyucu, Kanun'un 6. maddesinde: "yetişmekte olan neslin manevi ve ahlaki eğitiminin gerekliliği dikkate alındığında, okullarda imkânlarla bağlı olarak maneviyat ve ahlak dersleri verilebilir" diyerek- dinin toplumsal rolünü önemseydiğini açıkça belirtmiş, SSCB döneminin aksine dini karşısına almamış veya hedef olarak göstermemiştir. İçeriğinde dini öğelerin ağırlıkta olduğu "İyman" dersinin devlet okullarında okutulmasına imkân tanıyan 6. maddenin 1991 Din Kanunu'nda yer alması, SSCB Din Kanunu ile 1991 Din Kanunu arasındaki en önemli farklılık olmuştur. Her ne kadar devlet yetkilileri, okulun din, felsefe ve siyaset konularında taraf olmadığını, din eğitim ve öğretiminin okul dışında yapıldığını iddia etseler de,²⁸⁹ İyman dersinde²⁹⁰ belli ölçüde İslami değerlerin öğretildiği, özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında İyman Sabagının (dersinin) bazen din adamları tarafından verildiği de gözlenmiştir.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu Kanun'da din eğitimi ile ilgili konular yeterli derecede ele alınmamıştır. Kanun'da din dersinin okullarda okutulmasına müsaade edilmiş, ancak içeriğinin nasıl olması gerektiği ile ilgili her hangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Nitekim 6 ve 18. maddeler dışında din eğitimi ile ilgili pek fazla düzenleme yapılmazken bu boşluk daha sonra Cumhurbaşkanı ve hükümet kararnamelemleri ile giderilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca 1991 Din Kanunu'nda, dinle ilgili düzenlemeler yapılırken dinin herhangi bir resmi tanımı yapılmamış veya din ve devlet ayrılığının ne anlama geldiği açıklanmamıştır. 1999-2000 yılından itibaren Hükümete bağlı Din İşleriyle İlgili Devlet Komisyonunun²⁹¹ yayınladığı raporlarda dinle ilgili bazı tanımlamalara yer verilmeye başlanmıştır. Örneğin Din İşleri Komisyonu Başkanlarından Ö. Mamayusupov tarafından hazırlanan Din İşleri Komisyonu raporunda din: "inanç, manevi inanç, inanmak, Tanrıya

²⁸⁹ Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, C.T. Botoev, "O Stanovlenii Religii v Kirgıztane", *Religiya i Obrazovanie*, s. 8.

²⁹⁰ İyman Sabagı (Dersi) konusu ileride "Din Eğitimi" başlığı altında ele alınmıştır.

²⁹¹ 15 Ekim 2005'te Din İşleri Devlet Ajansı'na dönüştürülen Hükümete bağlı Din İşleriyle İlgili Devlet Komisyonu (bundan sonra Din İşleri Komisyonu), 4 Mart 1996 tarihli Cumhurbaşkanı karnamesi ile devletin din politikasını gerçekleştiren bir organ olarak kurulmuştur. Din İşleri Komisyonu ve faaliyetleri, çalışmamızın "Devletin Din Politikasını Yürüten Organ Olarak Din İşleri Komisyonu" başlığı altında ele alınmıştır.

saygı göstermek veya manevi kanaatler" olarak tanımlanmıştır.²⁹² Ayrıca aynı yerde dindarlık ve prozelitizm kavramlarının tanımına da yer verilmiştir. Dindarlık: "doğaüstüne inanan ve ona tapınan belli insanların, onların bazı kesimlerinin ve birliklerinin bilinç ve davranışlarının özellikleri" şeklinde tanımlanmıştır.²⁹³ Dini kurumların devletten ayrılığı ise: laik devletin temel kuralı, din özgürlüğünün en önemli güvencesi olarak tanımlanmış ve devletin dini kurumlara devlete ait herhangi bir işlev yüklememesi, yasalara aykırı gelmedikçe dini kurumların işlerine karışmaması, devlet kurumlarında verilen eğitimin laik özelliğini temin etmesi; dini kurumların da kendi hiyerarşik ve kurumsal yapılarına göre hareket etmesi, devlet ve yerel yönetim seçimlerinde yer almaması, siyasi parti ve hareketlerin faaliyetlerine katılmaması ve onlara maddi ve diğer yardımlarda bulunmaması şeklinde yorumlanmıştır.²⁹⁴ Din ve dini kurumlar ile ilgili olarak yapılan bu tanımlamalar, her ne kadar 1991 Din Kanunu'ndan yaklaşık dokuz yıl sonra yapılmış olsa da, din işleriyle ilgili devlet organının dini kavramlara yaptığı yorumlar olması açısından önemli olmuştur.

Böylece bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da vatandaşlar, yasal düzenlemeler tarafından sağlanan herhangi bir dine inanma veya inanmama, ibadetlerini yerine getirme, dini birlikler oluşturma hakkını elde etmişler, dini kurumlar da tüzel kişiliğe sahip olarak ve kurumsal bütünlüğe kavuşarak mülkiyet elde etme, mülkiyeti ile ilgili gerekli tasarrufla bulunma, fonksiyonlarını yerine getirebilmek için çeşitli anlaşmalar yapmanın yanı sıra uluslararası düzeyde de hukuki ilişkiler kurma imkânına kavuşmuşlardır. Bunun sonucunda dini cemaat, birlik ve oluşumların sayısında hızlı bir artış görülmüş, dini yayınlar çoğalmış, din eğitimi her düzeyde vermeye başlanmış, bazı tarihi eserler ve mülkler dini kurumlara devredilmiş²⁹⁵ ve dışarıdan onlarca misyoner grupları gelerek ülkede faaliyetlerine başlamışlardır.²⁹⁶ Devletin bu dini canlanma karşısındaki tavrı, dini kurumların kayıtlarını tutmakla sınırlı kalmıştır. Ancak sonraki dönemlerde, devletin dine

²⁹² Bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosı (Problemi) Religii Na Perehodnom Periode*, (Nauçnyı Doklad Predsedatelya Gosudartvennoy Komissii pri Pravitel'stve Kırgızskoy Respubliki po Delam Religiy), Gosudarstvennaya Komissiya pri Pravitel'stve Kırgızskoy Respubliki po Delam Religiy, Bişkek, 2003, s. 349.

²⁹³ Bkz. Aynı yer.

²⁹⁴ Bkz. A.g.e., s. 350-351.

²⁹⁵ 11 Kasım 1990'da Bakanlar Kurulu, "Dini Merasimlerin Yerine Getirilmesi İçin Cumhuriyetin Tarih ve Kültür Eserlerinin Dini Birliklere Verilmesi ile İlgili" bir kararname (CEHTM) yayınlamıştır. Bu karar doğrultusunda Oş, Calalabad ve Isık Köl illerinde bulunan bazı camii ve kiliseler Müslüman ve Hristiyan cemaatlere verilmiştir.

²⁹⁶ Bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da faaliyet yürüten misyoner grupları ile ilgili bkz. Bakıt Murzaraimov, *Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Faaliyet Gösteren Hristiyan Kökenli Misyoner Gruplar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000.

karşı tutumu önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. Anayasa'da ve 1991 Din Kanunu'nda öngörülen din-devlet ilişkilerinin biçimi, hem yasal hem de kurumsal alanda yapılan değişikliklerle önemli ölçüde değiştirilmiş, dini hak ve özgürlükler alanı sınırlandırılmıştır.

2.4. Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi ve Devlet

Dindarların dini ihtiyaçlarını karşılamak, onları kurumsal açıdan temsil etmek amacıyla bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da oluşturulan en önemli kurumlardan birisi, kısa adı Müftiyat olan Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (bundan sonra KMDİ) olmuştur. Daha önce görüldüğü gibi, Sovyetler döneminde (1944) Müslümanları temsil etmesi ve onların din işlerini yürütmesi için dört Dini İdare kurulmuştur. Bunlar: Rusya ve Sibirya Müslümanları İdaresi (merkezi Ufa); Kuzey Kafkasya Müslümanları İdaresi (merkezi Buynaksk), Transkafkasya Müslümanları İdaresi (merkezi Bakü), Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları İdaresi (merkezi Taşkent) olmuştur. Kırgızistan'daki Müslümanların din işlerinin yürütülmesinden (Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da olduğu gibi) Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi sorumlu olmuş, bu idare de Kırgızistan'daki faaliyetlerini Frunze'de (şimdiki Bişkek) bulunan Kırgızistan Müslümanları Kazıyatı (Kadiyatı) tarafından yürütmüştür.

Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını elde etme süreci, bu bölgedeki halkların siyasi, ekonomik ve kültürel bağlarının büyük ölçüde kopmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılmasına paralel olarak SSCB'deki diğer dini idareler gibi Taşkent'teki Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi de dağılma sürecine girmiş, ilk olarak 1990'da Kazakistan Kazıyatı İdare'den ayrılmış, 1993'te de diğer cumhuriyetler kendi bağımsız dini idarelerini kurmuşlardır. Kırgızistan Müslümanları Kazıyatı da 1993'te Taşkent'teki Dini İdareden ayrılmış, daha sonra adı Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi olarak değiştirilmiştir. KMDİ'nin resmi olarak kurulması, 22 Ağustos 1993'te²⁹⁷ Kırgızistan Müslümanlarının I. Kurultayının yapılması, kurultayda KMDİ'nin tüzüğü'nün kabul edilmesi ve KMDİ Başkanının (Müftü)²⁹⁸ seçilmesi ile mümkün olmuştur.

²⁹⁷ Daha sonra görüleceği gibi, 19 Ağustos 1993'te yapılan söz konusu kurultayın, Kırgızistan Müslümanlarının I. Kurultayı olup olmadığı tartışma konusu olmuş ve bu tartışmalara devlet organları da katılmıştır.

²⁹⁸ Müftülük görevini 1987 ile 1990 yıllarında Sadıkcın Kamalov, 1990-1996 tarihleri arasında Kimsanbay Abdırahmanov, 1996-2000'de Abdısatar Macitov, 2000-2002 arasında yine Kimsanbay Abdırahmanov yapmış, 2002'den günümüze kadar ise Muratalı Cumanov üstlenmiştir.

KMDİ'nin tüzüğüne göre, KMDİ'nin en yüksek organı Kırgızistan Müslümanları Kurultayıdır ve en az yedi yılda bir toplanır. 30 kişilik Ulamalar Keneşi, kurultaylar arasındaki dönemin en yüksek idari organıdır ve gerekli görüldükçe ve yılda en az iki defa toplanır. KMDİ'nin başında Müftü vardır ve Ulamalar Keneşi üyelerinin salt çoğunluğu tarafından seçilir. KMDİ'nin idari yapısında her *oblast*'ta ve Oş ve Bişkek şehirlerinde Kazıyatlar mevcuttur. Şehir ve İlçe merkezlerinde Baş imam- hatipler, Cuma namazının okunduğu büyük camilerde imam- hatipler, Cuma namazı kılınmayan diğer cami ve mescitlerde imamlar görev yaparlar. Ayrıca İslami eğitim kurumları, bulundukları bölgenin Kazıyatına ve KMDİ'ye bağlıdırlar.²⁹⁹

KMDİ, bağımsızlık sonrası dönemde önemli maddi ve idari sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Araştırmamız boyunca, KMDİ ile cami imamları arasındaki ilişkinin zayıf olduğu tespit edilirken, KMDİ tarafından yayınlanan -ve İslami kurum ve kuruluşların yanı sıra Müslümanları da bağladığı varsayılan- fetvalardan Müslüman halkın çoğunluğunun habersiz olduğu gözlenmiştir. Ayrıca KMDİ'nin, İslami kurum ve kuruluşların yapılanma sürecini takip etmekte zorlandığı, kendisine organik olarak bağlı bulunan kurumlarla da bazen çatışma içerisine girdiği tespit edilmiştir. İslam Enstitüsü (günümüzde İslam Üniversitesi) rektörü A. Narmatov'un müftü tarafından görevden alınmasının akabinde KMDİ ile Enstitü arasında yaşanan ve enstitü öğrencilerinin de katıldığı anlaşmazlıklar buna örnek teşkil etmiştir. KMDİ'nin temel fonksiyonlarını yerine getirmede güçlük çektiğini söylemek mümkündür.

KMDİ'nin ve halkın camii yapımı için maddi imkânları el vermemesi nedeniyle camiiler genellikle ya yurt dışından gelen yardımlarla ya da bireysel olarak zengin kişiler veya siyasetçiler tarafından yapılmıştır. Camiinin yurt dışı destekle yapılması durumunda -ki yurt dışı destek genellikle Arap ülkelerinden gelmiştir- KMDİ Araplara hizmet etmekle suçlanmış, caminin herhangi bir siyasetçi veya iş adamı tarafından yaptırılması ise, yaptıran kişinin camiyi özel mülkiyeti gibi görmesi ve bazı tasarruflarda bulunmak istemesi gibi sorunları doğurmuştur. Bu da halk arasında memnuniyetsizlik yaratırken, KMDİ dini siyasete karıştırmakla itham edilmiştir. Örneğin 1994'te Narın vilayetinden Cogorku Keneşe milletvekili adayı olan Mukaş Esenaliev adlı kişi bir cami yaptırmış ancak Esenaliev'in seçilememesi ile birlikte tartışmalar da başlamıştır. Çünkü Esenaliev seçimi kazanamamasını caminin imamı Canıbek İsambet Uulu'nun seçim kampanyasını

²⁹⁹ KMDİ ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Muratalı Acı Cumanov, *A.g.e.*; Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ., *Kratkiy Analiz Religioznoy Sistem v Kirgizstane*, Gosudarstvennoe Agenstvo po Delam Religiy pri Pravitelstve Kirgizskoy Respubliki, Bişkek, 2006; Orhan Nadir Büyükalaca, *Kırgızistan'da Din Eğitimi ve Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

yeterli derecede desteklememesine bağlamış ve yaptırdığı camiye kendi kabilesinden başka bir imam atamak istemiştir. Ülkede geniş yankı uyandıran bu olay yargıya kadar taşınmış ve KMDİ'nin etkinliğinin ve güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmuştur.

KMDİ, her ne kadar bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren kendisini -hem devlet nezdinde hem de uluslararası düzeyde- Kırgızistan'daki İslami kurum ve kuruluşların ve Müslümanların en yetkin temsilcisi olarak tanıtmaya, ülkedeki tüm İslami kurum ve kuruluşları kendi bünyesinde bulundurma amacı taşısa ve Hükümete Bağlı Din İşleri Devlet Komisyonu tarafından da ülkedeki tüm Müslümanlar ile İslami kurum ve kuruluşları yöneten ve temsil eden bir kurum olarak takdim edilse de,³⁰⁰ bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren bazı İslami kurum ve kuruluşlar KMDİ ile herhangi bir ilişki içerisinde olmamışlar ve ondan bağımsız hareket etmişlerdir. 1987'den itibaren Kırgızistan Müslümanları Kadısı olarak görev yaptıktan sonra, 1991'de bu görevi Kimsanbay Abdırahmanov ve yardımcısı Düşönbek Ötönbay Uulu'na devreden Sadıccan Kamalov'un bağımsızlığın hemen ardından kurduğu ve başkanlığını yaptığı Uluslararası İslam İşbirliği Merkezi (bundan sonra İslam Merkezi) de bu kuruluşlardan birisi olmuştur. Bu kurum dönemin Kazıyatından bağımsız olarak yurt dışı ilişkilerini geliştirmiş ve maddi açıdan önemli destek almıştır. Örneğin 1991'de söz konusu merkezin girişimleriyle 2 ay içerisinde 3 kez Kırgızistan'a gelen Arap din adamları ve girişimciler, 15 caminin yapımına başlamış, 50 öğrencinin Arabistan'da eğitimi için anlaşma yapmış ve Oş'tan 20 Arap dili öğretmeninin çocuklara Arapça öğretmeleri için kuzey bölgelere yerleştirilerek maaşlarının karşılanmasını sağlamıştır.³⁰¹ Ancak bu gelişmeler, Kırgızistan'daki tüm Müslümanları ve İslami kurum ve kuruluşları temsil ettiğini savunan KMDİ'yi rahatsız etmiş, bu da söz konusu İslam Merkezi ile KMDİ arasında yaşanacak çatışmanın, devletle KMDİ arasında ise, işbirliğinin başlangıcı olmuştur. Nitekim her fırsatta devlet ve devlet yetkililerini destekleyen tavır içerisinde olan KMDİ,³⁰² KMDİ'den bağımsız bir İslam Merkezinin kurulmasına İslami kaynakları gerekçe göstererek karşı çıkmıştır. Kadı

³⁰⁰ Bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosı (Problemi) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 37. Din İşleri Komisyonu Başkanlarından Ö. Mamayusupov, kayıt için Din İşleri Komisyonuna başvuran Şii kurum ve kuruluşlara -Sünni geleneğe bağlı- KMDİ'den onay alma koşulu getirdiklerini ve onları KMDİ'nin izninden sonra ancak kayıt altına aldıklarını ifade etmiştir (Ö. Mamayusupov ile 04.06.2008 tarihinde yaptığımız mülakattan).

³⁰¹ "Din Ökümçülük Menen Aykalışa Albayt", *Kırgız Tuusu*, 30.11.1991.

³⁰² Yönetime geldiği ilk aylardan itibaren Kadı Kimsanbay Abdırahmanov, SSCB'nin Cumhurbaşkanı Gorbacev ve KSSC Cumhurbaşkanı Akaev'e minnettarlığını ifade ederken, aynı zamanda İslam'a göre "devlet yönetimi ve onun bölgelerdeki yöneticilerinin dediklerini harfi harfine yerine getirmenin her müslümanın görevi" olduğunu savunmuştur. Ökümbe Corobekov, "Okusanız Zorsuz, Okubasanız Korsuz", *Kırgızstan Tuusu*, 01.06.1991. Aynı tutumu, K. Abdırahmanov'dan sonra göreve gelen Müftüler tarafından da sürdürüldüğünü söylemek mümkündür.

yardımcısı Düyşönbek Ötönbaev: "Muhammed Peygamber, Müslümanlar ahirete kadar 73 kısma ayrılarak parçalanacaklar, ancak onların sadece biri cennete girecektir demiştir. Dolayısıyla Müslümanların kendilerince parti, merkez, hareket veya topluluk kurarak bölünmeleri doğru olmaz" derken, Kadı Kimsanbay Abdırähmanov ise: "Müslümanlıkta Müftü, Kadı, İmam, Molla, Söpu (Sufi) denen görevler vardır. [...] Ancak bizim önceki Kadımız Sadıkcın Kamalov gibi ayrı bir merkez, Müslümanların partisi veya hareket kurmaya ve kendini de "Başkan (Prezident)" diye adlandırmaya Kuran izin vermez" ifadesini kullanmıştır.³⁰³ Merkez camide Dini İdare ile bir araya gelen Askar Akaev ise, İslam Merkezinin kurulmasının doğru olmayacağı ile ilgili KMDİ'nin görüşüne katılmış ve desteklemiştir.³⁰⁴ Bir ay sonra bu görüşlere cevap veren Sadıkcın Kamalov ise, Kadı Kimsanbay Abdırähmanov'un görüşlerinin dayatmacı ve totaliter düşüncenin yansıması olduğunu ve İslam Merkezinin halka hizmet ettiğini belirterek hem merkezin yasal olarak faaliyet yürütmesi hem de Kırgızistan vatandaşlarının Arabistan'da çalışma imkânı elde etmesi için -çünkü söz konusu merkez girişimcilik konusunda da Arabistanlı iş adamları ile işbirliği içinde olmuştur- devletin gerekli yasal düzenlemeleri gerçekleştirmediğinden şikâyetçi olmuştur.³⁰⁵ Kamalov, İslam Merkezinin siyasi bir oluşum/parti olduğu iddialarına ise: "Herhangi bir parti etrafında birleşmek siyasi alana girmek demektir. Parti, hakları korumak ve engelleri aşmak için kurulur. [...] Bizim Kırgız Cumhuriyetimizde, şuanda özgürlük ve demokrasi varken, Müslümanlara her türlü iş yapma imkânı sağlanmışken, bence şimdilik İslam Partisini kurmaya gerek yoktur"³⁰⁶ cevabını vermiştir.

KMDİ'nin bizzat devletle olan ilişkisi ise, farklı şekillerde ortaya çıkmış ve çatışma ile işbirliği arasında gidip gelmiştir. Taşkent'teki Dini İdareden ayrıldığı dönemden itibaren KMDİ, devletle en çok çatışan, ancak yeri geldiğinde onunla en çok işbirliği içerisinde olan dini kurum olmuştur. Müftü Seçimi (Kurultay) ve müftünün devlet yetkilileri ile olan ilişkisi, KMDİ ile devletin karşı karşıya geldiği konuların başında gelirken, dini radikalizmle -özellikle Hizb ut-Tahrir örgütüne (bundan sonra Hizbuttahrir) karşı- mücadele ise, bu iki kurum arasındaki işbirliğinin en iyi örneğini sunmuştur.

Bağımsızlığın ardından devlet politikalarını en çok destekleyen sivil kuruluşlardan biri -ROK ile birlikte- KMDİ olurken, devlet de bu desteği resmi yayın araçlarıyla duyurmuştur. Örneğin Bayram günlerinde, devlet gazetelerinin ilk sayfalarında Cumhurbaşkanı'nın kutlama mesajının yanı sıra Müftü ve Patriğin devlet faaliyetlerini

³⁰³ Bkz. Ökümbeğ Corobekov, "Okusanız Zorsuz, Okubasanız Korsuz", *Kırgızstan Tuusu*, 01.06.1991.

³⁰⁴ Bkz. "Araviyaga Baruuu Köksögöndör", *Kırgız Tuusu*, 06.11.1991.

³⁰⁵ Bkz. "Din Ökümçülük Menen Aykalışa Albayt", *Kırgız Tuusu*, 30.11.1991.

³⁰⁶ A.g.m.

öven ve destekleyen mesajları da yer almıştır. Bu mesajlarından birinde müftü Kimsanbay Abdır Rahmanov, halkı yaşanmakta olan zorluklara karşı göğüs germeye davet ederek şöyle demiştir: "Halk, hayatın zorlukları ile önceleri de karşılaşmıştır. [...] Tanrıya şükür, halkına mutlu bir gelecek öngören devletimizin politikasına destekçi ve önyak olup, ona olan görevimizi yerine getirmeye devam edersek, Allah da bize mutlu bir hayat verir."³⁰⁷ Ancak bu uyum, devlet adamlarının KMDİ'ye müdahale etmesi ve müftü seçimlerinde taraf olması ile bazen ciddi anlaşmazlıklara yol açmış ve çatışmaya dönüşmüştür. Mart 1996'da Din İşleri Komisyonunun kurulması ise, çalışmamızın sonraki bölümlerinde de görüleceği gibi, devletin din işlerine kurumsal düzeyde müdahalesinin somut örneklerini oluşturmuştur.

2.5. Rus Ortodoks Kilisesi ve Devlet

Moskova Patrikliğine bağlı Taşkent ve Orta Asya Piskoposluğu (Taşkent) tarafından yönetilen Kırgızistan'daki ROK İdaresi, Din İşleri Komisyonu verilerine göre Kırgızistan'da 130 yıldan daha uzun bir tarihi geçmişe sahiptir.³⁰⁸ Bağımsızlık sonrası ROK'a ait okul, kilise ve manastırların sayısında artış gözlenmiştir. Ortodoks Hristiyanlığının idari, eğitim ve yardım faaliyetlerini düzenleyen merkezler açılmıştır.³⁰⁹ Ancak toplumun her alanında görülen kriz ortamından Kırgızistan'daki ROK da önemli ölçüde etkilenmiştir. İbadet evlerinin çoğalmasına karşın Rusların ve Ortodoks Hristiyanlığı inancına sahip diğer etnik grupların ülkeden göç etmeleri sonucu mensupları hızla azalmıştır. ROK, din adamlarının yetiştirilmesi konusunda birçok sorunla karşılaşmış, din adamı ihtiyaçlarını yurt dışından karşılamaya çalışmıştır. Ayrıca ekonomik zorluklar, ROK'u Batılı yeni misyoner gruplara kıyasla daha etkisiz hale getirmiştir.³¹⁰

Devletin ROK'a karşı tutumunun gelişmesinde Rusların etnik kimlikleri ve Kırgızistan ile Rusya arasındaki ilişkiler etkili olmuştur. Bağımsızlık sonrası "Özbeklerle birlikte" Kırgızistan'daki en büyük azınlıklardan birini oluşturan Ruslara ve ROK'a karşı devlet, genellikle ılımlı tavır sergilemiş, ROK'a Rusların milli değerlerinin bir parçası olarak yaklaşmış ve ROK'u toplumun dini yapısını oluşturan temel unsurlardan biri olarak

³⁰⁷ "Zamana Onolot, Al Alis Emes", *Erkin Too-Svobodnie Gori*, 21.03.1995.

³⁰⁸ Bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosı (Problemı) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 103.

³⁰⁹ Bkz. Arhiepiskop Bişkekskiy i Sredneaziatskiy Vladimir, "Tsentrall'naya Aziya Kak Region Vzaimodeystviya Kul'tur, Religiy i Tsivilizatsiy", *Tsentrall'naya Aziya i Kul'tura Mira*, No. 1-2 (12-13), 2002, s. 34-35.

³¹⁰ Bkz. Nadejda Dobretsova, "Jivoy Hram", *Res Publica*, 06.06.1995.

görmüştür. Rusya ile her alanda işbirliği içinde olmak isteyen Kırgız devleti, Rusların ülkede kalmasından yana tutum sergilemiş, daha sonra görüleceği gibi, Rus Ortodoksluğunu -İslam'la birlikte- "devlet yapıcı/devleti oluşturan din" olarak tanımlamıştır. Bu bakımdan A. Akaev'in Haziran 1994'te, ROK din adamları ile görüşmesinde ifade ettiği:

"Bana göre, günümüzde toplumumuz için en büyük tehlikeyi insanların (dini görüşleri açısından) birbirlerinden uzaklaşması oluşturmaktadır. [...] Müslümanlarla Ortodoks Hristiyanları arasındaki geçmişten beri süre gelen dostluğu pekiştirmek için sizlerin sarf ettiği çabalar beni mutlu etmektedir. İki yüz yıldır yan yana yaşayan bu iki din arasında herhangi bir anlaşmazlık çıkmamıştır. Benim temennim, bizim bölgede Slavların muhafaza edilmesidir"³¹¹

sözleri bunu açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca hükümetin 23 Kasım 1995 504 sayılı kararnamesi ile, Sovyetler Birliği döneminde kamulaştırılan Karakol şehrindeki ortodoks kilisesi ROK'a verilmiştir.³¹² Din İşleri Komisyonu ise, her fırsatta "Rus Ortodoks Kilisesinin, Kırgız Devletçiliğinin oluşmasına, Kırgızistan halklarının birlik ve beraberliğine büyük katkı sağla[dığını]" dile getirmiştir.³¹³

Devlet bazen ROK'a maddi yardımda da bulunmuştur. Örneğin 17 Ocak 1997'de, Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti tarafından yürürlüğe konulan 20 sayılı "Kırgız Hükümeti'nin 10 Ağustos 1995 345 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Durum ve Dini Alana Yönelik Devlet Politikasının Oluşturulmasında Devlet Organlarının Görevleri ile İlgili" Kararnamesi'nin Uygulanması ile İlgili" Kararnamede,³¹⁴ 13-18 Kasım 1996 tarihleri arasında Bişkek'te ROK'un Bişkek ve Orta Asya Piskoposluğunun³¹⁵ 125. yıllığının kutlandığı ve bu kutlamaya Moskova Patriği Aleksey II.'nin de geldiği ifade edilmiştir. Söz konusu Kararname'de, "Piskoposluğun talebi üzerine Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti ve Bişkek Yerel Yönetimi tarafından, *halkın pravoslav kesiminin maneviyatı [nı oluşturan] ve toplumdaki hoşgörünün güçlendirilmesinde büyük öneme sahip*" bu kutlamanın gerçekleşmesi için gerekli yardımın yapıldığı belirtilmiştir. Kutlamanın yapılmasından belli bir süre sonra KMDİ yetkilileri, hükümetin bu kutlamalar

³¹¹ "Canı Hramdı Intımak Ulayt", *Kırgız Tuusu*, 10.06.1994.

³¹² "Karakol Şehrindeki Kutsal Üçlü Kilisesinin Pravoslav Topluluğuna Verilmesi ile İlgili" Kararname'de, bu kararın "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun ile (Ortodoks Kilisesinin değil) *Isık Köl İl İdaresinin kilisenin Ortodoks Kilisesine verilmesi ile ilgili isteğinin göz önünde bulundurularak verildiği* belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle Kararname'de, ibadet yerlerini dindarlara verme girişimlerinin devlet organlarının insiyatifi ile gerçekleştiği vurgulanmak istenmiştir. *CEHTM*.

³¹³ Bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosı (Problemı) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 103.

³¹⁴ Söz konusu kararname, Din İşleri Ajansından (daha önce Din İşleri Komisyonu) elde edilmiş olup şahsi arşivimizde bulunmaktadır.

³¹⁵ ROK Moskova Patrikliği'nin resmi web sitesinde Bişkek ve Orta Asya Episkoposluğundan söz edilmemiş, Kırgızistan'daki ROK'a ait kurumların Taşkent ve Orta Asya Episkoposluğu tarafından yönetildiği belirtilmiştir. Bkz. <http://www.patriarchia.ru>.

çerçevesinde ROK'a 1 milyon som yardımda bulunduğunu savunmuşlar ve devlet tarafından aynı desteğin kendilerine verilmediğinden yakınmışlardır.³¹⁶

Devlet tarafından "geleneksel din" olarak tanımlanan ve diğer "yeni" dinlerin aksine belli ayrıcalıklara sahip olduğu açıkça belirtilen ROK din adamları ise, bu ayrıcalıkların İslam'a ve KMDİ'ye daha çok tanındığı kanaatine sahip olmuşlardır. Bişkek ve Orta Asya Başpiskoposu Vladimir şöyle demiştir:

"Şuanda, anlaşıldığı kadarıyla, devlet desteğinin sağlanmasında İslam'a ayrıcalık tanınmaktadır, çünkü çoğunluğu Müslümanlar oluşturmaktadır ve bu doğaldır, yasaldir, demokratiktir. Bununla birlikte iktidarın Pravoslav Kilisesine karşı tutumu memnuniyet vericidir. Biz de, hem hükümetten hem de yerel idarelerden yardım almaktayız."³¹⁷

ROK bazen iktidarı muhalefete karşı desteklemiş ve kendi saygınlığını bu doğrultuda kullanmıştır. Kasım 2002'de muhalefetin düzenlediği yürüyüş ve mitingleri toplumsal barışı bozmaya yönelik girişimler olarak değerlendiren ROK, devlet gazetesinde bir bildiri yayınlarak muhalefetin başını çektiği Üçüncü Halk Kurultayının organizatörlerine yanlış davranışlarda bulunmama, halkı yasadışı faaliyetlere körüklememe, sadece kendilerinin değil, Kırgızistan'da yaşayan tüm insanların ve din mensuplarının çıkarlarını gözetme konusunda uyarmıştır.³¹⁸

Devletin diğer dinlere göre farklı şekilde yaklaştığı ve bazen de desteklediği ROK ile KMDİ, hem yasal hem de pratik açıdan kendilerine tanınan ayrıcalıklardan yararlanarak, Kırgızistan'da tarihsel köklere sahip olduklarını ve bu nedenle dini alanda önceliğe sahip olduklarını savunmuşlardır. Toplumdaki dini geleneğin temelini oluşturduklarını dile getiren bu iki dinin temsilcileri, misyoner gruplarının ve faaliyetlerinin toplum ve devlet bütünlüğü açısından tehdit oluşturduğu konusunda ortak bir görüşe sahip olmuşlar, bu konuda birbirlerine destek sağlamışlar ve devlet desteğine dayanarak "yeni" dinlerin faaliyet alanlarını sınırlandırmak istemişlerdir. Yeni Din Kanunu taslaklarının görüşüldüğü ve bizim de katıldığımız toplantılarda, Müslüman din adamları ile ROK temsilcilerinin -birbirlerini destekleyerek- diğer misyoner gruplara ağır yaptırımlar öngören düzenlemeler teklif ettikleri ve Din İşleri Komisyonundan da kendi tekliflerini desteklemesini istedikleri gözlenmiştir.

Ortodoks Hristiyanlığı ile İslam din adamlarının misyoner gruplara karşı birleşme çabaları, Orta Asya'nın genelinde de görülmüştür. Nitekim Ekim 1995'te Taşkent'te

³¹⁶ Bu konuda bkz. "Rostki Vahabizma: Kto İh u Nas Polivaet?", *Slovo Kırgızstana v Konse Nedeli*, 19-20.12.1997.

³¹⁷ Arhiepiskop Bişkekский i Sredneaziatskiy Vladimir, *A.g.m.*, s. 36.

³¹⁸ Bu bildiri için bkz. "Pora Oçışşeniya: İz Obraşşeniya Rukovoditelya Pravoslavnoy Serkvi Kırgızstana Otsa Pavla", *Slovo Kırgızstana*, 15.11.2002.

yapılan "Gökyüzü Altında Birlikte Yaşamak" konulu uluslararası Müslümanlar-Pravoslavlar konferansında, 1991 sonrası yurt dışından gelen yeni dini grup ve hareketlerin faaliyetlerine yönelik endişeler dile getirilmiş, konferansın sonunda da Müslümanlara ve Pravoslav Hristiyanlara hayır işlerinde birleşme, karşılıklı saygı gösterme, gençleri ataların kutsal mirası ile yetiştirme çağrısında bulunan bir bildirge yayınlanmıştır.³¹⁹ Bu nedenle yeni dönemde Sünni İslam ve Pravoslav Hristiyanlığının, yeni dini oluşumlara karşı muhafazakâr bir tepki olarak ön plana çıktığını söylemek mümkündür.³²⁰

2.6. Devletin Din Alanında Karşılaştığı İlk Ciddi Sorun Olarak Misyoner Gruplar

1991'de Kırgızistan Cumhurbaşkanı A. Akaev, devletin ileriye dönük ne tür adımlar atması gerektiği ile ilgili konuşması sırasında:

"Biz, ekonomimizi sağlamlaştırmaya yardım edecek, entelektüel potansiyelimizi arttıracak, bize uzmanlar, yöneticiler, iş adamları yetiştirecek bütün Doğu ve Batı ülkeleri ile ekonomik ilişkiler geliştireceğiz. Eğer, Japonya bize yardım etmeye hazırsa, o zaman biz de Şintoizm için kapımızı açmaya hazırız"³²¹

ifadesini kullanmıştır. Ancak Anayasa ve yasalarda vatandaşlara ve dini kurumlara tanınan geniş özgürlük alanlarından yararlanarak yurt dışından ülkeye gelen misyoner hareketlerin faaliyetleri ve sayısındaki artış, 1995'e gelindiğinde devlet için ciddi bir endişe kaynağı olarak ön plana çıkmıştır.

Misyonerliğin 1990'dan itibaren yaygınlık kazanmaya başlaması Kırgızistan için yeni bir gelişme olmuştur. Anayasa ve yasalardaki dini hak ve özgürlüklere tanınan geniş alandan yararlanarak dünyanın her tarafından çeşitli misyoner grupları faaliyet göstermek amacıyla Kırgızistan'a giriş yapmıştır. Kırgız devletinin, kendisini "Orta Asya'nın Demokrasi Adası" olarak tanıtmaya ve bu imajı devam ettirme isteği doğrultusunda sağladığı dini hak ve özgürlükler, dini yapıyı neredeyse tamamen değiştirecek kadar yeni dini akım ve hareketlerin ülkede yaygınlık kazanmasına uygun zemin hazırlamıştır. Baptistler, Yehova Şahitleri, Presbiteryenler, Lüteryanlar, Falun Gong, Moon, Bahailik, Hizbuttahrir, Tebliğ Cemaati gibi dini akım, cemaat ve tarikatlar taraftar kazanma yarışı içerisine

³¹⁹ Bkz. Valentina Andreeva, "Çto Poseali Adam i Eva v Edemskom Sadu?", *Veçerniy Bişkek*, 13.12.1996.

³²⁰ Bazı bilim adamları, Kırgızistan'da dinler için çoğulcu bir ortamın oluşmasının toplumsal gelişme ve ilerleme için temel oluşturacağını, İslami fundamentalizmin söz konusu olmadığını, endişe verici bir konu varsa o da Müslümanlarla Ortodoks Hristiyanlarının birleşmesi ve diğer dinlere karşı cephe oluşturması olduğunu savunmuşlardır. Bu tür değerlendirmeler için bkz. Zamir Osorov, "Mnogoobrazie Verioispovedaniy v Kirgizstane kak Zalog Demokratii i Stabilnosti", *Res Publica*, 24.04.1996; Aynura Elebaeva, "Mejetniçeskie Otnoşeniya v Kirgizstane: Dinamika i Tendensiya Razvitiya", *Tsentral'naya Azya*, No. 15, 1998, http://www.ca-c.org/journal/15-1998/st_07_elebaeva.shtml

³²¹ Igor Ermakov, Dmitriy Mikulskiy, *A.g.e.*, s. 66.

girmişlerdir.

Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren din değiştirenlerin sayısında hızlı bir artış gözlenmiş, halk arasında misyoner gruplara karşı ciddi bir tepki oluşmuştur. Basın-yayında misyonerler, "zamanlı bomba", "koyun kürkü giymiş kurtlar", "Troya atı" olarak tarif edilirken, bu gelişmelere en büyük tepki İslam ve Ortodoks Hristiyanlığı din adamlarından gelmiştir. Hem İslami kesimden hem de Ortodoks Hristiyanlığı temsilcilerinden "yeni" dinlere karşı daha sert tedbirlerin alınması konusunda devlete baskı uygulandığını söylemek mümkündür.

Misyonerlerin Kırgızistan'a girdiği ilk dönemlerden itibaren Müslüman din adamları -özellikle Hristiyan- misyonerlere karşı çok sert bir söylem geliştirmiştir. 1992'de dönemin Orta Asya Müslümanları Dini İdaresi Başkanı Muhammad Sadık: "Misyonerlerin başlıca hedefi Müslümanları bölerek çatışma çıkarmaktır [...] Hristiyan dini, temel olarak milletimizin karakterine ve tabiatına terstir"³²² derken, daha sonra KMDİ, devletin misyonerlere karşı en sert tedbirleri alması gerektiğini sıkça dile getirmiş, 2002'de dönemin müftü yardımcısı Abdılada Asrankulov, misyonerleri Kırgızistan'ı yabancı ülkelerin hâkimiyeti altına sokmak için çalışmalar yapan tehlikeli oluşumlar olarak değerlendirmiştir.³²³ Din İşleri Komisyonunun Hukuk Uzmanı Canıbek Botoev de, misyoner gruplarının yabancı ülkeler (özellikle Güney Kore ve ABD) tarafından devlet düzeyinde doğrudan desteklendiğini savunmuştur.³²⁴

3 Mayıs 1996'da KMDİ, Cogorku Keneş, siyasi partiler ve toplumsal kurumlara yönelik bir bildirge yayınlamıştır.³²⁵ Bildirgede, 6 aylık bebekleri Kurbanlık olarak kestikleri iddia edilen Satanistlerden, "Dünya Barışı için Kırgızistan Kadınlar Birliği", "Dünya Barışını Koruma Profesörler Akademisi" gibi dini olmayan kurum ve kuruluşlar oluşturarak bunların arkasından dini faaliyet yürüttükleri savunulan Moon tarikatına kadar birçok misyoner grubun tehlikeli faaliyetler yürüttükleri vurgulanmış ve Müslüman Kırgızlarla başka dini seçen Kırgızlar arasında yaşanan çatışmalara değinilerek şu ifadelerle yer verilmiştir:

"Sonuç olarak Kırgız halkı ikiye bölünmektedir. [...] Bizler ve sizler Kıyamet gününde Tanrının önünde işlenmekte olan büyük küçük günahlar, halkın kaderi için sorumlu olacak insanlarız. Çoğunluğu Müslümanların oluşturduğu ülkede hakiki yoldan sapan her insan için sorgulanacağız. Allaha şükür sizin elinizde güç, kanunlar, hukuk.. hepsi var. Böylece biz, bu mektubumuzla hem Allah'a hem de halkımıza karşı büyük sorumluluğumuzu yerine getirdik diye az da olsa rahatladık. Kökleri itibariyle yerleşmiş tarihi geleneksel

³²² "İslam Dostukka Çakırat", *Kırgız Ruhı*, 20 Mayıs 1992.

³²³ Bkz. Asker Sakıbaev, "Suuga, Togo, Taşka Sıynuu- Adamdardın Başın Aylantuu", *Agım*, 05.07.2002.

³²⁴ 7 Haziran 2008 tarihinde yapılan mülakattan.

³²⁵ Bkz. "Din Satsan da Dil Sapta", *Kırgız Ruhı*, 21.06.1996.

olarak sayılan Hristiyan-Pravoslav dininin var olmasına karşı değiliz. Onlarla barış içerisinde yaşamak isteriz. [Ancak] Yasal olmayan, bölücü mezhepler olmasın. Hakiki, yasal ve geleneksel, insanların her iki dünyada da çıkarlarını gözeten, dünyadakilerin hepsini imrendirip sözünü ettirecek kendi dinimizi halka ulaştırmak için kadrolar yetiştirinceye, kendimizi düzeltene kadar [bunlara] göğüs geriniz."

KMDİ'nin, İslam'dan başka bir dine geçen kişinin ölmesi durumunda Müslümanların mezarlıklarına konulup konulamayacağı tartışmaları ile ilgili olarak 23 Kasım 2001'de yayınladığı -mürtetlerin Müslüman mezarlıklarına konulamayacağına dair- fetvası toplumda geniş yankı uyandırmıştır. Başsavcılık bu fetvanın milletlerarası ve dinler arası düşmanlığı körükleyen faaliyetlere neden olduğunu dile getirirken,³²⁶ birçok misyoner grupları Müftiyatın bu fetvasından rahatsız olmuş, AGİT ve Cumhurbaşkanına şikâyetle bulunmuşlardır. Misyoner grupların bu davranışı ise, Din İşleri Komisyonu tarafından "din ve devletin ayrılığı ilkesine ters düşen bir girişim" olarak değerlendirilmiştir.³²⁷

Devletin misyonerlere karşı tutumunu bazı saygın bilim adamları da eleştirmiştir. Rahat Açılova, halkın din değiştirmesinin toplumsal sorunlara yol açabileceğini belirttiikten sonra:

"Hükümet ve devletin tepesindekiler bu "küçük" konuya ilgisiz kalmaktan öte, -kötü şeyler aklımıza gelmekte- bütün bu olaylar onların desteğiyle gerçekleşiyor olmasın! Aksi halde neden yabancı dini kurumlara onların propaganda yapması için en büyük kültür binaları tahsis edilirken, Müslümanların Müftiyatına onun gibi imkânlar tanınmıyor? Yoksa konu cepteki parayla mı ilgili?"³²⁸

diyerek halk arasında gittikçe yaygınlaşan ve açıkça dile getirilmeye başlanan devlet organlarının misyonerlerden para aldıklarına ve bu nedenle onları yasaklamadıklarına dair şüpheleri ifade etmiştir.

Eski Müftülerden K. Abdırâhmanov ise, yurt dışından gelen misyonerlerin devlet organlarındaki kayıt işlemlerinde rüşvetin önemli rol oynadığını, kayıt yaptırmaları zor olan dini grupların Din İşleri Komisyonuna belli bir miktardaki para ile geldiklerini ve Din İşleri Komisyonu Başkanlarının da uluslararası baskıyı gerekçe göstererek söz konusu grupların kaydını yaptıklarını ve paraları da ceplerine attıklarını savunmuştur.³²⁹

Valeria İman Porohova ise, geçmişten günümüze kadar bu bölgede İslam ile Ortodoksluğun bir arada yaşadığını ve devletin dini anlaşmazlıklara neden olabilecek "yeni" dinlere karşı yasal sınırlamalar getirmesi gerektiğini savunmuştur.³³⁰

³²⁶ Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s. 466.

³²⁷ Bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosı (Problemı) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 123.

³²⁸ Rahat Açılova, "Uluttuk İdea Ulut Tagdırı", *Kırgız Ruhı*, 17.11.1993.

³²⁹ 06.06.2008 tarihindeki mülakattan.

³³⁰ Bkz. Burulkan Sarıgulova, "Kırgızdın Erkegi Eki Ayal Bakkıday Baygerçilikke Cete Elek", *Kutbilim*, No: 26, 13.07.2001.

Yasal düzenlemeler nedeniyle misyonerlere karşı ciddi yaptırımlara başvurmakta çaresiz kalan ve halkın bu konudaki baskısını her geçen gün daha belirgin bir şekilde hisseden devlet, halk arasında yaygınlaşan ve misyoner grupların toplumun birlik ve bütünlüğünü, devlet güvenliğini tehdit ettiği görüşünü belli ölçüde paylaşmış ve mevcut dini yapının korunmasından yana tavır sergilemiştir. A. Akaev'in 1993'te KMDİ'yi ziyareti sırasında yaptığı açıklama bunu açıkça ortaya koymuştur. Akaev KMDİ yetkililerine: "Din özgürlüğü bizde Anayasa tarafından korunmuştur. Ancak, günümüzde her çeşit dini akımlar ve birlikler çoğaldı. [...] Onlar halk arasında barışı bozacaklar mı diye endişe ediyorum. Bu konuda sizlerin de gerekli girişimlerde bulunacağınıza inanıyorum"³³¹ ifadesini kullanmıştır.

Mayıs 1995'te Narın ilinden 37 kişi, İslam'ın şiddet yanlısı ve gerici, Hristiyanlığın ise ilerici ve daha insancıl bir din olduğunu gerekçe göstererek kendilerini bir Hristiyan grubu olarak tescil etmesi için adliye organlarına başvururken, grubun bu isteği herhangi bir gerekçe gösterilmeden reddedilmiş, aksine kendilerine bir Müslüman topluluğunun üyeleri olarak bu tür davranışta bulunmalarının yanlış olduğu söylenmiştir.³³² Dolayısıyla gerek A. Akaev'in ifadelerinden, gerekse sonraki örnekten anlaşıldığı gibi bizzat devlet, kendi demokratikleşme ve liberalleşme politikasına uygun olarak ortaya çıkan ve dini hak ve özgürlüklerin yarattığı çoğulcu ortamdan rahatsız olmuş, ancak bu tedirginliği ortadan kaldırmak için ister yasal olarak isterse uygulama açısından bu dönemde gerekli girişimlerde bulunmamıştır.

Devletin misyoner gruplarına karşı sergilediği tutumdan ve birçok misyoner hareketin ülkede serbestçe faaliyet yürütmesinden 1996'da kurulan Başbakanlığa bağlı Din İşleri Komisyonu ve yetkilileri de memnun olmamıştır. Din İşleri Komisyonu Başkanı Ö. Mamayusupov, prozelitizmin toplum açısından bir sorun olduğunu, dışarıdan gelen misyoner akımlarının yerel koşulları, Kırgız halkının gelenek ve göreneklerini dikkate

³³¹ "A. Akaev: 'İymanıbiz Bolso, Irıkıbiz Böksörböyt'", *Kırgız Tuusu*, 30.12.1993.

³³² Bkz. Damir Kalikov, "Hoçu Stat Hristiyaninom", *Res Publica*, 16.05.1995; Bu konu, Cogorku Keneş'in Anayasa Komisyonu başkanı Alişer Sabirov'un "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun'un ihlali ile ilgili hazırladığı bir soru önergesi ile ilgili olarak Başsavcılık tarafından yapılan 22 Kasım 1996 tarihli yazılı açıklamada (Söz konusu açıklama Din İşleri Ajansından alınmıştır ve şahsi arşivimizde bulunmaktadır) da yer almıştır. Açıklamada, Narın vilayeti savcılığına gazilerden, gençlik birliklerden, Atbaşı ve Narın ilçeleri sakinlerinden Baptistlerin yasaklanması ile ilgili talep geldiği, araştırma sonucunda bu dini grubun tüzel kişiliğe sahip olmadan faaliyet yürüttüğünün anlaşıldığı (Bu grubun tüzel kişilik koşulunun arandığı anlaşılmamaktadır. Çünkü o dönemde, dini faaliyette bulunmak için dini grupların tüzel kişiliğe sahip olması gerekmiyordu), daha sonra Baptistlerin tüzel kişilik için yaptığı başvurunun il adliye organı tarafından reddedildiği belirtilmiştir. Açıklamada ayrıca alınan bu karara yapılan itirazın ilçe mahkemesince *cevapsız bırakıldığı* ifade edilmiştir.

almaksızın dini faaliyetlerde bulunduklarını savunmuş,³³³ bunlardan Scientology mezhebi ile ilgili olarak şöyle demiştir:

"Scientology'ye karşı olan sadece ben değilim. Uluslararası çevre de karşıdır. Bu nedenle hükümet Kırgızistan'a neyi soktuğunu ve ona karşı neden böyle kayıtsız kaldığını kendisi fark ederek, (bunlarla) kendisi mücadele etmelidir. Dünya kamuoyu buna karşı iken biz neden kendi vatandaşlarımıza böyle davranıyoruz?"³³⁴

Misyonerlerin bedava İngilizce ve bilgisayar kursları düzenleyerek, ailevi sorunlarını çözme vaadinde bulunarak ve insanların duygularını sömürerek halkı kendilerine çekme çabalarının yanlış olduğu yönündeki halk arasında yaygın olan görüşe Din İşleri Komisyonu yetkilileri de katılmışlar, ancak bu tür girişimleri engellemek için "yasal temelin yokluğundan", Din Kanunu'nun fazla "liberal" olmasından şikâyetçi olmuşlar ve Din Kanunu'nun güncel ihtiyaçlara cevap vermediğini, Din Kanunu'nda misyonerlerin faaliyetlerini sınırlandırıcı düzenlemelerin yapılmasının gerekliliğini savunmuşlardır.³³⁵ Ayrıca Din İşleri Komisyonu, çeşitli platformlarda dile getirilen misyoner grupların devlete ait (tiyatro, okul, konser salonları ve stadyumlar gibi) binaları dini propaganda yapmak için kullandıkları ve bunun yasalara aykırı olduğu iddialarını kabul etmiş ve misyoner grupların temel amacının ekonomik ve siyasi alanı kontrol etmek olduğu endişesini paylaşmıştır.³³⁶

Din İşleri Komisyonunun misyoner gruplarına karşı her zaman İslam ve Rus Ortodoks Kilisesi'nden yana tavır aldığını söylemek mümkündür. Din İşleri Komisyonu Başkanı Ö. Mamayusupov Erkin Too gazetesine verdiği bir demecinde:

"150 yıldan bu yana Pravoslav Hristiyanları ile Sünni Müslümanlar hiçbir çatışmaya girmeden barış içerisinde yaşamışlardır. Hayat koşullarına göre, birbirlerini anlayışla karşılama dengesini korumuş, bu durum halk tarafından kabul görmüş, Hristiyan ibadet evleri bir yerde, Müslüman kutsal mekânları bir yerde bulunmuş ve halk bunu yadırgamamıştır. Şimdi ise, Kırgız, Özbek veya başka milletten Müslümanların arasında yeni Protestan mezheplerine geçenler var. Anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Narnı'da, Aktüz'dö, Arçabeşik'te, Bişkek'te bazı olumsuzluklar baş gösterdi. İnsan haklarını henüz hepimiz kavrayamadık. Dini kurumlar iyi söz söyleyip, gönül okşayıp, yardım ederek kandırırlarsa birçok insan anlamadan (başka dini) kabul etmektedir. Bu anlamama durumundan insan

³³³ Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, "Religioznaya Situatsiya v Kirgizskoy Respublike", *İslam v Tsentral'noy Azii*, s. 34-35.

³³⁴ Burulkan Sarıgulova, "Kırgızstanda 'Hizb- ut- Tahrir Uyumu Öz Taasirin Küçötüüdö", <http://azattyk.org/rubrics/religion/ky/2003/10/14D59664-A7D1-411C-ACA1-63395BC481E7.asp>

³³⁵ Bkz. Kerim Aydarov, "Ömürzak Mamayusupov: Batışta Din Kitepterin 'Me' Dep Koluna Karmatpayt", *Erkintoo*, 08.07.2003; Natalia Domagalskaya, "Sohranit i Svobodu, i Sovest", *Delo No.*, 06.03.2002; Canibek Botoev, "Terrorizmdin Ulutu Cok", *Erkin Too*, 20.09.2002; Burmakan Satıbaldieva, "İşengen Moldon Suuga Aksa", *Kırgız Tuusu*, 14-17.04.2006; O.Ş. Mamayusupov, *Voprosı (Problemı) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 132-133.

³³⁶ Bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosı (Problemı) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 121, 129. Ancak Ö. Mamayusupov, 04.06.2008 tarihinde kendisiyle yaptığımız mülakatta, bu görüşünün tam tersi bir görüş dile getirmiştir. Mamayusupov, Kırgızistan'da gelenek ve göreneklerin güçlü olduğunu, Kırgızların başka dine geçmelerinin ve Hizbuttahrir gibi İslamcı gruplara katılmalarının bir ütopya olduğunu dile getirmiştir.

hakları ihlal ediliyor. Yukarıdaki 150 yıl birlikte yaşayan iki dinin tecrübesini yeni dini kurumlar kullanmamaktadır. Şimdiki dini kurumlar, halka kendi dinlerini[n ne olduğunu] anlatsaydılar, [halk] dünyada bu tür dinlerin de olduğunu ve onlara kimsenin rağbet etmediğini anlardı. Bazı dini kurumlar çabucak kendi taraftarının çoğalmasını istiyor. Bu tür hızlı süreç olumsuzluklar doğurabilir"

şeklinde görüş belirtmiş, devlete ait kültür ve spor merkezleri ve stadyumlarda, misyonerlerin dini ayin düzenlemelerine ilgili kurumlarca izin verilmesinin de yasadışı olduğunu, bu tür kararlar alan kurumların yöneticilerinin misyonerlerden elde edeceği maddi çıkarları göz önünde bulundurduklarını savunmuştur.³³⁷ Din İşleri Komisyonu resmi raporunda ise, misyoner grupların eğlence ve vatandaşların maddi ihtiyaçları gibi araçları kullanarak kendi taraftarlarını arttırmaya çalıştıkları, sonuç olarak halkın geleneksel olarak Hristiyan ve Müslüman olan bazı kesimlerinin *geleneksel olmayan* dinleri tercih ettikleri, böylece kendi dini mensubiyetini değiştirerek *doğal olmayan seçim yaptıkları* ifade edilmiş ve doğal olmayan seçime kendi çocuklarını da yönlendirecekleri belirtilmiştir.³³⁸

Din İşleri Komisyonu Başkan Yardımcısı Natalya Şadrova, sadece insanları kendi safına çekmekle kalmayıp devlet siyasetine de etki etmeye çalışan dini grupların olduğunu ifade etmiştir. Özellikle Scientology tarikatı ile Hizbuttahrir örgütünün bunların başını çektiğini ileri sürmüştür.³³⁹ Din İşleri Komisyonu Başkanlarından Osmonov ise, vatandaşların, bağımsızlık sonrası ülkeye gelen yeni dinleri maddi açıdan cazip olduğu için tercih ettiklerini, bazı tarikat ve cemaatlerin gençlere alkol, uyuşturucu ve cinsel özgürlük sağlayarak kendi saflarına çektiklerini belirtmiştir.³⁴⁰

Gerek Din İşleri Komisyonunun yayınlarından gerekse Başkanlarının açıklamalarından, devletin misyonerlerle ilgili olarak yürüttüğü din politikası ve yasal düzenlemeler –yine bu din politikasını gerçekleştirmekle yükümlü bir devlet organı olan- Din İşleri Komisyonu tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Ancak hem halk hem de devlet organlarınca dile getirilen bu eleştirilere karşın devletin misyonerlere karşı yaklaşımı değişmemiş ve Din Kanunu'nda bu yönde ciddi bir değişiklik yapılmamıştır. Misyoner hareketlerin faaliyetlerinin sınırlandırılmasını öngören birkaç Din Kanunu taslağı hazırlanmışsa da, iç ve dış etkenlere bağlı olarak yasalaşmamıştır. Bu etkenlerin biri de uluslararası kurumlardan gelen baskı olmuştur. Nitekim Din İşleri Komisyonunun

³³⁷ Bkz. Kerim Aydarov, A.g.m. Din İşleri Komisyonu Başkanı Ö. Mamayusupov ayrıca Kırgızistan'da dini cemaat ve tarikatların çoğalmasını, din adamları ile devlet organlarının devletin din politikasının gerçekleşmesi için gerekli işbirliği içerisinde olmamasına da bağlamıştır. Bkz. Burmakan Satıbaldieva, "İşengen Moldon Suuga Aksa", *Kırgız Tuusu*, 14-17.04.2006.

³³⁸ Bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosı (Problemı) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 116. İtalikler bize aittir.

³³⁹ Bkz. Raisa Kamarli, "Hoçes Razbogatet- Sozday Svoyu Religiyu", *Veçerniy Bişkek*, 09.12.2005.

³⁴⁰ Bkz. Bübükan Dosalieva, "Kırgızstanda Dinder Kagitışı Kütölöbü", <http://azattyk.org/rubrics/religion/ky/2005/02/B1568872-46E1-4350-AA04-1B6BA18C5D63.asp>

2006'da yayınladığı raporda şöyle denilmiştir:

"Prozelitizm (bir dinden diğer dine geçiş) çok sancılı geçmektedir... [Misyonerler] uluslararası normlar adı altında yerel koşulları, gelenekleri, örf adetleri hesaba katmaksızın tam özgürlük istemektedirler. [Bizi h]alkı dini konularda yeterli derecede 'aydınlatmamakla' suçlamaktadırlar. İnsanların bir günde onların faaliyetlerine hoşgörüyü yaklaşmalarını sağlamanın mümkün olmadığını anlamak istemiyorlar. İç meseleler ile ilgili olarak uluslararası örgütlere, yabancı ülkelerin elçiliklerine sürekli şikâyetçi oluyorlar. Bazen onlara kendi çıkarları doğrultusunda lobi çalışmaları gerçekleştiriyorlar. Bu gruplar dini siyasallaştırmada Hizbuttahrircilerden geri kalmıyorlar. Ancak onlardan farklı olarak meşru hareket ediyorlar, bazen de fazla teferruata girmeden saygın kuruluşlar aracılığıyla baskı uyguluyorlar."³⁴¹

Misyoner gruplar ise, Din İşleri Komisyonu gibi devlet organlarının kendilerine karşı olumsuz tutumundan şikâyetçi olmuşlardır. 1989'dan itibaren Kırgızistan'da faaliyet gösteren Protestanlığın Hamsin (rus. "Pyatidesyatniki") mezhebine ait İsa Kilisesinin başrahibi Vasiliy Kuzin bir basın toplantısı düzenleyerek, Kırgızların kendi saflarına geçmeye başladığı tarih olan 1996'dan itibaren devlet tarafından kendilerine baskı uygulandığını, güvenlik ve içişleri organlarına, savcılığa çağrıldıklarını, kendilerini karşı medyada da yayınlar yapıldığını ifade ederek devletin Kırgızların din değiştirmesini istemediğini savunmuştur. Din İşleri Komisyonunun kendilerini yeniden tescil etmemek için çaba sarf ettiğini, 18 temsilciliklerinin tescilinin 5 yıldır bekletildiğini, Oş'ta temsilcilik açmamaları konusunda devletin kendilerini uyardığını, Maliye Bakanlığının kiliseye yapılan gönüllü yardımları da vergilendirdiğini ileri süren Kuzin'in iddialarını, Din İşleri Komisyonu Başkanı Ö. Mamayusupov yalanlamış, kilisenin durumu siyasileştirdiğini, Kırgızistan'da dini hak ve özgürlüklerin tanındığını ifade etmiştir.³⁴²

Misyoner gruplardan devletle anlaşmazlık durumuna düşenlerden biri Yehova Şahitleri olmuştur. Dini inançlarını gerekçe göstererek askerlik yapmayı reddeden bazı Yehova Şahitleri mensupları, Ceza Kanunu'nun 351. maddesine göre cezaya çarptırılmıştır.³⁴³ Söz konusu madde, askerliğin veya bedelli askerliğin yasal gerekçesi bulunmadan reddi ile ilgili hususları düzenlemiş ve yüz ila iki yüz asgari maaş ücreti veya 180 ila 240 saat kamu çalışması veya üç ila 6 ay arasında hapis öngörmüştür.³⁴⁴

Misyoner grupların amaçları, faaliyetleri, Kırgız toplumundaki yeri ve çalışmalarının doğurduğu sonuçlar, bu grupların Kırgızistan'a girdiği ilk dönemlerden

³⁴¹ Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ., *Kratkiy Analiz Religioznih Sistem v Kirgizstane*, s. 6.

³⁴² Bkz. Kubat Otorbaev, "İsus Hrist Çirköösünün Öküldörü Çet Ölkölördön Başpaanek Suroogo Nietenışüüd", <http://azattyk.org/rubrics/religion/ky/2003/07/BF4B7752-A966-4B6E-BFAA-20F10219ACDD.asp>

³⁴³ Bkz. Daniyar Karimov, "Pod Sud İegovist İdet Soznatelno", *Delo No.*, 25.11.1998.

³⁴⁴ CEHTM.

günümüze kadar hem siyasi hem de bilimsel açıdan birçok kez tartışılmıştır. Devlet, bu konudaki endişelerini sıkça dile getirmiştir. Aşağıdaki kararname, devletin dini hayatın tamamı ile ilgili olduğu kadar, özel olarak misyoner gruplar hakkındaki tutumunu da ortaya koyması açısından önemli olmuştur.

2.7. 10 Ağustos 1995/345 Sayılı Hükümet Kararnamesi ve Devletin Din Alanına Yönelik Endişeleri

Bağımsızlıktan itibaren devlet tarafından dini hak ve özgürlüklere geniş alanın sağlanmasına paralel olarak Kırgız toplumundaki dini yapı, SSCB dönemine kıyasla önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. Dini hayattaki hızlı değişmelerle ilgili olarak 10 Ağustos 1995'te hükümet, hem dini yapıdaki bu değişiklikleri değerlendiren, hem de bu konudaki endişelerini dile getiren 345 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Durum ve Dini Alana Yönelik Devlet Politikasının Oluşturulmasında Devlet Organlarının Görevleri ile İlgili" Kararname'yi³⁴⁵ yayınlamıştır. Bu kararnameyi, geçen dört sene içerisinde ortaya çıkan durumun devlet tarafından yapılmış bir değerlendirmesi ve ilerde devletin konuyla ilgili yapacağı düzenlemelerinin ve başvuracağı eylemlerinin bir başlangıcı olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim bu Kararname'de yer alan hususların daha sonra genişletildiği, yasal düzenlemelerde yer aldığı ve uygulandığı görülmüştür.

Kararname'de hükümet, aldığı kararlara yer vermeden önce Kırgızistan'daki dini durumu geniş bir şekilde tarif etmiştir. Kararnameye şu ifadelerle başlanmıştır:

"Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti, son zamanlarda ülkedeki dini durumun oldukça karmaşık ve değişken özelliğini koruduğunu belirtir. Ülkemizdeki geleneksel dinlerin (İslam, Hristiyanlık, Budizm) yanı sıra, Kırgızistan halkının geniş kesiminin beğeni ve güvenini kazanmayı amaçlayan ve *uzun vadeli siyasi amaçlar da güden* cemaatsel oluşumlar dâhil olmak üzere az sayıdaki dini kurum ve kuruluşların faaliyetlerinde de ani bir hareketlilik görülmektedir."

Böylece ilk defa Kırgız devleti, siyasi amaç taşıyan dini kurum ve kuruluşların faaliyet yürüttüğünü resmi olarak kabul etmiştir.

Daha sonra Kararname'de, Kırgızistan'da Adalet Bakanlığında resmi olarak tescillenmiş 29 dini kurum ve kuruluşun faaliyet yürüttüğü, binin üzerinde camii, 30 Pravoslav Topluluğu, Baptistlerin 17 kurum ve kuruluşunun yanı sıra diğer *geleneksel olmayan* dinlere ait dini birliklerin, ayrıca Özbekistan, Tacikistan ve "uzak yurtdışından"³⁴⁶

³⁴⁵ Bkz. Ek 4. Kararname metninden yapılan alıntılardaki italikler bize aittir.

³⁴⁶ "Uzak yurtdışı" (rus. Dal'nee zarubej'e) kavramı "yakın yurtdışı" (rus. Blijnee zarubej'e) kavramıyla birlikte SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletleri diğer devletlerden ayırmak için kullanılmaya başlanmıştır. Bağımsızlığını kazanan her eski SSCB devleti için diğer eski SSCB devletleri "yakın yurtdışı", geriye kalan devletler ise "uzak yurt dışı" olarak betimlenmiştir.

kanunsuz olarak giriş yapan ve faaliyet yürüten misyoner grupların bulunduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu Kararname'de, daha sonra devlet tarafından dolaylı veya dolaysız bir şekilde desteklenen dinleri diğer dinlerden ayırmak için kullanılan "geleneksel" ve "geleneksel olmayan" tanımlamasına ilk kez resmi olarak yer verilmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, ilk dönemlerde yukarıda da görüldüğü gibi İslam, Hristiyanlık ve Budizm "geleneksel" dinler olarak tanımlanırken, daha sonra tanımın kapsamı daraltılmış ve sadece Sünni İslam ile Rus Ortodoks Hristiyanlığı bu tanım kapsamına alınmaya çalışılmıştır.

Kararname'nin sonraki paragrafında ise, dini durumun devlet organlarının dikkatinden kaçtığı, KMDİ ve Ortodoks Kilisesi başta olmak üzere resmi olarak faaliyet yürüten dini kurumların, değişen koşullarda tüzüklerinde belirtilen görevleri yerine getirmekte hem yapı ve personel, hem de maddi açıdan yetersiz kalmalarının durumu daha da zorlaştırdığı, sonuç olarak da onlarla birlikte tescil edilmiş ve onların bileşeni olarak bilinen -özellikle İslami- kurum ve kuruluşların büyük bir kısmının denetimsiz olarak faaliyette bulunmalarına uygun zeminin hazırlandığı, Oş vilayetindeki bazı İslami kurumların bölücülük yaparak kendilerine ait ayrı bir merkez açmaya çalıştıkları ve bu durumun da KMDİ'nin yapısına yansıdığı belirtilmiştir. Bu ifadelerin, belli ölçüde devlet organlarının eksiklikleri üzerinde durmasına karşın KMDİ'yi hedef aldığı görülmüştür. Kanaatimizce, 1991'den itibaren faaliyet yürüten S. Kamalov'un başkanlığını yaptığı İslam Merkezinin KMDİ'nin bir organı olarak tescil edilmesine karşın, ondan bağımsız olarak faaliyet yürütmesi -ve ileride de görüleceği gibi, Başkanı S. Kamalov'un da "Vahabilik"le suçlanmış olması³⁴⁷ devlet tarafından KMDİ'nin yarattığı bir sorun ve aynı zamanda dini durumu zorlaştıran bir husus olarak değerlendirilmiştir.

Kararname'nin devamında, Kırgızistan'da halkın %72,2'sinin (bunların %52,2'si Kırgız) Müslüman³⁴⁸ oldukları belirtilerek, amacı teokratik İslam devletini kurmak olan *İslami fundamentalizmin kontrol edilemez ve tehlikeli yayılmacılığının sürdüğü*, binin üzerindeki camiden Oş vilayetinde 500, Calalabat'ta 157 caminin kayıt olmadan faaliyet yürüttükleri, yeni camilerin yapımının devam ettiği, hemen hemen her camide küçük

³⁴⁷ Sadıkcın Kamalov ise, -kendisiyle 1 Temmuz 2008'de yaptığımız mülakatta- o dönemde Kırgızistan'da İslam merkezi olarak sadece kendisinin kurduğu Merkezinin faaliyet yürüttüğünü, söz konusu İslam Merkezinin, o dönemdeki KMDİ yetkililerinin yürüttüğü kampanya sonucunda hükümet kararnamesinde bölücülükle suçlandığını, İslam Merkezinin siyasi amaç taşıdığı ile ilgili iddialara cevap olarak da, dinde Hilafet devleti altında yaşanması gerektiği ile ilgili bir emrin olmadığını savunmuştur.

³⁴⁸ Böylece devlet, ilk defa resmi bir belgede Müslümanların Kırgızistan'daki sayısına yer vermiştir. Ancak bu verilerin nasıl ve ne zaman elde edildiği açıklanmamıştır. Kırgızistan'daki dini mensubiyetle ilgili buna benzer tespitler genellikle halkın etnik yapısı göz önünde bulundurularak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çünkü bu zamana kadar toplumun dini yapısı ile ilgili ciddi araştırmalar yapılmamıştır.

medreselerin din eğitimi verdikleri ve özellikle ortak işletme kurma *bahanesiyle* (Kararname'de rus. "pod predlogom") Suudi Arabistanlı zengin iş adamları Azamhantura, Ahmadcan Oşi, Zuhruddin Turkestani'nin İslam'ın gelişmesi için Oş'taki birçok camiye yardım yaptıkları ifade edilmiştir. Ancak Kararname'de, ülkedeki din eğitimi ve camii yapımındaki artışların iktidar tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmediği görülmüştür. Hükümet Kararname'de, İslami hayattaki bu gelişmeleri, sözünü ettiği İslami fundamentalizm tehlikesinin varlığını ortaya koymak için dile getirmiştir. Nitekim daha sonra görüleceği gibi, birçok kez iktidar, camii yapımındaki artışı İslam fundamentalizminin bir göstergesi olarak değerlendirmiştir.

Kararname'de ayrıca, son yıllarda dörtbinbeşyüz kişinin hac vazifesini yerine getirdiği, ancak devlet organlarının bu süreci takip etmedikleri, hac organizasyonunu denetleyen tek bir kurumun bile bulunmadığı, yapılan incelemeler sonucunda 1995 yılı hac organizasyonunda KMDİ'nin başarısız olduğu, hacıların ülkeye dönüşünde birçok güçlüklerle karşı karşıya kaldıkları, aylarca yabancı ülkelerde otobüs bekledikleri ve bu sorunun Kırgız Hükümeti'nin müdahalesi ile çözüldüğü ifade edilmiştir.

Kararname'de, ülkenin güneyindeki Özbekistan sınırına yakın vilayetlerde Vahabizm'in³⁴⁹ etkili olduğu, bu bağlamda Suzak ilçesinde vahabi A. Zakirov'un başını çektiği bir grubun Kırgızistan'ın güneyinde otonom Özbek bölgesi kurmak istedikleri, bazı genç İslam din adamlarının ise, İslami fundamentalizmin temellerinin öğretildiği, "cihat" ve İslami Parti kurma fikirlerinin aşılandığı 2 yasadışı okul açtıkları, liderliğini yerel vahabilerin yaptığı 5 camii cemaatinin bir araya gelerek "İslami Parti kurma" çabası içerisinde olduğu ve onların bu çalışmalarının engellendiği ve ortadan kaldırıldığı, son yıllarda Özbekistan ve Tacikistan'dan gelen "Davetçiler'in" -"İslam Tebliğcileri'nin"- de faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları, şehir ve köyleri gezerek halkı devlet organlarına ılımlı yaklaşan imamları görevlerinden almaya, onların yerine "İslam'ın gerçek mücahitlerini" yerleştirmeye çağırdıkları, bunların çoğunluğunun da ülkeden çıkartıldıkları belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Pakistan ve Ürdünlü misyonerlerin, Rus dilli halka karşı Müslümanları olumsuz tavır takınmaları konusunda yönlendirdikleri ve istihbarat topladıkları, bu konuda Dışişleri Bakanlığının uyarıldığı, çünkü söz konusu misyonerlerin Kazakistan ve

³⁴⁹ "Vahabizm" (ve "vahabi", rus. Vahabist) kavramı, bu dönemde halk arasında, bilimsel çalışmalarda ve iktidar tarafından resmi belgelerde sıkça kullanılan bir kavram olmuştur. Genel yaklaşımlardan anlaşıldığı kadarıyla "Vahabizm", genellikle siyasal İslamcılığın karşılığı olarak kullanılırken, bu düşünceye sahip kişi de "vahabist" olarak tanımlanmıştır. Ancak araştırmamızda daha sonra da ele aldığımız gibi, bu kavrama en çok bağımsızlığın ilk on yılında başvurulurken, daha sonra "İslami radikalizm", "İslami ekstremizm" kavramları daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Bu konu çalışmamızda "Vahabizm Tehdidi ve Devlet" başlığı altında incelenmiştir.

Özbekistan'daki elçiliklerin ve bizzat Bakanlığın izniyle ülkeye giriş yaptıkları ifade edilmiştir.

Hükümetin Kırgızistan'daki dini durumu endişe verici olarak tanımladığı bu Kararname'de, yurt dışından maddi destek alan (Krişna, Bahaî, Moon tarikatı ve Asya ülkelerinden gelerek köktencilik anlayışın propagandasını yapan) birçok yabancı dini grupların, dini merkez ve birlikler oluşturmaya devam ettikleri, halk arasında kitap ve dergiler dağıttıkları, televizyon kanallarından da yararlanarak taraftar edinmeye çalıştıkları ifade edilmiş ve şöyle denilmiştir: "Örneğin Moon tarikatı, büyük uluslararası maddi kaynakları kullanarak kendilerine çok sayıdaki insanı çekiyorlar. Onların fikirleri kozmopolit özelliğe sahiptir ve gençlerin yurtseverlik, vatan sevgisi ve diğer duygularını köreltmeye yöneliktir."³⁵⁰

Kararname'de, Bahaîlerin daha çok tanınmış kişileri kendilerine çektikleri, Bahaîlerle Müslümanlar arasında çatışmaların yaşandığı, Baptistlerin de faaliyetlerini yoğun olarak sürdürdükleri, yerel halktan da fanatizm derecesinde Baptist olanların bulunduğu, Narın, Oş, Talas vilayetlerinde ve Bişkek şehrinde Kırgız-Müslümanlar ile Kırgız-Baptistlerin birbirleriyle çatıştıkları belirtilmiştir.

Hükümet kararnamesinde ayrıca:

"Farklı dini öğreti ve akımlar, bilinçli bir şekilde ülkeye sokulmaya çalışılmakta, bu durumun da sadece halkı değil, resmi olarak faaliyet yürüten dini kurum ve kuruluşları da tedirgin etmektedir. Öncelikle bu durum, toplumun en hassas kesimi olan gençlerle ilgilidir. Bunun yanı sıra Protestan Hristiyanlar ülkenin tamamının evanjelizasyonunu öngörürken, "kutsal İslam'ın" misyonerleri ise, İslam devletini kurma düşüncesine bağlı durumdadır"

denilmiştir. Böylece hükümet, dini hayatı etkileyen dış faktörlerden de endişe duyduğunu dile getirmiş, hem Hristiyan hem de İslami grupların ülkenin dini ve siyasi yapısını değiştirmeyi öngördüklerini savunmuştur. Devlet, birçok siyasetçi tarafından da ileri sürülen ülkeye farklı dini grupların bilinçli bir şekilde sokulduğu görüşüne katılmakla birlikte bunun kimler tarafından ve neden yapıldığını açıklamamıştır.

Dini hayattaki gelişmelerle ilgili bu uzun değerlendirmesinden sonra hükümet, aldığı kararları şu şekilde açıklamıştır:

"Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti,

1. Kırgız Cumhuriyeti'ndeki dini durumun endişe verici olarak tanımlanmasını;
2. Ülkede oluşmakta olan dini durumu incelemek, genel olarak farklı dini öğreti ve akımların eğilim ve özelliklerini, onların vatandaşların toplumsal bilincine olan etkisini, ayrıca devlet organlarıyla dini kurumların ilişkisini düzenlemeye yönelik pratik tavsiyeleri hazırlanmak amacıyla yetkili uzmanların, bilim ve sanatın tanınmış kişiliklerinin, devlet organlarının ilgili çalışanlarının ve dini temsilcilerin katılımıyla Kırgız Cumhuriyeti

³⁵⁰ Ek 4.

Hükümeti nezdinde toplumsal temele dayalı Din İşleriyle İlgili Danışma Kurulunun oluşturulmasını;

3. Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'nin Toplumsal Kurum ve Hareketlerle İlgili Dairesinin, a. İlgili devlet kurumları ile birlikte, ülke sınırları içerisindeki dini kurumların ve mezhepsel grupların faaliyetlerini düzenlemeye ve devlet organları ile dini kurumlar arasındaki ilişkileri yönlendirmeye dönük çalışmalar gerçekleştirmesini, b. Dinle ilgili sorunlara yönelik seminer, oturum ve konferanslar düzenlemesini;

4. Bakanlıklar, Devlet Komiteleri, İdari Birimler, Yerel Devlet İdareleri Yönetimleri ve Bişkek ve Oş şehirlerinin Yerel İdareleri, işletme ve kuruluşların yönetimleri tarafından devlet mülkiyetinin dini kurum ve kültürlere karşılıksız verilmesinin durdurulmasını, devlet mülkiyetinin ancak karşılıklı çıkar anlaşmalarına dayalı olarak kiraya verilmesini;

5. Kırgız Cumhuriyeti Adalet Bakanlığının, a. dini kurum ve kuruluşlar, devlet kurumları, toplumsal kuruluşlar ve vatandaşların, Kırgız Cumhuriyeti Anayasası, Kırgız Cumhuriyeti "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun ve Kırgız Cumhuriyeti'nin diğer kanunlarında belirtilen hükümlere uyup uymaması konusundaki denetimini artırmasını; b. Kendi tüzüklerinde belirtilen işlevleri yerine getirip getirmemesi konusunda dini kurum ve kuruluşların faaliyetlerine yönelik analitik araştırmaları gerçekleştirmesini; c. Kırgız Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı, İl Devlet İdareleri, Bişkek ve Oş şehirleri Yerel İdareleri ile birlikte, öngörüldüğü şekilde tescillenmiş din eğitimi kurumları dışında anaokullarında, okullarda, devlet eğitim kurumlarında yapılan dini misyonerlik ve kültürel faaliyetleri düzenlemeye yönelik tedbirleri hazırlamasını;

6. Kırgız Cumhuriyeti Milli Güvenlik Komitesi'nin, ilgili devlet kurumlarıyla birlikte, yabancı uyruklu kişilerin ve bazı Kırgız Cumhuriyeti vatandaşlarının Kırgız Cumhuriyeti topraklarında dine dayalı anayasa karşıtı faaliyetlerde bulunmalarını engellemeye yönelik tedbirleri almasını;

7. Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının, çeşitli gerekçelere dayanarak ülkeye gelen yabancı misyonerlerle ilgili gerekli bilgilerin edinilmesi hususunda ilgili kurum ve kuruluşlara destek sağlamasını;³⁵¹

8. Başbakan Yardımcısı O.M. İbraimov'un, ilgili konuyu Kasım 1995'te yapılacak Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Genel Kurulunun gündemine taşımasını kararlaştırmıştır.³⁵²

Görüldüğü gibi bu kararname ile iktidar, dini hayattaki bazı gelişme ve değişimlerden endişe duyduğunu, bazen devletin birlik ve bütünlüğünün dahi tehdit edildiğini açıkça ifade etmiştir. Kararname'deki devlet organlarına, dinle ilgili yasal düzenlemelere vatandaşlar ve dini kurumlarca uyulup uyulmadığını denetleme yükümlülüğünü hatırlatan, dini faaliyette bulunan yabancı uyruklu kişilerle ilgili bilgi toplanmasını ve anayasa karşıtı faaliyetlerin engellemesini öngören düzenlemeler devletin bağımsızlık sonrası dini alanı kontrol altında tutma isteğinin bir göstergesi ve ilk ciddi girişimi olmuştur. Din alanındaki "tehlikenin" önüne geçmek amacıyla hükümetin, "ülkede oluşmakta olan dini durumu incelemek, genel olarak farklı dini öğreti ve akımların eğilim ve özelliklerini, onların vatandaşların toplumsal bilincine olan etkisini,

³⁵¹ Kararname'de yer alan bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, farklı gerekçelerle Kırgızistan'a giriş yapan ve dini faaliyette bulunan misyonerlerin de bulunduğu devlet tarafından kabul edilmiş ve bunlarla ilgili bilgi edinme gereksinimi dile getirilmiştir. Kanaatimizce –ileride ele alacağımız- 14 Kasım 1996/319 sayılı Cumhurbaşkanı kararnamesinde yer alan dini faaliyette bulunmak amacıyla Kırgızistan'a gelen yabancı uyruklu kişilere Din İşleri Komisyonunda kaydolma zorunluluğu getiren ve kayıt yaptıran misyonerlere de tescil belgesi verilmesini öngören düzenleme, hem misyonerleri başka amaçlarla ülkeye gelen yabancı uyruklulardan ayırt etme, hem de misyonerlerle ilgili bilgi toplama amacı doğrultusunda yapılmıştır.

³⁵² Ek 4.

ayrıca devlet organlarıyla dini kurumların ilişkisini düzenlemeye yönelik pratik tavsiyeleri hazırlayacak" ve içerisinde devlet ve bilim adamlarının yanı sıra farklı dinlerin temsilcilerinin de yer alacağı bir Danışma Kurulunu oluşturma kararını ise, devletin dinle ilgili sorunların aşılmasında ihtiyaç duyduğu bilgi ve birikimi kendisine aktaracak bilgilendirici bir yapı meydana getirme çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim bu Kararname'nin ardından da bu süreç devam etmiş, Din İşleri Komisyonunu oluşturmak suretiyle, devletin kendisi de dini sorunları çözmeye yönelik bazı yapısal değişikliklere gitmiştir. Başka bir ifadeyle devletin din alanındaki sorunlara yönelik çözüm arayışları, devlet yapısında da önemli değişiklikleri meydana getirmiştir. Bu bağlamda - daha sonra görüleceği gibi- 17 Ocak 1997/20 sayılı kararname ile hükümet, Kurumlararası Din İşleriyle İlgili Kurulu (bundan sonra Kurumlararası Din Kurulu) oluşturmuştur.

10 Ağustos 1995 tarihli Kararname'de belirtilen ve devletin tüm birimleri tarafından "devlet mülkiyetinin dini kurum ve kültlere karşılıksız verilmesinin durdurulmasını, devlet mülkiyetinin ancak *karşılıklı çıkar anlaşmalarına dayalı olarak kiraya verilmesini*" öngören 4. maddesinin ise, Din Kanunu'nun 12. maddesinde belirtilen ve "halk temsilcilerinin Yerel Kurulları ve devlet organlarının, devlete ait kültürel yapıtları veya diğer mülkleri *özel mülkiyet olarak veya karşılıksız kullanım için* dini kurumlara verebilecekler"ine dair düzenlemeye aykırı olarak kabul edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca hükümet, söz konusu Kararname'nin 5. maddesinde: "öngörüldüğü şekilde tescillenmiş din eğitimi kurumları dışında, anaokullarında, okullarda, devlet eğitim kurumlarında yapılan dini misyonerlik ve kültürel faaliyetleri düzenlemeye yönelik tedbirleri" dile getirmek suretiyle devlete ait eğitim kurumlarında da dini faaliyetlerin yapıldığı iddialarını onaylamıştır. Çünkü daha önce de ele aldığımız gibi, birçok kez farklı kesimlerden, misyoner hareketlerin devlete ait eğitim kurum ve kuruluşlarında yoğun bir şekilde faaliyetlerini yürüttükleri ve devletin de bu konuda sessiz kaldığı ifade edilmiş ve eleştirilmiştir.

2.8. Devletin Din Politikasını Yürüten Organ Olarak Din İşleri Komisyonu

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 16 Aralık 1991'de Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Kurulu, SSCB'nin "Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" (1689-1) Kanunu'ndan uyarlanmış Kırgız Cumhuriyeti'nin "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" (657-XII) Kanunu'nu kabul etmiştir. Kırgız Cumhuriyeti'nin bu Din Kanunu, büyük ölçüde SSCB'nin Din Kanunu'ndaki düzenlemeleri içermiştir. Ancak SSCB Din Kanunu'nda bulunmasına karşın 1991 Din Kanunu'nda yer almayan düzenlemeler de söz konusu olmuştur. Bunlardan birisinin de, "Din İşleriyle İlgili Devlet Organları" başlığı altında SSCB Din Kanunu'nda belirtilen (29. m.) ve din işleri ile ilgili olarak faaliyet yürütmesi öngörülen devlet organı ile ilgili düzenlemenin olduğunu daha önce belirtmiştik. SSCB Din Kanunu'nda, söz konusu devlet organının bilgilendiren, tavsiyede bulunan bir bilirkişi organı olduğu ifade edilmiş ve Moskova'daki bu devlet organı, SSCB'deki benzer organlarla iletişim kurmak; SSCB'deki dini kurumlar ve Din Kanunu'nun uygulanması ile ilgili bilgi bankası oluşturmak; dini incelemeler gerçekleştirmek için din uzmanları, dini kurumların temsilcileri ve insan hakları konusundaki uzmanlardan oluşan bilirkişi Komisyonunu kurmak, gerektiğinde devlet organlarının ve mahkemelerin karşılaştığı sorunlarla ilgili resmi bilirkişi raporları vermek; devlet kurumlarıyla anlaşma sağlanması gereken konularda dini kurumlarla işbirliği içinde olmak; gerek yurt dışında gerekse yurt içinde farklı dini kurumların kendi aralarında ve devlet kurumlarıyla işbirliğini sağlamakla görevlendirilmiştir. Ayrıca SSCB Din Kanunu'nun 29. Maddesinde, Din İşleriyle İlgili Devlet Organının SSCB'nin Bakanlar Kurulu tarafından oluşturulacağı belirtilmiştir.

Her ne kadar SSCB'nin Din Kanunu'nda yer verilen dinle ilgili devlet organı hakkındaki düzenlemeler Kırgız Cumhuriyeti'nin 1991 Din Kanunu'ndan çıkartılmış olsa da, Kırgız devleti, Mart 1996'da Hükümete Bağlı Din İşleri Devlet Komisyonu oluşturma kararı almıştır. Bu karar, din alanındaki sorunların devlet yapısında meydana getirdiği değişikliklerden biri olarak değerlendirilebilir. Başka bir ifadeyle daha önce ele aldığımız hükümetin 10 Ağustos 1995/345 sayılı Kararnamesi'nde dini alanla ilgili olarak tanımlanan sorunlar ve bu sorunları giderme ihtiyacının, devleti bu yönde adım atmaya, kendi yapısal değişikliklerini gerçekleştirmeye zorladığı söylenebilir. Her ne kadar dönemin müftüsü K. Abdırahmanov, din konusu ile ilgili fonksiyonları yerine getiren bu tür bir devlet organının oluşturulmasını kendisinin teklif ettiğini savunmuş olsa da,³⁵³ 7 Haziran 2008'de yaptığımız mülakatta Din İşleri Komisyonu uzmanı Canıbek Botoev,

³⁵³ 06.06.2008 tarihindeki mülakattan.

1991'den 1996'ya kadarki dönemde ülkede dini kurum ve kuruluşların sayısında ciddi bir artışın gözlemlendiğini ve bu durumun ileride hükümet için sorun oluşturacağı kanaatine varıldığını, bu dini kurum ve kuruluşları kayıt altına almak ve bir düzene sokmak amacıyla Din İşleri Komisyonunun oluşturulduğunu dile getirmiştir.

6 Mart 1996/45 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti Vatandaşlarının Vicdan ve İnanç Özgürlüklerinin Gerçekleştirilmesi ile İlgili" Cumhurbaşkanı Kararı (rus. "ukaz") ile Din İşleri Komisyonu kurulmuş, (4 Mart 1996 RP 45 Kararıyla da) başkanlığına Başbakan Apas Cumagulov'un danışmanı Emil Kaptagaev getirilmiştir.³⁵⁴ 6 Mart 1996/45 sayılı kararnameye göre Din İşleri Komisyonu, Kırgız Cumhuriyeti Anayasa ve yasalarına göre faaliyet yürüten, tüzel kişiliğe sahip ve dinle ilgili devlet politikasını yürütmek amacıyla kurulmuş merkezi yürütme organı olarak tanımlanmıştır. Hükümetin 13 Mayıs 1996/219 sayılı "Hükümete Bağlı Din İşleri Komisyonu ile İlgili" Kararnamesi³⁵⁵ ile Din İşleri Komisyonunun temel görev ve fonksiyonları:

- inanç ve vicdan özgürlüğünü temin eden hukuki düzenlemelere uyulup uyulmadığını ve Cumhurbaşkanı ve hükümetin din ve dini kurumlar ile ilgili kararlarının yerine getirilip getirilmediğini denetlemek;
- din ve dini kurumlar ile ilgili devlet politikasını geliştirmek ve gerçekleştirmek, farklı dinler arasındaki ilişki ve hoşgörüyü pekiştirmek;
- devlet organlarıyla ilişkilerinde dini kurumlara destek olmak ve devlet organlarının çözümünü gerektiren konularda dini kurumlara gerekli yardımı sağlamak;
- Cumhurbaşkanı ve hükümeti, toplumdaki dini durum, dini kurumların faaliyetleri ve dinle ilgili yasalara uyulup uyulmamasının denetimi hakkında bilgilendirmek olarak belirlenmiştir.

Kararname'ye göre Din İşleri Komisyonu, bu görevlerini yerine getirebilmek için:

- inanç ve vicdan özgürlüğü ile ilgili mevzuatın yerine getirilmesi ve dini kurumların faaliyetleri ile ilgili olarak devletin idari birimlerinden bilgi ister;
- dini kurum ve kuruluşların faaliyetlerini düzenleyen yasalara uyulup uyulmaması konusunda dini kurumların faaliyetlerini denetler, ihlal ve eksiklerin giderilmesi için yerine getirilmesi zorunlu kararlar alır;
- Kırgızistan'daki misyoner faaliyetlerinin kontrolünün mekanizmasını oluşturur ve gerçekleştirir;
- devlet tarafından dini kurumlara verilen finansal ve maddi yardımların kullanımının denetimini gerçekleştirir, yerel ve yurt dışı kurumlar, tüzel veya gerçek kişilerin dini kurumlara yaptıkları yardımları takip eder;
- devlet kuruluşları ile dini kurumların ilişkisini düzenler;
- dinle ilgili kanun tasarıları, bilirkişi raporları hazırlar ve hükümete sunar;
- gerekli durumlarda devletin adalet ve idari organları için tavsiye, danışmanlık ve resmi bilirkişi raporları verir;
- devletin din politikasını gerçekleştirmeye, vatandaşların dini ihtiyaçlarını gidermeye yönelik çalışmaları gerçekleştirmede devletin idari birimleri arasındaki koordinasyonunu sağlar;
- etkin olarak faaliyette bulunmak için uzmanlar, dinlerin temsilcileri, topluluklar ve bilim adamlarının katıldığı kurul, koordinasyon organları ve diğer oluşumları kurar;

³⁵⁴ CEHTM.

³⁵⁵ CEHTM.

- dini kurumlar ile ilgili bilgi bankası oluşturur, dizelgesini tutar, bilgilendirici kaynaklar yayınlar;
- görev ve fonksiyonlarını yerine getirmek için kendi karar ve yönergelerini yayınlar.

Kararnameye göre Din İşleri Komisyonu, -Başbakan'a danışılarak- Cumhurbaşkanı tarafından³⁵⁶ atanan Başkan tarafından yönetilir ve Başkan Komisyon'un maddi ve idari faaliyetlerinden, amaç ve fonksiyonlarının yerine getirilmesinden şahsi olarak sorumludur. Din İşleri Komisyonu Başkanının Başbakan tarafından atanan yardımcısı vardır. Din İşleri Komisyonunun yapısı ve kadrosu Komisyon Başkanı tarafından belirlenir.

Görüldüğü gibi, Din İşleri Komisyonuna genel olarak SSCB Din Kanunu'nda belirtilen din işleri ile ilgili devlet organının görev ve fonksiyonları yüklenmiştir. Kararname'de Din İşleri Komisyonuna inanç ve vicdan özgürlüğünü temin eden hukuki düzenlemelere uyulup uyulmadığını ve Cumhurbaşkanı ve hükümetin din ve dini kurumlar ile ilgili kararlarının yerine getirilip getirilmediğini denetleme ve bu yönde dini kurumlara yaptırım öngören karar alma yetkisi verilmiş, ancak bunun hangi çerçevede yapacağı belirtilmemiştir. Dini kurum ve kuruluşları, özellikle misyoner faaliyetleri hangi araç ve prosedüre uygun olarak denetleyeceği açıkça ifade edilmemiştir. Çünkü hem 1991 Din Kanunu'nda hem de dini kurumları dolaylı veya dolaysız olarak ilgilendiren yasal düzenlemelerde, bu konuda herhangi bir düzenleme yer almamıştır. Kanaatimizce Din İşleri Komisyonuna yüklenen fonksiyonlardaki belirsizlik ve diğer devlet kurumlarının fonksiyonlarıyla çatışma durumu, Din İşleri Komisyonunun, aldığı kararlar ve yürüttüğü faaliyetler ile ilgili olarak ortaya çıkan tartışmalarda temel etkenlerden biri olmuştur. Nitekim ileride de görüleceği gibi, Komisyonunun kurulmasının ve başkanlığına da E. Kaptagaev'in getirilmesinin ardından KMDİ ile Din İşleri Komisyonu arasında yaşanan ve Cogorku Keneşin de taraf olduğu anlaşmazlıklar bunu açıkça ortaya koymuştur.

Dini kurumlara devlet tarafından yapılan yardımların kullanımının denetimi ile ilgili hükümler, -Anayasa ve 1991 Din Kanunu'nun aksine- devletin dine maddi destek sağlamasını ve bunun denetiminin yapılmasını öngörmüştür. Bu kararın alınmasında,

³⁵⁶ Bağımsızlık sonrası kabul edilen Anayasa'da parlamenter sistem öngörülmesine karşın 16 Şubat 1996, 21 Ekim 1998, 24 Aralık 2001 ve 18 Şubat 2003'te Anayasa'da (özellikle 42, 46, 47 ve 48. maddelerinde) Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini arttıran ve doğal olarak da Cogorku Keneş ve Başbakan'ın yetkileri azaltan ilk değişiklikler yapılmıştır. Böylece Batı Avrupa parlamenterliği ile cumhurbaşkanlığı iktidarının amerikan modelinin birlikte yer aldığı bir siyasi yapı ortaya çıkmıştır. Bu durum iktidar yapılarının çatışmasına ve görev ve sorumlulukların paylaşılmasına neden olmuştur. Bazen bakanlıklar, kendilerinin Cumhurbaşkanı'na mı yoksa Başbakana mı bağlı olduğu konusunda tereddüte düşmüştür. Yasal olarak hükümete, dolayısıyla Başbakana bağlı bulunan Din İşleri Komisyonu ile ilgili (kuruluş kararı başta olmak üzere) kararların 2001 yılına kadar Cumhurbaşkanı tarafından alınması, komisyon Başkanının da bizzat Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilmesi veya görevden alınması da aslında devletin içindeki söz konusu yapısal çelişkileri ortaya koymuştur. Bu konuda bkz. Anders Oslung, "Gosudarstvo- Eto Kto?..", *Veçerniy Bişkek*, 13.03.2000.

devletin İslami kurumlara yardım edip etmemesi ile ilgili olarak bu dönemde yapılan tartışmaların etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Din İşleri Komisyonunun, dini kurumlara yapılan yardımları nasıl "takip edeceği" konusu da açıklığa kavuşturulmamıştır.

Toplumsal kurum ve kuruluşlar ve bireylerin de dini kurumlara yaptığı yardımların denetlenmesi ile ilgili düzenleme, 8 Nisan 1929'da TMYKP ve RSFSC HKK'nın yayınladığı "Dini Birlikler ile İlgili" Kararname'de yer alan ve dini kurumların ekonomik yapılarını kontrol altına almayı amaçlayan düzenlemelerle büyük benzerlik oluşturmuştur. Genel olarak Din İşleri Komisyonunun, 1965'te oluşturulan Din İşleriyle İlgili Kurulun fonksiyonlarını paylaşmış ve sonuç olarak din alanındaki devlet politikasını yürütmesi amaçlanan dinle ilgili devlet organının oluşturulmasında, SSCB dönemindeki uygulamalardan yararlanıldığını söylemek mümkündür.

Din İşleri Komisyonunun kurulması bazı akademisyenler tarafında devletin dini kontrol altına alma ve din adamlarını yönlendirme çabası olarak değerlendirilmiş, bu düzenlemelerle devletin geçmişe döndüğü ve dini kurumlar üzerinde baskı uygulamaya çalıştığı savunulmuş, bunun gerekliliği ve yasallığı tartışılmıştır.³⁵⁷ Bu tür eleştirilere Din İşleri Komisyonunun ilk Başkanı Emilbek Kaptagaev şu cevabı vermiştir: "Vatandaşların dini tercihlerini engelleyen [...] herhangi bir engelden söz etmek (bile) mümkün değildir. Eğer dini hak ve özgürlükleri kısıtlayan devlet adamları olursa, Anayasa'nın güvencesi olarak bizzat Cumhurbaşkanı onun kafasını koparır."³⁵⁸ Din İşleri Komisyonunun devlete bağlı olmaması gerektiği ile ilgili görüşlere, Din İşleri Komisyonuna uzun süre başkanlık yapan Ö. Mamayusupov: "Bu hükümetin işidir. Bence [Din İşleri Komisyonunun] hükümetten ayrı bağımsız bir kurum olarak çalışması mümkün değildir. Çünkü o devletle dini kurumlar arasındaki ilişkiyi, devletin din politikasını yürütmesi gerekir"³⁵⁹ şeklinde yanıt vermiştir. Din İşleri Komisyonu aracılığıyla devletin, vatandaşların dini hak ve özgürlüklerini ihlal ettiği, dini kurumlara baskı uyguladığı şeklindeki uluslararası kurumların, sivil toplum örgütlerinin ve bağımsız araştırmacıların eleştirileri karşısında Din İşleri Komisyonu, genellikle dini kurumların sayısında artışa işaret ederek devletin vatandaşlara geniş özgürlük alanları tanıdığını ve liberal bir din politikası izlediğini ileri

³⁵⁷ Bu tür değerlendirmeler için bkz. "Opasnaya Svoboda- Sovesti", *Veçerniy Bişkek*, 05.08.1996; Aleksei Malashenko, "Islam and Politics in Central Asian States", *Tsentral'naya Aziya*, <http://www.ca-c.org/dataeng/02.malash.shtml>; Zulfiya Marat, Kırgızistan: Krizis v Otnoşeniyah Mejdu Gosudarstvom i Duhovenstvom Uglublyatsya", *Tsentral'naya Aziya*, No. 07, 1997. (http://www.ca-c.org/journal/07-1997/st_19_marat.shtml.)

³⁵⁸ *Veçerniy Bişkek*, 05.08.1996.

³⁵⁹ Burulkan Sarıgulova, Çolpon Orozbekova, Kabil Makeş, "Kırgızstanda Dinderdin Ordu Kanday?", <http://azattyk.org/rubrics/religion/ky/2003/10/357C20AE-ABF7-44E3-A7FF-C76ACFA07C0F.asp>

sürmüştür.

Kurulmasının ardından dini kurumları sistematik olarak kayıt altına almaya başlayan Din İşleri Komisyonu, bazıları resmi rapor olmak üzere birçok yayın hazırlamıştır. Din İşleri Komisyonunun 2004'te yayınladığı "*İslam v Kırgızstane: Tendentsii Razvitiya*"³⁶⁰ adlı rapor tamamıyla İslam'a ve İslami kurumlara ayrılırken, 2006'da yayınladığı "*Kratkiy Analiz Religioznih Sistem v Kırgızstane*"³⁶¹ adlı raporda Kırgızistan'da faaliyet yürüten din, tarikat ve cemaatler hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu raporlarda genel olarak Kırgızistan'daki dini kurum ve kuruluşlarının adresleri, başkanları ve kuruluşun kayıt tarihi ve tescil numarası bilgilerine yer verilmiştir.

Temel fonksiyonlarından birisi "din ve dini kurumlar ile ilgili devlet politikasını geliştirmek ve gerçekleştirmek" olan Din İşleri Komisyonu tarafından hazırlanan bu yayınlarda, yasal çerçevede dini kurumlara tanınan geniş özgürlük alanlarının aksine, bazı dini grupların faaliyetlerinin kısıtlanmasından yana tavır sergilenmiştir. Prozelitizm'i, "herhangi bir şeye ateşli ve aşırı düzeyde bağlanmak, kendi (dini görüşleri de dâhil) bakış açısı ve dünya görüşünü aktif olarak dayatma" biçiminde tarif eden³⁶² Din İşleri Komisyonu, özellikle misyoner gruplarının devlet ve toplum bütünlüğü için tehdit oluşturduğu kanaatini ortaya koymuştur.

Komisyonun 2006 yılındaki raporunda Hristiyanlık, Yahudilik ve Budizm'in yanı sıra "Dindeki Diğer Akımların Dini Kuruluşları" başlığı altında Bahailik ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. "Tipik Olarak Sınırlandırılmayan Dini Kurumlar" (rus. "Religioznie Organizatsii ne Tipičnoy Klassifikatsii") başlığı altında Evrensel Kilise, Scientology Kilisesi, Ahmedilik, Mormonlar, Falun Gong, Maharişi Okulu, Krişnacılar ve Moon Tarikatı hakkında bilgiler verilmiştir. Bunlardan Evrensel Kilise: totaliter ve yıkıcı, Scientology Kilisesi: birçok ülkede yasaklanan ticari bir oluşum, Ahmedilik: İslam ülkelerinde yasaklanan bir cemaat, Mormonlar: *bazı uzmanlara göre* yıkıcı bir cemaat, Falun Gong: Çin'de devlet sırrını çalmakla suçlanarak yasaklanan (1999) toplum için tehlikeli bir cemaat, Maharişi Okulu: hipnoz yöntemleriyle insanları bağımlı kılarak onlardan para toplayan bir cemaat, Krişnacılar: psikolojik yöntemler kullanarak insanları etkisi altına alan ve *birçok din uzmanı* tarafından yıkıcı, totaliter olarak tanımlanan

³⁶⁰ Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahilov, K.K. Mamataliev ve diğ. *İslam v Kırgızstane: Tendentsii Razvitiya*, Gosudarstvennaya Komissiya pri Pravitelstve Kırgızskoy Respubliki po Delam Religiy, Oş, 2004.

³⁶¹ Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahilov, K.K. Mamataliev ve diğ., *Kratkiy Analiz Religioznih Sistem v Kırgızstane*, Gosudarstvennoe Aгенstvo po Delam Religiy pri Pravitelstve Kırgızskoy Respubliki, Bişkek, 2006.

³⁶² Bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosi (Problemi) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 349.

cemaat, Moon Tarikatı: ülkedeki saygın kişileri kullanan, farklı toplumsal kuruluşlar adı altında faaliyet yürüten zengin bir tarikat olarak tanımlanmıştır.

Raporun devamında "Ekstremist ve Yasaklanmış Dini Gruplar" başlığı altında Hizbuttahrir Örgütü, Akrami Cemaati, Satanizm ve Beyaz Kardeşlik (rus. "Beloe Bratstvo") Tarikatı hakkındaki bilgiler yer almıştır. Hizbuttahrir Örgütü: mevcut anayasal düzeni silah zoruyla bozmak ve İslam devleti (Hilafet) kurmak isteyen ekstremist bir örgüt, Akrami cemaati: devlet ve toplum için tehlike arz eden dini-siyasi ekstremist bir örgüt, Satanizm: Pravoslav dinin düşmanı, şeytanın takipçileri, Kırgızistan'da farklı toplumsal kuruluşlar adı altında faaliyet yürüten tehlikeli bir tarikat, Beyaz Kardeşlik tarikatı da 1990'da Ukrayna'da kurulan totaliter ve yıkıcı bir tarikat olarak tanımlanmıştır.³⁶³ Diğer büyük dinler ve onlardan ayrılan cemaat ve tarikatlar bir yana Kırgızistan'da "ekstremist" olarak adlandırılarak yasaklanan bu son dört tarikat ve cemaat ile ilgili olarak Din İşleri Komisyonunun söz konusu raporunda, çok az bir bilgiye yer verilmesi ve bunların ülkede neden yasaklandığı ile ilgili tatmin edici açıklamalarda bulunulmaması oldukça dikkat çekici bir husus olarak ön plana çıkmıştır.

Din İşleri Komisyonu, Birleşik Devletler Uluslararası Gelişme Kurumu (ing. USAID), AGİT ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlerle de işbirliği içinde olmuştur. Din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili yasal düzenlemeler, din adamlarının sosyal hayata aktif katılımını sağlama, AIDS gibi bulaşıcı hastalıklara karşı insanları bilinçlendirmede bu tür uluslararası örgütlerden destek almış, çeşitli konularda düzenlenen toplantıların yapılması ve söz konusu örgütlerin yürüttükleri programların gerçekleşmesi için çaba sarf etmiştir.

Kapsam ve sınırlılıkları belirgin olmayan fonksiyonlarla donatılmış olan Din İşleri Komisyonu, -her ne kadar daha sonraki Din İşleri Komisyonu Başkanlarından Ö. Mamayusupov Din İşleri Komisyonunun temel görevinin dini kurumları devlet organlarının müdahalesinden korumak olduğunu ifade etse de-³⁶⁴ daha sonra görüleceği gibi, toplumda tartışma konusu olan ve din adamları, dini kurumlar ve uluslararası kuruluşlar tarafından Din İşleri Komisyonunun din işlerine müdahalesi olarak değerlendirilen birçok uygulamada bulunmuştur.

³⁶³ Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahililov, K.K. Mamataliev ve diğ., *Kratkiy Analiz Religioznih Sistem v Kirgizstane*, s. 93-104.

³⁶⁴ 04.06.2008 tarihinde yaptığımız mülakattan.

2.9. KMDİ ve Din İşleri Komisyonu İlişkileri

Din İşleri Komisyonu ile KMDİ arasında, yakın işbirliğinden kurumsal düzeydeki çatışmalara kadar varan farklı ilişki biçimleri ortaya çıkmıştır. Örneğin bazen Din İşleri Komisyonu yetkililerinin KMDİ'nin iç işlerine karışmasıyla bu iki kurum arasında bazen çatışma yaşanırken, bazen de Din İşleri Komisyonu diğer dini grup ve hareketlerin karşısında KMDİ'yi, KMDİ ise, "dini radikalizme" karşı Din İşleri Komisyonunu açık bir şekilde destekleyerek işbirliği içinde olmuşlardır.

1996 senesi, hem KMDİ'nin kendi içerisinde geçirdiği evrimi hem de Din İşleri Komisyonu ile ilişkisini ortaya koyması açısından önemli değişmelerin meydana geldiği bir yıl olmuştur. 1996'ya gelindiğinde KMDİ'nin yolsuzluklara karıştığı, müftü K. Abdurahmanov'un Dini İdareye kendine yakın insanları getirdiği, devletin KMDİ'nin iç işlerine karıştığı ve yönlendirdiği, KMDİ aracılığıyla siyasetçilerin çıkar sağladıkları iddiaları çoğalmış ve Müftüyü değiştirme çabaları artmıştır.

KMDİ yönetimine muhalif bir grup Mayıs 1996'da Koçkor'do toplantı düzenleyerek 26 Aralık tarihinde Kırgızistan Müslümanlarının Kurultayı'nı toplama kararı almıştır. Aynı grup, Adalet Bakanlığına başvurarak, KMDİ'yi tüzel bir kişilik olarak tescil eden belgenin iptalini istemiş, Adalet Bakanlığı da 19 Aralık'ta KMDİ'nin tescil belgesinin iptali yönünde karar almıştır. Ancak, konuyla ilgili önemli bir husus da şudur ki, Müftiyat tarafından, muhalif grubu Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev'in oluşturduğu, Koçkor'daki kurultayı da onun düzenlediği, Anayasa'ya aykırı davranarak KMDİ'nin tayin ettiği bazı Kadıları görevlerinden uzaklaştırarak yerlerine kendi istediği Kadıları tayin ettiği savunulmuştur.³⁶⁵

Müftiyatın bu iddiaları üzerine 20 Ekim 1996'da Yasama Meclisinin³⁶⁶ 12 vekili, Erkin Too gazetesinde Cumhurbaşkanı'na yönelik bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev'in KMDİ'ye baskı uyguladığı, din işlerine müdahale ettiği, müftü K. Abdurahmanov'u görevinden uzaklaştırmak için devlet imkânlarını kullandığı belirtilmiştir.³⁶⁷ Ancak vekillerin bu tutumu, bazı basın-yayın

³⁶⁵ Söz konusu tartışmaların yaşandığı dönemde Müftü olarak görev yapan K. Abdurahmanov, 6 Haziran 2008'de yaptığımız mülakatta, Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev'in, Müftiyat tarafından tayin edilen Narın ve Isık Köl vilayetleri Kadılarını görevden alarak yerine başkalarını atadığını, E. Kaptagaev'in bu girişimlerinin Cumhurbaşkanı A. Akaev tarafından da desteklendiğini savunmuştur.

³⁶⁶ Daha önce Anayasa'da tek bir parlamento öngörülmüşken, 10 Şubat 1996 tarihinde yapılan referandum sonucunda parlamento Yasama Meclisi (35 vekil) ve Temsilciler Meclisi (70 vekil) olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

³⁶⁷ Bkz. "Çeçüünü Talap Kılât", *Erkin Too*, 20.11.1996. Vekillerin müftüyü destekleyen tutum içerisinde olması, Cumhurbaşkanı'nın ve Din İşleri Komisyonunun ise, tam tersi bir görüşü savunması yasama ile yürütme arasındaki çatışmayı da ortaya koymuştur.

organlarında destek bulmuş³⁶⁸ bazılarında ise, herhangi bir araştırma ve incelemeye dayanmadan yapılmış asılsız bir iddia olarak değerlendirilmiştir. Bu tür eleştirel yazılardan birisi 11-17 Aralık 1996 tarihli Erkin Too gazetesinde yayınlanmıştır.³⁶⁹ Bu yazıda söz konusu vekillerin, hükümetin Din İşleri Komisyonu kurarak Kırgızistan'ın Tacikistan ve Özbekistan'a dönüşmesini engellemesini ve E. Kaptagaev'in çabaları sonucu birçok yasal düzenlemelerin yapılmasını görmezlikten geldikleri, KMDİ'nin ise, halka karşı güvenini yitirdiği, çünkü yeni dini hareketlere karşı faaliyet yürütemediği, İslam dinini tebliğ edemediği, yolsuzluk iddialarını karıştığı ileri sürülmüştür.

Yasama Meclisi nezdinde yapılan girişimleri değerlendiren E. Kaptagaev, müftü K. Abdır Rahmanov'un milletvekillerini kendisine karşı kışkırttığını, böylece Müftiyat yönetimine karşı oluşan muhalefeti bastırmayı amaçladığını savunmuştur.³⁷⁰ Ancak bütün bu tartışmalara, KMDİ'nin, 4 Aralık 1996 tarihinde Kırgız Ruhu gazetesinde Temsilciler Meclisi vekillerine yönelik olarak yayınladığı mektubu açıklık getirmiştir. "Dinge Casalgan Kısım" (Dine Uygulanan Baskı) başlıklı bu mektupta şu ifadeler yer verilmiştir:

"Saygıdeğer Milletvekilleri, Biz, hakiki Müslümanlar, Aksar Akaev'in yürüttüğü çalışmaların tamamını yakından destekleyerek, toplumu yeniden yapılandırma sürecine yönelik çabalara önyak olmaktadır. Komünistler döneminde biz, dine inananlar ve din görevlileri çok eziyet çekmiştik. Tüm insani değerler ile demokrasinin hüküm sürmesinden itibaren şükrederek rahatladık. Gelişme ve ilerlemenin doğal seyrine girdik. Ancak bazı siyasetçiler ile Müslüman din adamları arasındaki bölücüler, kendi çıkarlarını gözeterek devletle KMDİ'yi karşı karşıya getirmektedir. Bunun için onlar, hükümete bağlı Din İşleri Devlet Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev'i kullanmaktadırlar. Bu genç adam ise, tehdit ve yalanlarla Müslümanlar Kazıyatının işine ciddi olarak karışmakta ve hatta işi, illerin Kadı ve imam-hatiplerini (örneğin Oş, Narın, Çüy) tayin etmeye kadar götürmektedir. E. Kaptagaev beyefendinin, Anayasa'nın 8. maddesini ve Kırgız Cumhuriyeti'nin toplumsal kurumlarla ilgili yasasını dikkate almamak suretiyle ihlal edip, istediği gibi davranması bizim sabrımızı taşımıştır. Onun doğrudan yönlendirmesi ile KMDİ'nin tüzüğüne tamamıyla aykırı olmasına rağmen, kendiliğince oluşturulmuş "koordinasyon komitesi", Kırgızistan Müslümanları II. Kurultayını Aralık 1996'da yapmaya yönelik yoğun çalışmalar sürdürmektedir.

I. Kurultay 19 Ağustos 1993'te yapılmıştı. Bizim tüzüğe göre kurultay 4 yılda bir yapılır. Kabaca hesaplandığında II. Kurultay 1997 senesinin yaz veya güz aylarında yapılması lazım. Dolayısıyla akla şu soru gelir: Neden dine uzak duran kişiler bu kadar acele ediyorlar? Neden devletle ülkedeki en büyük dinin ilişkisini karmaşık hale getirmeye çalışıyorlar? Neden sıradan her insan ve hatta üzerine vazife olmayan devlet adamları bile Müslümanların iç işlerine (din işlerine) karışıyorlar?

Değerli Temsilciler Meclisinin milletvekilleri! Sizler seçim sırasında destek isteyerek Müslümanlara başvurmuştunuz. Çoğunuz için başarı dileyerek Allah'ın evi olan camilerde dua edilmişti. Bugün de Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi sizden yardım beklemektedir. Bundan önce Yasama Meclisi milletvekilleri kendi vicdanları ve bireysel sorumluluklarının gereğini yerine getirerek yasaların tarafını tuttular ve bize destek oldular. Sizlerden ricamız, Din İşleri Devlet Komisyonunun bize uyguladığı zorlayıcı baskıyı ortadan kaldırmaya, işi komşu devletlerde görülen dine dayalı savaş durumuna

³⁶⁸ Bkz. Hamid Toktobay Uulu, "Musulmançılık Sayasıy Oyun Emes", *Kırgız Ruhu*, 04.12.1996.

³⁶⁹ Bkz. Omor Sooronov, "Müftiydin Sözüñö Gana İşengen", *Erkin Too*, 11-17.12.1996.

³⁷⁰ "...A Bog Smotrit Sverhu", *Naşa Gazeta*, 29.11.1996.

getirmeden, dinden uzak fitneciler (köz boyomoçular) grubuna Müslümanların kaderini terk etmemek için acilen yardım ediniz. Ancak Tanrı nezdindeki barış, birlik ve yasallık, Cumhurbaşkanımız A. Akaev'in amaçları ve yapmakta olduğu reformları ile gerçekleşebilir."³⁷¹

Görüldüğü gibi bu mektupta, KMDİ'nin Din İşleri Komisyonuna ve Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev'e yönelik ağır eleştirileri yer almıştır. Yukarda da belirttiğimiz ve bazı basın-yayın organlarında yer alan E. Kaptagaev'in kendi inisiyatifine dayanarak Kadılar atadığı, KMDİ'ye karşı gruplar oluşturarak alternatif kurultay düzenlediği iddialarına bu mektupta da yer verilmiştir. Dolayısıyla böyle bu sorunun devletin din işlerini yürüten ilk organı olan Din İşleri Komisyonunun kurulmasının hemen ardından ve Kırgızistan'daki dini çoğunluğun temsilcisi olan KMDİ arasında yaşanması oldukça anlamlı olmuştur. Ayrıca KMDİ'nin, seçim döneminde vekillerin camilerden destek aldıklarını hatırlatması da -gözlemlerimizde de tespit ettiğimiz- seçimlerde destek için siyasiler tarafından en sık başvurulanan kurumlardan birisinin camiler olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya koymuştur. Çünkü seçim döneminde adaylar, halkın desteğini elde edebilmek için makam tahsis etme, para, gıda, giysi sağlama gibi maddi harcamaların yanı sıra, onların dini duygularına ve beklentilerine cevap verecek vaatlerde de bulunmuşlar ve bu amaçla din adamları ve dini kurumlarla yakın ilişki kurmuşlardır.

KMDİ ile ilgili yapılan tartışmalar çerçevesinde Yasama Meclisi Anayasa Komisyonunun yayınladığı bir bildiri,³⁷² Kırgızistan'da yürütme ile yasamanın din, Din İşleri Komisyonu ve Din İşleri Komisyonu Başkanının faaliyetleri konusunda nasıl karşı karşıya geldiğini ortaya olmuştur. Bildiride ilk önce, Anayasa'da ve "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun'da uluslararası normlara uygun olarak dini inanç ve özgürlüklere geniş bir alanın tanındığı, devlet ile dinin birbirinden ayrıldığı, dini kurumların devletten bağımsız olarak kendi yapılarını oluşturmaları ve faaliyetlerini yürütmeleri için herhangi bir engelin bulunmadığı, bu konuyla ilgili kanunların ihlali durumunda gerekli yasal işlemlerin yapılacağı hatırlatılmış ve ülkedeki dini kurumların sayısı ile ilgili bazı bilgilere yer verilmiştir. Hükümetin iki kez kararname yayınlayarak³⁷³ ülkedeki dini durumu değerlendirdiği belirtilen bu açıklamada, hükümetin Adalet

³⁷¹ Bu mektupta müftü K. Abdurahmanov'un yanı sıra idarenin Yüksek Kurulunun 7 üyesinin imzası yer almıştır. Ancak mektupta dikkat çekici olan ise, müftü K. Abdurahmanov'un "Kırgız Cumhuriyeti'nin Tüm Müslümanlarının Müftüsü" olarak tanıtılması olmuştur. Oysa daha önceki birçok belgede "tüm" kelimesi yer almamıştır.

³⁷² Söz konusu bildiri Din İşleri Ajansından elde edilmiştir ve şahsi arşivimizde bulunmaktadır.

³⁷³ Bu kararnameler çalışmamızda "10 Ağustos 1995/345 Sayılı Hükümet Kararnamesi ve Devletin Din Alanına Yönelik Endişeleri" ve "14 Kasım 1996/319 sayılı Cumhurbaşkanı Kararnamesi ve Geçici Kararlar" başlığı altında incelenmiştir.

Bakanlığına dini kurumlar, vatandaşlar ve devlet kurumlarınca Din Kanunu ve diğer mevzuatlardaki hükümlere uyulup uyulmaması konusunda denetimini sıklaştırma emri vermesine karşın Adalet Bakanlığının *kendisinin dini alanı denetleme fonksiyonunun olmadığı*³⁷⁴ şeklinde cevap verdiği belirtilmiştir. Daha sonra, Cumhurbaşkanının 4 Mart 1996 tarihli Kararnamesi ile hükümet nezdinde Din İşleri Komisyonunun kurulduğunu ve bu devlet organının işlevlerinin ne olduğunu hatırlatan Anayasa Komisyonu, açıklamasına şu ifadelerle devam etmiştir:

"Ancak, son zamanlarda Din İşleri Devlet Komisyonuna (Başkanı E. Kaptagaev'e) yönelik olarak Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi tarafından şikâyetler dile getirilmektedir. Din İşleri Devlet Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev, din işlerine karışmaya başlamıştır ve böylece kendi davranışlarıyla Müslümanlar arasında gerginliğe ve memnuniyetsizliğe neden olmuştur. Buna onun, Oş vilayeti Kadısı M. Usmanov'u görevden alarak yerine S. Abdurahidov'u Kadı olarak ataması ve yakın zamanlarda Narın vilayetindeki Koçkor'da açılan "Ak Meçit"'e imam olarak görev yapan A. Abdaim Uulu'nun yerine (eski polis) Toyçubek'i tayin etmesi delil olarak sunulabilir. Bunun ardından bugün Oş vilayetindeki Müslümanlardan ve Koçkor ilçesindeki camii görevlilerinden endişe verici sesler gelmektedir ki, onlar adı geçen Başkanın yerel dindarların düşüncelerini hesaba katmayan hukuk dışı davranışlarını eleştirmektedirler ve ayrıca "Ak Meçit'in" Kadı imam-hatibi Asanalı Abdaim Uulu ile Oş vilayeti Kadısı Mahamadamin Usmanov'un tekrar görevlerine getirilmesini talep etmektedirler. Bunun yanı sıra Kırgızistan Müslümanları Birinci Kurultayını düzenlemeye yönelik hazırlık çalışmaları da yapılmıştır. Ancak bu teşebbüs Dini İdarenin tüzüğüne ters düşmektedir, çünkü KMDİ'nin tüzüğüne göre kurultay, Müftünün ve Dini İdarenin Yüksek Kurulu tarafından gerekli görülmesi durumunda düzenlenmektedir. (Açıklama: Kurultay 1997 yılında yapılmalıdır.)."

Daha sonra Komisyon, 14 Kasım 1996 tarihli Cumhurbaşkanı kararnamesi üzerinde durmuş, dini kurumların kayıt altına alınmasının önemini vurgulamış ve şu sonuca varmıştır:

- "1. Din İşleri Devlet Komisyonu Başkanı E.S. Kaptagaev'in din işlerine karışması, Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'na ve 'Kırgız Cumhuriyeti kanunlarına ters düşmediği müddetçe devletin dini kurumların faaliyetlerine karışmayacağı' hükmünün yer aldığı "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun'un 5. maddesine ters düşmektedir.
2. Bu bağlamda, Din İşleri Devlet Komisyonu Başkanı E.S. Kaptagaev'in hukuk dışı davranışları dinlerde iç çatışmalara götürebilecek ağır sonuçlar doğurabilir.
3. Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'ne, Anayasa ve "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun'un hükümlerine uyulmasının denetiminin gerekliliği konusu bildirilmelidir.
4. Milletvekili C. Corobekov tarafından hazırlanan "Din ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun Taslağının yakın zamanda görüşülmesi konusu Cogorku Keneşin Yasama Meclisinin gündemine getirilmelidir.
5. Bu yılın Aralık ayında, Kırgız Cumhuriyeti'ndeki dinlerin temsilcilerinin katılımıyla Anayasa Komisyonu toplantısında "Din ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun Taslağının görüşmesi yapılmalıdır."

Görüldüğü gibi Cogorku Keneşin Anayasa Komisyonu, daha önce KMDİ ve diğer Müslümanlar tarafından sıkça dile getirilen Din İşleri Komisyonu Başkanının KMDİ'nin iç

³⁷⁴ Anlaşıldığı kadarıyla Yasama Meclisinin Anayasa Komisyonu, hükümetin kendi organları arasında din konusunda görev paylaşımı yapmadığını, fonksiyon karmaşıklığının söz konusu olduğunu ve bürokratik anlaşmazlığa düştüğünü belirtmek istemiştir. İtalikler bize aittir.

işlerine karıştığını resmi olarak dile getirmiş ve eleştirmiş, ancak Din İşleri Komisyonu ile KMDİ arasında kurumsal olarak herhangi bir sorunun varlığından söz etmemiştir. Ayrıca Komisyon, KMDİ'nin ve Müslümanların Din İşleri Komisyonu Başkanına yönelik yaptığı şikâyetleri, sorunun Anayasa ve Din Kanunu'nun ihlali sonucunda ortaya çıktığını belirtmek ve hükümeti eleştirmek suretiyle değerlendirme çabası içerisinde olmuştur.

13 Aralık 1997 tarihinde KMDİ bir basın bildirisi yayınlarak Ulamalar Keneşi'nin toplandığını, toplantıda Din İşleri Devlet Komisyonu Başkanının Çüy ve Narın vilayetlerine yaptığı Kadı atamalarının geçersiz olduğu yönünde karar alındığını ve KMDİ tarafından atanan müftülerin görevlerinin başında olduğunu bildirmiştir.³⁷⁵

Bu gelişmeler ışığında Kurultay'a iki gün kala Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev, Cumhurbaşkanı sözcüsü K. İmanaliev, Adalet Bakan Yardımcısı Ç. Arabaev, Çüy Müslümanları Dini İdaresi Kadısı T. Orunbaev ve Tokmok şehri başıimamı U. Vulahunov'un katılımıyla bir basın toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıda Ç. Arabaev, Adalet Bakanlığının 19 Aralıkta aldığı KMDİ'nin tescil belgesinin iptali ile ilgili kararının gerekçesini açıklarken, kendilerine bir topluluğun (bu topluluğun nasıl bir topluluk olduğunu açıklamamıştır) KMDİ'nin tüzel kişilik olarak yanlış kayıt olduğunu belirterek iki kez başvurduğunu, kendilerinin araştırmaları sonucunda gerçekten de KMDİ'nin tescilinde Din Kanunu'nun 8. maddesinin ihlalinin söz konusu olduğunu tespit ettiklerini, bu nedenle KMDİ'nin tescil belgesinin iptal edildiğini ifade etmiştir.³⁷⁶ Ancak Arabaev, neden bu tür kanun ihlaline rağmen 17 Aralık 1993'te KMDİ'nin tüzel kişilik olarak tescil edildiği, yapılan yanlışın üç yıllık süre içerisinde neden tespit edilemediği ve yine neden sözünü ettiği Müslüman topluluğun birinci değil ancak ikinci (!) başvurusundan sonra durumun farkına varıldığı konusunda açıklama yapmamıştır. 6 Haziran 2008'de kendisiyle yaptığımız mülakatta K. Abdurahmanov ise, kayıt olduklarına dair kendilerine Adalet Bakanlığı tarafından verilen belgenin Adalet Bakan Yardımcısı Ç. Arabaev tarafından herhangi bir meşru gerekçeye dayanmadan iptal edildiğini ve bunda Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev'in etkin rol üstlendiğini dile getirmiştir.

Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev ise, Kurultayın neden erken yapılmakta olduğu ile ilgili olarak, aslında "K. Abdurahmanov'un tarafındakilerle"³⁷⁷ KMDİ'nin Ulamalar Keneşi'nin Kurultay'ı 1997'de toplamayı kararlaştırdığını, ancak muhalif grupların Kurultay'ı 26 Aralık 1996 tarihine aldıklarını, yine Ulamalar Keneşi'nin

³⁷⁵ Bkz. Zulfiya Marat, *A.g.m.*

³⁷⁶ Bkz. K. Kızıkov, "Paygambar Birimdikke Ündöyt", *Kırgız Tuusu*, 24.12.1996.

³⁷⁷ Bu ifade E. Kaptagaev'e aittir.

15 üyesinden 8'inin Kurultayın Aralıkta yapılmasını isteyerek Din İşleri Komisyonuna başvurduklarını belirtmiştir. Ancak toplantıda E. Kaptagaev'e, Kurultayın Aralıkta yapılması ile ilgili olarak 8 kişilik Ulamalar Keneşi üyesinin Din İşleri Komisyonuna neden ve Din İşleri Komisyonunun hangi hukuki ve idari ilgisinden/sıfatından dolayı başvurduklarına dair herhangi bir soru sorulmamış, E. Kaptagaev de bu konuda herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Ancak kanaatimizce Müslümanlar, KMDİ ile ilgili sorunların giderilmesinde Din İşleri Komisyonunu yetkili görmüşler veya en azından bir devlet organı olarak Din İşleri Komisyonunun müdahale etmesini istemişler, Din İşleri Komisyonu ve E. Kaptagaev de bu grupla birlikte hareket etmişlerdir. Nitekim Müslümanlar, daha sonra görüleceği gibi dinle ilgili sorunların çözümü için başvurulabilecek mevki olarak KMDİ'den çok Din İşleri Komisyonunu tercih etmişlerdir.

Toplantıya katılan Çüy Kadısı T. Orunbaev: "Ağustos 1993'te yapılan Müslümanların I. Kurultayı, kurultaydan çok bir seminer olmuştur ve biz bunu kurultay olarak saymayız. [Çünkü] Oş'tan iki, Calalabat'tan ise sadece bir kişi katılmıştır. Geriye kalan katılımcıları da medrese öğrencileri ile Bişkek civarından gelen mollalar oluşturmuştur. Kimsanbay Abdır Rahmanov neden Kurultaydan kaçmaktadır" derken, Tokmok imamı da kendisinin haberi olmadan Ulamalar Keneşi'ne üye yaptıklarını, bir defa bile Ulamalar Keneşi'nin toplantısına katılmadığını, ayrıca Suudi Arabistan'a din eğitimi için gönderilen öğrencilerin hep -müftünün memleketi olan- Batken ilinden seçildiklerini ifade ederek müftü K. Abdur Rahmanov'u eleştirmiştir.³⁷⁸

Uzun süren bu tartışmaların ardından 26 Aralık 1996'da Kırgızistan Müslümanlarının Kurultayı yapılmış,³⁷⁹ müftü Kimsanbay Abdır Rahmanov'un yerine Abdısatar Macitov seçilmiştir. K. Abdır Rahmanov'a göre, bu dönemde Müftü seçimi ile ilgili olarak ortaya çıkan sorunların temelini Din İşleri Komisyonunun Müftiyatı denetleme ve faaliyetlerine müdahale etme isteği oluşturmuştur. 6 Haziran 2008'de yaptığımız mülakatta K. Abdır Rahmanov, Din İşleri Komisyonundan Müftiyata destek sağlamasını beklemelerine karşın Din İşleri Komisyonu Başkanlarının Müftiyatın içişlerine müdahale ettiklerini ve dini konularda çıkar elde etmeye çalıştıklarını, bu müdahalelere karşı çıktığı ve hac organizasyonunun sadece Müftiyat tarafından düzenlenmesini savunduğu için kendisinin görevden alındığını ileri sürmüştür. K. Abdır Rahmanov'un hem burada hem de çalışmamızın diğer kısımlarında yer verdiğimiz

³⁷⁸ Bkz. Umarali Matmuratov, "Calgan Macilistin Cariyası", *Kırgız Ruhu*, 07.01.1995.

³⁷⁹ Daha sonraki dönemde müftü olan M. Cumanov, söz konusu kurultayın Kırgızistan Müslümanlarının I. Kurultayı olarak tanımlamıştır. Bkz. Muratalı Acı Cumanov, *A.g.e.*, s. 8.

görüşleri, Kırgızistan'daki en büyük dini topluluk olan Müslümanların temsilciliğini yapan Müftiyatın, kuruluş sürecinde devletle sıkça anlaşmazlık içerine düştüğünü ortaya koymuştur.

Bu dönemde Müftiyat etrafında oluşan tartışmalı durum, günümüzde Müftü Muratali Cumanov'un danışmanlığını yapan ve o dönemde de Müftü Kimsanbay Abdırahmanov'un yardımcısı olan Düyşönbek Ötönbaev tarafından farklı bir şekilde yorumlanmıştır. D. Ötönbaev, Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev'in sadece yasaları ihlal etmekle kalmayıp şeriatı da çiğneyerek Müftiyatın işlerine müdahale ettiğini ve Müftüyü görevden aldığını savunmuştur.³⁸⁰

Ancak Din İşleri Komisyonunda uzun süre uzman olarak görev yapan Canibek Botoev, 7 Haziran 2008'de kendisiyle yaptığımız mülakatta, Müftü Kimsanbay Abdırahmanov'un devletin din politikasını tanımaması, din-devlet ayrılığına dayanarak devlet organları ile işbirliği içinde olmaması ve yolsuzluk yapması nedeniyle devletin Müftülük görevi için başka birisini aradığını, Ulamalar Keneşi'ne bu görüşünü ilettiğini ve Ulamalar Keneşi'nin de yeni bir Müftü seçtiğini ifade etmiştir.

Din İşleri Komisyonu ve Başkanının aktif rol aldığı bütün bu tartışmalar, Müftünün seçilmesinin ardından da sona ermemiş ve Din İşleri Komisyonu ile Müftiyat arasındaki anlaşmazlıklar devam etmiştir. Daha önce de olduğu gibi, anlaşmazlıklar parasal ve idari konular etrafında yoğunlaşmıştır. Seçimden bir yıl sonra, müftü yardımcısı ve Ulamalar Keneşinin üyesi Mamasabır Dosbolov, Cumhurbaşkanı A. Akaev'e bir mektup yollamış ve mektubunda E. Kaptagaev'in kendilerini kandırdığını, seçimden sonra KMDİ'nin içişlerine müdahale etmeye devam ettiğini, KMDİ'de "Rais" adı altında maddi konuları tertip eden ve hac organizasyonundan sorumlu bir bölüm açtırarak başına kendi yeğenini getirdiğini ifade etmiştir. M. Dosbolov'un iddiasına göre E. Kaptagaev, KMDİ'deki hac organizasyonu gibi çıkarları gözetererek eski müftü K. Abdurahmanov'u görevden almış, yine bu amaçla S. Kamalov'un İslam Merkezini -Vahabiliğin merkezi olduğunu bildiği halde-³⁸¹ tescil ettirmek için KMDİ'ye baskı uygulamıştır. M. Dosbolov A. Akaev'den, artık Din İşleri Komisyonunun KMDİ'nin işine karışmamasını, KMDİ'nin kendi personelini kendisinin seçmesini, Din İşleri Komisyonu Başkanı olarak siyaseti ve dini iyi bilen dürüst birisinin tayin edilmesini ve hac organizasyonunu KMDİ'nin kendisinin

³⁸⁰ 03.06.2008 tarihinde yaptığımız mülakattan.

³⁸¹ Daha sonra görüleceği gibi, bu dönemde -ve belli ölçüde günümüzde de- S. Kamalov birçok devlet yetkilileri ve din adamları tarafından "Vahabi" olarak suçlanmıştır. Çalışmamızda, "Vahabi" kavramının Kırgızistan'da hangi anlamda kullanıldığı ve devletin "vahabilere" karşı tutumu "Vahabizm Tehdidi ve Devlet" başlığı altında incelenmiştir.

düzenlemesini ve bu işe hükümet ve organlarının "yardımcı olmamasını"³⁸² istemiştir.³⁸³

İslam Enstitüsü rektörü ve Ulamalar Keneşinin üyesi Temirbay Orunbaev ise, bir gazeteye verdiği mülakatta, E. Kaptagaev'in S. Kamalov'un İslam Merkezinin -KMDİ'ye bağlı bir kurum olarak- tescil edilmesinde rol aldığını savunmuştur.³⁸⁴ Ona göre tekrar müftü olmak isteyen S. Kamalov, Aralık 1996 kurultayı öncesindeki kulis çalışmalarında, E. Kaptagaev'le görüşmüş, bu görüşme sonucunda Kamalov müftü seçilememiş, ancak İslam Merkezi E. Kaptagaev tarafından tescil ettirilmiştir.³⁸⁵ T. Orunbaev, S. Kamalov'un İslam Merkezinin KMDİ'nin bir organı olarak nasıl tescil edildiğini şöyle anlatmıştır: "16 Ekim 1997'de E. Kaptagaev, Kamalov'un evraklarının imzalanması için Kuban adlı bir genci [Müftiyata] gönderdi. Müftü reddetti. 17 Ekimde de Kamalov geldi, müftü tekrar reddetti. 18 Ekimde ise, E. Kaptagaev'in kendisi geldi ve müftü ikisi sabah 10'dan 3 (15)'e kadar görüştüler. Sonunda müftü baskıya dayanamayıp evrakları imzaladı." Rektör, E. Kaptagaev'in KMDİ'ye uyguladığı baskıyı da: "E. Kaptagaev, 'içinde iletişim, hukuk ve işletme fakültelerinin olduğu bir İslam üniversitesi açalım' diyor, ben de 'bu uygun değil, biz inanan insanlarız' diyorum. O zaman E. Kaptagaev beni göstererek Müftüye 'bunu yok et' diye emir veriyor" şeklinde anlatmıştır. Daha sonra Orunbaev, "Müftü hiç kimseyi atayamıyor, herkesi E. Kaptagaev atıyor. Bir kişi birden çok mevkiye sahiptir. 4-5 mevkiye birden. Bu tür şeyler SSCB ve Komünist Parti döneminde bile olmamıştır. Örneğin Lugmar Guyahunov, müftü yardımcısı, Çüy vilayeti Kadısı, Tokmak İslam Enstitüsü rektörü ve KMDİ'nin imamları sertifikalandırma komitesi Başkanıdır" ifadesini kullanmıştır. Müftü yardımcısı Kudratulla Abdır Rahmanov ise, E. Kaptagaev'in baskı uygulayarak ve kendisinin Din İşleri Komisyonunun Başkanı olmasını gerekçe göstererek kendisini Ulamalar Keneşi üyesi olarak kaydettirdiğini savunmuştur.³⁸⁶ Ertesi günü Veçerniy Bişkek gazetesi, "Dini Hesaplaşmalar: İslami Birlikte Çatlak" başlığıyla çıkmış,

³⁸² Bu ifade M. Dosboolov'a aittir.

³⁸³ Bkz. Dosbolov Moldo Mamasabır Aji, "Kaptagaev Kaptagıday Din Emne Ele", *Kırgız Ruhu*, 24-30.12.1997.

³⁸⁴ S. Kamalov'un, kendisinin kurduğu İslam Merkezini KMDİ'ye bağlı bir kuruluş olarak tescil ettirme isteğine KMDİ ve yetkilileri S. Kamalov'un -dolayısıyla İslam Merkezinin- "Vahabilerle" ilişkisi olduğunu gerekçe göstererek karşı çıkmışlardır.

³⁸⁵ Bkz. "Rostki Vahabizma: Kto İh u Nas Polivaet?", *Slovo Kırgızstana v Konse Nedeli*, 19-20.12.1997; Orunbaev, S. Kamalov ile ilgili olarak da "vahabiliğin" Kırgızistan'a (4 sene Libya'da gerekli din eğitimi almış biri olarak) onun tarafından getirildiğini, başkanlığını yaptığı İslam Merkezinin de tamamıyla Suudi Arabistan tarafından desteklendiğini ileri sürmüştür.

³⁸⁶ Bkz. B. Şamşiev, "Vahabizm Musulman Dininin İçinen Çıkkarı Üçün Ayabay Korkunuçtuu II", *Res Publica*, 14-20.04.1998. 6 Haziran 2008'de kendisiyle yaptığımız mülakatta dönemin Müftüsü K. Abdır Rahmanov, E. Kaptagaev'in, Din İşleri Komisyonu Başkanı olarak kendisinin Müftiyatın faaliyetlerini yerinde denetlemesi gerektiğini gerekçe göstererek Ulamalar Keneşi'ne üye olduğunu ve bunun için de Ulamalar Keneşi üyelerine baskı uyguladığını ifade etmiştir.

sorunun dini olmaktan çıkarak bölge liderlerinin siyasi alan ve etki mücadelesine dönüştüğünü, muhalefetin de bu durumu hükümete karşı kullandığını savunmuştur.³⁸⁷

KMDİ etrafında oluşan sorunların siyasiler, iktidar ve muhalefet tarafından kullanılıp kullanılmadığı bir yana, yaşanan gelişmeler Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev'in Anayasa ve yasalarda belirtilen din ve devletin ayrılığı, devletin din işlerine karışamayacağı ilkesine aykırı olarak KMDİ üzerinde baskı uyguladığını, KMDİ'nin içişlerine müdahale ettiğini, hem Din İşleri Komisyonu hem de KMDİ'de görev aldığını ve yetkilerini kullanarak KMDİ yönetimini değiştirmeye çalıştığını ortaya koymuştur. Ancak bu konuyla ilgili soru, Din İşleri Komisyonu ile KMDİ arasında yaşanan bu anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev'in şahsi olarak mı neden olduğu, başka bir ifadeyle Kaptagaev'in Müftü K. Abdır Rahmanov'u görevinden uzaklaştırma çabalarının mı bu gelişmeleri tetiklediği, yoksa kurumsal olarak Din İşleri Komisyonu ile KMDİ arasında fonksiyonel ve yapısal bir çatışmanın var olmasından dolayı mı bu anlaşmazlıkların yaşandığı şeklinde olmalıdır. Daha sonra görüleceği gibi, Din İşleri Komisyonunun yapısı ve fonksiyonları ile ilgili yasal düzenlemeler, Din İşleri Komisyonuna dini kurum ve kuruluşların içişlerine müdahale yetkisi vermemiş, Din İşleri Komisyonu ülkedeki herhangi bir dini kurum veya kuruluşla yapısal bir ilişki içerisinde olmamıştır. Böylece bu iki kurum arasında fonksiyonel veya yapısal bir çatışmanın olma ihtimali ortadan kalkmıştır. Ancak yukarıdaki hem KMDİ'nin Yasama Meclisine, hem de Yasama Meclisinin Cumhurbaşkanı'na gönderdiği yazılar, Din İşleri Komisyonu Başkanının KMDİ'ye müdahalesinin devlet organları arasında çatışmaya neden olduğunu ortaya koymuştur.³⁸⁸ Din İşleri Komisyonu Başkanının söz konusu müdahaleleri, yerel düzeyde devlet adamlarının dinle ilgili baskıcı kararları kendi inisiyatifleri ile alabildiklerini göstermesi açısından önemli bir husus olarak karşımıza çıkmıştır. Çünkü siyasi yapıdaki yolsuzluk, bürokratik engeller ve din politikasındaki belirsizlik, devlet adamlarının keyfi uygulamalarda bulunmasına zemin hazırlamıştır.

KMDİ ile devlet arasındaki ilişkide Din İşleri Komisyonu Başkanının değiştirilmesi ile KMDİ Başkanının değiştirilmesi arasındaki paralellik de oldukça dikkat çekici bir konu olarak karşımıza çıkmıştır. Başka bir ifadeyle Din İşleri Komisyonu Başkanının değiştirilmesinin ardından KMDİ'de de önemli değişiklikler meydana gelmiş

³⁸⁷ Bkz. *Veçerniy Bişkek*, 27.12.1996.

³⁸⁸ 1996'dan günümüze kadar yapılan KMDİ'nin yönetimi ve Müftü seçimi ile ilgili tartışmalara baktığımızda, bazen KMDİ yönetimi bazen de bu idareye karşı oluşan muhalif gruplar, hakem olarak devlete sıkça başvurmuş, devletin KMDİ ile ilgili olarak oluşan sorunları gidermesini istemiştir. Kanaatimizce devletin din işlerine müdahale etmesinin temel nedenlerinden birisi de bu olmuştur.

ve genellikle müftü de değişmiştir. Araştırmamız boyunca elde ettiğimiz bilgilere dayanarak şunu ifade edebiliriz ki, göreve gelen Din İşleri Komisyonu Başkanı, genellikle KMDİ'yi yönlendirme, ona etki etme ve müftüyü değiştirme çabası içerisinde olmuştur. 1996'da Din İşleri Komisyonunun kurulması ve başkanlığına E. Kaptagaev'in getirilmesi ile 1990'dan o döneme kadar müftülük görevini yürüten K. Abdır Rahmanov'un nasıl görevden alındığını yukarıda görmüştük. Ayrıca KMDİ çalışanlarının kaleme aldığı ve devlet yetkililerine gönderdiği 2 Şubat 2005 tarihli mektupta³⁸⁹, Din İşleri Komisyonu Başkanlarının KMDİ'nin içişlerine karıştıkları belirtilmiş, her Din İşleri Komisyonu Başkanının atanmasının ardından KMDİ yönetiminin değiştirilmek istendiğine dikkat çekilmiştir. Mektupta, bağımsızlığın elde edilmesinin ardından Anayasa'da din ve devletin birbirinden ayrılması halk arasında memnuniyetle karşılandığı, insanların sayısında artışın yaşandığı belirtilmiş ve şöyle denilmiştir:

"[...]Ancak Müslüman âlimler, bilim adamları ve din adamlarının arsında anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başladı. Bunda dış etkenlerin etkili olduğu anlaşıldı. Kırgız Cumhuriyeti'nin Din İşleri Komisyonu yeniden kurulduğu dönemde (Başkanı E. Kaptagaev), kendisini Kırgız halkına "Müslümanların Müftüsüyüm" diye tanıtan Kimsanbay Abdır Rahmanov'u görevden alıp, Kırgızistan Müslümanları I. Kurultayını düzenleyip yerine Moldo Absatar Macitov'u getirdiler. E. Kaptagaev başkanlıktan alınıp yerine C. Corobekov atandığında ise, müftü Moldo Absatar'ı gönderip yerine tekrar Kimsanbay Hacıyı getirdiler. C. Corobekov görevinden ayrıldıktan sonra yerine Ö. Mamayusupov Başkan olarak geldi. Bu kişinin zamanında Kimsanbay Hacı Abdır Rahmanov müftülükten alınıp yerine Muratalı Hacı Cumanov 10 Ağustos 2002'de seçilmişti. Ö. Mamayusupov başkanlıktan azledildikten sonra Osmonov geldi. Bu kişi az bir süre çalışmasına karşın KMDİ'deki bazı çalışanları etkisi altına almayı başardı. Şuanda Din İşleri Devlet Komisyonu Başkanı olarak Sagınbaev Latibcan Sagınbaevîç görev yapmaktadır. Geçende Sagınbaev Latibcan KMDİ'nin Ulamalar Keneşi'ni (30 kişi), Müftünün veya yardımcılarının rızası olmadan veya tüzükte belirtildiği gibi Ulamalar Keneşi'nin 1/3'ünün başvurusu olmadan toplayıp, dini yönetimi, başka bir ifadeyle Müftü Muratalı Hacı Cumanov'u gönderip, yerine başka kişiyi seçmeye çalıştı...³⁹⁰ Nedir bu, Kırgızistan Müslümanlarının Müftü hazretlerinin görev yeri devlet görevi midir? Veya Din İşleri Komisyonunun görevi dini görev midir? Yoksa Komisyon Başkanı bu göreve müftüyü değiştirme görevi veya amacıyla mı geldi? Müslümanların müftüsü ile Din İşleri Komisyonu Başkanının görevi arasında ne tür bir ilişki veya farklılık vardır? Neden yeni (göreve) gelen Başkan Hristiyan Protestan din adamlarını veya keşişleri değiştirmiyor...? Neden işe Müslümanların müftüsünü değiştirmekle başlıyor...? Neden farklı dini hareketlerin veya önceden burada olan Pravoslav kilisesinin başındakiler bir defa bile değişmiyor? Oysa bizde Müslümanların lideri olan müftüyü 4 kez değiştirdiler, şuanda da değiştirmeye çalışıyorlar."

³⁸⁹ Bkz. İ. Maydanov ve diğerleri, "Asman Biyik, Cer Dülöy, Arızındı Kim Ugat ce Oomiyin Menen İş Bütöpöyt", *Aalam*, 02.12.2005.

³⁹⁰ Bu dönemde Din İşleri Komisyonu Başkanı ile KMDİ arasındaki anlaşmazlıklarla ilgili elde ettiğimiz bilgilere göre, 2004'ün sonunda göreve gelen Din İşleri Komisyonu Başkanı Latibcan Sagınbaev, müftü Muratalı Cumanov'u görevden alarak yerine Abdüşükür Narmatov'u getirmek istemiştir. Nitekim mektupta da belirtildiği gibi, L. Sagınbaev, müftü Muratalı Cumanov'un bir geziye çıktığı sırada Ulamalar Keneşi'ni toplamaya ve kendi müftü adayını seçtirmeye çalışmıştır. Bu konuda bkz. Kocogeldi Kultegin, "İnkılup Moldokelerge da Cetti", <http://azattyk.org/rubrics/religion/ky/2005/12/4364CA51-60E4-4D50-96A9-177F2189111A.asp>.

KMDİ'nin yayınladığı bu mektup, bir devlet Kurumu olan Din İşleri Komisyonu'nun ve Başkanı'nın KMDİ'nin içişlerine müdahalesine karşı bir tepkiyi dile getirmiştir. Mektupta ayrıca, diğer ülkelerde dini kurumlara ve din adamlarına gösterilen saygının Kırgız hükümeti tarafından KMDİ'ye ve Müslümanlara gösterilmediği eleştirisine de yer verilmiş ve devlet yetkililerinden ve parlamentodan, Din İşleri Komisyonu başkanlığına getirilecek kişinin tüm dini kurumlara aynı mesafede duran, din işlerine müdahale etmeyen ve müftüyü veya Kadıları görevden alma niyeti taşımayan ve onlara baskı uygulamayan birisi olması konusunda çaba sarf etmeleri rica edilmiştir.³⁹¹

Aslında devlet adamlarının dine müdahalesi müftü seçimi ile sınırlı kalmamış, teorik açıdan imam-hatiplerin ve imamların seçimi ve azlinin vilayet Kadıları tarafından yapılması öngörülmüşken, uygulamada Parlamento vekilleri ve devlet adamları bu süreçte aktif role sahip olmuştur. Hangi imamın hangi camiye tayin edileceğinin devlet yetkilileri tarafından belirlendiği bizzat devlet adamlarınca dile getirilmiş ve bu durum uluslararası gözlemci kuruluşların raporlarına da yansımıştır.³⁹²

Eski Müftülerden K. Abdırähmanov, 6 Haziran 2008 tarihinde yaptığımız mülakatta, genel olarak Din İşleri Ajansı Başkanlarının dini kurumları desteklemekten çok engellediklerini, dini konulara müdahale ettiklerini ve bunun sonucunda da dini hayatın gelişme gösteremediğini savunmuştur. Din İşleri Ajansı Başkanlarının, Müftüyü değiştirmek için Müftiyat yönetimine muhalif din adamlarını kullandıklarını, muhalif olmayanlara da baskı uyguladıklarını ifade eden K. Abdırähmanov, -M. Cumanov'un seçilmesinde olduğu gibi- kendi istediklerini yapacak birisini Müftü olarak seçtiren Din İşleri Ajansı Başkanlarının (Ö. Mamayusupov, T. Kalmatov ve C. Corobekov'un) hac organizasyonundan maddi çıkar sağladıklarını ve suçu da Müftü'nün üzerine attıklarını ileri sürmüştür. K. Abdırähmanov, bazı Müftülerin Din İşleri Ajansı Başkanlarıyla birlikte yolsuzluk yaptıklarını belirtirken, Müftü olarak görev yaptığı dönemde bazı Din İşleri Ajansı Başkanlarının kendisine yolsuzlukta işbirliği teklifinde bulunduklarını savunmuştur.

Şubat 2008'e kadar Kırgızistan'ın ombudsmanı (kır. "Akıykatçı") olan Tursunbay Bakir Uulu, KMDİ'nin denetimi yapılmayan büyük maddi gelirlere sahip olması, devlet yetkililerinin din adamlarına güven duymaması ve Din İşleri Komisyonunun, bu maddi olanakları kontrol etmesini sağlayacak kişiyi KMDİ'ye yerleştirmek istemesi nedeniyle din alanında iktidar ve çıkar mücadelesinin yaşandığını ve devlet yetkililerinin bu yüzden din

³⁹¹ Aynı yer.

³⁹² Bkz. *Central Asia: Islam and The State*, ICG Asia Report, No 59, Oş/Brussels, 2003, s. 27.

adamlarının seçiminde aktif rol aldığını savunmuştur³⁹³ ve biz de bu görüşlerde belli ölçüde doğruluk payının olduğunu düşünsek de, ayrıca şunu açıkça belirmemiz gerekir ki, bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren devlet, KMDİ'nin toplumsal ve siyasal hayattaki önemini anlamış, halkın birlik ve beraberliği konusunda KMDİ ile birlikte çalışmaya özen göstermiştir. Aralık 1993'te Bişkek'teki merkez camiyi ziyareti sırasında A. Akaev, KMDİ'nin toplumun birlik ve beraberliğinin sağlamasındaki rolünü şu şekilde özetlemiştir: "Sizden iki önemli ricam olacaktır. İlki, halkı birlik ve beraberliğe çağırmak, huzurlu bir yaşamın oluşmasında öncü olmak [...] İkincisi de, halk arasındaki güzel adetleri, inançları [...] teşvik etmede ve yaymada büyük rol üstlenmek [...]"³⁹⁴

Din İşleri Komisyonunun KMDİ'nin içişlerine müdahalesi ile ilgili olarak şunu da belirtmek gerekir ki, araştırmamız esnasında KMDİ ve Müslümanların da genellikle Din İşleri Komisyonundan kendilerini desteklemesi, ayrıcalık göstermesi, İslami kurumlara öncelik tanınması konusunda beklentiler içerisinde olduğu gözlenmiştir. Her ne kadar Din İşleri Komisyonunun kurulduğu ilk yıllarda, müftü seçimi ile ilgili yapılan tartışmalar çerçevesinde KMDİ, Din İşleri Komisyonunun kendilerinin iç işlerine müdahale ettiği ve müftüyü değiştirmek istediğini savunmuş olsa da, son dönemlerde Din İşleri Komisyonu ile KMDİ arasındaki sıkı işbirliği dikkat çekici noktaya gelmiştir. KMDİ Ulamalar Keneşi'nin Din İşleri Komisyonunun yürüttüğü din politikasını destekleyen fetvalar yayınlaması bunun açık göstergesi olmuştur.

Din İşleri Komisyonu halk tarafından bazen dini hayattaki sorunlarla ilgili şikâyetlerin iletildiği bir merci olarak görülmüştür. Din İşleri Komisyonu Kırgızistan'daki dini grup ve hareketleri denetleyen ve yaptırımlar uygulayan bir kurum olarak gören vatandaşlar, başta KMDİ olmak üzere farklı dini gruplar hakkındaki şikâyet başvurularını Din İşleri Komisyonuna yapmışlardır. Örneğin Din İşleri Komisyonu, KMDİ'nin faaliyetleri ile ilgili olarak kendilerine gelen şikâyetleri derleyip Ulamalar Keneşi'ne bir rapor halinde sunmuştur. Bu raporda, ülkedeki camii ve mescit yapımını denetlenmemesi,

³⁹³ Bkz. Sultan Cumagulov, "Kırgızstan: Studentam Vernuli Rektora", http://iwpr.net/?apc_state=henirca2002&l=ru&s=f&o=162577; Tolkunbek Turdubekov, "Kırgızstan: Smena Duhovnogo Lidera Proşla so Skandalom", http://iwpr.net/?apc_state=henirca2002&l=ru&s=f&o=174968. Ayrıca Tursunbay Bakir Uulu, dini alanın devlet açısından hassas konulardan biri olduğunu ve bu nedenle Ak Üy'dün (Cumhurbaşkanlığı) ve Ulusal Güvenlik Hizmetinin KMDİ üzerinde baskısının büyük olduğunu ileri sürerek, sadece Ulusal Güvenlik Hizmetinin istediği kişinin müftü olabileceğini, Ulusal Güvenlik Hizmetinin, istediği zaman müftüyü görevden alıp yerine başkasını getirebileceğini savunmuştur. (Kocogeldi Kultegin, "İnkılap Moldokelerge da Cetti", <http://azattyk.org/rubrics/religion/ky/2005/12/4364CA51-60E4-4D50-96A9-177F2189111A.asp>). Araştırmamız esnasında bu iddiayı destekleyecek başka herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Söz konusu baskının dolaylı olarak uygulandığı düşünülse de, doğrudan müdahalenin müftü seçiminde Din İşleri Komisyonu Başkanı tarafından yapıldığı görülmüştür.

³⁹⁴ "A. Akaev: 'Iymanıbz Bolso, Irıkıbz Böksörböyt'", *Kırgız Tuusu*, 30.12.1993.

hac organizasyonundaki yolsuzluklar, KMDİ'deki kadrolaşma ve iç hesaplaşmalar, yetişmekte olan din adamlarına iş imkânı sağlayamama, farklı mezhep ve cemaatlere meydanı boş bırakma, KMDİ çalışanlarının siyasete karışmaları ve halkın dini ihtiyaçlarına ilgisiz kalmaları nedeniyle halkın KMDİ'den şikâyetçi olduğu ifade edilmiştir.³⁹⁵ Kanaatimizce, halkın KMDİ ve din adamları ile ilgili şikâyetlerini Din İşleri Komisyonuna iletmesi, Din İşleri Komisyonunun KMDİ'ye müdahalesine karşı toplumsal tepkinin neden oluşmadığını açıklığa kavuşturan örneklerden biri olmuştur. Başka bir ifadeyle, Din İşleri Komisyonunun KMDİ'ye müdahalesi söz konusu olduğu zaman, halk KMDİ kadar tepki göstermemiş, müdahaleye karşı herhangi bir baskı oluşturmamıştır. Bunda KMDİ'nin olumsuz imajı kadar, devletin her şeyi düzenleyen ve yöneten bir yapı olarak algılanması ve Din İşleri Komisyonunun faaliyetlerini gözetleyen ve denetleyen kurumların³⁹⁶ etkisizliği belirleyici olmuştur.

2.10. 14 Kasım 1996/319 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve Geçici Kararlar

Ülkedeki dini durumu "endişe verici" olarak tanımlayan Hükümet Kararnamesi'nin ardından din işleri ile ilgili devlet organı olarak kurulan Din İşleri Komisyonu, Cogorku Keneşin bazı milletvekilleri tarafından başlatılan ve dini alanı "düzenlemesi", dini hayatta görülen hızlı değişim ve dönüşüm sürecinin denetim altına alması amacıyla yönelik olan yeni Din Kanunu çalışmalarına katılmıştır. 1991 Din Kanunu "fazla liberal" bulunmuştur. Din İşleri Komisyonunun ilk Başkanı E. Kaptagaev bu konuda şöyle demiştir:

"[Y]ürürlükte olan Kanun beş yıl önce kabul edilmiştir ve onun hükümleri artık eskimiştir. Din ve devletin ayrılığı hükmü söz konusu olsa bile biz, başta din görevlilerinin yurt dışında eğitim görmesi veya farklı misyonerlerin faaliyet yürütmesi gibi konuları kendi akışına bırakamayız. Bizim için barış ve halkların dostluğu önemlidir. Bu nedenle, herhangi bir ithal okuldan herhangi birinin daha önce boş olan kafasında fundamentalist fikirlerden oluşmuş bir "patlayıcı karışım" (rus. "gremuçaya smes") ile ülkeye dönmesine izin verilmemelidir. Bu, uluslararası hukuka göre insan haklarının çiğnenmesi değildir. Bu, ülkenin güvenliği için alınmış sıradan bir tedbirdir. Kırgızistan laik bir devlettir ve umarım öyle kalır. Ayrıca şunu da belirtmeliyim ki, birçokları dinin devlet kurumlarından ayrılığını yanlış anlıyorlar. Evet, biz saf dini işlere karışmayız, ancak inananlar vergi ödeme mecburiyetinden şiddet ve halklar arası nefreti körüklememe yasağına uyma konusuna kadar tüm sorumluluklarıyla birer vatandaşlardır da."³⁹⁷

³⁹⁵ Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahilov, K.K. Mamataliev ve diğ., *Kratkiy Analiz Religioznoy Sistem v Kirgizstane*, s. 44-47.

³⁹⁶ Din İşleri Komisyonunun KMDİ'ye karşı tutumunu, genel olarak devlet kurum ve kuruluşlarının sivil toplum kuruluşlarına ve oluşumlarına karşı sergiledikleri tutumla birlikte değerlendirmek mümkündür. Devlet kurumlarının sivil toplum kuruluşlarına müdahalesini önleyen ne yasal düzenlemeler uygulanmakta, ne de bunu sağlayacak kurumlar devlet otoritesine karşı gelebilmektedir.

³⁹⁷ E. Kaptagaev, Din İşleri Komisyonu Başkanlığı görevinden ayrıldıktan sonra da din ve devletin birbirinden ayrılığı ilkesinin Kırgızistan'da yanlış anlaşıldığı kanaatini dile getirmeye devam etmiştir. Kaptagaev, din ve devletin birbirinden ayrılığı ilkesinin birçok kişi tarafından mutlak özgürlük ve devletin dini kontrol eden düzenlemelerin olmaması gerektiği şeklinde anlaşıldığını savunmuştur. Ona göre din ve

Toplumsal hayatta geleneksel dinlerle yenileri arasındaki tahammülsüzlüklerin gitgide artması da bizi çok endişelendirmektedir. İkincilerinde (yeni dinlerde) daha çok gençler yer almaktadırlar ve üzerlerinde basmaya (ayakları kirletmeye) bile değmez. Ancak bunu maalesef kutsal babaların hepsi idrak edemiyor. Mecburen uzlaşma arayacağız."³⁹⁸

Din İşleri Komisyonu Başkanının bu oldukça kibirli ve dini kurumları küçümseyici ifadelerinden de anlaşılacağı gibi hükümet, dini hak ve özgürlükleri sınırlandırma girişimlerini toplumsal barış ve huzur gerekçesine dayandırmış, sadece dışarıdan gelen misyonerleri kontrol etmekle kalmayıp yurt dışına dini eğitimi almak amacıyla çıkış yapan vatandaşları da denetim altına almayı amaçlamıştır. Nitekim Cumhurbaşkanı'nın 14 Kasım 1996/319 sayılı Kararnamesi ile bu yönde önemli bir adım atılmıştır.

"Kırgız Cumhuriyeti Vatandaşlarının Vicdan ve Din Özgürlüğünün Gerçekleştirilmesine Yönelik Çözümler ile İlgili" başlığı taşıyan Kararname'de,³⁹⁹ "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Kurumların Kayıt Altına Alınması ile İlgili Geçici Karar", "Dini Faaliyette Bulunmak Amacıyla Kırgız Cumhuriyeti'ne Gelen Yabancı Dini Temsilciliklerin ve Yabancı Uyruklu Vatandaşların Kayıt Altına Alınması ile İlgili Geçici Karar" ve "Din Eğitimi ile İlgili Geçici Karar"ların alındığı ve iki aylık süre içerisinde Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'nin yasal düzenlemeleri bu Kararname'de belirtilen kararlara uygun hale getirmesi belirtilmiştir.

Cumhurbaşkanı tarafından yayınlanan Geçici Karar'lardan biri olan "Dini Kurumların Kayıt Altına Alınması ile İlgili Geçici Karar", kurulduğu tarihe bakılmaksızın Kırgız Cumhuriyeti'nde bulunan tüm dini kurum, kuruluş ve birliklerin Din İşleri Komisyonunda kayıt olma zorunluluğu getirmiş ve dini kurumların kayıt olmadan faaliyet yürütmelerini yasaklamıştır. Dolayısıyla 1991 Din Kanunu'nda, dini kurumların ancak tüzel kişiliğe sahip olması için yaptırmaları gereken kayıt işlemleri, tüzel kişilik istemeyen dini kurumlar için de zorunlu hale getirilmiştir. Karar'da, dini kurumların kayıt olabilmesi için en az 10 erişkin kişiye sahip olma koşulu getirilmiş, dini birliklerin ise, ancak bu kararname çerçevesinde kaydedilmiş en az iki dini kurumu bünyesinde bulundurması durumunda kayıt olabileceği belirtilmiştir. Dini kurumların kayıt olabilmeleri için ise: (3. m.), ekte tüzüğün yer aldığı kurucu kurulun toplantı kararı ve dini kurumu veya birliği oluşturma inisiyatifi taşıyan kişilerin listesinin bulunduğu başvuru dilekçesi istenmiştir. Tüzüğün, dini kurumun amaçları, görevleri, bulunduğu yer ve faaliyet yürüttüğü bölge;

devletin ayrılığı ilkesi, devletin dini kurum ve kuruluşların birey, toplum ve devleti ilgilendiren faaliyetlerini göz ardı edeceği anlamına gelmez. Bkz. Emilbek Kaptagaev, "O Konseptual'nın Osnovah Gosudarstvenno-Religioznih Otnoşeniy", *Erkin-Too*, 16.08.2001.

³⁹⁸ *Veçerniy Bişkek*, 05.08.1996. İtalikler bize aittir.

³⁹⁹ *CEHTM*.

dini tabiiyeti; oluşum ve yönetim yapısının usul ve esasları; yönetici organların tayin edilmesi ve yetki süresinin usul ve esasları; maddi durumu, maddi imkânlarının kaynakları, dini kurumun içerisindeki mülkiyet ilişkileri ve diğer kurumlarla ilişkileri; yeniden oluşumu veya lağvedilmesi ve faaliyet yürütmesi için gerekli diğer bilgileri içermesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca eğer dini kurum yapısal olarak başka bir dini kuruma bağlıysa, bu durumun tüzükte belirtileceği ve ilgili kurumun kaydının ancak kendisinin bağlı bulunduğu kurumun başvurusu üzerine yapılabileceği ifade edilmiştir. Dini kurumun oluşturulması halinde ise, kullanılacak binanın kullanım hakkı ve inisiyatif sahipleri, yönetici ve yardımcıları ile ilgili bilgiler (telefon, adres, doğum tarihi, oturduğu yer, mesleği ve mevkisi gibi) ve talep edilmiştir (4-5. m.). Karara göre Din İşleri Komisyonu, bir aylık süre içerisinde dilekçeyi inceleyerek herhangi bir engel bulunmaması halinde dini kuruma -kayıt olduğuna dair- bir belge (Form No. 1) verir. Din İşleri Komisyonu, takdim edilen belgelerin gerçekliğini denetleme ve gerektiğinde ek bilgi isteme yetkisine sahiptir. Eğer dilekçe ve istenen belgeler bu Karar'da belirtilen hükümleri ihlal etmek suretiyle verilmişse, Din İşleri Komisyonu onları değerlendirmeksizin başvuru sahibine iade eder (6-7. m.). Bunun yanı sıra Karar'ın 8. maddesine göre, "eğer faaliyetleri, Kırgız Cumhuriyeti'nin yasalarına uygun değilse, devlet ve toplum güvenliğine,⁴⁰⁰ toplumsal istikrara, etnik ve dinler arası barışa, toplumsal düzene, halk sağlığı ve ahlakına tehdit oluşturursa, dini kurumlar ve onların birlikleri ve dini yapıtların kayıt işlemleri reddedilebilir", 9 ve 10. maddelere göre de, faaliyet yürüten dini kurumlarla ilgili söz konusu koşulların oluşması durumunda Din İşleri Komisyonu, ilgili kurumun kaydını iptal edebileceği gibi, belli bir süre için ilgili kurumun faaliyetlerini durdurma kararı alabilir veya faaliyetleri durdurmaksızın eksikliklerin giderilmesini isteyebilir. Kaydın iptali konusundaki Din İşleri Komisyonunun kararı yargıya taşınabilir (11. m.), ayrıca kaydı yapılmış dini kurum ve kuruluşlar, kararın 3. maddesinde belirtilen hususlar ile ilgili değişiklikler konusunda her yıl Din İşleri Komisyonunu bilgilendirmek mecburiyetindedirler (12. m.). Dini kurumların tüzel kişiliğe sahip olabilmeleri için Adalet Bakanlığınca kayıt olmaları gerekmektedir (13. m.). Görüldüğü gibi, bu Karar'la 1991 Din Kanunu'nda (8. m.) dini kurumların tüzel kişiliğe sahip olabilmeleri için belirtilen koşullar -tüzel veya gerçek- tüm dini kurumlar için zorunlu hale getirilmiş ve kayıt olmadan dini

⁴⁰⁰ Devlet tarafından ilk defa bu Kararname'de, dini kurumların tescili konusunda ortaya attığı "toplumsal güvenlik" kavramı ve "toplumsal güvenliğe uygunluk" koşulu daha sonra birçok yasal düzenlemelerde yer bulmuştur. Çalışmamızın ileriki kısımlarında da görüleceği gibi, 1993 Din Kanunu'nda hiç bahsedilmemiş olmasına rağmen bu koşul, genellikle dini kurumları ve faaliyetlerini durdurmak veya sınırlandırmak için kullanılmıştır.

faaliyette bulunmak yasaklanmıştır. Ayrıca kayıt olmak için dini kurumlardan (kurucu üyeler hakkında istenen bilgiler gibi) daha teferruatlı bilgiler istenmiş ve Din İşleri Komisyonuna daha fazla bilgi isteme ve bu bilgilerin gerçekliğini denetleme yetkisi verilmiştir.⁴⁰¹

Misyoner faaliyetlerini denetlemek amacıyla kabul edilen "Dini Faaliyette Bulunmak Amacıyla Kırgız Cumhuriyeti'ne Gelen Yabancı Dini Temsilciliklerin ve Yabancı Uyruklu Vatandaşların Kayıt Altına Alınması ile İlgili" Geçici Karar'da ise, bu tür kurum ve kişilerin faaliyet yürütebilmeleri için Din İşleri Komisyonunda kayıt yaptırmasının zorunlu olduğu, misyonerlik başta olmak üzere her türlü dini faaliyetin gerekli şekilde kayıt olmadan yapılmasının yasak olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu karara göre, yapı itibarıyla yabancı dini kurumlara bağlı olan veya yönetiminde yabancı uyrukluları bulunduran dini kurumlar yabancı dini kurumların temsilcileri olarak kayıt işlemine tabii tutulurlar. Misyoner gruplar ve onların şube veya temsilciliklerinin de bulunduğu yer ve faaliyet alanlarını göstererek ayrıca kayıt olması gerekir (1-2. m.). 3. maddeye göre, yabancı dini temsilciliğin kayıt olabilmesi için: dini kurumun bulunduğu yer, dini tabiiyeti, yönetim organları ve yönetim yapısı, diğer ülkelerde temsilciliklerinin olup olmadığı ile ilgili bilgiler ve Kırgız Cumhuriyeti Anayasası ve yasalarına uyacağına, Kırgız Cumhuriyeti'nin geleneksel ahlaki temellerine ve geleneklerine saygı duyacağına dair sorumluluklarını⁴⁰² içeren bir dilekçe (Form No. 2) ile Din İşleri Komisyonuna başvurması gerekir. Dilekçe ile birlikte ekte şu bilgilere yer verilmelidir:

Temsilciliğin temel amaç ve görevleri;
Bulunduğu yer ve muhtemel faaliyet yürüteceği bölge;
Yönetim yapısı ve yönetimin yetki süresi;
Maddi kaynakları ve mülkiyet ilişkileri;
Temsilciliğin ve temsilcilik tarafından kurulan yapıların lağvedilmesinin şekli;
Temsilciliğin çalışanları (adı, soyadı, baba adı, doğum tarihi, uyruğu, ikametgâh adresi, Kırgız Cumhuriyeti'nde oturduğu adresi, eğitim durumu ve önceki çalıştığı yer).

Karar'ın 4-7. maddelerinde, önceki (Birinci) Karar'ın 4-8. maddelerindeki hükümlere yer verilmiş, herhangi bir engelin bulunmaması durumunda Din İşleri Komisyonu tarafından temsilciliğe faaliyet yürütme hakkı tanıyan belgenin verileceği belirtilmiştir (Form No. 3). Ancak kayıt işleminin yapıldığını onaylayan bu belgenin, en fazla bir yıl için verildiği ve bu sürenin dolması ile birlikte temsilciliğin, kayıt işlemini

⁴⁰¹ Bkz. *Aynı yer*.

⁴⁰² Yabancı dini kurumların kayıt yaptırmak için dilekçe olarak sunabilecekleri bir form hazırlanmıştır. Bu formda, yabancı dini kurumların Kırgız Cumhuriyeti Anayasası ve yasalarına karşı sorumluluklarını belirten şu ifadeler yer almıştır: "...biz (yönetim), dini temsilciliğin, Kırgız Cumhuriyeti Anayasası ve yasalarının hükümlerine uyacağına, Kırgızistan'ın adet ve geleneklerine saygı duyacağına ve toplumsal güvenliği, halk sağlığı ve ahlakını tehdit edecek davranışlarda bulunmayacağına dair sorumluluğu üstleniriz."

yeniden yaptırmasının mecburi olduğu ifadesine yer verilmiştir (7. m.).⁴⁰³ Ayrıca 4. maddede, Din İşleri Komisyonunun yabancı dini temsilcilikler ile ilgili olarak devlet ve sivil toplum kuruluşlarından ek bilgi alabileceği hükmüne yer verilmiş, 6. maddede ise, temsilciliğin faaliyetleri devlet ve toplum güvenliğine, etnik ve dinler arası barışa, halkın sağlık ve ahlakına tehdit oluşturması durumunda, ilgili temsilciliğin kaydının reddine karar verilebileceği gibi, temsilciliğin faaliyet alanlarının sınırlandırılabilceği belirtilmiştir. Dolayısıyla devlet, ülkenin bazı bölgeleri için tehlikeli olan dini faaliyetlerin bazı bölgeler için tehlikeli olmadığı kanaatini taşıdığını ortaya koymuştur.

Yukarıdaki Karar'da olduğu gibi Din İşleri Komisyonu, Kırgız Cumhuriyeti yasalarını ihlal eden, kayıt dilekçesinde ve dilekçe ek'inde belirtilen koşullara uymayan veya faaliyetleri devlet ve toplum güvenliğini, toplumsal istikrarı, etnik ve dinler arası barışı, toplumsal düzeni, halk sağlığı ve ahlakını tehdit eden yabancı dini grupların kayıtlarını iptal edebilmekte, belli bir süre faaliyetlerini durdurabilmekte veya faaliyetlerini durdurmadan eksikliklerin giderilmesini isteyebilmekte veya faaliyet alanları sınırlandırılabilir ve Din İşleri Komisyonunun bu kararı yargıya taşınabilmektedir (8-9. m.).

Karar'a göre dini faaliyet yürütmek amacıyla Kırgızistan'a gelen yabancı uyruklu kişilerin de Din İşleri Komisyonu veya onun yetkilendirdiği kurumlara (Form No. 4)⁴⁰⁴ kayıt olması gerekmektedir ve kayıt olmadan faaliyet yürütmeleri yasaktır. Uygun bulunması durumunda yabancı uyruklu kişilere dini faaliyette bulunma hakkı tanıyan bir belge verilmektedir (Form No. 3). Yine yabancı uyruklu kişilerin, toplum güvenliği, toplumsal istikrar, etnik ve dinler arası barış, toplumsal düzen, halk sağlığı ve ahlakına tehdit oluşturması durumunda faaliyet alanları ya sınırlandırılmakta ya da kayıt işlemleri reddedilmektedir (12. m.). Herhangi bir yabancı uyruklu kişinin faaliyetlerinde Kırgız Cumhuriyeti'nin yasalarına veya bu kararda belirtilen hükümlere aykırı bir husus saptanması durumunda Din İşleri Komisyonu, söz konusu kişinin sorumluluğu tabi

⁴⁰³ Oysa yerel dini kurumlara verilen belgenin süresi belirtilmemiş ve sadece ilgili Kararname'nin 3. maddesinde belirtilen bilgilerde meydana gelen değişikliklerle ilgili her yıl Din İşleri Komisyonun bilgi vermesi istenmiştir. Bu da devletin, yurt dışından gelen dini grupları daha yakından kontrol etme istediğini ortaya koymuştur.

⁴⁰⁴ Dini faaliyette bulunmak amacıyla Kırgızistan'a gelen yabancı uyruklu kişilerin doldurarak Din İşleri Komisyonuna başvurmaları gereken formda (Form No. 4) kişinin adı, soyadı, doğum tarihi, doğum yeri, uyruğu, memleketindeki ikamet adresi, Kırgızistan'daki ikamet adresi, Kırgızistan'da bulunma süresi ve geliş amaçları ile ilgili bilgi istenmiş, ayrıca formun sonunda -form No. 2'de de görülen- şu ifadeler yer verilmiştir: "...bununla birlikte Kırgız Cumhuriyeti Anayasası ve yasalarının hükümlerine uyacağıma, Kırgızistan halkının adet ve geleneklerine saygı duyacağıma ve toplumsal güvenlik, halkın sağlığı ve ahlakına tehdit oluşturabilecek davranışlarda bulunmayacağıma dair gereken sorumluluğu üstleniyorum."

tutulması için ilgili devlet organlarına öneride bulunabilir⁴⁰⁵ (13. m.). Din İşleri Komisyonu, dini faaliyette bulunmak amacıyla Kırgızistan'a gelen dini temsilcilikler ve yabancı uyruklu kişilerin dizelgesini tutar. (14. m.). Tüzel kişiliğe sahip olabilmeleri için yurt dışından gelen temsilcilikler Adalet Bakanlığınca kayıt olurlar (15. m.).⁴⁰⁶

Cumhurbaşkanı'nın 319 sayılı kararnamesinde alınan kararlardan birisi de "Din Eğitimi ile İlgili Geçici Karar" olmuştur. 1991'den itibaren hızlı bir şekilde artan din eğitimi kurumlarını ve faaliyetlerini, ayrıca din eğitimi için yurt dışına çıkış yapan vatandaşları kayıt altına almayı amaçlayan bu karara göre, ülkede bulunan tüm din eğitimi kurumları Din İşleri Komisyonuna kaydolmak zorundadırlar. Kırgız Cumhuriyeti vatandaşlarının başka ülkelerde din eğitimi görmesi, Din İşleri Komisyonu ile yapılan görüşmelere/anlaşmalara bağlı olarak gerçekleşir (1-2. m.). Din eğitimi kurumlarının Din İşleri Komisyonunda kayıt yaptırmaları için ekte şu bilgilerin yer aldığı bir dilekçe istenmektedir:

- eğitim kurumunun tüzüğü (Tüzükte kurumun adı ve bulunduğu yer; amaçları, görevleri ve eğitimin temel biçimi; dini tabiiyeti; organları ve yönetim şekli; maddi kaynakları ve kurucularla mülkiyet ilişkileri; eğitim kurumunun yeniden yapılanma veya lağvedilmesinin şekli ile ilgili bilgiler yer almalıdır);
- kurucuların ilgili kararının kopyası;
- öğretim programının tamamı;
- maddi kaynakların bulunduğu tasdiki;
- eğitimin yapılacağı yapının bulunduğu ve eğitim için uygun olduğuna dair yetkili kurumun raporu (3. m.).

Karar'ın 4. maddesinde: "Din İşleri Komisyonu, kendisine sunulan belgelere göre öğretim koşulları ve öğretim programlarının belirlenen taleplere uyup uymadığını yerinde denetler" ifadesine yer verilmiş, ancak bu "taleplerin" neler olduğu belirtilmemiştir. Eğer bu "taleplerin": "devlet ve toplum güvenliğine, etnik ve dinler arası barışa, halk sağlığı ve ahlakına uyma" talepleri olduğu düşünülse bile, Din İşleri Komisyonunun -aslında her üç karar için de geçerli olan- devlet ve toplum güvenliği, etnik ve dinler arası barış, halk sağlığı ve ahlakı gibi soyut kavramları tanımlama sorunuyla karşı karşıya kaldığını, dolayısıyla adliye organlarını daha yakından ilgilendiren bu konuda Din İşleri Komisyonu tarafından alınan kararların her zaman sorun oluşturma ihtimalinin olduğunu söylemek mümkündür.

Din İşleri Komisyonu gerekli araştırmalarda bulunduktan sonra uygun bulursa ilgili din eğitimi kurumuna faaliyet hakkı tanıyan bir belge verir (Form No. 5). Karara

⁴⁰⁵ Bu düzenleme ile Din İşleri Komisyonuna, dini kurumlar ve dini faaliyette bulunmak amacıyla ülkeye gelen kişileri kayıt altına almaktan daha fazla fonksiyon yüklendiği ortaya çıkmıştır.

⁴⁰⁶ CEHTM.

göre, yukarıda belirtilen hususlarda herhangi bir eksikliğin bulunması veya ilgili kurumun vereceği eğitimin devlet ve toplum güvenliğine, etnik ve dinler arası barışa, halk sağlığı ve ahlakına tehlike oluşturmaması halinde, Din İşleri Komisyonu kurumun kayıt başvurusunu reddedebilir (6-7. maddeler). Din İşleri Komisyonu din eğitimi kurumlarını kontrol etme, gerekli görürse eksikliklerle ilgili uyarıda bulunma, din eğitimi kurumunun faaliyetlerini durdurma veya izin belgesini iptal etme yetkisine sahiptir (8. m.). 9. ve 10. maddeye göre, öğretim programı ve eğitim koşullarına uyulmaması durumunda Din İşleri Komisyonu, din eğitimi kurumunun izin belgesini iptal edebilir ve Din İşleri Komisyonunun bu kararları yargıya taşınabilir. Yukarıda "Dini Kurumların Kayıt Altına Alınması ile İlgili" Karar'da görüldüğü gibi, din eğitim kurumları 3. maddede yer alan bilgilerin değişikliği ile ilgili olarak her yıl Din İşleri Komisyonuna rapor vermekle yükümlüdürler (11. m.).

Söz konusu kararın getirdiği düzenlemelerden birisi de, Kırgız Cumhuriyeti vatandaşlarının yurt dışında din eğitimi alması ile ilgili olmuştur. Buna göre, din eğitimi almak amacıyla yurt dışına çıkacak vatandaşlar (ad; soyad; baba adı; cinsiyeti; doğum tarihi; doğum yeri; uyruğu; vatandaşlığı; (din eğitimi dâhil) eğitim durumu; eğitim kurumunun adı ve bulunduğu yer; fakülte veya bölümü; kaydolduğu ve mezun olduğu tarih; mesleği ile ilgili bilgilerin yer aldığı) bir form (Form No. 6) doldururlar, forma da *Kırgız Cumhuriyeti'nde kaydolmuş ilgili dini kurumun tavsiye mektubu* eklenir. Din İşleri Komisyonu incelemelerde bulunduktan sonra vatandaşın diğer ülkelerdeki dini merkez veya eğitim kurumlarında eğitim alıp almamasına dair gerekli kararı verir ve bu karar ilgili vatandaşın yurt dışı çıkış vizesinin alınmasına temel teşkil eder (12. m.). Eğer yurt dışında verilecek eğitim devlet ve toplum güvenliğine, etnik ve dinler arası barışa tehdit oluşturursa ve halkın geleneksel ahlaki birikimine ters düşerse, Din İşleri Komisyonu din eğitimi amacıyla yurt dışına çıkış isteğini reddedebilir (13. m.). Din İşleri Komisyonuna, ülkede bulunan din eğitimi kurumlarının dizelgesini tutar ve yurt dışında din eğitimi almakta olan öğrencilerle ilgili bilgi bankası oluşturur (14. m.). Tüzel kişiliğe sahip olmak için ise, din eğitimi kurumları Adalet Bakanlığında kayıt olurlar (15. m.).⁴⁰⁷

Görüldüğü gibi iktidar, yerli ve yabancı dini grup ve hareketlerin faaliyetlerini denetim altına almaya imkân tanıyan ve bu konuda Din İşleri Komisyonuna önemli yetkiler veren bir karar almıştır. Aslında dini alanın kontrol altına alınacağının ipuçlarını dönemin Cumhurbaşkanı A. Akaev, Kararname'nin yayınlanmasından bir ay önce vermiş, Koçkor'daki bir caminin açılışında şöyle demiştir:

⁴⁰⁷ CEHTM.

"Devlet, dinin ne tür amaçlar güdüp ne tür toplumsal işlev göreceği konusunda ilgisiz kalamaz [...] Bence, din devletten ayrıdır hükmünü kötüye kullanılarak halk arasında yanlış işler yapılmaya, özellikle İslami kesimde, dini devlete karşı ayaklandırarak halkı devlet kurumlarına itaat etmemeye davet etme çabaları söz konusu olmaktadır. Küçük halkı "Müslümanlar" ve "devlet" diye ikiye bölmek tamamıyla zararlı bir iştir. Dinin de halk için hizmet etmesi gerektiği açıktır. [...] Günümüzün ihtiyaçlarına uygun olarak, dinlere ve dini kurumlara yönelik yeknesak bir devlet siyaseti yürütmek amacıyla geçen senenin Mart ayında hükümete bağlı Din İşleri Komisyonu oluşturulup çalışmalarına başlamış vaziyettedir. Devlet Komisyonu faaliyetlerini yoğunlaştırarak dinlerin ve dini faaliyetlerin, özellikle yurt dışından gelmekte olan misyonerlerin çalışmalarını güçlü bir şekilde denetlemesi gerekir. Özgürlüğün de sınırı vardır, sorumluluğu vardır"⁴⁰⁸

2004'e gelindiğinde Din İşleri Komisyonu yetkilileri, dini yapılanma sürecinin kontrolden çıkmasını ve radikal dini akımların ülkeye girmesini engellemek, ayrıca ülkede dini faaliyette bulunan yabancı uyruklu kişileri korumak amacıyla böyle bir yasal düzenlemeye gidildiğini, söz konusu Kararname'nin, dinle ilgili kanunu tamamlayarak geçiş döneminin ihtiyaçlarını yansıttığını, dini durumu hesaba katarak dini kurumların faaliyetlerini düzenlediği ve sonraki dönemlerde dini kurumlarla devlet ilişkisinin uyum içinde gelişmesi için temel oluşturduğunu savunmuş⁴⁰⁹ olsalar da, aslında bu kararların 1996'da E. Kaptagaev -ve daha sonra birçok Din İşleri Komisyonu Başkanı- tarafından "eskimiş" olarak tanımlanan 1991 Din Kanunu'na alternatif bir düzenleme olarak yapıldığını görmek mümkündür. Bu kararname ile tüm dini kurumların, misyonerlerin ve yurt dışına din eğitimi için çıkış yapmak isteyen vatandaşların Din İşleri Komisyonunda kayıt yaptırması zorunlu hale getirilmiştir.⁴¹⁰ Cumhurbaşkanı'nın bu Kararnamesi, devletin dini hayatı denetim altına alma ihtiyacını karşılamak amacıyla yayınlanmış ve Ö. Mamayusupov'un ifadesiyle "din ve dini kurumlara yönelik aktif siyaset yürütmek için uygun hukuki temeli"⁴¹¹ oluşturmuştur.

1991 "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun'un aksine bu kararname, başta yabancı uyruklu kişiler olmak üzere tüm dini kurum ve kuruluşlara, yapısı ve faaliyetleri hakkında devleti bilgilendirme zorunluluğu getirirken, aynı zamanda Din İşleri Komisyonuna bu kişi ve kurumların faaliyetlerini denetleme ve gerektiğinde faaliyet izinlerini iptal etme yetkisi vermiştir. Ancak 11 kişilik bir kadroya sahip Din İşleri Komisyonunun, sayıları gittikçe artan dini kurum ve kuruluşların çalışmalarını,

⁴⁰⁸ "Ruhiy Kazınabızga Cölök Bolçu Iyık Cay", *Kırgız Tuusu*, 15.10.1996.

⁴⁰⁹ Bkz. C.T. Botoev, Ö.Ş. Mamayusupov, K.S. Murzahalilov, "Pravovie Problemy Vzaimootnoşeniya Gosudarstva i Religii v Kirgizstane", s. 144.

⁴¹⁰ 2000 yılında E. Kaptagaev, söz konusu Kararname'nin, tüzel kişiliğe sahip olmadan faaliyet yürütmek isteyen dini kurumları baskı ve takipten kurtarmak, Adliye organlarında kayıt olmadan dini faaliyette bulunmaları için yasal temel oluşturmak için kabul edildiğini belirtmiştir. Bkz. Emilbek Kaptagaev, "O Konseptual'nih Osnovah Gosudarstvenno-Religioznih Otnoşeniya", *Erkin-Too*, 16.08.2001.

⁴¹¹ Ö.Ş. Mamayusupov, *Voprosy (Problemy) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 70.

misyonerlerin faaliyetlerini denetlemede yetersiz kaldığı görülmüştür.⁴¹²

Özetle bu dönemde, bağımsızlıktan itibaren dinle ilgili uygulanan ılımlı politikanın getirdikleri ve götördükleri tartışılmaya başlanmış, kontrolsüz bir şekilde gelişme gösteren din alanındaki sorunlar devleti müdahaleye zorlamıştır. Ö. Mamayusupov'un:

"1996'nın başına doğru ortaya çıkan durum, din alanında meydana gelmekte olan sorunlara devletin müdahale etmemesi gerektiği konusundaki illüzyonların terk edilmesinin zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Devletin kendini alıkoymaması, inanan ve inanmayan bütün vatandaşların çıkarları nedeniyle bu alanda meydana gelmekte olan süreçlere aktif olarak katılması gerektiği açıkça anlaşılmıştır"⁴¹³

ifadesi, Cumhurbaşkanı Kararnamesi'nin neden kabul edildiğini açıkça ortaya koymuştur.⁴¹⁴ Bu kararname, devletin din politikasının dönüm noktasını oluşturmuş, devleti gözlemci konumundan çıkarıp, katılımcı ve müdahaleci konumuna taşımıştır. Nitekim Din İşleri Komisyonu yetkililerinin 11 Temmuz 2006 tarihli Kırgız Ruhu gazetesinde, "Mamleket Cana Din: Din Tutuu Cana Dinge İşenüü Ukuktarının Tegeregindegi Köygöylüü Maseleler" başlığıyla yayınladıkları makalede, bu Kararname'nin kabul edilmesinin ardından "devletin dini çevredeki duruma aktif etki etme sürecinin başladığı" belirtilmiştir.

2.11. "Vahabizm Tehdidi" ve Devlet

1991'den itibaren dine karşı uygulanan özgürlükçü politikalar sonucunda, çeşitli dini hareketlerin faaliyet yürüttüğü ve devletin kontrol etmekte güçlük çektiği bir dini yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapı içerisindeki siyasal İslami oluşumların devletle olan ilişkisi çalışmamızın temel konularından biri olmuştur. Her ne kadar basın-yayında İslami değerlerin toplumsal ve siyasi ilerleme için vazgeçilmez olduğu, devletin bu yönde adım atması gerektiği,⁴¹⁵ Anayasa'da "Kırgızistan, Demokratik Müslüman bir devlettir" ifadesine

⁴¹² Din İşleri Komisyonu 1996'da 5, 1998'de 7, 2001'de 9, 2003'te de 11 kadroya sahip olmuştur. Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznih Prav i Svobod*, s. 100. Din İşleri Komisyonu Başkanlarından Ö. Mamayusupov, devlet organlarını din konusunda koordine eden bir organ olarak Din İşleri Komisyonunda tek bir kişinin çalışmasının bile yeterli olduğunu savunurken (04 Haziran 2008 tarihinde yaptığımız mülakattan), Din İşleri Komisyonunda uzman olarak görev ayapan C. Botoev ise, ülkenin büyüklüğü ve Din İşleri Komisyonunun fonksiyonlarının çokluğu göz önünde bulundurduğunda 11 kişilik kadronun yetersiz olduğunu ileri sürmüştür (7 Haziran 2008'de yaptığımız mülakattan).

⁴¹³ Ö.Ş. Mamayusupov, "Religioznaya Situatsiya v Kırgızskoy Respublike", s. 31-32.

⁴¹⁴ 4 Haziran 2008'de yaptığımız mülakatta Ö. Mamayusupov, 1991'den itibaren din alanında ortaya çıkan karmaşıklığı düzene sokmak ve ülkedeki İslam ve Pravolsav Hristiyanlığının -misyoner grupları tarafından- "deformasyonunu" durdurmak için Geçici Kararlar'ın kabul edildiğini, kendilerinin de söz konusu Geçici Kararlar ve diğer yasal düzenlemelere dayanarak 1996'dan itibaren misyoner grupları on kat azalttıklarını, misyonerlerin ayaklarına "baltayla vurduklarını", "ağlattıklarını" ve gruplar halinde sınır dışı ettiklerini, Din İşleri Komisyonunun hep misyonerlerle ilgilendiğini ifade etmiştir.

⁴¹⁵ Bkz. Tursunbek Akunov, "İslamdık Döölöttördön Demokratiyaga", *Res Publica*, 10-16.06.1997.

yer verilmesi, resmi din olarak da İslam'ın ilan edilmesi ve şeriat kurallarının uygulanması önerileri⁴¹⁶ yer alsa da, ülkede bağımsızlığın ilk yıllarında güçlü bir siyasal İslamcı hareket gözlenmemiştir. Buna karşın "siyasal İslam tehlikesi" halkın olduğu kadar devletin de gündeminde her zaman var olmuş, devlet ise, toplum ve devlet için "tehlikeli" olduğuna inandığı İslami söylemleri tanımlamada, belli bir politika geliştirmede ve devlet organları arasındaki işbirliğini sağlamada yetersiz kalmıştır. İktidarın İslami hareketleri bir tehdit olarak algılamasında Tacikistan, Özbekistan ve Rusya'da yaşanan ve İslamcı örgütlerin katıldığı çatışmalar ve bu çatışmalar sonucunda söz konusu ülkelerin geliştirdikleri güvenlik algıları etkili olmuştur. Bu ülkelerde yaygın olan ve siyasal -belli ölçüde militan- İslamcı hareketleri "vahabi" olarak algılama ve adlandırma eğilimi, Kırgızistan'daki iktidarlar ve basın yayın organları tarafından da benimsenmiştir.

Kırgızistan'da "Vahabizm" (ve "vahabi", rus. "vahabist") kavramı, halk arasında, bilimsel çalışmalarda ve iktidar tarafından herhangi bir tanımlı yapılmaksızın resmi belgelerde sıkça kullanılan bir kavram olarak ön plana çıkmıştır.⁴¹⁷ Ancak bağımsızlığın hemen ardından yapılmaya başlanan "vahabi" tartışmaları, ilk olarak bazı İslam din adamlarının "vahabi" oldukları ve siyasal İslamcılığın Kırgızistan'daki temsilciliğini yaptıkları şeklinde başlamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1987'den 1991'e kadar Kırgızistan'ın Kadısı olarak görev yapan ve İslam Merkezi'nin kurucusu olan Sadıkcın Kamalov'un "vahabi" olduğu, İslam'ı siyasal amaçları için kullandığı ve İslam devleti kurma ideolojisine sahip olduğu iddiaları yaygınlaşmıştır. S. Kamalov'un kendisi ise, bir gazeteyle verdiği mülakatta:

"Bizzat şeriatın kendisi Müslüman için kanundur ve onun Anayasa'da belirtilmesinin anlamlı olmadığını düşünüyorum. İslam'ın ve diğer dinlerin bazı kısımlarının Anayasa'da yer almasına devletin, en önemlisi halkın hazır olduğu zaman da gelecek. Ancak bu, yeryüzünde savaşın, hüznün, annelerin gözyaşının olmadığı, en büyük cezanın halkın nefreti olduğu sonraki nesillerin zamanında geçerli olabilir. Ancak o zaman biz Allah'ın kanunları doğrultusunda yaşadığımızı söyleyebiliriz. Şuanda ise, halk buna hazır değil. 70 seneden fazla ateizm eğitimi hüküm sürmüştür. Ayrıca bu konunun tartışılması da doğru değil. Çünkü ülkede diğer dinlere inananlar da yaşamaktadır ve her ne kadar dinler özü itibarıyla birbirine benzese de, bu onlar arasında birbirlerine karşı güvensizlik yaratır. O halde zaman her şeyi yerine koyar"⁴¹⁸ demiştir.

"Vahabilik" tartışmaları, 1996'nın sonunda Kırgızistan Müslümanları Kurultayı'nın

⁴¹⁶ Bkz. Egemberdi Ermatov, "Ruhu Cardı Ölkö Özgörböyt", *Kırgız Ruhu*, 7-13.05.1997; Düyşön Abdıladaev, "Alla Taala Senin Düyñön", *Aalam*, 29.03.1993.

⁴¹⁷ Nitekim ülkedeki dini durum ile ilgili geniş bir değerlendirmeye yer verilen Cumhurbaşkanı'nın 345 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Durum ve Dini Alana Yönelik Devlet Politikasının Oluşturulmasında Devlet Organlarının Görevleri ile İlgili" Kararname'de de "vahabilik"ten ve ülkedeki hissedilir etkisinden söz edildiğini daha önce görmüştük.

⁴¹⁸ Rısbek Omurzakov, "Blagoslovlyayu Gazetu 'Res Publica' v Den Ee Çetvertoy Godovşını", *Res Publica*, 20.02.1996.

yapılması ve KMDİ'nin yeni yönetiminin seçilmesinin ardından yeni yönetim ile eski yönetim arasında karşılıklı suçlamalarla devam etmiştir.⁴¹⁹ Vahabiliği Orta Asya'da yaşanan çatışmaların temel nedeni olarak gören KMDİ yetkilileri, Kırgızistan'daki Vahabilerin Sünnilerle barışma ve Sünnileri kendilerine çekme çabası içerisinde olduklarını, Kırgızistan'da vahabizm tehlikesinin olmadığına dair bildiriler yayınlattıklarını ileri sürmüşler ve vahabiliğin Kırgız toplumu için tehlikeli olduğunu savunmuşlardır.⁴²⁰

KMDİ yetkilileri, bu konunun devleti yakından ilgilendirdiğini ileri sürerek tartışmalara devlet adamlarını da çekmeye çalışmışlardır. Dönemin müftü yardımcısı Kudratullo Abdurahmanov, 1997'nin sonunda Cumhurbaşkanı A. Akaev, Başbakan A. Cumagulov başta olmak üzere F. Kulov, L.B. Gudniçenko, E. Kaptagaev gibi devlet adamlarına ve milletvekillerine de gönderdiği "Ah! Vah...abizm" başlığı taşıyan mektupta,⁴²¹ KMDİ'nin, bazı gazetelerde çıkan, eski müftü ve yardımcılar başta olmak üzere bazı din adamlarının vahabi oldukları ve vahabiliği yaygınlaştırdıkları ile ilgili iddiaları araştırma kararı aldığını, 4 aylık araştırma sonucunda önemli veriler elde edildiğini, vahabi oldukları ileri sürülen müftü yardımcısı (Ulamalar Keneşi üyesi) R. Kasimov, müftü yardımcısı (Ulamalar Keneşi üyesi) S. Dosbolov ve Oş İl Kadısı S. Abduvahidov ile ilgili yeterli delil elde edilemediğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra eski müftülerden S. Kamalov'un 1991'de basılan "İslam Dini Nedir?" kitabında vahabiliğin propagandasını yapan hususları tespit ettiklerini ifade eden Kudratullo Abdurahmanov, kitapta yer alan "ölen kişi için Kuran okumanın bir faydası yoktur" ifadesini, toplumun geleneksel inançlarını sarsmaya, halkı bölmeye yönelik olarak değerlendirmiş ve Kamalov'un vahabi olduğunu savunmuştur. Ayrıca Kudratullo Abdurahmanov, vahabizm gibi toplumun bütünlüğü ve devlet egemenliğini tehdit eden, sivil savaşa yol açabilecek bir hareketin temsilcisi olarak tanımladığı S. Kamalov'un, kendi İslam Merkezini, KMDİ'nin yapısal bir organı olarak Din İşleri Komisyonu ve adliye organlarında tescil ettirmiş olmasının son derece tehlikeli olduğunu savunmuştur. 18 Ocak 1997 tarihinde yapılan Ulamalar Keneşinin toplantısında, söz konusu merkezin (KMDİ nezdinde) kurulması konusunun görüşüldüğü ve kurul üyelerinin çoğunluğunun buna karşı çıkması üzerine müftünün kararnameyi imzalamadığını belirten Kudratullo Abdurahmanov, buna rağmen

⁴¹⁹ Bkz. O.A. Moldaliev, *Sovremennie Vizovi Bezopasnosti Kirgizstana i Tsentral'noy Azii*, Friedrich Ebert Stiftung, Bişkek, 2001, s. 88.

⁴²⁰ Bkz. B. Şamşiev, "Vahabizm Musulman Dininin İçinen Çıkkarı Üçün Ayabay Korkunuçtuu", *Res Publica*, 7-13.04.1998.

⁴²¹ Bkz. Kudratullo acı Abdurahmanov, "Ah! Vah...abizm", *Kırgız Ruhu*, 3-9.12.1997.

her türlü hileye başvurarak S. Kamalov'un, İslam Merkezin'i adliye organlarında KMDİ'nin bir organı olarak tescil ettirdiğini ileri sürmüştür. Mektubunda, vahabiliğin ülkenin özellikle güneyinde gün geçtikçe daha da hızlı bir şekilde yayıldığını, Özbekistan'dan gelen vahabilerin Kırgızistan gençlerini vahabi yaptıklarını vurgulayan Kudratulla Abdurahmanov, yetkililerden: 1. S. Kamalov'un İslam Merkezinin kapatılması ve izninin iptalini, 2. Sadıkcın Kamalov, Rahmatulla Kasımov ve Mamasabır Dosbolov'un Ulamalar Keneşi'nden ihraç edilmesini ve görevlerine son verilmesini, 3. Adalet Bakanlığı tarafından Suzak'ta faaliyet gösteren vahabilerin medresesinin izninin iptalini, 4. Vahabiliğe güçlü bir şekilde karşı koyabilme amacı doğrultusunda Kırgız Cumhuriyeti Milli Güvenlik Bakanlığı, KMDİ, hukukçular ve milletvekillerinden oluşan koordinasyon grubunun kurulmasını istemiştir. Müftü yardımcısı mektubunu: "vahabizmin Kırgızistan'da yayılmasına müsaade eden kişi, Kırgız Cumhuriyeti'nin, İslam dininin, Kırgızistan'daki tüm halkın düşmanı sayılacaktır. Ayrıca Kırgız Cumhuriyeti yasalarının, halkının ve Allah'ın önünde hesap verecektir" ifadeleri ile noktalamıştır. Müftü yardımcısının devlet organlarına yaptığı bu başvurunun sonuçları ile ilgili olarak her ne kadar yine Kudratullo Abdurahmanov'un kendisi, söz konusu istekleriyle ilgili gerekenlerin yapılması konusunda Cumhurbaşkanı A. Akaev'in Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev'i görevlendirdiğini, ancak Kaptagaev'in tam tersi bir istikamette davranarak vahabileri desteklediğini, vahabilere karşı mücadele edenleri görevlerinden aldığını savunmuş olsa da,⁴²² Kudratulla Abdurahmanov'un KMDİ'deki "vahabiler" ile ilgili girişimlerinin ardından İran'ın Bıшкеk Büyükelçiliği ve Müftiyat birer açıklama yayınlamışlardır.⁴²³ İran Büyükelçiliği, Kudratullo Abdurahmanov'un İran'ın Orta Asya'da vahabiliği yaydığı ile ilgili iddialarını yalanlarken, Müftiyat açıklamasında, Ulamalar Keneşi tarafından Kudratulla Abdurahmanov'un iddialarının değerlendirildiği ve bu iddiaların asılsız olduğuna karar verildiği, bu tür söylemlerin Müftiyat faaliyetlerine ve bazı İslam ülkelerinden gelen yardımlara karşı olumsuz düşüncelerin oluşmasına neden olduğu ifade edilmiştir.⁴²⁴

"Vahabilik" tartışmalarının yoğun olarak yapıldığı bu dönemde Cumhurbaşkanı A. Akaev, "vahabi tehdit" konusundaki tutumunu bir dergiye verdiği mülakatta dile getirmiştir. A. Akaev, vahabizm tehdidinin Kırgızistan'da mübalağa edildiğini, hakiki inanca ulaşmak isteyen Müslümanların yanlış olarak vahabi şeklinde adlandırıldıklarını

⁴²² Bkz. B. Şamşiev, "Kudratulla acı Abdurahmanov: Vahabizm Musulman Dininin İçinen Çıkkını Üçün Ayabay Korkunuçtuu II", *Res Publica*, 14-20.04.1998.

⁴²³ Bkz. "Obvinenie Na Poçve Neosvedomlennosti", *Slovo Kırgızstan*, 6-7.01.1998.

⁴²⁴ "V Kırgızstane Net Poçvı Dlya Vahhabizma", *Slovo Kırgızstana*, 17-17.01.1998.

belirterek ekstremizmin tek bir dinle eşit tutulmasının yanlış olduğunu, çünkü bütün dinlerde ekstremist grupların var olduğunu, belli bir inanç grubuna uygulanan baskının o grubun yer altına çekilmesi ve onları terörizme itmesi gibi olumsuz sonuçlar doğurabileceğini dile getirmiştir. Akaev'in:

"Ben şahsi olarak bizdeki birçok vahabi'ye saygı duyarım: onların arasında Sadıkcın hacı Kamaluddin gibi birçok aydın ve eğitimli kişiler vardır. Zamanında beni ülkenin cumhurbaşkanlığına aday olarak teklif eden de o olmuştur!⁴²⁵ Bence diğer Kırgız insanları gibi bizim vahabiler de ülkede barış istiyorlar. Bu nedenle bence bizim ülkedeki durumu Özbekistan ve Tacikistan'daki ile kıyaslamak yanlıştır. Bu ülkelerde dini ekstremizm sadece günümüzde değil geçmişte, Sovyet döneminde de sorun olmuştur. Eğer benim dini ekstremizmle herhangi bir sorunum yoksa neden ben onu suni olarak yaratayım"⁴²⁶

şeklindeki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, A. Akaev "vahabileri" "hakiki inanca ulaşmak isteyen Müslümanlar" olarak tanımlamış, ülkede "vahabilik tehdidinin" söz konusu olmadığı ve "vahabilere" baskı uygulanmaması gerektiği kanaatine sahip olmuştur.⁴²⁷

Ancak iki dönem Din İşleri Komisyonu Başkanlığı yapan ve "geleneksel" ve "geleneksel olmayan dinler" ayrımı yaparak Sünni İslam ile Pravoslav dininin desteklenmesini öngören Din Kanunu taslağı hazırlayan Colbors Corobekov'un "vahabi tehdit" ile ilgili görüşleri, A. Akaev'in görüşlerine uymamıştır. Obo gazetesinin 06.02.1998 tarihli sayısında yayınlanan "Cer Een Bolso Donuz Döbögö Çıgat" başlıklı makalesinde C. Corobekov, Karimov'un uyguladığı baskıcı politikadan kaçan vahabilerin, Kırgızistan'daki demokratik ortamdan faydalanarak Kırgızistan'a yerleştiklerini, Kırgızistan'da gençlere Vahabiliği aşıladıklarını, bu gençlerin de cenazelere gitmediklerini, çok eşli olduklarını, böylece halkın gelenekleriyle çatışarak toplumsal huzuru bozduklarını ve bunun da Anayasa'nın 9. maddesine⁴²⁸ aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Daha sonra:

⁴²⁵ Böylece A. Akaev, S. Kamalov'un 'vahabi' olduğunu ileri süren Müftiyat yetkililerinin görüşlerini paylaşmış, ancak onların aksine bunun yadırganacak bir durum olmadığı görüşüne sahip olmuştur. İtalikler bize aittir.

⁴²⁶ Igor' Rotar', "Bishkek Neither Oppresses Nor Protects Its Wahhabites", *Prizm*, Vol. 1. Issue 14 (July 16, 1999); Igor' Rotar', "Under the Green Banner: Islamic Radicals in Russia and the Former Soviet Union", *Religion, State and Society*, Vol. 30, No. 2, 2002, s. 47-48; Esenamanova, A.g.e., s. 60-61.

⁴²⁷ Cumhurbaşkanı'nın bu ifadeleri, belli ölçüde, hükümet tarafından 10 Ağustos 1995'te yayınlanan 345 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Durum ve Dini Alana Yönelik Devlet Politikasının Oluşturulmasında Devlet Organlarının Görevleri ile İlgili" Kararname'de dile getirilen "vahabilik tehdidi" ile ilgili hükümet görüşlerine de ters düşmüştür.

⁴²⁸ Anayasa'nın 9. maddesinde şöyle denilmiştir: "halkların barış ve huzur içinde bir arada yaşamasını bozabilecek davranışlar, etnik çatışmaların propagandası ve körüklenmesi Anayasa karşıtıdır." Aslında devlet "geleneksel olmayan" dinlerin propagandasını bu madde kapsamına alabilmek için 2003 yılında bu maddede değişikliğe gitmiştir. Yapılan Anayasa değişikliği sonucunda söz konusu madde "halkların barış ve huzur içinde bir arada yaşamasını bozabilecek davranışlar, etnik ve dini çatışmaların propagandası ve körüklenmesi Anayasa karşıtıdır" şeklinde değiştirilmiştir.

"Kendi akli tercihleri vasıtasıyla kaynaklardan araştırarak her hangi bir dini seçmek, koşulların buna neden olması veya sadece sempati duyarak bir dini tercih etmek vatandaşın bireysel hakkıdır. Bizim Anayasa'da bununla ilgili olarak 'Kırgız Cumhuriyeti'nde herkes dini, manevi ve örf-adet merasimlerini yerine getirme özgürlüğüne sahiptir' denilmiştir. Örneğin Dayırbek Kazakbaev Moon öğretisini beğenmiş, ona inanmıştır, bu onun kendi bileceği iştir ve ona birisinin karşı çıkarak Anayasal hakkını çiğnemeye hakkı yoktur. Bizi tedirgin eden ise, o çok sayıdaki mezhep, dini hareket ve öğretiler yasal çerçevede mi faaliyet yürütecekler, yoksa her biri kendince propaganda yaparak kendi bildiği namazını kılacaklar mı sorusudur. Onlar etnik ve dini barışa zarar verirler mi? Temel amaçları nelerdir? Dağda dinlerden habersiz kendi Tanrısına tapınan Kırgızlara dinlerini yayarak, onları kendi tanrılarına ibadet ettirmekle mi sınırlı kalacaklar, yoksa devlet bütünlüğünü bozma ve yarın bizi de Tacikistan'a benzetme gibi amaçları da var mıdır?"

sorularını soran Corobekov, Özbekistan ve Rusya'nın yeni dini hareketlere karşı bazı sınırlamalara gitmelerinin kendilerinin de sınırlamalara başvuracakları anlamına gelmediğini, ancak bütün sorunların, Din Kanunu'nun *eskimesi, yetersiz kalması ve günün koşullarına uymaması* nedeniyle zuhur ettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla Corobekov, toplumda ortaya çıkan yeni din anlayışı ve yorumların toplumsal gelenek, örf adet ve alışkanlıklara aykırı olduğunu ve bunun yasal boşluklardan kaynaklandığını savunmuştur. Her ne kadar Corobekov, Özbekistan ve Rusya'da olduğu gibi dini grup ve hareketlere sınırlamalar getirmeyi düşünmediklerini belirtse de, Din İşleri Komisyonu başta olmak üzere hükümetin (Corobekov'a göre "eskimiş, yetersiz ve günün ihtiyaçlarına cevap veremeyen") Din Kanunu'nda, Anayasa'da (2001 Anayasa değişikliğinde olduğu gibi) ve uygulamalarda sınırlamalara yer vermek suretiyle "güncel ihtiyaçlara cevap verirmenin gerekliliği" kanaati taşıdığını söylemek mümkündür. Milli Güvenlik Bakanlığına (daha sonra Milli Güvenlik Hizmeti) bağlı Dini Kurumlar Departmanı Başkanı T. Razakov'un Dünya İnsan Hakları Örgütü'nün Kırgızistan ile ilgili raporunda da yer alan: "Maalesef bizim Anayasa'da herkesin istediği dini seçmekte özgür olduğu yazılmaktadır. (Ancak) biz, vahabileri tespit etmeye, onları belirlemeye ve engellemeye yönelik etkili tedbirleri alıyoruz"⁴²⁹ sözü de, hükümetin bu konudaki tutumunu ortaya koymuştur. Ayrıca yukarıdaki hem hükümet hem de Cumhurbaşkanı kararnamesinde görüldüğü gibi, siyasal İslamcı hareketler devlet ve toplum için en ciddi tehdit olarak algılanmış ve 2000 yılından itibaren siyasal İslam söylemine sahip grup ve hareketlere baskı uygulanmaya başlanmıştır.

Dolayısıyla "vahabilik", sadece Kırgızistan ile sınırlı olmayıp tüm Orta Asya,

⁴²⁹ Human Rights Watch, *Naruşenie Prav Çeloveka v Stranah SNG*. <http://www.hrw.ru/russian/reports/world/1998/cis/topic71.html>. Ayrıca İnsan Hakları Örgütü'nün bu raporunda, Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi devlet yanlısı bir kurum olarak tanımlanmış ve KMDİ'nin, başkanlığını S. Kamalov'un yaptığı İslam Merkezini "vahabilikle" suçlayarak kapatılmasında ısrar ettiği belirtilmiştir.

Rusya ve diğer eski SSCB ülkelerinde (özellikle 1992-1997 yılları arasında Tacikistan'da yaşanan iç savaş ve 1993'ten günümüze kadar süren Kafkasya'daki çatışmalara bağlı olarak ve Suudi Arabistan'dakinin aksine) siyasal İslam'ın karşılığı olarak kullanılırken,⁴³⁰ bu düşünceye sahip kişi de "vahabist" olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde devlet kurum ve yetkililerinin "vahabilik" ile ilgili ortak bir görüşe sahip olduğunu da söylemek güçtür. Din İşleri Komisyonu Başkanlarından Ö. Mamayusupov tarafından 2003 yılında hazırlanan raporda vahabizm, İslam dünyasındaki Batılılaşma hareketlerine karşı bir tepki, Sünniliği destekleyen bir hareket olarak tanımlanırken, aynı raporun devamında vahabizm, İslam'daki yenilikçi (modernist) bir akım olarak ifade edilmiştir.⁴³¹

Vahabi kelimesi ve vahabi tehdit konusunda hem din adamları ve dini kurumlar, hem de devlet kurumları ve devlet adamları arasında farklı görüş ve değerlendirmeler ortaya atılmıştır. Ancak 2000'lerden sonra Vahabiliğin ağırlıklı olarak radikal İslamcılık şeklinde algılanmaya başladığını ve devletin de bu yaklaşımı benimsediğini söylemek mümkündür. Nitekim çalışmamızın ileriki kısımlarında da görüleceği üzere A. Akaev'in "Vahabilik" ile ilgili tutum değişikliği bizim bu görüşümüzü destekler özellikte olmuştur.

⁴³⁰ Kırgızistan'da, bu kavramın ilk ne zaman ve hangi anlamda kullanılmaya başlandığına dair birçok tartışma yapılmıştır. Kırgızistan'da düzenlenen bir uluslararası toplantıda bazı bilim adamları, bu kavramın Miloslavskiy gibi oryantalistler tarafından ileri sürüldüğü belirtilirken, bazıları da ilk defa KGB tarafından kullanıldığını savunmuşlardır (Bkz. Aleksandr Dcumaev, "Tsentral'naya Aziya: Religiya i Obşestvo- Tema Oçerednogo Seminara Fonda "Soros- Kırgızstan", *Tsentral'naya Aziya*, No 12, 1997, http://www.ca-c.org/journal/12-1997/st_02_gumaev.shtml. Oliver Roy, bu kavramın Orta Asya'da, Suudi Arabistan'daki katı bir dinsel öğreti olan Vahabilikten farklı bir eğilime işaret ettiğini: 'paralel mollalar' arasından modern ve eğitilmiş, Müslüman Kardeşlerin ya da Afgan Mücahitlerin savunduğu daha radikal, daha siyasal bir İslam'ı sahiplenen genç entelektüellerin çıktığını belirtmiştir (Bkz. Oliver Roy, *A.g.e.*, s. 209). Ancak her ne kadar Oliver Roy, vahabi olmakla suçlananların 'paralel mollalar' olduklarını düşünüyorsa da, gözlemlediğimiz kadarıyla resmi din adamları da aynı suçlamayla karşı karşıya kalmıştır. Kırgızistan'a "vahabiliği" ilk getiren kişi olduğu iddia edilen Sadıkcın Kamalov ise, "vahabizm" diye bir ideoloji, mezhep veya dini hareketin Kırgızistan'da olmadığını, "vahabi" kavramının ise, SSCB döneminde devlet yönetiminde olan ancak bağımsızlık sonrası dine ilgi duyan ve halkı din konusunda yönlendirmek isteyen kişilerin, iyi eğitim almış mollaları karalamak ve dine karşı gelenekleri savunmak amacıyla kullanıldığını ileri sürmüş, "vahabi damgasının" devlet yetkilileri tarafından da "İslamcılıkla mücadele ettiğini göstermek için" kullanıldığını ileri sürmüştür (1 Temmuz 2008 tarihinde Sadıkcın Kamalov ile yaptığımız mülakattan).

⁴³¹ Bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosı (Problemi) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 152 ile 346-347'yi karşılaştırın.

2.12. Müftiyata Karşı Devlet Eleştirisi: 17.01.1997/20 Sayılı Kararname

SSCB'nin dağılmasının ardından dini nedenlerle yurt dışına çıkışta devlet engeliyle karşılaşmayan Müslümanlar, hacca büyük rağbet göstermeye başlamışlardır. Hac vazifesini yerine getirmek isteyenlerin sayısındaki artışa paralel olarak bu konu ile ilgili sorunlar daha da karmaşık hale gelmiştir. Her ne kadar bağımsızlığın ilk yıllarında KMDİ hac organizasyonunu düzenleme çabası içerisinde olsa da, bu konuda yetersiz kalmıştır. S. Kamalov tarafından kurulan İslam Merkezi de hac organizasyonu düzenlerken, bazen vatandaşlar kendi inisiyatifleri doğrultusunda gruplar oluşturarak kara ve hava yollarıyla Mekke'ye gitmeye çalışmışlardır. Genellikle daha önce hacca giden din adamlarının önderlik ettiği bu gruplar vize işlemleri ve araç sorunları nedeniyle bazen Mekke'ye zamanında ulaşamadıkları gibi, bazen de Türkiye, İran ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde aylarca kalmışlar, ancak otostopla ülkeye dönebilmişlerdir. Ayrıca hac organizasyonunda yolsuzluk yapıldığı, hacı adaylarından fazla para alındığı iddiaları yaygınlaşmıştır. S. Kamalov'un başkanlığını yaptığı İslam Merkezi'nin vatandaşları fahiş fiyatlara hacca götürdüğü ileri sürülmüş,⁴³² KMDİ de yolsuzluğa karıştığı ve hacca gönderdiği kişileri zamanında ülkeye getiremediği suçlamasıyla karşılaşmıştır.⁴³³

Hac organizasyonunda yaşanan sorunlar ile ilgili hükümetin 10 Ağustos 1995/345 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Durum ve Dini Alana Yönelik Devlet Politikasının Oluşturulmasında Devlet Organlarının Görevleri ile İlgili" Kararname'sinde yer verildiğini daha önce görmüştük. Kararname'de şöyle denilmiştir:

"Kırgızistan'ın uluslararası arenaya çıkmasıyla vatandaşlarımızın kutsal mekânları - Mekke'yi- ziyaret etme imkânı doğmuştur. Son yıllarda 4,5 binden fazla vatandaş hac vazifesini yerine getirmiştir. Ancak vatandaşlar için önemli olan bu faaliyetlerin süreci devlet yapıları tarafından takip edilmemektedir. Genellikle gruplar kaotik olarak oluşturulmakta, hacılar ile ilgili sorumluluk taşıyan bir yetkili organ mevcut değildir. 1995 yılındaki hac organizasyonunun sonuçlarının analiz edilmesi göstermiştir ki, KMDİ hacı adaylarının taşınması ile ilgili belirlenmiş görevlerini yerine getirememiş, sorunların çözümünü Kırgız Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanlığına havale ederek vatandaşlarımız için birçok sorun yaratmıştır. Hac organizasyonu sırasında üç kişi ölmüştür. Ayrıca KMDİ temsilcilerinin belirttiklerine göre, kendilerine Kırgız Cumhuriyeti pasaportları verilmiş başka devletlerin de vatandaşları hacıların arasına katılmıştır. Nisan 1995'te Calalabat ilimizden 2 bin civarında vatandaşımız, Türkiye'den gelecek özel otobüsleri bekleyerek haftalarca camilerde barınmışlardır. Onların temsilcileri başka araç isteyerek Hükümet Evini çembere almışlardır. 1995 Haziran'ın başında ise, 300'den fazla Kırgızistanlı hacı adayı aynı sebepten dolayı Türkiye'den evlerine zamanında dönememişlerdir. Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'nin müdahaleleri sonucu ancak uçakla dönmüşlerdir."⁴³⁴

⁴³² Bkz. Abdulaziz Mametbakiev, "Aydaganı Beş Eçki Işkırgı Taş Carat", *Kırgız Ruhu*, 03.03.1993.

⁴³³ Bkz. "K Allahı- Skvoz' Ternii Rinoçnoy Ekonomiki", *Erkin Too- Svobodnie Gori*, 05.08.1995.

⁴³⁴ Bkz. Ek 4. Ö. Mamayusupov, Türkiye'de kalan yolcuların Türk uçaklarıyla Kırgızistan'a getirildiğini ve bunun için Türkiye'ye ödenmesi gereken borcun günümüze kadar ödenmediğini ifade etmiştir (04.06.2008 tarihindeki mülakattan).

Ancak hükümetin bu Kararname'de dile getirdiği hac organizasyonu ve KMDİ'nin faaliyetleri ile ilgili sorunlar azalmamış, aksine gittikçe artmıştır. KMDİ ile ilgili şikâyetler hükümet üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. 1997 hac döneminin yaklaşmasıyla hükümet, hac konusu ile ilgili devlet organlarının çalışmalarını düzenleyen, Kurumlararası Din Kurulunun oluşturulmasını öngören bir kararname yayınlamıştır.

İslami yapıtlar ile ilgili düzenlemeleri de içeren 17 Ocak 1997/20 sayılı "Kırgız Hükümeti'nin 10 Ağustos 1995 345 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Durum ve Dini Alana Yönelik Devlet Politikasının Oluşturulmasında Devlet Organlarının Görevleri ile İlgili" Kararnamesi'nin Uygulanması ile İlgili" başlığı taşıyan hükümet kararnamesinin⁴³⁵ ilk kısmında, 10.08.1995/345 sayılı Kararname'de olduğu gibi, hükümetin Kırgızistan'daki dini durum ile ilgili değerlendirmesi yer almıştır.

Kararname'de, 10.08.1995/345 sayılı Kararname'nin yayınlanmasıyla dini alandaki çalışmaların belli ölçüde canlanmasına karşın, durumun iyileşmediği ve sorunların hala devam ettiği, Din Kanunu'nun olgunlaşmamış olması ve dini kurumların kaydı konusunun farklı şekilde yorumlanmasının dini kurum ve birliklerin sayısının ve faaliyetlerinin denetimini zorlaştırdığı, örneğin Oş ilinde 600 camiden 60'ı, Calalabat'ta 157 camiden 68'i ancak kayıtlıyken, Narın'da herhangi bir kayıtlı caminin bulunmadığı, Baptistlerin 10'dan fazla, 7. Gün Adventistlerinin de 15'ten fazla kilisesinin kayıtsız olarak faaliyet yürüttüğü belirtilmiştir. Ayrıca Kararname'de, yurt dışından gelen misyonerleri denetlemeye yönelik yasal düzenlemenin bulunmadığı, farklı kurum ve kuruluşların davetiyle ülkeye gelen misyonerlerin kendileriyle birlikte dini kaynaklar getirdikleri, bu kaynakların da aktif bir şekilde dağıtıldığı, misyonerlerin genellikle yardım yapma, yabancı dil ve bilgisayar eğitimi yöntemleriyle taraftar edindikleri ifade edilmiş⁴³⁶ ve: "[G]ünümüzde İslam ve Pravoslav dinlerinin geleneksel mensupları olan binlerce ülke vatandaşı yeni dini akımların aktif taraftarı haline gelmektedir. Bu süreç çatışma durumunun ortaya çıkma ihtimali ile birlikte gelişmektedir" denilmiştir. Böylece hükümet, Din Kanunu'nun "olgunlaşmamış" olduğunu resmi olarak duyurmuş, Cumhurbaşkanı tarafından yayınlanan 14 Kasım 1996/319 sayılı "Geçici Kararlar"ın aksine misyonerleri denetleme imkânı veren bir düzenlemenin bulunmadığından şikâyetçi olmuş ve "İslam ve Pravoslav Dini'nin

⁴³⁵ Söz konusu kararname, Din İşleri Ajansını ziyaretimiz sırasında elde edilmiş olup şahsi arşivimizde bulunmaktadır.

⁴³⁶ E. Kaptagaev, dini gruplar tarafından taraftar edinmek amacıyla sıkça kullanılan ve diğer dinleri eleştirme, insanlara maddi destek sağlama ve eğitimle ilgili ücretsiz hizmetleri sunma gibi "kirli" yöntemlerin yasal olarak engellenmesi gerektiğini savunmuştur. Bkz. Emilbek Kaptagaev, "O Konseptual'nih Osnovah Gosudarstvenno-Religioznih Otnoşeniy", *Erkin-Too*, 16.08.2001.

geleneksel mensuplarının" din değiştirmesinin ise çatışma yaratabileceğini savunmuştur.

Din eğitimi konusunda da, hemen hemen tüm din eğitimi kurumlarının devlet kontrolü olmadan eğitim faaliyetlerini yürüttükleri, dini eğitimi veren kurumlarda temel hijyen koşullarının bile sağlanamadığı, müfredatların eksik düzenlendiği, eğitmenlerin yetersiz düzeyde olduğu, eğitimin genellikle kutsal kitapların kurallarını ezberleterek eksik yapıldığı ve bazen çocukları genel eğitimden uzaklaştırmaların da söz konusu olduğu belirtilmiştir.

Kararname'de hükümet, vatandaşların yurt dışında din eğitimi almasına yönelik tutumunu da ortaya koymuştur. Yurt dışında din eğitimi alma sürecinin hızlı bir şekilde ilerlediği ifade edilerek:

"Bilindiği gibi, birçok dini hareket (İşlam'ın içinde de) birbirlerine karşı düşmanlık beslemektedir ve her biri kendi taraftarlarına düşmanlarına yönelik kin aşılamaktadır. Yabancı dini öğretiler arasındaki çatışma ve anlaşmazlıkların ülkeye ithal edilmesi tehlikesi, vatandaşların birbirleriyle çatışan -özellikle dini radikalizm ve fundamentalizm fikrinin aşılandığı- merkezlerde eğitim görmesini engellemeyi gerektirir."

denilmiştir. Böylece hükümet, Cumhurbaşkanı'nın "Geçici Kararları" sonucu yürürlüğe konulan ve yurt dışında vatandaşların din eğitimi almasını sınırlandıran düzenlemeleri desteklemiştir.

Kararname'de daha sonra 13-18 Kasım 1996'da, ROK'un Bişkek ve Orta Asya Patrikliğinin 125 yıllığı kutlamaları çerçevesinde Kırgızistan'a Moskova Patriği II. Aleksey'in geldiği, ROK ile Bişkek Belediyesi'nin istekleri üzerine hükümetin gerekli yardımı gösterdiği, ROK'ta durumun belli ölçüde iyi olduğu ifade edilmiş, ancak y bölgesindeki adliye organları ROK'a ait dini kurumların tamamını kayıt altına almamakla eleştirilmiştir. Kararname'de 10.08.1995/345 sayılı Cumhurbaşkanı Kararnamesi'ne de değinilmiş ve Kırgızistan'da kayıtsız olarak dini faaliyette bulunmanın ve tescil olmayan dini yapıtların işlev göstermesinin yasak olduğu belirtilmiştir.

"Her yıl haccın (hac, umre) düzenlenmesi ve gerçekleştirilmesi etrafında oluşan gerginlikler artmaktadır" denilen Kararname'de, her yıl 3000 kişinin hac vazifesini yerine getirdiği, hac organizasyonunu birçok kurum ve kuruluşun gerçekleştirdiği, bu işin KMDİ'ye verilmeye çalışıldığı, ancak *KMDİ'nin durumu kontrol edebilecek durumda olmadığının, hac organizasyonuna dürüst organizatörleri ekemeyeceğinin anlaşıldığı ve bu durumda hac organizasyonunun devlet tarafından yönlendirilmesi ile ilgili gerekli düzenlemelerin yapılmasının zorunlu olduğu* ifade edilmiştir. Kararname'de, her hac döneminde aynı sorunların yaşandığı ve bu sorunları çözmek amacıyla birçok ülkenin uygulamalarına bakıldığı, Türkiye ve Malasya'daki lisanslandırma örneğinin uygun

olduğunun tespit edildiği belirtilmiştir.⁴³⁷

Bağımsızlığın ardından dini yapıtların yapımındaki hızlı artış, buna bağlı olarak ortaya çıkan karmaşık durum ve devletin bu konudaki değerlendirmesi de Kararname'de şu şekilde yer almıştır:

"Son yıllarda ülkede dini amaca yönelik binaların yapımı genel ve düzenli olmayan bir özellik kazanmış, milyonlarca som'un harcandığı binden fazla camii, onlarca kilise ve ibadet evleri yapılmıştır [...] Birçok yapıt vatandaşların, işletmelerin ve kurumların gönüllü yardımıyla yapılmış, yurt dışından da büyük maddi kaynaklar gelmeye devam etmektedir. Ancak her geçen gün Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı [ve hükümet birimlerine], yapımına başlanan yapıtların tamamlanması için yardım istekleri gelmektedir. Bazen de devletin idari organlarına karşı dini oluşumların ihtiyaçlarını dikkate almadıkları eleştirileri yöneltilmektedir.

[Bu nedenle] dini amaca yönelik yapıtların yapımı sürecinin düzene sokulması, verilen desteğin kaynaklarının ve tamamlanacağı teminatının ciddi olarak belirlenmesi, yapıtların kültürel değerleri ve projelerin yürürlükteki inşaatla ilgili normlara uygunluğu yönündeki koşulların sıkılaştırılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır."

İslam'la ilgili olarak da:

"İslam ve ülkedeki Müslüman kesimde görülen eğilimler hala da endişe konusu olmaya devam etmektedir. Çünkü ülkede halkın yüzde 80'inden fazlası⁴³⁸ geleneksel olarak İslam'a mensuptur ve Kırgızistan dini ekstremizm ve fundamentalizm fikirlerinin yaygın olduğu ülkelerle komşu durumundadır.

Müslüman din adamlarının din eğitimi seviyesinin düşüklüğü, bazı camilerin maddi açıdan yurt dışı "sponsor ve hayırseverlere" bağımlı olması, İslami ekstremizm ve fundamentalizm fikirlerinin yerleştirilmesine uygun ortam sağlamaktadır.

Dini ekstremizm ve fundamentalizme karşı koymak için en etkin çarenin Müslüman topluluğunu güçlendirmek, kendi yapısını düzenleme konusunda KMDİ'ye destek sağlamak ve din adamlarının faaliyetlerinin yerel yönetim organları ile koordine edilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Oş ilinde yapılan çalışmalar ilgi çekicidir. Vilayette Müslümanlar Kazıyatı oluşturulmuş ve adliye organlarında kaydolmuştur. Vali yardımcısı ve ilgili sorumlu kişinin, Kazıyat üyelerinin ve topluma saygın olan yaşlı kişilerin (aksakalların) katılımıyla Din İşleriyle İlgili İl Kurulu oluşturulmuştur. Her ilçe ve şehirde, ilgili şehir ve ilçelerdeki Müslüman topluluğu temsil eden ve camilerdeki düzenden sorumlu "imam-hatip"lerin seçimi ve tayini başlamıştır. İlçe, şehirler ve köylerin "imam-hatip"leri yerel yönetim organlarını bilgilendirmek suretiyle İl Kazıyatı tarafından tayin edilmektedir. Sadece büyük camilerin tescil edilmesi kararı alınmıştır, etrafındaki camiler ise büyük camilere bağlanmaktadır. Cuma namazları sadece tescilli camilerde resmi olarak tayin edilmiş imamların önderliğinde okunmaktadır. Benzer uygulamalar Calalabat vilayetinde başlatılmış, İl Devlet İdaresinde dinle ilgili bölüm açılmış ve 9 kişiden oluşan Dinle İlgili İl Danışma Kurulu oluşturulmuştur. Vilayetteki tüm camilerin listesinin oluşturulması çalışmaları devam etmektedir. Oş ve Calalabat illerinde yapılan işlerin diğer bölgelere de yaygınlaştırılması uygun görülmektedir. Dini alanda amaca uygun faaliyetlerde bulunmak ve devlet politikasını uygulamak amacıyla acil olarak tüm devlet idarelerinde ve yerel yönetimlerde dinle ilgili uzman kişi kadrosunun açılması ve Kırgız Cumhuriyeti Din İşleri Komisyonunun kadro ve maddi

⁴³⁷ Nitekim bu gerekçelere dayanan iktidar, Ocak 1998'de, hac organizasyonunu Din İşleri Komisyonunun düzenlemesi kararını almıştır.

⁴³⁸ Kararname'de Müslümanların sayısının %80'den fazla olduğu şeklindeki ifade, yine hükümetin 10 Ağustos 1995 tarihli "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Durum ve Dini Alana Yönelik Devlet Politikasının Oluşturulmasında Devlet Organlarının Görevleri ile İlgili" Kararnamesi'ndede belirtilen %72,2'lik oranla örtüşmemektedir.

altyapı açısından sağlamlaştırılması gerekmektedir"⁴³⁹

denilmiştir. Böylece hükümet, İslami ekstremizm ve İslami fundamentalizm kavramına resmi belgesinde yer vermiş ve *"İslam ve ülkedeki Müslüman kesimde görülen eğilimler"*den endişe duyduğunu açıkça ifade etmiştir. Daha sonra görüleceği gibi bu endişe, iç ve dış etkenlere bağlı olarak gittikçe artmış ve devlet -yasal düzenlemeler başta olmak üzere- bazı önlemlere başvurmuştur. Devlet kurumlarında Din İşleriyle İlgili Danışma Kurulları'nı oluşturma kararı ise, hükümet tarafından daha önce -10 Ağustos 1995/345 sayılı kararnamesi ile- alınmıştır ve bu Kararname'de de söz konusu Kararname'de dile getirilen uygulamaların genişletilmesi istenmiştir.

Kararname'nin son kısmında da:

"Ülkede oluşan dini durumdan hareketle ve dini alana yönelik devlet politikasını gerçekleştirmek amacıyla Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti,

1. Din alanında devlet politikasının yürütülmesi ile ilgili tavsiyeler hazırlamak, toplumsal bütünlüğü korumaya, inanç ve maneviyatı güçlendirmeye ve dinler arası hoşgörüye yönelik devlet organlarıyla dini kurumların çalışmalarını koordine etmek için görevlendirilmek üzere tavsiye edici ve koordine edici bir organ olarak Kurumlararası Din İşleriyle İlgili Kurulun oluşturulmasına; Kurumlararası Din İşleriyle İlgili Kurul üyelerinin belirlenmesine (Ekte);

2. Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Din İşleri Devlet Komisyonunun bir aylık süre içerisinde, Kurumlararası Din İşleriyle İlgili Kurul ile ilgili usul ve esasları belirlemesine, ilgili tüm bakanlıklar, idari birimler, Kırgız Cumhuriyeti'nin Yasama Meclisi ile Temsilciler Meclisinin ilgili komisyonları, geleneksel dinlerin liderleri ile görüşmesine ve Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'nin onayına sunmasına;

3. Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Din İşleri Komisyonunun bir aylık süre içerisinde,
- Hac ve Umre organizasyonunu düzenleme ve gerçekleştirme, kutsal yerleri ziyaret ve dini törenler için turistik ve gezi faaliyetleri düzenleme lisansının verilmesi ile ilgili usul ve esasları belirlemesine;

- Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığıyla birlikte, vatandaşların 1997 yılında yapacakları hac organizasyonunun usul ve esasları ile ilgili Suudi Arabistan'ın yetkili organlarıyla görüşmesine;

4. Kırgız Cumhuriyeti Milli Güvenlik Bakanlığı ve Kırgız Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığının bir aylık süre içerisinde, 1995-1996 senelerinde bazı vatandaşlara Suudi Arabistan'a gitmeleri için sahte pasaportların verilmesini, yabancı uyruklu kişiler tarafından vize kurallarının ihlallerini ve onların Kırgızistan'a ayrılmış kontenjan dâhilinde gönderildiği iddialarının gerçekliğini araştırmasına;

5. Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Kırgız Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı ve Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Din İşleri Devlet Komisyonunun bir aylık süre içerisinde, Suudi Arabistan'da hac ve umre yapacak vatandaşlarla ilgili usul ve esasları belirlemesine;

6. Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Din İşleri Devlet Komisyonunun yerel devlet idareleri ve Bişkek şehri yerel yönetimi ile birlikte:

- iki aylık süre içerisinde, dini amaca yönelik yapıtların yapımı ilgili konuların ele alınış ve görüşme usullerini belirlemesine;

- 31 Mart 1997 yılına kadar, faaliyette bulunmakta olan veya kuruluş aşamasındaki yapıtları kayıt altına almasına;

⁴³⁹ Oş İl Kazıyatının adliye organlarında tescil edilmesi, yeni Kadısının tayin edilmesi ve imamlarla ilgili uygulamalar, Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev'in girişimleriyle gerçekleşmiş ve -hatırlanacağı gibi- Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev'in -Oş İl Kadısını tayin etmesi gibi- bu çalışmaları KMDİ tarafından dini alana müdahale olarak değerlendirilmiştir. Oysa bu Kararname'de, Oş İl Kazıyatı ile ilgili yapılan çalışmaların diğer Kazıyatlarda da yapılması teşvik edilmiştir.

- dini amaca yönelik yapıtların yapımı ile ilgili konuların incelenmesinde araç ve gereçlerin kaynaklarını, inşaatın tamamlanacağına dair maddi teminatı, projelerin bölge tapu ve kadastro hizmetlerince onaylanması ve yürürlükteki inşaat normlarına uygun olmasını göz önünde bulundurmasına;
- 7. Kırgız Cumhuriyeti Maliye Bakanlığının, Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Din İşleri Devlet Komisyonunun bütçeye dayalı desteklenmesini, onun işlevlerindeki değişiklikleri göz önünde bulundurarak belirlemesine;
- 8. Yerel devlet idareleri ve Bişkek şehri yerel yönetiminin,
 - giderlerini yerel bütçeden karşılamak suretiyle, idare yapılarında birer tane dinle ilgili uzman kadrosu açmalarına;
 - Oş ve Calalabat vilayetlerindeki tecrübeyi kullanarak din alanında devletin din politikasını yürütmeye ve dini ekstremizm ve fundamentalizme karşı koymaya yönelik düzenleyici faaliyetlerde bulunmasına;
- 9. Kırgız Cumhuriyeti Adalet Bakanlığının, bir aylık süre içerisinde Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Din İşleri Devlet Komisyonu, Kırgız Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, Kırgız Cumhuriyeti Milli Güvenlik Bakanlığı, Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ve Kırgız Cumhuriyeti Eğitim, Bilim ve Kültür Bakanlığı ile birlikte, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 14 Kasım 1996 tarihli "Kırgız Cumhuriyeti Vatandaşlarının Vicdan ve Din Özgürlüğünün Gerçekleştirilmesine Yönelik Çözümler ile İlgili" Kararnamesi'nin hükümlerinden zuhur eden hukuki mevzuatlardaki ilave ve değişiklikler ile ilgili önerilerini Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'ne sunmasına;
- 10. İşbu Kararname'nin yerine getirilmesi ile ilgili denetimi Kırgız Cumhuriyeti Başbakan yardımcısı M. Cangaraçeva'nın yapmasına karar vermiştir."

denilmiştir. Kararname'nin ek kısmında ise, Kurumlararası Din Kurulunun üyeleri açıklanmıştır. Kurul Başkanlığına Başbakan yardımcısı Mira Cangaraçeva tayin edilmiş, üyeleri olarak da K.N. Kenenbaeva (Cumhurbaşkanlığı Sosyal Siyaset Bölümü Başkanı), A.S. Ormuşev (Hükümet Reformu Siyasetine İdeolojik ve Bilgi Temini Bölüm Başkanı), Ç.İ. Arabaev (Kırgız Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Bakan Yardımcısı), İ. Calilov (Kırgız Cumhuriyeti Milli Güvenlik Bakanlığı Bakan Yardımcısı, Milli Güvenlik Bakanlığı Oş vilayeti Bölüm Başkanı), M.D. Niyazov (Kırgız Cumhuriyeti Milli Güvenlik Bakanlığı Bakan Yardımcısı), T.T. Kadırov (Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Bakan Yardımcısı), K.S. Sadiev (Kırgız Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Bakan Yardımcısı), C. Cekşeev (Kırgız Cumhuriyeti Yasama Meclisi vekili, Siyasi Partiler, Toplumsal ve Dini Kurumlar Bölümü Başkanı), A. Sabirov (Kırgız Cumhuriyeti Yasama Meclisi vekili, Anayasa Mevzuatı Komitesi Başkan Yardımcısı), T.U. Usubaliev (Kırgız Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi vekili, Milletvekilleri Yetkisi, Ahlak ve Toplumsal Kurumlarla Çalışma Komitesi Başkanı), S.B. Begaliev (Kırgızistan Asamblesi Başkanı), K.M. Moldobaev (Kırgız-Türk Üniversitesi Rektörü), A. Macitov (Kırgızistan Müslümanları Müftüsü), V. Vladimir (Bişkek ve Orta Asya Başpiskoposu).

Görüldüğü gibi Kurumlararası Din Kurulunda, devlet organları yardımcılar düzeyinde yer alırken, parlamentodan da din konusu ile ilgili komite başkanları katılmıştır. Devletin "geleneksel" olarak tanımladığı İslam ve Pravoslav dinlerinin en üst düzey temsilcilerinin de bu organda yer almasını ise, devletin kendi din politikasını

gerçekleştirmede dini otoritelerden yararlanma isteği olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca yüksek öğrenim kurumlarından sadece Kırgız-Türk Üniversitesi Rektörü'ne yer verilmesine karşın, kurul üyeleri arasında din alanında uzman kişilerin bulunmaması dikkat çekici bir husus olarak öne çıkmıştır. Kurumlararası Din Kurulu ile ilgili usul ve esaslar ise, daha sona görüleceği gibi, Kurulun oluşturulması kararının alınmasından ve Kurul üyelerinin belirlenmesinden (17.01.1997/20 sayılı Kararname) yaklaşık 17 ay sonra, Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'nin 7 Temmuz 1998/442 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'ne Bağlı Din İşleri Komisyonunu İlgilendiren Konular" başlıklı Kararnamesi ile belirlenmiştir.

İktidarın kararnameler aracılığıyla dini hayatı kontrol altına alma çabalarından birisi olarak bu düzenlemede alınan kararların en önemlileri, Kurumlararası Din Kurulunun oluşturulması, hac organizasyonunda devlet organlarının da aktif yer alması ve dini yapıtların yapımı ve bakımı konusundaki denetimin sıkılaştırması yönündeki kararlar olmuştur. Devlet idarelerinde din uzmanı için kadro açma kararı ise, devletin din politikasını daha etkin bir şekilde yürütme çabası olarak değerlendirilebilir. Kararname'de yer alan hacla ilgili düzenlemeleri, bu kararnamenin ardından özel olarak alınan hacla ilgili kararnameler izlemiştir. Kararname'nin yayınlanmasının ardından Kurumlararası Din Kurulunun yapılanma süreci devam ederken, hac organizasyonuna devletin doğrudan müdahale ettiği görülmüş ve hükümet hac organizasyonunun Din İşleri Komisyonu tarafından düzenlenmesi kararı almıştır. Aşağıda bu süreçler ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

2.13. Hac Sorunu ve KMDİ ile Din İşleri Komisyonunda Fonksiyon Değişikliği

Çalışmamızın daha önceki kısımlarından da anlaşıldığı gibi, devlet ile KMDİ arasındaki en önemli anlaşmazlıkların biri hac organizasyonu ile ilgili olmuştur. Çünkü hem devletin hem de halkın büyük ekonomik sorunlarla karşılaşması ve çözüm bulmakta zorlanması göz önünde bulundurulduğunda, büyük gelir kaynağı olarak bilinen hac organizasyonu çıkar çatışmalarının merkezinde yer almıştır. Hac organizasyonu ile ilgili devletin yayınladığı karar ve kararnameler ise, her dönem yoğun tartışmalara konu olmuştur.

Önceki kısımda ele aldığımız 17 Ocak 1997/20 sayılı "Kırgız Hükümeti'nin 10 Ağustos 1995/345 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Durum ve Dini Alana Yönelik Devlet Politikasının Oluşturulmasında Devlet Organlarının Görevleri ile İlgili" Kararnamesi'nin Uygulanması ile İlgili" Kararname'de hükümet, hac organizasyonu ile

ilgili dile getirdiği sorunların çözümüne yönelik KMDİ'nin yeterli çalışmalar yapmadığı kanaatine varmış ve ardından da Mekke'ye ziyaretin (hac, umre) hazırlık ve gerçekleştirme sürecini düzenlemek amacıyla 19.02.1998/83 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'nden Mekke'ye ziyaretin (hac, umre) Gerçekleştirilmesiyle İlgili" Kararname'yi⁴⁴⁰ yayınlamıştır.

Kararname'de, söz konusu kararname ile yapılan düzenlemelerin, Din İşleri Komisyonu ile Suudi Arabistan'ın Hacla İlgili Bakanlığı arasında hac organizasyonu ile ilgili her yıl imzalanan anlaşmalar çerçevesinde hazırlandığı ve bu kararlar hac ve umrenin organize edilmesi ve gerçekleştirilmesi sürecinin düzenlenmesi; hacıların hak ve çıkarlarının korunması, ziyaretin koşullarının iyileştirilmesi ve yukarıda belirtilen anlaşmanın şartlarının yerine getirilmesi ve Suudi Arabistan'ın yetkili organlarınca belirlenen kurallara uyulması amaçlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca bu düzenlemenin hac ziyaretini organize edenler ve hacı adayları için temel talepleri belirlediği ve taleplerin yerine getirilip getirilmemesinin Din İşleri Komisyonu, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Milli Güvenlik Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi tarafından denetleneceği belirtilmiştir. Dolayısıyla bu Kararname'den, 17.01.1997/20 sayılı Kararname'de alınan kararlar sonucunda, Din İşleri Komisyonunun Suudi Arabistan'ın Hacla İlgili Bakanlığı ile görüşmeler yaptığı, anlaşmalar imzaladığı ve sonuç olarak da hac ziyareti ile ilgili prosedürün belirlendiği anlaşılmıştır. Ancak Kararname'de, hac ziyaretini düzenleyen kurumların yine hac ziyaretinin denetimini yapan kurumlar olarak gösterilmesi, hac organizasyonunda devlet kurumları ve KMDİ'nin fonksiyonları ile ilgili belirsizlikleri arttırmıştır.

Kararname'de hacla ilgili faaliyetlerin Kırgız Cumhuriyeti kanunları, Din İşleri Komisyonu ile Suudi Arabistan'ın Hacla İlgili Bakanlığı arasında imzalanan anlaşma, işbu Kararname ve Suudi Arabistan'ın Hacla İlgili Bakanlığı tarafından belirlenen kurallar tarafından düzenleneceği, Mekke'ye hac ve umrenin düzenlenmesi ile ilgili sorumluluğun Din İşleri Komisyonuna yüklendiği, Din İşleri Komisyonu ve KMDİ'nin ziyarete dair hazırlıkların yapılması ve gerçekleştirilmesi ile ilgili organizasyon çalışmalarını -İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Milli Güvenlik Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve "Kırgızistan Aba Coldoru" Ulusal Şirketi⁴⁴¹ ile birlikte- yürüteceği hükmüne yer verilmiştir. Böylece Din İşleri Komisyonu hac organizasyonu ile ilgili yetkili organ olarak belirlenmiş ve KMDİ ile birlikte çalışacağı ifade edilmiştir.

⁴⁴⁰ CEHTM.

⁴⁴¹ Devlete ait bir havayolu şirketi olan "Kırgızistan Aba Coldoru"na hac organizasyonunda yer verilmesi, devletin, hacı adaylarının özel hava yolları ile taşınması ihtimalini değerlendirmedeğini ortaya koymuştur.

Hükümet Kararname'de, hacı adaylarının seçimi ve grupların oluşturulmasını vilayetlerde bulunan Kazıyatlar aracılığıyla -Kararname'de belirtildiği biçimde- KMDİ'nin gerçekleştirmesini, hacı adaylarının Suudi Arabistan'ın Hacla İlgili Bakanlığının taleplerine uygun olarak zorunlu tıbbi muayeneden geçmesi ve aşılması gerektiğini ve haccın doğru olarak yerine getirilmesinden KMDİ'nin sorumlu olacağını kararlaştırmıştır.

Ayrıca Kararname'de, hacı adaylarının pasaport ve vize işlemlerinin -Kazıyatlarca sunulan listelere göre- İçişleri Bakanlığının Pasaport-Vize Dairesi tarafından gerçekleştirileceği ve bunun için ekte hacı adaylarının listesi ve hacı adayların çalışma faaliyetleriyle ilgili anketin yer aldığı dilekçenin verilmesi gerektiği, Kırgızistan'da geçici olarak bulunan ve hac ziyareti için gerekli vizeye sahip yabancı uyruklu kişilerin KMDİ'nin hizmetlerinden yararlanabileceği ve bunlar için de ayrı bir listenin oluşturulacağı, oluşturulan listelerin Milli Güvenlik Bakanlığına verileceği belirtilmiştir.⁴⁴²

Kararnameye göre KMDİ, grupları oluşturduktan ve gerekli dokümanları tamamladıktan sonra Din İşleri Komisyonuna grupların listesini gerekli bilgiler (sayısı, gidiş ve dönüş tarihleri, kullandıkları aracın türü, takip ettikleri güzergâh ve kaldıkları yer) ile birlikte verir. Her grup için ayrı liste oluşturulur ve listenin her sayfası vilayet Kazıyatları tarafından onaylanır. KMDİ ayrıca Din İşleri Komisyonuna grup yöneticileri ile ilgili bilgileri ve transit geçiş yapan hacı adaylarının listesini teslim eder. Kararname'de, KMDİ tarafından hazırlanan listenin Kazıyatlar tarafından onaylanması koşuluna yer verilmesinin, devletin KMDİ etrafındaki yolsuzluk iddialarını göz önünde bulundurarak KMDİ yönetiminin yine KMDİ organları tarafından denetlenmesi kanaatine dayandığını söylemek mümkündür.

Kararname'de, hacı adaylarına çıkış ve transit vizelerinin temini ile ilgili organizasyon işlerinin Din İşleri Komisyonu, Dışişleri Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığının desteğiyle KMDİ tarafından yapılacağı, taşımacılığın kara ve hava yollarıyla -gerekli teknik koşullara ve uluslararası standartlara uymak kaydıyla- yapılabileceği, hacı adayları ve organizatörlerin Suudi Arabistan'ın yetkili kurumlarınca belirtilen talep ve kurallara uymaları gerektiği belirtilirken, hac organizasyonunu gerçekleştirmek için Suudi Arabistan'da faaliyetleri Din İşleri Komisyonu tarafından KMDİ ile birlikte yürütülen ve Suudi Arabistan'daki yetkili organlarla işbirliği içinde olan koordinasyon merkezinin kurulması öngörülmüştür.

Kararname'nin son kısmında, Din İşleri Komisyonunun, KMDİ'nin verdiği rapor ve

⁴⁴² Kararname'de dilekçe ve listeler için hazırlanan formlara da yer verilmiştir.

ilgili devlet birimlerinin verilerine göre hac organizasyonu ile ilgili sonuçları çıkaracağı, KMDİ'nin, en son ziyaretçi grubunun ülkeye dönmesinin ardından en geç on gün içerisinde Din İşleri Komisyonuna grupların sayısı, sayısal içeriği, hac organizasyonunun hazırlanış ve yapılışı (zorluklar, eksiklikler) ile ilgili rapor ve hac organizasyonunun geliştirilmesi hakkındaki önerilerini sunması gerektiği belirtilmiş ve hac organizasyonu sonuçlarının hükümete, hac ziyaretinin tamamlanmasının ardından iki aylık süre içerisinde sunulacağı hükmüne yer verilmiştir.

Böylece hükümet, hac organizasyonunun düzenlenmesinde Din İşleri Komisyonunu yetkili bir kurum olarak belirlemiştir. Bu düzenleme ile Din İşleri Komisyonunun KMDİ'yi hac organizasyonu ile ilgili olarak hem yönlendirmesi hem de onunla birlikte hac organizasyonu sürecinde etkin olarak yer alması öngörülmüştür. Ancak hac ziyaretini düzenleme ile ilgili temel görevler (hacı adaylarını ve gruplarını belirleme, sağlık ve vize ile ilgili bürokratik işlemleri yürütme, taşıt sorunlarına müdahil olma gibi) yine KMDİ'ye yüklenmiştir. Belki de Kararname'nin getirdiği en önemli düzenlemelerden birisi, KMDİ'nin hac organizasyonunun gerçekleştirilmesi konusunda hükümete ve birlikte hareket ettiği Din İşleri Komisyonuna karşı sorumlu hale getirilmesi olmuştur. İdari açıdan hükümetle herhangi bir ilişkisi bulunmayan KMDİ, hac organizasyonu ile ilgili olarak Din İşleri Komisyonu ve diğer devlet kurumları ile birlikte hareket etme ve bu konuda hükümete karşı yükümlülük taşıma durumu ile karşılaşmıştır.

Ancak hac organizasyonunun Din İşleri Komisyonuna verilmesinin ardından hac organizasyonu ile ilgili sorunlar sona ermemiştir. Din İşleri Komisyonunun öncülüğünde gerçekleştirilen hac organizasyonunda önemli aksaklıklar -özellikle vize temininde yaşanan sıkıntılar- kendini gösterirken, hac organizasyonunu gerçekleştirmenin kendisinin hakkı ve görevi olduğunu savunan KMDİ'nin yaptığı itirazlar sonuç vermiştir. 26 Aralık 2001'de Din İşleri Komisyonu Başkanı Ö. Mamayusupov, Müftü Kimsanbay Abdırähmanov'a, devlet kurum ve kişilerine KMDİ olarak hac organizasyonunu kendilerinin düzenlemesi gerektiği ile ilgili bir yazı yollaması tavsiyesinde bulunmuştur. Din İşleri Komisyonu Başkanının bu tavsiyesi üzerine devletin yetkili kişi ve kurumlarına bir yazı gönderen KMDİ, kendilerinin hac organizasyonunu düzenleme konusunda geniş tecrübeye ve Arap ülkeleriyle olumlu ilişkilere sahip olduklarını ve hac ibadetinin de Müslümanların beş temel farzından biri olduğunu gerekçe göstererek haccın KMDİ tarafından organize edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu girişimleri sonucunda KMDİ, 2002 yılından itibaren hac organizasyonunu kendisi düzenlemeye başlamıştır.

Hac organizasyonuun neden 2002'de Müftiyata devredildiği ve kendisinin neden K.

Abdirahmanov'a bu konuda mektup yazma ihtiyacı hissettiğiyle ilgili sorumuza cevap olarak Ö. Mamayusupov, hac organizasyonunun Müftiyat tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği kanaatine her zaman sahip olduğunu ve bu görüşlerini zamanında K. Abdirahmanov'a ilettiğini ifade etmiş, hac organizasyonu konusunda devletin KMDİ'ye destekçi olması ve hac konusunun siyasi "oyun"a dönüştürülmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁴³ Ancak K. Abdirahmanov, Ö. Mamayusupov'un hac organizasyonunun Din İşleri Komisyonu tarafından düzenlenmesini her zaman savunduğunu, hac organizasyonunun KMDİ tarafından organize edilmesi ile ilgili olarak Cumhurbaşkanlığına yaptığı başvuru sonrasında ancak Ö. Mamayusupov'un ikna edilebildiğini dile getirmiştir.⁴⁴⁴

K. Abdirahmanov'un sözlerine ek olarak şunu da belirtmek gerekir ki, Kırgız devleti ile KMDİ arasındaki temel anlaşmazlıklardan biri olan hac organizasyonu ile ilgili bu dönemdeki tartışmalar günümüze kadar uzanmıştır. Gözlemlediğimiz kadarıyla hac organizasyonu, ülkenin hem siyasi hem de ekonomik yapısında sıkça karşılaşılan yolsuzluk iddialarının gölgesinde gerçekleşmiş ve din ve devlet ilişkilerinin sağlıklı yürümesinin önündeki engellerden biri olmaya devam etmiştir.

2.14. Misyonerleri Sınırlandırmada en Ciddi Çaba Olarak Din Kanunu Taslağı ve 1991 Din Kanunu'ndaki Değişiklikler

Çalışmamızda daha önce birçok kez görüldüğü gibi, devlet yetkilileri -özellikle Din İşleri Komisyonu Başkanları- 16 Aralık 1991/657-XII sayılı "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun'un "eskidiğini", güncel ihtiyaçlara cevap vermediğini sıkça dile getirmişlerdir. Genellikle yeni dini hareket ve akımların ülkeye girişini ve dini yapıyı neredeyse tamamıyla değiştirmesini engellemede gereksinim duyulan yasal düzenlemenin yokluğundan şikâyet etmişlerdir.

Hükümet de, daha önce incelediğimiz 17 Ocak 1997/20 sayılı "Kırgız Hükümeti'nin 10 Ağustos 1995 345 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Durum ve Dini Alana Yönelik Devlet Politikasının Oluşturulmasında Devlet Organlarının Görevleri ile İlgili" Kararnamesi'nde, Din Kanunu'nun "olgunlaşmamış" olduğunu resmi olarak dile getirmiş ve bunun dini kurumların sayısı ve faaliyetlerini denetlemeyi zorlaştırdığını savunmuştur. Devlet güvenliği başta olmak üzere birçok konuda duyarlı olan Milli Güvenlik Bakanlığı da, Kırgızistan'da dini ayrılıkçı grupların bulunduğunu, ancak onlara

⁴⁴³ Ö. Mamayusupov ile 4 Haziran 2008'de yaptığımız mülakattan.

⁴⁴⁴ 6 Haziran 2008'de yaptığımız mülakattan.

karşı -yasal düzenlemelerin bulunmaması nedeniyle- müdahale edememe ve etkili bir siyaset yürütememe durumundan şikâyetçi olurken,⁴⁴⁵ Cumhurbaşkanı A. Akaev ise, din işlerine müdahale edemeyeceklerini ifade etmiştir.⁴⁴⁶

14 Kasım 1996'da Cumhurbaşkanı tarafından yayınlanan kararname ve Kararname'de yer alan geçici kararlar, Anayasa ve Din Kanunu'ndaki hükümlerin aksine oldukça sınırlayıcı düzenleme olarak ön plana çıkmıştır. Özellikle dini kurum ve kuruluşların faaliyet alanlarını Din İşleri Komisyonunun yetkileriyle sınırlandıran bu Kararname'nin yanı sıra, daha önce ele aldığımız hükümet kararnameleri de devletin dini hayatı denetim altına alma çabası olarak dinle ilgili mevzuatta yerini almıştır. Tüm bu düzenlemelere paralel olarak yeni Din Kanunu üzerindeki çalışmalar da sürdürülmüştür. Söz konusu çalışmalarda, hem Cumhurbaşkanı ve hükümet kararnamelerini Din Kanunu çerçevesinde yeniden ele alma, hem de (Sünni) İslam ile Pravoslav dinine "geleneksel din" statüsü kazandırma eğilimi belirgin bir şekilde görülmüştür. Başka bir ifadeyle çalışmalar, -ileride de görüleceği gibi- devlet tarafından halkın büyük kısmı tarafından paylaşılan ve siyasi söylemlerden uzak dini yorumlar olarak tanımlanan Sünni İslam ile Pravoslav Hristiyanlığını diğer dinlerden ayırma ve onları destekleme üzerinde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği devleti, genel olarak tüm dinlere olumsuz bir tutum sergilemişken, bağımsızlığını kazanan Kırgızistan'da devlet, bağımsızlığın ilk yıllarında tüm dinlerle işbirliği arayışı içerisinde olmasına karşın, bu dönemden itibaren dinler arasında "öz" ve "öz olmayan" ayrımını benimsemeye başlamıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1995'ten itibaren Cogorku Keneşin milletvekilleri tarafından Din Kanunu taslakları ile ilgili çalışılmalar başlatılmış ve oluşturulan çalışma grubuna Din İşleri Komisyonu üyeleri de katılmıştır.⁴⁴⁷ 1997'ye gelindiğinde, eski Adalet Bakanlarından ve dönemin Meclis Başkanı Mukar Çolponbaev ile Cogorku Keneşin Eğitim, Bilim ve Kültür Komitesi Başkanı C. Corobekov tarafından hazırlanan yasa taslağı ön plana çıkmıştır. "Din ve Dini Kurumlar ile İlgili Kanun" başlığı taşıyan kanun taslağı, görüşlerini bildirmeleri için ilgili devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarına gönderilmiştir.

C. Corobekov, yeni Din Kanunu'nun gerekçelerini açıkladığı "*Kırgız Cumhuriyeti*

⁴⁴⁵ Bkz. Egemberdi Kökö Uulu, "Diniy Sektalar- Ölkö Keleçeğine Koyulgan Mina", *Kırgız Ruhu*, 10-16.12.1997.

⁴⁴⁶ Bkz. "Rostki Vahabizma: Kto İh u Nas Polivaet", *Slovo Kırgızstana v Konse Nedeli*, 19-20.12.1997.

⁴⁴⁷ Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s. 108.

"Din ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanunu Taslağının Gerekçesi" başlıklı raporunda⁴⁴⁸ şöyle demiştir:

"Bugün, kayıt olmamış dini birliklerle beraber birçok dini kurumun ve mezhebin, herkes tarafından bilinen şarlatanların ülke topraklarında bulunmasının toplumun ve genel olarak Kırgız ulusunun milli ve dini açıdan bölünme tehlikesini doğurduğu, ayrıca devlet yapısına büyük tehdit oluşturduğu sır değildir. [...] Geç olsa da milli trajedinin önüne geçmek için her türlü tedbir alınmalıdır, gelecek nesle Kırgız- Müslüman ile Kırgız-Baptist, Adventist, Budist, Evanjelist, Bahaî arasındaki dini çatışmayı miras olarak bırakamayız. Uluslararası norm ve kurallara gelince, onlar hangi biçimde olursa olsun toplum, millet ve devlet güvenliğine yapılan saldırıları önlemeye yönelik faaliyetleri yasaklamaz."

Görüldüğü gibi Corobekov, hazırlanan Din Kanunu Taslağı'nın temel amacının dini hak ve özgürlükler alanını genişletmekten çok, "yeni dinleri" sınırlandırmak olduğunu açıkça ifade etmiştir. Corobekov'un millet ve devlet güvenliğini sağlamaya yönelik sınırlamaların uluslararası norm ve kurallarca desteklendiğine dair görüşlerine gelince, onun bu görüşü devletin sınırlandırmalar ile ilgili tutumu ile de paralellik arz etmiştir. Özellikle 2000 yılından itibaren daha belirgin bir şekilde görüldüğü gibi, yasalardaki "yeni dinlerin" aleyhine yapılan düzenlemeler ile ilgili uluslararası kuruluşlar tarafından dile getirilen eleştirilere karşı devlet, "toplum ve devlet güvenliğini koruma ihtiyacını" gerekçe olarak ileri sürmüştür.

Corobekov tarafından hazırlanan söz konusu taslağının en önemli özelliği, Kırgızistan'daki dinleri "tarihi-geleneksel" ve "geleneksel olmayan" ayrımına tabi tutarak "geleneksel" dinlere ayrıcalık tanınması olmuştur. Taslakta, vatandaşların "tarihi-geleneksel faal dinlerden" istediği dine inanabileceği belirtilirken, "eğer herhangi bir din daha önce vatandaşların çoğunluğu tarafından benimsenmemişse ve vatandaşları kendine çekmek amacıyla kurulmuşsa, söz konusu dinin faaliyetlerde bulunmasına izin verilmez" denilerek yeni dini grup ve hareketlere önemli sınırlamalar öngörülmüş, 11. maddede de, ancak geleneksel dinler tarafından tanınmış yeni dini hareketlerin dini faaliyette bulunmalarına izin verileceği ifade edilerek yeni dini akım ve hareketlerin ülkeye girmesi ve faaliyet yürütmesi "geleneksel" dinlerin iznine ve tutumuna bağlanmıştır. Taslağın 12. maddesinde ise, dini kurumun oluşturulması için daha önce yeterli olan 10 erişkin kişinin başvuru sayısı 50'ye yükseltilmiştir.

Taslağın 19, 20 ve 21. Maddelerinde, Din İşleri Komisyonunun yapısı ve fonksiyonları ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Misyoner grupların kişileri belli bir maddi destek karşılığında kendilerine çekme girişimleri ile ilgili tartışmaların sürdüğü

⁴⁴⁸ Söz konusu Din Kanunu Taslağı Din İşleri Ajansından elde edilmiş olup şahsi arşivimizde bulunmaktadır. Alıntılardaki italikler bize aittir.

dönemde hazırlanan söz konusu yasa taslağında, bu konuda da bazı düzenlemelere gidilmiş, dini grupların, maddi imkânları zayıf olan vatandaşların durumunu kötüye kullanarak vatandaşları belli bir maddi destek karşılığında kendi tarafına çekmeleri yasaklanmıştır.

C. Corobekov tarafından hazırlanan taslak ile ilgili olarak, taslağın dini hak ve özgürlükleri kısıtladığı eleştirileri dile getirilmiştir. Bu eleştirilerden birisi Kırgızistan'daki tanınmış yazarlardan Canıbek Canızak'tan gelmiştir. Colbors Corobekov'un 3 Ekim 1997 tarihli Asaba gazetesinde yayınlanan mülakatında ifade ettiği:

"Günümüzde 200'den fazla dini hareket adliye organlarında kaydolmuştur. [...] Bizim amacımız bunları azaltmak. [...] Şuanda ailesi ve akrabaları ile birlikte başka dinlere geçenler var. [...] Bazı yerlerde (din değiştirenlerle ilgili olarak) çatışmalar meydana gelmekte, halk onları mezarlarına defnettirmemektedir."

sözlerini eleştiren Canızak, vekilin "başka dinler" diyerek İslam'ı koruduğunu, "öz din" "başka din" ayrımcılığına gittiğini, eğer çatışmalar yaşıyorsa bunun din özgürlüğünün sağlanmaması ve devlet adamlarının da buna ilgisiz kalması nedeniyle gerçekleştiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Canıbek Canızakov, dini kurumlarla ilgili düzenlemelere ayrı yasa da yer vermemek gerektiğini, "Toplumsal Kuruluşlarla İlgili" Kanun'da tüm toplumsal kurum ve kuruluşlarla birlikte ele alınması gerektiğini savunmuştur. Devletin İslam'ı desteklememesi, bütün dinlere aynı tutumu sergilemesi gerektiğini dile getiren Canızak, aksi halde -Türkiye örneğinde olduğu gibi- çatışmaların kaçınılmaz olduğunu savunmuştur.⁴⁴⁹ Colbors Corobekov ise, Canıbek Canızak'ın bu iddialarına cevap olarak Asaba gazetesinin yayın yönetmenine bir mektup yollamıştır. Mektupta, C. Canızak'ın makalesine işaret ederek, kanun taslağını sadece kendisinin hazırlamadığını, birçok uzmanın, devlet kurumlarının, uluslararası kuruluşların ve dini temsilcilerin incelemelerine dayandığını, taslak metin üzerindeki çalışmaların devam edeceğini belirtmiş, ancak Canıbek Canızak'ın taslağın İslam'a ayrıcalık tanıdığı şeklindeki eleştirilerine cevap vermemiştir.⁴⁵⁰

Birçok devlet kurum ve kuruluşundan da taslağa yönelik eleştiriler gelmiştir. Din İşleri Komisyonu, taslağın hukuki alanda kullanılmayan kavramlar içerdiğini, bazı maddelerin içerdiği hükümlerin dini hak ve özgürlükleri kısıtladığını belirtmiş, taslakta Cumhurbaşkanı tarafından 14 Kasım 1996'da yayınlanan kararnamenin içerdiği hükümlere de yer verilmesini teklif etmiştir. Adalet Bakanlığı, Din Kanunu taslağının dini hak ve

⁴⁴⁹ Bkz. "Canıbek Canızak, "Kılım Karıtkan Kim- Adambı ce Dinbi?", *Asaba*, 07.11.1997.

⁴⁵⁰ Colbors Corobekov'un söz konusu mektubu Din İşleri Ajansından elde edilmiştir ve şahsi arşivimizde bulunmaktadır.

özgürlükleri kısıtlayarak Anayasa hükümleri ile çeliştiği, dinlerin "geleneksel", "geleneksel olmayan" şeklinde ayırt edilemeyeceği görüşünü savunurken,⁴⁵¹ Kanun taslağına en ciddi eleştiri Cumhurbaşkanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsünden gelmiştir. Taslağın uluslararası normlar, Anayasa ve Cumhurbaşkanının 14 Kasım 1996 tarihli kararnamesine ters düştüğü, dini özgürlükleri ciddi şekilde sınırlandırdığı, dini kurumları resmen yasakladığı, genel düzenlemelerden çok "bugünü kurtarıcı" düzenlemeler içerdiği, Kırgızistan'daki başlıca iki dinin -""geleneksel" olanların "geleneksel olmayanlara" karşı- ve yönetenlerin rahatsızlığının ortadan kaldırılması için bu kanun taslağının hazırlandığı ve diğer dinlerin topluma ideolojik bir tehdit olarak takdim edildiği ileri sürülmüş, bu durumun Kırgızistan'ın uluslararası kuruluşlarla ilişkisini olumsuz bir şekilde etkileyeceği ifade edilmiştir. Dışişleri Bakanlığı, ABD yetkililerinin bu yasa taslağı ile ilgili derin endişe duyduklarını ve bu yasa taslağının kabul edilmesi durumunda iki ülke arasında ilişkilerin zedelenebileceği endişesini dile getirirken, Cumhurbaşkanlığı ise, kanun taslağının Medeni Kanun başta olmak üzere diğer kanunların hükümleri ile çeliştiğini, yürürlükteki Kanun'un yeterli olduğunu, yeni bir kanuna gereksinimin olmadığını beyan etmiş, eğer dini özgürlüklerin ve din-devlet ilişkisinin daha net olarak belirlenmesi konusunda yenilikler söz konusu ise, bunun Din Kanunu'nda değişiklikler yapmak suretiyle düzenlenebileceği şeklinde görüş beyan etmiştir.⁴⁵²

Din Kanunu Taslağı ile ilgili olarak dini kurumlar da görüşlerini dile getirmişlerdir. Kırgızistan'daki Bahaî Ulusal Maneviyat Kurulu, dinlerin "geleneksel" ve "geleneksel olmayan" şeklindeki tasnife tabi tutulmasının kabul edilemez olduğunu ve söz konusu yasa taslağının sosyolog, din araştırmacıları ve hukukçuların katılımıyla tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir. KMDİ ise, Din Kanunu Taslağı ile ilgili olarak meclis Başkanı Mukar Çolponbaev'e gönderdiği yazıda, yeni dinlerin yalancı ve sahtekâr yüzünün belli olduğunu, gençlerin onların tuzağına düştüğünü, son umutlarının Allah'ta ve kabul edilmekte olan söz konusu yasa taslağında olduğunu belirtmiştir. Bu yazıda ayrıca, bundan sonra geleneksel dinlerin temsilcilerinin görüşlerinin de dikkate alınması gerektiği,

⁴⁵¹ Bu kanun taslağındaki dinleri "geleneksel" ve "geleneksel olmayan" şeklinde tasnif etme çabaları ve devletin bu ayrıma göre din politikası geliştirmesi gerektiği anlayışı yapılan bu eleştiriler neticesinde kanun taslağından çıkartılmasına rağmen 2006 Din Konsepti'nde ve 2008 Din Kanunu'nda uygulama alanı bulmuştur. Dinler "geleneksel" ve "geleneksel olmayan" şeklinde ikiye ayrılmış, "geleneksel" olanlar "geleneksel olmayanlara" göre daha avantajlı duruma getirilmiş ve devletle yakın işbirliği ayrıcalığına sahip olmuşlardır.

⁴⁵² Söz konusu Din Kanunu Taslağı ile ilgili olarak burada belirtilen kurum ve kuruluşların C. Corobekov'a gönderdiği görüş ve değerlendirmelerinin yer aldığı yazılar Din İşleri Ajansından alınmıştır ve şahsi arşivimizde bulunmaktadır.

C. Corobekov tarafından hazırlanan Din Kanunu Taslağı'nın günün ihtiyaçlarını karşıladığı, bölünmeyi ortadan kaldırdığı, taslağı hazırlayanların da konunun uzmanları oldukları ifade edilmiş ve Çolponbaev'den de Meclis Başkanı ve "Kırgız halkının gerçek evladı" olarak artık bu taslak konusunda destekçi olması istenmiştir.⁴⁵³

C. Corobekov tarafından hazırlanan Din Kanunu Taslağı, 10 Şubat 1998'de Cogorku Keneşe sunulmuştur. Taslağın görüşülmesinden önce konuşma yapan Corobekov, Din Kanun Taslağı'nın hazırlanmasındaki gerekçeleri şöyle anlatmıştır:

"Öncelikle din özgürlüğünün anayasal hükmünü kendiliğince kullanan yeni geleneksel olmayan dini kurum ve birliklerin ortaya çıkması ve kontrolsüz faaliyetleri, hiç beklenmedik sonuçlar doğurabilir. [...] İkinci olarak da, Kırgızistan'da devlet, bu tür grupların faaliyetlerini kontrol etmesi gerekir [...] Kanaatimce geleneksel dinlerin temsilcileri, din değiştirmeye karşı korunma hakkına sahiptirler. Ve bu, bir dini diğerine tercih etmek değil, bizde büyük ölçüde yaygınlaşan ve yerleşen birçok asırlık dinlerin tarihine saygıdır..."⁴⁵⁴

Corobekov'un başkanlığında hazırlanan kanun taslağı mecliste üç kez görüşülmüş ve görüşmeler sırasında önemli değişikliklere uğramış, ancak yine de kanunlaşmamıştır. Taslağın kanunlaşmasının önündeki en büyük engel olarak uluslararası çevrelerin, kurum ve kuruluşların etkisi kendini göstermiştir. Daha sonraki dönemlerde de hazırlanan ve dini kurumların faaliyetlerini sınırlandıran Din Kanunu Taslaklarının kanunlaşmamasında daha net bir şekilde görüleceği gibi, AGİT ve İnsan Hakları Demokrasi Enstitüleri Dairesi başta olmak üzere uluslararası kurumlar Kırgız hükümetine taslağın kanunlaşmaması için büyük baskı uygulamıştır. 3 Haziran 2008 tarihinde kendisiyle yaptığımız mülakatta C. Corobekov, kendisinin hazırladığı söz konusu taslak ile -"çok liberal" olan Din Kanunu'nun aksine- misyonerlerin ülkeye girişinin, Din İşleri Komisyonunda kayıt olmasının ve faaliyet yürütmesinin zorlaştırılmasının (rus. "uslojnyat") amaçlandığını ifade etmiştir. Kanun taslağının yasalaşmamasını dış etkenlere bağlayan Corobekov, söz konusu taslağın insan hak ve özgürlüklerini kısıtlamayı amaçlayan bir girişim olarak ABD Temsilciler Meclisinin gündemine taşındığını, daha sonra ABD'den Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanı Kanun Taslağının yasalaşmaması yönünde bir yazı geldiğini, dolayısıyla o dönemde Dünya Ticaret Örgütüne üyelik çalışmalarını sürdüren Kırgızistan'ın imajını zedelememek için Kanun Taslağının yasalaşmasına izin verilmediğini belirtmiştir.

Din İşleri Komisyonunun önceki başkanlarından E. Kaptagaev, söz konusu yasa

⁴⁵³ Müftü ve yardımcılarının imzasını taşıyan KMDİ'nin söz konusu yazısı KMDİ'den elde edilmiş olup şahsi arşivimizde bulunmaktadır.

⁴⁵⁴ Corobekov'un, Taslağın görüşülmesinden önce Cogorku Keneş'te yaptığı konuşmanın 14 sayfalık metni Din İşleri Ajansından elde edilmiş olup şahsi arşivimizde bulunmaktadır.

taslağının kanunlaşmamasını, bu taslakla ilgili düşüncelerdeki büyük farklılıklara bağlamıştır. Ona göre, yasa taslağı ile ilgili tartışmalarda üst düzey devlet ve siyaset adamlarının konuyla ilgili düşüncelerinde eski totaliter ideolojinin etkili olduğu görülmüş, taslağın içeriği büyük ölçüde değişmiş ve taslağı hazırlayanlar da önceden savunduklarının tam tersini savunur hale gelmişlerdir.⁴⁵⁵

Yeni Din Kanunu üzerinde yapılan çalışmaların sonuç vermemesi üzerine hükümet, 19 Kasım 1997/79 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'nin Bazı Yasalarında Değişiklik ve Düzeltmelerin Yapılması ile İlgili" Kanun'la⁴⁵⁶ "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlarla İlgili" Kanun'da bazı değişiklikler yapmıştır. Din Kanunu'nun 9. maddesinin "Tüzel Kişilik Olarak Dini Kurumların Tüzüğünün Kaydının Reddi" başlığı, "Tüzel Kişilik Olarak Dini Kurumların Kaydının Reddi" şeklinde değiştirilmiştir. 9. maddenin her üç kısmında yer alan "dini kurum tüzüğünün tescil edilmesi" ifadeleri de "dini kurumun tescil edilmesi" olarak değiştirilmiş ve böylece tescil işlemlerinde dini kurumun tüzüğünün yanı sıra başka koşulların da göz önünde bulundurulmasının önü açılmıştır. Nitekim bu ölçütlerin neler olabileceği hususu yine 79 sayılı Kanun'la değişiklik yapılan Din Kanunu'nun 10. maddesinin ikinci kısmında açıklığa kavuşturulmuştur. Din Kanunu'nda yer alan 10. maddenin son paragrafı -tüzel kişilik olarak dini kurumun faaliyetlerinin durdurulması kararının dini kurumun tüzüğünü tescil eden organ tarafından alınacağı ve bu kararın Medeni Kanunda belirtilen çerçevede yargıya götürülebileceği hususu- çıkartılmış, yerine şu paragraf eklenmiştir:

"Tüzel kişilik olarak dini kurumun faaliyetleri, lağvedilmesi veya yeniden yapılanması sonucu durdurulabilir. Dini kurumların lağvedilmesi,
-üyelerinin genel kurulunun veya tüzükte belirtilen yetkili organın kararına;
-dini kurumun kuruluşu esnasında yasal düzenlemelerin düzeltilemez bir şekilde ihlali sonucunda kaydının mahkeme tarafından geçersiz sayılmasına;
-yasa tarafından yasaklanan faaliyetleri gerçekleştirmesi, yasaları bir defadan çok veya ciddi olarak ihlal etmesi veya sistematik bir şekilde kendi tüzüğünde belirtilen amaçlara ve Kırgız Cumhuriyeti yasalarında yer alan hükümlere ters düşen faaliyetleri yürütmesi nedeniyle mahkemenin aldığı karara bağlı olarak gerçekleşir."

Görüldüğü gibi yapılan kanun değişikliği ile devletin dini kurumları tüzel kişi olarak kayıt altına almasında kurum tüzüğünün yanı sıra diğer koşulların ileri sürülmesinin önü açılmış ve dini kurumların faaliyetlerinin durdurulması ile ilgili yeni düzenlemelere yer verilmiştir. Böylece yukarda incelediğimiz gerek Cumhurbaşkanı gerekse hükümet kararnamelerinde belirtilen "dini kurumların, tüzüklerinde belirtilen amaçlarına ters düşen

⁴⁵⁵ Bkz. Emilbek Kaptagaev, "O Konseptual'nın Osnovah Gosudarstvenno-Religioznih Otnoşeniı", *Erkin Too*, 16.08.2001.

⁴⁵⁶ CEHTM.

faaliyetleri gerçekleştirmeleri" durumunda devletin müdahalesi için gerekli yasal çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca 19 Kasım 1997/79 sayılı kanun ile "Toplumsal Kuruluşlar ile İlgili" Kanun'da da değişiklik yapılmıştır. "Toplumsal Kuruluşlar ile İlgili" Kanun'dan da "tüzük" kelimeleri çıkartılmıştır.

2.15. Din İşleri Komisyonu Konsepti

Din Kanunu'nda yapılan değişiklikleri Kırgız Hükümetinin 7 Temmuz 1998'de yayınladığı 441 ve 442 sayılı kararnameleri⁴⁵⁷ izlemiştir. 441 sayılı kararname ile "Din İşleri Komisyonunun Din Alanında Devlet Politikasını Geliştirme ve Gerçekleştirme Faaliyetlerinin Konsepti" kabul edilmiş, 442 sayılı Kararname'de ise, Din İşleri Komisyonu ve Kurumlararası Din Kurulu hakkındaki usul ve esaslar yer almıştır.

"Kırgız Cumhuriyeti Hükümetinin Din İşleriyle İlgili Komisyonunun Dini Alanda Devlet Politikasını Geliştirme ve Gerçekleştirme Faaliyetlerinin Konsepti" bir rapor şeklinde yayınlanmıştır. Konseptin ilk kısmında, 1996'da oluşturulan Din İşleri Komisyonunun görevlerinin ne olduğu belirtilmiş ve 1996-1997 senelerinde Komisyonunun, dini durumu inceleme, faaliyetlerinin temel yönlerini belirleme, bazı yasal düzenlemeleri hazırlama ve dini alandaki süreçleri kontrol altına almaya yönelik bazı çözüm yollarını bulma konusunda başarılı olduğu ifade edilmiştir.

İkinci kısımda ise, bağımsızlıktan bu yana din alanında hızlı gelişme ve değişimlerin yaşandığı, bağımsızlığa kadar ülkede 25 camii ile Ortodoks Hristiyanlığına ait 25 kilise faaliyet yürütmekte iken, şuanda 1200 camii, 40 Ortodoks Hristiyanlığı kilisesi ve Protestanların 200'den fazla ibadet evinin olduğu, İslam Enstitüsü, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi gibi birçok din eğitimi kurumunun açıldığı, ancak misyoner faaliyetlerin artması sonucu 1995'lere doğru endişe verici bir durumun ortaya çıktığı belirtilmiştir. Din Kanunu'ndaki dini kurumların kaydı ile ilgili düzenlemelerin farklı şekilde anlaşılması sonucunda kayıt olmadan faaliyet yürüten dini kurumların sayısının artması nedeniyle hükümetin 10 Ağustos 1995 tarihli kararnamesinin yayınlandığı ifade edilmiştir. Ancak Kararname'nin sonuç vermemesi üzerine Din İşleri Komisyonu tarafından hazırlanan "Geçici Kararlar"ın Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması ve 17 Ocak 1997/20 sayılı hükümet kararnamesi ile Kurumlararası Din Kurulunun oluşturulmasının ardından dini alana yönelik aktif politika yürütmek için uygun bir hukuki temelin oluşturulduğu dile getirilmiştir. 1997'de dört kez toplanan Kurumlararası Din

⁴⁵⁷ CEHTM.

Kurulunun hac organizasyonu ve Din Kanunu taslakları ile ilgili konuları görüştüğü, ancak devlet organlarının faaliyetlerini koordine etme yetkisi ile yetkilendirilerek Kurumlararası Din Kurulunun daha etkili hale getirilmesi gerektiği belirtilen Konseptte, Din İşleri Komisyonunun 1998-2000 yılları için belirlenen görevlerinin: Cogorku Keneşte'ki yeni Din Kanunu taslağı ile ilgili çalışmalarda yer almak ve bu kanuna bağlı olarak yapılacak yasal değişiklikler üzerinde çalışmak; din ve vicdan özgürlüğünün sağlanması ile ilgili olarak uluslararası ve başka ülkelere ait yasal düzenlemeleri incelemek; Kurumlararası Din Kurulu ile ilgili yeni usul ve esasları hazırlamak ve onaya sunmak olduğu ifade edilmiştir.

Konseptin üçüncü kısmı, Din İşleri Komisyonunun Müslümanlar arasındaki durumu istikrara kavuşturma faaliyetlerine ayrılmış ve şu ifadelere yer verilmiştir:

"Bilindiği gibi, birkaç din adamının liderlik için yaptığı mücadelenin artmasıyla 1996'nın başına doğru Müslümanlar arasında gergin bir durum ortaya çıkmıştır. Devlet organları tarafından aktif çözümler üretilmesi gerekiyordu, ya da çatışmanın korunması ve artması toplumsal istikrar için ciddi sonuçlar doğuracaktı. Dindar kesimin içerideki mücadelesi otomatik olarak geniş kitlenin gündemine taşınmış, sonuç olarak da toplumun bazı kesimlerinin çatışma alanına sürüklenme tehlikesi ortaya çıkmıştır.

Çözüm getiren kararların alınmaması ve *İslami çevredeki sürecin kendi gidişatına terk edilmesi durumunda*, belli bir süre sonra onun birkaç bağımsız İslami kuruma ayrılacağı - hem farklı öğretilere dayanan farklı kurumlara ki, bu sadece İslami çevrede değil, toplumun tamamında sürekli çatışma durumunun var olmasını doğururdu-⁴⁵⁸ açıkça anlaşılmıştır.

Oluşan durumdan hareketle, dini ekstremizm ve fundamentalizme karşı koymanın en etkili yolunun İslami yapının güçlendirilmesi, onun yapısının düzenlenmesi ve yerel iktidar organları aracılığıyla camilerin ve din adamlarının faaliyetlerinin koordine edilmesi olduğu sonucuna varılmıştır."

Daha sonra İl Kaziyatlarının ve "önceki KMDİ Kurulu üyelerinin çoğunluğu"nın istekleri üzerine 26.12.1996'da Ulamalar Keneşi ile yeni Müftünün seçildiği ifade edilen Konseptte, 1996-1997 senelerinde KMDİ'nin yeniden yapılandırıldığı, 6 İl Kaziyatının oluşturulduğu, camii imamaları ile medrese öğretmenlerinin sınava tabi tutulduğu, dini kurumların kayıt işlemlerinin hazırlandığı, din eğitimi kurumları için tek bir öğretim programlarının belirlendiği ve basın-yayın faaliyetlerine başlandığı ifade edilmiştir.

"Şunu da belirtmek gerekir ki, Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi devletle işbirliği bakımından sağlam bir duruş sergilemektedir. KMDİ'deki kadro değişikliğinin tamamı yerel devlet idareleri ve taşra yönetimi (kırg. "ayıl ökmötü")ne danışılarak yapılmaktadır. İmamların tayini ile ilgili bu tür düzenlemeler KMDİ, Müslümanların İl Kaziyatları ve yerel camilerin tüzüklerinde yer almaktadır."

⁴⁵⁸ Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi devlet, KMDİ etrafında birleşen Müslümanların birliğini - İslami kesim ve toplum bütünlüğü gerekçesiyle- korumayı kendisinin görevi olarak görmüştür. Kanaatimizce bazen iktidar, Din İşleri Komisyonu'nun KMDİ'ne müdahalesini bu çerçevede değerlendirmiş ve KMDİ'nin yapı ve fonksiyon eksikliklerini göz önünde bulundurarak "gerekli durumlarda" devlet organlarının dini alana müdahalesini onaylamıştır. İtalikler bize aittir.

ifadesine yer verilen Konseptte, KMDİ'nin Müslüman topluluğunun birliğini ve bütünlüğünü korumaya yönelik söz konusu faaliyetleri gerçekleştirmede, Din İşleri Komisyonunun yardımcı olacağı, Müslüman topluluğundaki durumu sürekli gözlemleyeceği ve dini ekstremizm, fundamentalizm ve İslam'ın siyasallaşmasını engellemeye yönelik çözüm yollarını geliştireceği ve gerçekleştireceği belirtilmiştir.

Konseptin dördüncü kısmında, Din İşleri Komisyonunun hac ve umre organizasyonları ile ilgili faaliyetlerine yer verilmiştir. Son zamanlarda hac organizasyonunda ve haccın yerine getirilmesinde büyük eksikliklerin yer aldığı belirtildikten sonra: "Tüm bu eksiklikler ile ilgili eleştiriler, her sene iyi 'doymayı' başaran 'failler'e değil de, egemen bir devlet olarak Kırgız Cumhuriyeti'ne yapılmıştır" ifadesine yer verilmiştir. Söz konusu eksiklikleri gidermek amacıyla Din İşleri Komisyonu tarafından -Hükümetin 19.01.1998/83 sayılı kararnamesi ile- hac organizasyonunun usul ve esaslarının belirlendiği ve bunun sonucunda hac organizasyonunun düzenli bir halde gerçekleştirilmesinin sağlandığı dile getirilmiştir.

Konseptin beşinci kısmı Din İşleri Komisyonunun dini kurumlar ve misyonerleri kayıt altına alma faaliyetlerine ayrılmıştır. Konseptte, yerli dini kurum ve kuruluşların yanı sıra yurt dışından gelen misyoner grupların ve misyonerlerin kayıt altına alınmakta olduğu, yurt dışına din eğitimi almak için çıkış yapan vatandaşların da 14 Kasım 1996/319 sayılı Cumhurbaşkanı Kararnamesinde gösterildiği şekilde uygulamalara tabii tutulduğuna yer verilmiştir. Din İşleri Komisyonunun "Müslüman topluluğun parçalanmasını, Vahabizm, Akramiya vs. gibi 'yeni' akımların dâhil olmasını engellemek" için KMDİ ile birlikte önlemler aldığı dile getirilmiştir.

Konseptin son kısmında ise, Din İşleri Komisyonunun farklı dinler arasında anlayış ve hoşgörüyü pekiştirmek için farklı proje ve programlar üzerinde çalıştığı, devlet tarafından ulusal çapta yürütülen programlara da katıldığı ifade edilmiştir.

Görüldüğü gibi Konsept, Din İşleri Komisyonunun din alanında hangi konular üzerinde faaliyet yürüttüğü ile ilgili bilgiler içeren bir rapor özelliğine sahip olmuştur. Hazırladığı kanun ve kararname taslaklarının yanı sıra dini alana yönelik değerlendirmelere yer verilmiştir. Diğer din eğitimi kurumlarının yanı sıra Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin de din eğitimi kurumu olarak nitelendirilmesi, Kırgızistan'daki laik eğitim sistemiyle çelişen bir değerlendirme olmuştur.⁴⁵⁹ Çünkü bir

⁴⁵⁹ Bu değerlendirmeye ek olarak Din İşleri Komisyonu, dini bir kurum olarak Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin, Cumhurbaşkanının 19 Kasım 1996/319 sayılı Kararnamesi gereği Din İşleri

devlet üniversitesi bünyesinde bulunan ve bizim de mezunu olduğumuz Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, kendisini bir İslami eğitim kurumu olarak değil, laik eğitim sisteminde dinle ilgili insani bilimler üzerinden öğretim yapan kurum olarak tanımlamıştır.

Konsept'teki Müslüman kesimin birlik ve bütünlüğünü, toplumsal düzenin devamlılığını sağlamak amacıyla dini alana müdahale edildiği ile ilgili ifadeler ise, Din İşleri Komisyonu E. Kaptagaev'in Müftü seçimlerinde taraf tuttuğu ve din işlerine müdahale ettiği ile ilgili iddiaları desteklediği gibi, bunun resmi belgede yer almasının bir örneğini sunmuştur. Ayrıca Konseptte kullanılan ifade şekli Konseptte bir makale hüviyeti kazandırmıştır.

2.16. Kurumlararası Din İşleriyle İlgili Kurul

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hükümetin 17 Ocak 1997/20 sayılı "Kırgız Hükümeti'nin 10 Ağustos 1995 345 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Durum ve Dini Alana Yönelik Devlet Politikasının Oluşturulmasında Devlet Organlarının Görevleri ile İlgili" Kararnamesi'nin Uygulanması ile İlgili" Kararnamesi ile Kurumlararası Din İşleriyle İlgili Kurul (Kurumlararası Din Kurulu)'nun oluşturulması kararlaştırılmış ve üyeleri belirlenmiştir. Ancak Kurul ile ilgili usul ve esaslar söz konusu Kararname'den yaklaşık 17 ay sonra yayınlanan 7 Temmuz 1998/442 sayılı Hükümet Kararnamesinde⁴⁶⁰ yer almıştır.

Bu kararname'de, Kurumlararası Din Kurulunun dini alana yönelik devlet politikasını gerçekleştirme ile ilgili olarak aldığı kararların tüm devlet idare ve birimleri tarafından yerine getirilmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir. Kararname'nin 1, 2 ve 3. maddelerinde: "toplumsal bütünlüğü korumaya, inanç ve maneviyatı güçlendirmeye, etnik ve dinlerarası diyaloga yönelik devlet organlarının ve dini kurum ve birliklerinin çabalarını birleştirme amacı taşıyan bir danışma organı" olarak tanımlanan Kurumlararası Din Kurulunun, Cumhurbaşkanlığı, parlamentonun ilgili komite ve komisyonları, Başbakanlık ve diğer devlet birimleri ve dini ve toplumsal kuruluşlarla yakın işbirliği içinde kendi faaliyetlerini yürüteceği, faaliyetlerinin de Din İşleri Komisyonu tarafından düzenleneceği ifade edilmiştir.

Kararname'de, Kurumlararası Din Kurulunun temel amacının, vatandaşların anayasal haklarını gerçekleştirmelerine katkıda bulunma, devletle dini kurumların

Komisyonunda kayıt olması gerektiğini savunmuştur. Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznih Prav i Svobod*, s. 53.

⁴⁶⁰ CEHTM.

çıkarlarının uzlaşmasını ve dini alana yönelik devlet politikasının belirlenmesinde ve gerçekleştirilmesinde devlet organlarının çalışmalarının koordinasyonunu sağlama olduğu (4. m.) belirtilirken, Kurulun görevleri de şu şekilde sıralanmıştır:

- "dini alana yönelik devlet politikasının gerçekleştirilmesine yönelik tavsiye ve teklifleri geliştirme;
- vatandaşların vicdan ve din özgürlüğünü gerçekleştirmeye yönelik teklifleri hazırlama;
- dini alana yönelik devlet politikası faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ile ilgili devlet organlarının çalışmalarını koordine etme;
- din ve dini kurumlara yönelik devlet politikasının gerçekleştirilmesi ile ilgili konularda devlet birimlerinin raporlarını dinleme;
- toplumsal bütünlüğü ve dinler arası hoşgörüğü sağlama, halkın maneviyatını ve ahlakını güçlendirme konularında dini kurumlar ile görüşmeler gerçekleştirme;
- devletle dini kurumların çıkarlarının uzlaşmasına yönelik tavsiyeler hazırlama, devlet organları ile dini kurumlar, ayrıca dini kurumların kendi aralarındaki çatışma durumlarının ortadan kaldırılmasında arabuluculuk fonksiyonlarını yerine getirme;
- dini durum ve devlet organlarının din politikasının gerçekleştirilmesindeki görevleri ile ilgili konuları Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Başbakanlığının değerlendirmesine sunma" (5. m.).

İlgili Kararname'de, Kurumlararası Din Kurulunun çalışma düzeni de belirlenmiştir. Buna göre Kurumlararası Din Kurulunun toplantısı yılda en az iki kere olmak üzere Kurul Başkanı tarafından çağrılır, toplantının gündemi Din İşleri Komisyonu tarafından belirlenir, üyelere toplantı gündemini oluşturan materyaller toplantıya üç gün önceden dağıtılır (6. 7. 8. m.) ve Kurumlararası Din Kurulunun dini alana yönelik uyumlu bir din politikasını sürdürmeye yönelik olarak aldığı kararların bakanlıklar, devlet komiteleri, idari birimler, yerel devlet idareleri ve yerel yönetim organları tarafından yerine getirilmesi zorunludur (9. m.).

Böylece Kurumlararası Din Kurulu'na, Din İşleri Komisyonu ile hemen hemen aynı fonksiyonları yüklenmiştir. İkisi arasındaki temel fark, Kurumlararası Din Kurulunda farklı devlet organları ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin de yer alması olmuştur. Ancak Kurumlararası Din Kurulunun kararlarını ne şekilde alacağı konusu, sivil toplum kuruluşları ile dini kurumların temsilcilerinin Kurul üyeliklerinin hukuki temelini ne olduğu ve bunların nasıl seçileceği Kararname'de belirtilmemiştir. Ayrıca Kurumlararası Din Kuruluna dair usul ve esasların, başka bir ifadeyle Kurul'un temel amaç ve fonksiyonlarının (07.07.1998/442 sayılı kararname ile) belirlenmesinden 17 ay önce (17.01.1997/20 sayılı kararname ile) Kurul üyelerinin atanması da önemli bir husus olarak ön plana çıkmıştır.

Kanaatimizce Kurumlararası Din Kurulu, Kırgızistan'ın din politikasının oluşturulmasında ve yürütülmesinde SSCB dönemindeki uygulamaların etkili olduğunu tasdikleyen göstergelerden biri, SSCB dönemindeki hem bürokratik yapı hem de din anlayışının bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. SSCB döneminde olduğu gibi,

Kurumlararası Din Kurulu'nda güvenlik güçlerine mensup kişilerin ağırlıklı olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Nitekim daha önce de görüldüğü gibi, Sovyetler Birliği döneminde de din işleriyle ilgili kurullar faaliyet yürütmüştür. 14 Eylül 1941'de İçişleri Bakanlığına bağlı Rus Ortodoks Kilisesi İşleri Kurulu, 19 Mayıs 1944'te yine İçişleri Bakanlığına bağlı Dini Kültürle İlgili Kurul oluşturulmuş, daha sonra 1965'te bu ikisi birleştirilerek Din İşleriyle İlgili Kurul haline getirilmiştir. Söz konusu Kurul, SSCB Anayasası'nda ve dinle ilgili SSCB kanunlarında belirtilen dinle ilgili hükümlere uyulup uyulmamasını, doğru uygulanıp uygulanmamasını ve dini kurumların faaliyetlerini denetleme yetkisine sahip olmuştur. İbadet evlerini açma izni verme veya faaliyet izinlerini iptal etme yetkisi de SSCB'de Kurumlararası Din Kuruluna verilmiştir. Dinle ilgili yasal düzenlemelerin nasıl yorumlanması gerektiğini de Din İşleriyle İlgili Kurul belirlemiştir. Dini hayatı denetim altında tutma ve dini kurumların sayısını mümkün olduğu kadar azaltma görevini üstlenen bu kurumun benzerleri SSCB'nin diğer cumhuriyetlerinde de kurulmuştur. Devletin dinsizleştirme politikasında Din İşleriyle İlgili Kurulun ne kadar etkin bir rol aldığını şu örnek açıkça ortaya koymuştur: Herhangi bir din adamının veya dini kurumun dini faaliyette bulunabilmesi için gerekli olan onay belgesi ancak Din İşleriyle İlgili Kurul tarafından verilmiştir. Onay belgesi bulunmadan hiç kimse dini faaliyet yürütememiştir. Her ne kadar bu kurul resmi olarak Bakanlar Kuruluna bağlı görünse de, Komünist Partinin emir ve yönlendirmesi altında olmuş ve din adamlarına ve dini kurumlara karşı oldukça baskıcı politika izlemiştir.⁴⁶¹ 7 Haziran 2008 tarihinde kendisiyle yaptığımız mülakatta Din İşleri Komisyonunda hukuk uzmanı olarak görev yapan Canibek Botoev, Kurumlararası Din Kurulunun, SSCB döneminde faaliyet yürüten Kurumlararası Din Kurulları model alınarak oluşturulduğunu ifade etmiştir.⁴⁶²

Aslında devlet, SSCB döneminde uygulama örneği bulunan Kurumlararası Din Kurulunun temelini, 10 Ağustos 1995/345 sayılı hükümet kararnamesiyle atmıştır. Hatırlanacağı gibi Kararname'de:

"Ülkede oluşmakta olan dini durumu incelemek, genel olarak farklı dini öğreti ve akımların eğilim ve özelliklerini, onların vatandaşların toplumsal bilincine olan etkisini, ayrıca devlet organlarıyla dini kurumların ilişkisini düzenlemeye yönelik pratik tavsiyeleri hazırlanmak amacıyla, yetkili uzmanların, bilim ve sanatın tanınmış kişiliklerinin, devlet organlarının ilgili çalışanlarının ve dini temsilcilerin katılımıyla Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti nezdinde toplumsal temele dayalı Din İşleriyle İlgili Danışma Kurulunun oluşturulması kararlaştırılmıştır (2. m.)."

⁴⁶¹ Bkz. Yaacov Ro'i, *A.g.e.*, s. 49-50; SSCB'deki Dinle İlgili Kurumlar ile bağımsızlık sonrası oluturulan benzer kurulların karşılaştırması için bkz. Shirin Akiner, "The Politicisation of Islam in Postsoviet Central Asia, Religion", *State & Society*, Vol. 31, No. 2, 2003; V.B. Romanovskaya, *A.g.m.*; *Mir Religiy*, Leksikon, <http://www.religio.ru/lecsicon/17/12.html>.

⁴⁶² Aynı görüşü Shirin Akiner de savunmuştur. Bkz. Shirin Akiner, *A.g.m.*, s. 103.

denilmiştir. Bu çerçevede 1996'nın sonlarında, Oş Valiliği'nde Vali Yardımcısının başkanlık yaptığı ve tanınmış kişilerin yer aldığı İslam'la İlgili Kurul, Calalabat vilayetinde de valilik nezdinde Din İşleriyle İlgili Daire ve 9 kişiden oluşmuş Din İşleriyle İlgili Danışma Kurulu oluşturulmuştur.⁴⁶³ Dolayısıyla Kurumlararası Din Kurulunun oluşturulmasını, devletin 1995'ten itibaren çalışmalarını yaptığı, iktidarın dini kurumlar üzerindeki gözetim ve denetimini arttırma amacına yönelik bir oluşum meydana getirme çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Kurul üyeleri arasında Müftünün ve Ortodoks Kilisesinin Başpiskoposu'nun bulunması ise, devletin laiklik ilkesine pek uygun olmayan bir uygulama olmanın yanı sıra, devlete ait idari bir oluşum olan Kurumlararası Din Kurulunu toplumsal temele oturtma çabası olarak dikkat çekmiştir.

28 Şubat 2000/107 sayılı Hükümet Kararnamesi ile Kurul üyeleri değiştirilmiştir. Ancak Kurul üyeleri arasında daha önce KMDİ'nin iç işlerine müdahale etmekle eleştirilen ve görevden alınan Din İşleri Komisyonunun eski Başkanı -dönemin Isık Køl Devlet İdaresi Başkan Yardımcısı- E. Kaptagaev'in de yer alması dikkat çekmiştir.

Din İşleri Komisyonu Başkanlarından Ö. Mamayusupov, Kurumlararası Din Kurulunun din alanındaki sorunların çözümünde önemli roller üstlendiğini, Din İşleri Komisyonunun yetki alanına girmeyen konularda devlet organlarını yönlendirme ve faaliyetlerini koordine etme işlevini yerine getirdiğini ileri sürerken, dönemin Din İşleri Komisyonu uzmanlarından C. Botoev ise, Kurumlararası Din Kurulunun genellikle hac organizasyonu ile ilgilendiğini, çünkü hac organizasyonunda birçok devlet adamının çıkarının söz konusu olduğunu ve bu nedenle Kurumlararası Din Kurulunun hac konusuna ağırlık verdiğini dile getirmiştir.⁴⁶⁴

⁴⁶³ Bkz. S. Stepanov, "Po Golgofo Hodit Buda i Kriçit: Allah Akbar", *Veçerniy Bişkek*, 27.01.1997. Stepanov, devletin yerel idarelerde Din İşleriyle İlgili Kurullar oluşturma yönündeki faaliyetlerinin, Kırgızistan'da İslami kesimde görülen anlaşmazlık ve çatışmaları ortadan kaldırmak, özellikle KMDİ'yi yapısal olarak düzene sokmak ve yerel iktidarla işbirliğini sağlamak amacıyla yürütüldüğünü, (bizim de daha önce birkaç kez belirttiğimiz ve 17 Ocak 1997/20 sayılı Kararname'de de dile getirilen Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev tarafından) Oş'ta oluşturulan Kazıyat'ın bunun için bir model oluşturduğunu savunmuştur.

⁴⁶⁴ 4 Haziran 2008'de yaptığımız mülakattan.

2.17. Batken Olayları ve Terörizmle Mücadele Kanunu

Çalışmamızda daha önce tespit ettiğimiz gibi, 1991'den 1999'a kadar yürütülen devletin din politikasında misyoner grupları ve faaliyetleri ve hac organizasyonunda yaşanan aksaklıklar temel sorunlar olarak belirlenmiş, devlet "geleneksel dinler" olarak tanımladığı İslam ve Pravoslav dininin, "geleneksel olmayan" dinlere karşı korunması gerektiği kanaatine sahip olmuştur. Ancak 1990'ların sonlarına doğru özel olarak Kırgızistan'da, genel olarak da dünya çapında meydana gelen olaylar, devletin din politikasındaki öncelikleri büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu bağlamda "geleneksel din" in kapsamını Sünni İslam ile sınırlı tutma eğilimi kendini göstermiş, dini (bazen açıkça İslami) ekstremizm, terörizm ve radikalizm kavramları hem halk arasında hem de devletin resmi belgelerinde geniş kullanım alanına sahip olmaya başlamıştır. Nitekim 1999'a kadarki dönemde hem din kanunu taslaklarında hem de kanunlaşan yasa ve kararnamelerde misyoner grupların faaliyetlerini sınırlandırma çabaları dikkat çekerken ve daha çok toplumsal bütünlük kavramı dile getirilirken, 1999'dan itibaren yasal düzenlemelerde devlet ve toplum güvenliği, devlet bütünlüğü ve anayasal düzen gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Bunda şüphesiz Kırgızistan'da, Orta Asya'da ve tüm dünyada gerçekleşen ve siyasal İslamcı söylemlerin yer aldığı çatışmalar önemli rol oynamıştır ki, bunlardan birisi de Batken Olayları olmuştur.

Ağustos 1999'da kendilerini Özbekistan İslami Hareketi'nin üyeleri ve Özbekistan'daki iktidara karşı mücadele eden mücahitler olarak tanıtan, İ. Karimov iktidarını devirerek İslam Devleti kurmak için Kırgızistan topraklarını kullanarak Özbekistan'a geçmek istediklerini belirten silahlı gruplar, Tacikistan'ın kuzeyinden Kırgızistan'a girmiş ve Batken vilayetindeki iki köyü ele geçirmişlerdir. O bölgede bulunan 4 Japon dağcı ile birlikte Batken valisini ve kendileri ile görüşmeye gelen bir generali rehin almaları sonucunda -bizim "Batken Olayları" olarak adlandırdığımız- çatışmalar yaşanmış ve 26 asker yaşamını yitirmiştir.

Militanlarla anlaşmaların sağlanması için insan hakları savunucusu Tursunbek Akunov ve ombudsman Tursunbay Bakir Uulu etkili roller üstlenmişlerdir. Tursunbay Bakir Uulu Kırgız hükümetinin temsilcisi olarak Özbekistan İslami Hareketi liderlerinden Muhammed Salih ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve bu görüşmeler sonucunda bir aydan fazla süren çatışmalara son verilmiş, rehineler serbest bırakılmış ve militanlar 11 Ekim'de ülkeyi terk etmişleridir.

Kırgız devletinin militanlarla görüşmeler gerçekleştirmesi Özbekistan'ın tepkisini çekmiş, İslam Karimov, A. Akaev'i kararsız olmakla suçlamış ve Kırgızistan'da güvenlik

güçlerinin sınırları kontrol altına alamayacak kadar etkisiz olduğunu savunmuştur.⁴⁶⁵ Buna karşılık olarak halk arasında Kırgız askerlerinin Özbekistan'a geçmek isteyen militanlarla neden çatıştığı, neden militanların Özbekistan'a geçmelerine izin verilmeyerek savaşıldığı soruları sorulmaya ve iktidarın bu konudaki kararları eleştirilmeye başlanmıştır. Bu da militanların ülkeye giriş amaçlarının gerçekte ne olduğu hususunu tartışmaya açmıştır.

Bir rehine olarak günlerce militanların yanında bulunmuş olan Batken valisi, militanların temel amaçlarının Kırgızistan'da bir askeri üs kurmak, ayrıca Afganistan'da üretilen uyuşturucunun Avrupa'ya taşınması için gerekli geçiş güzergâhı açmak olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁶⁶ Ayrıca bu olayların arkasında Özbek istihbarat örgütlerinin olduğu, bu çatışma ortamından yararlanarak Özbekistan'ın, uzun süredir Kırgızistan ile anlaşamadığı tartışmalı sınır çizgilerini lehine değiştirmeyi amaçladığı da iddia edilmiştir.⁴⁶⁷ Araştırmacı Arslan Koyçiev ise, Batken olaylarında Özbekistan'ın sınırların yeniden çizilmesi ile ilgili olarak belli çıkarlarının da olduğunu kabul etmekle birlikte, SSCB döneminden beri Fergana bölgesinde eski İslam Ferganası'nı yeniden inşa etme çabalarının var olduğunu, 90'lı yıllarda aktif hale gelen "Adolat" hareketinin, Sovyetler döneminde oluşturulan idari sınırların ortadan kaldırılarak Kırgızistan'ın Oş ve Calalabat vilayetlerini ve kutsal yerlerinin "hakiki Müslümanlar" olan Özbeklere verilmesi için çabaladığını savunmuştur. Koyçiev'e göre, 1990 "Oş Olayları" da bu nedenle vuku bulmuştur. Daha sonra "Adolat" hareketinin ortadan kaldırılmasına karşın liderlerinin Özbekistan İslami Hareketi'ni kurduklarını ve böylece mücadelelerini devam ettirdiklerini, harekete meşruiyet kazandırmak için de Özbekistan İslami Hareketi'nin lideri Tohir Yuldaşev'in eski Kokan hanının torunlarından olduğu inancını yaydıklarını ileri süren Koyçiev, bölgede görülen İslami canlanmanın amacının Fergana'yı İslam bayrağı altında birleştirme olduğu görüşünü savunmuştur.⁴⁶⁸

Hükümet ise, militanların Özbekistan'daki iktidarı hedef aldığı görüşünü paylaşmakla beraber, Batken Olayları'na dini bir renk verme eğiliminde olmuş ve bu

⁴⁶⁵ Bkz. Uran Botobekov, "Gosudarstvennaya Politika Kirgizstana po Predotvraşşeniyu Konfliktov." Bu makale kişisel arşivimizde bulunmaktadır.

⁴⁶⁶ Bkz. Nurgazi Anarkulov, "İslam Soguşkerleri Kirgizstanda Baza Kurganı Catışat", *Aalam*, 29.09.1999.

⁴⁶⁷ Bkz. Enver Adamov, "Batkenskiy Uzel Vigoden Vsem", *Delo No.*, 01.03.2000.

⁴⁶⁸ Bkz. "Arslan Koyçiev, "Faktor Religii v Kontekste Prigraniçnih Problem i Natsionalnogo Samosoznaniya Narodov Ferganskoy Dolini", *Kutbilim*, 20.04.2001. Ayrıca bkz. A.İ. Toktosunova, D.E. Aşimov, "Religioznaya Situatsiya v Kirgizskoy Respublike", *Tsentral'naya Aziya i Kul'tura Mira*, No. 1-2 (10-11), 2001, s. 103. "Oş Olayları"nda Adolat hareketinin etkin rol aldığını KGB de kabul etmiştir. Kırgızistan'ın KGB Başkanı D. Asankulov, KSSC Yüksek Kurulu Başkanı ve Komünist Partisi Merkezi Komitesi Başkanı A. Masaliev'e yazdığı mektupta, söz konusu olayların Adolat hareketi tarafından yönlendirildiğini dile getirmiştir. Bkz. Talant Razakov, *Oş Koogalamı, KGB'nin Maalimattarı Boyunça*, Renessans, Bişkek, 1993, s. 78.

savaşa, Özbekistan için olduğu kadar Kırgızistan için de tehlike oluşturan dini terörizmin neden olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. A. Akaev, "Şanghay Beşliğine" üye ülkelerin (Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan) güç organları ve özel kuvvet başkanlarının katıldığı toplantıda yaptığı konuşmada söz konusu militanların Özbekistan'la ilişkisine hiç değinmemiş ve onları uluslararası teröristler olarak değerlendirmiştir.⁴⁶⁹ Devletin, Batken olaylarını Özbekistan yönetimine karşı düzenlenen bir hareket olarak tanımlama seçeneği olmasına karşın dini terörizm çerçevesinde değerlendiren tutumu, devletin bu olayları dini savaş olarak takdim ettiği, İslam'a karşı bir korku oluşturduğu ve böylece dini radikalizm için uygun zemin hazırladığı şeklindeki eleştirilere maruz kalmıştır.⁴⁷⁰

Batken olaylarının ardından Kırgız devleti, Ağustos 1999'da Batken'de gerçekleşen çatışmaların hemen ardından 21 Ekim 1999'da 116 sayılı "Terörizmle Mücadele ile İlgili" Kanun'u⁴⁷¹ kabul etmiştir.

15 maddeden oluşan Terörizmle Mücadele Kanunu'nun amacı: "İşbu Kanun, terörizmle mücadelenin organizasyonel-hukuki temellerini, terörizmle mücadeleyi gerçekleştiren organların faaliyetlerinin koordinasyonunun esaslarını belirler" (1. m.) şeklinde ifade edilmiş ve hemen 2. maddede de, terörizmin tanımı:

"Terörizm- insanların ölmesi için tehlike oluşturan patlatma, yakma veya diğer davranışları gerçekleştirmek, büyük zararlar vermek veya toplum açısından diğer tehlikeli sonuçları meydana getirmek ve toplumsal güvenliği bozmak, zarar vermek veya mevcut devlet iktidarını zayıflatmak amacıyla halkı korkutmaya veya devlet organları, uluslar arası, ticari, toplumsal ve diğer kurumları teröristler veya terörist grupların çıkarına şu veya bu davranışta bulunmaya veya bulunmamaya yönelik olarak korkutmak veya zorlamak, ayrıca aynı amaçlar doğrultusunda davranışlarda bulunmaya yönelik tehdit etmektir."

şeklinde yapılmıştır. Bu tanım, 1 Ocak 1998 tarihinden itibaren yürürlüğe giren Ceza Kanunu'nun 226. maddesindeki terörizm tanımına uygun olarak yapılmıştır. Ancak Ceza Kanunu'nun ilgili maddesinde "mevcut devlet iktidarını zayıflatmak" ve "uluslararası, ticari, toplumsal ve diğer kurumları" ifadesi yer almamıştır. Dolayısıyla Terörizmle Mücadele Kanunu, Batken Olayları'nın hemen ardından kabul edilerek o dönemde oluşmuş devlet hassasiyetini yansıtmış ve Ceza Kanunu'nun aksine, mevcut devlet iktidarına ve tüm kurum ve kuruluşlarına yönelik olarak yapılan her türlü tehdit, şiddet ve saldırıyı terörizm kapsamına almıştır. Ceza Kanunu'nun 226. maddesinde, terörist faaliyeti gerçekleştirenlerin beş yıldan on yıla kadar hapis, aynı faaliyetin bir grup tarafından

⁴⁶⁹ Bkz. "Solidarno- Po Ekstremizmu, Terrorizmu, Seperatizmu", *Slovo Kirgizstana*, 02.12.1999.

⁴⁷⁰ Bkz. "Serdse Stuçit: 'Batken, Batken'", *Veçerniy Bişkek*, 01.09.1999.

⁴⁷¹ CEHTM.

önceden planlanarak ve ateşli silahlarla gerçekleştirilmesinde sekiz yıldan on beş yıla kadar hapis ve tüm bu hususlarla birlikte aynı faaliyetlerin organize bir grup tarafından yapılması veya tedbirsizlik sonucu kişi ölümü ile sonuçlanması veya başka ağır sonuçlar doğurması durumunda on beş yıldan yirmi yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılacağı belirtilmiştir.⁴⁷²

Terörle Mücadele Kanunu'na göre, terörle mücadeleyi yürüten devlet organı Milli Güvenlik Hizmeti'dir ve görevi de uluslararası anlaşmalara uygun olarak terörizmle mücadele etmek, faaliyetleri gereği devlet sınırlarına ulaşma hakkına sahip kurum ve kuruluşların terörizme karşı güvenliğini sağlamak ve siyasi, ekonomik, milliyetçi veya dini amaçlar güden terörist örgütler hakkında bilgi edinmektir (4. m.), ayrıca Milli Güvenlik Hizmeti, İçişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Devlet Koruma Dairesi, Ulusal Muhafızlar, Sınır Hizmeti ile işbirliği içinde faaliyet yürütür (3. ve 5. m.). Kanun'un 6. maddesine göre de, Kırgız Cumhuriyeti'nin terörizmle mücadele eden organları, diğer ülkelerin ilgili kurumları ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde işbirliği içerisinde olur. "Bu yönde yapılan uluslararası anlaşmalar, Kırgız Cumhuriyeti topraklarında yabancı ülkelerin güvenlik organlarının başvurusu üzerine -ilgili devletlerle hukuki yardımlaşma ile ilgili anlaşmaların olup olmamasına bakılmaksızın- operasyonel arama faaliyetlerini yürütmek için temel teşkil eder" denilmiştir. Nitekim daha sonra görüleceği gibi, Terörizmle Mücadele Kanunu'nun bu maddesine binaen Kırgızistan'da, Özbekistan'daki Karimov iktidarından kaçan kişiler için operasyonlar gerçekleştirilmiş, bazıları öldürülürken bazıları da Özbekistan'a iade edilmiştir.

Ayrıca Terörizmle Mücadele Kanunu'nda, Kırgız Cumhuriyeti sınırları içerisinde terörist kurumların kurulması, tescili ve faaliyeti, terörizmin propagandası ile ilgili faaliyetler, terörist faaliyetlerde bulunan veya bulunduğu dair şüpheli durumundaki kişilerin girişi, çıkışı veya Kırgız Cumhuriyeti topraklarından transit geçiş yapması yasaklanmış, Milli Güvenlik Hizmeti'nde terörizmi engellemek ve ortadan kaldırmak amacına yönelik olarak kullanılacak terörizmle mücadele ile ilgili bilgi bankasının oluşturulması kararlaştırılmıştır (7. m.). Kanun'a göre vatandaşlar, vatandaşlık sorumlulukları gereği terörizmle mücadelede destekçi olurlar, ülkede bulunan tüm kurum ve kuruluşlar mülkiyet biçimine bakılmaksızın terörizmle ilgili tüm olayları Milli

⁴⁷² *CEHTM*. Batken olaylarında ele geçirilen militanlar Ceza Kanunu'nun terörizm (226. m.), rehin alma (227. m.), suç örgütüne katılma (231. m.), suç işlemek için kişi tutma (375. m.), ülke sınırını ihlal etme (346. m.), cinayet (97. m.) ve yasadışı silah bulundurma (241. m.) suçlarından yargılanmışlar ve hepsinden suçlu bulunarak idama mahkûm edilmişlerdir. Bkz. Aleksandr Kim, "Obvinyayutsya v Terrorizme", *Veçerniy Bişkek*, 18.05.2001; "Boeviki Prigovoreni k Smertnoy Kazni", *Veçerniy Bişkek*, 20.06.2001.

Güvenlik Hizmeti'ne bildirmek zorundadırlar, terörist faaliyetlerde bulunan kişilerin yakalanması veya yargılanmasında veya terörist faaliyetin engellenmesi veya ortadan kaldırılmasında ilgili kurumlara gerekli bilgilerin verilmesi ödüllendirilir (8. m.), terörist faaliyetlerin engellenmesi için yasalar tarafından belirlenen ve onların yok edilmesine kadar varan özel yöntemler kullanılır ve bu yetkiyle özel organlar yetkilendirilir (9. m.), terörist faaliyette bulunanlar Ceza Kanunu'na göre cezalandırılırlar (10. m.), terörist faaliyetin hazırlanmasına katılan ancak zamanında devlet organlarını haberdar eden veya başka yöntemlerle faaliyetin gerçekleşmesini engellemeye yardımcı olan, bununla birlikte davranışlarında başka suç unsuru bulunmayan kişi cezai sorumluluktan kurtulur (11. m.). Kanuna göre, terörizmle mücadele eden kurumlarda çalışanlar sosyal güvenlik, emeklilik ikramiyesi ve maaşlarında pozitif ayrıcalığa sahiptirler (12. m.), kişisel güvenlikleri konusunda gerekli tedbirler alınır (13. m.), sağlığının olumsuz etkilenmesi veya hayatını yitirmesi durumunda, devlet bütçesinden tazmin edilir (14. m.). 15 maddede ise, hükümetin iki aylık süre içerisinde mevcut mevzuatı bu kanuna uygun hale getirilmesi istenmiştir.

21 Ekim 1999/116 sayılı "Terörizmle Mücadele ile İlgili" Kanun'un, 3 Temmuz 1998'de Rusya Federasyonu parlamentosu tarafından kabul edilen "Terörizmle Mücadele ile İlgili Rusya Federasyonu'nun Federal Kanunu"⁴⁷³ ile benzerlik taşıdığı tespit edilmiştir. Kırgızistan'ın Terörizmle Mücadele Kanunu'ndaki hükümleri de kapsayan Rusya'nın bu kanunu, oldukça kapsamlı ve teferruatlı bir içeriğe sahip olmuştur. Rusya Federasyonu'nun Terörizmle Mücadele Kanunu'nda yer alan terörizm tanımı, büyük ölçüde Kırgız Cumhuriyeti'nin Terörizmle Mücadele Kanunu'ndaki terörizm tanımı ile uyushmaktadır. Ancak Rusya Federasyonu Kanunu'nda terörist faaliyet, uluslararası terörist faaliyet, terörist hareket, terörist özellikteki suç, terörist, terörist grup, terörizmle mücadele gibi kavramların da açıklamalarına yer verilmiştir. Kanun'da, terörizmle uluslararası mücadele (4. m.), terörizmle mücadelenin amaçları (5. m.), teröristlerle görüşmeler gerçekleştirme (14. m.) gibi maddelere yer verilmiş ve terörizmle mücadele eden organların fonksiyonları teferruatlı bir biçimde belirlenmiştir. Ayrıca Kanun'da, "Terörizme Karşı Operasyonlar Gerçekleştirme", "Terörizme Karşı Mücadelenin Yasallığının Denetim ve Gözetimi" gibi bölümlere de yer verilmiş ve 29 maddeden oluşmuştur. Oysa Kırgız Cumhuriyeti'nin "Terörizmle Mücadele ile İlgili" Kanunu'nda -Ceza Kanunu'nda olduğu gibi- terörizm teriminden başka herhangi bir terimin tanımı yapılmamış ve sadece 15 maddeden

⁴⁷³ CEHTM.

oluşturmuştur.

Rusya Federasyonunun 3 Temmuz 1998'de kabul ettiği Terörizmle Mücadele Kanunu'nun özeti mahiyetindeki 116 sayılı Kırgız Cumhuriyeti'nin Terörizmle Mücadele Kanunu, ancak 2006'da Rusya Federasyonunun söz konusu kanununa uygun hale getirilmiştir. 7 Eylül 2006 tarihinde Cogorku Keneş, 178 sayılı Terörizmle Mücadele Kanunu'nu⁴⁷⁴ kabul etmiştir. 178 sayılı söz konusu kanunda, Rusya Federasyonunun 3 Temmuz 1998'de kabul ettiği Terörizmle Mücadele Kanunu'nun içeriğine harfî harfine uyulmuştur.

Batken Olayları'nın hemen ardından kabul edilen "Terörizmle Mücadele ile İlgili" Kanun, devletin yasal düzenleme olarak terörizme karşı gösterdiği ilk tepki olmuştur. Ancak Batken olaylarındaki militanlar, terörist olmanın yanı sıra vahabist ve dini ekstremist olarak da adlandırılmıştır. Bu dönemde "vahabilik"e atfedilen anlamın değişikliğe uğradığı ve devlet yetkililerinin "dini terörizm" kavramından çok "dini ekstremizm" kavramını kullandıkları tespit edilmiştir. İlk kez 10.08.1995/345 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Durum ve Dini Alana Yönelik Devlet Politikasının Oluşturulmasında Devlet Organlarının Görevleri ile İlgili" Hükmet Kararnamesi'nde yer verilen "vahabi" tanımlamasının devletin resmi belgelerinde pek fazla yer almamasına karşın, "dini ekstremizm" kavramı devlet tarafından sıkça kullanılmış, daha sonra görüleceği gibi, Ekstreizmle Mücadele Kanunu, Dini Ekstreizmle Karşı Devlet Programı gibi yasal düzenlemeler hazırlanmıştır. Bu nedenle araştırmamızda, "vahabilik" ve "dini ekstremizm" konusundaki devlet anlayış ve tutumunu da inceleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ayrıca burada şunu tekrar belirtmek gerekir ki, 1999'da gerçekleşen Batken Olayları, devletin dine dayalı tehlike algısını değiştiren sürecin başlangıcı olmuş, devletin bu tehlikeyi kendi varlık ve devamlılığı konusunda da hissetmesinde etkili olmuştur. Bu dönemden itibaren devlet kurum ve kuruluşlarında ve yasal düzenlemelerde aşırı dinci eğilimlere karşı devlet güvenliği ve bütünlüğü, anayasal düzenin korunması gibi konular önemli yeri işgal etmeye başlamıştır.

⁴⁷⁴ CEHTM.

2.18. 2000 yılı Batken Olayları ve "Dini Ekstremizm Tehlikesi"

1999'da militanların ülkeyi terk etmelerinin ardından, onların 2000 yılında tekrar geleceği ile ilgili beklentiler artmıştır. 2000 yılında hükümetin, militanların tekrar ülkeye saldırma ihtimalinin olduğunu belirterek sınırda sıkı önlemleri almalarına karşın, 11-12 Ağustos'ta sayıları 50 ila 100 arasında değişen silahlı kişiler sınır muhafızlarına saldırmışlar ve yaşanan çatışmalar sonucunda 31 asker şehit olmuştur. Haftalar süren çatışmaların ardından militanlar Tacikistan topraklarına geri dönmüşlerdir.

1999 ve 2000 yıllarında yaşanan bu gelişmelerin ardından siyasal İslam ve "vahabizm tehlikesi" yine gündeme gelmiştir. Vahabiliğin dışarıdan ülkeye sokulduğu ve bazı İslam ülkeleri tarafından desteklendiği kanaatine sahip olan devlet yetkilileri, vahabiliği devlet ve toplum güvenliğini tehdit eden önemli bir unsur olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁷⁵ Ancak bu defa "vahabizm" kavramının yanı sıra "dini ekstremizm", "dini terörizm" ve "dini radikalizm" kavramlarına, silahlı İslamcı gruplar ve faaliyetlerini tanımlamak için 1999 yılına kadar kullanıldığından daha fazla başvurulmuştur. Devlet bu kavramlara herhangi bir açıklama ve tanımlamada bulunmadan resmi belgelerinde yer vermeye başlamıştır. Devletin bu tutumunu, devletin din politikasında oluşan ve dini gruplara karşı güvensizliği içeren bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim bu dönemden itibaren devlet, dindarlara, din adamlarına ve dini yapılanmalara şüpheyile yaklaşmaya başlamıştır.

1999-2000 yıllarındaki Batken Olayları'nda çatışan militanlar, hem halk hem de devlet yetkilileri tarafından öncelikle "vahabi" olarak tanımlanmıştır. Gözlemlediğimiz kadarıyla Kırgızistan'da 1999'a kadar siyasi söylemlerini İslam'a dayandıran din adamları ve siyasi oluşumlar "vahabi" olarak tanımlanırken, Batken olaylarından sonra "vahabilik" kavramına silahlı, şiddet yanlısı ve militan İslamcılık anlamı da yüklenmiş ve İslam devleti kurma fikrine karşı olumsuz tavır takınma eğilimi de bu dönemden itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Devletin "vahabiliğe" ve siyasal İslam'a bakışındaki değişiklik Cumhurbaşkanı A. Akaev'in ifadelerinde kendini göstermiştir. A. Akaev daha önce:

"Ben şahsi olarak bizdeki birçok vahabiye saygı duyarım: onların arasında Sadıkcın hacı Kamaluddin gibi birçok aydın ve eğitimli kişiler vardır. Zamanında beni ülkenin cumhurbaşkanlığına aday olarak teklif eden de o olmuştur. Bence diğer Kırgız insanları gibi, bizim vahabiler de ülkede barış istiyorlar. Bu nedenle bence, bizim ülkedeki durumu Özbekistan ve Tacikistan'daki ile kıyaslamak yanlıştır. Bu ülkelerde dini ekstremizm sadece günümüzde değil, geçmişte Sovyet döneminde de sorun olmuştur. Eğer benim dini ekstremizmle herhangi bir sorunum yoksa neden ben onu suni olarak yaratayım."⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ Bkz. İ. Toktonaliev, "Çek Ara... Eşik Emes Açıp Koyguday...", *Kırgız Ruhu*, 08.10.1999.

⁴⁷⁶ Igor' Rotar', "Bishkek Neither Oppresses Nor Protects Its Wahhabites", s. 47-48; Ayrıca bkz. Igor' Rotar', "Bortsi za Veru s Avtomatami i Nojami", *Slovo Kirgizstana*, 24.08.2000.

derken, 2001'de kaleme aldığı bir yazısında, vahabiliğe karşı tutumunun değiştiğini açıkça ortaya koymuştur. Söz konusu yazısında A. Akaev, Hizbuttahrir'i dini ekstremist bir grup olarak tanımladıktan sonra, "Kırgızistan'da vahabi eğilimli dini ekstremist gruplar da vardır"⁴⁷⁷ ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla 1999-2000 Batken Olaylarından sonra devletin siyasal İslam ve "vahabilik" ile ilgili anlayış ve tutumu değişmiştir. Bağımsızlığın ilk dönemlerinde -A. Akaev örneğinde olduğu gibi- "vahabi" olarak adlandırılan İslamcılar, toplumun bir parçası olarak algılanmışlar ve onları toplum ve devlet için tehlikeli oluşum olarak görenler genel kanaati etkileyemeyecek kadar azınlığı oluşturmuşlardır. Ancak 1999-2000 Batken Olayları sonrasında siyasal İslamcılar dini ekstremist, bazen de terörist olarak görülmeye başlanmıştır. Devletin, kendi basın-yayın araçları ile topluma yaymaya çalıştığı bu algının halk tarafından da paylaşıldığını söylemek mümkündür.⁴⁷⁸

Silahlı grupların Batken'e girmelerinin hemen ardından, bu grupların dini ekstremist gruplar olduğu devletin en yetkili adamları tarafından dile getirilmiştir. Batken Olayları'nın hemen ardından katıldığı bir televizyon yayınında A. Akaev, dini ekstremizmin tüm Orta Asya bölgesi için ciddi bir sorun oluşturduğunu ve dini terörizm ve ekstremizmin her çeşidine karşı tavrı alacaklarını belirtmiştir.⁴⁷⁹

Ancak devlet tarafından "ekstremizm" veya "dini ekstremizm" in ne olduğuna dair herhangi bir açıklama yapılmamış, dini ekstremizm kavramının kullanıldığı resmi belgelerde bu kavramın tanımına yer verilmemiştir. "ekstremizm" kavramının tanımı bir resmi belgede ancak 2005'te -Ekstremizmle Mücadele Kanunu'nda-⁴⁸⁰ yer almıştır. Bu kanunda dini ekstremizm, "mevcut düzeni anayasal olmayan bir biçimde değiştirmeye, devlet bütünlüğünü bozmaya ve güvenliğini tehlikeye atmaya, sosyal, ırksal, milli, dini, sınıfsal ve kabilevi çatışmayı körüklemeye, ayrıca kişinin benliğini yok etmeye, sağlık ve

⁴⁷⁷ Aksar Akaev, "Otkuda İshodit Ugroza", *Slovo Kirgizstana*, 21.09.2001

⁴⁷⁸ 1999-2000'e kadar, Anayasa'da İslami kurallara yer verilmesi veya Kırgızistan'ın İslam Devleti olarak adlandırması ile ilgili fikirler nadir de olsa basın ve yayında yer alırken, bu dönemden itibaren bu tür bakış açıları halk tarafından hoş karşılanmamaya, devlet de bu tür fikirlere sahip kişileri takip etmeye, basın ve yayın organlarını da denetlemeye başlamıştır. Siyasal İslam'a karşı bakış açısındaki bu değişikliğin ortaya çıkmasında, resmi din adamlarının ve KMDİ'nin devleti destekleyen ve İslam devletinin kurulmasına karşı koyan tavırlarının etkili olduğunu söylemek mümkündür. KMDİ'nin bu konudaki tutumu ve resmi din adamlarının demeçleri için bkz. Uran Botobekov, *A.g.m.*; Sadıkcın-hadci Kamaluddin, "O, Veruyuşşie! Vstupite v Zakonı Soglasıya i Mira", *Slovo Kirgizstana*, 07.09.1999; Leyla Saralaeva, "Muftiy Rodom iz Batkena", *Delo No.*, 19.04.2000; A. Gafurov, "Şayh Sadıkjon Kamoluddin: İslam va Siyosat- Ut bilan Suv", *Uş Sadosi*, 04.08.2001.

⁴⁷⁹ Bkz. O.A. Moldaliev, *A.g.e.*, s. 9; A.İ. Toktosunova, D.E. Aşimov, "Religioznaya Situatsiya v Kirgizskoy Respublike", *Tsentral'naya Aziya i Kul'tura Mira*, No. 1-2 (10-11), 2001, s. 105.

⁴⁸⁰ *CEHTM*. Ekstremist Faaliyetlerle Mücadele Kanunu, çalışmamızın ileriki kısımlarında ele alınmıştır.

hayatını tehdit etmeye yönelik olan dindeki aşırı görüş ve davranışlara bağlı olmak" şekilde tanımlanmıştır.

Batken Olayları'ndan sonra devlet, A. Akaev'in, "eğer benim dini ekstremizmle herhangi bir sorunum yoksa neden ben onu suni olarak yaratayım" sözünü söylediği dönemin aksine, "dini ekstremizm" tehlikesinin Kırgızistan'ın öncelikli güvenlik sorunu olduğu kanaatine varmış, Rusya'nın -özellikle Kuzey Kafkasya'da- yürüttüğü din politikasında İslamcı hareketlerin faaliyetlerini tanımlamak için kullandığı "dini ekstremizm" kavramı ile birlikte "dini ekstremizm tehlikesi" algısını paylaşma noktasına gelmiştir. İslami kesimin tepkisini çekmesine rağmen bazen de -resmi olmayan bir biçimde- "İslami ekstremizm tehlikesi"nden de söz edilmiştir. Ancak Rusya'da Müslümanlar azınlık durumunda iken ve devletin "dini ekstremizm"e karşı duyarlılığının oluşmasında milli bağımsızlık talepleri ile birlikte dile getirilen İslamcı söylemler etkili olurken, nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Kırgızistan'da ise, daha çok dış tehdit olarak ortaya çıkan ve söylemlerinde milli referanslara atıfta bulunmayan İslamcı grupların etkinliği söz konusu olmuştur. Buna rağmen devletin "dini ekstremizm tehlikesi" algısının oluşmasında, eski SSCB ülkelerinde -özellikle Tacikistan, Özbekistan ve Rusya'daki- laik sistemler ile İslamcı hareketler arasında yaşanan çatışmalar sonucu kendini gösteren güvenlik anlayışı belirleyici rolü üstlenmiştir. Nitekim 1999'a kadar Milli Güvenlik Bakanlığı ile Din İşleri Komisyonu, Kırgızistan'da vahabilik tehdidinin olup olmadığı konusunda anlaşamazken,⁴⁸¹ 1999-2000 yılından itibaren dini ekstremizm tehlikesinin -Batken Olayları'nda olduğu gibi- sadece dışarıdan değil, içeriden de geldiğine dair devletin tüm kurumlarında genel bir kanaat oluşmuş ve günümüze kadar şiddete dayalı herhangi bir faaliyet gerçekleştirmeyen Hizbuttahrir örgütü ekstremist bir grup olarak ilan edilmiştir.

Bazen devlet yetkililerinin dini ekstremizm kavramını İslami ekstremizm anlamında kullandıkları da görülmüştür. Milli Güvenlik Hizmeti'nin Toplumsal Güvenlik Dairesi Başkan Yardımcısı Talant Razzakov, dini ekstremizmin toplumda nasıl yaygınlaştığı ile ilgili olarak şöyle demiştir:

"Camilerin yapımı ile halkı İslamlaştırmanın ilk safhası başlar, daha sonra özel yayınlar, evraklar ve broşürler dağıtılır. Üçüncü safhada misyonerler kendi saflarına din adamlarını çekmeye çalışırlar ve her türlü yöntemi kullanarak imamlar ve diğer dini yöneticiler

⁴⁸¹ Din İşleri Komisyonu Kırgızistan'da vahabizm tehlikesinin olmadığını savunurken, Milli Güvenlik Bakanlığı tam tersi bir görüşe sahip olmuş ve bu konuda Din İşleri Komisyonunu eleştirmiştir. Söz konusu bürokratik anlaşmazlık ile ilgili olarak bkz. A.İ. Toktosunova, D.E. Aşimov, "Religioznaya Situatsiya v Kirgizskoy Respublike", *Tsentral'naya Aziya i Kul'tura Mira*, No. 1-2 (10-11), 2001, s. 105; K. Seydaliev, "Bizdin Dinde Düynönü Başkaruuga Umtuluu Cok", *Aalam*, 23.06.1998.

arasında "kendi" kişilerinin olması için çaba sarf ederler. Ekstremist grupların misyonları dördüncü safhada ülkedeki durumu bozmak için faaliyetlerde bulunurlar: kamusal mekânlarda patlamalar ve terörist saldırılar gerçekleştirirler ve izinsiz gösteriler, mitingler v.s. düzenlerler. Ekstremist grupların çoğunluğunun başlıca amacı İslam Hilafeti kurmaktır.⁴⁸²

Dolayısıyla devletin İslamcı örgüt ve hareketlerin devlet ve toplum için tehlike oluşturduğu algısı, devletin güvenlik politikasında genel olarak dini ekstremizm tehlikesi olarak adlandırılmış ve bu şekilde gündeme gelmiştir. Ayrıca devletin ve devlet adamlarının İslami din adamlarına yönelik sergilediği şüpheli yaklaşımlar ve yönelttiği eleştiriler, din adamlarının devlete ve devletin yürüttüğü din politikasına karşı duyduğu güvensizliğin her geçen gün artmasına neden olmuştur.

2.19. Din İşleri Komisyonundaki Fonksiyonel Değişiklikler

Batken olaylarının ardından devletin din politikasında önemli değişiklikler kendini göstermeye başlamıştır. Bu değişiklikler şüphesiz kurumsal yapıdan uluslararası ilişkilere kadar yansımıştır. İlk olarak 3 Mart 2001/86 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'ne Bağlı Din İşleri Komisyonu ile İlgili" Hükümet Kararnamesi⁴⁸³ ile Din İşleri Komisyonunun görev ve fonksiyonlarında değişiklikler yapılmıştır. Kararname'de, Din İşleri Komisyonunun:

"Toplumun manevi ve ahlaki temelini güçlendirmeye yönelik proje ve programları hazırlama ve gerçekleştirme, farklı din mensupları arasında karşılıklı hoşgörüyü yerleştirme ve çatışmaları önleme; ülke topraklarında dini ekstremizme izin vermemeye yönelik kurumlar arası işbirliği yollarını belirleme; devlet organları ile dini kurumların, dinler arası hoşgörüye ulaşmaya, toplumda bütünlüğü korumaya yönelik olan çabalarını koordine etme"

görevlerini yerine getireceği ifade edilmiştir.

Din İşleri Komisyonunun, kendi yetkileri çerçevesinde devletin tüm idari birimlerince yerine getirilmesi zorunlu olan kararlar alacağı, yönerge ve metodolojik direktifler yayımlayacağı belirtilen Kararname'de, Cumhurbaşkanı'nın 14 Kasım 1996/319 sayılı Geçici Kararname'nin hükümlerine de yer verilmiştir. Buna göre Din İşleri Komisyonunu: dini amaca yönelik yapıtların inşasının tek bir düzenini belirler ve yürütür; dini kurumlar, dini amaçlı yapıtlar, yabancı dini kurumların temsilcilikleri, ülkeye dini faaliyete bulunmak amacıyla gelen yabancı uyruklu kişiler ve ülkedeki dini eğitim kurumlarının kayıt işlemlerini gerçekleştirir; yasalara uygun olarak dini kurumlar, yabancı dini kurumların temsilcilikleri, ülkeye dini faaliyete bulunmak amacıyla gelen yabancı

⁴⁸² Venera Djumataeva, "Problemi İslamizatsii v Kirgizstane", *Delo No.*, 03.10.2001.

⁴⁸³ CEHTM.

uyruklu kişiler ve ülkedeki dini eğitim kurumlarının faaliyetlerinin durdurulması ile ilgili kararlar alır; dini ekstremizmi engellemeye yönelik çalışmalar yapar. Din İşleri Komisyonu Başkanı ve Bakan Yardımcısı Başbakan tarafından atanır ve azledilir.

Dolayısıyla Din İşleri Komisyonunun fonksiyonlarının, "toplumsal barış ve bütünlüğü geliştirme ve koruma", "dinler arası hoşgörüyü teşvik etme" ve "dini ekstremizmi engelleme" yönünde geliştirildiğini söylemek mümkündür. 1996 Kararnamesinde Din İşleri Komisyonu, daha çok SCCB döneminde faaliyet yürüten Din İşleriyle İlgili Kurulun fonksiyonlarını paylaşıırken ve genel olarak dini denetim altında tutma görevini yerine getirirken, yapılan düzenlemelerle dinin toplumsal rolleri ön plana çıkartılmış ve Din İşleri Komisyonunun dini kurumlara destek sağlaması gerektiği kanaati dile getirilmiştir.⁴⁸⁴ Ayrıca yapılan değişikliklerle Komisyon'a, "dini ekstremizmi" engelleme ve buna yönelik kurumlar arası işbirliğini sağlama görevinin verilmesini ise, 1999 yılından itibaren oluşmaya başlayan devletin "dini ekstremizm tehlikesi" anlayışının yasal çerçevede dile getirilmesi olarak değerlendirmek mümkündür.

Din İşleri Komisyonunun fonksiyonları arasında tüm dini kurum ve kuruluşların yanı sıra yurt dışından gelen ve bireysel olarak dini faaliyet yürüten yabancı uyruklu kişilerin kayıt altına alınmasının da öngörülmüş olması, devletin dini alanı kontrol altında tutma isteğini ortaya koymuştur. Ancak Din İşleri Komisyonuna dini kurum ve kuruluşların, yabancı dini kurumların temsilciliklerinin ve misyonerlerin, din eğitimi kurumlarının faaliyetlerini durdurma yetkisinin verilmesi ise, bu devlet organına bireylerin ve dini kurumların faaliyetlerini kendiliğince yorumlama imkânı tanırken, dini hak ve özgürlükleri sınırlandırma olasılığını da ortaya çıkarmıştır.

5 Nisan 2001'de dönemin Başbakanı -şimdiki Cumhurbaşkanı- K. Bakiev'in imzasıyla yayınlanan Hükümet Kararnamesi, devletin din politikasında gerçekleşmekte olan değişiklikleri ortaya koyan önemli değerlendirme ve kararları içermiştir. "14 Ekim 1996 Tarihli "Kırgız Cumhuriyeti Vatandaşlarının Vicdan ve Din Özgürlüğünün Gerçekleştirilmesine Yönelik Çözümler ile İlgili" Cumhurbaşkanı Kararnamesinin

⁴⁸⁴ Nitekim bu dönemde Din İşleri Komisyonu Başkanlığı görevine getirilen Ö. Mamayusupov, 2001 Eylül saldırılarının ardından dini hayatta yaşanan kaos ve belirsizlikleri ortadan kaldırması, devletin din politikasındaki yapısal ve fonksiyonel sorunları gidermesi için A. Akaev'in kendisini Din İşleri Komisyonu Başkanı olarak atadığını, kendisinin göreve gelmesi ile birlikte dinin sosyal fonksiyonlarına ağırlık verdiklerini, -çeşitli program, projeler aracılığıyla- toplumsal ve bazen de ekonomik sorunların çözümünde dini "çalıştırdıklarını" ve kullandıklarını dile getirmiştir (Ömürzak Mamayusupov ile 04.06.2008 tarihinde yaptığımız mülakattan). Ö. Mamayusupov, dinin hangi program ve projeler çerçevesinde kullandıkları ve Müftiyat gibi dini kurumların toplumsal süreçlere katılımını nasıl sağladıkları ile ilgili bilgilerin, Din İşleri Komisyonu tarafından yayınlanan "*O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*" başlıklı raporda yer aldığını belirtmiştir. Çalışmamızın bazı bölümlerinde söz konusu rapora ve Din İşleri Komisyonunun yürüttüğü proje ve programlara atıfta bulunulmuştur.

Gerçekleştirilmesine Yönelik Kırgız Cumhuriyeti Hükümetinin Din İşleriyle İlgili Komisyonun Faaliyeti Hakkında" başlığı taşıyan 155 sayılı söz konusu Kararname'de,⁴⁸⁵ halkın %80'inden fazlasını Müslümanların, %17'sini Pravoslav Hristiyanlarının oluşturduğu Kırgızistan'da Din İşleri Komisyonunun, ülkedeki dini durumu inceleme, bilgi toplama, devletin din politikasını gerçekleştirme, dinler arası hoşgörüyü sağlama ve vatandaşlara dini hak ve özgürlüklerini gerçekleştirme imkânı verme konularında önemli çalışmalarda bulunduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda Din İşleri Komisyonunun, KMDİ'ye destekçi olduğu ve onunla birlikte hareket ederek basın-yayın araçları ve camide yapılan vaazlarla halkı devlet güvenliği, dini hoşgörü, ekonominin güçlendirilmesi ve tören ve merasimlerde israftan kaçınılması konularında bilgilendirdiği, dini literatürün ülkeye sokulmasında Gümrük Dairesi ile işbirliği içinde hareket ettiği, dini ekstremizmi önleme konusunda diğer devlet birimleriyle çalışmalar gerçekleştirdiği ve "Araket", "Ardager", "Ayalzat" gibi ulusal programlara dini kurumların da katılımını sağladığı ifade edilmiştir.⁴⁸⁶

Kurumlararası Din Kurulunun da yoğun olarak faaliyetlerini sürdürdüğü, 14 Kasım 1996/319 sayılı Cumhurbaşkanı Kararnamesine dayanılarak dini kurum ve kuruluşların ve din eğitimi için yurt dışına çıkış yapan vatandaşların kayıt altına alındığı -ancak yine de vatandaşların turistik vizelerle yurt dışına çıkış yaparak yabancı ülkelerde din eğitimi aldıkları-, ülkede 39 kurumun din eğitimi verdiği, 1996-2000 yıllarında 728 misyonerin ülkeye giriş yaptığı ve bu misyonerlerin Kırgız vatandaşlarını kendi dinlerine çekmeleri ile çatışma durumun ortaya çıktığı, "onların öğretilerinin Kırgızistan Müslümanlarının geleneksel örf-adet ve köklerine ters gelmesi" nedeniyle 20 misyonerin sınır dışı edildiği, Moon tarikatı, Scinthology Kilisesi gibi toplumsal kuruluş olarak kayıt olmalarına karşın misyoner faaliyetler içerisinde olan grupların endişe uyandırdığı Kararname'de dile getirilmiştir.⁴⁸⁷

"Alınan önlemlere karşın, halkının dindarlık düzeyinin yüksek olduğu Oş, Calalabat ve Batken illerinde dini durumun ciddiyetini koruduğu", Özbekistan İslam Partisi ile Hizbuttahrir'in aktif olarak faaliyetlerini gerçekleştirmeye başladığı ve

⁴⁸⁵ CEHTM.

⁴⁸⁶ Din İşleri Komisyonunun, ulusal proje ve programlara dini kurumların katılımını nasıl sağladığı ve bunun için hangi faaliyetleri düzenlediği Din İşleri Komisyonunun 2004 yılında yayınladığı raporda yer almıştır. Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznih Prav i Svobod*, s. 45.

⁴⁸⁷ Din İşleri Komisyonunun önceki başkanlarından E. Kaptagaev, kaydı yapılmayan veya kapatılan dini kurum ve kuruluşların, kapatıldıktan sonra da çeşitli toplumsal kuruluşlar adı altında faaliyet yürütmeye devam ettiklerini savunmuştur. Bkz. Emilbek Kaptagaev, "O Konseptual'nih Osnovah Gosudarstvenno-Religioznih Otnosheniy", *Erkin-Too*, 16.08.2001.

vatandaşları anayasal düzenin zorla yıkılmasına davet ettikleri, güneyde camii ve medreselerin çokluğunun ve İslami merkezlerin yoğun misyoner faaliyetlerinin ülke Müslümanlarının bölünmesi için uygun koşullar oluşturduğu, 1999-2000 yıllarında 200 Hizbuttahrir üyesinin tutuklandığı, 100'ünün cezai müeyyideye tabi tutulduğu, ekstremizmin artması nedeniyle Ceza Kanunu'nda değişiklik öngören kanun taslağının Hükümet tarafından Cogorku Keneşe gönderildiği belirtilmiştir.

Hukuki yapının gelişmemiş olması ve devletin din alanındaki politikasına yönelik konseptin bulunmamasının dini duruma yansıdığı vurgulanan Kararname'de, Din İşleri Komisyonunun bu konuda yeterli çalışma yürütemediği, lise, yüksek okul öğrencileri ve öğretmenleri için dinler tarihi, cemaat ve tarikatların ve ekstremistlerin yöntemleri ve insanların psikolojisine etki etme yollarını anlatan ders kitapları ve kullanma kılavuzlarını hazırlamadığı, kayıt olmadan yasadışı faaliyet yürüten dini kurumların faaliyetlerini engellemediği, genç neslin yetiştirilmesi konusunda Eğitim ve Kültür Bakanlığı ve Kırgız Cumhuriyeti'nin Turizm, Spor ve Gençlik Politikası ile İlgili Devlet Komitesi ile gerekli bağlantıları sağlamadığı, totaliter tarikatların faaliyetlerini araştırmada ve kayıt altına almada bazen Milli Güvenlik Hizmeti, İçişleri Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığının görüşlerini almadığı eleştirilerine yer verilmiştir.

Kararname'nin son kısmında ise:

Din İşleri Komisyonunun 1 Haziran 2001 tarihine kadar din alanına yönelik devlet politikasının konseptini hazırlaması;

Eğitim ve Kültür, İş ve Sosyal Güvenlik Bakanlıklarının, Ulusal Bilimler Akademisinin ve Din İşleri Komisyonunun 1 Eylül 2001 tarihine kadar lise, yüksek okul öğrencileri ve öğretmenleri için dinler tarihi, tarikatların ve ekstremistlerin taktik ve yöntemlerini anlatan ders kitapları ve yöntem kılavuzlarını hazırlaması;

KMDİ ile birlikte Din İşleri Komisyonunun din adamlarının yetiştirilmesi ve İslami yüksek okullardan mezun olanların işe yerleştirilmesi konusunda program hazırlaması;

1 Ocak 2002 tarihine kadar Din İşleri Komisyonu ve Sağlık Bakanlığının, diğer bakanlıklar ve idari birimlerle birlikte, şifa, meditasyon, hipnoz gibi yöntemleri kullanan ve insana maddi manevi zararlar veren dini grupların araştırılmasının taktik ve planını hazırlaması, onların tehlikeliliği ile ilgili halkı bilinçlendirme konusunda çözüm yollarını geliştirmesi;

Adalet ve İçişleri Bakanlıklarının, iki aylık süre içerisinde, kanunları ihlal etmek suretiyle dini faaliyette bulunan kurumlara ve vakıflara karşı uygulanması gereken yaptırımlarla ilgili tavsiyeleri Hükümete sunması;

Yerel idarelerin, Din İşleri Komisyonunun ve Tapu ve Kadastro Komisyonunun, kayıt olmayan dini yapıtları denetlemesi, kayıt olmalarına destek sağlaması ve koşullara uymayan yapıtların kapatılmasının süresini belirlemesi;

Din İşleri Komisyonunu, Adalet ve İçişleri Bakanlıklarının Milli Güvenlik Hizmeti ile birlikte "vahabistlerin ve 'Hizbuttahrir' ekstremist partisinin ülkedeki faaliyetlerinin yasaklanması" konusunu çözüme kavuşturması;

Eğitim ve Kültür Bakanlığının, -ilahiyat okulları hariç- mesleki eğitim ve okul öncesi eğitim kurum ve kuruluşlarında dini öğreti ve örf adetlerin öğretilmesini yasaklaması, dini eğitim veren kurumlara izin belgesinin verilmesinde zorunlu olarak Din İşleri Komisyonuna danışması;

Din İşleri Komisyonunun, totaliter tarikatların faaliyetlerinin araştırılması ve kaydının

yapılmasında İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarına ve Milli Güvenlik Hizmetine danışılmadan gerçekleştirdiği çalışmaların kaydının tutulması;
 Din İşleri Komisyonunun, Komisyonun Oş iline taşınması ile ilgili faaliyet planını hazırlaması ve Hükümete sunması, KMDİ'nin Oş iline taşınması ile ilgili konuları Ulamalar Keneşi ile birlikte hazırlaması;
 Başbakanlığın, Ceza Kanunu'nun 299. maddesinde değişiklik -milli, ırka dayalı veya dini düşmanlığı körüklemeye ve milli onuru aşağılamaya yönelik içeriğe sahip sesli, görüntülü veya yazılı kaynakları hazırlama, bulundurma, yayma, taşıma ve sevk etmenin cezalandırılmasını- öngören kanun taslağının yasalaşmasının hızlandırılması konusunda Cogorku Keneşe mektup yollaması;
 İşbu Kararname'nin uygulanması ile ilgili denetimin Din İşleri Komisyonuna verilmesi;
 Kasım 2001'de Din İşleri Komisyonunun, işbu Kararname'nin gerçekleştirilmesi ile ilgili Hükümete bilgi sunması kararları alınmıştır.

Görüldüğü gibi, hem İslami hem de İslami olmayan dini grupların faaliyetlerinin devleti ciddi endişelere sevk ettiği ve devletin din politikasında temel değişikliğin öngörüldüğü Kararname'de açıkça ifade edilmiştir. Dini ekstremizmle mücadele çerçevesinde -Kırgızlara göre daha dindar olarak bilinen Özbeklerin ağırlıklı olarak yaşadığı ve İslamcı örgüt ve hareketlerin etkin olduğu Tacikistan, Doğu Türkistan ve Özbekistan gibi bölgelere komşu olan- Kırgızistan'ın güneyine büyük önem verilmiştir. Devletin din politikasını yürütmekle görevli olan Din İşleri Komisyonunun, Batılı Hristiyan misyonerlerin etkin olarak faaliyet yürüttüğü Bişkek'ten, İslamcı örgüt ve hareketlerin yaygın olduğu Oş'a taşınması kararlaştırılmıştır.⁴⁸⁸ İslamcı misyonerlerin yoğun faaliyetlerinin yanı sıra güney bölgelerdeki camii ve medreselerin çokluğunun da Müslümanlar arasındaki bölünmeler için uygun zemin hazırladığı kanaatine varan devlet, KMDİ'nin Oş'ta temsilcilik açmasına da öncülük etmiştir.

Kararname'de, meditasyon veya hipnoz gibi yöntemleri kullanan ve insanlara maddi, manevi zararlar veren dini grupların faaliyet yürüttüğü ile ilgili Hükümet görüşleri de oldukça dikkat çekici olmuştur. Çünkü bu görüş, misyonerlerin ülkeye girdiği ilk dönemlerden itibaren ileri sürülmüş ve tartışılmıştır. Bu tür iddialar Din İşleri Komisyonunun raporlarında da yer alırken, Din İşleri Komisyonunun eski Başkanlarından E. Kaptagaev, bu konuda yasal düzenlemelerin önemini dile getirmiştir.⁴⁸⁹ Daha sonra görüleceği gibi, Din İşleri Komisyonunun tavsiyesi üzerine Kırgız-Rus Slavyan Üniversitesi öğretim üyeleri tarafından hazırlanan ve dini tarikat ve cemaatler hakkında bilgilere yer verilen bir kullanma kılavuzunda, anne babaların bu konuda duyarlı olmaları

⁴⁸⁸ Ancak 2004 yılındaki Din İşleri Komisyonunun raporunda, Komisyonun Oş'a taşınması kararının, Din İşleri Komisyonunun yeniden yapılanması ile bağlantılı olarak fonksiyonlarında belirsizliklere neden olduğu belirtilmiştir. Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznih Prav i Svobod*, s. 102.

⁴⁸⁹ Bkz. Emilbek Kaptagaev, "O Konseptual'nih Osnovah Gosudarstvenno-Religioznih Otnoşeniy", *Erkin-Too*, 16.08.2001.

istenmiştir. Hükümet tarafından hazırlanıp Cogorku Keneşe sunulan ve Ceza Kanunu'nun 299. maddesinde değişiklik öngören 22 Ağustos 2000/510 sayılı kararname ise, Cogorku Keneşte onaylanmamıştır.

Gerek Din İşleri Komisyonunun fonksiyonlarını değiştiren 3 Mart 2001/86 sayılı Kararname, gerekse devletin dini kurumlara karşı tutumundaki değişiklikleri ele alan 5 Nisan 2001/155 sayılı Kararname, devletin din politikasının yanı sıra, genel olarak demokratik yapılanma ve özgürlükler ile ilgili olarak değişen devlet politikasının bir sonucu olmuştur. Çünkü daha önce Orta Asya'daki devletler içerisinde demokratikleşme açısından büyük ilerlemeler kat eden Kırgızistan'da, 2000'den itibaren "heyecanın yerini şüphe ve endişe"⁴⁹⁰ almaya başlamıştır.

2.20. 11 Eylül Saldırıları ve Uluslararası İşbirliği

ABD'de 11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen saldırılar, Kırgız devletin "dini ekstremizm tehlikesi" ile ilgili endişesini daha da pekiştirmiştir. Saldırıların hemen ardından terörizmi lanetleyerek uluslararası terörizmle mücadelede işbirliğine hazır olduğunu dile getiren devlet, ABD'nin Afganistan'da Taliban'a karşı yapacağı hareket için, tamamıyla sivil amaçlı kullanımda olan Manas Havalimanı ve çevresini belli bir süre kendilerine verilmesi talebiyle karşılaşmıştır. 4 Aralık 2001'de ABD'nin bu isteğine olumlu cevap veren hükümet, daha sonra Şanghay İşbirliği Örgütü tarafından Kırgızistan'a -ABD askerlerinin ülkeden çıkartılması yönünde- baskı uygulanmasına neden olacak bir karara imza atmış ve havalimanı ve çevresini ABD'nin silahlı kuvvetleri için tahsis etmiştir.⁴⁹¹

⁴⁹⁰ Bu konudaki değerlendirme için bkz. Boris-Mathieu Pétric, "Post-Soviet Kyrgyzstan or The Birth of a Globalized Protectorate", *Central Asian Survey* (September 2005) 24(3), s. 319.

⁴⁹¹ Bkz. T. Slaşşeva, "Naşe Nebo Protiv Terrora", *Slovo Kırgızstana*, 27.09.2001. Dönemin Dışişleri Bakanı M. İmanaliev, "Manas" havalimanı ve çevresinin ABD'ye sadece bir yıl için tahsis edildiğini savunmuş olsa da (M. İmanaliev, "Aeroport Bir Cılga Gana Berilgen", *Kırgız Tuusu*, 12-14.02.2002), ABD askerlerinin Manas Havalimanı'ndaki varlığı günümüze kadar uzamıştır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, Akaev iktidarının Manas Havalimanı'nı ABD'ye tahsis etmesi, bu kararın ABD'nin Kırgızistan'daki insan hakları ihlallerine "göz yumması" karşılığında alındığı ve iktidarın ABD'yi yanına alarak siyasal İslamcı ve diğer dini örgütlenme biçimlerinin siyaset üzerindeki etkisini azaltmayı ve dini yapılanmalar üzerindeki baskısını arttırmayı amaçladığı şeklinde yorumlanmıştır (Bu tür yorumlar için bkz. Aleksey Suhov, "Tsentrall'naya Aziya v Afganskoy Zerkale", *Res Publica*, 27.11.2001). Ancak A. Akaev, 24 Mart 2005'te muhalif gruplar tarafından gerçekleştirilen darbe sonucunda Moskova'ya kaçtıktan sonra verdiği bir mülakatta, Kırgızistan'daki İslamcılarının şansının ABD tarafından artırıldığı ve siyasal İslamcılığın Kırgız siyasetinde önemli bir aktör haline getirildiğini ifade etmiştir (Bkz. "Askar Akaev: Mojet Bit', Nado Bilo Ostat'sya i Pogibnut", *Veçerniy Bişkek*, 07.07.2005). Dolayısıyla Akaev'in bu sözleri, İslamcı örgütlere karşı devlet politikasının gerçekleştirilmesinde Akaev iktidarı ile ABD'nin işbirliği içerisinde olmadığını ortaya koymuştur. Nitekim daha sonra görüleceği gibi, Kırgız devletin din politikasının oluşturulması ve gerçekleştirilmesinde ortaya çıkan önemli bir dış faktör olarak Şanghay İşbirliği Örgütü kendini göstermiştir.

İktidar, her fırsatta terörizm ve ekstremizmin dini, milleti ve ırkının olmadığını ifade etmesine karşın "dini ekstremizm" kavramını kullanmaya devam ederken,⁴⁹² devletin, Özbekistan'daki Karimov rejiminin baskısından kaçarak Kırgızistan'ın güneyine yerleşen İslamcı grup ve kişilere karşı tutumu da değişikliğe uğramıştır. Karimov iktidarına muhalefet olarak kendini gösteren bu oluşumlara karşı takip ve tutuklamaları daha önceleri Özbekistan'ın güvenlik güçleri tek başına gerçekleştirirken ve Özbekistan'a karşı suç işlediğine inandıkları -gerekirse Kırgız vatandaşı- kişileri Özbekistan'a kaçırma eylemlerinde bulunurken,⁴⁹³ bu dönemden itibaren Kırgız hükümeti, dini ekstremizmle mücadele adı altında Özbekistan'la işbirliği içine girmiş ve birlikte operasyonlar gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla İslam Karimov'un baskıcı politikasından kaçarak Kırgızistan'ın güneyine yerleşen İslamcı grup ve kişilere karşı Özbek güvenlik güçlerinin Kırgızistan'da gerçekleştirdikleri operasyonları daha önce sıkça eleştiren ve ülkenin içişlerine müdahale olarak değerlendiren iktidar, 1999-2001 yıllarından itibaren Özbek Hükümeti'nin güvenlik endişelerini paylaşmış ve onunla birlikte hareket etmiştir. Bu işbirliği özellikle Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde geliştirilmiş ve gerçekleştirilmiştir.

1999'a kadar Hristiyan misyoner grupları ve faaliyetlerinden endişe duyan devlet, Batken Olayları ve 11 Eylül'den sonra önceliği "dini ekstremizm tehlikesi" olarak adlandırdığı ve devlet ve toplum için tehdit oluşturduğuna inandığı İslamcı gruplarla mücadeleye vermiştir. Ayrıca bu dönemden itibaren, Karimov rejiminden kaçarak Kırgızistan'a yerleşen muhalif grup ve kişilerin siyasal İslamcı söylemlere sahip olması ve yerli Özbeklerin de -Kırgızlara göre- İslami değerleri daha çok benimsemiş olmalarına bağlı olarak devletin Özbeklere karşı bakış açısı da değişmeye başlamıştır. Ancak devletin Özbeklere karşı şüpheli yaklaşımı, siyasal İslamcılığı öncelikli tehdit olarak gören Özbekistan ile ilişkileri olumsuz yönde etkilediğini söylemek zordur. Çünkü çalışmamızın daha sonraki bölümlerinde de belirtileceği gibi Özbek devleti, Özbeklerin yoğun olarak yaşadığı Kırgızistan'ın Oş, Calalabat, Özgön ve Kara Suu şehirlerinde radikal İslamcı görüşe sahip Özbeklerin takip edilmesi ve yakalanması konusunda Kırgız devletinden işbirliği beklentisi içerisinde olmuş, bazen de iki ülkenin güvenlik organları Karimov rejimine muhalefet oluşturan Özbeklere karşı operasyonlar düzenlemiştir.

⁴⁹² Bu konuda Cumhurbaşkanı A. Akaev ile Ulusal Güvenlik Hizmetinin başkanı Bolot Canuzakov'un ifadelerine bkz. "Terrorizmdin Tüp Tamırın Tabuu Kerek", *Erkin Too*, 05.12.2001, 14.12.2001; Bkz. Canibek Botoev, "Terrorizmdin Ulutu Cok", *Erkin Too*, 20.09.2002.

⁴⁹³ Özbekistan güvenlik organlarının Kırgızistan'da yürüttüğü faaliyetleri ile ilgili bkz. Igor Rotar, "Bishkek Neither Oppresses Nor Protects Its Wahhabites", *Prism*, Vol. 1. Issue 14 (July 16, 1999).

11 Eylül sonrası İslam ve Müslüman imajındaki olumsuz değişiklikler, Kırgızistan'ın siyasi ve toplumsal hayatına da yansımıştır. Yeterli gelişme gösteremeyen ve dolaylı (devlet özel basın ve yayın organlarını kontrol altında tutabilmekte ve yönlendirebilmektedir) ve dolaysız (ülkedeki büyük yayın organları hala devletin elindedir) bir şekilde devletin din politikasını destekleyen medya da, gerçekliği yeterli derecede tartışılmayan "dini ekstremizm ve terörizm tehlikesine" karşı mücadeleyi meşrulaştırmıştır.

Dini ekstremizme karşı oluşan duyarlılık farklı şekillerde ve farklı amaçlar doğrultusunda sıkça kullanılmış, siyasi alanda karşılıklı itham ve suçlamalara kadar varan tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmalardan birisi de 2001 yılında, dönemin milletvekili, parlamentonun Anayasa Komisyonu üyesi olan ve Batken Olayları'nda militanlarla görüşmeler gerçekleştiren Tursunbay Bakir Uulu ile Milli Güvenlik Hizmeti arasında gerçekleşmiştir. Tursunbay Bakir Uulu, hükümet yetkililerini Özbekistan'ın düşmanını karşısına almak, militanlarla yapılan anlaşmaya uymamak ve anlaşmada olmamasına karşın 50 bin ABD dolarını -rehineler için ödemek bahanesiyle- Japon elçiliğinden alıp kendi aralarında paylaşmakla suçlarken, Milli Güvenlik Bakanlığı onu "vahabi sempatizanı" olarak itham etmiştir. Ayrıca, Batken olayları esnasında Özbekistan İslami Hareketi ile Tacikistan'da görüşmeler gerçekleştiren Tursunbek Akun da iktidar tarafından hainlikle suçlanmıştır.⁴⁹⁴ Daha sonra görüleceği gibi, Hizbuttahrir örgütü üyelerinin haklarını savunan Tursunbay Bakir Uulu Hizbuttahrirci olmakla da itham edilmiştir.

Devletin dini ekstremizmle mücadele adı altında İslam'a karşı yürüttüğü politika birçok bilim adamı ve siyasetçi tarafından eleştirilmiştir. Bazı araştırmacılar, devletin İslamcı gruplara karşı baskıcı politika izlemek suretiyle onların hem "yeraltına" inmesine, hem de daha fazla taraftar toplamasına neden olduğu, İslam'ı ekstremizm ve terörizm kavramları ile birlikte kullanarak İslam'ın bir savaş dini, Müslümanların da terörist olarak algılanmasına katkıda bulunduğu şeklindeki eleştirilerini dile getirmişlerdir.⁴⁹⁵ Kırgızistan'ın tanınmış siyasetçilerinden Roza Otunbaeva, devletin çatışmacı tutumunun gereksiz olduğunu, bunun aksine İslamcıların savundukları şeylerden nelerin kabul edilebilir, nelerin ise kabul edilemez olduğunun tespit edilmesi ve buna göre tutum geliştirilmesi gerektiğini savunurken,⁴⁹⁶ O. Moldaliev ise, Kırgızistan'da herkesin genellikle İslamcılığın İslam devleti kurmaya yönelik olan dış boyutu ile ilgilendiğini ve

⁴⁹⁴ Bkz. A. Sarmanbetov, "Tursunbek Akun: Cuma Namonganinin Kırgızdarga Nieti Tüz", *Kırgız Tuusu*, 07-10.09.2001.

⁴⁹⁵ Örneğin bkz. Narkas Mulladjanov, "Kto Ostanovit Globalizatsiyu Konfliktu?", *Res Publica*, 07.08.2001.

⁴⁹⁶ Bkz. Roza Otunbaeva, "Tsentrall'naya Aziya Posle 11 Sentyabrya", *Slovo Kırgızstana*, 11.12.2001.

endişe duyduğunu, ancak İslamcılarının, şeriatın hangi hükümlerini uygulamak istediklerini kimsenin sorgulamadığını ileri sürmüştür.⁴⁹⁷

Ekstremizm ve terörizmi sadece dışarıdan ithal edilen bir olgu olarak algılamayan, terörizmi SSCB döneminden kalan bir miras olarak değerlendiren yaklaşımlar da söz konusu olmuştur. Örneğin Erlan Satıbekov, Hafız Esad, Husni Mübarek ve Muammer Kaddafi gibi tanınmış politikacıların SSCB döneminde Bişkek'teki Askeri Havacılık Okulunda eğitim aldıklarını ve ülkelerine döndüklerinde de terörist ve bölücü birçok örgüte katıldıklarını, onlarla birlikte savaştıklarını, bazılarının da bu tür örgütlere önderlik yaptıklarını ileri sürmüştür.⁴⁹⁸ Bazen basın-yayın organlarında, dini ekstremizmin yanı sıra ülkede solcu ekstremizmin de baş gösterdiğine dair yazılar yer almıştır. Bunlardan birinde, 1998-1999 senelerinde Türkiye'den Kürt milliyetçileri Talas vilayetine gelerek, "Bağımsız Kürdistan" propagandası yaptıkları, 15-17 yaşlarındaki etnik Kürt gençlerini savaş için götürdükleri savunulmuştur.⁴⁹⁹ Ancak bu tür yaklaşımlar, her ne kadar "ekstremizm tehlikesi" ile ilgili farklı algı ve anlayışların olduğunu ortaya koymuş olsa da, devletin "dini ekstremizm tehlikesi"ne öncelik verdiğini ve siyasal İslam'ı en ciddi tehdit olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Hizbuttahrir örgütüne karşı yürütülen politika bunu açıkça ortaya koymuştur.

2.21. Hizbuttahrir Sorunu veya İslamcı Muhalefet

Hizbuttahrir örgütü, Orta Asya'da faaliyetlerini yürütmeye başladığı 1992-1994 yıllarında⁵⁰⁰ fazla dikkat çekmemiştir. Bazen sokaklarda Özbekistan'daki Karimov rejimine karşı çıkan ve Hilafet çağrısı yapan broşürlere rastlansa ve basın-yayında Hizbuttahrir üyelerinin güvenlik güçlerince yakalandığı, sonra da salıverildiği haberleri yer alsa da, Hizbuttahrir örgütü ve faaliyetleri ancak Batken Olayları sonrasında Kırgızistan'ın gündemini oluşturmaya başlamıştır. Çünkü Hizbuttahrir'i Özbekistan İslami Hareketinin siyasi kanadı olarak görme eğilimi bu dönemden itibaren yaygınlaşmış, A. Akaev de, Hizbuttahrir örgütünü uluslararası terörizmin Orta Asya'daki "etkili ideolojik gücü"⁵⁰¹ olarak tanımlamıştır. Hizbuttahrir'i, aralarında Kırgızistan vatandaşlarının da olduğu

⁴⁹⁷ Bkz. Orozbek Moldaliev, "Ekstremizm, İslamizm i İslam v Tsentral'noy Azii", *İslam v Tsentral'noy Azii*, s. 49.

⁴⁹⁸ Bkz. Erlan Satıbekov, "Slugi Smerti II", *Veçerniy Bişkek*, 22.01.2002.

⁴⁹⁹ Bkz. A.g.m.

⁵⁰⁰ Din İşleri Komisyonu Başkanlarından Ö. Mamayusupov, Hizbuttahrir'in Sovyetler Birliği döneminde de faaliyet yürüttüğünü ileri sürerken (Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s. 430.) Esenamanova ise, Hizbuttahrir örgütünün Orta Asya'da 1992'de ortaya çıktığını savunmuştur. Bkz. Esenamanova, A.g.e., s. 57.

⁵⁰¹ Askar Akaev, "Otkuda İshodit Ugroza", *Slovo Kirgizstana*, 21.09.2001.

Özbekistan İslami Hareketi'nin "içerdeki yüzü" olarak tanımlayan devlet yetkilileri, Batken Olayları'nı da Hizbuttahrir'in ülkedeki "yavaşlayan" faaliyetlerinden memnun olmayan uluslararası teröristlerin ülkeye doğrudan müdahalesi olarak değerlendirmiştir.⁵⁰²

Milli Güvenlik Hizmeti (önceki Milli Güvenlik Bakanlığı) Başkanı Bolot Canuzakov, İslam Hilafeti kurmak isteyen Hizbuttahrir'in dini olduğu kadar etnik çatışmaları da körükleme amacı taşıdığını, toplumda dini çatışmaları gerçekleştiremediği durumlarda Özbek-Kırgız, Kırgız-Rus veya Tacik-Kazak anlaşmazlıklarına zemin hazırlamak için faaliyette bulunduğunu ileri sürmüştür.⁵⁰³ Calalabat vilayeti Milli Güvenlik Hizmeti Başkanı Taştan Mambetaliev, Hizbuttahrir'in dini ve etnik çatışmaları körüklemek suretiyle devletin, geleneksel inançların, Anayasa'nın temelini sarsabileceğini ve devletin bütünlüğünü tehlikeye atabileceğini iddia etmiştir.⁵⁰⁴ Daha sonra Milli Güvenlik Hizmeti Başkanlığı'na getirilen Kalık İmankulov ise, dini ekstremizm ve terörizmi, ulusal güvenliği tehdit eden unsurların en önemlisi olarak tanımlayarak, Hizbuttahrir'in bu tehlikenin kaynağı olduğu şeklinde görüş beyan etmiştir.⁵⁰⁵ Hizbuttahrir'in neden devlet tarafından terörist ve ekstremist grup olarak ilan edildiği, nasıl olup da dini literatür dağıtanların ekstremist olarak kabul edildikleri, onların literatürünü okuyan kişilerin nasıl birden bire Hizbuttahrir yandaşı olduğu ve mevcut anayasal düzeni değiştirmek istediği ile ilgili soruya K. İmankulov, Hizbuttahrir'in literatüründe açıkça ekstremist çağrılarının bulunmadığı, ekstremist anlamı elde etmek için satır aralarının araştırılması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁰⁶ Kırgız istihbarat hizmeti liderinin bu ifadeleri, Hizbuttahrir'in ekstremist bir grup olarak ilan edilmesinin, devlet tarafından sağlam gerekçelere oturtulamadığını ortaya koymuştur.

Batken Olayları'ndan itibaren Hizbuttahrir üzerindeki baskısını arttıran devlet, örgütün broşürlerini dağıtan kişileri tutuklamaya, baskı merkezlerini kapatmaya, literatürlerini de imha etmeye devam etmiştir. Hizbuttahrir üyeleri ilk kez Ocak 2000'de Aravan'da yargılanmış, mahkeme sanıklara Ceza Kanunu'nun 299. maddesine (dini ve etnik kin ve düşmanlığı körükleme) dayanarak çeşitli para cezasının yanı sıra 3 ile 5 yıl

⁵⁰² Bkz. N.M. Omarov, "İslamskoe Vozrajdenie i Gajdanskoe Obşestvo v Tsentral'noy Azii v Kontekste Problem Sovremennogo Globalnogo Razvitiya", *Religiya i Obrazovanie*, s. 92; Esenamanova, *A.g.e.*, s. 56-58.

⁵⁰³ Bkz. Bermet Matkerimova, "Bolot Canuzakov: Kırgızstan Arkıluu Bir da Terorist Ötpöyt", *Kırgız Tuusu*, 15-17.05.2001.

⁵⁰⁴ Bkz. Erlan Satıbekov, "Sredi Hizbutovsev Naçalsya Raskol", *Veçerniy Bişkek*, 31.07.2001.

⁵⁰⁵ Bkz. Cıldız Musabekova, Kalık İmankulov: "Üçüncü Küçtü' İzdesener Mina 'Hizbut-Tahrir' Turat", *Agım*, 03.09.2002.

⁵⁰⁶ Bkz. Ermek Kozubekov, "Çto Delat s Hizb ut-Tahrir", *Res Publica*, 24.09.2002.

arasında değişen hapis cezasına karar vermiştir.⁵⁰⁷ Din İşleri Komisyonu verilerine göre, 1999-2001 yılları arasında 260 Hizbuttahrir örgütü üyesi tutuklanmış, daha sonra bunlardan 140'ı Ceza Kanunu'nun 147. (dini törenleri yerine getirme bahanesiyle kişilik ve insan haklarını ihlal etme) ve 299. (dini ve etnik kin ve düşmanlığı körükleme) maddelerine göre cezaya çarptırılmışlardır.⁵⁰⁸ 2003 yılına kadar Hizbuttahrir örgütünün propagandasını yapan ve Hizbuttahrir'e ait literatürle birlikte tutuklanan kişiler Ceza Kanunu'nun 147 ve 299. maddelerine göre yüz asgari maaş para cezası ile 5 yıla kadar hapisle cezalandırılırken, Kasım 2003 yılından itibaren mahkemeler, Ceza Kanunu'nun 297. (halka açık yerlerde anayasal düzeni zorla değiştirmeye çağrıda bulunma) maddesine göre de 50 asgari maaş ile 5 yıl hapis arasında değişen cezaya çarptırmaya başlamışlardır.⁵⁰⁹ Mahkeme kararlarını, Hizbuttahrir üyelerinin dağıttıkları broşürlerin dini kin ve düşmanlığı körüklediği, İslam'ın diğer dinlere üstünlüğünü öngördüğü gerekçesine dayandırılmıştır.⁵¹⁰

Yargı sürecinde, Din İşleri Komisyonu ile KMDİ arasında Mayıs 2003'te imzalanan anlaşma⁵¹¹ çerçevesinde oluşturulan bilirkişi heyetinin, Hizbuttahrir örgütü üyeleri ile birlikte ele geçirilen dini literatürün ekstremist özelliğe sahip olup olmadığı ile ilgili olarak verdiği rapor büyük rol oynamıştır. Söz konusu komisyonda Müftiyat'tan üç, Din İşleri Komisyonundan da üç olmak üzere altı kişi⁵¹² yer almış ve komisyon, Din İşleri Komisyonu, Milli Güvenlik Hizmeti ve İçişleri Bakanlığı ile birlikte birçok dava için rapor hazırlamış ve raporlar mahkemelerce genellikle suçun ispatı için kullanılmıştır.

Hizbuttahrir'in dile getirdiği siyasal söylemlerden endişe duyan devlet, Hizbuttahrir ile görüşmeler gerçekleştirme çabası içerisinde de olmuştur. Bunu genellikle Din İşleri Komisyonu aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Nisan 2001'de Hizbuttahrir örgütü üyeleri ile görüşmeler gerçekleştirmede başarısız olan Din İşleri Komisyonu Başkanı C.

⁵⁰⁷ Bkz. M. Hamidov, “Ne Unimayutsya”, *Veçerniy Bişkek*, 09.02.2000. Ayrıca Eylül 2000'de de Oş'ta iki Hizbuttahrir üyesi, yine Ceza Kanunu'nun 299. maddesine göre 1 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Oş Canırığı, 09.09.2000.

⁵⁰⁸ Bkz. Omurzak Şeranoviç Mamayusupov, *Voprosı (Problemi) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 53.

⁵⁰⁹ Örneğin Kasım 2003'te Hizbuttahrir örgütünün propagandasını yapan ve broşürlerini dağıtan Farhatjon Turakulov 8 yıla mahkum edilmiştir. Bkz. Erlan Satibekov, “Hizbutovsev Stali Karat po Vsey Strogosti Zakona”, *Veçerniy Bişkek*, 05.11.2003; Bkz. Canibek Botoev, “Terrorizmdin Ulutu Çok”, *Erkin Too*, 20.09.2002.

⁵¹⁰ Bkz. Ç. Asanova, “Kakim Bogam Poklonyaetsya HUT?”, *Slovo Kırgızstana*, 2.07.2003.

⁵¹¹ Bkz. Omurzak Şeranoviç Mamayusupov, *Voprosı (Problemi) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 168.

⁵¹² Din İşleri Komisyonu uzmanı Canibek Botoev, kendisi ile 07.06.2008 tarihinde yaptığımız mülakatta, Din İşleri Komisyonunun, Din İşleri Komisyonu ile ilgili usul ve esasların belirlendiği Kararname'de yer alan hükümlere dayanarak bilirkişi komisyonunu oluşturduğunu ve söz konusu komisyonun da ilgili devlet organlarına rapor sunduğunu, yargı organlarının ise, din konusu ile ilgili olarak sadece Din İşleri Komisyonunun raporlarına dayanarak hareket ettiklerini ve karar aldıklarını ifade etmiştir.

Corobekov, yine de Haziran 2001'de iki görüşme gerçekleştirebilmiştir. Corobekov bu görüşmelerde, Hizbuttahrir örgütü üyelerine, ulaşmak istedikleri amaçlarının gerçek dışı olduğunu anlatmış ve sadece Kırgızistan'da değil, birçok ülkede onların faaliyetlerinin yasadışı olduğunu ifade etmiştir. Corobekov bu görüşme sonucunda, örgüt yönetimine yakın olanların bu fikirlerinden vazgeçirmenin mümkün olmadığı, sadece örgüt sempatisanlarına yönelik çalışmaların yapılabileceği kanaatine varmıştır.⁵¹³

Hizbuttahrir örgütü, faaliyetleri ve devletin bu konudaki politikası, bazen iktidar ile muhalefet, bazen de iktidar ile insan hakları savunucuları arasında karşılıklı suçlamalara neden olmuştur. Milli Güvenlik Hizmeti Başkanı K. İmankulov, bazı milletvekillerinin Hizbuttahrir'le işbirliği içinde olduğunu, ombudsman Tursunbay Bakir Uulu'nun, Özbekistan İslami Hareketi üyelerine sahte pasaport hazırlayarak yurt dışına çıkmaları için destek sağladığını, bazı Milli Güvenlik Hizmeti çalışanlarının Hizbuttahrir üyelerinden rüşvet aldıklarını ileri sürmüştür.⁵¹⁴ Ekim 2003'te, dönemin Başbakan Yardımcısı Kurmanbek Osmonov da Hizbuttahrir ile bazı insan hakları savunucusu ve muhalefetin yakın ilişkide olduğunu savunmuştur.⁵¹⁵

Tursunbay Bakir Uulu ise, bu tür iddialara yanıt olarak, devlet yetkililerinin Batken Olayları'nda rehineler için Japon elçiliğinden alınan 50 bin ABD dolarını kendi aralarında paylaştıkları ve ele geçirilen militanları liderlerine iade ettikleri iddiasını yinelemiş, militanlarla görüşmelerde yetkililerin Kırgızistan adına bazı tavizler verdiklerini, gerekirse bunları mahkemede açıklayabileceğini ifade etmiştir.⁵¹⁶ Tursunbay Bakir Uulu'na göre devlet ABD yönetimine, -A. Akaev'in ABD'ye yapacağı ziyaret öncesinde- dindar bir kişi olarak bilinen kendisini dini ekstremist olarak göstermek suretiyle, eğer ABD Akaev iktidarını desteklemezse, iktidara ya komünistlerin, ya da -Tursunbay Bakir Uulu gibi- dini ekstremistlerin geleceği mesajını vermek istemiştir.⁵¹⁷

Ancak uluslararası insan hakları ile ilgili kurumlar, ülkedeki insan haklarının ihlallerini ve muhalefete uygulanan baskıyı haklı çıkarmak için iktidarın radikal İslam ile mücadeleyi kullandığı görüşünü savunmuşlardır.⁵¹⁸ Eylül 2002'de, A. Akaev'in ABD'ye ziyareti ve ABD Başkanı G. W. Bush ile görüşmesi öncesi İnsan Hakları Örgütünün

⁵¹³ Bkz. A. Tuzov, "Çto Pitaet Ekstremizm", *Veçerniy Bişkek*, 25.06.2001.

⁵¹⁴ Bkz. Cıldız Musabekova, "Kalık İmankulov: 'Üçüncü Küçtü' İzdesener, Mına- 'Hizbut- Tahrir' Turat!", *Agim*, 03.09.2002.

⁵¹⁵ Bkz. A. İmangaziev, "...Tahrirçiler Oppozitsiyanı Özüne Tartabı", *Kırgız Tuusu*, 07-09.10.2003.

⁵¹⁶ Bkz. E. Listvennaya, "Tursunbay Bakir Uulu Eşo Ne Vse Skazal", *Res Publica*, 10.09.2002.

⁵¹⁷ Aynı yer.

⁵¹⁸ Bkz. Robert Dagillard, "Amerikanskıe Zakonodatelı Obespokoeni", *Res Publica*, 11.11.2003; Erlan Satıbekov, "Boj'i Oduvançiki", *Veçerniy Bişkek*, 29.12.2003; Vitaliy Volkov, "Loran Kreyner: Pravoşaıtniki Tsentral'noy Azii Doljını Ob'edınıtsya", *Res Publica*, 19.11.2002.

Avrupa ve Orta Asya Direktörlüğü, ABD Başkanı G. W. Bush'a A. Akaev'le görüşmesinde Kırgızistan'daki temel haklardaki krizi gündeme almasını isteyen bir mektup yollamıştır. Bu mektupta, ABD ile Kırgızistan'ın terörizmle mücadele işbirliği içine girmesi nedeniyle, ABD'nin Kırgızistan'daki insan hakları ihlallerine göz yumabileceği söylentilerine paralel olarak iktidarın, diğer temel hakların yanı sıra dini hak ve özgürlükleri ciddi şekilde ihlal ettiği, farklı inanca sahip vatandaşların takibe uğradıkları, terörizmle mücadele bahanesiyle devletin çizdiği sınırları geçen Müslümanların tutuklandıkları ve yargılandıkları ifade edilmiştir. Önceden Orta Asya'daki "demokrasi adası" olarak bilinen Kırgızistan'ın gittikçe bu özelliğinden uzaklaştığı vurgulanan bu mektupta Hizbuttahrir konusu da ele alınmıştır. Şiddete başvuruyu öngörmeyen ancak İslami normları katı bir şekilde yorumlayan ve İslam devleti kurmak isteyen Hizbuttahrir örgütünün, iktidar tarafından insan haklarını ihlal eden bir örgüt olarak tanıtıldığı, bununla birlikte söz konusu örgüt tarafından, ülkede iddia edilen suçlamaları haklı çıkaracak faaliyetlerin gerçekleştirilmediği belirtilmiş, Kırgız hükümetinin, terörizmle mücadelenin İslam ile mücadele anlamına gelmediği ve durumun düzeltilmesi ile ilgili gerekli kararların alınması konusunda uyarılması gerektiği vurgulanmıştır.⁵¹⁹ Ancak A. Akaev'in 2002 son baharında ABD'ye gerçekleştirdiği ziyaretinde, A. Akaev ve G. W. Bush görüşmesi gerçekleşmemiştir.⁵²⁰

Tursunbay Bakir Uulu, ombudsmanlık görevi nedeniyle Hizbuttahrir üyelerinin haklarını en ciddi biçimde savunanlardan biri olmuştur. Devletin din politikasını sıkça eleştiren Tursunbay Bakir Uulu, hiçbir Hizbuttahrir üyesinin bombalı saldırılara, uyuşturucu ticaretine veya herhangi bir ciddi suça bulaşmadığını savunmuş, Hizbuttahrir'e üye olan ve -bazen para karşılığı- Kırgızistan ile ilgisi olmayan broşürler dağıtan sıradan insanların takibe uğramasının doğru olmadığını belirtmiştir.⁵²¹ Bir gazeteye verdiği mülakatta:

"Doğduğum ve 300 binden fazla nüfusa sahip Oş vilayetinin Kara Suu ilçesinde neredeyse her beş-altı kişiden biri Hizbuttahrir taraftarıdır. İnsanları hayali düşünceleri için hesaba çekmemek lazım. Bizde anayasal düzeni değiştirmek isteyen Komünistler ve başka

⁵¹⁹ <http://www.hrw.ru/russian/letters/2002/bush-letter091202.html>; Kırgız devletinin Hizbuttahrir ile mücadele adı altında insan haklarını ihlal ettiği İnsan Hakları Örgütü'nün 2001 yılı raporunda da belirtilmiştir. Bkz. <http://www.hrw.ru/russian/reports/world/2001/topic71.html>.

⁵²⁰ Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, Hizbuttahrir örgütü üyelerinin haklarını savunan uluslararası insan hakları örgütleri de iktidar tarafından Hizbuttahrir örgütü ile işbirliği yapmakla suçlanmışlardır. 28 Temmuz 2004'te bir basın toplantısı düzenleyen Freedom House örgütü, Hizbuttahrir ile işbirliği iddialarını yalanlamış, kendilerinin Hizbuttahrir örgütünü desteklemediklerini, ancak Hizbuttahrir üyesi olmakla suçlanarak tutuklanan kişilerin haklarının iktidar tarafından ihlal edildiğini savunmuştur. Bkz. *Aalam*, 30.07.2004.

⁵²¹ Bkz. Daniyar Karimov, "Mastera Verbovki", *Veçerniy Bişkek*, 21.01.2003.

fikirlerin sahipleri de.. [...] Ayrıca Ortodoks İslam'ın ilkelerine ters düşen farklı hareketlerin yandaşları ve Ahmediler Topluluğu vardır Pakistan'dan. 24 Eylülde Cumhurbaşkanı Askar Akaev, hükümet evinde İsmaililer'in lideri prens Agahan IV. ile buluştu ve işbirliği konusunda anlaşma imzaladı. İsmaililer de resmi İslam'ın temsilcileri değildirler ve bu durumu göz önünde bulundurarak Cumhurbaşkanı, onların imamıyla sözleşme imzalamamalıydı.⁵²²

diyen Bakir Uulu, Hizbuttahrir örgütünün çağrılarının şiddet içermediğini, onların, sahip oldukları düşünceleri nedeniyle haksız yere takibe uğradıklarını, adil yargılanmadıklarını, hilafetle ilgili ve yolsuzluklarla mücadele çağrısının iktidarı endişelendirdiğini savunmuştur.⁵²³

Hizbuttahrir üyesi olmakla suçlanan bazı kişilerin avukatlığını yapan S. Ahmedov, Res Publica gazetesinde yayınladığı (15.09.2004) "Eti Strannie İğrı v Terroristov-Ekstremistov ili Narušenje Prav Çeloveka pod Predlogom Borbi s Terrorizmom" başlıklı makalesinde, Hizbuttahrir üyelerinin nasıl takibe uğradıkları ve yargı sürecinin nasıl işlediği ile ilgili önemli hususlara yer vermiştir. S. Ahmedov, sanık ile birlikte ele geçirilen literatürün ekstremist içeriğe sahip olup olmadığı konusunda Din İşleri Komisyonu uzmanlarının hazırlayacağı rapor beklenmeden sanığa suç duyurusunda bulunulduğunu, genellikle bir caminin imamı olan Din İşleri Komisyonu uzmanının, ele geçirilen literatüre bakmaksızın onun ekstremist içeriğe sahip olduğu ile ilgili rapor hazırladığını savunmuştur. Ahmedov ayrıca, yargı sürecini tümüyle etkileyen Din İşleri Komisyonu raporunun altında din adamının imzasının olması ile Anayasa'nın 8/3. (din ve devletin ayrılığı) ve 8/5. (dini kurumların çalışanlarının devlet organlarının işine müdahale edemeyeceği) maddelerinin ihlal edildiği ile ilgili olarak Anayasa Mahkemesine yaptığı başvuruya cevap alamadığını ifade etmiştir. S. Ahmedov'un bu görüşleri, bizim, Kırgızistan'da yargı sürecinin bağımsız ve objektif bir biçimde işlemediği yönündeki gözlemlerimizle de örtüşmüştür. Ülkede yargının yürütme erkine bağımlılığı ve yargı organlarının yürütmenin kararlarını destekleyen tutum içerisinde olduğu, 1991'den bu yana yargının gittikçe bağımsızlığını yitirdiği ve siyasallaştığı gözlenmiştir.⁵²⁴

Devletin, İslamcı örgütlerin faaliyetlerine şüphe ile yaklaşması, KMDİ ile devlet

⁵²² Venera Djumataeva, "Problemı İslamizatsii v Kirgizstane", *Delo No.*, 03.10.2001; Esenamanova, *A.g.e.*, s. 62.

⁵²³ Bkz. Ombudsmen (Akıykatçı) Kırgızskoy Respubliki, <http://www.ombudsman.kg/show.php?page=r2>. Buna karşın basın-yayın organlarında, Hizbuttahrir'in kuracağı İslam devletinin adının bile belli olduğu yazılmıştır. Bu devletin adının Fergana, Andican ve Oş kelimelerinin baş harflerinden oluşacak şekilde Fano olarak belirlendiği iddia edilmiştir. Bkz. Mihail Çernov, "Vnimanie SŞA Pereklyuçilos s Tsentral'noy Azii v Selom na Ferganskuyu Dolinu", *Res Publica*, 01.06.2004

⁵²⁴ Yargısının siyasi sistemde yaygın olan yolsuzluğa karıştığı, iktidar ve siyasiler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanıldığı ve yönlendirildiği Uluslararası Kriz Grubunun raporlarında dile getirilmiştir. Bkz. *Kyrgyzstan: The Challenge of Judicial Reform*, ICG, Asia Report No 50, 10 April 2008, s. 8-9.

ilişkilerini de etkilemiştir. Dini ekstremizmle mücadele çerçevesinde Müftiyatın faaliyetlerini de gözlem altına alan devletin tutumu, Müftiyat tarafından devletin din alanına müdahalesi olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Cuma namazının kılındığı büyük camilerin imamlarının tayini⁵²⁵ konusunda devletin KMDİ'nin işlerine müdahale ettiğini dile getiren Müftiyat, Nisan 2002'de bu konuda bir basın toplantısı düzenlemiş ve eleştirilerini dile getirmiştir.⁵²⁶

Devletin Hizbuttahrir'e karşı yürüttüğü politika ile ilgili olarak bazı öneri ve yaklaşımlar ön plana çıkmıştır.⁵²⁷ Bunlardan ilkinde, A. Mansur, S. Kamalov ve R. Kasimov gibi din adamları, Hizbuttahrir partisinin dikkate alınmamasını, etkinliğinin fazla abartılmamasını teklif etmişlerdir. İkincisi ise, T. Razzakov (Milli Güvenlik Hizmeti'nin Toplumsal Güvenlik Dairesi Başkanı), Ö. Mamayusupov (Din İşleri Komisyonu Başkanı) gibi devlet kurumları ve güvenlik organlarının temsilcileri ve müftü M. Cumanov'un görüşüdür ki, buna göre Hizbuttahrir bir radikal ("ekstremist") harekettir ve ona karşı güç organlarının mücadele etmesi gerekir. Üçüncü öneri, eski milletvekillerinden ve şuanda Ombudsman olarak da görev yapan T. Bakir Uulu tarafından dile getirilmiştir. Bakir Uulu, Hizbuttahrir ile ilgili sorumluluğu güç organlarından alıp KMDİ'ye verilmesini ve KMDİ'nin bölgelerdeki Kazıyatlar ve imamlarla Hizbuttahrir'e karşı halkı bilinçlendirme çalışmalarını yapmasını teklif etmiş, gerekirse Hizbuttahrir ile görüşmelerin gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Dördüncü ve son öneri de İ.E. Mirsaitov'tan gelmiştir. Mirsaitov, uluslararası örgütler, basın-yayın organları, devlet organları ve Hizbuttahrir temsilcilerinin katılımıyla bir diyalog çalışmasının yapılmasını, bunun için de devlet organları, İslami kurumlar ve toplumdaki etkin kişilerle birlikte bir hareket ve öneri planı hazırlamalarını teklif etmiştir. Gözlemlerimize ve yapılan yasal düzenlemelere dayanarak söyleyebiliriz ki, Kırgızistan'da, gerek Hizbuttahrir gerekse diğer İslamcı hareketlere karşı, devlet yetkililerince savunulan ikinci görüş tercih edilmiş ve

⁵²⁵ 04.06.2008 tarihindeki mülakatta Din İşleri Komisyonu Eski Başkanı Ö. Mamayusupov, bazen yerel yönetimlerin camii imamlarını görevden alma ve yerine başkasını atama konusunda istekli olduklarını, ancak Din İşleri Komisyonu olarak bu konuda yerel yönetimleri uyardıklarını ve Müftiyat başta olmak üzere İslami kurumları devlet organları ve yetkililerinin müdahalesinden koruduklarını savunmuştur. Ancak aynı mülakatın devamında Mamayusupov, bazen Din İşleri Komisyonunun Müftiyatın işlerine, bazen de Müftiyatın Din İşleri Komisyonunun işlerine müdahale ettiğini, ancak günümüzde böyle bir durumun söz konusu olmadığını, sadece Müftiyatın hakkı olan hac organizasyonu konusunda anlaşmazlığın sürdüğünü ifade etmiştir. 6 Haziran 2008'de yaptığımız mülakatta eski Müftülerden K. Abdurrahmanov ise, Müftiyatın görevden aldığı Ken Bulun camisi imamının tekrar tayin edilmesi için Din İşleri Komisyonunun ve bizzat Din İşleri Komisyonu Başkanı Ö. Mamayusupov'un kendisine ve Müftiyata baskı uyguladığını, onların istediklerini yapmadığı için kendisinin görevden alındığını dile getirmiştir.

⁵²⁶ K. Aydarov, "Dindin Tili Cana Dili Sayasatka Aylanbasa Eken", *Erkin Too*, 19.04.2002.

⁵²⁷ İ.E. Mirsaitov, "Osobennosti Deyatelnosti Hizb At-Tahrir Al İslamiya v Kırgızstane", *İslam v Tsentral'noy Azii*, s. 172-174.

uygulanmıştır. Devlet, onlara karşı ilgisiz kalmadığı gibi, bu yükümlülüğü ne KMDİ'ye vermiş, ne de onlarla diyaloga gitmiştir. Ancak 2002'ye kadar İslam dini ile ilgili sorunların çözümünde iktidar kendi çabaları ile yetinirken, -yukarıdaki Ulamalar Keneşi'nin yayınladığı fetva örneklerinde olduğu gibi- bu dönemden itibaren KMDİ'yi din politikasında bir meşrulaştırıcı araç olarak kullanmaya başlamıştır.

2.22. Dini Ekstremizme Karşı Yasal Düzenlemeler: Anayasa Değişikliği ve Yüksek Mahkeme Kararı

Din İşleri Komisyonunun bu dönemde gerçekleştirdiği faaliyetlerin büyük çoğunluğu dini ekstremizmle mücadeleyle ayrılrken,⁵²⁸ devletin bu konudaki hassasiyeti 2 Şubat 2003'te yapılan referandum sonucunda 18 Şubat 2003 tarihinde kabul edilen yeni Anayasa metnine⁵²⁹ de yansımıştır. Bu Anayasa değişikliğini, 1996, 1998 ve 2001 yıllarında gerçekleştirilen Anayasa değişikliklerinden ayıran temel özelliklerden biri, dini özgürlükler konusunda önemli yenilikleri içermesi olmuştur.

Anayasa'nın 8. maddesinin 4. fıkrasında yer alan dinle ilgili hususlarda değişikliğe gidilmiştir. "Kırgız Cumhuriyeti'nde, [...] dini temele dayalı siyasi partilerin kurulmasına izin verilmez. Dini kurumlar siyasi amaç ve görevler güdemezler; dini kurumlar ve kültlerin çalışanlarının, devlet organlarının faaliyetlerine müdahale etmesine izin verilmez" ifadesine, *"siyasi amaç taşıyan yabancı siyasi partilere, dini ve toplumsal kuruluşlara, onların temsilcilikleri ve şubelerine; anayasal düzene, devlet ve toplum güvenliğine zarar veren siyasi partilerin, toplumsal birliklerin, dini ve diğer kurumların kurulmasına ve faaliyetlerine izin verilmez"* ifadeleri eklenmiş ve böylece 1991'den itibaren eski SSCB ülkelerinde mevcut iktidar yapılanmalarını, bu yapılanmalara tehdit oluşturabilecek oluşum ve hareketlerden korumak için sıkça başvurulmuş ve farklı amaçlarda kullanılan "anayasal düzen" kavramına bir kez daha başvurulmuş ve anayasal düzeni tehdit eden kurumlar arasında dini kurumların da olabileceği ifade edilmiştir.

Ayrıca 9. maddenin son paragrafında yer alan "halkların barış ve huzur içinde bir arada yaşamasını bozabilecek davranışlar, etnik çatışmaların propagandası ve körüklenmesi Anayasa karşıtıdır" ifadesi *"halkların barış ve huzur içinde bir arada yaşamasını bozabilecek davranışlar, etnik ve **dini** çatışmaların propagandası ve*

⁵²⁸ Din İşleri Komisyonunun bu çerçevede hangi faaliyetleri gerçekleştirdiği ile ilgili bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznih Prav i Svobod*, s. 63-66.

⁵²⁹ CEHTM.

körüklenmesi Anayasa karşıtıdır" şeklinde değiştirilmiştir. Nitekim Hizbuttahrir örgütü üyelerinin yargılanma süreçlerinde sanıklar dini çatışmayı körüklemekle suçlanmışlardır.

Yapılan Anayasa değişikliği ile Anayasa'nın 16. maddesinde yeni düzenlemeler getirilmiştir. 16. maddede, "sosyal, ırka dayalı, halklar arası veya dinsel kin ve düşmanlığı körükleyen propaganda ve ajitasyona izin verilmez. Sosyal, ırka dayalı, etnik, dini veya dile bağlı üstünlüğün propagandasının yapılması yasaktır" (9. fıkra), "herkese vicdan, inanç, dini veya ateizm faaliyeti yürütme özgürlüğü garanti edilir. Herkes özgürce, herhangi bir dine inanma veya hiçbirine inanmama, dini veya ateist kanaati seçme, sahip olma ve yayma hakkına sahiptir" (11. fıkra). "Zorla anayasal düzeni değiştirmek, ırka dayalı, halklar arası, sosyal veya dini düşmanlığı körüklemek, şiddet ve savaş propagandası yapmak amacıyla hak ve özgürlüklerin kullanılması yasaktır" (22. fıkra) ifadelerine yer verilmiştir. Dolayısıyla Anayasa'da yapılan bu düzenlemeler, ülkede ve dünyada meydana gelen din kaynaklı çatışmalar ve bu çatışmaların doğurduğu dini tehdit algısının, devletin dine karşı tutumunu etkilediğini ortaya koymuştur. Dini hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasından endişe duyan ve bunu engellemek isteyen devlet, dini özgürlüklerle ilgili tutumunu netleştirme çabası içerisinde olmuştur.

2003 Anayasası'nda dinle ilgili yer alan değişikliklerden birisi de, Anayasa Mahkemesinin yetkileri ile ilgili olmuştur. Bu Anayasa'ya göre, Anayasa Mahkemesi, siyasi partiler ve toplumsal kuruluşlarla birlikte dini kurumların da faaliyetlerinin Anayasa'ya uygun olup olmadığı konusunda nihai karar verme yetkisine sahiptir (82. maddenin 2. fıkrası). Daha önceki Anayasa metinlerinde, dini kurumların faaliyetlerinin Anayasa'ya uygun olup olmadığı konusunda karar verecek yetkili organ ile ilgili hiçbir düzenleme yer almazken, özellikle Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'nin Sivil İşlerle İlgili Yargı Kurulunun Ağustos 2003'te aldığı karar, Kırgızistan'daki din-devlet ilişkisinin gelişmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Daha önce de gördüğümüz gibi, Batken Olayları'ndan itibaren başta devlet yöneticileri olmak üzere güvenlik organları ve basın-yayın, Hizbuttahrir'i dini ekstremist grup olarak tanımlamış ve bu örgütün toplum ve devlet için tehdit oluşturduğu kanaatine sahip olmuştur.

20 Ağustos 2003'te ise, Yüksek Mahkeme'nin Sivil İşlerle İlgili Yargı Kurulu, Orta Asya'da faaliyet yürüten üç örgütü terörist, Hizbuttahrir'i de ekstremist grup olarak tanımlayarak ülkede her türlü faaliyetlerini resmi olarak yasaklamıştır. Yüksek Mahkeme, Başsavcılığın Doğu Türkistan İslami Partisi ("Şarki Turkestan İslam Partiyası"), Türkistan Özgürlük Örgütü ("Şarki Azat Turkestan") ve Türkistan İslami Partisi'ni terörist, Hizb ut-Tahrir Al-İslami örgütünü de ekstremist olarak tanımlama ve yasaklama konusundaki

başvurusunu onaylamıştır.⁵³⁰ Mahkeme kararında, Başsavcılığın başvuru ile birlikte sunduğu gerekçelere de yer verilmiştir.

Başsavcılığın gerekçeleri şu şekilde ifade edilmiştir:

"Kırgız Cumhuriyeti sınırları içerisinde gizli olarak terörist ve ekstremist özelliklerdeki uluslararası güçler faaliyet yürütmektedir. Bu tür örgütlerin üyeleri tarafından birkaç terörist faaliyet düzenlenmiştir. Yine onlar, anayasal düzeni değiştirmeye çağıran broşürler dağıtmaktadırlar.

Örneğin, Hizb ut-Tahrir Al-İslami örgütü üyeleri, içeriğinde "cihat" aracılığıyla İslam'ı yayma ve Yakın Doğu ve Orta Asya'da İslam devleti- Hilafeti kurma çağrısında bulunan, Özbekçe ve Kırgızca yazılan dini-ekstremist özelliklere sahip broşürler dağıtmaktadırlar.

Ayrıca Kırgızistan'da faaliyet yürüten Türkistan Özgürlük Örgütü ("Şarki Azat Turkestan") üyeleri, tüzüklerinde ilan ettikleri amaçları gerçekleştirmek amacıyla bazı cinayetler işlemişlerdir."

Kararda, Türkistan Özgürlük Örgütü üyeleri tarafından Mart 2000'de Kırgızistan Uygurları Derneği Başkanının öldürüldüğü, Mayıs 2000'de Çin delegasyonuna silahlı saldırının gerçekleştirildiği, Haziran 2002'de bir Çin diplomatı ve işadınının öldürüldüğü ifade edilmiştir.

Türkistan İslami Partisi ile ilgili olarak, bu örgütün tüm Orta Asya'yı ve Fergana Vadisi'ni istikrarsızlaştırma amacı taşıdığı, 1999-2000 yıllarında bu örgüte ait silahlı grupların Kırgızistan topraklarına sızdıkları, bunun sonucunda birçok sivil ve askerin öldüğü ve Kırgızistan'ın 500 milyon som zarar gördüğü belirtilmiştir.

Türkistan Özgürlük Örgütü'nden ayrılan Doğu Türkistan İslami Partisinin ise, "uluslararası İslami özgürlük hareketinin fikirlerine sahip" olduğu ve bu örgütün üyelerinin Afganistan'da Talibanlar ile birlikte savaştıkları ifade edilmiştir.

Başsavcılık, Kırgızistan'ın imzalamış olduğu uluslararası bazı anlaşmalara atıfta bulunurken, Yüksek Mahkeme ise, Kırgızistan tarafından imzalanan "Terörizm, Bölücülük ve Ekstremizme Karşı Mücadele ile İlgili Şanghay Anlaşması", "Rehin Almaya Karşı Mücadele ile İlgili Konvansiyon" ve "BDT Üyesi Ülkelerin İşbirliği ile İlgili Anlaşma"ya da atıfta bulunulması gerektiğine işaret etmiş ve aldığı kararda gerekçe olarak bu anlaşmalara değinmiştir. Ayrıca Yüksek Mahkeme, yukarıda belirtilen olaylar ile ilgili olarak yargılanan kişilerin, yargılandıkları mahkemeler tarafından terörist faaliyette bulunmakla suçlu bulunduklarını belirtmiş ve bunu da yukarıda adı geçen örgütlerin terörist örgüt olduklarının delili olarak değerlendirmiştir.

Mahkemenin bu kararı almasında şüphesiz yargının yürütmeden bağımsız olmamasının etkin bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Diğer konularda olduğu gibi, din konusunda da yargı, hükümete bağlı olarak hareket etmiş ve hükümetin istediği yönde

⁵³⁰ Yüksek Mahkeme'nin söz konusu kararı Din işleri Ajansı arşivinden alınmıştır. Bkz. Ek 5.

karar almıştır.⁵³¹ Özellikle şiddeti reddeden ve amacına ulaşmak için şiddete başvurmayacağını açıklayan Hizbuttahrir örgütünün ekstremist bir grup olarak ilan edilmesinde, hükümetin bu örgütü ciddi bir siyasi rakip olarak görmesi etkili olmuştur. Nitekim Hizbuttahrir'in, günümüzde iktidara ideolojik açıdan alternatif oluşturan en güçlü oluşum olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Yüksek Mahkemenin bu kararı, güvenlik kurumlarınca memnuniyetle karşılanmış, cumhurbaşkanlığına bağlı Stratejik Araştırmalar Enstitüsünden Vyacheslav Hamisov, bu yasaklanmış gruplar listesinin daha önce resmi olmayan bir biçimde var olduğunu, ancak kendileri bunu yasal duruma getirmek için çaba sarf ettiklerini ve bunda da başarılı olduklarını belirtmiştir.⁵³² Ancak Yüksek Mahkeme'nin bu kararının, -Terörizmle Mücadele ile İlgili Kanun'da olduğu gibi- Rusya Federasyonu Yüksek Mahkemesi'nin -15 İslami örgüt ve hareketi terörist örgüt ilan eden- 14 Şubat 2003 tarihli kararının⁵³³ ardından kabul edilmiş olması, ikisi de Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi olan Rusya Federasyonu ile Kırgızistan'ın, bu konuda işbirliği içerisine girerek benzer girişimlerde bulunmuş olabilecekleri ihtimalini ön plana çıkarmıştır.

Rusya Federasyonu Yüksek Mahkemesi'nin bu kararında, El-Kaide, Müslüman Kardeşler, Hizbuttahrir, Taliban, Türkistan İslami Partisi, İçkerya ve Dağıstan Halkları Kurulu gibi 15 uluslararası ve yerel örgüt ve hareketler hakkında kısa bilgilere yer verilmiş ve terörist ilan edilerek yasaklanmıştır. Türkistan İslami Partisi (önceki Özbekistan İslami Hareketi), 1995'te kurulan, yurt dışındaki dini merkezler tarafından desteklenen ve yönlendirilen, Rusya Federasyonu'ndaki bazı Müslüman cumhuriyetleri katmak suretiyle Orta Asya ülkelerinin bulunduğu bölgede İslam Hilafeti kurmayı amaçlayan ve bunun için Özbekistan'daki durumu istikrarsızlaştıran, silahlı saldırı ve terörist faaliyetlerde bulunan, Taliban ve Çeçenistan'daki silahlı oluşumlarla etkin bağlantılara sahip bir örgüt olarak tanıtılmıştır. Hizbuttahrir ise, İslami olmayan hükümetleri devirmeyi ve Rusya ve BDT ülkelerinin yer aldığı İslam Hilafeti'ni kurmayı ve bunun için farklı din mensuplarına karşı saldırganlıkla örtüşen militan İslam propagandası yapan ve toplumda çatışmalar çıkarmak

⁵³¹ Kırgızistan'da yargı, bazen hükümete yapılan dış baskılara bağlı olarak karar alabilmektedir. Örneğin Uluslararası İnsan Hakları Örgütüne göre Kırgız Cumhuriyeti'nde mahkeme, Falun Gong tarikatının faaliyetlerini, Kırgız Cumhuriyeti Adalet Bakanlığınca tescil edildikten ve tüzel kişiliğe sahip olduktan 7 ay sonra, Çin hükümetinin baskısı üzerine, bu tarikatın “insan haklarını çiğnediğine ve toplum için tehlike oluşturduğuna”, “toplumsal ve devlet çıkarlarına ters düşen dini faaliyetlerde bulunduğuna” hiçbir delil göstermeden karar vermiş ve yasaklamıştır. Bkz. http://www.humanrights.kz/monitor_126.php; Ayrıca bkz. *Central Asia: Islam and The State*, ICG Asia Report, No 59, Oş/Brussels, 2003, s. 25.

⁵³² Bkz. Mahamadjan Urumbaev, “Figurantı Çernogo Spiska”, *Veçerniy Bişkek*, 29.12.2003

⁵³³ Rusya Federasyonu Yüksek Mahkemesi'nin söz konusu kararı, Rusya FSB (Federal Güvenlik Hizmeti)'nin web sitesinde yayınlanmıştır: http://nak.fsb.ru/nac/ter_org.htm.

için aktif olarak faaliyet yürüten ve taraftar edinen bir grup olarak tasvir edilmiştir.⁵³⁴

Rusya Federasyonu Yüksek Mahkemesi'nin kararında ayrıca, yasaklanan örgütlerin faaliyetlerinin neden Rusya Federasyonu'nun federal kanunlarına göre terörist faaliyet olarak değerlendirildiği de açıklanmıştır. Buna göre:

"Bu örgütlerin faaliyetleri:
terörist fiili organize etmeye, planlamaya, hazırlamaya ve gerçekleştirmeye;
terörist amaçlarla terörist hareketlere, kurum ve kişilere karşı şiddete ve maddi objeleri yok etmeye;
terörist faaliyetler gerçekleştirmek veya katılmak amacıyla yasadışı silahlı oluşumları, suç örgütlerini, organize grupları oluşturmaya;
teröristleri kendisine çekmeye, silahlandırmaya, eğitmeye ve kullanmaya;
bilinçli olarak terörist örgütleri veya terörist grupları finanse etmeye veya onlara başka yardımlarda bulunmaya yönelik olduğu için"

terörist faaliyetler olarak değerlendirilmiştir.⁵³⁵

Dolayısıyla Rusya Federasyonu Yüksek Mahkemesi Kararı'nın gerekçeleri, Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin bu konuda verdiği kararın gerekçelerine göre daha kapsamlı olduğu gibi, ilki yasaklanan örgütlerin listesini daha geniş tutarken ve tamamını terörist grup olarak değerlendirirken, ikincisi sadece dört örgütü yasaklayarak üçünü terörist, Hizbuttahrir'i de ekstremist grup olarak tanımlamış ve bu ayrımın nedenlerini de açıklamamıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'nin bu kararı, devletin İslamcı hareketlerle mücadelesinde önemli bir hukuki çerçeve oluşturmuştur.

Doğu Türkistan İslami Partisi ("Şarki Turkestan İslam Partiyası") ve Türkistan Özgürlük Örgütü ("Şarki Azat Turkestan")'nın terörist örgüt olarak ilan edilmesini, Kırgızistan ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki işbirliğinin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Rusya ile birlikte Şanghay İşbirliği Örgütü'nün etkin üyelerinde biri olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan ile ilgili olarak yürüttüğü politika, Kırgızistan'daki iktidar tarafından büyük ölçüde desteklenmiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından, Çin hükümetinin baskısından kaçarak Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a daha yoğun bir şekilde yerleşmeye başlayan, dernek ve benzeri kurumlar etrafında birleşen Uygurların özgürlük hareketi, Kırgız hükümetinin en ciddi engeliyle ilk kez 1996'da karşılaşmıştır. Uygurların kurduğu "Uygur İttipak" Birliği Nisan 1996'da, A. Akaev'in Çin'e yaptığı ziyareti sırasında -iki ülke arasında 16 Mayıs 1992'de yapılan anlaşmalar gerekçe gösterilerek- kapatılmıştır. Bu uygulamaya tepki gösteren insan hakları örgütleri, Uygurlara karşı Kırgızistan'da uygulanan baskının arkasında Pekin yönetiminin

⁵³⁴ Bkz. Aynı yer.

⁵³⁵ Bkz. Aynı yer.

olduğunu savunmuşlardır. Dışişleri Bakanlığı ise, söz konusu iddialara bir bildiri yayınlarak cevap vermiştir. Bildiride terörizmle mücadelenin Şanghay İşbirliği Örgütünün öncelikli konularının başında geldiği, 2002'de Kırgızistan ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında diğer alanlarda olduğu gibi, terörizmle mücadelede de işbirliği anlaşması imzalandığı ve Uygurlara karşı yürütülen politikanın bu çerçevede gerçekleştirildiği belirtilmiştir.⁵³⁶ Ancak kanaatimizce devlet, Uygurların Çin hükümetine karşı İslami referanslara başvurarak dile getirdiği bağımsızlık taleplerini, Çin Halk Cumhuriyeti ile olan ilişkilerine uygun olarak tanımlamış ve Uygurların özgürlük hareketini ulusal bölücülük ve dini ekstremizm çerçevesinde değerlendirmiştir.⁵³⁷ Çünkü gözlemlediğimiz kadarıyla Kırgızistan'da Uygurlar, günümüze kadar Kırgızistan'a yönelik herhangi bir bölücü söylemi dile getirmemiş ve savunmamışlardır.

Kırgızistan'da Yüksek Mahkeme'nin aldığı bu karar, güç organlarını memnun ederken, birçok siyasetçi, insan hakları örgütü ve kurumları tarafından eleştirilmiştir. Cogorku Keneş vekillerinden Alisher Abdumomunov, mahkemenin aldığı bu yasaklama kararını gölge ile mücadeleye benzetmiş ve bunun etkili olacağına dair şüpheler taşıdığını dile getirmiştir. Uygurların Kırgızistan'daki "İttipak" örgütünün Başkanı Tursun İslam ise, Kırgızistan'da Türkistan Özgürlük Örgütü gibi bir örgütün olmadığını, örgütlerin Kırgız hükümetine karşı Çin hükümeti tarafından uygulanan baskı sonucu yasaklandığını ifade ederken, İnsan hakları savunucusu Tursunbek Akunov, bu kararın ulusal güvenliği korumaya yönelik değil de, ABD, Rusya ve Çin gibi dünya devlerini memnun etmek için alındığını savunmuştur.⁵³⁸ Ayrıca Hizbuttahrir'in yargı tarafından ekstremist bir grup olarak ilan edilmesinin yanlış olduğunu savunan Tursunbek Akunov, "Hizbuttahrir ekstremist parti değildir, öldürelim, patlatalım demiyorlar, işlerini barışçıl yollarla yürütmektedirler" demiştir.⁵³⁹

Türkistan İslami Partisinin aksine Hizbuttahrir örgütünün dini broşürler dağıtmaktan başka -ekstremist olarak kabul edilmesi için gerekli- herhangi bir ekstremist faaliyette bulunup bulunmadığı, Türkistan Özgürlük Örgütünün gerçekleştirdiği iddia

⁵³⁶ Bu bildiri, *Slovo Kirgizstana* gazetesinde 12 Şubat 2004 tarihinde yayınlanmıştır (U Terrorizma Net Natsional'nosti: Zayavlenie MİD Kirgizskoy Respubliki ot 6 Fevralya 2004 goda).

⁵³⁷ Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Modan Muhlisov, "Dvijenie za Osvobozeniya Uygurstan", http://www.ca-c.org/journal/10-1997/st_13_muhlisov.shtml

⁵³⁸ Bkz. Aisha Aslanbekova, "Islamic Groups Banned in Kyrgyzstan", 14.01.2004. http://www.cacianalyst.org/view_article.php?articled=2020; Devletin İslami ekstremizm tehditi ile ilgili endişelerini paylaşan görüşler de dile getirilmiştir. O. Moldaliev, Kırgızistan'da İslami ekstremizm tehlikesinin var olduğunu savunmuştur. Bkz. O.A. Moldaliev, *İslamizm i Mejdunarodnyy Terrorizm: Ugroza İslama ili ugroza İslamu?*, Friedrich Ebert Stiftung, Bışkek, 2004, s. 17.

⁵³⁹ Bkz. "Hizb-ut-Tahrir Ayıldarda", *Kırgız Ruhu*, 23.07.2004.

edilen yukarıdaki üç olayın neden bir cinayet olarak değil de, bir terörist faaliyet olarak değerlendirildiği ve bu örneklerin Türkistan Özgürlük Örgütü'nü terörist grup olarak ilan etmek için yeterli olup olmadığı belirtilmemiştir. Doğu Türkistan İslami Partisi'nin terörist ilan edilmesinin gerekçesi olarak Afganistan'da savaşmış olma ihtimalinin gösterilmesi de, bize göre alınan karar için yeterli ve geçerli bir gerekçe oluşturmamıştır. Ceza Kanunu'nda bu döneme kadar ekstremizm kavramı yer almamış ve ekstremist faaliyetin ne olduğu tanımlanmamış olmasına karşın, Hizbuttahrir'in ekstremist grup olarak ilan edilmesi ve yasaklanması hukuki açıdan bir tutarsızlık oluşturmuştur.

2 Haziran 2008 tarihinde Din İşleri Komisyonunda yaptığımız görüşmelerde Din İşleri Komisyonu uzmanlarından C. Botoev, Yüksek Mahkemenin aldığı söz konusu kararın, hukuki bir düzenleme olarak işlev görmediğini, bunun için gerekli mekanizmanın oluşturulmaması nedeniyle Hizbuttahrir üyelerinin yasadışı örgüte üye olmakla suçlanmadıklarını, sadece Ceza Kanunu'nun 299. maddesine göre -daha "yumuşak" bir ceza ile- cezalandırıldıklarını belirtmiştir. Yüksek Mahkemenin söz konusu kararından yaklaşık iki yıl sonra kabul edilen "Ekstremizmle Mücadele Kanunu"na atıfta bulunan Botoev, -Kanun'un 18. maddesinde belirtilmesine karşın- Ceza Kanunu başta olmak üzere diğer kanunların Ekstremizmle Mücadele Kanunu ile Yüksek Mahkemenin Kararı'na uygun hale getirilmemesi nedeniyle Yüksek Mahkeme Kararı'nın uygulanamadığını ve kararda terörist ve ekstremist olarak ilan edilen örgütlerin üyelerine karşı adli işlemlerin yapılmadığını ifade etmiştir. Ancak Din İşleri Komisyonunun eski Başkanlarından Ö. Mamayusupov, C. Botoev'in görüşlerine katılmadığını, Kırgızistan'da Hizbuttahrir'in resmi olarak mahkeme kararıyla yasaklandığını ve Hizbuttahrir üyelerinin yasadışı örgüte üye olmakla suçlanarak hapis cezasına çarptırıldığını savunmuştur.⁵⁴⁰

2.23. Devletle KMDİ'nin Siyasal İslam'a Karşı İşbirliği ve Bununla İlgili Değerlendirmeler

Devletin dini ekstremizme karşı yürüttüğü politikaya karşı KMDİ'nin ve resmi din adamlarının tutumunun ne olduğu ve dini ekstremizmle mücadelede resmi din adamları ile devletin nasıl bir ilişki içerisinde olduğu şüphesiz çalışmamız açısından büyük öneme sahiptir. Ancak bu konuya geçmeden önce şunu belirtelim ki, devletin ve devlet adamlarının Hizbuttahrir ve benzeri siyasal İslamcı grup ve hareketleri, ülkedeki siyasal söyleme sahip olmayan İslam'dan ayırmak ve ilkinin dışlayarak ikincisini resmi olarak

⁵⁴⁰ 04.06.2008 tarihinde yaptığımız mülakattan.

desteklemek için başvurduğu "ekstremist" ve "ekstremist olmayan" ayrımı, daha sonra devletin resmi olarak onaylayacağı "ılımlı" ve "ılımlı olmayan", "geleneksel" ve "geleneksel olmayan" tasnifinin de belirginlik kazanmasını ve geliştirilmesini sağlamıştır. A. Akaev: "Aydın Müslüman din adamları Hizbuttahrir ve diğer ekstremist akımların dayattıklarını, onların gerçek İslam inancına büyük zarar verdiklerini düşünerek reddetmektedirler. Kırgızlar tarihi olarak liberal İslam'ı din edine gelmişleridir"⁵⁴¹ derken, kendisi için daha uygun ve ilişki kurmakta zorlanmayacağı İslam tanımı yapan devlet, bu yaklaşımını Din İşleri Komisyonunun 2004'te yayınladığı "*İslam v Kırgızstane: Tendentsii Razvitiya*"⁵⁴² adlı raporda ortaya koymuştur. Bu raporda: "Bazı tarihsel nedenlerle ülkede İslam'ın ılımlı/ölçülü [rus. "umerennyy"] Sünni anlayışının hâkim olduğu. [...] İslam'ın diğer yönelimlerine kıyasla Hanefi mezhebi Sünniliğinin daha kabul edilebilir olduğu" belirtilmiş, Kırgızların İslam'la ilişkisi de: "Bilindiği gibi İslam'ın siyasallaşması, laik iktidara ve dini seçkinlere karşı gelme, farklı inanç sahiplerine karşı öfke, dini aşırılık veya teokratik devlet değerleri Kırgızlara her zaman yabancı olmuştur, onlar [Kırgızlar] din alanında dini hoşgörü ve saygı özellikleriyle bilinirler"⁵⁴³ şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁴⁴ Raporda ayrıca, İslam'ın dünyadaki demokratik dinlerden biri olduğu ifade edilmiş ve ülkedeki İslam'ın konumu ile ilgili olarak dört önemli hususun ön plana çıktığı belirtilmiştir. Bunlar: 1. Siyasal İslam'ın yükselişi, 2. Din adamları ve din adamlarının toplumla ilişkisi, 3. Radikal İslam'ın ülkede yaygınlık kazanması, 4. Ülkedeki İslami eğitimin yetersizliği ve farklı din eğitimi kurumlarının faaliyeti sonucu geleneksel İslam'ın yerini farklı İslam yorumlarının alacağı endişesi olmuştur.⁵⁴⁵ Din İşleri Komisyonunun 2004'te yayınladığı bir diğer raporda ise, din eğitimi kurumlarının yöneticilerinin ve misyonerlerin, din eğitimi ve öğretimi sürecinde ülkedeki geleneksel mezhebe uymayan dini kitapların ve kaynakların kullanılamayacağı ile ilgili Din İşleri Komisyonu yetkilileri

⁵⁴¹ Aksar Akaev, "Otkuda İshodit Ugroza", *Slovo Kırgızstana*, 21.09.2001.

⁵⁴² Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ. *İslam v Kırgızstane: Tendentsii Razvitiya*, Gosudarstvennaya Komissiya pri Pravitelstve Kırgızskoy Respubliki po Delam Religiy, Oş, 2004.

⁵⁴³ *A.g.e.*, s. 15.

⁵⁴⁴ Dolayısıyla her ne kadar Shahram Akbarzadeh, Türkmenistan'daki hükümetin kendi çıkarlarına uygun olarak Ortodoks İslam'ı tanımlamasına ve diğer İslam yorumlarını dışlamasına benzer uygulamaların Kırgızistan için geçerli olmadığını savunsa da (Bkz. Shahram Akbarzadeh, "Political Islam in Kyrgyzstan and Turkmenistan", *Central Asian Survey* (2001), 20 (4), s. 458-459), Kırgızistan'da devlet İslam'la ilgili olarak "ılımlı" ve "ılımlı olmayan", "geleneksel" ve "geleneksel olmayan" şeklinde bir ayrımına gitmiştir ki, onun bu yaklaşımı "dini ekstremizm tehlikesine" karşı tutumunda daha belirgin bir şekilde görülmüştür.

⁵⁴⁵ Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ. *İslam v Kırgızstane: Tendentsii Razvitiya*, s. 9-11.

tarafından sürekli bilgilendirildiği ifade edilmiştir.⁵⁴⁶ Din İşleri Komisyonu Başkanı Ö. Mamayusupov ise: "Ben kendimi liberal-dindar olarak tanımlardım. Üstelik dine karşı bu tür tutum, Kırgızların çoğunluğu için söz konusudur" ifadesini kullanmıştır.⁵⁴⁷

Bazen devlet yetkilileri, Hizbuttahrir örgütünün İslam'a ters geldiğini, yani İslam ile uyuşmadığını savunmuşlar ve bu tür örgütlerin İslam'a zarar verdiği konusunda halkı uyarmak gerektiğini, din adamlarının bu konuda etkin rol almasının zaruri olduğunu ileri sürmüşlerdir. Başka bir ifadeyle devlet yetkilileri, Milli Güvenlik Hizmeti Başkanlarından K. İmankulov tarafından da dile getirilen "Hizbuttahrir gerçek İslam'a inanmaz" veya "Hizbuttahrir İslam dışıdır" gibi söylemler geliştirmişlerdir.⁵⁴⁸ Yukarıda sözünü ettiğimiz 2004 yılında Din İşleri Komisyonu tarafından yayınlanan raporda da, Hizbuttahrir örgütünün Kuran'ın ayetlerini yanlış yorumladığı dile getirilerek Kuran'ın bazı ayetlerinin tefsiri yapılmıştır.⁵⁴⁹ Devletin din politikasını belirleyen ve yürüten en önemli kurum olan Din İşleri Komisyonunun Hizbuttahrir'e karşı bu tür bir çaba içerisine girmesi, devletin dini ekstremizmle mücadelede sadece siyasi gerekçeler değil, aynı zamanda dini gerekçelerin de arayışı içerisinde olduğunu ortaya koymuştur.

Dini ekstremizme karşı mücadelede gerekli meşruiyet arayışı içerisine giren devlet, KMDİ'yi ülkedeki tüm Müslümanları temsil eden bir kurum, Müslümanlarla ilişkisinde muhatap alacağı bir müessese olarak tanımlama ve İslam ile ilgili politikasını KMDİ üzerinden gerçekleştirme çabası içerisinde olmuştur. Ülkedeki İslami kesimin tek temsilcisi olarak gördüğü KMDİ'yi halkın da bu şekilde algılamasını isteyen devlet, KMDİ'yi din politikasında bir araç olarak kullanmıştır ki, bunun örneklerine çalışmamızın daha sonraki safhalarında yer verilmiştir.

KMDİ ve yetkilileri, her ne kadar dini/İslami ekstremizm ve terörizm kavramlarının yanlış olduğunu ve bu tür tanımlamalara karşı olduklarını beyan etseler de,⁵⁵⁰ devletin Hizbuttahrir ve diğer İslamcı gruplara karşı yürüttüğü politikasını destekleyen tavır içerisinde olmuşlardır. Hizbuttahrir örgütü ve faaliyetlerinin yoğun olarak tartışıldığı dönemde müftü Kimsanbay Abdır Rahmanov şu ifadeleri kullanmıştır.

"Hizbuttahrir taraftarları bizim vatandaşların kafalarını karıştırıyorlar. Bu agresif, militan

⁵⁴⁶ Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s. 54.

⁵⁴⁷ Bkz. A.g.e., s. 431.

⁵⁴⁸ Bkz. Ermek Kozubekov, "Çto Delat s Hizb ut-Tahrir", *Res Publica*, 24.09.2002; Talant Razakov, "Hezbut- Tahrir Ata-Enendi Ukpa Dep Üyrötöt", *Kırgız Tuusu*, 26-29.09.2003.

⁵⁴⁹ Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ. *İslam v Kırgızstane: Tendentsii Razvitiya*, s. 62.

⁵⁵⁰ Bkz. P. Düyşönbayev, "Muratalı Acı Cumanov: Kudaydın Üyün İntrigalardın Tüyününö Aylandırıuga Bolboyt", *Kırgız Tuusu*, 27-29.07.2004.

bir partidir. Batken'e gelen "maccahedler" gibi bu da İslam'a hizmet etmiyor. Bunlar, İslam devletini kurmak isteyen Çeçenistan'ın ve diğer teröristlerin uzantısıdır. Hizbuttahrir'in öğretileri İslam'ın temellerine ters gelir, bu örgütün faaliyetleri ise, şariat kurallarıyla çelişir."⁵⁵¹

Oş İl Kadısı ise, Muhammed Peygamberin "şuanda 4 mezhep varsa, ileride mezheplerin sayısı onlarca olacak, ancak bu dördünden başkası dine terstir" dediğini ileri sürerek Hizbuttahrir'i doğru yoldan sapanlar veya dini kasten bozmak isteyenler olarak değerlendirmek gerektiğini savunmuştur.⁵⁵² Resmi din adamlarının bu tutumu devlet tarafından da ödüllendirilmiştir. A. Akaev, Müftiyatın halklar arası barış ve huzurun oluşmasındaki katkıları nedeniyle Müftü K. Abdır Rahmanov'a "Danaker", Oş Kadısı Saipcan Abduvahidov, Talas Kadısı Satılğan Baetov ve Orta Asya ve Bişkek Başpiskoposu Vladimir'e de "Dank" nişanı vermiştir.⁵⁵³

11 Eylül 2002'de KMDİ, Din İşleri Komisyonu uzmanları, hükümet yetkilileri ve İslam Enstitüsü öğretim üyelerinin katılımıyla "İslam 'Hizb-ut Tahrirge' Cana Terrorgo Karşı" başlıklı konferans düzenlemiştir. Konferansta konuşan müftü Muratali Cumanov, "devletimiz yasal olarak bütün dinlere özgürlük tanıdı. İslam'da bundan daha fazla özgürlük ve refah dönemi olmaz" ifadesini kullanmış ve Hizbuttahrir'in barışı tehdit eden bir unsur olarak değerlendirmiştir.⁵⁵⁴ Devletle resmi İslami kesimin bu işbirliği, Din İşleri Komisyonu uzmanlarından Canıbek Botoev tarafından: "Bizde din devletten ayrıdır şeklinde algılansa da, aslında halk ve toprak çıkarları söz konusu olduğu zaman, ikisinin içiçeliğinin -hayati zorunluluklar nedeniyle- gittikçe güçlendiği tartışılmaz" şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁵⁵ Bu konferansın ardından, Muratali Cumanov başkanlığındaki KMDİ, Hizbuttahrir'e karşı olduğunu resmi olarak açıklamıştır.⁵⁵⁶

Ayrıca müftü Muratali Cumanov, İslam'ın Hizbuttahrir'e bakışı ile ilgili olarak:

"Hizbut- Tahrir ne demektir? 'Hizib' kelimesi 'parti' anlamına gelir, 'tahrir' de 'özgürlük' demektir. Anlamı 'Özgürlüğe Götüren Parti'dir. 'Hizbut- Tahrir' Partisi 'Kırgızistan'daki Müslümanları da özgürlüğe kavuşturacağız' der. Bu partinin yanlış yönü- biz yeryüzünde Hilafet kuracağız demesidir. Hilafet ne demektir? Peygamberimiz Muhammed (a.s.) 'Benden sonra hilafet 30 yıl devam edecektir' demiştir. O zamandan beri padişahlık, emirlik, sultanlık olarak geldi, ancak hilafet olmadı. 'Hizbut- Tahrir kurulduğundan beri tek bir yerde hilafet kuramadı. İslam'ın Kuran'ından, hadislerden alarak halkı yönetmek gerekir sözlerine tamamiyle karşı değiliz. Ancak burada siyaset yanlış olmaktadır/yapılmaktadır. Bu siyaset, hükümete ve yasalara karşı gelmektir. Devletin vatandaşı olduğu halde ona karşı çıkmaktır. İslam bunu onaylamaz. Çünkü Allah Kuran'da

⁵⁵¹ Bkz. Esenamanova, *A.g.e.*, s. 61.

⁵⁵² Bkz. A. Mamıtov, "Hizbut Tahriricilerdi Ulamalar Kepke Çakırat", *Oş Canırığı*, 21.02.2001.

⁵⁵³ Bkz. Askar Akaev, *Oydon Ketpes On Cıl*, Uçkun, Bişkek, 2003, s. 186-187.

⁵⁵⁴ Bkz. Canıbek Botoev, "Terrorizmdin Ulutu Çok", *Erkin Too*, 20.09.2002.

⁵⁵⁵ Bkz. *Aynı yer*.

⁵⁵⁶ Bkz. M. Tınıstanova, "Muratalı Acı Cumanov: Biz Hizb-ut-Tahrirge Karşıbiz", *Kırgız Tuusu*, 24-26.09.2002.

'Sizler İslam'ın ipine sağlam ve birlikte sarılın, bölünmeyin' demiştir. Bu insanlar Kuran'daki bu ayete de karşı gelerek bölünme ve parçalanma işini gerçekleştiriyorlar. Kırgızistan Müslümanlarına özgürlük yüzde yüz tanınmıştır. İstersek namaz kılıyoruz, istersek Mekke'ye giderek ibadetlerimizi yapıp dönüyoruz, bu konuda baskı uygulanıp sınırlama konulmamıştır. Bu nedenle biz hakiki Müslümanlar, 'Hizbut- Tahrir' partisinin faaliyetlerinin doğru olmadığı kanaatindeyiz. KMDİ olarak 'Hizbut- Tahrir Kimlerdir?' başlıklı üç sayfalık karar alarak bölgelere dağıttık. Hizbut- Tahrir İslami veya yasal parti değil, siyasi bir partidir [?]. Siyasi parti olduğuna göre Müslümanlığa, İslam'a sarılmadan ülkedeki yasalara göre hesap vermelidir. Eğer yasa önünde hesap vermezse, İslam dinine uygun olarak Allah Teala'nın önüne gittiğinde herkes yaptığı işine göre hesap verecektir."⁵⁵⁷

ifadesini kullanmıştır. Cumanov ayrıca bir gazeteye verdiği demecinde, tüm gelişmiş ülkelerin anayasalarında olduğu gibi, İslam'da da dini temele dayanan parti kurulmasına izin verilmediğini iddia etmiş ve Ulamalar Keneşi olarak kendilerinin Hizbuttahrir'i bölücü parti olarak kabul edip, cami ve medreselerde faaliyet yürütmelerini yasakladıklarını, Hizbuttahrir'e karşı halkı bilgilendirme çalışmaları yürütmesi konusunda imamları görevlendirdiklerini belirtmiştir.⁵⁵⁸

M. Cumanov'un da ifade ettiği gibi, 15-16 Ekim 2002 tarihlerinde Ulamalar Keneşi, Din İşleri Komisyonunun girişimleriyle devletin İslam dini ile ilgili olarak endişe duyduğu konuları ele alan birkaç fetva yayınlamıştır. Bu fetvalardan biri, "Kırgızistan Musulmandarının Ulamalar Keneşi Maclisinin 2002-Cıldın 15-Oktyabrındagı "Hizb-ut Tahrir" Cönündögü Toktomu" olmuştur. Fetvada, İslam'ın son yıllarda yayıldığı ve Müslümanların sayısının arttığı, ancak böyle bir ilahi nimete şükretmenin aksine İslam'a gölge düşüren akımların faaliyet yürüttüğü, bunlardan birisinin Hizbuttahrir olduğu ifade edilmiş ve şöyle denilmiştir:

"Hizb-ut Tahrir, Arapça hizb- örgüt, tahrir- özgürleştirmek anlamına gelir. Hizb-ut Tahrir 1952'de Filistin'de Takiaddin Nabhani tarafından kurulmuştur. Takiaddin Nabhani, Hizb-ut Tahrir Partisi'nin üyelerinin sayısını arttırmak için "İslam" kelimesini katarak, 13 yıl içerisinde İslam Hilafetini kuracağım diye tarihini de işaret etmiş, ancak onların safına o dönemde, şimdi de olduğu gibi pek fazla kişi katılmamıştır. Belirlenen 13 yıl içerisinde hiçbir yerde Hilafet kurulmadı, o dönemdeki Arap ulusları da Hizb-ut Tahrir Partisi'nin amaçlarını desteklememişlerdir. Hizb-ut Tahrir Partisi'nin dağıttığı yayınlar, ders kitapları, davet broşürleri, Müslümanların yüce âlimleri ve ulemaları tarafından kabul görmemiştir. Hizb-ut Tahrir Partisi'nin Hilafet kurma amacı ve çağrılarının şeriatın bazı hukuk (fıkıh) konularıyla örtüşmediğine rastlanır. Örneğin: Kabir azabını inkâr ederler; (onlara göre başka birisinin karısını şehvetle veya şehvetsiz öpmek ve kadınların çıplak resimlerine bakmak caizdir; kötülükten alıkoyma emrini reddederler; Kuzey kutbundaki kişi namaz kılmayabilir ve oruç tutmayabilir; Müslüman olmayan kişi Müslüman bir devleti yönetebilir diyen sözleri şeriata uymaz (Bu deliller, "Al Avsuat-ul-Muassaratu Fil-Adyan Valmazahibil-Muasiratii" kitabından alınmıştır). Hizbuttahrir Partisi, Müslümanları parçalama çabasıyla zarar vermektedir, bunu anlamayan bizim bazı gençlerimiz onların

⁵⁵⁷ Kubat Otorbaev, "Murataalı Acı Cuman Uulu: 'Hizbut- Tahrir' Sayasiy Parti", <http://azattyk.org/rubrics/religion/ky/2003/08/FCDE44A1-A314-498D-BBB0-E2893D1C4003.asp>.

⁵⁵⁸ Bkz. P. Düyşönbaev, "Murataalı Acı Cumanov: Kудayдын Üйүн Іntrigalарdın Түйүнүнө Айландырууга Болбойт", *Kırgız Tuusu*, 27-29.07.2004.

sözlerine uyup tuzağına düşmektedirler. Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bizim devleti kâfirlerin devleti diyorlar. Buna binaen onların başlıca amacı İslam dinini kullanarak Hilafet kurmak, temiz dini siyasallaştırmak olarak algılanabilir. Peygamberimiz Muhammed (s.a.v.) hilafetle ilgili şöyle demiştir: "Ben öldükten sonra Hilafet 30 yıl devam edecek. Ondan sonra emirlik ve padişahlık başlanacak" (İmam Tirmizi ve İmam İbn Hanbeli). Bu yüce hadiste benden sonra Halifelik kurun denilmemiştir. Hilafet kurmanın İslam'ın başlıca amacı olmadığını ispat eden hadisler çoktur.⁵⁵⁹

Fetvada daha sonra, Muhammed peygamberin, sağ eline güneşi, sol eline ayı verseler de tebliğinden vazgeçmeyeceğine dair söylediği hadis örnek verilerek, Muhammed peygamberin Müslümanlara iman etmeleri konusunda telkinde bulunduğu, ancak Hilafet veya İslam devletini kurun veya iktidara sahip olun demediği ifade edilmiş, bu nedenle Hizbuttahrir Partisi'nin güttüğü amaçların İslam'a uymadığı ve bu örgütün iktidarı elde etmek için kurulduğu belirtilmiştir.

Fetvanın son kısmında ise, alınan kararlar şu şekilde açıklanmıştır:

- "1. Hizbuttahrir Partisi'nin yürüttüğü faaliyetler İslam dininin özüne uygun değildir. Onlar, din düşmanları tarafından Müslümanları parçalamak amacıyla özel olarak kurulan örgüt (parti) olarak ilan edilsin;
2. Hizbuttahrir Partisi üyelerinin dağıttığı yayınlar, ders araç gereçleri ve broşürlerin kullanımı yasaklansın;
3. Ülkedeki tüm camii imamları hutbelerde Hizbuttahrir Partisi'nin yürüttüğü faaliyetlerin ve çağrılarının yanlış olduğunu halka anlatarak bilgilendirme çalışmalarını yürütsün;
4. Her bir imam kendi bölgesinde camii cemaati ve halk ile birlikte dinimize aykırı olan anlayışların yayılmasını engellesin."

Böylece KMDİ, yayınladığı bu fetva ile hem Hizbuttahrir'e karşı tutumunu hem de hilafet ve İslam devleti ile ilgili fikirlere karşı bakış açısını ortaya koymuştur. Siyasal İslam'a karşı devletin istediği yönde tavır sergileyen KMDİ'nin yayınladığı bu fetvalardan halkın genellikle haberdar olmadığı gözlenmiştir.

Bağımsızlıktan itibaren sayıları hızla artan camii ve medreselerin, siyasal İslamcılığın merkezleri olarak görülmeye başlaması, devlet yetkililerinin camilerin çokluğundan ve kontrol edilemez olduğundan şikâyetçi olması, camii ve medrese yaptıran veya yapımını destekleyen kişi ve kurumların bu camii ve medreseler üzerinde söz sahibi olmak istemesi, ayrıca gelen yardımın kaynağının bilinmemesi ve devletin bu konudaki endişeleri -daha önce de görüldüğü gibi- Cumhurbaşkanı ve hükümet kararnamelerine (örneğin "Kırgız Hükümeti'nin 10 Ağustos 1995/345 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Durum ve Dini Alana Yönelik Devlet Politikasının Oluşturulmasında Devlet Organlarının Görevleri ile İlgili' Hükümet Kararnamesi) yansıması ve bu konuda bazı

⁵⁵⁹ KMDİ'nin yayınladığı fetvalar, Din İşleri Komisyonunun raporunda yer almıştır. Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ. *İslam v Kırgızstane: Tendentsii Razvitiya*, s. 313-315. Çalışmamızda, Müftiyat fetvalarında yer alan kitap ve kişi adlarının yazılış şekli alıntı esnasında değiştirilmemiştir.

kararlar alınmıştır. Din İşleri Komisyonu Başkanı Ö. Mamayusupov, camilerin inşaat standartlarına izin verilmeden yapıldığını, bazen camii yapımı hakkında devlet organlarına bildirilmediğini, bazen de camilerin arasındaki mesafenin 300 metreye kadar indiğini ve bu nedenle camii imamları arasında anlaşmazlıkların yaşandığını, bunun sonucunda da ortamın gerildiğini savunmuştur. Özellikle taşrada her klan kendine ait camiye sahip olmak isterken, şehirlerde etnik kimliğe dayalı olarak camiler etrafında kutuplaşma olduğunu ileri süren Mamayusupov, bazı din adamlarının Müslüman ülkelerden camii yapımı konusunda yardım istediklerini ve gerekli desteğin alınması ile birlikte o ülkenin ideolojilerini propaganda etme konusunda bağımlı hale geldiklerini ileri sürmüştür.⁵⁶⁰ 15-16 Ekim 2002 tarihlerinde yayınlanan fetvalardan birisi ise, camii ve medreselerin yapımını düzenlemeyi amaçlayan fetva olmuştur.

Ulamalar Keneşi'nin söz konusu fetvasında,⁵⁶¹ son yıllarda camii yapımının hızla arttığı, ancak bazen şahsi çıkarların ön plana çıktığı, ayrıca yapılan camilerin kalitesinin belirlenmesinin zorlaştığı ve bu camilere imam atamalarında anlaşmazlıklar yaşandığı ifade edilmiş ve bu işin KMDİ ile birlikte yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir. Fetvada, 1. Camii yapımı için imamların yerel yönetime ve ilgili kişilere danıştıktan sonra KMDİ'ye başvurması; 2. Kırgızistan'da camii yapımını gerçekleştiren şirket veya şahıslara KMDİ tarafından "izin belgesi" verilmesi; 3. İzin belgesi alanlara KMDİ'nin gerekli desteği sağlaması, başvuruların da adil olarak değerlendirilmesi; 4. Camii ve medreselerin devlet tescili alması yükümlülüğünün camii imamlarına verilmesi ve bunun için KMDİ tarafından gerekli yardımın sağlanması; 5. Bu fetvanın yürütülmesinin denetimini KMDİ'nin İnşaat Dairesi'ne verilmesi kararlaştırılmıştır.

15 Ekim 2002'de Ulamalar Keneşi'nin yayınladığı fetvalardan belki de en önemlisi, Din İşleri Komisyonunun girişimleriyle hazırlanan ve "uygunluğu onaylanmamış" (televizyon yayınları dâhil) her türlü İslami yayın ve literatürün basılması, yayınlanması, çoğaltılması, yurt dışından getirilmesi ve satışını yasaklayan, ülkede yayınlanan İslam dini ile ilgili tüm gazetelerin editörlerinin KMDİ tarafından seçilmesi ve azledilmesini öngören fetva olmuştur.⁵⁶² Dini yayınları kullananlar arasında farklı/birbirine ters (kır. "kayçı") fikirlerin oluşmasını önlemek, dini yayınların kalitesini arttırmak ve bu konuyu düzene sokmak amacıyla yayınlandığı belirtilen söz konusu fetvada, KMDİ nezdinde yayınların uygunluğunu denetleyen bir komisyonun oluşturulması, uygun bulunanlara izin belgesi

⁵⁶⁰ Bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosı (Problemı) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 87-89.

⁵⁶¹ Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ. *İslam v Kirgızstane: Tendentsii Razvitiya*, s. 316.

⁵⁶² Bkz. *A.g.e.*, s. 317.

verilmesi ve bu fetvanın yürütülmesinin Daavat Dairesi'ne verilmesi öngörülmüştür. 2-3 Haziran 2008 tarihlerinde KMDİ'de yaptığımız görüşmelerde Müftü Yardımcıları Süyün Kuluev, Yusuf Loma, Müftü Danışmanı Düyşönbek Ötönbaev ise, -daha önce Ulamalar Keneşi tarafından yayınlanan fetva gereği- ülkeye getirilen dini literatürü incelediklerini ve literatürün yaygınlaştırılmasına izin verip vermeme konusunda karar aldıklarını belirtmişlerdir. Ancak KMDİ'nin dinle ilgili basılı yayına yönelik söz konusu yasaklayıcı tutumu, KMDİ'nin yapısal ve fonksiyonel açıdan eksikliğini ve kapsamlı ve tutarlı bir faaliyet yürütmede yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Çünkü KMDİ'nin getirdiği yayın yasağı, misyoner grupların uydu aracılığıyla gerçekleştirdikleri televizyon ve internet yayınlarına karşı etkisiz kalmıştır.

Farklı misyoner grupların yurt dışından ülkeye soktuğu dini yayınların toplumsal ve siyasi hayatı doğrudan etkilediği kanaatine sahip olan devlet, Ulamalar Keneşi fetvalarının ardından, "dini özelliğe sahip yazılı, sesli ve görüntülü ürünlerin ülkeye sokulmasını önlemek amacıyla"⁵⁶³ 12 Mayıs 2003/273 sayılı kararnameyi⁵⁶⁴ yayınlarak, insani yardım adı altında dini literatürün ülkeye getirilmesini yasaklamıştır.

Devletle dini literatürün denetlenmesi konusunda sıkı bir işbirliği yapan KMDİ de, güvenlik güçlerince ele geçirilen İslam dini ile ilgili her türlü literatürün KMDİ tarafından oluşturulan uzmanlar tarafından incelenmesi ve onaylanmasını, onaylanmaması halinde de dini literatürü basan, yayınlayan veya kendisinde bulunduran kişinin yargılanmasını öngören yasal düzenlemeler üzerinde devletin ilgili organlarıyla birlikte çalışmış, Milli Güvenlik Hizmeti ve İçişleri Bakanlığı ile işbirliği içinde olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi KMDİ, Din İşleri Komisyonu, Milli Güvenlik Hizmeti ve İçişleri Bakanlığı ile birlikte, Hizbuttahrir üyesi kişilerde ele geçirilen dini literatürün "ekstremist" özelliklere sahip olup olmadığı konusunda birçok dava için rapor hazırlamış ve raporlar mahkemelerce genellikle suçun ispatı için yeterli görülmüştür.⁵⁶⁵ Ayrıca bu komisyon, 2004 yılının Mart ayında "Manas" Havalimanına silahlı saldırı planladığı gerekçesiyle tutuklanan dört kişi ile birlikte ele geçirilen dini literatürün içeriği ile ilgili incelemelerde bulunmuş ve bu literatürün anayasa ve devlet karşıtı özelliklere sahip olduğu, mevcut rejimi devirmeye yönelik içerik taşıdığına dair rapor hazırlamıştır.⁵⁶⁶ Ancak KMDİ'nin,

⁵⁶³ O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s.109.

⁵⁶⁴ CEHTM.

⁵⁶⁵ Bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosi (Problemi) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 150-151.

⁵⁶⁶ Bkz. Asel Otorbaeva, "Terakt, Kotoriy Udalos Predotvratit", *Veçerniy Bişkek*, 26.03.2004. Bu dönemde Din İşleri Komisyonu, dini ekstremizme ve Anayasa karşıtı parti olan Hizbuttahrir'e karşı mücadelede

sürecini doğrudan etkileyen bu tür görüşler belirtirken ve raporlar hazırlarken, kendi çıkarlarını göz önünde bulundurup bulundurmadağı, dini bir kurum olarak yine dini konularda tarafsız kalıp kalamadağı konusu ne devlet yetkilileri ne de KMDİ tarafından sorgulanmıştır.⁵⁶⁷ Sadece Nisan 2004'te devlet yetkilileri, elçilikler, savcılık ve basın-yayın organlarına gönderilen isimsiz mektupta, din ve devletin birbirinden ayrıldığı bir ülkede din adamlarının ve imamların yargı organları ile işbirliği içinde olmasının doğru olup olmadığı sorulmuş ve devletin bu tür girişimleri eleştirilmiştir.⁵⁶⁸ Bu eleştirilere Din İşleri Komisyonu uzmanlarından Canıbek Botoev:

"Anayasa'nın 80. maddesine göre bizde yargı bağımsızdır, onlar sadece Kırgızistan'ın Anayasası ile yasalarına boyun eğler. Dinin devletten ayrıldığı devlette din adamları yargı organlarına, savcılığa emir verme hakkına sahip değildir. Ancak yasal normlara uygun olarak (?) yargıçlar din temsilcilerini yargı sürecine uzman olarak katabilir."⁵⁶⁹

şeklinde yanıt vermiş, ancak din adamlarının yargı sürecinde uzman olarak yer almasının hangi "yasal normlara uygun" olması gerektiğini belirtmemiştir.

90'lerden itibaren Kırgızistan'da ve Orta Asya'da da etkin bir şekilde faaliyet yürütmeye başlayan Tebliğ cemaati/hareketi ve üyeleri de (Kırgızistan'da "Davatçılar" olarak bilinir), Kırgızistan'da devletin olduğu kadar KMDİ'nin de dikkatini çekmiştir. Genellikle İslam'ın temel normlarını sözlü olarak halka anlatma yöntemini uygulayan, siyasi söylemleri dile getirmeyen bu cemaatin üyeleri hızla çoğalmıştır.⁵⁷⁰ Hükümet, Tebliğ cemaati ile ilgili görüşlerine ilk kez 10 Ağustos 1995/345 sayılı kararnamesinde⁵⁷¹ yer vermiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu kararname'de, Özbekistan ve Tacikistan'dan gelen "Davetçiler'in"- "İslam Tebliğcileri'nin" faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları, şehir ve köyleri gezerek halkı devlet organlarına ılımlı yaklaşan imamları görevlerinden almaya, onların yerine "İslam'ın gerçek mücahitlerini" yerleştirmeye çağırdıkları ifade edilmiştir. Her ne kadar daha sonraki yıllarda Tebliğ cemaati Hizbuttahrir kadar gündemde olmamış

ABD'nin Manas Havalimanındaki Gansi üssü ile yakın işbirliği içinde olunması gerektiği görüşünü benimsemiştir. Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoring Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznih Prav i Svobod*, 137.

⁵⁶⁷ KMDİ'nin ve devletin Hizbuttahrir'e olan olumsuz tutumu ve dinle ilgili davaların neredeyse tamamının Hizbuttahrir örgütü ile ilgili olduğu göz önünde bulundurulduğu zaman, KMDİ'nce oluşturulan bu komisyonun tarafsız kalma, hazırladığı raporların da -yürütmeden bağımsız olmayan- yargı tarafından eleştirilme ve geçersiz sayma ihtimalinin oldukça az olduğunu söylemek mümkündür.

⁵⁶⁸ Bkz. Erkin Pamirov, "Hizb-ut-Tahrir Çeenden Çıktı", *Agim*, 09.04.2004.

⁵⁶⁹ Aynı yer.

⁵⁷⁰ Gözlemlediğimiz kadarıyla tebliğ faaliyetinde bulunan kişi, herhangi bir dini lidere atıfta bulunmazken, İslam'ın (Tevhid, ahiret inancı, namaz, oruç gibi) esas ve kurallarını karşısındakine aşlamaya çalışmaktadır. "Davetçiler", belli zaman dilimlerinde İslam'ı tebliğ etmek için seyahatler gerçekleştirirken, İslam'ın esas ve kurallarını öğrenenler de İslam'ı tebliğ etmek için yine seyahate çıkmaktadırlar. Başka bir ifadeyle, tebliğ faaliyetinde bulunanlar, öğretmek öğrenmektedirler ve bunu da gruplar halinde ülkenin -bazen de başka ülkelerin- farklı bölgelerinde İslam'ı tebliğ ederek yapmaktadırlar.

⁵⁷¹ Bkz. Ek 4.

ve devletin bu cemaat ile ilgili endişeleri pek sık dile getirilmemiş olsa da, Tebliğ Cemaatinin ülkede yürüttüğü faaliyetlere devlet her zaman şüphe ile yaklaşmıştır. Tebliğ Cemaatinin faaliyetleri, Din İşleri Komisyonu tarafından toplumsal ve siyasi açıdan istikrarsızlık nedeni olabilecek bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Ö. Mamayusupov, ileride radikal dini akımların tebliğ cemaati ile birleşmelerinin ülke açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceğini dile getirirken, bizzat Tebliğ Cemaati'nin de kendisinde tedirginlik oluşturduğunu ifade etmiştir.⁵⁷²

Ulamalar Keneşi'nin yayınladığı fetvalardan biri de, söz konusu Tebliğ cemaatinin faaliyetlerini gözetim altına almak ve belli ölçüde tebliğ faaliyetlerini KMDİ'ye bağlamak amacıyla yayınlanmış olan, KMDİ nezdinde Tebliğ Dairesi (kır. Daavat Bölümü) oluşturma ile ilgili fetva olmuştur.⁵⁷³ Bu fetvada Daavat Bölümü'nün, KMDİ'nin tüzüğüne ve ehl-i sünnet akidesine uygun olarak faaliyet yürüteceği ve toplumsal barış ve huzur için çalışacağı, temel amacının da İslami değerleri yayma, insanları kötülükten alıkoyma, toplumu imana çağırma, vilayetler Kadı ve imamlarıyla birlikte çalışma ve tebliğ faaliyetinde bulunanları bilgilendirme olduğu belirtilmiştir. Söz konusu fetvada, tebliğ faaliyetinde bulunmak isteyenlerin, bağlı olduğu bölgenin dini idaresinden (Müftiyat, Şehir Kazıyatları, İl Kazıyatları) izin alması gerektiği, izinsiz olarak İslam'ı tebliğ edenlerden de Müftiyatın sorumlu olmadığı ifade edilmiştir. Nitekim bu fetvanın yayınlanmasının ardından devletin güvenlik organlarının, KMDİ'nin izni olmadan tebliğ faaliyetinde bulunanları tutuklamaya ve sorgulamaya başladığı gözlenmiştir. Daavat Bölümü'nün oluşturulması ile ilgili fetvanın ek kısmında ise, "davet"ın esaslarına yer verilmiştir ki, bunlar Tebliğ cemaati üyelerinin sıkça dile getirdiği ve tebliğ faaliyetlerinde birbirlerine öğrettikleri kurallarla büyük ölçüde benzerlik arz etmiştir. Dolayısıyla KMDİ'nin söz konusu Daavat Bölümü oluşturma ile ilgili fetvasını, KMDİ'nin Kırgızistan'da gittikçe yaygınlaşan Tebliğ cemaati faaliyetlerini Müftiyat ve İl Kazıyatlarına bağlamak suretiyle bu süreci kontrol altına alma çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Müftü Muratali Cumanov'un, "davetçiler"ın Pakistanlılar gibi giyinmelerinin toplumda olumsuz imaj yarattığı, bu nedenle "davetçiliği" yerel koşullara uydurmak gerektiğini, "davetçiler"ın ulusal giysiler içerisinde olması gerektiğini belirtmesi de, KMDİ'nin "davetçiler" konusundaki yaklaşımını ortaya koymuştur.⁵⁷⁴ Ancak

⁵⁷² Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, "Religioznaya Situatsiya v Kirgizskoy Respublike", s. 34.

⁵⁷³ Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ. *İslam v Kirgizstane: Tendentsii Razvitiya*, s. 318-320.

⁵⁷⁴ Bkz. Bübükan Dosalieva, "Müftiy M. Cumanov: "Çet Ölkölük Daavatçılarga Uruksat Berilbeyt", <http://azattyk.org/rubrics/religion/ky/2004/04/445B579C-DC61-48C7-9B9E-716CFFC82435.asp>

müftü yardımcısı S. Kuluev, İslam'ın yaygınlaştırılması konusunda KMDİ'nin Tebliğ cemaati ile birlikte hareket ettiğini, KMDİ ile Tebliğ cemaati arasındaki bağın söz konusu Daavat Bölümü tarafından gerçekleştirildiğini dile getirmiştir.⁵⁷⁵ Dolayısıyla KMDİ, devletin özellikle 10 Ağustos 1995/345 sayılı kararnamesinde belirttiği -Tebliğ cemaatinin siyasal İslamcı bir grup olduğu, ileride Hizbuttahrir ile birleşebileceği ve toplumsal ve siyasi istikrarsızlığa neden olabileceği ile ilgili- endişelerine karşın, Tebliğ cemaati ile yakın işbirliği içinde olmuştur.⁵⁷⁶

Ulamalar Keneşi'nin, Hizbuttahrir örgütünün yasaklanması, camii ve medrese yapımının düzene sokulması, "uygunluğu onaylanmamış" dini literatürün yasaklanması ve Daavat Bölümü'nün oluşturulması ile ilgili fetvalarının yayınlamasından bir yıl sonra, 11 Ekim 2003'te, Din İşleri Komisyonunun tavsiyesi üzerine⁵⁷⁷ Ulamalar Keneşi, Hizbuttahrir Partisi ile ilgili fetvasına ek olarak, "Dinin Siyasallaştırılmaması ile İlgili" fetva yayınlamıştır.⁵⁷⁸ Fetvada, son dönemlerde bazı sivil toplum örgütleri ve din adamlarının, bireysel çıkarlarını dinle harmanlayarak siyasallaştırma çabası içerisinde olduğu, buna bağlı olarak da karşı düşüncelerin ortaya çıktığı ve toplumda karşıt fikirlerin yaygınlaştığı, bu amaçla Ulamalar Keneşi'nin aşağıdaki kararları aldığı ifade edilmiştir:

- "1. Ülkede, İslami kurumlarda (camiler, medreseler) dinin arkasından siyasi amaçlar güden din görevlilerinin bu tür işlere karışmasına izin verilmesin;
2. Cumhuriyetimizin bazı bölgelerindeki resmi din adamlarının siyasi işlere karışması yasaklansın;
3. Her türlü ekstremist grupların, akımların Müslümanlar arasında siyasi amaçlara yönelik faaliyetleri yürütmelerine resmi İslam dininin görevlileri tarafından izin verilmesin;
4. Bu Kararname'nin gereğinin yapılmasını denetleme işi KMDİ'ye verilsin."

Ulamalar Keneşi'nin yayınladığı bu fetva, KMDİ'den çok devletin dinin siyasallaşmasına karşı tepkisini yansıtmıştır. Çünkü Hizbuttahrir'in yoğun faaliyetleri ve din adamları arasında da bu örgüte katılanların çoğalması, devletin din adamlarına ve İslami kurumlara karşı da şüphe duymasına neden olmuştur. Örneğin 2003'te yapılan Kırgızistan Müslümanları Kurultayı'nda Ulusal Güvenlik Hizmeti, kurultayda resmi olarak kamera çekimi yapmış ve bu medyada devletin din adamlarına karşı güven duymadığı

⁵⁷⁵ Süyünbek Kuluev ile 02.06.2008 tarihinde yaptığımız mülakattan.

⁵⁷⁶ Tebliğ cemaatinin KMDİ'ni yönlendirdiği ile ilgili iddialar da ileri sürülmüştür. Ekim 2008 kabul edilen yeni Din Kanunu'nun hazırlayıcılarından ve Cogorku Keneş vekili Raşid Tagaev, 18 Aralık 2008'de yaptığımız görüşmede, Tebliğ Cemaati'nin KMDİ'ni işgal ettiğini, iki farklı Mütiyatın olduğunu, ilkinin Mütiyatı yönlendiren Tebliğ Cemaati'nin, ikincisini ise, formalite gereği Müftünün yönettiği resmi dini idarenin oluşturduğunu savunmuştur.

⁵⁷⁷ Bkz. N.M. Galkina, V.A. *Şkol'ny, Netraditsionne Religii i Vozmojnie Perspektivi ih Razvitiya v Kirgizskoy Respublike*, KRSU, Bişkek, 2006, s. 36.

⁵⁷⁸ Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ. *İslam v Kirgizstane: Tendentsii Razvitiya*, s. 321.

şeklinde değerlendirilmiştir.⁵⁷⁹

Ayrıca seçim dönemlerinde din görevlilerinin seçim propagandasında aktif olarak yer almaları ve bazen de muhalefet adaylarını desteklemeleri,⁵⁸⁰ devleti din adamlarının bu tür davranışlarını Ulamalar Keneşi'nin kararlarıyla engelleme çabası içerisine itmiştir. Aslında KMDİ'nin ve din adamlarının hem iktidar hem de muhalefet tarafından kullanıldığını söylemek mümkündür. KMDİ ile birlikte din adamları, özellikle seçim dönemlerinde siyasetçilerin göz ardı edemeyeceği bir destek olarak ön plana çıkmıştır. Seçim propagandasında din adamları adayın ilk başta destek istediği kişilerden biri olmuştur. Milletvekili adayı için herhangi bir camii imamının desteğini almak, cami cemaatinin büyük kısmının desteğini kazanmak anlamına gelirken, bazen seçim propagandasında imamların, adayın propagandasını yürütmekle sorumlu kişi olarak görev aldıkları gözlenmiştir. Seçimlerde camii cemaati, adayların kendilerine duyduğu destek ihtiyaçlarını kullanarak caminin eksiklerini gidermeye, alt yapısını yenilemeye çalışmışlardır. Dolayısıyla müftü Muratalı Cumanov'un, dinin siyasallaştırılmaması ile ilgili fetva yayınlamalarına ve din adamlarını seçim dönemlerinde siyasetten uzak durmaları konusunda uyarmalarına karşın bazı mollaların (din görevlilerinin) siyasi çalışmalarda yer aldıklarına, devlet yönetimindeki bazı yöneticilerin ve milletvekillerinin de dini, cami veya medreseleri siyasi çıkarlar için kullandıklarına dair söylediği sözlerin⁵⁸¹ gerçekliği yansıttığını söylemek mümkündür.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, bazen devlet de KMDİ'yi ve din adamlarını kendi amaçları doğrultusunda kullanmıştır. Eski Müftülerden Kimsanbay Abdırakmanov'un yardımcılığını yapmış olan ve şuanda da Müftü M. Cumanov'un danışmanı olan Düyşönbek Ötönbaev, Cumhurbaşkanı A. Akaev ve iktidarının da dini muhalefete karşı kullandığını ileri sürmüştür. 3 Haziran 2008'de kendisiyle yaptığımız mülakatta D. Ötönbaev, Calal Abad vilayetinin Aksı ilçesinde güç organları ile iktidar muhalifleri arasında yaşanan ve birkaç kişinin güvenlik organlarının açtığı ateş sonucu yaşamını yitirdiği olaylarda Müftüyatın iktidar tarafından kullanıldığını, Müftü Kimsanbay Abdırakmanov'un olayları yatıştırmak için bölgeye gönderildiğini ve bölgeye giden

⁵⁷⁹ Bkz. Lyudvig Gibel'gaus, "Religioznyy Ekstremizm Ugrojaet Vsem Postsovetskim Gosudarstvam Tsentral'noy Azii", <http://www.ferghana.ru/article.php?id=1594>

⁵⁸⁰ Kırgız Cumhuriyeti'nin Seçimlerle İlgili Kanunu'nun 13. ve 51/3. maddesinde, dini kurumların temsilcilerinin ve üyelerinin seçim propagandalarında yer almaları ve dini kurumların seçim propagandasına başışta bulunmaları yasaklanmıştır. *CEHTM*.

⁵⁸¹ Bkz. P. Düyşönbayev, "Muratalı Acı Cumanov: Kudaydın Üyün İntrigaların Tüyününö Aylandırıuğa Bolboyt", *Kırgız Tuusu*, 27-29.07.2004; <http://azattyk.org/rubrics/religion/ky/2004/04/2D22DEF5-C75C-454A-B7EC-9DA27FED7EE1.asp>

Müftünün de bu davranışından dolayı halk tarafından eleştirildiğini savunmuştur.

11 Ekim 2003'te Ulamalar Keneşi, 2004 yılının ikinci çeyreğine kadar, ülkedeki tescil edilmemiş camii ve medreselerin camii imamı, cemaat ve müdürler tarafından tescil ettirilmesini öngören fetva yayınlamıştır.⁵⁸² Bu fetva da Din İşleri Komisyonunun KMDİ ve Ulamalar Keneşi aracılığıyla devletin din politikasını gerçekleştirme çabası olarak ön plana çıkmıştır. Çünkü Din İşleri Komisyonunun 2003 yılında yayınladığı raporda, Din İşleri Komisyonunun çaba ve girişimleriyle 20 Nisan 2003'te yapılan Müslümanların II. Kurultayı'nın temel konularından birisinin dini ekstremizmle mücadele olarak belirlenmesinde, İslam'ın siyasallaşmaması, camilerin yapımının düzene sokulması, dini literatürün izinle dağıtılması, camilerin kayıtlarının tamamlanması, İslam'ın tebliği için KMDİ'den izin alınmasını düzenleyen fetvaların çıkmasında etkili rol oynadığı belirtilmiştir.⁵⁸³

KMDİ ile Din İşleri Komisyonunun fetva yayınlama konusundaki işbirliği⁵⁸⁴ sıkça eleştirilmiştir. Örneğin parlamentonun Uluslararası İşler ile İlgili Komite Başkanı A. Abdimomunov, "Bu tedbirler din özgürlüğü açısından ülkenin Anayasası'na ters düşmekte, mekanizmalar ise anlamsızdır. [...] Bizde din devletten ayrılmış olmasına rağmen, devlet organları dini kuruluşları her zaman denetlemektedirler, bazen de doğrudan kendi gösterdikleri gibi hareket etmeleri yönünde zorlamaktadırlar"⁵⁸⁵ ifadesini kullanmıştır.

Devletin ve özellikle KMDİ'nin Hizbuttahrir'e ve siyasal İslam'a karşı tutumu, resmi olmayan ancak halk arasında otoriteye sahip din adamları tarafından farklı şekilde değerlendirilmiştir. Bazıları devletin yürüttüğü politikayı destekleyen görüşleri dile getirirken, bazıları da eleştirmiştir. Örneğin Kuran'ı ilk kez Kırgızcaya aktaran Alaaddin Mansur: "Kırgızistan inanç özgürlüğünün sağlandığı demokratik ve bağımsız bir ülkedir. Bizim Müslümanların herhangi bir parti veya hareket kurmadan İslam'ı yaşamaları için her türlü imkânı mevcuttur. [...] Hizbuttahrir'in üyeleri, inancı (siyasi) partiyle değiştirmişlerdir"⁵⁸⁶ ifadesini kullanırken, S. Kamalov, Anayasa'daki "din devletten

⁵⁸² Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ. *İslam v Kirgizstane: Tendentsii Razvitiya*, s. 322.

⁵⁸³ Din İşleri Komisyonunun hükümete sunduğu 18 sayfalık rapor Din İşleri Ajansından alınmış olup şahsi arşivimizde bulunmaktadır.

⁵⁸⁴ Din İşleri Komisyonu ayrıca, maddi sıkıntılarla karşı karşıya bulunan KMDİ'nin bu sıkıntıları aşması için USAİD, PROON VE AGİT gibi uluslararası örgütlerle işbirliği içinde olması, birlikte hareket etmesi ve onların yardımıyla amaçlarına ulaşması gerektiği görüşünü benimsemiştir (Bkz. *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s. 12.). Bazen Din İşleri Komisyonunu, uluslararası projelerde KMDİ ile birlikte yer almıştır.

⁵⁸⁵ Bkz. Sultan Cumagulov, "Kırgızskie Mullı Uderjivayut Veruyuşşih ot İzlišnego Rveniya", <http://zonakz.net/articles/4print.php?artid=6150>

⁵⁸⁶ Şeyh Alaaddin Mansur, "İslamskoe Obrazovanie i Hizb ut-Tahrir", *Religiya i Obrazovanie*, s. 69-70.

ayrılmıştır" ifadesinin çıkartılması gerektiğini, aksi halde halkın çoğunluğunu dindarların oluşturduğu Kırgızistan'da, Müslümanların bu gerekçeye dayanarak siyasetten uzaklaşacakları ve böylece devletçiliğin gerçekleşmeyeceğini savunmuştur.⁵⁸⁷ Devlet tarafından tescil edilen camilerin imamaları ve diğer dini kurumların çalışanlarına devlet tarafından maaş ödenmesi suretiyle onların başkalarına bağlılığını ortadan kaldırmanın önemini vurgulayan Kamalov, Hizbuttahrir örgütü ile de devletin diyalog kurması gerektiğini ileri sürmüştür.⁵⁸⁸

Söz konusu düşüncelerini Sadıkcan Kamalov, kendisiyle 1 Temmuz 2008 tarihinde yaptığımız görüşmede de özetle şu şekilde dile getirmiştir:

- Kırgızistan'da din/dindarlar-devlet ilişkileri yanlış düzenlenmiştir;
- Sovyet rejiminden miras kalan "din devletten ayrıldır" sözü dindarların önünde bir engeldir;
- Devletin laik olduğu ile ilgili Anayasa'daki ifadeler çıkartılmalıdır;
- Devlet yetkilileri dâhil halkın çoğunluğu Müslüman olduğu için devletle din, devletle İslam bir arada olmalıdır;
- Dini kurumların devletten ayrı olması, devlet içinde devletin olması ve birbirine ilgisizlik anlamına gelir, oysa devlet, dine bakmalı, desteklemeli;
- Türkiye'de olduğu gibi devlet camii imamlarına maaş vermeli, camileri devlet halkın ihtiyacından hareketle kendisi yaptırmalı, camiler devletin politikasını yürüten devlet kurumları olmalıdırlar;
- Devlet din işlerine müdahale etmediği ve desteklemediği için -Hizbuttahrir gibi sorunlarda- dini idarelerden hesap soramıyor;
- Din devletten ayrıldığı için Müslümanlar ve dini kurumlar iktidarı ve devlet yönetimini eleştiremiyor, seçim gibi önemli olaylara dâhil edilmiyor ve bunun sonucunda da dindarlarla devlet arasında güvensizlik ve ilgisizlik oluşuyor;
- Devlet yetkilileri ile imamlar arasında ilişki yok. Oysa halkın temsilcileri olarak imamlar halkın devlet nezdindeki temsilcileri olmalıdırlar. Dindarlarla devlet birbirinden ayrılmış, bunun sonucunda da insanlar devlete karşı ilgisiz ve duyarsızdır;
- Sovyet rejimi etnik kimlikleri ön plana çıkarttığı için 1990'daki Özbek-Kırgız çatışması yaşanmıştır. Oysa devlet vatandaşlara dini duyguları aşılmalı, okullarda din dersi okutulmalıdır;
- Uluslararası kurum ve kuruluşlar -bazen olumlu faaliyetlerde bulunmalarına karşın- misyoner gruplarını destekledikleri gibi genellikle İslam'a karşı faaliyet yürütmektedirler, din değiştirmeler ile toplumsal çatışmanın temeli atılmaktadır.

Ancak C. Corobekov, S. Kamalov'un din ve devletin ayrılığı konusu ile ilgili düşüncelerinden farklı bir görüşü dile getirmiştir. 3 Haziran 2008'de yaptığımız mülakatta C. Corobekov, devletin -geleneksel dinlere destek çerçevesinde- Müftiyata ve Kazıyatlara parasal destek sağlaması ve imamlara maaş vermesi gerektiğini ifade etmekle birlikte,⁵⁸⁹ din ve devletin birbirinden ayrılığı ilkesi sonucunda Kırgızistan'da devlet tarafından dine

⁵⁸⁷ Gafurov, "Şayh Sadıkjon Kamoluddin: İslam va Siyosat- Ut bilan Suv", *Uş Sadosi*, 04.08.2001.

⁵⁸⁸ Aynı yer.

⁵⁸⁹ İmamlara devlet tarafından maaş ödenmesini savunan devlet adamlarından birisi de Din İşleri Komisyonunda hukuk uzmanı olarak görev yapan Canıbek Botoev olmuştur. C. Botoev, imamlara maaş verilmesi durumunda, dini sorunların çözümünde onlarla birlikte Din İşleri Komisyonunun da etkin olacağını ileri sürmüştür (07.06.2008 tarihindeki mülakattan).

olumlu yaklaşıldığını, ancak Kırgızistan'da her şeyin İslam'a endeksli olduğu bir durumun düşünülemeyeceğini dile getirmiştir.

Siyasal İslamcılığın faaliyetlerini yoğun olarak sürdürmesi ve İslam'ın siyasi hayattaki rolü ile ilgili tartışmaların artması, devlet adamlarının İslam'a karşı tutumunu da etkilemiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında İslam'a geniş özgürlük alanlarının tanınmasını - bazen siyasi sürece katılmasını-, hayatın tüm alanlarında etkin roller üstlenmesini ve İslami eğitimin genel eğitim kapsamında verilmesini savunan devlet adamlarının sayısı gittikçe azalmıştır. Bölgede ve dünyada yaşanan din kaynaklı çatışmalar, devlet adamlarının dine -özellikle İslam'a- karşı şüpheyile yaklaşımlarında temel etken olmuştur. Hem Orta Asya'da hem de diğer bölgelerde yaygınlaşan dini radikalizmin Kırgızistan'a sıçraması ile ilgili kendilerinde oluşan endişe ve tedirginlik nedeniyle devlet adamlarının çoğu, İslam'ın "geleneksel" çizgiler içerisinde varlığına devam etmesinden, devlet kontrolü altında -açıkça belirtmeseler de- "camide" kalmasından ve dinin siyasi hayatta güçlü bir faktör olmamasından yana tavır sergilemişlerdir. Devlet adamlarının dinle ilgili demeç ve ifadeleri, genellikle dinin toplum için temel bir unsur olduğu yönünde olmuş, ancak dinle ilgili sorunların çözümü ve toplumda dinin etkin bir rol üstlenmesi konusunda isteksiz davranmışlardır.

Kırgızistan'da din-devlet ilişkilerinin gelişim sürecine baktığımızda, devletin dine toplumsal bütünleştirme fonksiyonu öngördüğü görülürken, KMDİ de bu konuda devletle işbirliğinden yana tavır sergilemiştir. Örneğin A. Akaev tarafından 2004 yılının "Sosyal Bütünleşme ve Vicdani Yönetim" yılı olarak ilan edilmesinin ardından, KMDİ de 2004 yılını "Aktif, sosyal, vicdani hizmet ve İslami yardımlaşma" yılı olarak ilan ettiğini açıklamıştır.⁵⁹⁰ Aslında devletle KMDİ'nin işbirliğini yansıtan bu tür örnekler, ikisinin uyum içinde olduğunu göstermekten çok, KMDİ'nin dönemin otoriter rejimi ile iyi ilişkiler içinde olma çabası olarak ön plana çıkmıştır. KMDİ genellikle devletin yanında olmayı güvenli, onunla birlikte hareket etmeyi de kendi çıkarları için daha uygun görmüştür. Örneğin devletle yakın ilişkiler kuran müftü M. Cumanov'un Kırgızistan Müslümanlarının II. Kurultayında yaptığı konuşmasında, Din İşleri Komisyonunun KMDİ'nin işlerine müdahale ettiği şeklindeki memnuniyetsizliklere cevap olarak ifade ettiği şu sözleri, KMDİ'nin neden devletle işbirliği içinde olduğunu açıklama çabası olarak değerlendirmek mümkündür:

⁵⁹⁰ Din İşleri Komisyonunun resmi raporlarında KMDİ tarafından atılan bu adımların Din İşleri Komisyonunun girişleriyle gerçekleştiği ifade edilmiştir. Bkz. *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s. 48.

"Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nın 8. maddesinde "din ve tüm kültür devletten ayrılmıştır" denilmiştir. Benim düşünceme göre bu, din görevlileri devlet işine, siyasetine karışmaz ve iştirak etmez. Bunun gibi devlet görevlileri de dinin iç işlerine karışmaz. Bu maddeyi iyice anlamayan bazı kişiler ve din görevlileri, devlet ve devlet görevlileri bizim işimize karışmasın, müdahale etmesin demişler ve (bu nedenle) huzurumuzu bozan bir takım olaylar gerçekleşmiştir.

Ben bununla ilgili olarak, değerli Müslümanlar, size şu düşüncelerimi ifade etmek istiyorum. Devlet bu halktır. Kırgızistan devletinin %80'i Müslüman'dır, Kırgızistan devleti Müslümanların ve Müslüman toplumunun yaşadığı bir devlettir. Biz, din görevlileri, devletten ayrılıp, onlar bizden ayrılıp, birbirimizle ilişki kurmasak ve uzaklaşsak da Allah'ın bizi uzaklaştırmayacağı şüphesizdir. Çünkü bizim çok saygıdeğer Cumhurbaşkanımız Akaev Askar Akaeviç'in dinle, İslam'la ilgili yürüttüğü siyasetin doğruluğu buna işaret eder... Din İşleri Komisyonu Başkanı (Ö. Mamayusupov)'nın yaptıklarının Kırgızistan'daki İslam tarihine yazılacağı şüphesizdir. Bu nedenle... Ömürzak Şeranoviç [Mamayusupov] gibi evlatlarımızdan faydalanarak İslam dini için hizmette birçok sorunlarımızı halletmemiz, [amaçlarımızı] gerçekleştirmemiz lazım."⁵⁹¹

Çalışmamızın buraya kadarki kısmında sıkça belirttiğimiz gibi KMDİ, iktidarın yanında olmaktan vazgeçememiş, bunun sonucunda da iktidara yapılan eleştirilerin kendisine de yapılmasını engelleyememiştir. KMDİ'nin maddi açıdan yapılanamama durumu ve bu konudaki sorunlar onun idari açıdan bağımsızlığının önüne geçmiş, hem yurt dışında farklı ülke ve kurumlarla, hem yurt içinde siyasetçiler ve özellikle devletle sağlıklı olmayan ilişkiler kurmasına neden olmuş, faaliyetlerinin etkisizliği, şeffaf olmaması ve ayrıca kurumun yolsuzluğa karıştığı iddiaları toplumdaki KMDİ'ye olan güveni azaltmıştır. Yukarıda yer verdiğimiz KMDİ etrafında yapılan tartışmalardan da anlaşıldığı gibi, Kırgızistan'da yaygın olan "bölgecilik" ve "kabilecilik", KMDİ'nin idari yapılanmasında da önemli rol oynamıştır. Kırgız siyaseti bölge ve kabileye dayanan rekabet ve yardımlaşmaya bağlı olarak şekillenmiş, bu durum hem müftü hem de Müftülük çalışanlarının tayininde etkili olmuştur. Devlet kademelerindeki siyasetçiler dolaylı veya dolaysız bir şekilde bu sürece katılırken, bölge ve kabileye bağlı olarak kutuplaşma Müftülüğün yapılanmasına da yansımıştır. Bu husus, Müftü seçimlerinde bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Bağımsızlık sonrası Orta Asya'da kurulan dini idareler, her Orta Asya ülkesi için İslam'ın millileşmesinin başlangıcı olmuştur. Kırgızistan'da ise, Ahmed Raşid'in de dediği gibi,⁵⁹² dini (İslami) canlanışa *devlet güdümündeki* İslam'ın bürokratik yapısı uyum sağlayamamış, halkın rehberlik ve yardım arayışının altında kaybolmuştur. Devlet ise, bu talepleri umursamazlıktan gelmiş ve resmi İslam bürokrasisini modernleştirmeyi, maddi

⁵⁹¹ Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ. *İslam v Kırgızstane: Tendentsii Razvitiya*, s. 335-336 (İtalikler bize aittir). M. Cumanov, devlet en yakın işbirliği içerisinde olan müftülerden biri olmuştur. M. Cumanov, Cogorku Keneş'in Din İşleri Komisyonu raporlarının görüşüldüğü oturumlarına da katılmıştır.

⁵⁹² Bkz. Ahmed Raşid, *Orta Asya'nın Dirilişi (İslam mı, Milliyetçilik mi?)*, çev. Osman, Ç. Deniztekin, Cep Yay., İstanbul, 1996, s. 286.

ya da manevi açıdan desteklemeyi başaramamıştır. Yukarıda da görüldüğü gibi, KMDİ ile olan ilişkisinde daha çok kendi çıkarlarını gözeten devlet, yeri geldiğinde KMDİ'nin içişlerine müdahale etmiş ve kendi amaçları doğrultusunda kullanmıştır. Ayrıca devlet, bazen KMDİ yönetimini destekleyerek, bazen de onunla çatışarak Müslümanların KMDİ'ye karşı tutumunu da etkilemiştir. Halkın bir kısmı KMDİ'ni, devletin yanında, kendilerinin de uzağında yer alan, böylece kendilerine yabancılaşmış bir kurum olarak görürken, bir kısmı da devlet yetkilileri ile birlikte yolsuzluklara karışarak meydanı misyonerlere boş bırakan bir yapı olarak görmüşler ve eleştirmişlerdir.

2.24. Dini Ekstremizmle Mücadelede Yeni Kararnameler

"Dini ekstremizm tehlikesi" devletin gündemini oluşturmaya devam etmiştir. Hükümet 5 Nisan 2004 tarihinde 226 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'nde 2004-2005 yılları için Dini Ekstremizme Karşı Mücadelede Devlet Programının Belirlenmesi ile İlgili" Kararname⁵⁹³ yayınlamıştır. Bu Kararname'de, "dini ekstremizm"e karşı mücadelede devlet organlarının temel görev ve fonksiyonları yeniden belirlenmiştir. Kararname'de, "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Ekstremizme Karşı Mücadelenin 2004-2005 Yılları İçin Devlet Programı" ve "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Ekstremizme Karşı Mücadelenin Devlet Programının Gerçekleştirilmesindeki Çalışmaların Planı" yer almıştır.

Dini Ekstremizmle Mücadele Programında, programın ilgili alandaki devlet politikasının temelini oluşturduğu, birey, toplum ve devletin çıkarlarını korumaya yönelik olduğu, son 10 yılda uluslar üstü ve sınır ötesi hal alan uluslararası terörizm, dini ekstremizm ve örgütlü suçlardan gelen tehlikenin ciddi biçimde yükselmesinin devletçiliğin zayıflaması, toplumdaki çalkantıların artmasında anahtar faktör durumuna geldiği, bunun da caydırıcı ve ertelenemeyecek kararların alınmasını zorunlu kıldığı ifade edilen bu programda, programın Kırgız Cumhuriyeti'nin "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanunu'na, diğer hukuki düzenlemeler ve Kırgız Cumhuriyeti'nin uluslararası anlaşmalarına uygun olarak hazırlandığı vurgulanmıştır.

Programın, vatandaşların güvenliğini sağlama amacı taşıyan reformların bir parçası olduğu ve dini ekstremizmin önüne geçmek suretiyle ortaya çıkan durumu nitel açıdan değiştirmeye, dini durumu düzeltmeye, etnik ve dinler arası diyalogu geliştirmeye yönelik olarak hazırlandığı belirtilmiş, programın gerçekleşmesinde, özellikle ekonomik ve demokratik yeniden oluşum sürecini olumsuz etkileyen dini kurumların faaliyetlerini

⁵⁹³ CEHTM.

caydırmada devlet kurum ve kuruluşlarının, idari yapıdaki yöneticilerin çaba, çalışma ve tutumlarının önemli olduğu ifade edilmiştir.

Uluslararası terörizm ve dini ekstremizmin, vatandaşların sosyal refahına, etnik ve dinler arası barışa, toplumsal huzurun devamına ve devlet bütünlüğüne ciddi bir tehlike oluşturduğu belirtilen bu programın temel prensipleri olarak: Dini ekstremizmle mücadelede sorunların çözümünü sağlayan belli bir amaca; Dini durumu iyileştirilmesinde somut adım olabilecek sonuca; Büyük dini kurumlar başta olmak üzere toplumsal desteğe sahip devlet kurum ve kuruluşlarının işbirliğine; Sorunlara yönelik etkili çözüm yollarının bulunmasında bilimsel yöntemlerle ve öncü bilim adamları, araştırmacılar, din adamları, siyasetçiler ve benzerlerinin katkısıyla elde edilecek bilimselliğe; Devlet tarafından durumun kontrol altına alınmasına ve dini ekstremizmin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya imkân tanıyan çözüm yollarının belirlenmesi için gerçekçiliğe; Birey, toplum ve devleti içine alan kapsayıcılığa; Devlet organlarının tek başına ortadan kaldıramayacağı dini ekstremizm sorununun çözümü için toplumsal kurum ve kuruluşların işbirliğini öngören toplumsallığa; 90'lardan itibaren daha belirgin bir şekilde uluslar üstü ve sınırlar ötesi hal alan dini ekstremizm tehlikesine karşı uluslararası işbirliğine dayanması gerektiği belirtilmiştir. Bu ilkelerin ise, ülke sınırları içerisinde dini ekstremizmin ortaya çıkmasını engellemeyi, Kırgız Cumhuriyeti'ndeki dini kurumlar ve akımlar üzerindeki denetimi arttırmayı, dini ekstremizmle mücadeledeki işbirliğini geliştirmeyi ve güçlendirmeyi, dini ekstremizmi engellemeye yönelik çalışmalar sistemini oluşturmayı, Kırgız Cumhuriyeti vatandaşlarının güvenliğini ve huzurunu sağlamayı amaçladığı vurgulanmıştır.⁵⁹⁴

Ayrıca bu programda vatandaşların, özellikle gençlerin radikal dini örgütlere dâhil olmalarını engellemeye, yasal çerçeveyi geliştirmeye, radikal dini örgütlerin faaliyetlerinin önüne geçmeye yönelik koordinasyon çalışmalarının gerçekleştirilmesi ve dini ekstremizme karşı mücadele sisteminin değiştirilmesi, uluslararası kurumlar ve BDT üyesi ülkelerin güç organları ile işbirliği içinde olunması öngörülmüştür.

Programı gerçekleştirme stratejisini etkileyen faktörler olarak da, uluslararası terörizm, dini ekstremizm ve uluslar üstü örgütlü suçların Orta Asya'da yaygınlaşması, çatışma ortamının oluşması, ülkenin bazı bölgelerinde radikal dini hareketlerin baş göstermesi, geçiş dönemine ait sosyo-ekonomik olumsuzlukların devam etmesi, yasal çerçevedeki eksiklikler ve bu tür örgütlere katılan gençlerin sayısında hızlı artışın olması gösterilmiştir. Bu faaliyetlerin gerçekleşmesinde KMDİ, ROK ve Din İşleri

⁵⁹⁴ Aynı yer.

Komisyonunun önemli roller üstlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Görüldüğü gibi bu programda dini ekstremizm, ekonomik reformları ve demokratikleşme sürecini baltalayan bir etken olarak değerlendirilmiş ve programın kendisinin de güvenlik reformunun bir parçası olarak hazırlandığı belirtilmiştir.

Devletin dini ekstremizmle mücadele politikasının temelini oluşturduğu belirtilen bu programın prensipleri ise, hükümetin dini ekstremizme karşı mücadelede göz önünde bulundurulması ve uyulmasını istediği kuralları yansıtırken, aşırı dinci örgütlere katılımın engellenmesi, yasal çerçevenin geliştirilmesi ve uluslararası -özellikle BDT üyesi ülkelerle- işbirliğinin sağlanması konularının vurgulanması ise, devletin dini hayata yönelik olarak daha aktif bir politika izleme isteğini ortaya koymuştur. Nitekim Kararname'de ek olarak yer alan "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Ekstremizme Karşı Mücadelenin Devlet Programının Gerçekleştirilmesindeki Çalışmaların Planı"nda bu politikanın nasıl gerçekleştirileceği teferruatlı bir biçimde yazılmıştır.

Plan'da özetle: 1. Başta Dışişleri Bakanlığı olmak üzere devlet kurum ve kuruluşlarının, BDT üyesi ülkelerin ilgili kurum ve kuruluşlarıyla dini ekstremizmi engellemeye yönelik çalışmalar yürütmesi; 2. Yabancı dini ekstremist örgütlerin liderleri, üyeleri ve onlara yardımda bulunan birey ve kuruluşlar, Hizbuttahrir örgütünün yapısı ile ilgili bilgiler içeren bir bilgi bankasının oluşturulması; 3. "Ahmediye", "Falun Gong", "Moon"⁵⁹⁵ gibi tarikatların faaliyetlerinin engellenmesi; 4. Hizbuttahrir liderlerinin ve örgüte maddi destek sağlayan kanalların ortadan kaldırılması; 5. Dini faaliyette bulunmak amacıyla ülkeye gelen yabancı uyruklu kişilere yönelik pasaport ve vize denetimlerinin arttırılması; 6. Halkın dini ekstremizme karşı bilinçlendirilmesi; 7. Dini çatışmayı ve dini ekstremizmi körükleyen faaliyetlerin engellenmesi ve dini inanca dayalı ayrımcılığın önüne geçilmesi; 8. Güç organlarının koordinasyonunun sağlanması; 9. Kırgızistan'da hazırlanan veya ülkeye getirilen dini yayınların, dini kurumların ve misyonerlerin faaliyetlerinin niteliğini araştırarak uzmanlardan oluşan komisyonun kurulması için

⁵⁹⁵ Bu programda, Falgun (Falun Gong) ve Moon tarikatı ile birlikte, üst düzey devlet yetkililerinin katılımıyla Kırgızistan'da birçok dini toplantılar düzenleyen ve meşru olarak faaliyet yürüten Ahmediliğin de -dini fundamentalist, ekstremist, reaksiyonist ve şii bir hareket olarak tanımlanarak- yasaklanması, Ahmedilerin üyeleri ve liderlerinin itirazlarına neden olmuştur. Din İşleri Komisyonu uzmanlarından Canıbek Botoev'in bu Kararname'nin Din İşleri Komisyonu tarafından hazırlanmadığı, "Ahmediye" tarikatının faaliyetlerinin bu Kararname'de yasaklanmasının bir yanlış anlaşılardan kaynaklanabileceği ve kendilerinin de bu konuda bilgilerinin olmadığı ile ilgili sözleri ise (İgor' Rotar', "Kırgızstan: Budet li Gosudarstvo Presledovat' Ahmediev", http://www.humanrights.kz/other_58.php), tartışmaları daha da alevlendirmekle kalmamış, hükümetin devletin din politikasını belirleyen bir kurum olan Din İşleri Komisyonunun katılımı ve bilgisi olmadan ve yasama sürecinde mutabakata varmadan dinle ilgili bir kararnameyi yayınladığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla sık sık görülen yasama kalitesindeki düşüklüğün, bu tür kurumlararası işbirliğinden ve bürokratik anlaşmazlıklardan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

gerekli hazırlıkların yapılması; 10. Dini kurum ve yapıtların kayıt altına alınması konusunda Din İşleri Komisyonuna gerekli yardımın sağlanması; 11. Din ve dini kurumlar ile ilgili devlet konseptinin hazırlanması; 12. Dine dayalı çatışmaların meydana gelmesini engellemeye yönelik program ve projelerin hazırlanması; 13. KMDİ ile birlikte yurt dışından ülkeye giriş yapan misyonerlerin faaliyetlerinin denetlenmesi ve ekstremist hareketlerle işbirliği ihtimaline karşı tüm camii ve din eğitimi kurumlarının faaliyetlerinin araştırılması; 14. BDT üyesi ülkelerin hukuki alt yapısında ve uluslararası hukukta yer alan dini ekstremizmle mücadele ile ilgili düzenlemelerin incelenmesi ve buna göre de Kırgız Cumhuriyeti yasalarında gerekli değişikliklerin yapılması için önerilerin hazırlanması; 15. Kırgızistan'da dini ekstremizmle mücadele ve dini hak ve özgürlüklerin sağlanması konusunda gerçekleştirilen çalışmalar ile ilgili olarak uluslararası kamuoyunun bilgilendirilmesi; 16. Bazı dini gruplar tarafından kullanılan yöntemlerin kişileri psikolojik yönden nasıl etkilediğini ortaya koyacak, bu yönde güvenlik organlarına raporlar ve tavsiyeler hazırlayacak bir uzman komisyonun oluşturulması; 17. Din adamlarının katılımıyla eğitim kurumlarında bilgilendirme faaliyetlerinin yürütülmesi; 18. Gençleri din konusundaki bilgilerini arttırmak, inanç özgürlüğünün oluşumu, din-devlet ilişkileri ile ilgili hukuk bilincinin oluşmasını sağlamak amacıyla orta ve yüksek okulların öğretim programlarında dinler tarihi ve dini araştırmalar kurslarının açılması; 19. Kitle iletişim araçlarında dini ekstremist grupların toplum ve anayasa karşıtı, insan sağlığına zararlı özelliklerini ortaya koyan yayınların yapılması; 20. Yerel idarelerde de, yerel kitle iletişim araçlarıyla dini radikallerin, fundamentalistlerin ve çeşitli aşırı akımların faaliyetlerini kınayan yayınların yapılması; 21. Yerel yönetimlerin, Hizbuttahrir örgütünü İslam karşıtı ve yanıltıcı bir örgüt olarak ilan eden ve gençlerin bu örgütün etkisinden uzak tutulması gerektiğini belirten Ulamalar Keneşinin fetvasının gerçekleştirilmesi ile ilgili olarak KMDİ, dini liderler ve camii imamları ile birlikte bilinçlendirme çalışmalarının yapılması öngörülmüş ve bu görevler de, İçişleri, Dışişleri, Sağlık, Adalet, Çalışma Bakanlıkları, Din İşleri Komisyonu, Milli Güvenlik Hizmeti, Yerel Yönetimler ve devletin basın-yayın organları arasında paylaştırılmıştır.⁵⁹⁶ Böylece hükümet, yayınladığı bu kararname/plan ile dini ekstremizmle mücadele çerçevesinde devlet organlarının hareket alanlarını ve gerçekleştirmeleri gereken temel işlevlerini belirlemiştir.

Diğer ekstremist grupların yanı sıra, özel olarak Hizbuttahrir örgütü ile ilgili bilgi bankasının oluşturulması ve Milli Güvenlik Hizmeti ile İçişleri Bakanlığının

⁵⁹⁶ CEHTM.

Hizbuttahrir'in yönetici kadrosunun faaliyetlerini engellemekle görevlendirilmesi, devletin İslamcı gruplardan Hizbuttahrir'i en ciddi tehdit olarak gördüğünü ortaya koymuştur.

Devletin İslami kurum ve kuruluşlara karşı sergilediği yaklaşımı, söz konusu Kararname'de yer alan "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Ekstremizme Karşı Mücadelenin Devlet Programı'nın Gerçekleştirilmesindeki Çalışmaların Planı"na da yansımıştır. Bu konuda KMDİ ile işbirliğinin yapılması konusundaki isteği KMDİ tarafından da olumlu karşılanmıştır. Ayrıca Sağlık Bakanlığının dini örgütlerin insan psikolojisi üzerindeki etkisini araştırması, Eğitim Bakanlığının okullarda dini ekstremizmi eleştiren toplantı ve konferansları düzenlemesi, basın-yayın organlarının dini ekstremizmin gerçek yüzünü ortaya koyan yayınlar hazırlaması konusunda görevlendirilmesine karşın, dini ekstremizmin temel nedenlerinden biri olan sosyo-ekonomik sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik herhangi bir çalışmadan söz edilmemesini Kararname'de yer alan planın eksik yönlerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür.

Bu kararname ve Kararname'de yer alan dini ekstremizme karşı program ve plandan sonra, 20 Temmuz 2004'te 543 sayılı Hükümetin "Kırgız Cumhuriyeti'nin İçişleri Bakanlığı, Yerel Devlet İdareleri ve Yerel Yönetim Organlarının Dini Ekstremizmi Önleme, Engelleme ve Halklar Arası Anlaşmazlıklara Müsaade Etmemeye Yönelik Çalışmaları Hakkında" Kararnamesi⁵⁹⁷ yayınlanmıştır. 5 Nisan 2001/155 sayılı kararname ile benzer içeriğe sahip bu Kararname'de de, "dini ekstremizmin Kırgızistan'da yaygınlaşması sorununun devlet güvenliğini tehdit eden ve toplumdaki istikrarsızlığın artmasını sağlayan temel etkenlerden biri haline geldiği" ifade edilmiştir. Kırgızistan'da, Moon, Scinthology, Beloe Bratstvo (Beyaz Kardeşlik), Maharişi, Şri Çenmoi ve Falun Gong gibi dini grupların çoğunluğunun genellikle toplumsal kuruluşlar olarak faaliyet yürüttükleri ve gizli misyonerlik merkezleri oluşturdukları belirtilen bu Kararname'de, Kırgızistan'ın güvenliğini en çok tehdit eden dini örgütün "dini-ekstremist parti olan Hizbuttahrir" olduğu ve bu örgütün gittikçe faaliyetlerini yoğunlaştırdığı, üyelerini de arttırdığı belirtilmiştir.

Kararname'de, dini ekstremizme karşı mücadelede 2002-2004 yıllarında belli ölçüde başarıya ulaşıldığı, dini ekstremizmin en çok Calalabat ve Oş vilayetlerinde ortaya çıktığı ve 1999'da 15, 2000'de 80, 2001'de 138, 2002'de 41, 2003'te 84 (toplam 358) kişinin din düşmanlığını körükleme ve dini ekstremizmle ilgili olarak cezalandırıldığı, 1999'da bu örgütün faaliyetlerine katılmakla ilgili olarak 185 kişi sabıkalı iken, 2003'te bu

⁵⁹⁷ Aynı yer.

sayının 1522'e yükseldiği ve genellikle işsiz, "*düşük ideolojik kültüre* ve eğitim düzeyine sahip bireylerin bu örgüte katıldığı"⁵⁹⁸ ifade edilmiştir.

Dini ekstremizmi engellemede ve bu örgütlere karşı toplumsal tepkinin oluşturulmasında tüm devlet organlarının birlikte hareket etmesinin önemini de vurgulayan bu kararname, yerel yönetimlerin (Oş, Calalabat, Isık Köl İl Yönetimleri başta olmak üzere) bu konuya gerekli önemi vermedikleri, tehlikenin büyüklüğünü algılayamadıkları, çözüm yollarının genellikle mevcut durum incelenmeden belirlendiği eleştirisine yer vermiştir.⁵⁹⁹ Bazı yerel idareler tarafından da olumlu çalışmaların yapıldığına işaret edilmiş, "okullardaki ekstremist dünya görüşüne sahip öğrencileri belirleyen" Özgön Şehri Eğitim Dairesi'nin çalışmaları ise, övgüye layık bulunmuştur.

Güvenlik organlarının, daha önce din düşmanlığını körüklemekle yargılanmış kişileri ve Hizbuttahrir örgütü üyelerini ve liderlerini daha çok tutukladıkları belirtilen Kararname'de, komşu ülkelerden gelen Hizbuttahrir üyelerinin de Kırgızistan'da aktif olarak faaliyet yürüttükleri ifade edilmiştir. Kararname'de ayrıca, buluşma noktası olarak camileri kullanan Hizbuttahrir üyelerinin taraftar edinme çabalarının devam ettiğine yer verilmiş, buna karşın tüm yerel yönetimlerin dini ekstremizmle mücadelede öncelik tanımadıkları vurgulanmıştır.

Ülkedeki dini durumun uzun bir değerlendirilmesinden sonra Kararname'de:

1. Devlet organlarının dini ekstremizme karşı mücadele çalışmalarını yoğunlaştırması;
2. İçişleri Bakanlığının Milli Güvenlik Hizmeti ile birlikte dini ekstremizmle mücadele ve halklar arası düşmanlığın körüklenmesini engelleme faaliyetlerini arttırması ve çözüm yollarını araştırması; ekstremist örgütlere destek sağlayan kurum, kuruluş ve bireylerin tespit edilmesi; dini ekstremist faaliyetlerin önüne geçilmesi ve suçluların yakalanıp cezaya çarptırılması; Hizbuttahrir örgütünün yöneticileri ve faaliyetlerini, bu örgüte sağlanan desteğin ortadan kaldırılması yönünde faaliyetlerde bulunması;
3. Din-devlet ilişkilerinin daha da geliştirilmesi için Din İşleri Komisyonu tarafından Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi ile birlikte İslami kesimin bütünlüğünü sağlamaya yönelik çalışmaları devam ettirmesi ve dini ekstremizme karşı mücadelede din adamlarının işbirliğini sağlaması; KMDİ'nin yöneticileri, Ulamalar Keneşinin üyeleri ve etkin din adamlarının katılımıyla toplumsal kurulları oluşturması; 1 Ağustos 2004'e kadar Din İşleri Komisyonunda dinle ilgili bilirkişi komisyonu oluşturması; sistematik olarak misyonerler ve dini kurumlar tarafından dinle ilgili yasal düzenlemelere uyulup uyulmadığını denetlemesi ve din ve toplum karşıtı faaliyetlerin önüne geçmesi; dinler arası barış, hoşgörü ve dini hak ve özgürlüklerin korunması ile ilgili etkinlikler düzenlemesi;
4. Eğitim Bakanlığının, ilgili devlet organları ile birlikte, okullarda ve okul öncesi eğitim kurumlarında verilen din eğitiminin yasallığını araştırması; eğitim kurumlarındaki dini ekstremist akımların etkisi altına girmiş katılımcıları belirlemesi ve önleyici tedbirleri alması;

⁵⁹⁸ İtalikler bize aittir.

⁵⁹⁹ Yerel idarelere eleştiriler yöneltirken, Nookat İlçesi İdaresi'nin bölgede "davatçılar"ın etkin olarak propaganda yapmasına karşın gerekli çalışmaları yapmadığı dile getirilmiş ve eleştirilmiştir. Böylece hükümet, "Davatçılar"ı da tehdit olarak gördüğünü ortaya koymuştur.

5. Adalet Bakanlığının, "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun'da dini kurum ve kuruluşlar tarafından bireyleri hipnoz edici yöntemleri ve uyuşturucu malzemelerin kullanılmasını yasaklayan ve buna karşı cezai müeyyide öngören değişiklikleri yapması;
6. Dışişleri Bakanlığının İçişleri Bakanlığı ile işbirliği içerisinde, vize düzenine uyulup uyulmamasını sürekli olarak denetlemesi, turistik ve diğer göç hareketleri üzerinde devlet denetimini sağlayacak çözüm yollarını belirlemesi;
7. Yerel Devlet İdareleri ve Yerel Yönetim Organları'nın dini ekstremizmi engellemeye yönelik yerel idari yapı, dini kurumlar ve medya işbirliğini sağlaması; vilayetlerde dini işleri ile ilgili koordinasyon kurullarını oluşturması;
8. İl Devlet İdareleri ve Bişkek ve Oş Şehri Yerel Yönetimleri'nin, kendi idari yapılarında din işleri ile ilgili uzman kadrosu açmaları,⁶⁰⁰ dini ekstremist grup olan Hizbuttahrir tarafından dağıtılan literatürle ilgili dini bilirkişilik araştırması yapması için güvenlik organları ve din adamlarından oluşan bilirkişi komisyonu oluşturması;
9. Isık Köl İli Devlet İdaresinin, yerel bütçeden İl Devlet İdaresine dinle ilgili eleman kadrosu açma ve Balıkcı şehri, Isık Köl ve Tüp ilçelerinin içişleri organlarına da dini ekstremizme karşı mücadele için kadrolar oluşturma konusunu bir aylık süre içerisinde incelemesi;
10. Tapu ve Kadastro Devlet Komisyonunun, Bişkek ve Oş şehirlerinin yerel idareleri ile işbirliği içerisinde dini kuruluşların yapım ve kullanımını denetlemesi; Din İşleri Komisyonu ile birlikte dini yapıtların yapımına dair kuralları belirlemesi;
11. Kararname'nin uygulanmasının denetiminin Başbakanlığın Devlet ve Yerel Hizmetler Dairesi, Sosyo-Kültürel Gelişim Bölümü, Yapım, Ulaşım ve İletişim Bölümü, Güvenlik Organları ve Savunma İşleri Bölümüne verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁰¹

Böylece hükümet, ilk kısmı Kararname'den çok hükümet raporu özelliğine sahip bu kararname ile dini ekstremizmle mücadelenin devlet organlarının temel işlevlerinden biri haline geldiğini ve radikal dini görüşe sahip –öğrenciler dahil- tüm vatandaşları takibe almaya kararlı olduğunu ortaya koymuştur. Kararname, 5 Nisan 2004/226 sayılı Kararname'de devlet organları için belirlenen görevlerin ne şekilde yerine getirildiği, sonuçlarının ne olduğu konusu üzerinde durmuştur. Alınan kararlar da, 226 sayılı kararname ile birlikte yayınlanan dini ekstremizme karşı mücadele planında yer alan devlet organlarının görevleri ile ilgili hususların hukuki bir düzenleme haline getirilmesi olmuştur. Kararname ayrıca, devletin Hizbuttahrir örgütünü temel güvenlik sorunu olarak algıladığını bir kez daha dile getirmiştir. Örgüt üyelerine karşı yürütülen kampanyada devlet organlarının yanı sıra KMDİ başta olmak üzere tüm toplumsal kurum ve kuruluşların da yer alması gerektiğine işaret edilmiştir.

Ayrıca burada incelediğimiz iki kararname de, din-devlet ilişkilerinde nasıl bir krizin yaşandığının bir göstergesi olmuştur. Cogorku Keneş vekillerinden A. Sabirov:

⁶⁰⁰ Aslında İl İdarelerinde din uzmanı için kadroların açılması hususu “Kırgız Hükümetinin 10 Ağustos 1995 345 sayılı “Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Durum ve Dini Alana Yönelik Devlet Politikasının Oluşturulmasında Devlet Organlarının Görevleri ile İlgili” Kararname'nin Uygulanması ile İlgili” Kararname'de de yer almıştır. Ancak görüldüğü kadarıyla 1995'te kabul edilen kararlar 2004'e kadar uygulanmamıştır. Bu Kararname'nin ardından İl/Şehir/ilçe Devlet İdarelerinde din işleriyle ilgili Koordinasyon Kurulları oluşturulmuştur. Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoring Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s. 52.

⁶⁰¹ CEHTM.

"günümüzde, hala devletin din politikasındaki birçok çelişki ve sorunu halletmiş değiliz. Bu da sıkça keskin anlaşmazlıkları doğurmakta, durumu zorlaştırmakta ve toplumun bazı kesimlerinin memnuniyetsizliğine neden olmaktadır"⁶⁰² derken, Hizbuttahrir ile birlikte diğer dini grupların tehlikeliliğini ifade etmek için resmi kararlarda kullanılan tanımlamalardaki belirsizlik ve kavram kargaşası bunu açıkça ortaya koymuştur. Ekstremizm, dini ekstremizm, dini fundamentalizm, reaksiyonist hareketler, satanist gruplar, toplum karşıtı mezhepler gibi kavramlar tanımı yapılmadan Kararname'de sıkça kullanılmış, tanımlanan kavramlar da eksik veya taraflı veya belirgin olmayan bir şekilde yapılmıştır. Aslında bu tür kavram kargaşası sorununun, devlet organlarının yayınlarında sıkça görüldüğünü söylemek mümkündür. Dönemin Din İşleri Komisyonu Başkanı Ö. Mamayusupov'un 2003 yılında yayınladığı raporda, din ve din-devlet ilişkileriyle ilgili bazı kavramların tanımı yapılmıştır.⁶⁰³ Raporda konumuz açısından önemli kavramlar özetle şu şekilde tanımlanmıştır:

-Vahabizm- İslam'ın "başlangıcındaki saflığı" ile yeniden canlandırmayı amaçlayan fundamentalist bir akım. Abdulvehhab tarafından kurulmuş olsa da, köklerini erken İslam mezhebinden [?] alır. 20'li yıllarda Vahabiler Suudi Arabistan'da iktidara geldiler ve geniş propaganda ağı oluşturdular. Sünniliğin üstünlüğünü savunur ve diğer mezhep ve hareketlere olumsuz yaklaşır. Bazıları vahabizmi geleneksel toplumun Avrupalılaşmaya karşı doğal tepkisi olarak görürler. Vahabizmin ekstremist kanadı dini fanatizmi ile bilinir. Rus basını [!] vahabizmi çatışma propagandası yapmakla ve terörizmle suçluyor. Vahabizm'in fikirleri Merkezi Asya ülkelerinde geçen asrın 90'lı yıllarından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır.

-Devletin din politikası- vicdan ve inanç özgürlüğü alanındaki devlet politikasının bir kısmıdır. Devletin din politikası, devlet politikasının genel olarak gerçekleştirmek istediği aynı değerler ve amaçlara sahiptir. Devletin din politikası, halkın dindar kesiminin dini yapısı, ülkedeki dini kurumların tipleri (evrensel veya ulusal), din-devlet ilişkilerinde tarihi olarak yerleşmiş/oturmuş gelenekler ve ülkedeki sekülerleşme sürecinin derinliğine bağlı olarak oluşmuştur.

-Daavat- günümüzde dini ekstremistlere örtü olabilecek İslam'ı yaymanın bir biçimidir.⁶⁰⁴

-Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH)- Özbekistan ve komşu ülkelerin vatandaşlarından oluşan, Fergana vadisinde İslam Hilafeti kurmayı amaçlayan, kendi ideolojisine sahip, Taliban ve Birleşmiş Tacikistan Muhalefeti, Çeçen bölücülerinin savaş tecrübesini paylaştan silahlı bir gruptur. 90'lı yıllardan itibaren şekillenmeye başlayan ÖİH, öncelikle Özbekistan'daki laik rejime karşıdır. ÖİH'ye Özbekistan'da yasaklanmış birçok İslamcı örgütler de katılmıştır. Militanları Tacikistan, Afganistan ve Çeçenistan'da eğitilen ÖİH, Taşkent'te bombalı saldırılarını gerçekleştirmiş, 1999-2000 yıllarında Özbekistan ve Kırgızistan'a saldırmıştır. ÖİH, El-kaide, Taliban, Hizbuttahrir, Müslüman Kardeşler gibi İslamcı örgütlerle işbirliği yapmakla suçlanıyor ve ÖİH'yi Afganistan, Türkiye, Suudi Arabistan'daki diasporalar ve bazı ülkelerin özel birimleri destekliyor.

-Misyonerler- genellikle Hristiyan olmayan toplumlardaki Hristiyan tebliğcileri için kullanılır.

⁶⁰² Alişer Sabirov, "Vzaimootnoşeniya Gosudarstva i Religii (Gosudarstvenno-Serkovnie Otnoşeniya)", *İslam v Tsentral'noy Azii*, s. 59.

⁶⁰³ O.Ş. Mamayusupov, *Voprosi (Problemi) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 345-351.

⁶⁰⁴ Ancak bu ifadeler, KMDİ'de Davat Bölümünün açılması uygulaması ile çelişmektedir. Başka bir ifadeyle, Din İşleri Komisyonunun dini ekstremistlere zemin hazırladığını ileri sürdüğü Tebliğ Cemaati'nin faaliyetleri KMDİ tarafından benimsenmiş ve söz konusu cemaatle işbirliği yapılmıştır.

- Din- Latince "religate" (bağlamak) fiilinden türemiştir. Din-inanç, manevi inanç, inanmak, Tanrı'ya saygı duymak veya temel manevi inançlardır.
- Dindarlık- Doğaüstüne inanan ve ona tapan kişi, grup veya birliklerin bilinç ve davranış özelliğidir. Araştırmalarda Tanrıya ve ruhun ölümsüzlüğüne inanç vb. dindarlığın ampirik göstergeleri olarak kullanılır. Belli dinin inananları ile kendini aynı görme, dini değer ve normlara olumlu yaklaşımdır.
- Prozelitizm- herhangi bir şeye ilk olarak sıcak ve aşırı bir derecede bağlılık, kendi yeni (aynı zamanda dini) bakış açısını ve dünya görüşünü etraftakilere dayatmaktır.
- İnanç özgürlüğü- diğer sivil hak ve özgürlükleri sınırlandırılmasını veya kaybedilmesini gerekli kılmayan insanın dünyaya bakış açısını seçme hakkıdır. İnanç özgürlüğü, başkalarının özgürlüğünü ve onurunu çiğnemenin, kişinin tek başına veya başkalarıyla birlikte herhangi bir dine inanma veya inanmama, özgürce dini ve benzeri bakış açısını seçme, değiştirme ve yayma ve buna uygun olarak hareket etme hakkını kapsar.
- Laik devlet- din bakımından nötr, prensip olarak herhangi bir dine resmi ideoloji olarak öncelik tanımayan, vatandaşlara dünyaya bakışlarını özgürce seçme imkânı tanıyan devlettir.
- Totaliter tarikat (yıkıcı (rus. "destruktivny") dini kuruluş, yıkıcı kült)- üyelerini sömüren ve manipüle eden, onlara psikolojik, maddi, fiziki zarar verebilen tarikattır. Üyelerinin davranışlarını, düşüncelerini ve duygularını büyük ölçüde kontrol eder. Yeni katılanları uysal ve gözü kara durumuna dönüştürmek için farklı yöntemler kullanır.
- Sinkretik (syncretic) tarikat- farklı kült ve akımların organik olmayan bir şekilde birleşmeleridir. Sinkretik oluşumlar çıkış kaynağının inanç dogmalarına tabi olmalarına karşın her zaman öğreti ve inanç esaslarını değiştirir, kavramları kendine göre yorumlar ve çevirir.
- Dini kurumların devletten ayrılması- laik devletin temel normudur, inanç özgürlüğünün önemli güvencelerinden biridir. Devletin dini kurumlara devlet organlarının fonksiyonlarını yüklemeyeceği, -yasalara aykırı gelmedikçe- dini kurumların işlerine karışmayacağı, eğitimin laik özelliğini koruyacağı, dini kurumların da kendi hiyerarşik ve kurumsal yapılarına göre kurulacağı ve faaliyet yürüteceği, devlet kurumları için yapılan seçimlere katılamayacağı, siyasi parti ve hareketlerin faaliyetlerine katılamayacağı ve onlara maddi ve diğer yardımda bulunamayacağı anlamına gelir.
- Devlet ve dini kurumların ilişkisi- devlet kurumları ile dini kurumların karşılıklı ilişki ve bağlantılarının tarihsel olarak yapılmış biçimidir. Devletle dini kurumların ilişkisinde devletin din politikası pratik olarak uygulama alanı bulur. Sıkça devlet-din ilişkileri kavramı kullanılsa da herhangi birinin doktriner temellerine ters düşmediği için devlet ve dini kurumların ilişkileri kavramı daha kabul edilebilirdir.
- Kilise (cami/mescit)- insanları dini veya daha geniş alanda bir araya getiren toplumsal kurumdur.
- Fatva- inananların başvuruları üzerine dini otorite (daha çok müftü) tarafından hukuki, ritüele ait veya toplumsal bir sorunla ilgili olarak alınan resmi bir yargıdır. Müslümanların yaşam ve sosyal hayatlarını değişen koşullara uydurma biçimidir.

Görüldüğü gibi, devletin din politikası yürüten kurum olan Din İşleri Komisyonu, devlet, toplum ve din ilişkisi ile ilgili temel kavramları eksik, taraflı, bazen de belirgin olmayan bir şekilde tanımlamıştır. Durum belirten kavramlar süreç, süreç ifade eden kavramlar da olaymış gibi açıklanmıştır. Dini grup, süreç ve değişimler bilimsel bir tutum içerisinde tanımlanmamış ve değerlendirilmemiştir. Farklı dinlerin tarihsel gelişim süreci ile birlikte o dinlerle ilgili olarak ortaya çıkan kavramlar, tüm din, mezhep ve tarikatlar için kullanılmıştır. Belki de devletin, dini alanı anlamlı bir şekilde yorumlamada güçlük çekmesi ve bağımsızlığın ilan edilmesinden 10 yıldan fazla zaman geçmesine rağmen dış etkenlerden arınarak kendi din politikasını belirlemede zorlanmasının nedenlerinden biri de söz konusu kavram karmaşıklığı olmuştur.

2.25. Din Eğitimi

Kendisini Anayasa'da laik⁶⁰⁵ bir devlet olarak tanımlayan Kırgızistan'ın 1991'de kabul edilen Din Kanunu'nda, din/maneviyat (rus. "duhovny") dersinin okutulması öngörülmüştür. Din Kanunu'nun 6. maddesinin 4. Paragrafında: "Yetişmekte olan neslin manevi ve ahlaki eğitiminin gerekliliği dikkate alındığında, okullarda imkânlarla bağlı olarak maneviyat ve ahlak dersleri verilebilir. Öğretmenler milli eğitimin yerel organları tarafından seçilir" hükmüne yer verilmiştir. Burada geçen ve bizim de Türkçeye "maneviyat (dersi)" olarak tercüme ettiğimiz kelime, Kanun'un Kırgızca metninde "ıyman (sabaktarı)", Rusça metninde ise "(uroki) duhovnosti" olarak geçmiştir. "İyman" kelimesi Kırgızcada 'din', 'inanç', 'vicdan' ve 'ahlak' anlamında kullanılırken, Rusçadaki "duhovny" kelimesinin ise, Türkçedeki "dini", "manevi" ve "ruhani" kelimelerinin karşılığı olduğu söylemek mümkündür. Kanaatimizce hem Kırgızca hem de Rusça metinlerdeki "ıyman" ve "duhovny" kelimeleri, kanun koyucu tarafından "dini" anlamları dikkate alarak kullanılmıştır. Aksi halde "yetişmekte olan neslin manevi ve ahlaki eğitiminin gerekliliği" gerekçe gösterilerek Din Kanunu'nda [!] din dersinden farklı bir dersin öneminin vurgulanması anlamsız olurdu. Nitekim Din İşleri Komisyonunun Eski Hukuk Uzmanı Canıbek Botoev, Din Kanunu'ndaki "uroki duhovnosti" kavramıyla din dersinin kast edildiğini ve genel öğretimde din dersinin okutulmasını öngördüğünü belirtmiştir.⁶⁰⁶ Dolayısıyla bu kanunda, -açık bir şekilde ifade edilmemiş olsa da- devlet okullarında "ıyman dersi" gibi dini bir derse yer verilmesinin doğru olmadığını düşünenleri haklı çıkaracak şekilde devlet okullarında din dersinin okutulmasına yasal bir çerçeve sağlanmış ve din ve devletin ayrılığı ilkesine ters düşülmüştür. 4 Haziran 2008'de yaptığımız mülakatta Din İşleri Komisyonu Başkanlarından Ö. Mamayusupov, Din Kanunu'ndaki söz konusu dersin din/İslam dersi şeklinde anlaşılması gerektiği, Cogorku Keneşte Kanun'un kabul edildiği sırada milletvekillerinin İslam'ın okullarda okutulmasından yana tavır sergiledikleri, o dönemde din dersi ile ilgili yaygın olan olumlu yaklaşım sonucunda Din Kanunu'nda din dersine -açıkça olmasa da- yer verildiği ve kendisinin de genel öğretim kapsamında din dersinin okutulması taraftarı olduğu şeklinde görüş beyan etmiştir.

Ayrıca bu düzenlemenin, dönemin İyman Sabagı'na halk tarafından gösterilen ilgiden etkilendiğini de söylemek mümkündür. Çünkü 1 Eylül 1991'den itibaren halkın

⁶⁰⁵ Kırgız Cumhuriyeti'nin "Eğitim ile İlgili" Kanunu'nun 3. maddesinde, Kırgızistan'da eğitim faaliyetinin gerçekleştirilmesindeki temel prensipler arasında eğitimin siyasi ve dini kurumlardan ayrılığı ve eğitim kurumlarındaki öğretimin laik özelliği vurgulanmıştır. *CEHTM*.

⁶⁰⁶ 7 Haziran 2008'de yapılan mülakattan.

yoğun talebi üzerine ülkenin birçok bölgesindeki genel öğretimin yapıldığı okullarda İyman Sabagı okutulmaya başlanmıştır.⁶⁰⁷ Bazı okullarda İyman dersinde, -özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında- ağırlıklı olarak İslami kavram, düşünce ve gelenek okutulurken, bazılarında ise, İslami değerlerle birlikte milli ve ahlaki değerler de öğretim programlarında yer almıştır. Bazen bu dersin din adamları tarafından verildiği tespit edilmiş, genellikle rehberlik, estetik veya edebiyat dersi öğretmenleri İyman dersine girmişlerdir.⁶⁰⁸

2003 yılına kadar Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen herhangi bir program veya ders kitabı olmadan okutulmaya çalışılan İyman Sabagı'nın programları, genellikle dersi veren öğretmen tarafından hazırlanmıştır. 2002 yılında Oş Devlet Üniversitesi Felsefe ve İdari Yönetim Fakültesinde yüksek öğretimde okutulması için bir İyman Sabagı programı hazırlanmış ve bazı devlet üniversitelerinde okutulmuştur. Ayrıca 2003'te Bilim ve Kültür Bakanlığının "Öğrencilerin Ahlaki ve Manevi Eğitiminin Konsepti ile İlgili" Kararı doğrultusunda İyman dersi programı hazırlanmış ve genel öğretimde zorunlu bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır.⁶⁰⁹

19 Haziran 2004'te, dönemin Eğitim Bakanı Mustafa Kidibaev'in yayınladığı bir yönerge ile İyman Sabagı, Adep Sabagı olarak değiştirilmiştir.⁶¹⁰ Ahlak dersi anlamına gelen Adep Sabagı, söz konusu isim değişikliğinden sonra okullarda yaygın olarak okutulmaya başlanmış ve bu ders için bazı okul kitapları hazırlanmıştır. Kırgızistan Bilim Akademisinin izni ile 2007 yılında basılmış olan Adep Sabagı kitabında,⁶¹¹ vatanseverlik; Kırgızistan'da kutsal mekânlar olarak kabul edilen dağlar, türbeler, kervansaraylar; tabii güzelliği olan mekânlar; Kırgızca isimlerin önemi; Kırgızların tarihi; yolsuzluk ve suça karşı duyarlılık; ahlak ve görgü kuralları; israftan kaçınma; yalan söylememe; kibir ve kıskançlıktan kaçınma; çalışkanlık gibi konular ele alınmış, kitabın son kısmında ise, atalara ve ruhlarına saygı ile ilgili olarak Fatiha ve İhlâs surelerine yer verilmiştir. Adep

⁶⁰⁷ V. Andreeva, "Meçitke Cana Çirköögö Akçalar", *Kırgız Tuusu*, 04.10.1991.

⁶⁰⁸ Devlet yetkililerinin, okullarda okutulan İman Sabagı'nın din dersi olmadığını savunmuş olmalarına karşın, İyman dersini din dersi olarak gören ve laik devlette bunun kabul edilemez olduğunu dile getirenler de olmuştur. Bkz. Cenişbek Edigeev, "Kırgızdın Dini- Kökötenir", *Agım*, 03.12.2004; V.A. Lukaşov, "Religiya i Obrazovanie", *Religiya i Obrazovanie*, s. 98.

⁶⁰⁹ Bkz. Orhan Nadir Büyükalaca, *A.g.e.*, s. 66-75; "U. Usupov, Zamanbap Bilim Berüüdö 'İyman Sabagının' Oordu jana Manızı", *Vestnik Oşskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Spetsialnyy Vıpusk, Oş, 2004, s. 315.

⁶¹⁰ Her ne kadar İyman Sabagı Adep Sabagı olarak değiştirilse de, kamuoyunda Adep Sabagı din dersi olarak algılanmaya devam edilmiş, iktidarın bu konudaki girişimleri ise, din dersine dayalı pedagojik çalışmaların yapılamayacağı şeklinde eleştirilmiştir. Bkz. *Aalam*, 14.01.2005.

⁶¹¹ Akmatov Kiyalbek, Babaev Döölötbay, *Adep Sabagı 6*, Oş, 2007.

Sabagı için hazırlanan bir diğer kitapta ise,⁶¹² ahlak ve görgü kuralları; büyük ve küçüklere saygı; barış; uluslararası barış; diğer milletlerin kültür ve değerlerine saygı; medyanın olumsuz etkilerinden sakınma; tabiat sevgisi; doğru beslenme; sigaranın zararları ve bu konuları destekleyen destan ve hikâyelerden alıntılara yer verilmiştir. Müslümanların yerine getirdikleri ibadetlerden biri olarak oruç ibadetinin tarihsel boyutuna işaret edilmiştir. Özetle diğer Adep dersi kitaplarında olduğu gibi, söz konusu her iki ders kitabında da İslam'a Kırgız kültürünün öğelerinden biri olarak atıfta bulunulmuştur. Bazen İslam dinine ait olduğu açıkça belirtilmeden "Müslümanlık", "örf adetler", "milli değerler" olarak İslami değerlere yer verilmiştir. Ancak bu kitaplarda ne İslam sistematik bir biçimde öğretilmiş, ne de diğer dinler hakkında yeterli bilgiye yer verilmiştir. Bu bağlamda din eğitiminin genel eğitim ve öğretim içerisindeki yerinin günümüze kadar hem siyasi hem de hukuki açıdan yeterli derecede belirlenmediğini söylemek mümkündür.

Yüksek öğretimin bazı kurumlarının felsefe, tarih veya edebiyat fakültelerinde ise, dinler tarihi veya din kültürü derslerine yer verilmiştir. Ayrıca Oş Devlet Üniversitesi (İlahiyat Fakültesi), Kırgız-Rus Slavyan Üniversitesi (Dünya Kültürleri ve Dinleri Bölümü), "Emmanuil" İlahiyat Enstitüsü, Kırgız Devlet Ulusal Üniversitesi (Dini Araştırmalar Bölümü)'nde din eğitimi gerçekleştirilirken, bu eğitim kurumlarının mezunlarına verdiği diplomalar devlet tarafından tanınmıştır. Ancak İslami eğitim veren medrese ve enstitülerdeki öğretim faaliyetleri sıkça devlet tarafından eleştirildiği gibi, diplomaları da tanınmamıştır. Öğretim elemanlarının gerekli vasıflara sahip olmadığı, eğitim araç ve gereçlerinin yetersizliği ve müfredatlarının güncel talepleri karşılayamadığı şeklinde eleştirilen bu tür kurumlar, bazen güvenlik güçleri tarafından dini ekstremizmin yaygınlaştığı mekânlar olarak görülmüştür. Din İşleri Komisyonu yetkilileri, medreselerdeki eğitim ve öğretim koşullarının yetersiz ve mezun olan gençlerin de düşünce ve davranış itibarıyla genellikle toplumdan ayrıldığını dile getirmişler ve bu olgunun da İslami radikalizmi körüklediğini ileri sürmüşlerdir.⁶¹³ Din eğitimi kurumlarında dini olmayan disiplinlerin de okutulması gerektiğini savunan Din İşleri Komisyonu, bunun aynı zamanda din eğitimi kurumlarından mezun olanların iş bulma şansını artıracak kanaatine sahip olmuştur.⁶¹⁴

İslam Üniversitesi, medreseler, İslam enstitüleri ve Hristiyan misyonerlerinin

⁶¹² C. Ismanov, K. İbraimova, V. Musaeva, R. Caanbaeva, S. Öcörbaeva, *Adep 3. Klass*, Metodikalık Koldonmo, Bişkek, 2005.

⁶¹³ Bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosı (Problemi) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 137-139.

⁶¹⁴ Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s. 275-276.

açtığı bazı okullardan mezun olanlar, söz konusu eğitim kurumlarındaki müfredatın %30'unu genel öğretim derslerine ayrılmadığı, dolayısıyla lisans sahibi olmadığı ve diplomaları devlet tarafından tanınmadığı⁶¹⁵ için iş bulmakta önemli sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Kanaatimizce devletin belli bir din eğitimi politikası geliştirerek uygulayamamasında dini ekstremizm ile ilgili tehdit anlayışı etkili olmuştur. Buna bağlı olarak din eğitimi kurumları, dini olmayan eğitim kurumları gibi topluma değer katmaktan uzaklaşmıştır. Nitekim dini eğitim kurumları Eğitim Bakanlığı tarafından değil, Din İşleri Komisyonu tarafından yönlendirilmekte ve denetlenmektedir.

Devletin dini ekstremizm çerçevesinde din eğitimine karşı daha duyarlı hale geldiğini, Kırgız vatandaşlarının yurt dışında din eğitimi alması ile ilgili olarak ortaya koyduğu tutumunda kendini göstermiştir. Daha önce de görüldüğü gibi, Cumhurbaşkanı'nın "Kırgız Cumhuriyeti Vatandaşlarının Vicdan ve Din Özgürlüğünün Gerçekleştirilmesine Yönelik Önlemler ile İlgili" Kararname ile birlikte yayınlanan "Din Eğitimi ile İlgili Geçici Karar"ında, din eğitimi kurumları ve faaliyetlerinin yanı sıra din eğitimi için yurt dışına çıkış yapan vatandaşların da kayıt altına alınması öngörülmüş, vatandaşların başka ülkelerde din eğitimi görmesi, Din İşleri Komisyonu ile yapılan görüşmelere, yani yurt dışında verilecek eğitimin, devlet ve toplum güvenliğine, etnik ve dinler arası barışa tehdit oluşturup oluşturmadığı, halkın geleneksel ahlaki birikimine uyup uymadığı ile ilgili Din İşleri Komisyonu kararına bağlanmıştır. Günümüzde de yürürlükte olan bu Geçici Karar'ların yayınlanmasına kadar Kırgız Cumhuriyeti vatandaşları yurt dışında serbestçe din eğitimi alabiliyorlarken, bu Karar ile birlikte vatandaşların yurt dışında eğitim almasını "geleneksel ahlaki birikime uygun olması" koşuluna bağlamasında, ülkede yaygınlık kazanan siyasal İslamcılığın yurt dışında -özellikle Arap ülkelerinde- din eğitimi alan kişiler tarafından temsil edildiği düşüncesinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.⁶¹⁶ E. Kaptagaev'in "birinin daha önce boş olan kafasında fundamentalist fikirlerden oluşmuş bir "patlayıcı karışım" ile ülkeye dönmesine izin vermeyeceklerine" dair sözlerini göz önünde bulundurduğumuzda bu durum daha iyi anlaşılmıştır. 2004'te, dönemin Din İşleri Komisyonu Başkanı Mamayusupov da aynı kanaate sahip olduğunu dile getirmiş ve din eğitimi için yurt dışını tercih eden gençlerin, gittikleri ülkelerden "Kırgızların anlayışına, geleneklerine ters düşen dini inanç ve

⁶¹⁵ Bkz. *A.g.e.*, s. 280.

⁶¹⁶ Daha önce de görüldüğü gibi söz konusu Karar'da, yurt dışında din eğitimi almak isteyen vatandaşlardan doldurmaları istenen forma, *Kırgızistan'da gerekli biçimde kayıt olmuş dini kurumun tavsiye mektubunu* eklemeleri istenerek vatandaşların -Kırgızistan'da kayıt olmuş herhangi bir dini kuruma bağlı olmadan- bireysel olarak yurt dışında din eğitimi görmeleri engellenmiştir.

öğretilerle" döndüklerini savunmuştur.⁶¹⁷

Ayrıca kararlarda, sıkça ifade edilen "geleneksel ahlaki birikim"den ne anlaşılması gerektiği de belirtilmemiştir. Ancak devlet yetkililerinin demeçleri ve Din İşleri Komisyonunun yayınladığı raporlarından da anlaşılacağı gibi devlet, vatandaşlarının Hanefi mezhebinden farklı bir mezhep veya din, Pravoslav dininden farklı bir din anlayışına sahip olmalarına ve vatandaşların yurt dışındaki İslami eğitim merkezlerinden, farklı İslami yorumları ülkeye getirmesine olumsuz yaklaşmıştır.

Ülkedeki dini sorunların nedenlerinden biri olarak yurt dışında din eğitimi alan vatandaşları gösteren Milli Güvenlik Hizmeti'nin Toplumsal Güvenlik Dairesi Başkan yardımcısı T. Razzakov da, 300'den fazla Kırgızistanlı öğrencinin Pakistan'da yasadışı olarak din eğitimi aldıklarını, onların bazılarının da Taliban'la birlikte Afganistan'da savaştıklarını ifade etmiştir.⁶¹⁸ A. Akaev döneminde Cumhurbaşkanı yardımcılığı ile Milli Güvenlik Hizmeti Başkanlığını yapmış olan (K. Bakiev döneminde Başbakan) F. Kulov'un bu konudaki görüşleri de dikkat çekicidir. Kuran'da başörtüsü emrinin bulunmadığını ve bunun "dini ekstremist" grupların bir dayatmasından ibaret olduğunu, İslamcılara karşı koymak için resmi İslam'ın temsilcileri tarafından alternatif ideolojik yaklaşımın sunulması gerektiğini savunan Kulov, Kırgızistan'da din adamlarının Cuma Namongani tarafından Kırgızistan'a karşı ilan edilen cihada bile cevap veremediklerini, ona karşı bir duruş sergileyemediklerini ifade etmiştir. Kulov, yurt dışında din eğitimi alan gençlerin ülkeye herhangi bir kazanç sağlamadığını, gittiği ülkelerin kültür elçileri olarak geri döndüklerini ve dolayısıyla Özbekistan'da Karimov'un yaptığı gibi, yurt dışında eğitim gören vatandaşların hepsinin geri çağırılması gerektiğini savunmuştur.⁶¹⁹ Nitekim 2001'de hükümet (Eğitim ve Kültür Bakanlığı ile Din İşleri Komisyonunun girişimiyle), yurt dışına din eğitimi için öğrencilerin gönderilmesini durdurmuş, bu konuyu araştırmak üzere bir komisyon oluşturmuştur.⁶²⁰ Din İşleri Komisyonunun, Başbakan yardımcısı N. Tanaev'e gönderdiği 25.09.2001 tarihli (No. 20-1382) yazısında ise, yurt dışında kayıtlı olarak eğitim alan 284 öğrenciye karşın yaklaşık 300 öğrencinin kayıt dışı olarak din eğitimi aldıkları, bunların bazılarının ekstremist dini hareketler tarafından eğitildikleri, ilerde ülkeye dönecek olan bu vatandaşların toplumdaki "İslami havanın" oluşmasında etkili olacağı ifade edilmiş ve Din İşleri Komisyonunun, Eğitim ve Kültür Bakanlığı ile birlikte,

⁶¹⁷ Ö.Ş. Mamayusupov, *A.g.m.*, s. 33.

⁶¹⁸ Venera Djumataeva, "Problemi İslamizatsii v Kirgizstane", *Delo No.*, 03.10.2001.

⁶¹⁹ Sergey Ruspekov, "Feliks Kulov: Kirgizstan Doljen Predyavit' İsk Usame Bin Ladenu", *Res Publica*, 30.10.2001.

⁶²⁰ Bkz. E.C. Kurmanov, "O Religioznom Obrazovanii v Kirgizstane", *Religiya i Obrazovanie*, s. 71.

öğrencilerin yurt dışına İslami eğitim kurumlarına gönderilmesinin geçici olarak durdurma kararı aldığını belirtmiştir.⁶²¹ Ancak araştırmamız esnasında hangi tarihten itibaren yurt dışında eğitim alınmasına izin verildiği ile ilgili bulgu elde edilmemiş olsa da, günümüzde de yurt dışında din eğitimi almış kişilere karşı devletin güvenlik organlarının şüphe ile yaklaştıklarını söylemek mümkündür. Yurt dışından gelen din eğitimi arzı ise, bazen arzın geldiği ülkeye bağlı olarak değerlendirilmiştir. Devlet, aşırı dinci akımların yoğun faaliyet yürüttükleri Suudi Arabistan veya Pakistan gibi ülkelere gelen din eğitimi tekliflerine şüpheyile yaklaşırken, Türkiye gibi laikliği benimsemiş ülkelerle bu konuda işbirliğine gitmiştir.

30 Nisan 2003'te kabul edilen 93 sayılı Eğitim Kanunu'nda⁶²² ise, ırk, cinsiyet, dil gibi özelliklerinin yanı sıra inanç ve dini görüşlerine bakılmaksızın tüm vatandaşların eğitim alma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir (3. m). Eğitim alanındaki devlet politikasının prensipleri arasında, eğitimin siyasi ve dini kurumlardan bağımsızlığı ve eğitim kurumlarındaki öğretimin laik özelliği dile getirilmiştir (4. m.).⁶²³ "Eğitim Kurumlarının Toplumsal, Siyasi, Dini Kurum, Dernek ve Birliklerle İlişkileri" başlıklı 39. maddede, öğretim kurumlarında siyasi ve dini parti ve kurumların oluşturulması yasaklanmış, din eğitimi kurumlarına eğitim faaliyetini yürütme hakkı tanıyan lisansın ise, ilgili dinin yönetiminin başvurusu ve din işleriyle ilgili yetkili organının onayıyla verileceği belirtilmiştir (40. m.). Ancak Eğitim Kanunu'ndaki söz konusu düzenlemelerin, ağırlıklı olarak İslam dininin öğretildiği İman Sabagı'nın okutulması gibi uygulamalarla çeliştiğini söylemek mümkündür.

2.26. Yeni Din Kanunu Taslağı ve Uluslararası Kurumlardan Gelen Baskı

1998'e kadar birkaç Din Kanunu taslağının hazırlandığı, ancak kanunlaşmadığını ve bunun üzerine Din Kanunu'nda bazı değişikliklere gidildiğini daha önce görmüştük. 1999-2000 Batken Olayları ve bu olaylar ile ilgili olarak yaşanan kriz sonrasında da, yürürlükteki Din Kanunu'nun "fazla liberal" olduğu ve "eskidiği" görüşleri ileri sürülmeye devam etmiştir. 2001'e gelindiğinde ise, bu kez Cogorku Keneşin Din İşleri ile İlgili Alt Komisyonu Başkanı Alişer Sabirov'un başkanlığında hazırlanan "İnanç Özgürlüğü ve Dini

⁶²¹ Söz konusu yazı, Din İşleri Ajansından elde edilmiş olup şahsi arşivimizde bulunmaktadır.

⁶²² CEHTM.

⁶²³ Aynı düzenlemeler, Eğitim Bakanlığının 23-24 Ekim 1997'de yayınladığı "Okul Öncesi Eğitim Kurumları ile İlgili" ve "Genelöğretim Kurumları ile İlgili" Genelgelerde yer almıştır. CEHTM.

Kurumlar (Birlikler) ile İlgili" Kanun Taslağı ön plana çıkmıştır.⁶²⁴

Daha önce incelediğimiz Din Kanunu taslaklarında, genellikle bağımsızlık sonrası ülkeye giriş yapan ve faaliyetlerini yoğun bir şekilde sürdüren Batılı misyoner grup ve hareketlerin faaliyetlerini sınırlandırma eğilimi dikkat çekmiştir. A. Sabirov'un Din Kanunu taslağında ise, dini hak ve özgürlüklerin (yürürlükteki kanunda belirtilen "toplumsal düzen ve güvenlik, diğer vatandaşların hayatı, sağlığı, ahlakı ve hak ve özgürlüklerinin" yanı sıra) "*anayasal düzeni*" korumak amacıyla da sınırlandırılabilceği hükmüne yer verilmiştir.

Kanun taslağında, kullanılan kavramların açıklamalarına yer verilmiştir. Din politikası; dini kurumlar; din; din adamı; inanç özgürlüğü; vicdan özgürlüğü; din ve dini kurumların ilişkileri; mezhep; dini kült objeleri; dini kurumların gönüllü yardımı; kült; dini eğitim; laik devlet; tarikat; dini birlikler gibi kavramların yanı sıra, özellikle Batken olaylarından sonra devletin dini ekstremizme karşı duyarlılığını yansıtan kavramlar olarak dikkat çeken bölücü dini kurum; tescil edilmiş dini kurum; anayasal düzen; misyonerlik faaliyet; toplumsal güvenlik; din düşmanlığını körüklemek; totaliter dini kurum; yıkıcı dini kurum gibi kavramların tanımına yer verilmiştir. Dini özgürlüklerin sınırlandırılmasının (yeni bir) gerekçesi olarak sunulan "anayasal düzen" kavramı, "Kırgız Cumhuriyeti Anayasası ve diğer anayasal-hukuki mevzuat tarafından belirlenen ve korunan sosyal, ekonomik ve siyasi ilişkiler sistemi" olarak tanımlanırken, "laik devlet" kavramı da "dinlerden hiçbirini resmi ideoloji olarak benimsemeyen ve vatandaşlara dünya görüşlerini özgürce seçme hakkı sağlayan, dini açıdan nötr bir devlet" olarak ele alınmış, din ve devletin birbirinden ayrılığının da 1. devletin dini kurum ve kuruluşlara herhangi bir devlet organının fonksiyonunu yükleyemeyeceği; 2. kanunlara aykırı gelmedikçe devletin dine karışamayacağı; 3. dini kurumların, kendi yapılarına uygun olarak oluşturulacağı ve faaliyet yürüteceği anlamına geldiği ve laik nitelikli devletin anayasal kuralının ise, devletin ve dini kurumların yetki ve işlev alanlarının kesin olarak ayrılması ve karşılıklı fayda temelindeki işbirliği neticesinde gerçekleşeceği vurgulanmıştır.

Hazırlanmış olan Din Kanunu taslağının önemli özelliklerinden birisi de, din ve devlet ilişkilerinin teferruatlı bir şekilde ele alınması olmuştur. Anayasa'nın 8. maddesinin 4. fıkrasında yer alan, dini temele dayalı siyasi partilerin kurulmasına izin verilmeyeceği, dini kurumların siyasi amaç ve görevler güdemeyeceği hükümlerine Din Kanunu taslağında da yer verilmiş, ayrıca devletin din politikasının prensipleri (bu prensipler,

⁶²⁴ Alisher Sabirov'un hazırladığı Din Kanunu Taslağı Din İşleri Ajansından elde edilmiş olup şahsi arşivimizde bulunmaktadır.

devletin tarafsızlığı, vatandaşların -dini tutumuna bakılmaksızın- eşitliği, dini kurumların haklarının eşitliği, milli ve kültürel geleneklere ve farklı anlayıştaki toplumsal gruplara saygı, ayrıca milli adet, gelenek ve göreneklerin dinle ilişkisini hesaba katma ve din politikasının şeffaflığı) belirlenmiştir. Ayrıca din eğitimi ile ilgili olarak da devletin, dini kurumlarca açılmış okullarda da genel eğitimin verilmesinde, dini kurumların okullarında okuyan öğrencilerin devlet okullarında genel eğitim almasında ve dini okulların tescilinde destekçi olacağı ifade edilmiştir. Kanun taslağında, din eğitimi ve öğretimi konusu ile ilgili olarak Dinler Tarihi, Kültür Sisteminde Din derslerinin genel öğretimde yer alması, din eğitimi ile paralel olarak genel eğitimin temel programlarını da okutan din eğitimi kurumlarına lisans ve diplomalarına da denklik verilmesi öngörülmüştür.⁶²⁵

Basın-yayın organları ve silahlı kuvvetler ile dini kurumların ilişkisi de ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Dini inançlarının askerlik yapamaya engel teşkil etmesi durumunda askerliği alternatif (askeri olmayan) hizmete dönüştürülebileceği hükmüne yer verilmiştir.

Dini tören ve ibadetler, dini yayınlar ve araç gereçler ile ilgili de ayrı maddeler düzenlenmiştir. Dini yayınların ilgili devlet kurumlarına danışılmak suretiyle yayımlanacağı belirtilmiş, dini yayınların ibadet yerleri ve özel mağazalar dışında satılması veya dağıtılması yasaklanmış ve Cumhurbaşkanı'nın 14 Kasım 1996/319 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti Vatandaşlarının Vicdan ve Din Özgürlüğünün Gerçekleştirilmesi Yönelik Önlemler ile İlgili" Kararnamesi'ndeki⁶²⁶ "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Kurumların Kayıt Altına Alınması ile İlgili Geçici Karar", "Dini Faaliyette Bulunmak Amacıyla Kırgız Cumhuriyeti'ne Gelen Yabancı Dini Temsilciliklerin ve Yabancı Uyruklu Vatandaşların Kayıt Altına Alınması ile İlgili Geçici Karar" ve "Din Eğitimi ile İlgili Geçici Karar"da belirtilen hükümlere yer verilmiştir. Söz konusu kararname hükümlerini de içeren bu taslağın, dini kurum ve kuruluşların oluşturulması ve faaliyet yürütmesinde uyulması gereken önemli sınırlamalar getirdiğini ve devletin dini kurumlar üzerindeki denetimini arttırmayı öngördüğünü söylemek mümkündür.

Hükümetin de desteklediği söz konusu Din Kanunu taslağı çalışmaları, devletin

⁶²⁵ A. Sabirov, dinin milli eğitime dahil edilmemesi yönündeki görüşlerin yanlış olduğunu, toplumda dinin önemli bir yere sahip olduğunu, okullarda din eğitimi verilemeyeceğini, ancak okulların dinin temel değerlerini öğretmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Bkz. Alişer Sabirov, *A.g.m.*, s. 14-15). Hazırlanan söz konusu taslağı destekleyen müftü yardımcısı, okullarda sadece "tarihi-geleneksel" dinler olan İslam ile Pravoslav dininin okutulmasının doğru olacağını, diğerlerini okutarak boşuna zaman harcanmaması gerektiğini savunmuştur (Bkz. İlyasbek Nazarbaev Maksut Kadı Uulu, "İslam Cana Din", *Religiya i Obrazovanie*, s. 26).

⁶²⁶ Din Kanun taslaklarının hazırlanmasının nedenlerinden birisi de, 14 Kasım 1996'da yayınlanan Cumhurbaşkanı'nın Geçici Kararları'ndaki hükümlerin Din Kanunu'nda yer alması gereksinimi olmuştur.

belirli dinleri desteklediği, buna karşın bazılarının da faaliyet alanlarını sınırlandırdığı gerekçesiyle uluslararası örgütlerin eleştirilerine hedef olmuştur. 15-16 Şubat 2002 tarihleri arasında AGİT tarafından Calalabat'ta düzenlenen İnanç ve İfade Özgürlüğü konulu konferansta kabul edilen bildiri bu endişeleri açık bir şekilde dile getirmiştir. AGİT üyesi ülkelerin uluslararası normlara uyması gerektiği vurgulanan bu bildiride, dini hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının ancak AGİT standartlarına uyması halinde kabul edilebilir olduğu belirtilmiştir.⁶²⁷ 17-18 Temmuzda Viyana'da gerçekleştirilen din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili AGİT toplantısında, AGİT üyesi ülkelerin "toplumsal/ulusal/devlet güvenliği" ve "kültürel özelliklerin korunması" gibi ideolojik anlayışa dayalı olarak dini hak ve özgürlükleri sınırlayan yasal düzenlemelerin yapılmaya çalışıldığı ifade edilmiş -eğer belli bir grup veya grupların yasadışı eylemleri söz konusu ise, bunun için zaten yasal düzenlemelerin bulunduğu- bazen de yasal olarak dinlerin hiyerarşik biçimde tanımlandığı ve bunun da ayrımcılığa zemin oluşturduğu belirtilmiştir.⁶²⁸

Ancak en "liberal" ve AGİT normlarına uygun olan bir Din Kanunu hazırladığını ifade eden Alişer Sabirov, hazırladığı Din Kanunu taslağında yabancı dini kurumlara belli sınırlamaların öngörüldüğünü kabul etmiş, ancak halkın %80'ini oluşturan Müslümanların çıkarlarının göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmuştur.⁶²⁹

Uluslararası insan hakları kurum ve kuruluşlarının hükümet üzerinde baskı uygulaması sonucu, A. Sabirov başkanlığında hazırlanan Din Kanunu taslağı da kanunlaşmamıştır. Cogorku Keneşte üç kez görüşülen bu taslağın kanunlaşmaması, Din Kanunu'nda dini kurumların faaliyetlerini sınırlamaya ve devlet kontrolünü arttırmaya yönelik hükümetin çabalarını her defasında engelleyen uluslararası baskının etkinliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Nitekim Din İşleri Komisyonu Başkan Yardımcısı N. Şadrova, hazırladıkları Din Kanunu taslaklarının her zaman AGİT engeline takıldığından şikâyet ederken,⁶³⁰ dönemin Din İşleri Komisyonu uzmanlarından C. Botoev, uluslararası kuruluşların yerel mantalite ve koşulları göz önünde bulundurmadan kendilerini eleştirdiklerini ve "psikolojik terör" sürdürdüklerini ifade etmiş,⁶³¹ ancak A. Sabirov

⁶²⁷ Bkz. Obrašşenie Konferentii po Svobode Veroispovedaniya i Virajeniya Ubejdeniy, http://www.osce.org/documents/odihr/2002/02/1519_ru.html

⁶²⁸ Bkz. *Rekomendatsii na Vstreçe OBSE po Svobode Religii i Veroispovedaniya v Vene 17-18 İyulya 2003 g.*, <http://www.religion.sova-center.ru/publications/194D18A/20CC352>

⁶²⁹ Bkz. Abdilamit Cumaşev, "Alişer Sabirov: Az Süylöp, Köp İştegendı Caktıram", *Kırgız Tuusu*, 19-22.04.2002.

⁶³⁰ Bkz. Natalia Domagalskaya, "Sohranit i Svobodu, i Sovest", *Delo No.*, 06.03.2002.

⁶³¹ Bkz. Canıbek Botoev, "Pravo na Svobodu Sovesti i Veroispovedaniya", *Erkin Too*, 24.07.2002.

tarafından hazırlanan Din Kanunu taslağının yasalaşmamasını, kanun taslağının 1991 Din Kanunu'na göre "daha da liberal" olması, uluslararası örgütlerin dayatması ile hazırlanması ve İslam ve Pravoslav dini temsilcilerinin etkin muhalefeti ile karşılaşmasına bağlamıştır.⁶³²

Devletin dini kurumlar üzerindeki etkisini arttırmaya yönelik çalışmaların uluslararası kurumlar tarafından nasıl engellendiğini Din İşleri Komisyonu Başkanı Ö. Mamayusupov ise, şöyle anlatmıştır:

"(Dini kurumları) teftiş etmek için kanuna katı normları getirmek lazım. Dini kurumlar, yöneticileri, halkın geleneğine, örf-âdetine, hukukuna saygı göstermelidirler. Batıda bu tür ilişki vardır. Bizde ise, kanunları ihlal eden dini kurumları kapatmaya kalkıştığımız anda onlar doğrudan uluslararası insan hakları örgütlerine gidiyorlar. Orada aynı zamanda bazı siyasetçiler de ortaya çıkar. Daha sonra hükümetin Din İşleri Komisyonu aleyhine gelişmeler olur, Kırgızistan'ın dış siyaseti engellenmeye çalışılır. Dünyada yer edinmeye çalışılırken ilerlemenin azıcık sapması ekonomimize de olumsuz etki eder."⁶³³

1996'da Din İşleri Komisyonu Başkanı E. Kaptagaev, Din Kanunu'nun eskidiğini, güncel ihtiyaçları karşılamadığını belirtirken, aynı görüşü 1998'de dönemin Din İşleri Komisyonu Başkanı C. Corobekov (Obo gazetesinin 06.02.1998 tarihli sayısında yayınlanan "Cer Een Bolso Donuz Döbögö Çıgat" makalesinde) dile getirmiş, 2006'da ise, bu düşüncüyü yine Din İşleri Komisyonu Başkanı Ö. Mamayusupov paylaşmıştır. Ancak "güncel koşullara" uymadığı devlet yetkililerince her zaman savunulan Din Kanunu 2009'a kadar değiştirilmemiş, Din Kanunu taslakları da kanunlaşmamıştır. "Liberal"⁶³⁴ bulunan Din Kanunu'nu düzeltme çalışmaları genellikle uluslararası insan hakları örgütleri tarafından engellenmiştir.

Din İşleri Komisyonu, yeni Din Kanunu'nun gerekli olduğunu ve devletin din alanındaki sürece müdahale etmesini genellikle şu nedenlere dayandırmıştır:

1. Tüzel kişiliğe sahip olan dini kurumlara karşın tüzel kişiliğe sahip olmayan dini kurumların hukuki açıdan sınırlandırılmış olması ki, her iki tür dini kuruma faaliyetlerde bulunma hakkı tanınmış olsa da, bu ayrımın uygulamada hem dini kurumların kendi aralarında anlaşmazlıklara neden olmuş, hem de tüzel kişiliğe sahip olma gerekliliği olmayan dini kurumların haklarının güvenlik güçlerince ihlal edilmesine sebebiyet vermiştir.
2. Din Kanunu'nda din eğitimi ile ilgili düzenlemelere yer verilmemiştir. Kanun içeriğinin nasıl olması gerektiğini belirtmeden okullarda maneviyat dersinin verilmesini öngörmüş, buna dayalı olarak bazı okullarda belli bir dinin değerleri öğretilmiş ve din ve devletin

⁶³² 7 Haziran 2008'de yapılan mülakattan. KMDİ yetkilileri, Din Kanunu taslağında, İslam ve Ortodoks dininin diğer dinlerle aynı muameleye tabi tutulmasının öngörüldüğü, söz konusu iki dine ayrıcalık tanınmadığı şeklindeki eleştirilerini dile getirmiştir. Bkz. Asker Sakıbaev, "Suuga, Togo, Taşka Sıynuu-Adamdardın Başın Aylantuu", *Agım*, 05.07.2002.

⁶³³ Kerim Aydarov, "Ömürzak Mamayusupov: Batışta Din Kitepterin 'Me' Dep Koluna Karmatpayt", *Erkintoo*, 08.07.2003.

⁶³⁴ Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s. 28.

birbirinden ayrılığı ilkesine ters düşen bir durum ortaya çıkmıştır.

3. Din Kanunu'nda misyoner grupların yoğun faaliyetleri karşısında etkisiz hale gelen İslam ile Pravoslav dininin durumu göz önünde bulundurulmamış ve böylece dine dayalı toplumsal gerginlik ortamı oluşturulmuştur.

4. 1991 Din Kanun'da din-devlet ilişkileri yeterli derecede ele alınmamıştır. 1996 sonrası oluşan durum, din alanındaki sorunlara devletin müdahale etmemesi gerektiği illüzyonunun ortadan kaldırılması gerektiğini ortaya koymuştur. Devlet geri çekilme hakkına sahip değildir ve inanan inanmayan tüm vatandaşların çıkarlarını göz önünde bulundurmamak suretiyle bu alanda meydana gelmekte olan süreçlere aktif olarak etki etmesi gerektiği açıkça anlaşılmıştır.⁶³⁵

Din İşleri Komisyonu başta olmak üzere devlet organları ve yetkililerinin, yeni Din Kanunu, dolayısıyla yeni bir din-devlet ilişkileri biçimi arayışı içerisinde olmaları, 1991 Din Kanunu ve Anayasa tarafından öngörülen din-devlet ilişkileri biçiminden ve buna uygun olarak belirlenen amaçlardan uzaklaşılmasına neden olmuş, yasal çerçeve ile uygulama arasındaki uyumsuzluğu arttırmıştır. Nitekim Başsavcılık, Din İşleri Komisyonunun yasalara aykırı faaliyetlerde bulunduğunu açıklamıştır. Eylül 2003'te, Başsavcılığın Din İşleri Komisyonunda yaptığı denetlemenin ardından Din İşleri Komisyonuna, Din Kanunu'nun 8. maddesi ile Cumhurbaşkanının 14 Kasım 1996 tarihli Geçici Kararname'sini ihlal ederek bazı dini grupları kayıt altına aldığına dair bir uyarı mektubu göndermiştir.⁶³⁶ Mektupta, kayıt başvurusu ile kayıt belgesinin birbirine uymadığı, öngörüldüğü şekilde başvuru yapılmadığı -veya hiç başvuru olmadığı- halde kayıt işlemlerinin gerçekleştirildiği, kayıt işlemleri için yasalarca belirlenen sürelerle uyulmadığı belirtilmiştir.⁶³⁷

2.27. Ulusal İdeoloji Arayışları ve Din

Bağımsızlık sonrası siyasi ve sosyal alanda görülen ve günümüzde de devam eden önemli süreçlerden birisi de, devlet ve ulusal ideoloji arayışları olmuştur. Siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda derin sorunlarla karşılaşan Kırgızistan'da bazı bilim adamı, siyasetçi ve devlet adamları, ülkenin içinde bulunduğu krizden çıkması için ulusal ideolojinin gerekli olduğunu savunurken, bazıları da devlet ideolojisinin gerekli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak genel kanaat, toplumu bir arada tutacak ve ileri sürükleyecek bir

⁶³⁵ Bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosi (Problemi) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 68-70.

⁶³⁶ Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s. 467-469.

⁶³⁷ Daha sonra bazı araştırmacılar, Din İşleri Komisyonunda bazı misyoner gruplarının “kayıt dışı kayıt olması”nda üst düzey devlet yetkililerinin önemli roller üstlendiklerini ve bu gruplardan para aldıklarını ileri sürmüşlerdir. Bkz. Temircan Tukembaev, Anarbay Sıdıkov, “Poçem Opium Dlya Naroda”, *Veçerniy Bişkek*, 13.04.2007. Din İşleri Komisyonu Başkanlarından Ö. Mamayusupov ise, kayıt altına alınmaması gereken bazı dini grupların Din İşleri Komisyonu tarafından kayıt altına alınmasını dikkatsizlik ve araştırmadan kayıt yapılmasına bağlamıştır (04.06.2008 tarihindeki mülakattan).

ideolojinin belirlenmesi gerektiği yönünde olmuştur.

İdeoloji arayışları çerçevesinde yapılan tartışmalarda, bazı bilim adamları şimdilik Komünizm'in yerini alabilecek herhangi bir ideolojinin bulunmadığını ileri sürerken,⁶³⁸ bazı devlet yetkilileri ve düşünürler Manas'ın Yedi Öğüdü ve Tenirçilik'in,⁶³⁹ bazı din adamları ise, İslam'ın⁶⁴⁰ ulusal ideoloji olabileceğini savunmuştur. Bazen de Marksizm'in hala uygun bir ideoloji olduğunu⁶⁴¹ ileri süren görüşler ortaya atılmıştır. Ayrıca Kuran, İncil ve Manas destanı üçlüsünün de uygun ideolojiye temel oluşturabileceğini düşünenler de olmuştur.⁶⁴² Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı T. Corobekov ise, İslam'a gerekli önem ve önceliğin verilmediğinden yakınlıkla: "Neden biz birçok devletin, devlet ideolojilerinin temellerini İslam'ın oluşturduğu gelişme yolunda hızlı ve başarılı bir şekilde ilerlemelerini görmüyor veya görmek istemiyoruz?"⁶⁴³ ifadesini kullanmıştır.

Devlet/ulusal ideoloji A. Akaev döneminde tarihte, gelenekte ve uluslararası değerlerde aranmıştır. Her ne kadar Kırgızistan'ın önde gelen bilim adamlarından Rahat Açılova, bağımsızlığın ilk yıllarında Cumhurbaşkanı A. Akaev'in "Ulusal Yeniden Doğuş", bazı bilim adamlarının ise, "Güçlü Devleti Yaratma" gibi fikirleri ulusal ideoloji olarak sunduklarını,⁶⁴⁴ A. Köçkünov ise, "Temiz Kırgızistan", "Demokrasi Adasıyız" ve "Kırgızistan Hepimizin Evidir" fikirlerinin A. Akaev döneminde ulusal ideolojinin unsurları olarak lanse edildiğini⁶⁴⁵ savunmuş olsalar da, devletin ciddi olarak desteklediği ve devlet kurumları aracılığıyla ideoloji olarak halka benimsetilmeye çalışılan Manas'ın Yedi Öğüdü olmuştur.

Manas'ın Yedi Öğüdü tüm devlet kurum ve kuruluşlarına asılmış, okullarda öğretim programlarının temel unsurlarından biri olarak okutulmuş ve Cumhurbaşkanı başta olmak üzere devlet yetkilileri konuşmalarında bu öğütlere ve önemine sıkça atıfta bulunmuşlardır. Dine herhangi bir atıfta bulunulmayan ve Manas destanından çıkartılan Manas'ın Yedi Öğüdü'nde: 1. Toplumun bütünlüğü; 2. Halklararası barış; 3. Millet onuru; 4. Bilimin üstünlüğü; 5. İnsanlığa, atalara saygı; 6. Doğayla barışıklık; 7. Devleti koruma ve güçlendirme temel ilkeler olmuştur. Ancak devlet tarafından bir ideoloji olarak topluma

⁶³⁸ Bkz. Çınarbek Aydarov, "Ruhaniy Uyutkupuz", *Kırgız Tuusu*, 04.02.1995.

⁶³⁹ Bkz. Çoyun Ömüraliev, "Tenirçilik", *Erkin Too- Svobodnie Gori*, 26.04.1995.

⁶⁴⁰ Eski Müftü Yardımcılarından Düyşönbek Ötönbaev, İslam'ın Kırgızistan için ideoloji olabileceğini dile getirmiştir (03.06.2008 tarihindeki mülakattan). Ayrıca bkz. Urmatbek Üsönakunov, "Öz Dinindi Taanı", *Kırgız Tuusu*, 08.04.1995; Amangul Esengeldiev, "Diniy Sabat- Uçur Talabı", *Kırgız Tuusu*, 16-19.05.1997.

⁶⁴¹ Bkz. Stambek Usupov, "Turmuştuk Tuubuz- Uluttuk İdeologiya", *Kırgız Tuusu*, 09.02.1995.

⁶⁴² Bkz. Bekmamat Osmonov, "Ulutka Uluttuk İdeologiya Kerekpi", *Kırgız Ruhı*, 2-8.07.1997.

⁶⁴³ T.A. Corobekov, "Problemı Podgotovki Teologov v Demokratiçeskom Puti Razvitiya", *Religiya i Obrazovanie*, s. 37.

⁶⁴⁴ Rahat Açılova, "Uluttuk İdea Ulut Tagdırı", *Kırgız Ruhı*, 17.11.1993.

⁶⁴⁵ Bkz. R. Baygubatov, "Mamlekettüülük Cana İdeologiya", *Erkintoo*, 10.06.2005.

sunulan Manas'ın Yedi Öğüdü'nün halk tarafından benimsendiğini söylemek zordur.

Ulusal İdeoloji arayışları çerçevesinde gerçekleştirilen girişimlerden birisi de, Cumhurbaşkanı A. Akaev tarafından kamuoyuna tanıtılan Kırgızistan'ın İdeoloji Programı olmuştur. Bu programda, bağımsızlığın, ülkenin bütünlüğünün, barış ve kardeşliğin, kültür ve ekonomi gibi toplumsal yapıların önemi vurgulanmış ve bu konulardaki sorunlar ele alınmıştır. Ancak söz konusu çalışmada da, en son satırda "Tanrı Yardımcımız Olsun" ifadesinden başka, dine herhangi bir atıfta bulunulmamıştır.⁶⁴⁶

Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslümanları temsil eden KMDİ ise, devletin ideoloji olarak sunduğu fikirleri ve bu çerçevede gerçekleştirmek istediği projeleri açık bir şekilde desteklemiştir. KMDİ 2002 yılında, KMDİ'nin faaliyetlerini geliştirmek amacına yönelik olarak 27 maddelik bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride, KMDİ'nin şeriata ve 1991 Din Kanunu'na göre hareket edeceği, "KOR", "Cakırçılıktı Coyuu", "Araket", "İlim-Bilim" ve diğer devlet programlarının gerçekleşmesi için çaba sarf edeceği, devletin güvenlik organları ile birlikte, "Hizbuttahrir" ve "Vahabizm" gibi uluslararası terörist ve dini ekstremist örgütlerle mücadele programları hazırlayacağı ve dini temsilciler ve camiler aracılığıyla halka ulaştıracağı, devlet organları ile din görevlileri arasında yakın ilişkiler oluşturulacağı, yasaların gerektirdiği şekilde devlet organlarına zamanında raporlar hazırlayacağı vb. ifade edilmiştir.⁶⁴⁷ Nitekim 2004 yılında Din İşleri Komisyonu tarafından yayınlanan "*O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznih Prav i Svobod*" başlıklı raporda yer alan ve Din İşleri Komisyonunun inisiyatifine dayalı olarak düzenlenen konferans, seminer ve diğer projelerin tamamına yakınında KMDİ'nin yer aldığı görülmüştür.⁶⁴⁸ Din İşleri Komisyonunun önem verdiği ve üzerinde çalıştığı konular hakkında ipucu veren bu konferans ve seminerler, "İnanç ve İfade Özgürlüğü", "Kırgızistan'ın Güneyinde Dini

⁶⁴⁶ Kırgızistan'ın İdeoloji Programı *Slovo Kirgizstana* gazetesinin 11.09.2001 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

⁶⁴⁷ *Kırgız Ruhı*, No. 30, 2002; Din İşleri Komisyonu yetkilileri de: "Dini kurumlar "Araket", "Ardager", "Gençler Yılı", "Turizm Yılı", "Kırgız Cumhuriyeti'nin Kapsamlı Gelişimi", "Uluslararası Dağlar Yılı" gibi ulusal programların gerçekleşmesinde aktif rol almaktadırlar" diyerek (Ö.Ş. Mamayusupov, C.T. Botoev, "O Stanovlenii Religii v Kirgizstane", s. 8.) dini kurumların devlet projelerini desteklediğini dile getirmişlerdir. Bu bağlamda devletin, hem dini kurumları kontrol altında tutma amacı güttüğünü, hem de toplumda din tarafından oluşturulan ve dinin temsil ettiği güç ve potansyeli, devletin belirlediği amaçların gerçekleşmesi için yönlendirdiğini ve kullandığını söylemek mümkündür.

⁶⁴⁸ Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznih Prav i Svobod*, Gosudarstvennaya Komissiya pri Pravitel'stve Kirgizskoy Respubliki po Delam Religiy, Oş, 2004. Bu rapora göre Din İşleri Komisyonu, da temel toplumsal sorunların çözümünde İslami kurumların desteğine başvurmuştur. Örneğin 2003 yılında -bazı sivil toplum örgütlerin ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (ing. UNDP) maddi katkılarıyla- Din İşleri Komisyonunun tavsiyesi üzerine "İslam AIDS'e Karşı", "İslam Uyuşturucuya Karşı" başlıklarıyla broşürler hazırlanmış, benzer konularda KMDİ ve ROK'un katılımıyla konferans ve seminerler düzenlenmiştir. Bkz. A.g.e., s. 58-59.

Radikalizm: Nedenleri ve Geleceği", "İslam ve Kadın", KMDİ'nin Faaliyetlerinde İslami Eğitim Kurumlarının Sorunu", "AİDS'in Önlenmesiyle İlgili Devlet Programının Gerçekleştirilmesinde Devlet Organlarının Mobilizasyonu ve Din Adamlarının Katkısı",⁶⁴⁹ "Kırgızistan'ın İslami Liderleri ve Din Adamları AİDS'e Karşı", "Orta Asya'nın Toplumsal-Siyasi Hayatında İslam'ın Yeri", "İslam'da Aile Planlaması" gibi başlıklar altında yapılmıştır.

KMDİ, devlet egemenliği ve iktidarın devamlılığı konusunda da devletle aynı hassasiyeti paylaşmış ve desteklemiştir. 29 Ağustos 2003'te, Kırgız devletçiliğinin 2200, cumhuriyet egemenliğinin de 12 yıllığı münasebetiyle Cuma namazı her zamankinden farklı olarak Bişkek'in Ala Too meydanında kılınmıştır. Bu konuda müftü Muratalı Cumanov:

"Şuanda kutlanmakta olan Kırgız devletçiliğinin 2200, egemenliğin de 12 yıllığı münasebetiyle biz de Müslümanlar kenarda kalmayarak kutlamayı amaçladık. Dolayısıyla Tanrı'ya kulluk için ibadet amacıyla ülkenin 2000 civarındaki camilerde Cuma namazı kılınacaktır. Bişkek şehri ve Çüy vilayeti sakinleri için de Ala Too meydanında Cuma namazı kılacağız. Bunun amacı nedir? Allah Kuran-ı Kerimde "Ey inananlar, dua edin, dileyin, ben dileğinizi kabul ederim" demiştir. Bu nedenle bizim dileğimiz öncelikle 2200 yıllığı kutlanmakta olan Kırgız devletçiliği, onun gelişip büyümesi, ikincisi de cumhuriyetin egemenliği olacaktır. Çünkü egemenlik İslam dinine geniş bağımsızlık verdi. Bu nedenle ben Müslümanları Cuma namazına katılarak dilekte bulunmaya çağırıyorum."⁶⁵⁰

ifadesini kullanmıştır. Müftünün belirttiği Cuma Namazı, Din İşleri Komisyonunun 2003 yılındaki hükümet için hazırladığı raporda da, Din İşleri Komisyonu ile KMDİ'nin, Kırgız Devletçiliği kutlamaları ve dini ekstremizme karşı mücadele çerçevesinde birlikte düzenledikleri ve 17 bin kişinin katıldığı bir resmi tören olarak yer almıştır.⁶⁵¹ Dolayısıyla hem müftünün ifadelerinden, hem de ilgili rapordan da anlaşıldığı gibi devlet, bu kutlamalar çerçevesinde dini ibadet ve törenlere, meşrulaştırıcı bir işlev yüklenmiştir. Resmi din kurumlarının katıldığı devletin bu uygulamaları, ulus devlet ve milli duyarlılığın oluşturulmasında din olgusuna başvurulduğunu ortaya koymuştur. Ancak

⁶⁴⁹ Din İşleri Komisyonu, AİDS'in Önlenmesiyle İlgili Devlet Programının gerçekleşmesinde KMDİ'nin ve din adamlarının anahtar role sahip olduğu görüşünde iken, KMDİ AİDS'in Önlenmesiyle İlgili Devlet Programının Gerçekleştirilmesine Katkı Sağlanması Hakkındaki KMDİ'nin Programını" kabul etmiştir. Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s. 512, 541.

⁶⁵⁰ Kubat Otorbaev, "Muratalı Acı Cuman Uulu: 'Hizbut- Tahrir' Sayasiy Partiya", <http://azattyk.org/rubrics/religion/ky/2003/08/FCDE44A1-A314-498D-BBB0-E2893D1C4003.asp>.

⁶⁵¹ Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s. 48. Bu raporda 14 Ağustos 2003'te Ala Too meydanında kılınan Cuma namazından "resmi cuma namazı" (rus. "torjestvenniy cuma-namaz") olarak bahsedilmiş, ülkenin her tarafındaki Rus Ortodoks Kiliselerinde de Kırgız Devletçiliğinin 2200, egemenliğin de 12 yıllığının kutlandığı, Calalabat'taki Rus Ortodoks Kilisesindeki kutlamalara ise, Rusya Federasyonu Konsolosluğundan görevlilerin katıldığı rapor edilmiştir.

devletin, herhangi bir dinin ulusal veya devlet ideolojisini oluşturabileceği ile ilgili anlayıştan uzak olduğunu, 2000 yılından sonra ise, devlet ve toplum için İslam'ın temel değerler sunduğu ile ilgili söylemlerin daha az dile getirilmeye başlandığını söylemek mümkündür.

Siyasi partilerin ideolojik söylemlerine gelince, -Hizbuttahrir hariç- resmi olarak dini temele dayalı herhangi bir siyasi partinin Kırgızistan'da faaliyet yürütmesi söz konusu olmamıştır. Siyasi partilerin çoğunluğu dine toplumsal ve kültürel bir değer olarak yaklaşmalarına karşın dinin siyasi, ekonomik ve hukuki alana müdahalesine olumlu bakmamışlardır. Kırgızistan Komünistleri Partisi'nden ayrılarak Ağustos 1999'da kurulan Kırgızistan Komünist Partisi'nin Genel Başkanı Klara Acıbekova ise, *Veçerniy Bişkek* gazetesine verdiği bir mülakatta, üyeleri arasında bir mollanın da bulunduğunu belirtmiş ve bu konuyla ilgili olarak da: " [...] Burada biz, Lenin'in: 'devrimin yapıldığı durumlarda bizim için emekçilerin gökyüzüyle ilgili görüşlerinin uyumundan çok, onların yeryüzündeki faaliyetlerinin uyumu önemlidir'⁶⁵² şeklindeki öğüdüne uyuyoruz. Yoksul çoğunluğun hakları için yapılan mücadelede inanan ve inanmayanları birleştirmek lazım" şeklinde görüş beyan etmiştir.⁶⁵³ Acıbekova'nın bu sözleri, Kırgızistan'da dini açık bir şekilde inkâr eden bir partinin olmadığı ile ilgili gözlemlerimizi desteklemiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, çağdaş toplumlarda ideolojiler siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları vb. oluşumlar tarafından benimsenerek ve geliştirilerek topluma sunulmakta iken, Kırgızistan'da bu tür bir arayış içerisine giren bizzat devlet olmuştur. Toplum için ideolojiyi belirlemede herhangi bir dini hareket noktası olarak görmeyen Akaev rejimi, belli bir süre Manas'ın Yedi Öğüdü'nü benimsemiş olsa da, 24 Mart 2005'te gerçekleştirilen darbe sonrasında iktidara gelen K. Bakiev ve yandaşları, ideoloji arayışlarına devam etmişlerdir. Ancak Bakiev rejiminin, ideoloji konusunda olduğu gibi din alanı ile ilgili olarak yürüttüğü çalışmalar ayrı başlıklar altında sonraki bölümde incelenmiştir.

Akaev döneminde devlet, bazen KMDİ ve ROK ile yakın ilişkiler içerisinde olsa da, herhangi bir dini açık olarak desteklemekten kaçınmıştır. Bazı Kararnamelerde Batılı

⁶⁵² Lenin bu ifadeleri (Bkz. V.İ. Lenin, *Sotsiyalizm i Religiya. Ob Otnoşenii Raboçey Parti k Religii*, s. 6)., RKP Merkezi Komitesinin 1921'de yayınladığı "Din Karşıtı Propagandanın Durumu ve Programın 13. maddesinin İhlali ile İlgili" Kararname'de belirtilenlerle çelişmiştir. Kararname'de, görevleri ne kadar önemsiz olursa olsun herhangi bir din görevlisinin partiye -aday olarak bile- alınmaması, bu tür görevlerde bulunan kişilere en kısa zamanda din ve dini kurumlarla ilişkisini kesmesi konusunda ultimatomda bulunulması, aksi halde partiden ihraç etmek gerektiği ifade edilmiştir. Bkz. *O Religii i Tserkvi (Sbornik Dokumentov)*, ed. V. Garkavenko, s. 57.

⁶⁵³ A. Tuzov, "Pod Znamenem Marksa- Engelsa- Lenina- Stalina", *Veçerniy Bişkek*, 15.09.2007.

misyoner gruplara karşı olumsuz tutum sergilense de, Din Kanunu taslaklarının yasalaşmaması örneğinde görüldüğü gibi, uluslararası kurumlarla ilişkilerin bozulmasına izin verilmemiştir. Nitekim Din İşleri Komisyonunun raporunda:

"Eğer genel insani etik değerler bulunursa ve bu değerlerin belli bir dinin değer ve ideallerinden üstün olduğu kabul edilirse, farklı dini geleneklere sahip olanların yolu daha anlamlı olacaktır. Çünkü tüm dinler sonuç itibarıyla aynı manevi değerleri sahiptir. Biz, bir dinin başka bir din üzerindeki üstünlüğünün delillerini arama çalışmalarının ancak olumsuz sonuçlar doğuracağını kavramalıyız. Bu bağlamda uluslararası çevrenin amaç ve tavsiyeleri bize paha biçilemez destek oluşturur."⁶⁵⁴

denilmiştir. Oysa 24 Mart 2005'te gerçekleşen iktidar değişikliği sonrası devlet, farklı dinlere karşı farklı tutum geliştirme çabası içerisinde olmuştur.

⁶⁵⁴ *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s. 209.

3. BÖLÜM: KIRGIZİSTAN'DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ: İKİNCİ DÖNEM

3.1. İktidar Değişikliği ve Din İşleri Devlet Ajansı

27 Şubat ile 13 Mart 2005 tarihleri arasında yapılan parlamento seçimlerinde muhalefet adaylarının parlamento dışında kalması sonucu ülkenin güneyinde (özellikle Oş ve Calalabat şehirlerinde) halkın bir kısmı ayaklanmış, daha sonra bu dalga ülkenin tamamına yayılmıştır. 24 Mart İhtilali ile sonuçlanacak olan olaylar, ülkenin farklı bölgelerindeki devlet daireleri ve mahkeme binalarının halk tarafından işgal edilmesi ve halk yönetimlerinin oluşturulmasıyla devam etmiştir. 24 Mart'ta Bişkek'te toplanan muhalefet ve yandaşları, hükümet evini basmış ve Akaev iktidarını devirmiştir. A. Akaev ise, ailesi ile birlikte Moskova'ya sığınmıştır. Bu gelişmelerin ardından geçici hükümet kurulmuş, daha sonra da muhalefetin önde gelen isimlerinden Kurmanbek Bakiev Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Bazı araştırmacıların, Akaev iktidarının devrilmesi sürecinin İslamcı örgütlerin yoğunlukta olduğu Oş'ta başladığını belirterek, darbede İslamcılarının etkin rol oynadığını ileri sürmüş olmalarına⁶⁵⁵ karşın, bu ayaklanmalarda muhalif gruplar tarafından herhangi bir İslami söylem dile getirilmemiş, Hizbuttahrir gibi İslamcı örgütler de bu sürece katılmamıştır. Muhalefet dini olmayan siyasi ve ekonomik taleplerle hareket etmiştir. Her ne kadar Akaev döneminde, devlet yetkilileri tarafından İslamcı grupların devlet ve iktidar için tehlike oluşturduğu düşünülse ve bu tehlikeyi önlemek amacıyla birçok yasal düzenleme yapılmış olsa da, Mart 2005 darbesinin gerçekleşmesinde ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizin belirleyici olduğunu söylemek mümkündür.

Göreve gelen iktidarın dine karşı tutumu, başlangıçta önceki iktidardan pek farklı olmamıştır. Orta Asya ülkelerinin çoğunluğu için geçerli olan "seküler otoriterlik"⁶⁵⁶ yönetim şekli Kırgızistan'da yeni iktidar tarafından da devam ettirilmiştir. Akaev rejimindeki kadronun dünya görüşünü büyük ölçüde paylaşan yeni iktidar da, dinin siyasetten ve devletten uzaklaştırılması gerektiği kanaatini taşımıştır. Nitekim 24 Mart sonrası yeniden gündeme gelen ulusal ve devlet ideolojisi arayışlarında, dinin bu arayışlara cevap verebileceği iktidar tarafından dile getirilmemiştir. 30 Aralık 2006'da Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiev, Kırgız Cumhuriyeti'nin devlet ve ulusal ideolojisinin hazırlanması için bir komisyon oluşturulmasını öngören kararname yayınlamıştır. "Genel vatandaşlık birliğine, aynı şekilde toplumun ahlaki ve sosyo-kültürel gelişimine katkı

⁶⁵⁵ Bkz. Jessica N. Trisco, "Coping with the Islamist Threat: Analyzing Repression in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan", *Central Asian Survey* (December 2005) 24 (4), s. 383.

⁶⁵⁶ Shireen T. Hunter, Orta Asya ülkelerinin Komünizm sonrası siyasi ideoloji tercihinin "seküler otoriterlik" olduğunu savunmuştur. Bkz. Shireen T. Hunter, *Central Asia Since Independence*, s. 36.

sağlayacak Kırgız Cumhuriyeti'nin devlet ve ulusal ideolojisini (50 gün içerisinde) hazırlamak..." amacıyla oluşturulan bu Komisyonun başkanlığına, "Tenirçilik" görüşleriyle tanınan Devlet Bakanı Dastan Sarıgulov, yardımcılığına da Devlet Bakanı Kubat Kanımetov ile Kültür Bakanı Sultan Raev getirilmiştir. Komisyonda ayrıca Eğitim Bakanı, Meclis Başkanvekili, milletvekilleri, bilim adamları, sivil toplum örgütlerinin temsilcileri, üniversitelerin öğretim üyeleri yer almışlardır.⁶⁵⁷ Ancak Dastan Sarıgulov'un başkanlığındaki söz konusu komisyon tarafından hazırlanan devlet ideolojisi taslağına, milliyetçiliği empoze ettiği gerekçesiyle, sivil toplum örgütleri ve azınlık grupları tepki göstermişlerdir.⁶⁵⁸ D. Sarıgulov ise, ideoloji taslağının hazırlanmasında 14 bin kişiye anket uygulandığını, 2 bin kişiyle yüz yüze görüşüldüğünü, farklı sınıf, etnik ve dini kökene sahip insanların görüşlerinin alındığı, temelini Kırgızların tarihi miraslarının oluşturduğu bir ideoloji hazırladıklarını savunarak bu eleştirilere katılmadığını ifade etmiştir.⁶⁵⁹ Ulusal ve devlet ideolojisi arayışları ve bu konuyla ilgili olarak yapılan tartışmalar günümüzde de sürerken, devletin dini devlet ve ulus için bir ideoloji veya ideolojik kaynak olarak görmediğini söylemek mümkündür.

Yeni iktidar, dini toplumu bir arada tutan değerlerden birisi olarak görmüş ve A. Akaev gibi Bakiev de dini bayramlarda resmi gazeteler aracılığıyla dindarlara yönelik kutlama mesajlarını yayınlamaya, dinlerin ve dindarların ülkenin birlik ve beraberliği, toplumun gelişmesi ve ilerlemesi için önemli bir unsur olduğunu vurgulamaya devam etmiştir. Ancak K. Bakiev, selefinden farklı olarak Hz. İsa'nın bir peygamber olduğunu ifade etmiştir. Ocak 2006'da devletin resmi gazetesinde, K. Bakiev'in Müslümanları Kurban Bayramı, Hristiyanları da Hz. İsa'nın doğum günü münasebetiyle kutlayan mesajları yayınlanmıştır. Hristiyanları kutlama mesajında: "Değerli vatandaşlar! Değerli Hristiyanlar! Hristiyanların yüce bayramı olan İsa peygamberin doğum günü ile ilgili olarak benim samimi dilek ve tebriklerimi kabul ediniz"⁶⁶⁰ ifadesine yer verilmiştir.

İktidar değişikliği, Din İşleri Komisyonunda yapısal temel değişikliklere neden olmuştur. Bu değişikliklerden en önemlisi 15 Ekim 2005/462 sayılı Cumhurbaşkanının "Kırgız Cumhuriyeti Devlet İdaresi Organlarının Yapılarının Geliştirilmesi ile ilgili" Kararnamesi⁶⁶¹ sonucu Din İşleri Komisyonunun ilga edilmesi olmuştur. Bu Kararname'de Din İşleri Komisyonunun yanı sıra birçok devlet komisyonu ve ajansı da ilga edilmiş ve

⁶⁵⁷ Bkz. "Uluttuk İdeologiyannı Ungusun İzdep...", *Kırgız Tuusu*, 06.12.2005.

⁶⁵⁸ Örneğin bkz. Tat'yana Popova, "Natsionalizm v Fol'klornoy Obertke", *Res Publica*, 01.03.2006.

⁶⁵⁹ Bkz. T. Baetova, "D. Sarıgulov: "Ulut Aldında Karızıbzı Kaytarıp Bereli", *Erkintoo*, 03.03.2006.

⁶⁶⁰ Bkz. *Kırgız Tuusu*, 06-12.01.2006.

⁶⁶¹ CEHTM.

"devlet idari organlar sistemini geliştirmek ve faaliyetlerinin etkinliğini arttırmak, ayrıca onların bakımı için bütçe araçlarının rasyonel kullanımına yönelik olan idari reformları sürdürmek amacıyla" bu kararın alındığı belirtilmiştir. Ancak bu Kararname'den yaklaşık bir ay sonra, 11 Kasım 2005/533 sayılı "15 Ekim 2005/462 sayılı Kırgız Cumhuriyeti Devlet İdaresi Organlarının Yapılarının Geliştirilmesi ile ilgili" Cumhurbaşkanı Kararnamesi'nde Değişikliklerin ve Eklentilerin Yapılması ile İlgili" Cumhurbaşkanı Kararnamesi⁶⁶² çıkmıştır. Bu kararname ile Din İşleriyle İlgili Devlet Ajansı (bundan sonra Din İşleri Ajansı)nın oluşturulması kararlaştırılmış, 30 Aralık 2005/636 sayılı "Hükümete Bağlı Din İşleriyle İlgili Devlet Ajansı ile İlgili" Kararname⁶⁶³ ile de Din İşleri Ajansının temel amaç ve görevleri belirlenmiştir.

Araştırma esnasında Cumhurbaşkanı'nın, Din İşleri Komisyonu tamamen ortadan kaldırmak için mi, yoksa daha sonra Din İşleri Ajansına dönüştürmek için mi 15 Ekim 2005/462 sayılı Din İşleri Komisyonu lağvetme kararı aldığı ile ilgili olarak fazla bilgi elde edilememiştir. Ancak Din İşleri Ajansının oluşturulmasından sonra başkanlık görevine getirilen Ö. Mamayusupov, ilk ihtimalin doğru olabileceği kanaati uyandıran: "[G]eçen senenin Ekim ayında o [Din İşleri Komisyonu] lağvedilmişti. Daha sonra karar verdiler ki, bu yapı yine de lazımmış ve Kasım'da Din İşleri ile İlgili Devlet Ajansı'nı kurdular, daha sonra da onun yöneticisini seçtiler, yani beni"⁶⁶⁴ ifadeleri kullanmıştır. Oysa Din İşleri Ajansı tarafından 2006'da yayınlanan ve yine Ö. Mamayusupov'un öncülüğünde hazırlanan raporda, Din İşleri Komisyonunun, "idari reformu tam olarak gerçekleştirmek ve devletin din ve dini kurumlara yönelik politikasını geliştirmek amacıyla" Din İşleri ile İlgili Devlet Ajansına dönüştürüldüğü ifade edilmiştir.⁶⁶⁵

Söz konusu 30.12.2006/636 sayılı Kararname'de yer alan Din İşleri ile İlgili Devlet Ajansının faaliyetleri ile ilgili usul ve esaslar, 3 Mart 2001/86 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'ne Bağlı Din İşleri Komisyonu ile İlgili" Hükümet Kararnamesi'nde Din İşleri Komisyonu ile ilgili olarak belirlenen usul ve esaslara benzerlik arz etmekle birlikte, yeni ve önemli hükümleri de beraberinde getirmiştir. Daha önce Din İşleri Komisyonu, devletin din politikasını yürüten merkezi yürütme organı olarak tanımlanırken, yeni oluşturulan Din İşleri Ajansının ise, devletin din politikasını gerçekleştiren idari departman olduğu

⁶⁶² CEHTM.

⁶⁶³ CEHTM.

⁶⁶⁴ Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ., *Kratkiy Analiz Religioznih Sistem v Kirgizstane*, s. 121. İtalikler bize aittir.

⁶⁶⁵ A.g.e., s. 105.

belirtilmiştir.⁶⁶⁶

Din İşleri Ajansının görevleri, Din İşleri Komisyonuna göre daha da çoğalmıştır. Din İşleri Ajansı, Din İşleri Komisyonu görevlerine ek olarak inanç özgürlüğüne hukuki güvenceler sağlamak ve din-devlet ilişkilerinin hukuki düzenlemelerini geliştirmek; demokratik, laik, açık, sivil ve çok dinli (rus. "polikonfessional'nıy") toplumun değerleri, prensipleri ve üstünlüğünün propagandasını yapmak, dinler arası hoşgörü ve anlayışı korumak ve güçlendirmek; tüm insanlığın ahlaki ve dini değerleri üzerine kurulan ve devlet ve toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlayan Kırgızistan halklarının manevi-ahlaki potansiyelinin korunması ve geliştirilmesi için uygun koşullar sağlamak; "hiçbir din devlet dini olarak belirlenemez" prensibinin gerçekleştirilmesine katılmak; din-devlet ilişkilerini düzenlemek ve dine dayalı her türlü ayrımcılığın önüne geçmek için önlemler almak; vatandaşların sağlığı, ahlakı, hak ve yasal çıkarlarına, anayasal düzenin temellerine, devlet savunması ve güvenliğine yasalarda belirtildiği şekilde zarar veren veya tehdit oluşturan dini kurumların faaliyetlerini yasaklamak ve önlemekle görevlendirilmiştir.

Kendisine yüklenen görevleri yerine getirmesi için Din İşleri Ajansının gerçekleştireceği fonksiyonlar Din İşleri Komisyonunun fonksiyonlarına göre daha da geliştirilmiş ve genişletilmiştir. Din İşleri Komisyonunun fonksiyonlarına ek olarak Din İşleri Ajansının, dünyanın farklı ülkelerindeki dini durumu gözlemleme ve inceleme, devlet organlarının dini kurumlarla olan ilişkisi çerçevesinde dünyadaki tecrübeleri araştırma; yabancı ve BDT üyesi ülkelerin din alanındaki yasalarını araştırma ve din politikasının oluşturulmasında komşu ülkelerin benzer organları ile işbirliği içinde olma; dini ekstremizmin yaygınlaşması ve vatandaşların sağlığı, ahlakı, hak ve yasal çıkarlarına, anayasal düzenin temellerine, devlet savunması ve güvenliğine zarar veren veya tehdit eden dinimsi (rus. "psevdo-religiozny")⁶⁶⁷ hareketler ve dini gruplar ile mücadele etme ve

⁶⁶⁶ 7 Haziran 2008'de yaptığımız mülakatta Din İşleri Ajansı uzmanlarından Canıbek Botoev, Din İşleri Komisyonunun Din İşleri Ajansına dönüştürülmesinde, devletin dine karşı politikasındaki değişikliğin etkili olduğunu savunmuştur. Botoev'e göre devlet, Anayasa ve yasalarda belirtilen din-devlet ayrılığı, din özgürlüğü ve devletin dini kurumlara müdahale etmemesi ilkelerine uygun bir din politikası izlemek ve bu çerçevede yapılanmak amacıyla Din İşleri Komisyonunu Din İşleri Ajansına dönüştürmüştür. "Komisyon" kavramı, özü itibarıyla müdahale ve denetim anlamı taşıdığını, buna karşın "Ajans" kavramında koordinasyonun önemli olduğunu belirten Botoev, Din İşleri Ajansının oluşturulmasıyla önemli fonksiyon değişikliklerine gidildiğini, Ajans'a devlet birimleri ile dini kurum ve kuruluşlar arasındaki ilişkiyi koordine etme ve aralarında köprü oluşturma fonksiyonları yüklediğini ifade etmiştir.

⁶⁶⁷ Bazı dini grupları tanımlamak için siyasetçi ve bilim adamı tarafından kullanılan "psevdo-religiozny (dinimsi, dine benzer)", "totaliter", "yıkıcı" gibi kavramların devletin yasal düzenlemelerinde yer almasını, devletin "yeni" dini grupları tanımlamada ve tasnif etmede bilimsel ve siyasal alanda tartışma konusu olan kavramlara başvurduğunu ve benimsediğini söylemek mümkündür. Ayrıca yasal düzenlemelerce resmi olarak tanımlanan bu tür grupların hangi hukuki çerçevede değerlendirileceği konusu da açıklığa kavuşturulmamıştır.

önleme amacıyla devlet programlarının hazırlanması sürecine katılma fonksiyonlarını yerine getireceği ifade edilmiştir. Ayrıca Kararname'de belirtildiğine göre, dini kurumların toplu gösteride bulunmaları, ülkeye dini yayınların getirilmesi ve ülkede dini faaliyette bulunmaları için misyonerlere vize temin edilmesi konuları Din İşleri Ajansı ile birlikte belirlenir. Yurt dışından getirilen yayınlarla ilgili olarak Din İşleri Ajansı incelemelerde bulunur ve rapor hazırlar; dini kurumların faaliyetlerini durdurma kararı alır; din eğitimi almak amacıyla vatandaşların yurt dışına çıkışı ile ilgili esasları, ilgili devlet organları ile birlikte belirler.

Kararname'de, Din İşleri Ajansının devlet kurum ve kuruluşlarına gerekli desteği sağlayacağı; dine dayalı ekstremizm ve terörizme karşı mücadele çerçevesinde uluslararası kuruluşlarla ve yabancı devletlerin ilgili organlarıyla işbirliği yapacağı ve bilgi alışverişinde bulunacağı; danışma ve koordinasyon kurumu olan Kurumlararası Din Kurulunun çalışmalarını organize edeceği ve koordine edeceği; toplumsal sorunların çözümünde dini kurumların çalışmalarını, devlet kurumları ve uluslararası kuruluşlarla işbirliğine yönlendireceği ve koordine edeceği; kitle iletişim araçlarıyla işbirliğini ve kendi yayın faaliyetlerini gerçekleştireceği; toplumdaki dini durum, dini kurumların faaliyetleri ve yasalara uyulup uyulmadığının denetlenmesi ile ilgili olarak Cumhurbaşkanı, devlet organları, halk ve kamuoyunu bilgilendireceği; toplumsal sorunların çözümünde dini kurumlarla ilişkilerini geliştirmek için uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde olacağı; "ülke halklarının milli-kültürel özelliklerinin gelişimini tehlikeye sokan dini faaliyetleri önlemek ve ortadan kaldırmak için çalışmalar yapacağı"; Din İşleri Ajansı ile Suudi Arabistan'ın Hacla ilgili Bakanlığının hac ziyaret ile ilgili yaptığı anlaşmalara uyulması ile ilgili gerekli bilgileri Kurumlararası Din Kurulunun toplantılarına hazırlayacağı; dini faaliyette bulunan, ancak kayıt olmaktan kaçan ve vatandaşların etik, ahlaki ve fiziki durumlarına zarar veren dini gruplar ve yabancı uyruklu kişileri belirleyeceği ve bu konuda çalışmalar yapacağı; ilga edilen ve yasaklanan ekstremist örgütlerle ilgili bilgi toplayacağı ve derleyeceği, hükümet, ilgili devlet organları ve yargı birimlerini bilgilendireceği; faaliyetleri sonucunda vatandaşların zarar gördüğü yeni dini akımlar, totaliter, yıkıcı, reaksiyonist ve sapkın mezhep ve tarikatlarla ilgili basın-yayın organlarında ve halk arasında bilgilendirici ve aydınlatıcı çalışmalar yapacağı; dini üstünlüğün propagandasını veya dini kin ve düşmanlığı, dine dayalı çatışmanın körüklenmesini önlemek ve dinler arası anlayışı korumak amacıyla bilgilendirici çalışmalar yapacağı; çocukların ve gençlerin dini bakış açısını şekillendiren eğitim birimlerinin temsilcilerine, ebeveynler veya onların yerini alan kişilere danışma, bilgilendirme vb. destek sağlayacağı; ilgili idari birimlerle

birlikte, yasalara aykırı bir biçimde asıl amaçlarını gizleyerek çeşitli toplumsal kuruluşlar şeklinde kendini tanıtan dini kurumlara karşı yapılacak çalışmaların yöntemlerini belirleyeceği; kendi yetki alanına giren konularda vatandaşları kabul edeceği ve onların öneri, istek ve şikâyetlerini değerlendireceği; hipnoz, tedavi, ilaç, psikoze ve meditasyon uygulayarak kişiye maddi ve manevi olarak zarar veren dini ekstremist oluşumların etkisinden kurtulmalarında vatandaşlara destek olacağı; vatandaşların sağlığı, ahlakı, hak ve yasal çıkarlarına, anayasal düzenin temellerine, devlet savunması ve güvenliğine zarar veren veya tehdit oluşturan dini ekstremist ve terörist, dinimsi akımlar, agresif dini grupların faaliyetlerini durduracağı; vatandaşların sağlığı, ahlakı, hak ve yasal çıkarlarına, anayasal düzenin temellerine, devlet savunması ve güvenliğine yasalarda belirtildiği şekilde zarar veren veya tehdit oluşturan dini kurumların faaliyetlerini yasaklama konusunda yargıya başvuracağı; kendi yetki alanına giren konularda uluslararası kuruluşlara başvurabileceği; dini ekstremizm ve terörizmle mücadele konusunda uluslararası anlaşmaların yapılmasında yer alacağı belirtilmiştir. Daha önce Din İşleri Komisyonu Başkanı Başbakan tarafından tayin edilirken, Kararname'de Din İşleri Ajansı Direktörü'nün Başbakan tarafından önerileceği, ancak Cumhurbaşkanı tarafından atanacağı ve görevden alınacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Din İşleri Komisyonunun faaliyetlerini düzenleyen Kararname'de, Komisyon Başkanının sadece genel yönetimi gerçekleştirdiği ve komisyonun maddi faaliyetlerinden sorumlu olduğu belirtilmişken, Din İşleri Ajansı Direktörü'nün yetki ve sorumlulukları arttırılmıştır. Buna göre Din İşleri Ajansı Direktörü, Ajans'ın faaliyet alanına giren konularda Cumhurbaşkanı'nı bilgilendirir ve hükümetin çalışmalarında yer alır ve öneriler sunar; devlet organları, ayrıca yabancı devletlerin ve uluslararası kuruluşların ilgili organlarıyla olan ilişkilerinde Din İşleri Ajansı'nı temsil eder; Ajans çalışanları arasında görev dağılımı yapar; Ajans'ın toplantılarını ve katılımcılarını belirler; kendi yetki çerçevesinde emir ve yönergeler yayımlar, denetimini gerçekleştirir; uzman, danışma ve tavsiye kurulları oluşturur, esaslarını ve üyelerini belirler; Ajans'ın yetki alanına giren konulardaki mevzuatın geliştirilmesi için Cumhurbaşkanı ve hükümete yasal düzenlemelerin taslaklarını ve önerilerini sunar; Ajans çalışanlarını tayin eder; Ajans için belirlenen görevleri yerine getirmek için bilim kuruluşlarını ve uzmanları göreve çağırır; kanunlarda belirtildiği şekilde devlet çalışanlarının rütbelerini belirler; Ajans çalışanları veya Ajans görevlerinin yerine getirilmesinde katkıda bulunanların devlet ödülleriyle ödüllendirilmesi için Cumhurbaşkanı ve hükümete öneride bulunur; Ajans'ın maddi imkânları çerçevesinde yasalara uygun olarak Ajans çalışanlarına ek ödeme ve ikramiye ödenmesinin esas ve

koşullarını belirler; Ajans çalışanlarının ödüllendirilmesi veya disiplin açısından cezalandırılması ile ilgili sorunları çözer; hükümet tarafından belirlenen esas ve koşullar çerçevesinde Ajans çalışanlarını devlet organları ve uluslararası kurumlara yönlendirir; Ajans'ın kadro, finansman ve araç gereçleri konusunda öneriler hazırlar ve hükümete sunar; devlet bütçesinden Ajans için ayrılan ve yabancı ülkelere ve uluslararası kuruluşlardan gelen maddi imkânları yönlendirir. Kararname'nin sonunda ise, Din İşleri Ajansı faaliyetlerinin, yasalarda belirtildiği şekilde lağvedilmesi veya yeniden yapılanması durumunda durdurulacağı ve faaliyet yürüttüğü dönemde ortaya çıkan dokümanların yasalara uygun olarak muhafaza edileceği belirtilmiştir. Görüldüğü gibi yeni oluşturulan Din İşleri Ajansı, idari bir birim olarak geniş yetkilerle donatılmış, görevleri de çoğaltılmıştır. Demokratik, laik, sivil ve çoğulcu toplumun propagandasını yapma, dinler arası barış ve hoşgörüyü destekleme ve güçlendirme, "zararlı" dini grup, hareket, mezhep ve tarikatları yasaklama ve önlemenin Din İşleri Ajansının görevleri arasında yer alması oldukça dikkat çekici olmuştur. Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz Din İşleri Ajansı uzmanı C. Botoev'in dile getirdiklerinin aksine devlet, Din İşleri Ajansı, Din İşleri Komisyonunun tüm yetkilerini aktarmakla kalmamış, yetkilerini daha da arttırmış ve dini kurum ve kuruluşların faaliyetlerini ve yapısını denetleyen etkin bir devlet organı olarak yeniden yapılandırmıştır. Nitekim Din İşleri Ajansının yapı ve fonksiyonlarını, Ajans ile ilgili kararname kadar Cumhurbaşkanının 14.11.1996/319 sayılı Kararnamesi de düzenlemiştir. Daha önce incelediğimiz söz konusu Kararname'de, Din İşleri Ajansı dini kurumları denetleme, yönlendirme ve gerekli görülmesi durumunda kapatma yetkileri verilmiştir.

Kararname'deki birçok kavram gibi, "laik toplum" kavramının ne anlama geldiği ve bu toplumun propagandasının nasıl yapılacağı önemli bir sorun olarak kendini göstermiştir. Ayrıca Din İşleri Ajansının, din, mezhep ve tarikatların "zararlı" olduğuna nasıl karar vereceği, bu kararın ne şekilde alınacağı ve alınan kararın hukuki sonuçlarının ne olacağı açıklığa kavuşturulmamıştır.

Din İşleri Ajansı ile ilgili düzenlemeye, daha önce hükümet kararnamelerinde de yer alan, devletin dini ekstremizme karşı duyarlılığının da yansıdığı görülmüştür. Din İşleri Ajansının temel görevleri arasında dini ekstremizme karşı yasal düzenlemeler hazırlama, uluslararası işbirliği içinde olma ve halkı dini ekstremizmin tehdit ve zararlarından koruma yer almıştır. Ancak hipnoz, psikoz ve meditasyon vb. uygulamalarda bulunan dini grupların da dini ekstremist grup olarak tanımlanması ise, dini ekstremizm kavramına oldukça geniş bir anlamın yüklendiğini ortaya koymuştur. Ayrıca şunu da

belirtmek gerekir ki, sınırları pek belirgin olmayan görevlerin sınırlı bir kadroya sahip Din İşleri Ajansı tarafından yeterli derecede yerine getirilip getirilemeyeceği de göz önünde bulundurulmamıştır. Nitekim beş milyon nüfusa sahip Kırgızistan'da, "dini üstünlüğün propagandasını veya dini kin ve düşmanlığı, dine dayalı çatışmanın körüklenmesini önlemek ve dinler arası anlayışı korumak amacıyla bilgilendirici çalışmalar yapma" veya "çocukların ve gençlerin dini bakış açısını şekillendiren eğitim birimlerinin temsilcilerine, ebeveynler veya onların yerini alan kişilere gerekli desteği sağlama"nın, 10 kişilik kadroya sahip Din İşleri Ajansının imkânlarını büyük ölçüde zorlayacağını söylemek mümkündür.

Hükümetin ve Cumhurbaşkanı'nın birçok kararında da dile getirildiği gibi, bu Kararname'de de, Din İşleri Ajansının desteğiyle misyonerler faaliyetlerinin özü, biçimi ve gençleri etki altına alma yöntemleri hakkında bilgiler veren özel yayınların hazırlanması gerektiği ifade edilmiştir. 2005'in sonlarına doğru Kırgız-Rus Slavyan Üniversitesi öğretim üyeleri olan ve aynı zamanda Din İşleri Ajansında uzman olarak görev yapan N.M. Galkina ve V.A. Şkol'nıy tarafından -Din İşleri Komisyonunun ve Eğitim Bakanlığının desteğiyle- bir ders kitabı hazırlanmıştır.⁶⁶⁸ Bu ders kitabında, Din İşleri Ajansı (önceki Din İşleri Komisyonu) tarafından hazırlanan raporlarda yer alan kavram ve tanımlamaların kullanıldığı, dini grup ve hareketlere de Din İşleri Komisyonunun yaklaşım tarzını anımsatan bir biçimde yaklaşıldığı, "geleneksel ve geleneksel olmayan din", "totaliter mezhep/tarikat", "yıkıcı cemaat/tarikat", tasniflerinin benimsendiği, hipnoz, psikoz ve meditasyon gibi yöntemler kullanan, toplum ve birey için "zararlı" olan dini grupların hangileri olduğu konusunda Din İşleri Ajansı ile görüş birliği içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Din İşleri Ajansı uzmanları Galkina ve Şkol'nıy'ın çalışmasında dikkat çeken bir diğer husus da, siyasi amaç taşıyan dini gruplarla ilgili görüşler olmuştur. Vahabilik ve Hizbuttahrir'in siyasi hareketler olarak devlet için tehdit oluşturduğu dile getirilmiş ve bu görüşler -Din İşleri Komisyonu tarafından daha önce yayınlanan raporlarda olduğu gibi- "basına göre", "Rus basınına göre" gibi ifadelerle temellendirilmeye çalışılmıştır.

⁶⁶⁸ N.M. Galkina, V.A. Şkol'nıy, *Netraditsionnye Religii i Vozmojnye Perspektivi ih Razvitiya v Kirgizskoy Respublike*, KRSU, Bişkek, 2006.

3.2. Hac Sorunu ve Yeni İktidar

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 19.02.1998/83 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'nden Mekke'ye ziyaretin (hac, umre) Gerçekleştirilmesiyle İlgili" Kararname ile hac organizasyonunun Din İşleri Komisyonu tarafından yapılması öngörülmüş olmasına karşın, hac organizasyonunda Din İşleri Komisyonunun karşılaştığı sorunlar nedeniyle bu görev 2001 yılının sonunda, ikinci kez müftülük görevine gelen Kimsanbay Abdır Rahmanov'un yönetimindeki KMDİ'ye devredilmiştir. Ancak hac organizasyonunu kimin gerçekleştireceği sorusu, sonraki dönemlerde de Müftiyat ile Din İşleri Komisyonu arasında tartışma konusu olmaya devam etmiştir. 2002'de hac organizasyonunda KMDİ'nin yolsuzluk yaptığı ile ilgili iddiaların mahkemeye taşınmasının⁶⁶⁹ ardından Müftü K. Abdır Rahmanov görevden alınmıştır. Ancak 6 Haziran 2008'de kendisiyle yaptığımız mülakatta Kimsanbay Abdır Rahmanov, Devlet Sekreteri Osmonakun İbraimov başta olmak üzere bazı devlet adamlarının, hac organizasyonunu karlı bir iş olarak gördükleri için bu organizasyonun Müftiyat tarafından düzenlenmesini kabullenemediklerini, bu işe müdahil olmak ve denetlemek istediklerini, Din İşleri Komisyonu Başkanı Ö. Mamayusupov'un, hac organizasyonunu Müftiyat ile Din İşleri Komisyonunun dönüşümlü olarak düzenlemesini kendisine teklif ettiğini, ancak kendisinin buna karşı çıkması üzerine Devlet Sekreteri O. İbraimov ile Din İşleri Komisyonu Başkanı Ö. Mamayusupov tarafından Ulamalar Keneşi üyesi olmayan kişilerden oluşan bir Kurultayın düzenlendiğini ve kendisinin görevden alındığını savunmuştur.

O dönemde K. Abdır Rahmanov'un yardımcılığını yapan ve günümüzde de Müftü M. Cumanov'un danışmanı olan D. Ötönbaev de, K. Abdır Rahmanov'un görevden alınmasında Devlet Sekreteri Osmonakun İbraimov'un başrolü oynadığını, Kimsanbay Abdır Rahmanov'un görevden alınması kararının Ak Üy (Cumhurbaşkanlığı) tarafından alındığını, bunun için de Müftü'nün muhaliflerinin kullanıldığını ileri sürmüştür.⁶⁷⁰

Müftiyattaki yönetim değişikliğinin ve Müftülük görevine M. Cumanov'un getirilmesinin ardından da hac organizasyonu, iktidar ile İslami çevreyi karşı karşıya getiren konuların başında gelmiştir. Halk arasında, hac organizasyonundan Müftiyatın yanı sıra devlet yetkililerinin de çıkar sağladığı kanaati oldukça yaygınlaşmıştır. Hac organizasyonunda yaşanan sıkıntılar genellikle şu konular ile ilgili olarak dile getirilmiştir:

- Hac adaylarının seçiminin şeffaf olmaması;

⁶⁶⁹ Bkz. Asker Sakıbaev, "Kimsanbay Acı Eldik Sotko Emes, Kudaydın Sotuna İşenet", *Agım*, 23.04.2002.

⁶⁷⁰ Düşşönbek Ötönbaev ile 3 Haziran 2008'de yapılan mülakattan.

- Hac organizasyonunu gerçekleştiren kişi ve şirketlerin gerekli vasfa sahip olmaması;
- Hac esnasında yapılması gerekenlerin (tıbbi yardım, hac prosedürünün anlatılması, beslenme ve barınma vb) yapılmaması;
- Taşıma için kullanılan araçların standartlara cevap verememesi;
- Görevlilerin hac organizasyonu sırasında ticaretle uğraşmaları;
- Hac organizasyonunu düzenleyenlerin, daha yüksek para teklif etmeleri nedeniyle kontenjanları komşu ülkelerden gelen hacı adaylarına satmaları.

Her yıl hac döneminin başlamasıyla KMDİ ile ilgili yolsuzluk iddialarının artması ve hükümetin hac organizasyonu görevini Din İşleri Ajansına vermekle bu sorunu aşma çabalarının da sonuçsuz kalması, farklı çözüm yollarının dile getirilmesine neden olmuştur. İslami sivil toplum örgütleri, hac organizasyonunun devlet organlarının gözetimi altında olması gerektiğini, aksi halde hem KMDİ'nin yolsuzluk iddialarından kurtulamayacağını hem de hac vazifesini yerine getirmek isteyenlerin gerekli ilgi ve desteği göremeyeceğini ileri sürmüşlerdir.⁶⁷¹ Parlamentonun Uluslararası İlişkiler, Parlamentolar, Toplumsal Kuruluşlar ve Dini Kurumlar ile İlgili Komisyonu, 2006 hac organizasyonunu Milli Güvenlik Hizmeti ile birlikte Dışişleri Bakanlığının düzenlemesini teklif etmiştir. Bu tür görüşleri eleştiren müftü Muratali Cumanov, böyle bir girişimin Anayasa'yı ihlal anlamına geleceğini, çünkü Anayasa'ya göre devletle dinin birbirinden ayrıldığı ve hac organizasyonunu düzenleme hakkının KMDİ'ye ait olduğunu savunmuş⁶⁷² ve hac organizasyonun Dış İşleri Bakanlığına verilmesi durumunda namaz ve oruçla ilgili hizmetlerin de halka onlar tarafından sunulması gerektiğini dile getirerek bu konudaki tavrını ortaya koymuştur.⁶⁷³

Haccın düzenlenmesi ile ilgili oluşan sorunları dikkate alan yeni iktidar, 13 Aralık 2005'te, 581 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'nden Mekke'ye Hac Ziyaretinin Organizasyonunun Usul ve Esasları ile İlgili" Hükümet Kararnamesi'ni⁶⁷⁴ yayınlamıştır. Daha önceki 19.02.1998/83 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'nden Mekke'ye ziyaretin (hac, umre) Gerçekleştirilmesiyle İlgili" Kararname⁶⁷⁵ ile getirilen düzenlemelerin, "hac organizasyonunun hazırlık ve gerçekleştirme sürecini *düzene sokmak* amacıyla" yapıldığı belirtilirken, bu kez temel amacın, "ziyaretin hazırlanması ve gerçekleştirilmesini organize etme, ziyaretçilerin güvenliğini sağlama" olduğu ve Kararname'nin uygulanmasının denetimini de Başbakanlığın Sosyal ve Kültürel Gelişme İdaresinin yapacağı ifade

⁶⁷¹ Bu tür görüşler için bkz. Mahamadjan Urumbaev, "Piligrımı Bez Grima", *Veçerniy Bişkek*, 14.12.2005.

⁶⁷² Gul'çehra Karimova, "Sezon Nedoveriya", *Veçerniy Bişkek*, 22.11.2005; Cıpar Oşur Kızı, "Müftiy Kalp Aytabı ce Çin Ele aga Calaa Caap Atışabı?..", *Kırgız Tuusu*, 22-24.11.2005.

⁶⁷³ Aleksandr Margolis, "Proyavlenie Antisemitizma v Kırgızstane (2002-2004)", http://www.eajc.org/program_art_r.php?id=50

⁶⁷⁴ CEHTM.

⁶⁷⁵ Aynı yer.

edilmiştir.

Önceki kararname hac organizasyonu ile ilgili sorumluluğu Din İşleri Ajansına yüklemiştir. Oysa yeni Kararname'de hac organizasyonu ile ilgili koordinasyon çalışmalarının tamamının Kurumlararası Din Kurulu tarafından yapılması öngörülmüştür. Buna göre, Ramazan ayının başlamasına 60 gün kala Kurumlararası Din Kurulu, hac organizasyonunu bizzat gerçekleştirecek turizm kuruluşlarını belirlemek amacıyla KMDİ, Din İşleri Ajansı, Ulaştırma ve İletişim Bakanlığı, Sanayi, Ticaret ve Turizm Bakanlığı, Turizm Operatörleri Birliği ve diğer ilgili devlet ve sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin yer aldığı ihale Komisyonunu oluşturur; Ramazan ayına 30 gün kala da ihale sonuçlarını ve kazanan turizm firmalarını açıklar; Kazanan turizm kuruluşları ise, ziyaretçilerin Suudi Arabistan'a güvenli ulaşımını, dağlarda, Mekke ve Medine'de uygun koşullarda barınmalarını sağlamak, Suudi Arabistan tarafından hac ziyareti ile ilgili belirlenen tüm kurallara uymak, KMDİ tarafından ziyaretin manevi ve ritüel boyutu ile ilgili olarak sunduğu önerileri yerine getirmekle yükümlüdürler; Hac ziyaretini organize etme ve gerçekleştirme sorumluluğu ihaleyi kazanan turizm kuruluşları ve KMDİ'ye aittir.

Ayrıca Kararname'ye göre hac ziyareti hazırlıklarının yapılması ve gerçekleştirilmesi ile ilgili organizasyon işleri Din İşleri Ajansı, KMDİ (danışılır) ve turizm kuruluşları tarafından -İçişleri, Dışişleri, Sağlık Bakanlığı, Milli Güvenlik Hizmeti (danışılır) ve Enformasyon Kaynakları, Teknoloji ve İletişim Ajansı (danışılır)nın katılımıyla- yürütülür. Gruplar oluşturulana kadar KMDİ, ilgili kurumlarla birlikte ziyaretçilerin taşınacağı güzergâhları belirler ve bu konuda hacı adaylarını bilgilendirir.

Daha önceki 19.02.1998/83 sayılı Kararname'de alınan kararlara göre, Suudi Arabistan'ın yetkili kurumları tarafından hacı adayları için belirlenen aşılar ile ilgili hac organizasyonunu düzenleyen kurumları bilgilendirmekle Din İşleri Ajansı yükümlü iken, yeni düzenlemede bu sorumluluk Sağlık Bakanlığına yüklenmiştir. Ayrıca önceki Kararname'de, söz konusu düzenleme ve hac ziyaretinin kuralları hakkında hac adaylarının bilgilendirilmesinden, ayrıca hac ziyaretinin doğru bir şekilde gerçekleştirilmesinden KMDİ'nin sorumlu olduğu belirtilmişken, yeni düzenlemede ise, KMDİ'nin "hacı adaylarını ilgili düzenleme hakkında bilgilendirme ve haccın yapılması ile ilgili kuralları öğretmekle sorumlu" olduğu ifade edilmiştir.

Belki de yeni Kararname'nin getirdiği en önemli düzenlemelerden birisi hacı adaylarının taşınması ile ilgili olmuştur. Alınan karara göre, bundan sonra hac ziyareti sadece hava taşımacılığıyla yapılabilecektir. Her türlü kara taşımacılığı araçlarıyla hac ziyaretinin yapılması yasaklanmıştır.

Kararname'de, hac ziyareti ile ilgili düzenlemeler getiren önceki kararname gibi Mekke ve Medine'de, faaliyetleri Din İşleri Ajansı tarafından KMDİ ile birlikte yürütülen ve Suudi Arabistan'daki yetkili organlarla işbirliği içinde olan koordinasyon merkezleri kurulması öngörülmüştür. Ancak yeni kararname ile söz konusu koordinasyon merkezlerinin her türlü giderlerinin hacı adaylarının bağışlarıyla karşılanması kararlaştırılmıştır.

Daha önceki düzenlemede hac organizasyonu ile ilgili değerlendirmenin Din İşleri Ajansı tarafından yapılması ve KMDİ'nin de son ziyaretçilerin ülkeye dönmelerinden sonra on gün içerisinde Din İşleri Ajansına rapor sunması öngörülmüştür. Ancak yeni Kararname'de, hac organizasyonu sonuçlarının Kurumlararası Din Kurulu tarafından değerlendirileceği ve Din İşleri Ajansının, KMDİ ve turizm kuruluşları ile birlikte Kurumlararası Din Kurulunun toplantısına hac organizasyonunun sonuçları ile ilgili rapor sunacağı belirtilmiştir.

Görüldüğü gibi bu Kararname ile getirilen düzenlemeler, önceki düzenlemelerden üç konuda önemli farklılıklar arz etmiştir. Buna göre, 1. Hac organizasyonunu Kurumlararası Din Kurulu koordine edecek, 2. Hac organizasyonunu ihale sonucunda hak kazanan turistik firmalar gerçekleştirecek, 3. Hac organizasyonu sadece hava taşımacılığıyla yapılabilecektir. Yani daha önce 19.02.1998/83 sayılı kararname ile hac organizasyonunu düzenleme işi Din İşleri Ajansına verilirken, 13.12.2006'daki 581 sayılı kararname ile bu iş Kurumlararası Din Kuruluna havale edilmiştir.

Daha önceki düzenlemeye göre KMDİ, hac organizasyonunda temel görevleri yüklenmiş olmasına karşın bu organizasyon ile ilgili olarak hem hükümete hem de hac konusunda birlikte hareket ettiği Din İşleri Ajansına karşı yükümlü iken, bu düzenleme ise, Din İşleri Ajansı, KMDİ ve hac organizasyonunu gerçekleştiren turizm kuruluşunun hükümet ve Kurumlararası Din Kurulu karşısında sorumlu olmasını öngörmüştür. Ancak Kararname'de hac organizasyonu ile ilgili görev dağılımının açık bir şekilde yapıldığını söylemek zordur. Çünkü Din İşleri Ajansı ile turizm firmalarının ilgili devlet organları ile birlikte hac organizasyonunu gerçekleştireceği, KMDİ'ye de gerekli görülmesi durumunda başvurulacağı belirtilmesine karşın KMDİ'ye hac organizasyonu ile ilgili önemli fonksiyonlar yüklenmiştir. Ayrıca toplumsal bir kuruluş olarak KMDİ'nin çıkarlarının da gözetildiğini söylemek zordur. Daha önceden KMDİ'nin maddi gelirlerinin çoğunluğunu oluşturan hac organizasyonu, ihale sonucunda turizm firmalarına verilmiş, ancak KMDİ'nin hac organizasyonundaki aktif katılımının değeri tespit edilmemiş, KMDİ'ye bir devlet kurumu gibi yaklaşmıştır.

Aslında hac organizasyonu işinin KMDİ'den alınıp Kurumlararası Din Kuruluna verilmesinin, devletin Anayasa'da belirtilen din-devlet ilişkisi modeline uygun din politikasını yürütmesine engel teşkil ettiği gibi, devletle KMDİ arasındaki ilişkilerin de olumsuz yönde gelişmesini tetiklediğini söylemek mümkündür. Devletin din işlerine müdahale ettiği, KMDİ'nin hakkı olan hac organizasyonunun devlet tarafından yapılmasının din-devlet ayrılığına aykırı olduğu iddiaları artmıştır. Bu tür iddialara yanıt olarak Din İşleri Ajansı yetkilileri, her yıl KMDİ tarafından gerçekleştirilen hac organizasyonunda yaşanan aksaklıkların devlet müdahalesi ve desteğini gerekli kıldığını, bu nedenle de söz konusu Kararname'nin kabul edildiğini ve böylece hac organizasyonunun bir düzene sokulduğunu iddia etmişlerdir.⁶⁷⁶

Hac organizasyonunun Kurumlararası Din Kurulu tarafından yapılmasını öngören Kararname'nin, hacı adaylarının belirlenmesi ve KMDİ tarafından organizasyon çalışmalarının başlatılmasından sonra yayınlanması nedeniyle 2006 hac organizasyonu da öncekiler gibi sorunlu geçmiştir. Birçok hacı adayını Mekke'ye ulaşamamış, ulaşanların bir kısmı Kurban Bayramına yetişememiş, 2008 hacı adayları da hac ücretlerini ödemelerine karşın hacca gidememiştir. Otobüsle hacca giden Müslümanlar trenle geri dönmüşlerdir. Hacca gidemeyen Müslümanlar KMDİ önünde protestoda bulunduktan sonra, KMDİ etrafında oluşan sorunların devlet tarafından çözülmesini istemiş ve Din İşleri Ajansı'na başvurmuştur. Din İşleri Ajansı Direktörü Ö. Mamayusupov ise, bu sorunların ortaya çıkmasında kabahatin KMDİ'deki Hac Masasına ait olduğunu savunmuş,⁶⁷⁷ sorunların giderilmesi için 25 Şubat'a kadar KMDİ'ye süre tanıdıklarını, eğer herhangi bir gelişme olmazsa kendilerinin bir değerlendirmede bulunacaklarını ve gerekli kararı alacaklarını ifade etmiştir. Daha önce devletin din ve devlet ayrılığını göz önünde bulundurarak bu tür sorunlara "kenardan" baktığını dile getiren Mamayusupov, artık böyle olmayacağını, vatandaşların hakları ihlal edildiği için suçluların sert bir şekilde cezalandırılacağını ve neden oldukları zararı tazmin ettireceklerini belirtmiştir.⁶⁷⁸

Nisan 2006'da yapılan Kurumlararası Din İşleriyle İlgili Kurul toplantısında Cumhurbaşkanı Yardımcısı Adahan Madumarov, İslam din adamları arasında yolsuzluğun geniş bir şekilde yaygınlaştığını, hac organizasyonunda bunun açık bir şekilde ortaya

⁶⁷⁶ Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahilov, K.K. Mamataliev ve diğ., *Kratkiy Analiz Religioznoy Sistem v Kirgizstane*, s. 39-41.

⁶⁷⁷ Bkz. Kocogeldi Kultegin, "Acıga Barbay Kalgandardın Çırın Komissiya Çeçet", <http://azattyk.org/rubrics/religion/ky/2006/01/51A3B480-9029-4472-9A61-4FD35BDB221E.asp>

⁶⁷⁸ Bkz. A. Mamaraimov, "Nesostoyavşiesya Kirgizskie Palomniki Trebuyut Sudit Rukovoditeley Musulmanskogo Duhovenstva Stranı", <http://www.ferghana.ru/article.php?id=4181>

çıkıldığını ifade etmiştir.⁶⁷⁹ Madumarov ayrıca, bu işi düzenleyen KMDİ yetkililerinin, hac vazifesini otobüsle yapmak isteyen kişilere izin verdiklerini ve böylece görevlerini suiistimal ettiklerini, hacı adaylarının sadece hava yolları ile taşınmasını düzenleyen¹³ Aralık 2005 tarihli hükümet kararnamesinin de, bu tür sorunların baş göstermemesi için kabul edildiğini belirtmiştir.⁶⁸⁰ Dolayısıyla haccın sadece hava taşımacılığı ile gerçekleştirilmesi yönündeki hükümet kararnamesinin aksine KMDİ'nin, 20 Ekim 2005/41 ve 12 Aralık 2005/7 sayılı kararnameleri⁶⁸¹ yayınlarak hacı adaylarının otobüsle taşınmasına izin vermesi, hacı adaylarının otobüsle taşınmasının durdurulmamasını istemesi ve 2005 hac organizasyonunun otobüslerle de gerçekleştirilmiş olması, KMDİ ve Müftüye devlet yetkilileri tarafından yapılan eleştirileri daha da güçlendirmiştir.

2006 yılı hac organizasyonunda yaşanan sorunları araştırmak ve hatalı olanları belirlemek amacıyla bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonda Kırgızistan'da İslami araştırmalar yapan merkezlerin ve Müslümanlar tarafından oluşturulan birliklerin temsilcileri ve camii imamaları yer almıştır. Komisyon 16-19 Haziran 2006 tarihli Kırgız Tuusu gazetesinde kendi raporunu yayınlamıştır. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve kamuoyuna sunulan bu raporda, konunun teferruatlı bir biçimde araştırıldığı, Din İşleri Ajansı, KMDİ, ombudsman, vilayet Kadılikları, hac rehberleri, hacca gidemeyen kişiler ve güvenlik organlarından bilgi edinildiği, 320 sayfalık resmi belgenin incelendiği ve buna bağlı olarak hazırlanan raporun Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlıklar, milletvekilleri ve Müslümanlar ile paylaşılacak istendiği belirtilmiştir. Raporda, 24 Mart 2005 İhtilali sonrası halkın din alanında da reformlar beklediği, çünkü KMDİ'nin yolsuzluk, kanun ihlalleri ve Müftünün bireysel çıkarını gözetten bir yer haline geldiği, *ülkedeki genel yolsuzluk sisteminin din alanındaki parçasını oluşturduğu ve hükümetin dinle ilgili organları ile yolsuzluk konusunda omuz omuza hareket ettiği* belirtilerek şu tespitlere yer verilmiştir: 1. Müftü M. Cumanov, KMDİ'nin siyasi amaçlar taşıyamayacağı hususunu kapsayan KMDİ tüzüğünün 1. maddesinin 2. fıkrasını ihlal ederek basın-yayında hükümeti destekleyen tavır içerisinde olmuş, darbenin başladığı sırada mitinge gelen kişileri "halk düşmanları" olarak suçlamış, halka "Cumhurbaşkanlığına Akaev'den başka uygun namzet yoktur, mitinge gelenler halk düşmanıdır" şeklinde konuşmuş, ancak şimdiki iktidar da bu olayları unutmuştur. 2. Hac Organizasyonu Masasına Cumanov ve devlet organlarının yetkilileri kendi yandaşlarını

⁶⁷⁹ Bkz. Burmakan Satıbaldieva, "İşengen Moldon Suuga Aksa", *Kırgız Tuusu*, 14-17.04.2006.

⁶⁸⁰ Aynı yer.

⁶⁸¹ Söz konusu iki kararname, tarafımızca KMDİ'de gerçekleştirilen araştırma sonucu elde edilmiş olup şahsi arşivimizde bulunmaktadır.

getirmişler, çıkar amaçlı hareket ederek işi ticarete dönüştürmüşler, bunun sonucunda da hacca gidemeyen 2008 Kırgız vatandaşının yerine zengin Özbek ve Çin vatandaşları hacca gönderilmiştir. 3. 19 Haziran 2005 tarihinde dönemin Din İşleri Ajansı Direktörü L. Sagınbaev ile Suudi Arabistan'ın Hacdan Sorumlu Bakanı arasında imzalan ve hac taşımacılığının ancak havayolları ile yapılmasını öngören anlaşmanın bulunmasına karşın M. Cumanov, 20 Ekim 2005 (No. 41) ve 12 Aralık 2005 (No. 7) tarihinde kararname yayınlarak hac organizasyonunun otobüsle de yapılabilmesinin yolunu açmış, buna dayanılarak Suudi Arabistan'ın Kırgızistan'a ayırdığı kontenjandan 2175 kişi daha fazla alınmış ve böylece daha çok kazanç elde edilmiştir. 4. Bu tablonun ortaya çıkması için Hükümetin Sosyal ve Kültürel İşler Dairesi Başkanı A. Sarıbaev, Din İşleri Ajansı Direktörü Ö. Mamayusupov ve müftü M. Cumanov birlikte hareket etmişlerdir. 5. Din İşleri Ajansı Direktörü Mamayusupov ve Sosyal ve Kültürel İşler Dairesi Başkanı A. Sarıbaev, müftü Muratali Cumanov'un yasadışı hareketlerine karşı sessiz kalmıştır ki, bu da onlar hakkındaki şüpheleri daha da arttırmıştır. 6. KMDİ'nin tüzüğüne aykırı olarak müftü ve KMDİ yetkilileri, Müslümanlara hac konusunda eşit davranmamış, onları maddi durumu ve konumuna göre değerlendirmişlerdir. 7. KMDİ tüzüğüne aykırı olarak KMDİ yetkilileri, kendi çalışmalarını toplumdaki yolsuzluğa dayanan suç dünyasına dayandırmışlardır. 8. Suudi Arabistan hac vizelerini bedava verirken, KMDİ 30-50 dolardan satmış, vize temin etmek için rüşvet almıştır. Müftü M. Cumanov ile KMDİ'nin muhasebecisi, aynı zamanda veznecisi, Denetleme Komisyonunun üyesi, Hac Organizasyonu Masası Başkanı olan Marat Usupov, KMDİ'ye gelen iç ve dış yardımları tek başlarına kontrol etmişler ve kendi çıkarları için kullanmışlardır. 9. Elde edilen bu gelirden Cumhurbaşkanlığı, hükümetin dinle ilgili Sosyal ve Kültürel İşler Dairesi, Din İşleri Ajansı, Milli Güvenlik Hizmeti, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Sınır Hizmeti, Manas ve Oş Havalimanı ve turizmciler firmaların belli paylar aldıklarını ortaya koyan bilgilere ulaşılmıştır.

Bu tespitlere yer verildikten sonra raporda, Din İşleri Ajansı doğrudan ilgilendiren şu görüşler dile getirilmiştir. 1. KMDİ'deki bu kriz ülkedeki siyasi-sosyal krizin devamı olmakla birlikte devletin din politikasının krizidir. Din İşleri Ajansı, yolsuzluk yapan bu grupla doğrudan bağlantılı olarak çalışmaktadır. Din İşleri Ajansı Direktörü Ö. Mamayusupov, Müftü Cumanov ile birlikte hareket ederek KMDİ'nin tüzüğünü (müftünün 7 yıla seçilmesini ve Ulamalar Keneşi üyelerinin müftüye bağlı kişilerden oluşmasını öngörecektir şekilde) Anayasa ve Din Kanunu'na aykırı olarak yeniden düzenlemiş ve kurultayda onaylatmışlar, birlikte her şeyi kontrolü altına almışlardır. 2.

Din İşleri Ajansı Direktörü Ö. Mamayusupov'un aldatmacı hareketleri sonucunda ileride ulusun tarihine, geleneğine ve dinine zarar verecek önemli temeller atılmıştır. Onun döneminde Kırgızistan'a yabancı olan birçok dini hareket ve örgütler ülkeye yerleştirilmiş, Mamayusupov uluslararası kanunları, anlaşmaları, yabancıların çıkarlarını Kırgızistan'ın milli çıkarlarından üstün tutmuş ve A. Akaev'in en büyük destekçisi olmuştur. 16 Mayıs 2006'da yapılan Kurumlararası Din Kurulu toplantısında, Ö. Mamayusupov'un görev ve sorumluluklarının devlet yöneticileri tarafından gözden geçirilmesi gerektiği ile ilgili taleplerin dikkate alınmaması ve herhangi bir gelişme olmaması, yasadışı faaliyetlere devlet yöneticilerinin de katıldığı iddialarını güçlendirmiştir. Hükümet, KMDİ'de oluşan ve devlet yetkililerinin de karıştığı bu olayları soruşturmaktan kaçınmıştır. 3. Din İşleri Ajansı Direktörü Ö. Mamayusupov'un desteğiyle müftü M. Cumanov, KMDİ'de kendi monarşisini kurmuştur. Din sisteminde reformun yapılması ihtiyacı kendini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Buna karşın yetkililerin bu beklentilere yanıt vermemesi, onların üst düzey devlet yöneticilerini dahi satın aldıkları ile ilgili ileri sürülen iddiaların doğruluğundan emin kılmıştır. Komisyon, Din İşleri Ajansı ve KMDİ'nin sadece hac organizasyonu ile ilgili kanunsuz hareketlerini ele almıştır. Oysa bu iki kurumun diğer konularda da karneleri temiz değildir. Bu sorunların giderilmesi toplum bütünlüğü ve devamlılığı açısından hayati öneme sahiptir.⁶⁸²

Kısa bir özetini vermeye çalıştığımız bu raporda ayrıca, Cumhurbaşkanı K. Bakiev'e ve Başbakan F. Kulov'a hitaben -Kazakistan'da dinlere karşı verilen önem ve gösterilen saygıya işaret edilerek- Anayasa'da dinin devletten ayrıldığı, ancak Müslümanların ülkeden ayrılmadığının nüfusun %80'i oluşturdukları ifade edilmiş, bu nedenle ileride yapılacak Anayasa reformunda din konusunun güncel ihtiyaçlara göre ele alınması istenmiştir. Dinin devletten ayrılmasının dinin ahlaktan, yurtseverlikten, ayrılması anlamına gelmeye başladığını, dini toplumun gözetiminden uzaklaştırmakla onun kötüye kullanmak isteyenlerin, vurdumduymazlığın, neslin yok olmasının önünün açıldığı vurgulanmış, dini devletten ayırmakla, değiştirilmiş ve değerleri ayaklar altına alınmış dini inancın oluşturulacağı ifade edilmiş,⁶⁸³ şuanda yürütülen din siyasetinin,

⁶⁸² “Dindegi Kudaydan Korkpogon Korrupsiya”, *Kırgız Tuusu*, 16-19.06.2006.

⁶⁸³ Gözlemlediğimiz kadarıyla Anayasa'da ve Din Kanunu'nda belirtilen “dinin devletten ayrılığı” bu dönemde sıkça eleştirilmiştir. Söz konusu raporda olduğu gibi, eski müftülerden Sadıkjan Kamalov da tüm sorunların dini devletten ayırmakla ortaya çıktığını savunmuştur: “Eğer din devletten ayrılmış olmasaydı, bugünkü sorunlar da olmazdı. İnananlarla devleti birbirinden ayıran, karşılıklı güvensizlik duvarının temeli buradadır. Biz birbirimize karşımızdakinin ne planladığı, ne yapacağı şüphesiyle bakıyoruz. Oysa amaçlarımız aynıdır ki, topraklarımızda barış ve birliktir.” (Mahamadjan Urumbaev, “Skandal v Svyatom Semeystve”, *Veçerniy Bişkek*, 14.07.2006.).

güncel ihtiyaçları, Kırgızistan Müslümanlarının çıkarlarını karşılamadığı belirtilmiş ve dine, özellikle İslam dinine, devletin ve ulusun geleceğini ilgilendiren bir konu olarak yaklaşımları istenmiştir.

Söz konusu raporun ardından, Kırgızistan İslam Üniversitesi rektör yardımcısı Dosbol Mamasabır ve Bişkek İslam Enstitüsü rektörü Atabaev Ziyabiddin ile birlikte İslami eğitim kurumlarının 22 öğretim üyesinin yer aldığı bir grup, KMDİ Başkanı müftü M. Cumanov ile ilgili kendi görüşlerini yansıtan bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride M. Cumanov'un Kırgızistan Müslümanları müftüsü olabilmesi için gerekli özelliklere haiz olmadığı, dini bilgisinin yetersiz, kendisinin de tutarsız olduğu ifade edilmiştir. Hac organizasyonunda yaptığı yanlışlara ve yolsuzluklara da değinilen bu bildiride, 22 Mart 2005'te A. Akaev'i desteklemek amacıyla düzenlenen mitingde "A. Akaev'den başka Cumhurbaşkanlığına layık birisi yoktur" şeklinde konuştuğu ve halkı ezen ve yolsuzluğa dayalı bir sistem oluşturan A. Akaev'in yanında yer aldığı savunulmuştur. Ayrıca M. Cumanov'un, KMDİ tüzüğü'nün 6. maddesinin 3. fıkrasında belirtilen talepleri karşılamadığı, Kuran'ın tefsirini yapamadığı, hadisleri bilmediği, fıkıh ve akide ilimlerine hâkim olmadığı, Arapça bilmediği ve son zamanlarda hacla ilgili yaptıklarının şeriata uygun olmadığı ve dolayısıyla müftülük hizmetini hak etmediği ifade edilmiş, ayrıca halkın müftüye saygısının kalmadığı, Müslümanların ikiye bölündüğü, birçok kişinin İslam'ı terk ettiği belirtilmiştir. Sonuç olarak da müftü başta olmak üzere KMDİ'nin, Ulamalar Keneşinin ve destekçilerinin istifa etmesi, KMDİ'nin yeniden yapılandırılması ve yolsuzluklardan temizlenmesi istenmiştir.⁶⁸⁴

KMDİ'nin hac organizasyonunda yolsuzluk yaptığını savunanlardan birisi de, ombudsman (Akıykatçı) Tursunbay Bakir Uulu olmuştur. Tursunbay Bakir Uulu, KMDİ'nin bazı asılsız gerekçeler göstererek para topladığını ve Suudi Arabistan tarafından Kırgızistan için ayrılan kontenjandan %50 daha fazla hac adayını Mekke'ye gönderdiğini ileri sürmüştür.⁶⁸⁵ T. Bakir Uulu ayrıca, Kırgızistan'daki dini durum ve sorunlar ile ilgili olarak Din İşleri Ajansına bir soru önergesi göndermiştir. Genellikle Hizbuttahrir ve hac

⁶⁸⁴ Bkz. "Çın Düynödö Coop Bereribizdi Unutpaylı", *Kırgız Tuusu*, 16-19.06.2006. Yolsuzluk iddialarının yanı sıra müftü Muratalı Cumanov, Akaev iktidarına meşruiyet sağladığı gerekçesiyle de eleştirilmiştir. Kara Kulca merkezi camii imamı Anarbek Yusupov'un, Akaev'e karşı ayaklanan Kara Kulca halkını yatıştırması için M. Cumanov'un kendisine para teklif ettiğini iddia etmesi ise, A. Akaev döneminde M. Cumanov'un aktif siyasi roller üstlendiği şüphesini artırmıştır. Bkz. Samat Karabekov, "Anarbek Yusupov: "Akaevge Muftiydin Kesepeti Tiydi. Mından Arkısın Kuday Saktasın", *Cam Zaman*, 21.07.2006.

⁶⁸⁵ Bkz. Andrey Oreşkin, "Deneg Dal- v Mekku Popal", *Veçerniy Bişkek*, 24.08.2006.

sorununa ağırlık verilen bu önergeyi Din İşleri Ajansı yazılı olarak yanıtlamıştır.⁶⁸⁶ Bu yazıda, KMDİ ve din görevlileri hakkındaki şikâyetlerin genellikle Din İşleri Ajansına iletildiği ve ancak kendilerinin bu konuda yetkili olmadıkları ifade edilmiştir. Hac organizasyonunda yaşanan sorunlar ile ilgili olarak da Din İşleri Ajansının hac organizasyonu ile ilgili oluşturulan Hac Masasında yer almadığı, çünkü 581 sayılı Kararname'nin, hacla ilgili hazırlıkların tamamlanmasından sonra yayınlandığı belirtilmiştir.

Din-devlet ilişkisini düzgün yürütemediği, hac organizasyonunun gerçekleştirilmesinde yolsuzluk yaptığı ve Müftiyat ile bu konuda işbirliği içinde olduğu gerekçesiyle eleştirilen Din İşleri Ajansı Direktörü Ö. Mamayusupov'un istifa etmesinin ardından, yerine Din İşleri Ajansının eski Başkanlarından Colbors Corobekov getirilmiştir. Ancak göreve başlar başlamaz C. Corobekov, müftü Muratali Cumanov ile birlikte, KMDİ'ye muhalif grupların istifaya çağıdığı ilk kişi olmuştur. Oş'taki yedi camiinin cemaati, hem Corobekov hem de Cumanov'u yolsuzlukla suçlamışlardır. Bütün bu sorunların baş sorumlusu olarak gösterilen müftü Muratali Cumanov'un istifasını isteyen Ulamalar Keneşi'ndeki muhalif üyeler ise, müftüyü görevden alma yetkisine sahip Ulamalar Keneşi'nin başkanlığını yine Cumanov'un kendisinin yaptığını ve Cumanov'un da yılda iki kez toplanması gereken Ulamalar Keneşini görevden alınma korkusuyla iki yıldır toplamadığını ileri sürmüştür.⁶⁸⁷ Ancak 28 Şubat 2006'ta toplanan Ulamalar Keneşi, müftü Muratali Cumanov'u tekrar müftülüğe seçmiştir.⁶⁸⁸

Ekim 2006'da ise, Orta Asya ve Kırgızistan Müslümanları Birliği, bu zamana kadar birçok devlet adamının hac organizasyonundan çıkar sağladığını, bu dönemde de Din İşleri Ajansı Direktörü C. Corobekov'un, hac ücretlerini -200 dolar- fazla göstererek aynı amacı taşıdığını belirtmiş ve Corobekov'un istifasını istemiştir. Birlik tarafından, hac konusunda devletin Müslümanlara en ufak bir desteğinin olmadığı dile getirilmiş ve devletin en azından din mensuplarının haklarının çiğnenmemesi konusunda denetim sağlaması gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁸⁹ Tüm bu tartışmalar ışığında 2007 hac dönemine girilmiştir. Hac organizasyonunu gerçekleştirecek şirketler ihale sonucunda tespit

⁶⁸⁶ Din İşleri Devlet Ajansı'nın Ombudsman'ın soru önergesine verdiği yazılı yanıt Din İşleri Devlet Ajansından elde edilmiş olup şahsi arşivimizde bulunmaktadır.

⁶⁸⁷ Bkz. Kocogeldi Kultegin, "Biylik Almaştırıu Kezeği Müftiyatka Cetibi", <http://azattyk.org/rubrics/religion/ky/2006/01/9991E487-DE40-4EB9-BA81-77B21480DA1A.asp>

⁶⁸⁸ Bkz. Kocogeldi Kultegin, "Kırgız Musulmandarı Kızmatan Ketkisi Kelgen Müftiyge Kayradan İşenim Körgözüştü", <http://www.azattyk.org/rubrics/religion/ky/2006/03/C3EC27AB-CE08-4C02-92D0-1743D662B448.asp>

⁶⁸⁹ Bkz. Oksana Semenyak, "Hadj- Ne Sinonim Dollara", *Slovo Kırgızstana*, 13.11.2006.

edilmiştir. Hac ziyaretleri genellikle hava taşımacılığı ile yapılmış, ancak otobüslerle de hacca gidenler olmuştur.

Hac organizasyonunun tartışmalı bir şekilde gerçekleştirildiği bu dönemde, Din İşleri Ajansı yetkililerinin hac organizasyonundan maddi çıkar sağladığı tanınmış Müslüman din adamları tarafından da dile getirilmiştir. S. Kamalov, Din İşleri Ajansı Başkanlarının -özellikle T. Kalmatov ve C. Corobekov'un- görevlerini kötüye kullandıklarını, bazı devlet yetkililerini de bu "çıkar havuzlarına" çektiklerini ifade etmiştir.⁶⁹⁰

Din İşleri Ajansının hac organizasyonunda KMDİ'ye müdahale ettiği Ocak 2008'de Din İşleri Ajansı Direktörlüğüne atanan K. Osmonaliev tarafından da dile getirilmiştir. Direktör olarak atandıktan sonra Din İşleri Ajansı ile ilgili olarak ilk gözleminin, Din İşleri Ajansının sadece hac organizasyonunu gerçekleştiren bir devlet organı haline geldiği şeklinde olduğu ifade eden K. Osmonaliev, artık Din İşleri Ajansının asıl fonksiyonlarını yerine getirmesi gerektiğini savunmuştur.⁶⁹¹

Sonuç olarak da şunu belirtmek gerekir ki, hac organizasyonu etrafında oluşan sorunlar ile ilgili olarak yapılan tartışmalar, halkın Bakiev iktidarına olan güvenini sarstığı gibi, iktidarın KMDİ ile ilişkileri, Müslümanlar tarafından genellikle yolsuzluk ortaklığı şeklinde yorumlanmıştır. Kurulduğu ilk dönemlerde Müslümanların büyük beklentiler içerisinde olduğu Din İşleri Ajansının imajı da bu durumdan olumsuz yönde etkilemiştir.

3.3. Kurumlararası Din İşleriyle İlgili Kurul ile İlgili Yeni Düzenlemeler

Din politikası ile ilgili olarak Akaev döneminde başlatılan ve Bakiev rejiminin de devam ettirdiği uygulamalardan biri de Kurumlararası Din Kuruluyla ilgili çalışmalar olmuştur. Nitekim 30 Aralık 2005/636 sayılı "Hükümete Bağlı Din İşleriyle İlgili Devlet Ajansı ile İlgili" Kararname'de, Din İşleri Ajansının, danışma ve koordinasyon kurumu olan Kurumlararası Din Kurulunun çalışmalarını organize etme ve koordine edeceği belirtilmiştir.

Din İşleri Ajansının oluşturulmasının ardından 21 Şubat 2006'da, Kurumlararası Din Kurulu ile ilgili Hükümet Kararname'si⁶⁹² yayınlanmıştır. 115 sayılı bu kararname, Kurumlararası Din Kurulunun faaliyetlerinin usul ve esaslarını yeniden belirlemiştir. Kararname'de genel olarak 7 Temmuz 1998/442 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'ne

⁶⁹⁰ Sadıkcın Kamalov ile 01.07.2008 tarihinde yaptığımız mülakattan.

⁶⁹¹ 18 Aralık 2008'de gerçekleştirdiğimiz görüşmeden.

⁶⁹² CEHTM.

Bağlı Din İşleri Komisyonu İlgilendiren Konular" Kararnamesindeki⁶⁹³ Kurumlararası Din Kurulu ile ilgili hükümlere uyulmuş, ancak bazı yeni düzenlemelere de yer verilmiştir.

30.12.2006/636 sayılı Kararname'de, Kurumlararası Din Kurulunun devletin din politikasını belirlemek ve gerçekleştirmek, toplumsal bütünlüğü korumaya, inanç ve maneviyatı güçlendirmeye, etnik ve dinler arası hoşgörüyü elde etmeye yönelik devlet organları, dini kurum ve kuruluşların çabalarını koordine etmek amacıyla bir danışma organı olarak kurulduğu ifade edilmiştir. Ancak yeni düzenlemeye göre Kurumlararası Din Kurulu, faaliyetlerini Cumhurbaşkanlığı, hükümet, Cogorku Keneşin ilgili komite ve komisyonları ve dini kurumların yanı sıra, sivil toplum örgütleri, toplumsal birlikler ve basın-yayın organları ile yakın işbirliği içinde Kırgız Cumhuriyeti yasalarına uygun olarak yürüteceği ifade edilmiştir.

Ayrıca önceki düzenlemelere ek olarak Kararname'de, Kurumlararası Din Kurulunun, devlet ile dinlerin arasında dengeli ilişkilerin yürütülmesi konusunda devlet organlarına gerekli yardımı sağlayacağı; ülkede dini ekstremizmi engellemeye yönelik kurumlar arası işbirliğinin yollarını tespit edeceği; demokratik, açık, sivil, çok dinli toplumun değerlerinin propagandasında, dinler arası hoşgörü ve anlayışı güçlendirmede ve korumada devlet organlarına destek olacağı belirtilmiştir. Ancak daha önceki düzenlemede yer alan, Kurumlararası Din Kurulunun devlet organları ile dini kurumlar veya dini kurumların kendi aralarındaki çatışma durumlarının ortadan kaldırılmasında arabuluculuk fonksiyonu yerine getireceği ile ilgili hükümler Kararname'den çıkartılmıştır.

Kurumlararası Din Kurulu için daha önce belirlenen fonksiyonlara ek olarak hac organizasyonunu düzenleyecek turistik kuruluşlar arasında ihalenin gerçekleştirilmesini denetleme ve hacla ilgili çalışmaları koordine etme, ayrıca il, şehir ve ilçelerdeki Din İşleriyle İlgili Koordinasyon Kurullarının çalışmalarının koordinasyonunu gerçekleştirme fonksiyonları eklenmiştir.

Kararname'de ayrıca Kurumlararası Din Kurulunun çalışma düzeni ve karar alma biçimi ile ilgili de yeni düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre Kurul toplantısında görüşülecek konular ile ilgili materyaller, toplantıya üç gün kala Kurul üyelerine teslim edilir; Kurumlararası Din Kurulu, üyelerinin 2/3'lik kısmının bulunması durumunda karar alma yetkisine sahiptir ve kararlar salt çoğunluğa göre alınır.

Kararname ile Kurumlararası Din Kurulunda hangi devlet organları ve toplumsal kuruluşlardan temsilcilerinin yer alacağı da belirtilmiştir. 7 Temmuz 1998/442 sayılı

⁶⁹³ Aynı yer.

Kararname'de belirtilen kurumlardan Cumhurbaşkanlığı Sosyal Siyaset Bölümü Başkanı, Hükümetin Reform Siyasetine İdeoloji ve Bilgi Temini Bölüm Başkanı, Kırgızistan Asamblesi Başkanı, Kırgız-Türk Üniversitesi Rektörü, Kırgızistan Müslümanları Müftüsü, Bişkek ve Orta Asya Başpiskoposu Kurumlararası Din Kurulu üyeleri arasında yer almamıştır. Bunların yerine, Başbakanlık Sosyal ve Kültürel Gelişme İdaresi Başkanı, Başbakanlık Savunma ve Hukuki Düzen Bölümü Başkan Yardımcısı, Din İşleri Ajansı Direktör Yardımcısı, Ekonomi Bakan Yardımcısı, Savunma Bakan Yardımcısı, Sağlık Bakan Yardımcısı, Eğitim, Bilim ve Gençlik Politikası Bakan Yardımcısı, Kültür Bakan Yardımcısı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakan Yardımcısı, Oş ve Bişkek şehirlerinin ve ülkedeki yedi ilin Vali Yardımcıları asıl üyeleri olarak, Ombudsman (Akıykatçı) temsilcisi ve kitle iletişim araçları ile sivil toplum kuruluşları temsilcileri ise, danışılarak Kurul'da yer alacağı hükmüne yer verilmiştir.

Dolayısıyla 24 Mart sonrası Kurumlararası Din Kurulu, önceki fonksiyonları genişletilerek yeniden çalışmalarına başlamıştır. Devletin dini ekstremizm tehlikesi ile ilgili anlayışı Kurumlararası Din Kurulu ile ilgili düzenlemeye de yansımış, "ülkede dini ekstremizmi engellemeye yönelik kurumlar arası işbirliğinin yollarını belirleme", Kurul'un temel görevlerinden biri olarak düzenlemede yer almıştır. "Demokratik, açık, sivil, çok dinli toplumun değerlerinin propagandasında, dinler arası hoşgörü ve anlayışı güçlendirmede ve korumada devlet organlarına desek olacağı" vurgulanarak devletin dini çoğulculuk politikasının Kurumlararası Din Kurulu tarafından da desteklenmesi gerektiği dile getirilmiştir.

Hac organizasyonu ile ilgili olarak da, Kurumlararası Din Kuruluna denetleme ve koordinasyon fonksiyonlarının yüklenmesi ise, daha önce görüldüğü gibi, devletin hac organizasyonunu devlet düzeyinde denetim altına alma çabası olarak görülebilir. Ancak Din İşleri Ajansında uzman olarak görev yapan Canibek Botoev, hac organizasyonunun gerçekleştirilmesinde devlet organları ile dini kurumların işbirliğini koordine etme işlevini yerine getirmesine karşın Kurumlararası Din Kurulunun, devletin din politikasını veya dini hayattaki temel sorunlardan çok hac organizasyonu ile ilgilendiğini ve Kurulun genellikle hac döneminde toplandığını ifade etmiş, hac organizasyonunda üst düzey devlet yetkililerinin çıkarları (hac organizasyonundan devlet adamlarının çıkar elde etmeleri) söz konusu olduğu için Kurumlararası Din Kurulunun oluşturulduğu ve gündeminin de hac organizasyonu olarak belirlendiğini belirtmiştir.⁶⁹⁴ Bu bağlamda C. Botoev'in görüşleri,

⁶⁹⁴ Canibek Botoev ile 07.06.2008 tarihinde yaptığımız mülakattan.

önceki bölümde incelediğimiz ve hac organizasyonunu gerçekleştirme yetkisinin KMDİ'den alınıp Kurumlararası Din Kuruluna verilmesini öngören 13.12.2005/581 sayılı Hükümet Kararnamesinin asıl amacının hac organizasyonuna müdahale olduğunu ortaya koymakla kalmamış, devlet yetkililerinin Kurul aracılığıyla hac organizasyonunda aktif olarak çıkar mücadelesine girdikleriyle ilgili gözlemlerimizi de desteklemiştir.

3.4. Ekstremist Faaliyetlerle Mücadele Kanunu

13-14 Mayıs 2005'te Özbekistan'ın Andican kentinde İslamcıların hükümet askerleriyle çatışması ve birçok kişinin hayatını kaybetmesi, Fergana vadisindeki durumu daha da hassaslaştırmıştır. Özbek hükümeti, kendilerine karşı radikal İslamcılar tarafından yapılan darbe girişiminin hazırlıklarının Kırgızistan'ın güneyinde yapıldığını, yurt dışından gelen uzmanların bu bölgede İslamcı militanları eğittiklerini ve Hizbuttahrir'in de bu olayların gerçekleşmesinde etkin rol oynadığını belirtmiş, Kırgız hükümetini de buna göz yummakla suçlamıştır. Kırgızistan'da ise, dönemin Başbakanı Feliks Kulov her ne kadar bu iddiaların belli ölçüde gerçekliğe dayandığını ifade etmişse de, daha sonra resmi yalanlama yapılmıştır.⁶⁹⁵ Ancak Andican olayları, Bakiev iktidarının, dini ekstremizmi ve Hizbuttahrir'i öncelikli tehdit olarak görme eğilimini daha da pekiştirmiştir.

30 Haziran 2005'te Cogorku Keneş tarafından kabul edilen ve Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan 17.09.2005/150 sayılı "Ekstremist Faaliyetlerle Mücadele ile İlgili" Kanun,⁶⁹⁶ Kırgız devletinin din politikası ile ilgili iki önemli hususu ortaya koymuştur. İlki, iktidar değişikliğinden sonra da devletin ekstremizme ve dini ekstremizme karşı tutumunun değişmediği ve (dini) ekstremizmi öncelikli tehdit olarak algılamaya devam ettiği, ikincisi de, ekstremist tehdit algısının oluşmasında ve ekstremizmle mücadele yöntemlerinin belirlenmesinde ve hukuki temelin oluşturulmasında Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerin, özellikle Rusya'nın belirleyici etkiye sahip olduğu olmuştur. Çünkü Kırgızistan, -Kazakistan gibi- Rusya Federasyonu'nun 10 Temmuz 2002 tarihli "Ekstremist Faaliyetlerle Mücadele ile İlgili" Federal Kanunu'nu aynen kabul etmiştir.⁶⁹⁷

⁶⁹⁵ Bkz. Azamat Tinaev, "Otlojenniy Myatej", *Veçerniy Bişkek*, 13.09.2005.

⁶⁹⁶ CEHTM.

⁶⁹⁷ Din İşleri Ajansı Direktörü Kanıbek Osmanaliev, hem 21.10.1999/116 sayılı "Terörizmle Mücadele ile İlgili" Kanun, hem de 17.08.2005/150 sayılı "Ekstremist Faaliyetlerle Mücadele ile İlgili" Kanun'un -Rusya Federasyonunun aynı başlıklara sahip kanunları ile büyük ölçüde örtüşmesine karşın- Rusya Federasyonundan alınmadığını savunmuştur (K. Osmonaliev ile 2 Haziran 2008 tarihinde yaptığımız mülakattan). Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, kanunların ilk metinlerindeki uyuma karşın, söz konusu kanunlarda yapılan değişiklikler aynı şekilde gerçekleştirilmemiştir. Örneğin Rusya Federasyonu'nun "Ekstremist Faaliyetlerle Mücadele ile İlgili" Kanunu'nun 1. ve 15. maddelerinde -Rusya Federasyonu'nun 29.08.2006/N 148-FZ

Kanun, 18 maddeden oluşmuştur. Kanun'un 1. maddesinde "ekstremizm", "ekstremist grup" ve "ekstremist yayınlar" kavramları şu şekilde tanımlanmıştır:

"Ekstremist faaliyet (ekstremizm):

- 1) Toplumsal ve dini kurumların veya diğer kuruluşların veya kitle iletişim araçlarının veya gerçek kişilerin, Anayasal düzenin temellerini zorla değiştirmeye ve Kırgız Cumhuriyeti'nin bütünlüğünü bozmaya;
Kırgız Cumhuriyeti'nin güvenliğini sarsmaya;
Devlet yetkilerini ele geçirmeye veya tahsis etmeye;
Yasadışı silahlı yapılanmalar oluşturmaya;
Terörist faaliyet gerçekleştirmeye;
Irka dayalı, milli veya dini, ayrıca şiddetle bağlantılı veya şiddete çağırان sosyal kini körüklemeye;
İdeolojik, siyasi, irka dayalı, milli veya dini kin veya düşmanlık, aynı şekilde herhangi bir sosyal gruba yönelik kin veya düşmanlık nedeniyle kitlesel düzensizlik, holiganlık ve vandallık yapmaya;
Dine karşı tutumu, sosyal, ırksal, milli, dini veya dilsel tabiiyet özellikleri nedeniyle vatandaşların ayrıcalıklarının, üstünlüğünün veya eksikliklerinin propagandasını yapmaya yönelik olarak planlama, organize etme, hazırlama ve gerçekleştirmeye dair faaliyetlerdir.
- 2) Nazi işaret ve sembollerinin veya Nazi işaret ve sembolleri ile karıştırılabilecek derecede benzerlik taşıyan işaret veya sembollerin propagandası ve alenen sergilenmesi;
- 3) Belirtilen davranışları gerçekleştirmeye veya yapmaya alenen çağrıda bulunma;
- 4) Belirtilen davranışları finanse etme veya onların yapılması ve gerçekleşmesi için destek sağlama, bununla birlikte söz konusu davranışların yapılması ve gerçekleşmesi için parasal kaynakları, taşınmaz mülkleri, eğitim, poligrafik ve teknik temeli, telefon, faks ve diğer iletişim türlerini, bilgilendirme hizmetlerini ve diğer teknik araçlarını temin etmektir.

Ekstremist grup- ekstremist faaliyette bulunması nedeniyle, lağvedilmesi veya yasaklanması hakkında mahkemenin bu Kanun'da belirtilen gerekçelere dayanarak aldığı ve yasallık kazandığı kararı bulunan toplumsal veya dini kurum veya benzeri kuruluştur.

Ekstremist (özellikle sahip) yayınlar (rus. "ekstremistskie material")- yayınlanması amaçlanan, ekstremist faaliyeti gerçekleştirmeye çağırان veya bu tür faaliyetlerin yapılmasının gerekliliğini temellendiren veya doğrulayan doküman veya diğer taşıyıcılardaki bilgiler, milli ve/veya ırksal üstünlüğü temellendiren veya doğrulayan veya herhangi bir etnik, sosyal, ırksal, milli ve dini grubun kısmi veya tam olarak yok edilmesine yönelik silahlı veya diğer suçların işlenmesi tecrübesini doğrulayan yayınlardır.⁶⁹⁸

Kanun'un 2, 3, 4 ve 5. maddelerinde, ekstremizmle mücadele faaliyetlerinin vatandaşların hak ve özgürlüklerini, dini kurumların çıkarlarını koruma; yasallık; şeffaflık; ülke güvenliğinin önceliği; ekstremizmi önlemenin önceliği; bu konudaki devletin toplumsal ve dini kuruluşlarla işbirliği; ekstremist faaliyetin mutlaka cezalandırılması prensiplerine dayandığı ve ekstremizmle mücadelenin, ekstremizme uygun ortam hazırlayan koşulların ortadan kaldırılması, ekstremist faaliyetlerin belirlenmesi, ihtar edilmesi ve önlenmesi şeklinde yürütüleceği, bu konuda devlet organları ve yerel idari

sayılı Kanun'u ile- değişiklikler yapılmış, ancak Kırgız Cumhuriyeti'nin "Ekstremist Faaliyetlerle Mücadele ile İlgili" Kanunu, herhangi bir değişikliğe uğramamıştır.

⁶⁹⁸ Rusya Federasyonu'nun Ekstremizmle Mücadele Kanunu'nda yer alan, Almanya'nın Milli Sosyalist İşçi Partisi ile İtalya'nın Faşist Partisi liderlerinin çalışmalarını da ekstremist yayınlar olarak adlandıran ifadeler Kırgız Cumhuriyeti'nin Ekstremizmle Mücadele Kanunu'na alınmamıştır.

birimlerin de birlikte hareket edeceği ve gerekli çalışmaları yapacağı belirtilmiştir.

Kanun'a göre, ekstremist özellikler taşıyan yasadışı hareketlerin yapılacağına dair yeterli ve önceden ispatlanmış bilgilerin bulunması ve cezai müeyyideye çarptırılması için gerekçelerin bulunmaması durumunda, Başsavcılık veya yardımcısı veya onun belirlediği savcı veya yardımcısı, ilgili kurum veya kuruluşu veya yetkili kişileri, gerekçeli ve yazılı olarak uyarır (6. m.). Eğer herhangi bir kurum veya kuruluşun faaliyetlerinde ekstremizm işaretleri bulunuyorsa, o kurum veya kuruluş, yapılan yanlışlar belirtilerek ve gerekçeli yazı ile uyarılır, uyarı yazısında eksikliklerin giderilmesi öngörülmüşse, bunun için uyarının yapıldığı günden itibaren en az on günlük bir süre tanınır ve yapılan bu uyarı yargıya taşınabilir. Eğer yapılan uyarı mahkemeye taşınmamışsa ya da belirlenen sürede eksiklikler giderilmemişse veya uyarının yapılmasından sonra da faaliyetlerinde ekstremizmin işaretleri tespit edilirse, bu Kanun çerçevesinde söz konusu kurum veya kuruluş lağvedilir ve faaliyetleri de yasaklanır (7. m.). Eğer kitle iletişim araçlarıyla ekstremist bilgilerin yayılması veya herhangi bir yayında ekstremizm belirtileri tespit edilmesi durumunda, ilgili yayının kurucusu ve/veya yayın yönetmeni, o kurumun kaydını yapan yetkili devlet organı, basın-yayınla ilgili devlet organı veya Savcılık tarafından gerekçeli ve yazılı olarak uyarılır. Eğer yapılan uyarı mahkemeye taşınmamışsa veya mahkeme tarafından yasadışı olarak tanınmışsa ya da belirlenen sürede eksiklikler giderilmemişse veya uyarının yapılmasından sonra on iki ay içerisinde faaliyetlerinde tekrar ekstremizmin belirtileri tespit edilirse, söz konusu kitle iletişim aracının faaliyetleri durdurulur (8. m.).

Kanun'un 9. maddesine göre, faaliyetleri ekstremist davranışlara yönelik olan her türlü kurum ve kuruluşun oluşturulması yasaktır. Eğer herhangi bir kurum ve kuruluş veya onların temsilcilikleri tarafından, insan hak ve özgürlüklerini ihlal etme, kişiliğe, vatandaş sağlığına, çevreye, toplumsal düzene, toplumsal güvenliğe, gerçek ve tüzel kişilerin yasal ekonomik çıkarlarına, topluma ve devlete zarar verme veya böyle bir zararın meydana gelmesi için tehlike oluşturma ile sonuçlanan faaliyetlerde bulunulması durumunda, söz konusu kurum veya kuruluş ve onların temsilcilikleri ve şubeleri lağvedilebilir veya tüzel kişiliğe sahip olmayan bu tür kurumların faaliyetleri Savcılığın başvurusu üzerine mahkeme tarafından yasaklanabilir.⁶⁹⁹ Mahkemenin lağvetme ve yasaklama kararı, alacakların talepleri yerine getirildikten sonra söz konusu kurum ve kuruluşun

⁶⁹⁹ C. Botoev'in, mülakatta dile getirdiği ve Yüksek Mahkemenin dört dini-siyasi grupla ilgili olarak 2003 yılında aldığı kararın hukuki sonuçlar doğurmadığı ile ilgili görüşlerinin aksine söz konusu kanun, dini grup ve kurumların ve onların şubelerinin tamamının bir mahkeme kararıyla kapatılabileceğini ortaya koymuştur.

mülkiyetlerinin devlet mülkiyetine geçirilmesini gerekli kılar (9. madde).

10. maddeye göre de: insan hak ve özgürlüklerini ihlal etme, kişiliğe, vatandaş sağlığına, çevreye, toplumsal düzene, toplumsal güvenliğe, gerçek ve tüzel kişilerin yasal ekonomik çıkarlarına, topluma ve devlete zarar verme veya böyle bir zararın meydana gelmesi için tehlike oluşturma ile sonuçlanan faaliyetlerde bulunan kurum ve kuruluşlar hakkında kapatma ve yasaklama talebiyle mahkemeye başvuran ilgili yetkili veya organ, mahkemeye talebin yapıldığı andan itibaren kendi kararıyla söz konusu kurum veya kuruluşun faaliyetlerini durdurabilir. Herhangi bir kurum veya kuruluşun faaliyetlerinin durdurulması, onun tüm temsilcilikleri ve şubelerinin de faaliyetlerini durdurmasını gerekli kılar; Faaliyetleri yasaklanan kurum veya kuruluşların devlet ve yerel yönetimlerin kitle iletişim araçlarını kullanmaları, toplantı, miting, gösteri, yürüyüş, piket ve diğer toplu davranışlarda bulunmaları, seçim veya referanduma katılmaları, banka hesaplarını - faaliyetlerinin zararını tazmin etme, vergi, harç veya ceza ve iş anlaşmasına dayalı ödemeler hariç- kullanmaları yasaktır; Yargının ilga etme ve yasaklama talebini onaylamaması durumunda ise, söz konusu kurum veya kuruluş, yargı kararının yasallaşmasıyla faaliyetlerine devam eder. Siyasi partilerin faaliyetlerinin durdurulması ise, "Siyasi Partiler Kanunu"na göre gerçekleşir.

Ekstremist faaliyette bulunan veya ekstremist yayınlar yapan kitle iletişim araçlarının faaliyetleri de, o kurum veya kuruluşun kaydını yapan devlet organı veya yürütmenin basın, yayın ve kitle iletişim araçları ile ilgili yetkili organı veya savcılığın talebi üzerine mahkeme kararıyla durdurulabilir; Ekstremizm özelliğine sahip yayınların devam etmemesi için mahkeme, yayının ilgili sayılarının, ses veya görüntü yayınlarının ilgili baskılarının kullanımını, televizyon yayınlarının ilgili programlarının yayınını durdurabilir. Mahkemenin bu kararı, aynı zamanda ilgili yayına el koyulması için de gerekçe oluşturur (11. m.). Genel kullanımdaki iletişim ağlarının ekstremist faaliyet amacıyla kullanımı yasaktır (12. m.).

Ayrıca, 1. maddenin 1. fıkrasında belirtilen özelliklerden birisini bile içeriğinde bulunduran yayınların basılması ve yayınlanması yasaktır. Bu tür yayınlar: a. Yasaklanan ekstremist grupların resmi yayınları; b. Yazarları dünyaya ve insanlığa karşı suç işlemekle uluslararası hukuk çerçevesinde yargılanan ve 1. maddenin 1. fıkrasında belirtilen özelliklere sahip yayınlar; c. Anonim olanlar dâhil 1. maddenin 1. fıkrasında belirlenen özelliklere sahip diğer yayınlardır. Yargının, yayının 1. maddenin 1. fıkrasında belirtilen özelliklere sahip olduğu ile ilgili aldığı karar, ilgili yayına el konulması için temel teşkil eder; Yasaklanan yayınların listesi, basın ve yayında sürekli olarak yayınlanır. Listede yer

alan yayınları yasadışı olarak basan ve yayınlayanlar idari ve cezai sorumluluğa tabi tutulurlar (13. m.).

Ekstremizmle Mücadele Kanunu'nun 14. maddesine göre, ekstremist faaliyetin gerekliliğini, meşruluğunu, uygunluğunu veya istenirliğini, alenen veya görevini yerine getirirken veya mevkiini belirterek ifade eden ve ekstremizmle mücadelede bulunduğu mevki itibarıyla görevlerini yerine getirmeyen devlet yetkilileri ve yerel idare yönetimleri kanunda belirtildiği şekilde sorumludurlar. İlgili devlet organları ve yetkilileri, 1. maddenin 1. fıkrasında belirtilen davranışlarda bulunan kişilerin sorguya çekilmesi için gerekenleri yapmak mecburiyetindedirler. 15. maddeye göre, ekstremist faaliyette bulunan Kırgız Cumhuriyeti vatandaşları, yabancı ülke vatandaşları veya vatandaşlığa sahip olmayanlar yasada belirtildiği şekilde cezalandırılırlar. Devlet ve toplumsal güvenliği sağlamak amacıyla, ekstremist faaliyete katılan kişinin yasalarda belirtildiği şekilde devlet ve yerel hizmetlere ulaşımı, silahlı kuvvetlerde veya güvenlik organlarında hizmet etmesi, eğitim kurumlarında çalışması ve detektiflik veya güvenlik hizmetleri sunması mahkeme kararıyla engellenebilir. Eğer herhangi bir toplumsal kuruluşun veya dini kurumun veya diğer kuruluşların yöneticileri veya üyeleri, bireysel düşüncesi olduğunu belirtmeden ekstremist faaliyette bulunma çağrısı yapması durumunda ve bu kişi hakkında ekstremist yönelimli suç işlediği ile ilgili mahkeme kararının yasallık kazanması halinde, ilgili kurum veya kuruluşun, açıklamanın yapıldığı günden itibaren beş gün içerisinde, o kişinin ifadelerine ve davranışlarına katılmadığına dair alenen açıklama yapması gerekmektedir. Böyle bir açıklamanın yapılmaması ise, onların faaliyetlerinde ekstremizm işaretlerinin bulunduğunu ispatlayan bir delil olarak kullanılabilir. Kanun'un 16. maddesine göre ise, toplantı, miting, gösteri, yürüyüş veya piket esnasında ekstremist faaliyetlerin gerçekleştirilmesi yasaktır ve organizatörleri de bu konuda gerekli sorumluluğu alırlar. Katılımcıların silah veya gerçek veya tüzel kişiliklere zarar vermek için özel olarak yapılmış araçları taşımaları yasaktır. Bu tür toplantılarda, toplantıya ekstremist grupların katılımına izin verilemez, işaret ve sembolleri kullanılamaz, yayınları dağıtılamaz. Belirtilen hususların ortaya çıkması durumunda organizatörler gerekli önlemleri alırlar. Aksi halde toplantı sona erdirilir ve düzenleyenler de yasalarda belirtildiği biçimde sorumluluğa tabi tutulurlar. Kanun'un 17. maddesine göre ülkede, resmi kararlar ve uluslararası yasalar ile ekstremist olarak belirlenen her türlü kurum ve kuruluşun faaliyet yürütmesi yasaktır. Yabancı toplumsal kuruluşun faaliyetlerinin yasaklanması, o kuruluşun a. Devlet akreditasyonu ve kaydının silinmesini; b. Kuruluşun temsilcisi olarak yabancı vatandaşlığa sahip veya sahip olmayan herhangi bir kişinin ülkede bulunmasının

yasaklanmasını; c. Ülkede her türlü ekonomik veya diğer faaliyetlerde bulunmasının yasaklanmasını; d. Kitle iletişim araçlarında, yasaklanan kuruluş adına her türlü yayının yer almasının yasaklanmasını; e. Ülkede, ilgili kuruluşun tüm yayınlarının yaygınlaştırılmasının veya bu kuruluşa ait yayınları içeren diğer ürünlerin yasaklanmasını; f. İlgili kuruluşun üyesi veya resmi temsilcisi olarak her türlü toplu gösteri düzenlemenin veya bu gösterilere katılımın yasaklanmasını; g. İlgili örgütün haklarını devralan kuruluşların her türlü hukuki oluşum meydana getirmesinin yasaklanmasını gerektirir; Yabancı kuruluşun faaliyetlerinin yasaklanması ile ilgili mahkeme kararının kanunlaşmasından sonra on gün içerisinde yetkili devlet organı, ilgili ülkenin diplomatik temsilciliğini bu konuda gerekçelerini açıklamak suretiyle bilgilendirir. Kırgız Cumhuriyeti, uluslararası anlaşmalar çerçevesinde ekstremizmle mücadele eden yabancı ülkelerle, onların güvenlik güçleri ve özel hizmetleri ile ayrıca uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde olur.

Kanun'un 18. ve son maddesinde ise, Kırgız Cumhuriyeti Hükümetinin iki aylık süre içerisinde, kendi yasal düzenlemelerini söz konusu Kanun'a uygun hale getirmesi, Kırgız Cumhuriyeti ve uluslararası yasa ve normlara göre faaliyetleri ekstremist olarak tanınan toplumsal, dini ve yabancı ülkelere ait kurum ve kuruluşlar, onların uzantılarının listesini belirlemesi ve yayınlaması, Kırgız Cumhuriyeti kanunlarının söz konusu kanuna uygun hale getirilmesi ile ilgili Cogorku Keneşe teklif sunması gerektiği belirtilmiştir.

Kısa bir özetini vermeye çalıştığımız "Ekstremizmle Mücadele ile İlgili" Kanun, görüldüğü gibi daha önce hukuk literatüründe kullanılmayan ekstremizm kavramına geniş anlamlar yükleyen, dini kurumlar dâhil tüm kurum ve kuruluşlara ciddi yaptırımlar öngören bir yasal düzenleme olarak ön plana çıkmıştır. Kanun'un, Rusya Federasyonu'nun aynı adı taşıyan kanunuyla hemen hemen tüm düzenlemeleriyle örtüşmesi ve olduğu gibi yayınlaması nedeniyle, Kırgız devletinin, Rusya'nın ekstremizm algısını ve ekstremizme karşı aldığı yasal önlemleri benimsediğini söylemek mümkündür. Nitekim Din İşleri Ajansı, söz konusu Kanun'un hazırlanmasında BDT üyesi ülkelerin hukuki alanda dini ekstremizmle mücadelede ortaya koyduğu olumlu tecrübelerden yararlandığı görüşünü belirtmiştir.⁷⁰⁰

Bilindiği gibi hem Yüksek Mahkeme'nin Hizbuttahrir örgütünü ekstremist örgüt olarak tanımlayan kararında, (20 Ağustos 2003) hem de hükümetin ve Cumhurbaşkanı'nın yayınladığı kararnamelerde, ekstremist faaliyet, ekstremizm veya ekstremist grup

⁷⁰⁰ Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznh Prav i Svobod*, s. 111.

kavramlarından hiçbirinin açıklaması yapılmamış, devlet adamları ise, ekstremizm kavramını tanımlamadıkları gibi,⁷⁰¹ siyasal İslamcılığı tanımlamak için dini ekstremizm kavramını kullanmışlardır. Ancak Ekstreizmle Mücadele Kanunu'nda, ekstremizmi ve ekstremist faaliyeti tanımlamak için Ceza Kanunu'nda yer alan ve daha önce tanımlanmış olan çeşitli suçlara atıfta bulunulmuştur. Bunun sonucunda ekstremizm kavramı veya ekstremist faaliyet, suç teşkil eden çeşitli davranışları tanımlayan kavramların hem tamamını kapsayan hem de onları ekstremist davranış olarak yeniden ayrı ayrı tanımlayan bir kavram olarak geniş ve belirgin olmayan bir biçimde kullanılmıştır. Bu yönüyle Ceza Kanunu'nda yer alan suçlar, ekstremizm kavramı ile yeniden tanımlanmıştır.⁷⁰² Ayrıca Ekstreizmle Mücadele Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra Rusya Federasyonu'nun diğer kanunlarında da bununla ilgili olarak değişiklikler yapılırken, Kırgızistan'da bu konuda herhangi bir adım atılmamıştır. Kırgız Cumhuriyeti Ceza Kanunu'nda ekstremist, ekstremist faaliyet veya ekstremizmle ilgili herhangi bir madde bulunmadığı gibi, ekstremizm kavramının kendisi de yer almamıştır. Ekstreizm kavramının hukuki literatüre sokulması ile birlikte, bazen de onun yerine kullanılan radikalizm, terörizm veya maksimalizm gibi kavramlarla karıştırılmasının da önü açılmıştır. Ekstreizmin tanımında, "anayasal düzenin temellerini zorla değiştirme", "devlet yetkilerini ele geçirme veya tahsis etme", "yasadışı silahlı yapılanmalar oluşturma" ve "terörist faaliyet gerçekleştirme" gibi terörizmin özelliklerine yer verilmesi bu durumun göstergesi olmuştur.

Kanun'un içerdiği hükümlere gelince, bu düzenleme ile devletin toplumsal kurum ve kuruluşların faaliyetlerini denetleme imkânının arttığı gibi, devletin resmi politikasını desteklemeyen ve farklı ideolojik bakış açısına sahip grup, kurum ve kuruluşların hükümet tarafından kolaylıkla yasaklanması için uygun zemin oluşturulmuştur. Devlet organlarına mahkeme kararını beklemeden kurum ve kuruluşların faaliyetlerini durdurma yetkisinin verilmesi ise, bu konudaki keyfi uygulamaların ortaya çıkma ihtimalini doğurmuştur.

Yapılan bu düzenleme ile kitle iletişim araçlarının faaliyet alanlarının da önemli ölçüde daraltıldığını ve ifade özgürlüğünün de kısıtlandığını söylemek mümkündür.

⁷⁰¹ 2004'ün sonu ile 2005'in başında kısa bir süre Din İşleri Ajansı Başkanlığını yapmış olan Öskön Osmonov, ekstremizm kavramını tanımlamaya çalışmıştır. Ekstreizmi Osmonov, "belli bir amaca ulaşmak için kabul edilemez, bölücülük, gerekirse insan kanını akıtan terörizm, savaş yöntemlerini kullanan hareket" olarak tanımlamıştır. Bkz. Öskön Osmonov, "Diniy Ekstreizmge Böğöt Koyolu", *Erkintoo*, 03.12.2004.

⁷⁰² Din İşleri Ajansının Hukuk Uzmanı Canibek Botoev, Ceza Kanunu'nda öngörülen suçların Ekstreimist Faaliyetlerle Mücadele Kanunu'nda ekstreizm kapsamına alınmasını, Ceza Kanunu ile genellikle hukukçular, savcı ve yargıçların ilgilendiğini, oysa halkı söz konusu suçlar ile ilgili bilgilendirmek, ekstreimist faaliyetin neler olduğunu belirlemek için Ekstreimist Faaliyetlerle Mücadele Kanunu'nun kabul edildiğini belirtmiştir (7 Haziran 2008 tarihindeki mülakattan).

Çünkü Kanun'a göre, yayınlarında ekstremist faaliyetlere olumlu yaklaşan herhangi birinin görüşlerine yer veren, bu konuda yapılan görüşmeleri yayınlayan veya atıfta bulunan herhangi bir basın-yayın organı, ekstremist faaliyete katılmakla suçlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. "Ekstremist faaliyeti gerçekleştirmeye çağıran veya bu tür faaliyetlerin yapılmasının gerekliliğini temellendiren veya doğrulayan" yayınların ekstremist özelliğe sahip yayınlar olarak tanımlanması ise, "temellendiren" ve "doğrulayan" kavramlarının Kanun'da açıklığa kavuşturulmaması nedeniyle, farklı şekilde yorumlanabileceğini ve iktidar tarafından her türlü yayına karşı kullanılabileceğini söylemek mümkündür.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, gözlemlediğimiz kadarıyla Kırgızistan'da hem halk hem de devlet adamları, ekstremizm ile dini ekstremizm kavramına aynı anlamı yükleme eğilimi içerisinde olmuşlardır. Yani ekstremizm denildiği zaman akıllara ne siyasi ekstremizm ne de ırka dayalı ekstremizm gelmektedir. Kanun'da -ekstremist grup olabilecek- toplumsal kuruluşların hemen ardından dini kurumların belirtilmesi de, hem medya hem de devlet tarafından ekstremist olarak adlandırılan grupların genellikle dini gruplar olmasına bağlamak mümkündür.

3.5. Yeni İktidar, Hizbuttahrir ve Siyasal İslamcılık

Devletin 1999-2000 yıllarından itibaren artan Hizbuttahrir üzerindeki baskısı, halk arasında belli ölçüde Hizbuttahrir ile ilgili olumsuz imajın oluşmasına neden olurken, yine de Hizbuttahrir siyasi bir oluşum olarak üye sayısını gittikçe arttırmıştır. Hizbuttahrir, siyasi söylemlerini açıkça dile getiren, kendisini iktidarın en büyük adayı olarak gösteren etkin bir dini oluşum olarak dikkat çekmiştir. Bu örgüt, bağımsızlığın ilk yıllarında daha çok Arapçadan tercüme edilmiş ve hilafetin önemini vurgulayan temel eserlerini yayınlarken, 90'ların ikinci yarısından itibaren de Özbek hükümetini ve İ. Karimov'u hedef olarak görmüş ve yayınlarında daha çok Özbekistan'a yer vermiştir. Ancak Batken Olayları sonrası Kırgız hükümetinin Hizbuttahrir üyelerini takip etmeye, yakalamaya ve hapse atmaya başlaması, Akaev iktidarının da hedef olarak seçilmesini hızlandırmıştır. Kanaatimizce Hizbuttahrir'in Kırgızistan'daki siyasi sürece aktif olarak katılmasında ve iktidara karşı bir alternatif olarak kendini tanıtmada devletin yürüttüğü baskıcı politika ve siyasal İslamcılık konusunda Özbekistan'la olan işbirliği etkili olmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, siyasi söylemleri diğer mezhep, tarikat ve gruplara göre daha belirgin olan Hizbuttahrir örgütü, Akaev iktidarı döneminde, farklı, sosyo-kültürel açıdan toplumun değerleri ile örtüşmeyen, Kırgız Cumhuriyeti'ne düşman

devletlerin çıkarlarına hizmet eden ve bunun için de toplumda kin ve düşmanlığı körükleyen bir parti⁷⁰³ olarak algılanmış ve temel güvenlik sorunu olarak görülmüştür. 24 Mart iktidar değişikliği sonrasında da devletin bu tutumu değişmemiştir. Bakiev iktidarı da, Hizbuttahrir örgütünü ve İslamcı grupları, dış etkenlerin dayattığı ve toplum ve devlet için tehdit oluşturan unsurlar olarak tanımlarken, siyasal İslamcılığın toplumsal bir proje/ideoloji olup olmadığı sorusunu hiçbir zaman gündeme getirmemiştir.⁷⁰⁴ Diğer yandan Din İşleri Ajansı ile ilgili Kararname'de belirtilenler ve Ekstremizmle Mücadele Kanunu'nun kabul edilmesi, Bakiev döneminde de ekstremizm ve dini ekstremizmle mücadeleye öncelik verileceğinin göstergesi olmuştur.

24 Mart sonrası yapılan Cumhurbaşkanı seçimi öncesi ve sonrasında Hizbuttahrir ve Hizbuttahrir'in desteklediği adaylar ile ilgili yapılan tartışmalar, hem basın-yayının hem de devlet yetkililerinin gündemini oluşturmuştur. Seçim öncesi basın-yayın organlarında, Hizbuttahrir'in, kendi adaylarından biri olan ve seçilmesi durumunda şeriat ve Kuran'a göre hareket edeceğini açıklayan Tursunbay Bakir Uulu için propaganda yaptığı ve böylece Tursunbay Bakir Uulu'nun, İslamcıların "koruyucu meleği" haline geldiği ile ilgili yayınlar yer almıştır.⁷⁰⁵ İnsan hakları savunucuları ise, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Tursunbay Bakir Uulu'nun adaylığını destekleyen Hizbuttahrir üyesi kişilerin iktidar tarafından tutuklandıklarını ve hapse atıldıklarını savunurken,⁷⁰⁶ Milli Güvenlik Hizmeti Başkanı Busurmankul Tabaldiev, Hizbuttahrir örgütünün, tüm seçimlerde örgütün faaliyetlerine olumlu yaklaşan adayları desteklediği şeklinde görüş beyan etmiştir.⁷⁰⁷

İktidar değişikliğinden sonra devletin Hizbuttahrir'e karşı yürüttüğü politikada kendini gösteren en önemli değişiklik, devletin Hizbuttahrir'i uluslararası terörist örgütlerle bağlantılı, silahlı ve şiddet yanlısı, dolayısıyla devlet ve vatandaşlar için tehlike oluşturan bir grup olarak tanıtmaya eğiliminin artması olmuştur. Devlete ait basın-yayın

⁷⁰³ Resmi kaynaklarda, Hizbuttahrir'in bir dini örgüt olma özelliğinden çok siyasi parti olduğu ön plana çıkartılmıştır. Bkz. O.Ş. Mamayusupov ve diğ., *O Monitoring Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznih Prav i Svobod*, 11.

⁷⁰⁴ 90'lı yılların sonuna kadar ülkede siyasal İslamcılık, "vahhabiler" başka bir ifadeyle yurt dışında din eğitimi almış ve bazı İslam ülkelerindeki siyasal İslamcılığı benimsemiş din adamları tarafından temsil edilmiş ve devletin, "vahabilik" tehdidinin yurt dışına dayandığı ile ilgili görüşü belli bir gerçeklik payına sahip olmuştur. Oysa zamanla Hizbuttahrir olgusu, halk arasında destek bulmuş, din adamlarının yanı sıra birçok sıradan Müslümanın da gönül verdiği siyasal İslam'ı temsil eder duruma gelmiştir. Toplumsal (ekonomik ve siyasi) sorunlara "İslami çözüm" öneren bu hareket, ilkinde göre daha somut bir özelliğe sahip olmuştur. "Vahabilik", dışardan getirilen ve toplumsal destekten uzak bir siyasal İslam olarak ön plana çıkarken, Hizbuttahrir (her ne kadar yurt dışında ortaya çıkmış ve yayılmışsa da) içerden de belli ölçüde destek bulmuştur.

⁷⁰⁵ Bkz. Erlan Satıbekov, "Stanet li Kirgızstan Platsdarmom dlya Djihada v Tsentral'noy Azii?", *Veçerniy Bişkek*, 09.08.2005.

⁷⁰⁶ Bkz. "V Londone Zapretyat "Hizb ut-Tahrir", *Veçerniy Bişkek*, 18.08.2005.

⁷⁰⁷ Bkz. "V Strane Aktiviziruyutsya Ekstremist", *Res Publica*, 28.06.2006.

organlarının yanı sıra hükümet yanlısı medyada, Hizbuttahrir örgütü üyeleri ile birlikte silah ve mühimmatın ele geçirildiği haberleri sık sık yer almaya başlamıştır. Bu konu Din İşleri Ajansının 2006'da yayınladığı rapora da yansımıştır. Raporda şöyle denilmiştir:

"Uzmanların (her zaman olduğu gibi, bu raporda da "uzmanların" kim oldukları belirtilmemiştir. MM.) elde ettikleri sonuçlara göre Hizbuttahrir, siyasallaşmış İslam'ın propagandasını yapıyor, dini fanatizmin yaygınlaşmasını sağlıyor, sivil itaatsizliğe çağırıyor, nihai amacına ulaşmak için belirli ilkelere sahiptir. Eğer dini-ekstremist Hizbuttahrir partisinin faaliyeti göz ardı edilirse, o zaman ileride bu parti ülkenin ulusal güvenliği için daha da tehlikeli olabilir. Bunun yanı sıra, her ne kadar Hizbuttahrir liderleri fikri 'cihattan' söz etseler de, hem Kırgız Cumhuriyeti'nde hem de diğer ülkelerde (özel olarak Rusya Federasyonu) güvenlik güçlerince bu örgütün üyelerinin silah ve mühimmatlarıyla birlikte ele geçirilmesi gösteriyor ki, Hilafetin kurulması yönündeki 'kendi amaçlarına' ikna yolu ile değil, gerekirse silah yoluyla ulaşma planları söz konusudur."⁷⁰⁸

İçişleri Bakanlığının Ekstremizm ve Yasadışı Göçle Mücadele Dairesi Başkanı O. Gurov ise, "açıkça ifade edeyim ki, camilerde saf İslam'a değil de, ekstremist grupların ajanlarına hizmet eden mollalar çoğalmaktadır. Önceden onlardan sadece devlet güvenliğini tehdit eden literatür ele geçirilirken, şimdi patlayıcı maddeler, ateşleyici silahlar ele geçirilmektedir"⁷⁰⁹ ifadesini kullanmıştır.

Devletin Hizbuttahrir örgütünü silahlı bir oluşum olarak tanımlama çabaları, aynı zamanda bu örgütün Türkistan İslami Partisi ile organik bağlara sahip olduğu hususunun ön plana çıkartıldığı ve Özbekistan ve Rusya gibi Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerle siyasal İslamcılığa karşı işbirliğinin yoğun olarak yapıldığı döneme denk gelmiştir. Devletin, Hizbuttahrir ile Türkistan İslami Partisi arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendirdiği ve halk arasında gittikçe yaygınlaşan siyasal İslam'a karşı ne derece duyarlı hale geldiği, Temmuz 2006'da ülkenin önde gelen din adamlarından Muhammadrafik Kamalov'un öldürülmesi olayında daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Milli Güvenlik Hizmetinin 6 Temmuz 2006'da Özbekistan'ın güvenlik güçleri ile birlikte Oş'ta gerçekleştirdiği operasyon sonucunda, eski müftülerden Sadıkcın Kamalov'un kardeşi, Kara Suu şehri "Al Sarahsi" merkez caminin imamı Muhammadrafik Kamalov, Türkistan İslami Partisi üyesi oldukları ileri sürülen kişilerle birlikte öldürülmüştür. Dini çevrede çok iyi tanınan bir din adamı olan M. Kamalov, güvenlik güçlerinin belirttiklerine göre,⁷¹⁰ 11 Mayıs 2006 tarihinde Tacikistan'dan gelen bir grup

⁷⁰⁸ Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ., *Kratkiy Analiz Religioznih Sistem v Kirgizstane*, s. 49.

⁷⁰⁹ Bkz. Naringül Nazaralieva, "Ekstremistter da, Parakorlar da, Brakon'erler da Tıyıla Elek", *Kırgız Tuusu*, 21-24.07.2006.

⁷¹⁰ Bkz. Oybek Hamidov, "Sredi Ubith Ekstremistov Okazalsya İzvestniy Bogoslov", *Veçerniy Bişkek*, 08.08.2006.

militanın Kırgızistan'ın sınır muhafızlarına saldırmasının ardından konuyla ilgili olarak gözaltına alınmış ve sorgulanmış, ancak kısa bir süre sonra serbest bırakılmıştır. Takip edilen M. Kamalov, daha sonra Türkistan İslami Partisi üyesi kişilerle birlikte iken tekrar ele geçirilmek istenmiş, ancak kaçmaya çalışırken de çatışmada öldürülmüştür.

Muhammadrâfik Kamalov'u, sadece Kırgızistan'ın güneyinde değil, Özbekistan'da da dini otoriteye sahip bir din adamı, bölgedeki siyasal İslamcılığın önemli temsilcisi ve Karimov iktidarına karşı muhalif gruplarca Andican'da düzenlenen olaylarda etkin roller üstlenen bir lider olarak tanımlayan Din İşleri Ajansı Direktörü Colbors Corobekov,⁷¹¹ Kamalov'un cenazesinde gençlerin "Allahu Akbar" sloganı atarak şehrin merkezinde yürüyüş gerçekleştirmesinin kendisini endişelendirdiğini belirtirken,⁷¹² müftü Muratali Cumanov ise, M. Kamalov hakkında olumsuz söz söylemeyeceğini, çünkü onun yıllarca İslam'a hizmet ettiğini, buna karşın tüm din görevlilerinin dikkatli olması gerektiğini, teröristlerle bağlantısı tespit edilen imamlara karşı sert tedbirlerin alınacağını ifade etmiştir. Ancak bazı basın-yayın organları, M. Kamalov'un cenazesine müftü M. Cumanov'un, M. Kamalov'u şehit olarak ilan ettiğini yazmışlardır.⁷¹³

Birçok konuda Hizbuttahrir örgütü üyelerinin suçsuz olduğunu savunan ombudsman Tursunbay Bakir Uulu, M. Kamalov'un teröristlerle ilişkisinin olamayacağını, bu suçlamaların Kırgız ve Özbek güvenlik güçlerince kasten ortaya atıldığını, Kırgız güvenlik güçlerinin Özbekistanlı meslektaşlarının yönlendirmesi ile bu tür operasyonlar gerçekleştirdiğini, Özbek hükümetinin kendisini de yakından takip ettiğini ve Kamalov'a yapılanların kendisine de yapılabileceğini ileri sürmüştür.⁷¹⁴ Daha sonra bir mülakatında da, Özbek güvenlik güçlerinin Kırgızistan'da serbestçe operasyon düzenlediklerini, din adamlarını ortadan kaldırdıklarını ve Özbekistan'a insanları kaçırdıklarını savunmuştur.⁷¹⁵

Muhammadrâfik Kamalov'un kardeşi Sadıkcın Kamalov ise, kardeşinin hayatının kurtarılmasının mümkün olmasına karşın güvenlik güçlerinin olaylara hâkim olmadan operasyon düzenlediklerini, dini ekstremizm ve terörizmle mücadele sloganı altında ilgili kurumların ciddi yanlışlar yaptığını belirtmiştir.⁷¹⁶

⁷¹¹ C. Corobekov ile 03.06.2008 tarihinde yaptığımız mülakattan.

⁷¹² Bkz. Bermet Malikova, "Faktor Riska", *Veçerniy Bişkek*, 11.08.2006.

⁷¹³ Bkz. Muftiy Kırgızstana Obyavil Pogibşego Karasuyskogo İmama "şahidom", <http://www.ferghana.ru/article.php?id=4530>; Müftünün M. Kamalov'u "şehid" ilan ettiğinin delili olarak önu sürülen ses kaydını dinlemek için. http://www.ferghana.ru/audio/janoza_lit.mp3.

⁷¹⁴ Bkz. Andrey Oreşkin, "Ya na Osobom Uçote u İslama Karimova", *Veçerniy Bişkek*, 18.08.2006.

⁷¹⁵ Sırgak Abdılđaev, "Tursunbay Bakir Uulu, Ombudsmen Kırgızstana: Spetslujbı Kırgızstana i Uzbekistana Naçali Rabotat Kak Siamskie Bliznetsı, İspolzuya v Svoey Rabote Metodi, Protivoreçaşşie Logike Demokratii", <http://www.tazar.kg/news.php?i=1700>

⁷¹⁶ Bkz. Mahamadjan Urumbaev, "Bog Odin. Tolko Provayderı Raznie", *Veçerniy Bişkek*, 28.09.2006.

R. Kamalov'un öldürülmesinin ardından, çeşitli basın-yayın organlarında, ülkedeki din adamlarının takibi ile ilgili olarak güvenlik güçlerince bir planın hazırlandığı iddiaları yer almaya başlamıştır. Bu iddialara göre Kırgızistan'ın güvenlik güçleri, Rusya ve Özbekistan'ın güvenlik güçleri ile birlikte camii imamlarının kullandıkları dini kaynakları, onların vaaz ve hutbelerini, insanlarla yaptığı sohbetlerini, ülke içinde ve dışındaki ilişkilerini takip etmeye başlamıştır.⁷¹⁷ Sadıkcın Kamalov da, güvenlik güçlerinin, kardeşi Muhammadrafik Kamalov'u öldürdükleri gibi, kendisini de ortadan kaldıracabileceklerini, bu tür endişeyi tüm din adamlarının taşıdığını ifade etmiştir.⁷¹⁸

Muhammadrafik Kamalov'un, öldürülmesinden 3 ay önce verdiği bir mülakatta, Orta Asya'da din-devlet ayrılığının yanlış uygulandığı, bazı din adamlarının devlet baskısı yüzünden hakiki İslam'ı halka anlatamadığı, bunun halk arasında memnuniyetsizliğe neden olduğu, memnuniyetsizliğin de radikallerin (İslamcılar) işine geldiği ile ilgili görüşleri,⁷¹⁹ ülkedeki dini sorunların temelinde dinin devletten ayrılığının yattığını savunan kardeşi Sadıkcın Kamalov'un görüşlerini⁷²⁰ desteklemekle kalmamış, devletin din politikasına karşı güvensizliğini ve İslam'ın -siyasi hayat dâhil- tüm alanlarında etkili olması gerektiği ile ilgili beklentilerini ortaya koymuştur.

Buna karşın güvenlik güçleri, siyasal İslamcılığın kontrol edilemez bir şekilde yaygınlaştığını kabul etmekle birlikte, devletin bu konuda mümkün olduğu kadar sert tedbirler alması gerektiği kanaatini taşımıştır. Milli Güvenlik Hizmeti Başkanı B. Tabaldiev, ülkede terörist saldırı ihtimalinin ortadan kalktığı, ancak dini ekstremizmin ülkede yaygınlaşmasının siyasi bir sorun olmaya başladığı endişesini dile getirmiştir. Ona göre, ülkenin güneyinde nüfusun önemli bir kısmı, -özellikle gençler- bu "hastalığa yakalanmıştır" ve onlar teröristlerden daha fazladır ki, asıl tehlikeyi onlar oluşturmaktadırlar.⁷²¹ İçişleri Bakanlığının Oş Dairesi Başkan yardımcısı Kudrat Karimov, Delo No gazetesine (13.06.2001) verdiği mülakatta, Hizbuttahrir örgütü üyelerinin, cinayet için öngörülen -en az 15 yıl-cezaya çarptırılması gerektiğini, hapisten çıkıp da aynı şeyi yapanların tekrar hapse atılması gerektiğini savunmuştur. Ekstremistlere karşı Özbekistan ve Tacikistan'da sert tedbirler alınırken, Kırgızistan'daki demokratik

⁷¹⁷ Bkz. Ulugbek Djuraev, "Kırgızstan Obyavil Voynu İmamam", <http://www.axisglobe-ru.com/article.asp?article=415>

⁷¹⁸ Bkz. Kubat Otorbaev, "Kırgızstandağı Din Erkindigi Kanday Abalda?", <http://www.azattyk.org/rubrics/religion/ky/2006/09/2B8891C2-239C-4EE8-AB4F-7A1F5EF31E60.asp>

⁷¹⁹ Bkz. Firdavsiy, "İmam Muhammadrafik Kamalov: "V Tsentral'noy Azii Vedetsya Nepravilnaya Politika Otdeleniya Gosudarstva ot Religii", <http://www.ferghana.ru/article.php?id=4388>

⁷²⁰ Bkz. Mahamadjan Urumbaev, "Skandal v Svyatom Semeystve", *Veçerniy Bişkek*, 14.07.2006.

⁷²¹ B. Tabaldiev'in bu konuda verdiği mülakat için bkz. A. Evgrafiv, "Ubit Materi Ekstremist", *Eho Oşa*, 06.09.2006.

yasalardan yararlanmak için radikallerin Kırgızistan'a yığıldığını ileri süren Karimov, İçişleri Bakanlığı ile Milli Güvenlik Hizmetinin çabalarının yetersiz kaldığını, Hizbuttahrir ile mücadele edebilmek için sert yaptırımlar öngören yasal düzenlemelerin yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu tedbirlerin Kırgızistan'ın Batı'daki imajını zedeleyip zedelemeyeceği sorusuna ise, "Batı, bizde meydana gelmekte olan olayların derinliklerinde olup bitenleri anlamıyor. Biz, bizim için imajın mı yoksa güvenliğin mi önemli olduğu konusunda karar vermeliyiz" cevabını vermiştir.

Ayrıca Hizbuttahrir ve siyasi İslamcılık, devlet tarafından siyasi iktidar için bir aday, bir seçenek olarak değil de, öncelikle toplumun huzur ve barışını tehdit eden bir oluşum olarak değerlendirilmiştir. Başka bir ifadeyle iktidar, Hizbuttahrir'i İslam'a dayalı siyasi bir muhalefet değil, daha çok toplumsal bütünlüğü tehlikeye sokan bir hareket olarak tanımlamıştır. Hizbuttahrir'in siyasi söylemlerini ikinci planda tutan devlet, onun daha çok "toplum için tehlikeli olan şiddete dayalı ekstremist özelliklerini" ön plana çıkarmış ve onu bu yönüyle halka ve uluslararası kamuoyuna tanıtmaya çalışması içerisinde olmuştur. Nitekim Din İşleri Ajansı'nın Hukuk Uzmanı Canıbek Botoev, Hizbuttahrir örgütünün, toplum bütünlüğü ve barışı için tehlike arz ettiğini, iktidar için her hangi bir tehdit oluşturmadığını, iktidarın Hizbuttahrir'den korkmadığını, iktidara karşı oluşturacağı tehdidi Ceza Kanunu'nun ilgili maddeleri ve Yüksek Mahkeme Kararı ile önlediğini savunmuştur.⁷²²

2005 yılından itibaren devlet, Hizbuttahrir'in resmi İslam otoritesi için de tehlike oluşturduğunu her fırsatta dile getirmeye, bu örgütün ülkedeki resmi İslam temsilcileri için de bir alternatif (yani onlar için de bir tehdit) olduğunu ön plana çıkarmaya çalışmıştır.⁷²³ 2006 yılında Din İşleri Ajansı tarafından yayınlanan raporda, vatandaşların din değiştirmelerinin (prozelitizmin) yanı sıra Hizbuttahrir örgütünün faaliyetlerini de, din alanında ortaya çıkan önemli bir sorun olarak tanımlamıştır. Din alanındaki çoğulculuğu görmezden gelerek insanları Hilafet kurmaya, Anayasa'yı reddetmeye, devlet adamları ve resmi İslam'ın temsilcilerine karşı başkaldırıya çağırdığı ifade edilmiş, Hizbuttahrir'in resmi İslam temsilcileri için de tehlike arz ettiği, İslam'ı siyasallaştırarak camiiler, Kaziyatlar ve KMDİ'yi ele geçirmek istediği, KMDİ'nin faaliyetlerini etkisizleştirmeyi

⁷²² Canıbek Botoev ile 7 Haziran 2008'de yapılan mülakattan. Ancak Oş İli Devlet İdaresinin Din Uzmanı Toktosun Caparov, Hizbuttahrir'in iktidar için de bir tehdit oluşturduğu görüşünü ifade ederek bizimle aynı görüşü paylaştığını ortaya koymuştur (Toktosun Caparov ile 30 Haziran 2008 tarihinde yapılan mülakattan).

⁷²³ Daha önce belirttiğimiz gibi, KMDİ ve resmi din adamları da Hizbuttahrir'e karşı devletle birlikte hareket etmiş ve KMDİ bu konuda bazı fetvalar yayınlamıştır.

amaçladığı ileri sürülmüştür.⁷²⁴

Dolayısıyla Hizbuttahrir ve siyasi İslamcılık sorunu Akaev iktidarının olduğu kadar Bakiev iktidarının da temel güvenlik sorunu olmaya devam etmiştir. 2004'te, dönemin Din İşleri Komisyonu Başkanı Ö. Mamayusupov: "Hizb ut-Tahrir sayısının fazlalığı söz konusu bile olamaz: bizim vatandaşlar yeni özgür hayatın tadını [aldılar] ve tecrübesini kazandılar. Bir vatandaş olarak umuyorum ki, er veya geç kandırılmış insanların çoğu, onları normal hayattan saptırdıklarını, kandırdıklarını anlarlar"⁷²⁵ demesine karşın, 2007'de bu göreve gelen Toygonbek Kalmatov', Hizbuttahrir'in 10 bin üyeye sahip olduğunu, bunlardan 2 binini de bayanların oluşturduğunu,⁷²⁶ Hizbuttahrir'in silaha başvurmaya başladığını ileri sürmüş, ardından da dinle ilgili yasal düzenlemelerin de artık zamanın ihtiyaçlarını karşılamadığını, gerekli değişikliklerin yapılmasının kaçınılmaz olduğunu savunmuştur.⁷²⁷

Devlet, siyasi İslam'ın yükselişinde sosyo-ekonomik ve siyasi koşulların etkisini kabul etmekle birlikte, Hizbuttahrir'i etnik ve dini çatışmaları körükleyen bir unsur olarak değerlendirmiş ve bu zamana kadar şiddet yöntemlerine başvurmamış olmasına karşın bu örgütü yasaklamıştır. Ancak diğer yönden -daha önce belirttiğimiz gibi- Kırgız-Müslüman ile Kırgız-Baptist veya Müslüman ile Bahaî çatışması devam etmiş ve bu çatışmalarda "kin ve düşmanlığı körükleyen taraf" belirlenmemiştir. Devlet, siyasi amaçlar taşıdığını ileri sürdüğü İslami hareketlere karşı ciddi tedbirler alırken, aynı tavrı diğer dinlere mensup hareket ve gruplara karşı sergilememiştir.

"Dini ekstremizm" ve siyasi İslamcılık ile mücadelede, Din İşleri Ajansının, ülkeye sokulmak istenen veya ele geçirilen din literatürün "ekstremist" özelliğe sahip olup olmadığını, yasalara uyup uymadığını araştırarak bilirkşi komisyonu ve bu komisyonun hazırladığı raporlar, Bakiev iktidarı döneminde de önemli bir işlevi yerine getirmiş, "dini ekstremizm"le ilgili yargı süreçlerini doğrudan etkilediği gibi, dini kurum ve kuruluşların faaliyetlerini de yakından ilgilendirmiştir. 7 Haziran 2008 tarihinde kendisiyle yaptığımız mülakatta Canıbek Botoev, 2003 yılında Din İşleri Komisyonu ile KMDİ arasında yapılan

⁷²⁴ Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahilov, K.K. Mamataliev ve diğ., *Kratkiy Analiz Religioznih Sistem v Kirgizstane*, Gosudarstvennoe Aгенstvo po Delam Religiy pri Pravitelstve Kirgizskoy Respubliki, Bişkek, 2006.

⁷²⁵ Bkz. Mahamadjan Urumbaev, "V Setyah Ekstremistov", *Veçerniy Bişkek*, 26.01.2004.

⁷²⁶ Bkz. "Calalabatta Ekstremizm Menen Terrorizm Korkunuçu Tuuraluu Keneşme Öttü", <http://www.azattyk.org/news/domestic/ky/2007/08/20070801.asp>

⁷²⁷ Bkz. İrisbay Abdıraimov, "Calalabat: Diniy Ekstremistter Aktivdүүлүгүн Kүçөттүбү?", http://www.azattyk.org/rubrics/religion/ky/2007/08/E21_C9845-2925-4CF2-8432-7AF84B76A4A7.asp; "Toygonbek Kalmatov: Din Başkarmalıgı, Kazıyattar Öz İşterine Kaydıger", <http://www.azattyk.org/rubrics/religion/ky/2007/08/16FEC16F-6724-4E93-AFE3-4B6EA0798AA0.asp>

anlaşma çerçevesinde -bizim daha önceki bölümlerde ele aldığımız- bir komisyonun oluşturulduğunu, komisyon uzmanlarının, ele geçirilen veya ülkeye sokulmak istenen literatürle ilgili olarak mahkemelere ve ilgili devlet organlarına rapor sunduklarını ve bazen de yargı sürecine katıldıklarını, ancak daha sonra Müftiyatın -kendilerine yapılan baskı ve eleştirileri gerekçe göstererek- yargı sürecine katılmaktan vazgeçtiğini, bunun üzerine Din İşleri Ajansının, Arapça bilen ve Arap ülkelerindeki dinle ilgili yüksek okullardan mezun olmuş kişileri kadrosuna kattığını, bazen de Kırgızistan'daki ilahiyat fakülteleri öğrencilerini de uzman olarak çağırdığını ifade etmiştir. Dini literatürün Kırgız Cumhuriyeti yasalarına ve Kuran ve Sünnete uygunluğunu incelediklerini ve mümkün olduğu kadar tarafsız kalmaya çalıştıklarını belirten C. Botoev, bazen kendilerinin hazırladığı raporlardan güç organlarının memnun kalmadıklarını, raporları "çok yumuşak" bularak kendilerine baskı uyguladıklarını, bunun üzerine konuları tekrar gözden geçirdiklerini de dile getirmiştir.

Ancak Din İşleri Ajansı tarafından oluşturulan söz konusu bilirkişi komisyonunun hazırladığı raporlar kadar, komisyonun kendisinin güvenilirliği ve yeterliliğinin de her zaman tartışma konusu olacağını söylemek mümkündür. Çünkü Din İşleri Ajansının, dini literatürün Kuran ve Sünnet'e uygunluğunu değerlendirme çabasının kendisi bile tartışma yaratacak bir girişim olarak ön plana çıkmıştır. Örneğin din adamları arasında, bilirkişi komisyonunda genellikle Mısır ve Suudi Arabistan'daki yüksek okullardan mezun olan kişilerin yer aldığı, dolayısıyla devletin İslam anlayışını ve Müslümanlara karşı tutumunu, söz konusu ülkelerdeki İslam yorumunun belirlediği şeklindeki eleştiriler sıkça dile getirilmiştir.

Ayrıca bilirkişi komisyonunda, diğer dinlerle ilgili uzmanların da yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Nitekim 7 Haziran 2008'deki mülakatta C. Botoev, güvenlik güçlerinin kendilerine Scientology tarikatına ait bir literatür getirdiğini ve Din İşleri Ajansında bu tarikatla ilgili yeterli bilgiye sahip uzmanın bulunmaması nedeniyle Kırgız-Rus Slavyan Üniversitesi öğretim üyelerine resmi olarak başvurduklarını ifade etmiştir. Kırgız-Rus Slavyan Üniversitesi öğretim üyelerinin söz konusu literatürün ülkeye sokulmaması yönünde rapor verdiklerini, kendisinin de bu rapora imza attığını ifade eden C. Botoev, ancak Ak Üy (Cumhurbaşkanlığı) ve Kök Üy (Parlamento)'den gelen baskı sonucunda⁷²⁸ Din İşleri Ajansının olumlu rapor verdiğini ve Scientology tarikatına ait söz konusu

⁷²⁸ 2008'in başında göreve gelen Din İşleri Ajansı Direktörü K. Osmonaliev ise, Canıbek Botoev'in para karşılığı birçok misyoner grubu tescil ettiğini ve bunun sonucunda da Botoev'i görevden aldığını ifade etmiştir. 18 Aralık 2008'de yaptığımız görüşmeden.

yayının ülkeye sokulduğunu belirtmiştir. Tüm bu gelişmeler, hem Din İşleri Ajansında oluşturulan bilirkişi komisyonunun, hem de Din İşleri Ajansının objektif ve bağımsız olarak karar alamadığını ortaya koyduğu gibi, bu konunun ileride de tartışılmaya devam edeceğini göstermiştir.

3.6. Din Konsepti veya "Geleneksel Din" ve "Geleneksel Olmayan Din" Ayrımı

2006'da Din İşleri Ajansı tarafından yayınlanan raporda, din alanındaki temel sorunlar olarak yine siyasal İslamcılık (özellikle Hizbuttahrir), toplumda hızlı bir şekilde gerçekleşen din değiştirme olgusu, yurt dışında okuyan öğrencilerin farklı din yorumlarını ülkeye getirmeleri ve çeşitli toplumsal kuruluşlar adı altında faaliyet yürüten misyoner grupları gösterilmiştir.⁷²⁹ Akaev döneminde olduğu gibi, bu dönemde de yurt dışında din eğitimi alan öğrencilerin ülkedeki "ılımlı İslam ortamını" bozacağı görüşü güncelliğini korumuştur. Din İşleri Ajansı Direktörü bu konuda şöyle demiştir:

"Kırgızlar, Orta Asya'da yaşayan Sünnilerin çoğu gibi, İmam Aazam'ın öğretilerine, başka bir ifadeyle 'en saf/temiz' anlamına gelen Ebu Hanife mezhebine (okuluna) tâbidirler. Çok ince hususlar vardır. Diyelim ki, eğer imam farklı bir mezhebe mensup ise, o zaman yerli inananlar onunla birlikte Kuran'ın sözlerini dile getirmeyeceklerdir, onlar kolayca camiye terk ederler. Yurt dışındaki din eğitimi kurumlarında okuyan birçok genç adamlar, İslam'ın toplumdaki yeri ile ilgili aşırılığa sahip bakış açılarıyla dönüyorlar. Kişinin çok uluslu ve çok dinli bir ülkede yaşadığını anlaması yıllar almaktadır. Bizim çocuklar yurt dışına meşru/resmi yollarla gittikleri zaman [...], devlet diplomatik yollarla eğitim sürecini düzeltmeye/denetlemeye çalışmaktadır. Ancak kayıt dışı eğitim söz konusu olduğu zaman doğal olarak böyle bir imkân söz konusu değildir. Bu durumda gençler daha az bilinen medreselerde okumakta ve onların yıkıcı düşüncelerinin akılsız gerçekleştircileri olarak yetiştirilmeyeceğinin herhangi bir güvencesi yoktur."⁷³⁰

Din İşleri Ajansı Direktörünün, Kırgız vatandaşlarının yurt dışında din eğitimi almalarının sakıncaları hakkındaki bu ifadeleri, aynı zamanda İslam'ın Hanefi yorumunu benimseyen Müslüman kesimin devlet tarafından desteklenmesi gerektiği ile ilgili olarak devlet yetkililerinin sıkça dile getirdikleri görüşleri yansıtmıştır. Çünkü 1991'den itibaren farklı dini grupların ülkede faaliyet yürütmelerine izin verilmesine paralel olarak, birbirinden çok farklı dini akım ve hareketlerin dini yapıyı yeniden oluşturacak şekilde toplumda yaygınlaşması gözlenirken, -daha önce de görüldüğü gibi- Pravoslav Hristiyanlığı ile İslam'ın desteklenmesi gerektiği ile ilgili görüşler ileri sürülmüştür. Bu tür görüşler daha çok Din Kanunu taslakları ile ilgili çalışmaların yapıldığı dönemlerde ön plana çıkmıştır. Hem C. Corobekov hem de A. Sabirov tarafından hazırlanan Din Kanunu taslaklarında "geleneksel" dinlerden bahsedilmiştir. Aynı şekilde 1995 ve 1996 yıllarından

⁷²⁹ Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ., *Kratkiy Analiz Religioznih Sistem v Kirgizstane*, s. 5-7.

⁷³⁰ A.g.e., s. 123.

itibaren yayınlanan kararnamelerde "geleneksel" dinlerin önemi vurgulanmıştır. Ancak 24 Mart sonrası dönemde devlet, daha önce dile getirilmesine karşın devletin din politikasında açık bir şekilde uygulama alanı bulamayan "geleneksel din" ve "geleneksel olmayan din" ayrımını resmi olarak benimsediğini 6 Mayıs 2006'da yayınladığı "Kırgız Cumhuriyeti'nin Dini Alandaki Devlet Konsepti" ile açıklanmıştır.

Dini alana yönelik Konseptin hazırlanmasının gerekliliği, daha önce de görüldüğü gibi, ilk olarak Akaev döneminde, hükümetin 5 Nisan 2004 tarihinde yayınladığı 226 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'nde 2004-2005 yılları için Dini Ekstremizme Karşı Mücadelede Devlet Programının Belirlenmesi ile İlgili" Kararname'de ek olarak yer alan "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Dini Ekstremizme Karşı Mücadelenin Devlet Programının Gerçekleştirilmesindeki Çalışmaların Planı"nda belirtilmiş ve konseptin Din İşleri Ajansı tarafından hazırlanması istenmiştir. Bu bakımdan "geleneksel" ve "geleneksel olmayan" ayrımını Din Konsepti çerçevesinde ele alma girişiminin de o dönemde başlatılmış ve sonra da yeni iktidar tarafında benimsenmiş olma ihtimali güçlenmiştir. Nitekim Din Konsepti'nin hazırlanması ile ilgili söz konusu Kararname'nin yayınlanmasının ardından Askar Akaev, Kırgız toplumunun İslam medeniyetine mensup olduğunu, dini terörizmle ekstremizmin Kırgız halkı için yabancı olduğunu vurgulamış ve halkın kültürel-dini genel yapısı ile oldukça zararlı olarak bilinen terörist ve ekstremist ideolojiyi birbirinden ayırmanın zor, ancak bu ayrımın yapılmasının mecburi olduğunu belirtmiştir.⁷³¹

Din İşleri Ajansı ile Bilim ve Düşünsel Mülkiyet (sobstvennost') ile İlgili Devlet Ajansı tarafından hazırlanan "Kırgız Cumhuriyeti'nin Dini Alandaki Devlet Konsepti", 6 Mayıs 2006/324 sayılı Hükümet Kararnamesi⁷³² ile yayınlanmıştır. Sekiz bölümden oluşan Din Konsepti'nin giriş kısmında, din ve dini kurumlara yönelik devlet politikasının Anayasa'ya, uluslararası anlaşmalara ve AGİT standartlarına dayandığı belirtilmiş ve Konsept'te kullanılan kavramlar şu şekilde açıklanmıştır:

- "**İnanç** (sahipliği)- herhangi bir dine bağlı olmak;
- **mezhep** (rus. "konfessiya")- dini yönelim ile eşanlamlıdır, öğretiyi belirleyici etkindir;
- **kültürel yapı**- Tanrı'ya tapınma, ibadet ve dini toplantılara yönelik dini ziyaretler için yapılmış yapıt;
- **misyoner hareket**- dini bilgilendirme faaliyeti aracılığıyla herhangi bir öğretiyi yayma ve tebliğ etme;
- **geleneksel olmayan kültürler** (dinler)- 20. yüzyılın 60-70 yıllarından itibaren ortaya çıkan ve hala çıkmakta olan dini hareket ve kültürleri tanımlamak için kullanılan kapsayıcı (rus. "sobiratel'noe") kavram;
- **din**- teist kanaate dayanan dünya görüşü, ayrıca buna dayalı davranış ve spesifik hareket;
- **dini çatışma**- birey, grup veya birliklerin öğreti, dini faaliyet, kültür, dini kurumun

⁷³¹ Bkz. Öskön Osmonov, "Diniy Ekstremizmge Bögöt Koyolu", *Erkintoo*, 03.12.2004.

⁷³² CEHTM.

- oluşumunun prensipleri ve benzeri konulardaki farkı yaklaşımlarına dayanan çatışmalar;
- **dini ekstremizm**- inanç sahipliğinde/dinde, mevcut düzeni anayasal olmayan biçimde değiştirmeye, devlet bütünlüğünü bozmaya ve güvenliğini tehlikeye atmaya, sosyal, ırka dayalı, milli, dini, kabilevi ve klana dayalı düşmanlığı körüklemeye yönelik aşırı görüş ve davranışlara bağlı olmak;
 - **dini eğitim**- din adamlarını hazırlamaya yönelik mesleki eğitim programları gerçekleştiren, ayrıca dini bilgilendirme faaliyetinde bulunan çeşitli eğitim kurumları aracılığıyla alınan eğitimidir;
 - **laik devlet**- dinlerden hiçbirini resmi ideoloji olarak benimsemeyen ve vatandaşlara dünya görüşlerini özgürce seçme hakkı sağlayan dini açıdan tarafsız devlet;
 - **vicdan özgürlüğü**- diğer sivil hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması veya kaybedilmesi sonucunu doğurmayan, kişinin özgürce dünya görüşünü seçmesindeki temel ve ayrılmaz hakkıdır. Vicdan özgürlüğü, tek başına veya başkaları ile birlikte herhangi bir dine inanma veya hiçbirine inanmama, dini veya diğer kanaatini özgürce seçme, değiştirme ve yayma ve başkalarının özgürlüğünü ve kişisel onurunu çiğnemediğinden bunun gereklerini yapmasını kapsar;
 - **inanç özgürlüğü**- vicdan özgürlüğünün gerekli ve ayrılmaz bir parçasıdır. Kişinin istediği dine inanma veya kendi dini kanaatini değiştirme hakkını, herkesin şu veya bu dine tabii olmasına bakılmaksızın tüm siyasi ve sivil hak ve özgürlüklerden yararlanmasını kapsar;
 - **din ve devletin ilişkileri** - bir tarafta devlet kurumları, diğer tarafta dinin kurumsal oluşumlarının (dini kurumlar, dini-idari merkezler, mezhepsel kuruluşlar) yer aldığı tarihsel olarak yapılan ve değişen karşılıklı iletişim ve ilişki biçimlerinin toplamıdır. Devletin dini kurumlarla ilişkisinde, onun din/inanç politikası pratik uygulama alanı bulur."

Din Konsept'inde ayrıca din politikasının, devletin iç ve dış siyasetinin bir parçasını oluşturduğu, bağımsızlık yıllarında dini faaliyetlerin liberalleştirildiği ve engellerin kaldırıldığı, uygar bir din-devlet ilişkisinin temellerinin atıldığı, Kırgızistan'ın bu konudaki tecrübesinin -gelişmiş demokrasiye sahip olanlar dâhil- birçok ülke tarafından incelendiği ifade edilmiş, hazırlanan bu devlet konseptinin, devlet organlarının dini kurumlarla ilişkisi alanındaki "durum, amaçlar, prensipler ve temel görevler ile ilgili resmi bakış açılarının bütününe yansıttığı" ve Konseptin, "kültürel alanın birliğini, Kırgız Cumhuriyeti'nin egemenliğini, inanç özgürlüğü dâhil vatandaşın hak ve özgürlüklerini sağlama, ayrıca vatandaşların, toplumun ve devletin çıkarlarının dengesini temin etme" amacıyla hazırlandığı belirtilmiştir.

Konsept'te, "Kırgızistan'daki Dini Duruma Bakış" başlığı altında Kırgızistan'daki din-devlet ilişkilerinin dört safhada geliştiği ifade edilmiştir. İlk safhada, demokratik oluşumların başlangıcı, Din Kanunu'nun kabul edilmesi ve ilk kez inanç özgürlüğünün yasal olarak belirtilmesi; İkinci safhada devletin din ve dini kurumlara yönelik hukuki temeli belirlemesi ve Anayasa'nın kabul edilmesi; Üçüncü safhada, din-devlet ilişkilerinin oluşması ve gelişmesi, inanan ve inanmayan tüm vatandaşların haklarının korunması için önlemlerin alınması, devletin din politikasının dini alana aktif olarak etki etme sürecinin başlaması ve 14 Kasım 1996'da Cumhurbaşkanı'nın "Kırgız Cumhuriyeti Vatandaşlarının Vicdan ve Din Özgürlüğünün Gerçekleştirilmesi Yönelik Önlemler ile İlgili"

Kararnamesinin yayınlanması gerçekleşmiştir. Dördüncü safhada ise, toplumun inanan ve inanmayan kesimlerinin çıkarlarının dengesini hesaba katmak suretiyle din-devlet ilişkilerinin özü ve devlet organlarının dini kurumlarla ilişkisi alanındaki durum, amaçlar, prensipler ve temel görevler ile ilgili tek bir anlayışın oluşturulması, çoğulcu toplumun gelişimini engelleyen sorunların ortadan kaldırılması için yasal boşlukların giderilmesi ihtiyacı ön plana çıkmıştır.

Daha sonra Konsept'te, Kırgızistan'daki dini durumun analizine geçilmiştir. Kırgızistan'da dini çoğulcu toplumun olduğu, asırlardır halkın büyük kısmının, Kırgız devletçiliğinin oluşmasında belirleyici tarihi roller oynayan, tarihi olarak yerleşmiş dinlere tabi oldukları, İslam'ın ve Pravoslav dininin birleştirici rolü sayesinde Kırgızistan'da, halk kültürlerinin muhteşem birlik ve çeşitliliğinin korunduğu ifade edilmiştir. Dinlere karşı ilgilinin yoğun bir şekilde artmasının onların değerini yükselttiği, bunun da halk arasında dinin toplumdaki sorunlara çözüm olabileceğine dair bazen haklı çıkan bazen de hayal kırıklığı ile sonuçlanan beklentileri oluşturduğu, bunda önceden inancını açıkça belirtmekten korkanların bu korkularından kurtulmaları, özellikle gençlerin dine yönelmeleri ve birçok kişinin dine inanmamakla birlikte kendi milli kimliğini belli bir dini gelenek aracılığıyla tanımlamalarının etkili olduğu vurgulanmıştır.

Konsept'te belirtildiğine göre, demokratikleşme süreci ülkede yeni bir dini durum yaratmış, devletin ateizm politikasının yerini, dini sorunların demokratik çözümü almış, temel hak ve özgürlüklerin sağlanması dini yapıyı büyük ölçüde değiştirmiştir. 90'ların başında dini yapı Sünni İslam ve Pravoslav dini tarafından temsil edilirken, günümüzde 30 civarında din ve dini hareket faaliyet yürütmektedir. Bunda İslam ve Pravoslav dinin, daha önce devlet tarafından tanınmayan ve takip edilen dini gruplar iken, bağımsızlık sonrası meşruiyet kazanması ve faaliyetlerine yeniden başlaması, ayrıca "yeni" dinlerin ortaya çıkması etkili olmuştur. Bunun sonucunda, farklı din ve mezheplere ait dini yapıtlar, din eğitimi kurumları çoğalmış, misyonerlik faaliyetleri ve bu faaliyetleri yürüten yabancı uyruklu kişilerin sayısı artmış, dini yayınlar ve gönüllü bağışlarda da hızlı bir artış gözlenmiştir. Ülkedeki sosyo-ekonomik sorunlardan yararlanan "yeni" dinler mensuplarını artırma çabası içerisine girmişlerdir.

Din Konsepti'nde ayrıca, dini durumun, sosyo-politik ve ekonomik koşullarla bağlantılı olduğu ve büyük ölçüde bu koşullar tarafından belirlendiği, ekonominin iyileşmesi ve demokratikleşme süreci ile birlikte dini alandaki tedirgin edici sorunların ortadan kalkacağı, aksi durumda dini gerginlik, radikalizm ve ekstremizmin artacağı savunulmuştur. Dini durumun zorlaşmasının, devlet organları önüne kolay olmayan

görevleri sunduğu, din-devlet ilişkisi ile ilgili devlet politikasının yürütülmesinde söz konusu süreçlerin dikkate alınmasının önemi vurgulanmış ve özetle şu sonuçlara varıldığı dile getirilmiştir: Bu zamana kadar Kırgızistan'da dini alana yönelik devlet konsepti olmamıştır; Din-devlet ilişkilerini daha etkin düzeyde düzenleme ihtiyacı bu çalışmayı gerekli kılmıştır; Konsept, devlet organlarının dini kurum ve kuruluşlarla ilişkisinin hukuki düzenlemesini geliştirmede, vatandaşların, toplumun ve devletin çıkar dengelerinin korunmasında ve insan hak ve özgürlüklerini temin etmede metodolojik bir temel olarak hizmet eder, dinler arası diyalog ve hoşgörüyü güçlendirmeye, toplumun manevi ve ahlaki terbiyesinde devlet organları ile dini kuruluşların ilişkilerini geliştirmeye, dini ekstremizm, fundamentalizm ve yıkıcı akımlara karşı önlemler almaya ve onlarla mücadele etmeye yöneliktir ve bundan sonra din-devlet ilişkileri mekanizmasının oluşturulmasında temel teşkil etmelidir.

Din Konsepti'nin amaç ve görevleri şu şekilde belirtilmiştir:

"Amaçlar- dinler arası ilişkilerin uyumu ve toplumun birleştirilmesi, laik devletle dini kurumların ilişkilerini belirleyen prensiplerin korunması, vatandaşların inanç, ifade ve dünya görüşünü seçme özgürlüğüne yönelik temel haklarının gerçekleşmesi için koşulların sağlanması;

Görevler: dini tabiiyete dayalı her türlü ayrımcılığı dışlayan din-devlet ilişkilerinin gerçekleştirilmesi, etnik ve dinler arası diyalogun güçlendirilmesi, hoşgörü ve saygının müşterek prensiplerine saygı duyulması."

Konsept'in, "Kırgız Cumhuriyeti'nde Devlet ile Dini Kurumların İlişkisinin Durumu" başlıklı 1. Bölümünde, devletin herkese dine inanma veya inanmama, dini inancını yayma ve buna göre hareket etme hakkı tanıyacağı, ancak bu haklarının kullanımının, anayasal düzenin temellerini, vatandaşların ahlakı, sağlığı, haklarını ve yasal çıkarlarını ve devlet güvenliğinin sağlanmasını tehdit etmemesi veya zarar vermemesi gerektiği ve belirtilen hakların gerçekleştirilmesinin de, dini kurumların devletten ayrılığı prensibine dayandığı, bu konuların Din Kanunu, Anayasa ve Cumhurbaşkanı'nın 14 Kasım 1996/319 sayılı Kararnamesi tarafından belirlendiği ifade edilmiştir.

Konsept'te ülkedeki din-devlet ilişkilerine etki eden faktörlere değinilmiş ve şu ifadelerle yer verilmiştir:

- Özellikle Orta Asya'da dini-ekstremist oluşumların güçlenmesi nedeniyle ekstremizm ve fundamentalizm fikirlerinin yaygınlaşması, çeşitli yıkıcı dini ve terörist grupların faaliyetlerinin artması endişe vericidir;
- yakın zamanda yıkıcı hareketlerin İslam'daki akımlarla birleşmesi, dini ekstremizmin yaygınlaşmasını güçlendiren etken olabilir;
- ülkedeki tarihsel olarak oluşan inançlara uygun olmayan düşünce ve kanaatlerini gerçekleştirmeye çalışan dini kurum ve vakıfların bazı faaliyetleri endişe vericidir. Bu dinler arası ve dinleri içi barış ve anlayışa tehdit oluşturabilir.
- toplum, vatandaşların sağlığı, ahlakı, hak ve yasal çıkarlarına zarar veren yıkıcı grup ve öğretilerin yaygınlaşmasından endişe duymaktadır.

Konsept'e göre bu faktörler, devletin çözmek için bazı önlemler almasını gerektiren karmaşık sorunları doğurmaktadır ki, bu amaçla devlet, yeni Din Kanunu taslağı hazırlama ve değişen dini durumu göz önünde bulundurarak vatandaşların vicdan ve inanç özgürlüğünü gerçekleştirmek için ek önlemleri oluşturma kararı almıştır. Bunlar dini kurumların faaliyetlerinin ve vatandaşların dini haklarının gerçekleşmesi için uygun koşullar oluşturur, ancak bazı sorunların çözümü için dini kurumların faaliyetleri ve devlet organlarının dini kurumlar ile olan ilişkisini yasal çerçevede düzenlemenin, değişen dini durum göz önünde bulundurularak geliştirilmesi gerekir. Bu da devlet kurumlarının dini ve toplumsal kurumlarla ilişkisini düzenlemeyi temin eder, *manevi-ahlaki değerler sistemindeki devalüasyona*, dini ekstremizmin tehlikelerine karşı koymayı sağlar.

Dini kurumlarla ilişkisi alanında devlet politikasının temel amaç ve prensiplerinin ele alındığı 2. Bölümde temel amaçlar: toplumun manevi-ahlaki potansiyelini koruma ve güçlendirme; inanç özgürlüğünü ve hak ve özgürlüklerin eşitliğini temin etme; toplumsal bütünlüğü, dini birliklerin barış içerisinde bir arada bulunmasını sağlama, inanç özgürlüğü konularında anlayış ve hoşgörüye destek olma; yasalara uygun olarak dini kurumların özgürce faaliyet yürütmelerini sağlama olarak belirlenmiştir.

Konsept'te temel prensiplerin de şunlar olduğu ifade edilmiştir:

- dini kurumların devletten ayrılığı ve devletin laik özelliğe sahip oluşu prensibidir ki, devletin aşağıdaki koşulları temin etmesini öngörür: a. Herhangi bir din devlet veya mecburi din olarak belirlenemez; b. Dini kurumlar devlet organlarının işlerine karışamaz, siyasi parti ve hareketlerin faaliyetlerine katılamaz, onlara maddi veya başka türlü yardım sağlayamaz; c. Devlet dini kurumların dini faaliyetlerini destekleyemez, *ancak bununla birlikte geleneksel dini kurumların yardım, kültürel aydınlatıcı ve toplumsal öneme sahip diğer faaliyetlerinin gelişmesi için destekçi olur*;
- inanç özgürlüğü ve vicdan özgürlüğü prensibidir ki, tek başına veya başkalarıyla birlikte herhangi bir dine inanma veya inanmama, ayrıca dini veya başka kanaati özgürce seçme, edinme ve ona uygun olarak hareket etme⁷³³ hakkını sağlama anlamına gelir.

Konsept'te, yasalara uygun olarak devletin, herkese inanç özgürlüğü ile birlikte şunları temin edeceği ifade edilmiştir: dine karşı tutumuna veya herhangi bir dini veya toplumsal kuruluşa tabi olduğuna bakılmaksızın insan hak ve özgürlüklerinin eşitliği; inanç özgürlüğünün ancak Kırgız Cumhuriyeti'nin yasalarında belirtilmesi durumunda ve anayasal düzenin temellerini, vatandaşların ahlakı, sağlığı, hakları ve yasal çıkarları, devletin güvenliğini sağlama ölçüsünde sınırlandırılması; ergen olmayan çocukların dini kurumlara dâhil edilemeyeceği, onların kendi istekleri dışında veya ebeveynleri veya onların yerini alan kişilerin izni olmadan din eğitimine tabi tutulamayacağı prensibi; dini kurumların kanun karşısındaki eşitliği prensibi; devletin, dini kurumların içişlerine,

⁷³³ Burada, dini yayma hakkı belirtilmemiştir. MM.

doktrin veya dini faaliyetlerine karışmayacağı prensibi; devlet organlarının inananların dini duygularına saygı duyması koşuluyla devletin dini kurumların yasalara uygun hareket edip etmediklerini denetleme prensibi; yasalara uygun olarak, dini kurumların toplumsal açıdan faydalı faaliyetlerinin artmasında ve *tarihsel olarak yerleşmiş geleneksel dini kurumların manevi ve kültürel değerlerinin korunmasında devlet desteğini kendisinde gösteren devletle dini kurumların işbirliği prensibi.*

Konsept'in 3. Bölümünde ise, temel görevlere yer verilmiştir ki, bunlar:

1. Din konusundaki hukuki alanın düzenlenmesi açısından: inanç özgürlüğünün hukuki teminatının sağlanması; din-devlet ilişkilerinin hukuki düzenlemesinin geliştirilmesi; dini tutumuna bakılmaksızın devlet tarafından vatandaşlara temel hak ve özgürlüklerin sağlanması; devlet organlarının dini kurumlarla işbirliği yoluyla farklı dinlerin bir arada barış içerisinde bulunmalarını temin etmesi; farklı inanç sahipleri, inanan ve inanmayanlar arasında karşılıklı saygı ve hoş görünün desteklenmesi; toplumun geleneksel manevi-ahlaki değerlerinin yeniden canlandırılması ve korunmasına katkıda bulunulması; vatandaşların ahlakı, sağlığı, hakları ve yasal çıkarlarına, anayasal düzenin temellerine ve devletin güvenliğine zarar veren dini kuruluşların faaliyetlerini engellemek için etkili hukuki ve organizasyonel mekanizmaların oluşturulması; dini ekstremizm, dini düşmanlık ve dini duyguların aşağılanması önlemek için yasal mevzuatın geliştirilmesi; dini kurumların kanunlara uyup uymasının devlet tarafından denetlenmesi mekanizmalarının geliştirilmesi, inananların eğitim, sağlık, çalışma ve diğer alanlardaki haklarını ve yasal çıkarlarının hukuki açıdan korunmasının sağlanması; dini yapıtların denetimsiz olarak yapılması ve açılmasını engelleyen ve düzenleyen hukuki düzenlemelerin kabul edilmesi.
2. Eğitim ve kültür alanında: devletin eğitim kurumlarının faaliyetlerinin laik özelliğinin temin edilmesi; vatandaşların din eğitimi haklarının gerçekleşmesi için hukuki teminatın sağlanması; devletin eğitim kurumlarında dinler tarihi ile ilgili bilimin yayılmasına katkıda bulunulması; halkın dini amaca yönelik kültürel miras yapıtlarının korunmasına katkıda bulunulması; devletin, çocukların ve gençlerin manevi-ahlaki, hukuki ve vatanseverlik açıdan yetiştirilmesi ve benzeri toplumsal öneme sahip konularda dini kurumlarla işbirliği içinde olması.
3. Gönüllü yardım ve sosyal hizmet alanında: gönüllü yardım ve sosyal hizmet konusunda dini kurumlara devlet desteğinin sağlanması; toplumsal sorunlarla ilgili olarak dini kurumlar tarafından oluşturulan sosyal hizmet ve yardım kuruluşlarının desteklenmesine imkân tanıyan hukuki koşulların oluşturulmasıdır.

Üç farklı alandaki temel görevlere işaret edildikten sonra, hala belirsizliğini koruyan durumun iyileştirilmesi için, devlet organlarının faaliyetlerinin güçlendirilmesi ve etkinliğinin arttırılması; yerel idarelerin kaynak ve potansiyelinin tamamının kullanılması; asırlar boyunca oluşan tarihi-kültürel kaynakları göz önünde bulundurarak, yetişmekte olan neslin ahlaki eğitim ve dünya görüşünü oluşturmaya yönelik yılların gelenek ve göreneklerini, etnik prensiplerini korumak için özel bir programın hazırlanması gerektiği belirtilmiştir.

Konsept'in 4. Bölümü "Devletin Geleneksel (Tarihi olarak yerleşmiş/oturmuş) Dini Kurumlarla İlişkisi"ne ayrılmış ve devletin, dini kurumların yasa karşısındaki eşitliğini belirtmekle birlikte, dini kurumlarla ilişkisini vatandaşların belirli dini geleneksel kurumlara bağlılığını veya tercihini göz önünde bulundurarak seçeceği ve düzenleyeceği,

bundan hareketle de tarihsel gelenekler ve güncel gerçeklikleri, dünyadaki din-devlet ilişkisi tecrübelerini göz önünde bulundurmak suretiyle geleneksel dini kurumları belirleyeceği ifade edilmiştir. Geleneksel dini kurumlar ayrımının toplumun korunması, yeniden canlanması ve gelişmesinin gerekli koşullarından biri olarak Kırgızistan halkının geleneksel manevi-ahlaki değerlerinin korunması ve güçlendirilmesi; vatandaşların çoğunluğunun çıkarlarının hesaba katılması; toplumdaki, inanç özgürlüğü konularında karşılıklı saygı ve diyalog ortamına katkıda bulunulması amacıyla yapıldığı belirtilmiş ve şöyle denmiştir:

"Kırgız Cumhuriyeti'nde,

- Kırgız devletçiliğinin oluşmasına ve gelişmesine etki eden;
- Kırgızistan halkının geleneksel maneviyatı ve kültürünün oluşması ve gelişmesini sağlayan ve ülkenin manevi ve kültürel mirasının bir parçasını oluşturan;
- Kırgız Cumhuriyeti vatandaşlarının önemli bir kısmının bağlı olduğu veya tercih ettikleri;
- Kırgız Cumhuriyeti'nde barış ve devamlılığı desteklemeye yönelik toplumda yapıcı ve birleştirici manevi güç olarak kendini gösteren merkezileşmiş dini kurumlar geleneksel dini kurumlar olarak tanınır.

Devlet ile geleneksel dini kurumların ilişki alanları:

- aile kurumunu, annelik ve çocukluğu destekleme ve güçlendirme;
- çocuk ve gençlerin manevi-ahlaki, vatanseverlik ve hukuki terbiyesi, eğitim alanı;
- hukuk ihlallerinin önüne geçilmesinde işbirliği, özgürlükleri ellerinden alınan ve cezalandırılan kişilerle ilgilenme;
- beşeri araştırmalar dâhil bilim;
- sağlık ve sosyal hizmet;
- devlet ve geleneksel dini kurumlar göz önünde bulundurularak oluşturulan kitle iletişim araçlarının faaliyetleri;
- yardım faaliyetleri alanıdır."

Kırgızistan'daki halkın çoğunluğunun Sünni İslam ile Pravoslav dinine tabi oldukları belirtilen Din Konsepti'nde, bu iki dinin ülkede tarihi köklere sahip olduğu, bu nedenle dinler arası ve devletle din ilişkilerinin, devletin bu dinlerle ilişkisine bağlı olduğu, özgürlük, etnik ve dinler arası barışa dayanan yeni devletçiliğin oluşmasında Rus Ortodoks Kilisesi'nin büyük katkı sağladığı, Müslümanlar ile Ortodoks Hristiyanlarına, geleneksel İslami ve Pravoslav öğretilerinin birlik ve bütünlüğünü korumak için her türlü katkının yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

Konsept'in 5. Bölümü'nde, devletin dini kurumlarla eğitim alanındaki ilişkileri ele alınmıştır. Eğitim ile ilgili olarak Kırgızistan'da, eğitimin laik özelliğinin benimsendiği, bunun da devlet eğitim kurumlarında herhangi bir dinin devlet dini veya zorunlu olarak yer alamayacağı, devletin din karşıtı düşünce ve öğretileri desteklemeyeceği anlamına geldiği, devletin ve devlet eğitim sisteminin dinden ayrıldığı, yasalara karşı gelmedikçe devletin vatandaşları dini tabiiyeti nedeniyle takip edemeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca Konsept'e göre devlet, yeni neslin terbiyesi ve vatandaşların manevi alandaki çıkarlarını

göz önünde bulundurarak: dini kurumlarla, dini eğitim dâhil çocuk ve gençlerin manevi-ahlaki, vatanseverlik ve hukuki terbiyesi alanında işbirliği içinde olur; onların faaliyetleri için uygun hukuki temelleri sağlar; çocukların ve ebeveynlerin eğitim sürecinde hak ve özgürlüklerinin korunmasında dini kurumlarla işbirliği içinde olur; genel dini eğitim kurumlarının temel öğretim programları için belirlenen standartlara uymaları gerekir; devletin genel eğitim okulları, orta ve yüksek eğitim kurumlarında dini veya ateizm eğitimine izin verilmez; din eğitimi alanında dünyada ortaya çıkan tecrübeler araştırılır.

Daha sonra bu düzenlemenin, devlet eğitim sisteminde manevi değerlere ve dine yer olmadığı anlamına gelmediği, eğitim kurumlarında dindarlığın ifade edilmesi, maneviyat ve ahlak dersinin okutulması, katılımcıların dünya dinleri hakkında bilgilendirilmesinin, tarafsız olarak hazırlanması durumunda dinler tarihi ve dini araştırmalar dersinin okutulmasının yasak olmadığına işaret edilmiştir.

Konsept'in 6. Bölümü'nde, devletin dini kurumlarla yardım ve sosyal hizmet alanındaki ilişkilerin nasıl düzenlendiği açıklanmıştır. Buna göre devlet, dini kurumların yoksulluk, suç, işsizlik gibi toplumsal sorunların çözümündeki rolünü önemser ve dini kurumlar tarafından oluşturulan yardım kuruluşlarının dini amaçlar taşımayan, ancak birey gelişimini ve sağlıklı hayat tarzını aşılayan çalışmaları; dini kurumlar tarafından zor durumda kalan kişilere sosyal hizmet sunması için oluşturulan ve bunun için lisansa sahip kuruluşların faaliyetlerini destekler.

7. Bölüm'de, dini ekstremizm ve dini düşmanlığı körükleme ile mücadele konusundaki devletin resmi görüşlerine yer verilmiştir. Son dönemlerde dini ekstremizm ve fundamentalizm fikirlerinin yaygınlaşmakta olduğu, Hizbuttahrir ve Akrami gibi dini ekstremist oluşumların faaliyetlerini etkinleştirdiği, bazı İslam merkezlerinin faaliyetlerinin, geleneksel İslam inancının parçalanması ve İslam'ın aşırı akımlarına ait fikirlerin yaygınlaşması için uygun zemin hazırladığı, değişik vakıf ve toplumsal kurumlar adı altında faaliyet yürüten tarikat ve yeni dini akımların faaliyetlerinin endişe verici olduğu, yurt dışından gelen büyük maddi imkânlarla sahip bu grupların yayınları araştırıldığında, bunların faaliyetlerinin denetlenmemesi durumunda, temel insan haklarını ihlal ederek insanların sağlığına zarar vereceğinin, aile, toplum ve devlet için tehdit oluşturduğunun tespit edildiği ifade edilmiştir. Buna göre, Anayasal düzeni koruma, sosyal bütünlüğü ve dinler arası barışı destekleme amacıyla devlet: anayasal düzen, devlet ve vatandaşların güvenliğini ilgilendiren konularda dini kurumların faaliyetlerini yasaklar ve bu konuda önlem alır; her hangi birisini dini faaliyete zorlama dâhil dini ekstremizme yapılan her türlü kışkırtmayı önler; dini ekstremizmin ortaya çıkmaması ve ortadan

kaldırılması için gerekli önlemleri alır; dini düşmanlığın körüklenmesini, inananların dini duygularının incitilmesini ve dini inancı yüzünden kişilerin ayrımcılığa tabi tutulmasını yasaklar; dini kurumların barış içerisinde bir arada bulunmasına, sosyal gerilimin azaltılmasına, farklı inanç sahipleri veya inanlarla inanmayanlar arasında karşılıklı saygı ilişkilerinin oluşmasına katkı sağlar.

Konsept'in son ve 8. Bölümü "Dini Kurumlar ile İlişkiler Alanındaki Devlet Politikasının Gerçekleştirilmesinin Biçimleri" başlığı altında verilmiştir. Devletin bu alandaki politikasının Cumhurbaşkanı, Cogorku Keneş, Hükümet, Din İşleri Ajansı ve ilgili diğer devlet organları tarafından:

- din-devlet ilişkileri ve dini kurumların faaliyetleri ile ilgili hukuki düzenlemelerin geliştirilmesi;
- devlet organlarının dini kurumlarla birlikte hareket etme biçimlerinin geliştirilmesi;
- devletin dini kurumlarla ilişkisi alanındaki politikasında belirlenen amaçlara ulaşılmasında vatandaşlar, dini ve toplumsal kurumların inisiyatiflerinin desteklenmesi;
- gerçekleştirilmesinde dini kurumların katılabileceği eğitim, kültür ve sosyal hizmet alanları ile ilgili devlet programlarının hazırlanması ve gerçekleştirilmesi;
- devlet organlarının, eğitim, çocuk ve gençlerin terbiyesi, kültür, bilim, sağlık gibi alanlarda dini kurumlarla işbirliği içinde olunması;
- devletin din politikasının gerçekleştirilmesinde bilgilendirme desteğinin sağlanması, tarihi olarak yerleşmiş geleneksel dinlerin tarihi ve kültürü ile ilgili bilgilerin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunulması;
- devlet organlarına ait basın yayın organlarının, Kırgız Cumhuriyeti halklarının tarih, kültürel miras, hayat tarzı, manevi-ahlaki değerleri konularını yansıtan yayınların hazırlanmasında dini kurumlarla işbirliği oluşturulması;
- Dinin toplumdaki rolü, vatandaşların dine karşı tutumları gibi konularda sosyolojik araştırmaların yapılması, gerekli programların hazırlanmasında göz önünde bulundurulması için, dini anlaşmazlıkların engellenmesi ve aşılması konusunda yurt dışı tecrübelerinin araştırılması

öngörülmüş, devletin dini kurumlarla ilişkisi konusundaki politikasının gerçekleşmesinde yasal çerçevenin geliştirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Son olarak da devlet organlarının dini kurumlarla ilişkisinin bu alandaki problemlerin analizini, rasyonel çözüm yollarının belirlenmesini, gerekli durumlarda hukuki projelerin hazırlanmasını öngören ilgili iş planları çerçevesinde gerçekleşeceği dile getirilmiştir.

Böylece devlet, yayınladığı bu Din Konsepti ile dini kurumlara karşı tutumunu, onlara hangi fonksiyonları yüklediğini, bu alanda devlet organlarının gerçekleştirmesi gereken çalışmaların ne olduğunu, belki de en önemlisi, farklı dinlere -dolayısıyla farklı din mensuplarına- karşı farklı tutum sergileyeceğini ve bunun da nedenlerini açıklamıştır. Daha önce devletin resmi belgelerinde yer almalarına karşın tanımı yapılmayan birçok kavrama yer verilmiş ve tanımının da yapılmış olması, devletin din anlayışını ortaya koyması nedeniyle konumuz açısından önemli olmuştur. Ancak Konsept'te yapılan tanımların kısa ve yetersiz olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle "inanç sahipliği

("veroispovedanie"), "mezhep", "misyoner faaliyet", "din", "dini çatışma", "din-devlet ilişkileri", "laik devlet" kavramları yeterince açıklığa kavuşturulmamıştır. Hatırlanacağı gibi çalışmamızın Giriş kısmında, din kavramının sosyolojik tanımı üzerinde durulmuş ve genel olarak din tanımlarının "özel" ve "işlevsel" tanımlar olmak üzere ikiye ayrıldığı belirtilmiştir. Din Konsepti'nde Kırgız devletinin yaptığı din tanımına baktığımızda, dinin teist kanaat ile sınırlı tutulduğu ve bir dünya görüşü olarak değerlendirildiği, böylece dinin özel boyutuna vurgu yapıldığı görülmüştür. Ancak 2008 yılının sonunda kabul edilen yeni Din Kanunu'nda, "din"in "doğüstü inanca dayandığı" ifade edilmiştir. Dolayısıyla devletin belli bir din tanımını benimseyerek buna uygun tutum geliştirdiğini söylemek zordur. Ayrıca Kırgızistan'da faaliyet yürüten ve teist inanca sahip olamayan grupların da dini gruplar olarak Din İşleri Ajansında kayıt olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Ayrıca konseptte sıkça dile getirilen ve devlet tarafından destekleneceği ifade edilen "geleneksel din" kavramının da tanımı yapılmamıştır. Konsept'te, bazen prensip, görev ve koşulların tasnifi doğru ve tutarlı bir şekilde yapılmamış, aynı hususlar hem görev, hem amaç hem de prensip olarak ifade edilmiştir.

Konsept'te, devletin din alanı ile ilgili olarak karşılaştığı sorunlara ve yeni Din Kanunu taslağının hazırlanmasına işaret edilmiştir. Dini alandaki sorunlardan ikisi özellikle vurgulanmıştır. Bunlar: *manevi-ahlaki değerler sistemindeki devalüasyon* ve *dini ekstremizm* olarak tanımlanmıştır. Dinin birey, toplum ve devlet için önemli bir kurum olduğu, devlet işleri ile din işlerinin birbirinden ayrıldığı dile getirilmiştir. Ancak birey, toplum ve devlet çıkarlarının gözetilmesi için *tarihsel olarak yerleşmiş geleneksel dinlerin manevi ve kültürel değerlerinin korunması* gerektiği savunulmuştur. Böylece devlet, farklı dinlere karşı farklı tutum geliştirdiğini ortaya koymuş ve bunu geleneksel dinler ve geleneksel olmayan dinler tasnifine dayalı olarak ifade etmiştir. Geleneksel dinler olarak Sünni İslam ile Pravoslav dininin halkın çoğunluğu tarafından benimsendiği, engin tarihi mirasa sahip oldukları ve Kırgız devletçiliğinin oluşması ve güçlenmesinde büyük katkı sağladıkları belirtilmiştir. Konsept metninden de anlaşıldığı gibi devlet, Kırgız devletçiliğinin güçlenmesi, halklar arası barış ve birliğin sağlanması ve manevi-ahlaki değerlerin korunmasında büyük katkıları olan Sünni İslam ile Pravoslav dinini destekleyeceğini, geleneksel dinlere ait bilgi, gelenek ve değerlerin korunması, yaygınlaştırılması ve yeni nesillere aktarılması için bu dinlere katkıda bulunacağını, toplumsal sorunların çözümünde işbirliği içinde olacağını resmi olarak duyurmuştur. Konsept'te devlet, "geleneksel olmayan" dinleri dışlamış, onların *Kırgız devletçiliğinin güçlenmesi, toplumsal barış ve huzurun sağlanması ve manevi-ahlaki mirasın*

korunmasında "geleneksel" dinlerin aksine yarar sağlamadıkları varsayımını -dolaylı olarak- ortaya koymuş ve daha önce sıkça görülen dini gruplar arasındaki toplumsal çatışmaların önüne geçilmesinde, tüm dinlere eşit mesafede olmayıp belli bir dini desteklemeyi kararlaştırmıştır.

Her ne kadar Konsept'in başında, 60-70'li yıllardan sonra ortaya çıkan dini hareket ve akımların geleneksel olmayan dinler oldukları ileri sürülmüş olsa da, Konsept metninden, Sünni İslam ve Pravoslav dininden başka 60'lı yıllardan önce de Kırgızistan'da faaliyet yürüttüğü bilinen tüm dini grup, akım ve hareketlerin geleneksel olmayan dinler olarak değerlendirildiği ve "geleneksel din olmada" zamanın bir koşul olarak alınmadığı anlaşılmıştır.

Aslında devletin dini kurum ve kuruluşlara karşı kendi tutumunu ortaya koyması için belli bir konsepte sahip olması gerektiği düşüncesi daha önce Din İşleri Ajansı tarafından sıkça dile getirilmiştir. 2003 yılında yayınlanan Din İşleri Ajansı raporunda, geleneksel dini kurumların toplumdaki yerinin daha iyi anlaşılması, tespit edilmesi, hukuki durumlarının belirlenmesi gerektiği kanaatini ifade eden Din İşleri Ajansı, geleneksel dinlerin devletle tarihi yolculuğunun bir olduğunu, geleneksel dinleri devlet ve kültürün temelini oluşturduğu ve onların devletle işbirliği kurma tecrübesine sahip olduğunu savunmuştur.

Din İşleri Ajansı raporlarında, Din Konsepti çerçevesinde daha önce Din İşleri Ajansı tarafından bir proje hazırlandığı, ancak bu projenin gerçekleştirilmesine maddi ve diğer sorunların engel teşkil ettiği, Din Konsepti'nin hazırlanması için ulusal ve uluslararası kurumlardan destek beklendiği dile getirilmiştir.⁷³⁴ Dolayısıyla Din Konsepti çalışmalarının Kırgızistan'da 2002 yılından itibaren başladığını söylemek mümkündür.

Ancak Din İşleri Ajansı tarafından Din Konsepti'nin gerekliliğinin vurgulandığı 2002-2003 yılında, Rusya'nın gündeminde de Din Konsepti tartışmalarının yer almış olması ilginç bir husus olarak karşımıza çıkmıştır. Rusya'da Din Konsepti üzerinde yapılan çalışmaların Kırgızistan'daki Din Konsepti arayışlarını ne derece etkilediğini belirlemek zordur, ancak şunu belirtmek gerekir ki, geleneksel (Rus Ortodoksluğu, İslam, Budizm ve Yahudilik) ve geleneksel olmayan (Protestanlık, Katoliklik ve bunların tüm uzantıları ve diğer doğu ve Uzakdoğu dinleri) ayrımına dayalı Din Kanunu ve Din Konsepti çalışmaları Rusya'da 1996'dan itibaren yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarda geleneksel dinlerin daha çok hak ve ayrıcalığa sahip olmaları gerektiği belirtilmiş, bu yaklaşım en çok

⁷³⁴ Bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosi (Problemi) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 225-227.

Rusya'daki resmi din kurumları ve adamları tarafından desteklenmiş ve günümüze kadar resmi olmayan bir şekilde uygulanmıştır.⁷³⁵

2001 ve 2002 yıllarında Rusya'da Din Konsepti ile ilgili iki taslak ön plana çıkmış ve ikisinde de, -Bolşevik iktidardan önce Rus Çarlığında döneminde görülen uygulamaları anımsatan- devletin, "geleneksel dinler" ve "geleneksel olmayan dinler" ayrımı yapması ve ikisine karşı farklı tutum ve tavır içerisinde olması öngörülmüştür. Bu taslakların hazırlayıcıları olan Rusya Federasyonu Adalet Bakanlığı Moskova Genel İdaresi ve Din-Devlet İlişkileri ve Hukuk Enstitüsü, farklı inanç sahipleri arasındaki sayısal farklılık nedeniyle devletin, bu farklılığı göz önünde bulundurarak dini gruplara ve dindarlara karşı tutum sergilemesinin doğru ve gerekli olduğunu savunmuş ve "geleneksel dini kurumlar" kavramını ileri sürmüştür.⁷³⁶ Dolayısıyla Kırgız Cumhuriyeti tarafından kabul edilen diğer yasal düzenlemelerde -yukarıda incelediğimiz Ekstremizme ve Terörizme Karşı Mücadele Kanunları örneğinde- olduğu gibi, Din Konsepti'nin kabul edilmesinde de, Rusya Federasyonunda bu konuyla ilgili olarak yapılan çalışmaların etkili olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim 7 Haziran 2008'de yaptığımız mülakatta Din İşleri Ajansının Hukuk Uzmanı Canibek Botoev, Din Konsepti'nde yer alan "geleneksel din" ve "geleneksel olmayan din" ayrımının, bu dönemde Rusya Federasyonu'nda hazırlanan söz konusu Din Kanunu taslaklarından alındığını ifade etmiştir. Dolayısıyla Rusya'da devlet tarafından benimsenen ve belirli bir dinin (Ortodoks Kilisesi) devlet tarafından desteklenmesi şeklinde gerçekleşen model, Kırgızistan'da da uygulamaya konulmuştur. Bu bakımdan Din Konsepti'ni, Kırgızistan'daki din-devlet ilişkilerinin biçiminin belirlenmesinde yabancı ülkelerin tecrübesine başvurulduğunun bir göstergesi ve din-devlet ilişkisi ile ilgili hukuki düzenlemelerde dış kaynak arayışı olarak değerlendirmek mümkündür.

Devletin, İslam ve Pravoslav dinini desteklemesi gerektiğini, bu iki dini geleneğin hem geleneksel dinler olarak halkın ortak değerlerini oluşturduğunu, hem de barışçıl ilişki içerisinde bir arada bulunduğunu vurgulamasına ve Din İşleri Ajansının da,

" [...] İslam ve Pravoslav dinlerinin 130 yıldır barış içerisinde bir arada bulunma olağanüstü tecrübesi, oluşan mantalite ve gelenekleri dikkate alarak sergiledikleri hayret

⁷³⁵ Moskova'da 1997'de yayınlanan *Religiya i Gosudarstvo v Sovremennoy Rossii; Nauçnie Doklady* (Vıpusk 18, Moskovskiy Tsentr Karnegi, Moskva, 1997) adlı derlemede, Rusya'da Din Konsepti ile ilgili olarak yapılan bilimsel çalışmalar hakkında bilgilere yer verilmiştir.

⁷³⁶ Rusya'da hazırlanan Din Konsepti taslakları ile ilgili bkz. Aleksandr Zalujnyy, "Pravovie Problemy Formirovaniya Veroispovednoy Politiki v Sovremennoy Rossii", *Religiya i Pravo*, 2004, No. 3; Sergey Bur'yanov, "Svoboda Sovesti. Otnoşenie Gosudarstva s Religioznimi Ob'edineniyami", <http://www.religion.sova-center.ru/publications/6C5D34A/6C5DD1D>. Ayrıca Rusya'da, "Rusya Federasyonu'nda Devletle Geleneksel Dini Kurumların Sosyal İşbirliği ile İlgili" Kanun, "Rusya Federasyonundaki Geleneksel Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun gibi, geleneksel dini kurumlarla devlet işbirliğini öngören kanun taslakları da hazırlanmıştır. *Aynı yer*.

verici dinler arası hoşgörü ve işbirliği diğer din ve mezhepler için örnek teşkil eder ve her türlü destek ve propagandayı hak ediyor"⁷³⁷

görüşünü dile getirmesine karşın Din Konsepti'nde, geleneksel olarak tanımlanan Sünni İslam'ın da diğer İslam yorumlarından özellikle ayrı tutulduğu tespit edilmiştir. 10 Ağustos 1995 kararnamesinde hükümet, geleneksel dinler olarak *İslam, Hristiyanlık ve Budizm*'i saymıştır. Oysa Din Konsepti ile birlikte, geleneksel din tanımında da sınırlamalara gidilmiş ve sadece Sünni İslam ve Ortodoks Hristiyanlığı geleneksel dinler olarak tanımlanmıştır. Ancak devletin Sünni İslam'ı benimsemesi ve desteklemesi, Şiilik ile herhangi bir sorun yaşaması nedeniyle olmamıştır. Çünkü Kırgızistan'da, devleti bu tür ayrımı yapmaya zorlayacak Şiiliği temsil eden herhangi bir örgüt, grup veya hareket -hele etkili siyasi oluşum- söz konusu olmadığı gibi, Kırgız devleti siyasal İslamcılık konusunda İran'la da herhangi bir anlaşmazlık yaşamamıştır. Kanaatimizce bunun nedeni Din Konsepti'ni hazırlayanların Sünniliği Hanefilik ile aynı anlamda kullanmış olmaları ve/veya Sünniliği Hanefilik ile sınırlı tutmaları olmuştur. Çünkü Din İşleri Ajansı (o dönemde Din İşleri Komisyonu) raporunda şu ifadelerle yer verilmiştir: "Şunu belirtmekte fayda vardır ki, inananların dinlere mensubiyetlerini değiştirme olguları sonucunda geleneksel Hanefi mezhebi Hanbelilik, Vahabılık ve bazı radikal akımlara taviz vermektedir."⁷³⁸ Ayrıca daha önce de görüldüğü gibi, devlet tarafından Hanefiliğin önemi sıkça vurgulanmış ve Hanefilik İslam'ın "radikal yorumlarından" ayrılmıştır. Bu bağlamda Hizbuttahrir gibi siyasal İslamcı örgütlerin devlet tarafından Sünni ve Hanefi geleneğin dışında değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Din Konsepti'nde Sünni İslam'a karşı sergilenen olumlu yaklaşım ise, Sünniliğin İslam'daki itikat değil, amel esaslarına dayalı olarak ortaya çıkan bir eğilim olarak Hanefilik ile birlikte değerlendirilmesi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Din İşleri Ajansının Hukuk Uzmanı Canıbek Botoev ise, Din Konsepti'nde ve Din İşleri Ajansının bazı raporlarında yer alan söz konusu tasnif ile ilgili fazla bir bilgiye sahip olmadığını, böyle bir tasnifin doğru olmadığını ve bir dikkatsizlik sonucu bu ayrımın Din Konsepti'nde yer almış olabileceğini ifade etmiştir.⁷³⁹

"Kırgız Cumhuriyeti'nin Din Alanındaki Devlet Politikasının Konsepti'nin kabul edilmesinin ardından "geleneksel dinlerin", Konsept'te öngörüldüğü şekilde yaygın bir biçimde devlet tarafından desteklendiğini söylemek zordur. Devletin dini kurumlarla ilişkisi önceden olduğu gibi devam etmiştir. Konsept'te "geleneksel olmayan dinlere" karşı

⁷³⁷ Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ. *İslam v Kırgızstane: Tendentsii Razvitiya*, s. 9.

⁷³⁸ *A.g.e.*, s. 29.

⁷³⁹ 07.06.2008 tarihinde yapılan mülakattan.

herhangi bir sınırlama getirilmediği gibi, uygulamada bazen devlet tarafından açık bir şekilde desteklendiği de görüşmüştür. Nitekim 10 Ağustos 1995/345 sayılı hükümet kararnamesinde:⁷⁴⁰ "Örneğin Moon tarikatı, büyük uluslararası maddi kaynakları kullanarak kendilesine çok sayıdaki insanı çekiyor. Onların fikirleri kozmopolit özelliğe sahiptir ve gençlerin yurtseverlik, vatan sevgisi ve diğer duygularını köreltmeye yöneliktir" ifadesine yer verilmesine karşın, 20 Ekim 2005'te Kırgızistan'a gelen Moon tarikatının lideri Son Men Moon, Cumhurbaşkanı'nın "Ala Arça" devlet rezidansında ağırlanmış, üst düzey devlet adamları, milletvekilleri, akademisyenler, dini liderler, sivil toplum örgütleri ve basın katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda Moon: "Mucizelerin mucizesi şudur ki, siz daha önce kaybolan Adem'in konumunu yeniden canlandıran ve dolduran Moon'la birlikte yaşıyor ve birlikte nefes alıyorsunuz" derken, eski Cumhurbaşkanı yardımcılarında T. Çingışev, dünyada 70 binden fazla din kardeşinin dünya elçisi görevini yerine getirdiğini ve Kırgızistan'da da, başta Ulusal Bilimler Akademisi Başkanı Canıbek Ceenbaev olmak üzere 20 kişinin bu unvana layık bulunduğunu ifade etmiştir.⁷⁴¹ Devletin üst düzey yetkililerinin Moon tarikatına karşı bu olumlu yaklaşımına karşın Din İşleri Ajansı Direktör Yardımcısı Arkarbek Sadabaev, Moon tarikatının Kırgızistan'da faaliyetlerini gizli olarak yürüttüğünü, kendilerini dini olmayan bir grup olarak tanıttıklarını, dini bir kuruluş olarak Din İşleri Ajansında kayıt olmamasına karşın Moon öğretisini yaymak için faaliyetlerde bulunarak yasaları ihlal ettiklerini, üst düzey devlet adamlarını kullandıklarını, güvenlik organlarının bunlardan haberdar olmasına rağmen olaylara göz yumduklarını ifade etmiştir.⁷⁴²

Dolayısıyla Moon tarikatı ile ilgili devlet yetkilileri ve kurumlarında kendini gösteren ve birbirinden oldukça farklılaşan bu yaklaşımlar, devletin dini kurum ve kuruluşlarla ilgili tutumundaki tutarsızlığı ortaya koymuştur. Devletin bu değişken tutumunun temelinde değişen ekonomik çıkarlar ve itibar arayışı gibi nedenlerin etkili olduğunu düşünülebilir. Nitekim araştırmamızda daha önce de yer verdiğimiz gibi, 1991'de A. Akaev:

"Biz, ekonomimizi sağlamlaştırmaya yardım edecek, entelektüel potansiyelimizi artıracak,

⁷⁴⁰ Bkz. Ek 4.

⁷⁴¹ Bkz. Bermet Malikova, "Missiya Krestonossa", *Veçerniy Bişkek*, 19.10.2005. Moon'un devlet yetkililerince üst düzeyde karşılanması toplumda büyük tepkiye neden olmuştur. Bkz. Uulcan Rısbayeva ve diğerleri, "Mun Bizge Muhammed Paygambardan da Kımbatı?", *Kırgız Tuusu*, 15-17.11.2005.

⁷⁴² Bkz. R. Düyşönbekova, "Diniy Uyumdardın İşmerdiğin Maktagan Adamdardan Korkuş Kerek", *Agım*, 30.06.2006. Din İşleri Ajansının tavsiyesi üzerine Kırgız-Rus Slavyan Üniversitesi öğretim üyeleri tarafından hazırlanan bir kitapta, Moon tarikatınca hazırlanan "Benim Dünyam ve Ben" başlıklı bir kursun ülkedeki yüzlerce okulda verildiği ifade edilmiştir. Bkz. N.M. Galkina, V.A. Şkol'nıy, *Netraditsionnie Religii i Vozmojnie Perspektivi ih Razvitiya v Kirgizskoy Respublike*, s. 8.

bize uzmanlar, yöneticiler, iş adamları yetiştirecek bütün Doğu ve Batı ülkeleri ile ekonomik ilişkiler geliştireceğiz [...] Eğer, Japonya bize yardım etmeye hazırsa, o zaman biz de Şintoizm için de kapımızı açmaya hazırız"⁷⁴³

demıştır. Ancak söz konusu ekonomik gerekçe, devlet kurumları arasında görülen din konusundaki tutarsız ilişkileri yeterince aydınlığa kavuşturmamıştır. Çünkü Moon tarikatı ile ilişkilerinde devletin ekonomik çıkarları belirleyici olmuş olsa bile -ki biz belirleyici olduğunu düşünmüyoruz-, devlet kurumları arasındaki tutum farklılığında, kurumlar arasındaki bürokratik anlaşmazlıklar, doğru ve yeterli bilginin olmayışı ve şahsi çıkarlar etkili olmuştur. Nitekim ülkedeki siyasi kriz, devlet kurumlarında -kamu imkânlarını yasadışı olarak şahsi çıkarlar için kullanma şeklinde nitelendirebileceğimiz- yolsuzluğun⁷⁴⁴ yaygınlaşması ve kurumlardan çok kişilerin ön plana çıkmasına uygun zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla devletin din politikasının temel çerçevesini belirlediği ifade edilen Din Konsepti'ni, yayınlanmasının ardından da dini kurumlara yönelik devlet kurumlarının faaliyetlerindeki tutarsızlığın devam etmesi nedeniyle devletin din politikasını oluşturmada sergilenen başarısız girişimlerden biri olarak değerlendirmek mümkündür. Din Konsepti'nin kabul edilmesinin ardından ne "geleneksel dinlere" ne de "geleneksel olmayan dinlere" karşı tutarlı bir politika yürütülmüştür.⁷⁴⁵ Devlet, -Bişkek'te yapılacak camii için arazi tahsisi edilmesi ve bayram namazlarının Ala Too meydanında kılınması ile ilgili tartışmalarda görüldüğü gibi- bazen İslami kurum ve kuruluşlarla anlaşmazlık içerisine girmiş, bazen de misyoner grupların birisi ile üst düzey ilişki kurarken -"dikkatsizlik sonucu" kayıt altına alırken- diğer misyoner grupları dışlamıştır.

Ancak her ne kadar devletin karşılaştığı kendi yapısal ve fonksiyonel sorunları nedeniyle tutarlı bir din politikası sürdürülemediği ve geleneksel ve geleneksel olmayan dinlere karşı farklı tutum sergilenmesini öngören Din Konsepti'nin de geniş bir uygulama alanı bulamamış olmasına karşın, Bakiev hükümetinin, toplumda yaygınlaşmış olan geleneksel Sünni İslam'dan yana olduğunu görmek mümkündür. Akaev sonrası kurulan hükümetin Başbakanı olan F. Kulov, Kırgızistan'da İslami ekstremizm tehlikesinin bulunduğunu, kendisinin "geleneksel gerçek (rus. "real'nıy") İslam'dan" yana olduğunu

⁷⁴³ Igor Ermakov, Dmitriy Mikulskiy, *İslam v Rossii i Sredney Azii*, s. 166.

⁷⁴⁴ Bağımsızlığını kazanan eski SSCB ülkelerinde yolsuzlukla ilgili istatistik çalışmaları gerçekleştiren birçok uluslararası kuruluşun verilerine göre Kırgızistan, yolsuzluğun en yaygın olduğu ülkelerden biridir. Bu veriler ile ilgili bkz. Murat Cokgezen, "Corruption in Kyrgyzstan: The Facts, Causes and Consequences", *Central Asian Survey* (March, 2004) 23(1), s. 83-87.

⁷⁴⁵ Din İşleri Ajansı uzmanlarından Canıbek Botoev, diğer yasal düzenlemelerle çelişmesine karşın Din Konsepti'ne, -sadece stratejik yön öngören bir doküman olması nedeniyle- "fazla dikkat etmediklerini" ve Din İşleri Ajansı olarak kendilerinin Din Konsepti'ni değiştirmek istediklerini dile getirmiştir.

belirtmiştir.⁷⁴⁶ Özetle Akaev iktidarına göre Bakiev iktidarı, "ılımlı İslam" ve "geleneksel dinler" kavramlarına daha sık başvurmuş, sınırlı da olsa bu anlayışını tanımlama, açıklama ve teşvik etme çabası içerisinde olmuş ve dini hak ve özgürlüklerin temin edilmesi sorununa "ulusal çıkarlar" açısından yaklaşmıştır. Din Konsepti'nde, bazı dinlerle "özel ilişkiler" öngörülmuş, dini kurumların özerkliği, dolaylı da olsa, bazı dinlerin devlete bağlılığıyla, dini kurumların devlet nezdindeki eşitliği ise, bazı dinlere ayrıcalık tanınması durumuyla değiştirilmiştir. Böylece dini kurumların siyasi olmak üzere birçok amaç doğrultusunda kullanılmasının ve doğal olarak kendi temel amaçlarından uzaklaşmasının önü açıldığı gibi, doğal olarak vatandaşlar da, belli bir dini gruba üye olmasına dayalı olarak ayırma tabi tutulmuştur. Çünkü vatandaşlık bağı nedeniyle devletten eşit muamele bekleyen farklı din mensuplarının, dini inancı ve mensubiyeti nedeniyle devletin farklı tutumuyla karşılaşmasının önü açılmıştır.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, Kırgızistan'daki iktidar değişikliği sonrasında da, Din Kanunu ile ilgili çalışmalar devam etmiştir. Din İşleri Ajansı, 2006 ilkbaharından itibaren yeni Din Kanunu hazırlıklarını başlatmıştır. Dine dayalı çatışmaların yaygınlaşmasını engelleme, dinler arası diyalog, anlayış ve dini hoşgörüyü geliştirme, dini ayrımcılık, dini ekstremizm ve fundamentalizmden vatandaşları koruma ihtiyacının yeni Din Kanunu çalışmalarını gerekli kıldığı kanaati taşıyan Din İşleri Ajansı,⁷⁴⁷ yeni Din Kanunu'nun çerçevesini belirlemek amacıyla sivil toplum örgütleri, eğitim kurumları, siyasiler ve dini kurum ve kuruluşların katılımıyla toplantı ve konferanslar düzenlemiştir. Bizim de katılma imkânı bulduğumuz bu toplantılarda, çoğunluğunu İslami kurum ve kuruluşların temsilcilerinin oluşturduğu katılımcılar tarafından yürürlükteki Din Kanunu'nun "fazla liberal" olduğu, devletin de dini yapıyı olumsuz etkileyen misyoner gruplarına karşı sessiz kaldığı ve gerekli düzenlemeleri yapmadığı, dini kurumların tescili için az bir sürenin ayrıldığı, yurt dışından gelen misyoner faaliyetlerin durdurulmadığı, insan psikolojisine olumsuz etki eden literatür ve filmlerin dağıtımının kontrol edilmediği vurgulanmış ve devletin İslam ve Pravoslav dinini desteklemesi istenmiştir. Yapılan bu toplantılar sonucunda Din İşleri Ajansı, yeni Din Kanunu'nda yer alması için kendilerine gelen önerileri basın yayın organlarında yayınlamıştır. Buna göre geleneksel olmayan dinlerin tescili için 3 aylık (geleneksel olanlara 1 ay) süre verilmesi, geleneksel olmayan dinlere faaliyet izni verilmesinden önce yerel halkın bu konudaki tutumunun dikkate

⁷⁴⁶ Bkz. <http://www.kabar.kg/rus/polit20051020/56>

⁷⁴⁷ Ö. Mamayusupov, K. Murzahilov, K. Mamataliev, C. Botoev, "Mamleket Cana Din: Din Tutuu Cana Dinge İşenüü Ukuktarının Tegeregindegi Köygöylüü Maseleler", *Kırgız Ruhı*, 11.07.2006.

alınması, dini literatürün dağıtımına devletin yaptığı dini incelemelerden sonra izin verilmesi, devletin dini kurumların finansal operasyonlarını ve din eğitimi kurumlarının faaliyetlerini denetlemesi, yasal ve siyasi olarak geleneksel din, mezhep, tarikat, totaliter tarikat, bölücü tarikat tanımlamalarının yapılması önerilmiştir.⁷⁴⁸ Devlet tarafından "geleneksel" olarak tanımlanan dini kurumların dile getirdikleri bu istek ve öneriler, doğal olarak yasal çerçevelerde belirlenen din-devlet ilişkilerinin biçimine ters düştüğü gibi, devletin, Din Konsepti'nde ortaya koyduğu "geleneksel" dinleri destekleme eğilimi ile de örtüşmüştür.⁷⁴⁹ Bu durum "geleneksel" dinlerin, devlet tarafından iç ve dış politikada kullanılmasının önünü açmıştır.⁷⁵⁰

Din İşleri Ajansı 2006'da, Cogorku Keneşin milletvekili K. Taşiev'in girişimleriyle yeni Din Kanunu taslağı üzerinde çalışmalar başlatmıştır. Bu çalışmaların başlamasındaki temel sebepler Din İşleri Ajansı Direktörü Ö. Mamayusupov'a göre, 1991'de kabul edilen Din Kanunu'ndaki boşluklardan yararlanarak geleneksel olmayan birçok dinin ülkeye girmesi, Din Kanunu'nun sıkça ihlal edilmesi, geleneksel dinlerin yararının korunamaması, yeni dini hareket ve akımların saldırgan faaliyetleri sonucunda birçok bölgesel çatışmanın yaşanması, ülkeye yıkıcı ve ekstremist örgütlerin sızması ve dinler arası barışa, toplumsal bütünlüğe, vatandaşların ahlak ve sağlığına zarar veren faaliyetlerde bulunan dini kurum ve kuruluşlara karşı yaptırımlarda bulunma imkânının sınırlılığı olmuştur.⁷⁵¹ Din Kanunu taslakları üzerinde yapılan söz konusu çalışmalar iki yıldan fazla sürmüş ve 2008'in sonunda yeni Din Kanunu kabul edilmiştir.

⁷⁴⁸ Bkz. Ö. Mamayusupov, K. Murzahalilov, K. Mamataliev, "Svoboda Sovesti- Svoboda ot Ekstremizma", *Eho Oşa*, 08.07.2006.

⁷⁴⁹ Kendisiyle yaptığımız mülakatta (04.06.2008) Ö. Mamayusupov, Din Konsepti'nin, devletin din alanına/dinlere yönelik "bakış"ını oluşturduğunu ifade etmiştir. Ancak yukarıdaki incelemelerde de görüldüğü gibi, devletin bu "bakış", devletin Anayasa ve yasalarında belirtilen devletin din ve dini kurumlara karşı tutumu ile ilgili düzenlemelerle çelişki arz etmiştir. Bu bakımdan Din Konsepti ile ilgili girişimleri, devletin tutarlı bir din politikası izlemekte yetersiz kaldığının bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür.

⁷⁵⁰ Ancak gözlemlediğimiz kadarıyla Kırgızistan'da İslam, Shahram Akbarzadeh'in savunduğu gibi devletin "kristalleşmiş devlet ideolojisinin ayrılmaz bir parçası" (Shahram Akbarzadeh, "Political Islam in Kyrgyzstan and Turkmenistan", *Central Asian Survey* (2001), 20 (4), s. 462) olarak fonksiyon görmemiştir. Bazen devlet yetkilileri toplumsal barış ve devlet bütünlüğünü vurgulamak amacıyla İslam'a başvursalar da, İslam'ın devlet ideolojisinin bir parçası olduğunu ileri sürmek güçtür.

⁷⁵¹ Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ., *Kratkiy Analiz Religioznh Sistem v Kirgizstane*, s. 167.

3.7. İktidar Krizi ve Yeni Anayasa Çalışmaları

İktidar değişikliğinin hemen ardından Anayasa değişikliği çalışmaları da başlatılmıştır. Anayasa taslaklarına iktidar erkleri arasındaki güç dağılımı ile ilgili olarak yapılan tartışmalar yansırken, iktidar ve muhalefet anlaşmazlıklarının yarattığı Ekim 2006 krizinden sonra, 9 Kasım 2006'da yeni Anayasa kabul edilmiştir. Ancak bu Anayasa üzerinde uzlaşma sağlanamamış ve 30 Aralık 2006'da Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini arttıran yeni bir Anayasa daha kabul edilmiştir.

30 Aralık 2006 Anayasa⁷⁵² metninde, Kırgız Cumhuriyeti'nin laik olduğu ifadesi çıkartılmış, "Kırgız Cumhuriyeti (Kırgızistan), egemen, demokratik, hukuk ve sosyal devlettir" ifadesi kullanılmıştır (1. m.). 1993 Anayasası'nın 8. maddesinin 3. fıkrasında yer alan "din ve tüm kültürler devletten ayrılmıştır" ifadesi de bu Anayasa'dan çıkartılmış, yerine 8. maddenin 1. fıkrasında: "Kırgız Cumhuriyeti'nde herhangi bir din, zorunlu veya devlet dini olarak tanınamaz" ifadesine yer verilmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi, 1993 Anayasası'nın 8. maddesinin son fıkrasında yer alan: "Kırgız Cumhuriyeti'nde, [...] dini temele dayalı siyasi partilerin kurulmasına izin verilmez; dini kurumlar siyasi amaç ve görevler güdemez; dini kurumların ve dini kültür çalışanlarının, devlet organlarının faaliyetlerine müdahale etmesine; [...] izin verilmez" ifadesine, 2003 yılında: "siyasi amaç taşıyan yabancı siyasi partilere, dini ve toplumsal kuruluşlara, onların temsilcilikleri ve şubelerine; anayasal düzene, devlet ve toplum güvenliğine zarar veren siyasi partiler, toplumsal birlikler, dini ve diğer kurumların kurulmasına ve faaliyetlerine izin verilmez" ifadeleri eklenmişti. Oysa 30 Aralık 2006 Anayasası'nda 2003 yılında eklenen bu ifadelerin son kısmı ("anayasal düzene, devlet ve toplum güvenliğine zarar veren siyasi partiler, toplumsal birlikler, dini ve diğer kurumların kurulmasına ve faaliyetlerine izin verilmez") tekrar çıkartılmıştır.

Ayrıca önceki Anayasaların 16. maddesinin 1. fıkrasında yer alan "Kırgız Cumhuriyeti'nde, uluslararası hukukun genel olarak tanınan prensip ve normlarına, insan hakları ile ilgili Kırgız Cumhuriyeti tarafından onaylanan devletlerarası anlaşmalar ve sözleşmelere uygun olarak temel insan hak ve özgürlükleri tanınır ve taahhüt edilir" ifadesinin 30 Aralık 2006 Anayasası'ndan çıkartılmış olması da oldukça dikkat çekici olmuştur.

30 Aralık 2006 Anayasası'nda dini hak ve özgürlüklerin vatandaşlara tanındığına dair açık bir ifadeye yer verilmemiştir. 2003 yılında kabul edilen Anayasa'da dini hak ve

⁷⁵² CEHTM.

özgürlükler konusu açık ve geniş bir biçimde belirtilmiştir. 2003 Anayasası'nın 16. maddesinde:

"sosyal, ırki, halklar arası ve dini kin ve düşmanlığı körükleyen propaganda ve kışkırtımlara izin verilmez. Sosyal, ırki, etnik, dini veya dile bağlı üstünlüğün propagandası yasaktır (9. fıkra)", "herkese vicdan, inanç, dini veya ateizm faaliyeti yürütme özgürlüğü temin edilir. Herkes özgürce, herhangi bir dine inanma veya hiçbirine inanmama, dini veya ateist kanaati seçme, sahip olma ve yayma hakkına sahiptir (11. fıkra)", "Zorla anayasal düzeni değiştirmek, ırki, halklar arası, sosyal veya dini düşmanlığı körüklemek, şiddet ve savaş propagandası yapmak için hak ve özgürlüklerin kullanılması yasaktır (22. fıkra)."

ifadelerine yer verilmiştir. Oysa bütün bu düzenlemeler 30 Aralık 2006 Anayasası'nda bulunmamaktadır. Sadece 14. maddenin 5. fıkrasında: "Herkese inanç ve ateist kanaat özgürlüğü sağlanır" ifadesi yer almıştır. Dolayısıyla 30 Aralık 2006 Anayasası, din konusunda en az hükmü içeren bir Anayasa olarak oraya çıkmıştır. Ancak bu Anayasa 9 ay yürürlükte kaldıktan sonra, Eylül 2007'de, Anayasa Mahkemesi tarafından 2003 Anayasası'na aykırı bulunarak iptal edilmiştir. 21 Ekim 2007'de yapılan referandum sonucunda ise, yeni Anayasa kabul edilmiştir.

Büyük ölçüde iktidar tartışmaları sonucunda biçimlenen ve kabul edilen Ekim 2007 Anayasası'nda,⁷⁵³ 30 Aralık 2006 Anayasası'ndaki dinle ilgili diğer düzenlemeler aynen korunmuştur. Anayasa'nın ilk maddesinde: "Kırgız Cumhuriyeti (Kırgızistan)-egemen, üniter, demokratik, hukuk, laik, sosyal devlettir" ifadesine yer verilmiştir. Anayasa'nın Rusça metninde laik kelimesi yine "svetskoe" kavramı ile ifade edilirken, Kırgızca metninde ise, daha önceki "dinden sırtkarı" ifadesinin yerine "layık" ifadesi kullanılmıştır. Araştırmamız esnasında Anayasa'nın Kırgızca metninde neden "layık" kavramının tercih edildiği ile ilgili bilgiye ulaşamamıştır. 4 Haziran 2008'de, bu konudaki görüşlerini sorduğumuz eski Din İşleri Ajansı Başkanlarından Ö. Mamayusupov ise, neden "layık" kavramının kullanıldığı konusunun tartışılmaması gerektiğini, Cogorku Keneş'in bu kavramı tercih ettiğini, bunun olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini ve kavramın değişmesi ile birlikte din politikasının değişmediğini belirtmiştir. Din İşleri Ajansı uzmanlarından Canıbek Botoev ise, "svetskiy" kavramının devletin dinden ayrı faaliyet yürüteceği anlamına geldiğini, "layık" kavramını ise, daha önce duymadığını, ne anlama geldiğini bilmediğini ve anlamadığını ifade etmiş, "layık" kavramının halk ve bazı milletvekilleri tarafından Kırgızcadaki "ılayık" (Türkçe "uygun") olarak algılandığını, dolayısıyla Anayasa'nın Kırgızcaya çevrilmesinde yanlış yapıldığını ifade etmiştir. C. Botoev ayrıca, yeni Anayasa'dan -daha önceki Anayasaların 8. maddesinde yer alan- "din

⁷⁵³ 21 Ekim 2007 Anayasası, 24 Ekim 2007 tarihli *Erkin Too* gazetesinde yayınlanmıştır.

ve tüm kùltler devletten ayrılmıştır" ifadesinin çıkartılmış olmasını da, dindarı toplumdan ayırmanın mümkün olamayacağı ve bu nedenle söz konusu ifadenin Anayasa'dan çıkartıldığı şeklinde yorumlamış, bunun yerini herhangi bir dinin devlet dini veya mecburi din olarak belirlenemeyeceği ile ilgili düzenlemenin aldığını belirtmiştir.⁷⁵⁴ Ancak gözlemlediğimiz kadarıyla Kırgızistan'da laik (kırg. "dinden sırtkarı" ve "layık", rus. "svetskoe") kavramı ve din-devlet ayrılığı ilkesi, ne siyasi ne de bilimsel alanda yeterli düzeyde tartışılmıştır. Anayasa ve Din Kanunu'ndaki laiklik ve din-devlet ayrılığı prensiplerinin -Ö. Mamayusupov'un deyimi ile- "olduğu gibi kabul edildiğini" söylemek mümkündür.

21 Ekim 2007 Anayasası'ndaki dinle ilgili düzenlemeler konusunda şunu da belirtmek gerekir ki, yeni Anayasayı 30 Aralık 2006 Anayasası'ndan ayıran bir diğer değişiklik, 85. maddede gerçekleştirilmiştir. Anayasa Mahkemesinin yetkileri ile ilgili düzenlemelerin yer aldığı söz konusu maddenin ikinci fıkrasındaki "[Anayasa Mahkemesi] siyasi parti, toplumsal birlikler ve dini kurumların faaliyetlerinin Anayasa'ya uygunluğu konusuna bakar" ifadesi, yeni Anayasa'da yer almamıştır. Böylece "dini ekstremizm" ve "dini radikalizm" tartışmalarının yoğun olduğu dönem olan 2003'te Anayasa'ya dâhil edilen dinle ilgili söz konusu düzenlemeler tekrar Anayasa'dan çıkartılmıştır.

Dolayısıyla dinle ilgili diğer yasal düzenlemelere hukuki, teorik ve metodolojik temel oluşturacak olan yeni Anayasa da, eski Anayasalar gibi, temel dini hak ve özgürlüklere oldukça az yer vermiş, dindarların ne tür haklara sahip olduklarından çok, ne yapamamaları konusunda hükümler içermiştir. Dini kurumların devlet organlarına müdahalesine izin verilmeyeceği açıkça ifade edilirken, devletin dini kurumlara müdahale edip edemeyeceği belirtilmemiştir.⁷⁵⁵ Bu da dini hak ve özgürlüklerin, din-devlet ilişkilerini belirleyen temel unsur olmasını engellemiştir. Dini hak ve özgürlükleri devletin güvenlik algısına dayalı olarak yorumlayan 2007 Anayasası, dinle ilgili diğer yasal düzenlemelere dini hak ve özgürlüklerin sağlanması konusunda teorik temel ve sistematik bağlantı oluşturmamış, böylece söz konusu yasal düzenlemelerin Anayasadan bağımsız bir şekilde dindarlara ve dini kurumlara karşı sınırlamalar getirebilmelerinin önü açılmıştır. Nitekim ileride de görüleceği gibi, 2008'in sonunda kabul edilen yeni Din Kanunu, bu özelliğiyle ön plana çıkmıştır.

⁷⁵⁴ 07.06.2008 tarihinde yapılan mülakattan.

⁷⁵⁵ Bu bağlamda Kırgızistan'da devlet tarafından öngörülen laiklik biçiminin, din ve devletin katı bir şekilde ayrılığını benimseyen Fransa ve ABD'deki laiklik yorumunun aksine, dindarları ve dini kurumları devlet müdahalesinden koruyan açık ve net yasal düzenlemelere dayanmadığını söylemek mümkündür.

3.8. Yeni İktidar ve KMDİ

24 Mart darbesi sonrası, devletle KMDİ'nin ilişkileri de sorgulanmaya, KMDİ'nin önceki iktidarla yaptığı işbirliği eleştirilmeye başlanmış, iktidarın değişmesi ile birlikte, her zaman iktidara bağlı olan KMDİ'de de yönetim değişikliğinin gerçekleşmesi yönünde beklentiler çoğalmıştır. KMDİ genellikle, -hac organizasyonunda yaşanan sorunlarla ilgili olarak daha önce görüldüğü gibi- çalışanlarının hac organizasyonlarında haksız yere çıkar sağladıkları, Ramazan ayında yapılan yardımları kendi aralarında paylaştıkları ve yurt dışından yapılan maddi yardımları da halktan gizledikleri, bazen de devlet adamlarıyla yolsuzluk ilişkileri içinde oldukları şeklinde eleştirilmiş ve Müftünün istifa etmesi için de baskılar artmıştır.

Yeni dönemde din alanındaki beklentileri dile getirme açısından, "Assalam" vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Şamsuddin Akim'in şu sözleri oldukça anlamlıdır:

"Ülkemizde, bu günlerde tarihi bir süreçten geçilmekte olduğu kimse için bir sır değildir. Yeni Cumhurbaşkanı, yeni merkez, yeni hükümet, yeni anayasa, kısaca yeni hayat. Bu yenilenmeye bakarken aklıma şu fikirler geldi: Müslümanların merkezi olan KMDİ için de yenilenme zamanı gelmedi mi? Çünkü Müslümanların merkezi olan KMDİ'nin yönetimini, Sovyetler Birliği döneminden günümüze kadar farklı şekillerde adlandırılan devlet organları veya Ak Üy'deki (Cumhurbaşkanlığı. MM.) belli bir devlet adamları tayin etmiş veya "seçmişlerdir." Evet, bu zamana kadar Kırgızistan'ın bağımsız Müslümanları kendilerinin dini liderlerini kendileri seçememişlerdir. Şimdi de Müslümanlar 'Artık devlet bizim işimize karışmayı bırakacak mıdır? Tüm ülkede yenilenme süreci yaşanırken, biz de devlet organlarının müdahalesi olmadan kendi Dini Merkezimizi baştan aşağı yenileyebilecek miyiz?' diye beklentiler içerisine girdiler. Gerçekten yenilenme zaruridir. Ancak eski sistemin yönlendiren siyasetine boyun eğen birçok Müslüman hala 'Cumhurbaşkanı kimi seçer acaba?' diye Ak Üy'e bakıyorlar. Veya 'lütfen falan kimseyi destekleyiniz' diyerek Ak Üy'e, Kök Üy'e (Parlamentoya. MM.), bir bakarsın Din İşleri Komisyonuna koşuşturan grupları görürsün. Zavallı Müslüman buna alışmış. Çünkü önceden beri bu böyle olmuştur. Bu şekilde "seçilen" müftünün oluşturduğu KMDİ oyuncak olmaktan başka ne olurdu?"⁷⁵⁶

Bütün bu eleştirilere ve istifa çağrılarına yanıt olarak müftü Muratali Cumanov, önceki KMDİ yönetimlerinin aksine kendilerinin şeffaf bir siyaset izlediklerini, kendisinin de ancak Ulamalar Keneşi tarafından görevden alınabileceğini tekrarlamıştır.⁷⁵⁷

A. Akaev döneminde KMDİ'nin iktidarı destekleyen tutum içerisinde olduğu, bazen iktidar için çalıştığı ve siyasi bir araç olarak kullanıldığını belli bir ölçüde kabul eden müftü Muratali Cumanov, iktidarın yanında olmalarını:

"Öncelikle Akaev döneminde de bize herhangi bir istekte bulunulursa, biz öncelikli olarak Cumhurbaşkanının çıkarları için değil, dinin çıkarları için o isteği yerine getirirdik. Camiiler için arazi ayrılıp, din özgürlüğünün artmasını sevinçle karşılıyorduk. Bizi siyasete karıştırmak, bizi kullanmak istedikleri zaman biz, sadece Cumhurbaşkanının

⁷⁵⁶ Şamsuddin Akim, "Musulmanga Mümkünçülük Berilebi", *Kırgız Ruhu*, 16.09.2005.

⁷⁵⁷ Bkz. Ç. Kutmanaliev, "Muratalı Acı Cumanov: Bitir-Sadakadan Çogulganı 600 Min Somdon Aşkan Cok", *Aalam*, 22.11.2005.

sözüdür diye desteklemedik. Ancak bazen mecburen, halkın huzuru için, İslam'a zarar gelmemesi için iktidarın dediklerini tasdiklerdik."

şeklinde açıklarken, ihtilalin⁷⁵⁸ Tanrı'nın emriyle gerçekleştiğini, çünkü iyilik ve kötülüğün Tanrı'dan geldiğine inanmanın inancın bir gereği olduğunu, ihtilali gerçekleştirenlerin, yönetenlerin ve halkın, imtihana tabi tutulmakta olduğunu dile getirmiştir.⁷⁵⁹

Darbeyi gerçekleştiren liderlerden biri olan İşengul Bolcurova ise, darbenin yapıldığı sırada din adamlarının ve KMDİ'nin kendilerinin karşısında yer aldığını ve Akaev iktidarını destekleyen ve muhalefeti eleştiren mitinglerde aktif rol aldıklarını, bunun yanlış bir davranış olduğunu, artık KMDİ'nin toplumdaki yerini gözden geçirmesinin zamanın geldiğini belirtmiştir.⁷⁶⁰ Ancak 2007'nin başında, Cumhurbaşkanı ile Başbakan'ın ve onların destekçileri arasında yaşanan anlaşmazlıkların yatıştırılmasında, KMDİ yine siyasi bir fonksiyon yerine getirmiştir. Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için bir komite oluşturan KMDİ, Bişkek'teki merkez camide koyun kesip, sofra hazırlayıp tarafları itidale davet etmiş, birlik ve beraberlik için vaaz ve dualar yaptırmıştır.⁷⁶¹

Bakiev iktidarının birey, toplum ve devlet çıkarlarını gerekçe göstererek "geleneksel" dinleri desteklemesi, "geleneksel" dinlerden birinin temsilcisi olarak KMDİ tarafından da olumlu karşılanmıştır. Kendi çıkarlarını göz önünde bulunduran KMDİ, devletle işbirliği içinde olmaktan ve Sünni İslam'ın desteklenmesinden yana olduğunu gizlememiş, kendisini ülkedeki Ehl-i Sünnet vel Cemaat'ın temsilcisi olarak görmüş ve onun dışındakilerle mücadelenin kendisinin temel amaçlarından biri olduğunu belirtmiştir. Aslında KMDİ'nin bu tutumu, 2002 yılından itibaren açık bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin 15 Ekim 2002'de Ulamalar Keneşi, "İslami Kurumları, Ehl-i Sünnet vel Cemaat Yönelimli Eğitim Kurumlarını (medreseler, enstitüler) Açma ve Eğitim Kurumlarının Faaliyetlerini Düzenleme ile İlgili" olarak yayınladığı fetva ile İslami kurumların faaliyet yürütebilmesi için KMDİ'den onay alması, tüm İslami eğitim ve öğretim kurumlarının Ehl-i Sünnet vel Cemaat inancına uygun olarak faaliyette bulunması,

⁷⁵⁸ 24 Mart 2005'te gerçekleştirilen darbe, söz konusu iktidar değişikliğini gerekli ve kaçınılmaz bir olay olarak değerlendirenler ve buna olumlu yaklaşanlar tarafından ihtilal olarak nitelendirilmiştir. Bize göre 24 Mart'ta gerçekleşen iktidar değişikliği, sosyal, ekonomik ve siyasi alanlardaki köklü değişiklikleri ifade eden ihtilalden çok, devlet yönetimini ele geçirmek amacıyla bazı siyasetçiler tarafından yapılan bir darbe özelliği taşımıştır.

⁷⁵⁹ Bkz. Kocogeldi Kultegin, "Kırgızstanda Din İşmerleri Sayasatka Kanday Katışat?", <http://azattyk.org/rubrics/religion/ky/2005/05/C65A9ABF-CC46-4750-937E-D241DB5A665E.asp>

⁷⁶⁰ Aynı yer.

⁷⁶¹ Bkz. Naringül Nazaralieva, "Din Mamlekettik Sayasatka Aralaşpayt, Birok..." *Kırgız Tuusu*, 6-9.04.2007; "Bişkekтегі Борбордук Меңitte Dastorkon Cayılıp, Eldi Intımakka Çakıruuda", <http://www.azattyk.org/news/domestic/ky/2007/04/20070411.asp#608086>.

ilgili kurumların tüzüklerinin KMDİ tarafından tescillenmesi gerektiğini dile getirirken, fetvanın amacını da: "İslam hakkında olumsuz imaj yaratmak amacıyla ortaya çıkan ve 'Ehl-i Sünnet vel Cemaat'e aykırı olan çabaları ortadan kaldırma" olarak belirlemiştir.⁷⁶²

Devlet ile KMDİ'nin -Din Konsepti'nde belirtildiği gibi- toplumsal yarar taşıyan konulardaki ilişkileri, Müslümanların toplu ibadetleri ve terörle mücadele konularında daha belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Devlet, Müslümanların şehir meydanlarında toplu ibadetleri gerçekleştirmelerine imkân tanımıştır. Bununla ilgili olarak Oş şehir Kadısı:

"Birçok Müslüman ülkede bayram namazları merkezi meydanlarda kılınır. Merkezi meydanda bayram namazının kılınması her türlü siyasi özellikteki miting, gösterilere göre toplumumuza oldukça faydalıdır diye düşünüyorum. Vilayetin ve şehrin önceki yöneticileri daha önce bazen bayram namazının meydanda okunmasına karşı olmuşlardı. Bu sene iktidarın izin vermesi, güvenliği sağlaması tabii ki sevindiricidir."

derken, Oş valisi ise, Ramazan Bayramı ile Kurban Bayramı'nın devlet düzeyinde kutlandığına göre, siyasi-idari anlama sahip meydanda bayram namazının kılınmasının yasal bir olay olduğunu savunmuştur. Namaz öncesi yapılan vaazda vali ve Belediye Başkanı için başarı ve uzun ömür dualarının yapılması ise, oldukça dikkat çekmiştir.⁷⁶³ Diğer taraftan Nisan 2007'de, dönemin Adalet Bakanı M. Kayıpov, mollaların isterlerse hapishanelerdeki terör suçundan cezalandırılan mahkûmları, dini terörizme karşı bilgilendirmek suretiyle ıslah edebileceklerini ifade etmiştir.⁷⁶⁴ Nisan 2007 tarihi itibarıyla hapishanelerde, yirmi civarında terör hükümlüsünün bulunduğunu, daha önce bunlarının tamamının idam cezasına çarptırılmasına karşın idam cezasını kaldıran yasanın çıkmasıyla, bunları ıslah etme ihtiyacının ortaya çıktığını belirten Adalet Bakanı, din adamlarının bu konuda kendilerine yardımcı olacağından umutlu olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁵

Diğer yandan Din adamlarının siyasi süreçte etkin olarak yer almaları veya dinin siyasetçi ve devlet adamları tarafından şahsi çıkarlar için kullanılması ve bunda camilerin oynadığı rol yeni iktidarı da endişelendirmiştir. 2004'ün sonunda göreve getirilen Din İşleri Komisyonu Başkanı Öskön Osmonov, seçim döneminde siyasetçilerin dini kurum ve kuruluşlardan aldıkları destek ile ilgili olarak yayınladığı bir makalede:

⁷⁶² Fetva için bkz. O.Ş. Mamayusupov, *Voprosı (Problemi) Religii Na Perehodnom Periode*, s. 139-140. KMDİ, dini tören ve merasimlerin farklı uygulamalarını engelleme çabası içerisinde olmuştur. Örneğin Cenaze merasiminin nasıl yapılması gerektiğini, hangi sürelerin okunacağını düzenleyen fetvalar yayınlamıştır. Bkz. "Markumdu Uzatuuğa Israpkorçulukka, Dinge Karşı İşterge Col Berilbeyt", *Kırız Tuusu*, 16-19.02.2007.

⁷⁶³ Bkz. Kubanıçbek Coldoşev, "Oştogu Orozo Ayt", <http://azattyk.org/rubrics/religion/ky/2005/11/B35723E5-B3A4-41BD-82C1-177E139BFD> 66.asp

⁷⁶⁴ <http://www.azattyk.org/news/domestic/ky/2007/04/20070417.asp>

⁷⁶⁵ Bkz. İlim Canuzakov, "Terrorçuları Kayra Tarbiyaloo Kerekpi", <http://www.azattyk.org/rubrics/security/ky/2007/04/89F722C9-9DBB-4B8C-9811-6B6DE3EECCB5.asp>

"Siyasetçiler her zaman, inananları ve din adamlarını çeşitli yollarla kullanmaya çalışmışlardır. Camii ve kiliselere, dini kurumlara, dini eğitim kurumlarına, yardıma muhtaç dindarlara çeşitli maddi destek sağlama yöntemi oldukça yaygınlaşmıştır. Genelde camii, kilise, medrese veya dini kurumlarla hiç ilgisi olmayan kişilerin, milletvekili adayı olma düşüncesi ortaya çıkar çıkmaz, dini kurum ve kuruluşların ihtiyaçlarına ilgi duyup, onlara parasal açıdan yardım etmeye başlamaları gizli bir olay değildir [...] Önümüzdeki seçimlerin arifesinde milletvekili adayları, tamamlanmamış veya bakıma muhtaç camilerin imamlarıyla çalışarak onları kendi tarafına çekme çabası içerisinde olmaktadır."

ifadesini kullanmış, ayrıca adayların dini olmayan tören, kutlama ve toplantılara da imamları davet ederek ve çeşitli hediyeler vererek, halkın beğenisini toplamaya çalıştığını, imamın toplantı sonunda yaptığı duada yer alan adayla ilgili övgü dolu sözlerinin son derece etkili olduğunu, camilerin de, bulundukları bölgenin sosyal hayatını yönlendiren bir mekân özelliği taşıması nedeniyle adayların çoğunluğunun seçmenlerle buluşma yeri olarak camileri seçtiklerini, broşürlerini de İslami motiflerle süslediklerini ifade etmiştir.⁷⁶⁶

İktidar değişikliğinden sonra ortaya çıkan ve İslami kesim ile devlet ilişkilerini yakından ilgilendiren sorunlardan birisi de, başörtülü kızların devlet okullarına ve bazı Üniversitelere girememesi sorunu olmuştur. Daha önce birkaç kez bu sorunla karşılaşılsa da, 2006'nın başında Calalabat vilayetindeki genel eğitimin verildiği bazı okullarda okuyan kız çocuklarının okulda başörtüsü takması ve öğrencilerin namaz vakitlerinde dersi bırakıp camilere gitmesi, okul yönetimleri ile veliler arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur. Okullarda üniforma giyilmesini ve başörtüsü takılmamasını öngören düzenlemenin Şehir Eğitim Dairesi tarafından kabul edilmesinin ardından başörtülü öğrenciler okullara devam edememiş, veliler de bu uygulamaya itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine bu uygulamadan belli bir süre vazgeçilmiş ve okul üniformasının üstüne başörtüsü takılmasına izin verilmiştir.⁷⁶⁷ Ancak daha sonra Şehir Eğitim Dairesinden Şaripa, "Biz Laik Bir Toplum Kuruyoruz! Bununla her şey söylenmiştir [...]" başlıklı makalesinde, Kırgızlara göre daha dindar oldukları bilinen Özbeklerin çocuklarının çoğunlukta olduğu okullarda, öğrencilerin namaz için camilere gitmeleri yüzünden katılımın düşük olduğunu savunmuş ve: "eğer bu üç Özbek okulu hilafet kurmak istiyorlarsa, bilsinler ki, hiçbir şey yapamayacaklardır"⁷⁶⁸ ifadesini kullanmıştır. 17 Ocak 2007'de Calalabat Şehir Dairesi Başkanı D. Alimcanova, bir aylık süre içerisinde tüm okulların okul yönetmeliklerinde hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin başörtüsü takmasını yasaklayan değişiklikler

⁷⁶⁶ Öskön Osmonov, "İmam İymanına Kamçı Çappasa", *Kırgız Tuusu*, 14-17.01.2005.

⁷⁶⁷ Bkz. Barno Anvar, "V Şkolah Kirgizskogo Djalalabada Reşayut Problemi Svyazannie s Noşeniem Musul'manskoy Odejdi", <http://www.ferghana.ru/article.php?id=4290>

⁷⁶⁸ A. Mamaraimov, "Zapret na Noşenie Platkov v Şkolah na Yuge Kirgizii Vozmutit Roditeley i Mestnoe Musul'manskoe Soobşestvo", <http://www.ferghana.ru/article.php?id=4408>

yapmasını öngören genelge yayınlamıştır. Başörtüsü yasağının bazı okullarda tekrar uygulamaya konulması ile ilgili tepkilere Calalabat İl Eğitim Dairesi Başkanı Çırmaş Dooronov, kendilerinin de bu uygulamaları tasvip etmemelerine karşın, (Eğitim Bakanı dâhil) kimsenin bu işe karışamayacağını ve her okulun kendi yönetmeliğine göre hareket ettiği yanıtını vermiştir.⁷⁶⁹ Bu konuyla ilgili olarak ombudsman Tursunbay Bakir Uulu, başörtüsünü yasaklamak için yasal olanakların bulunmadığını, Şehir Eğitim Dairesinin uygulamalarının yanlış olduğunu savunmuştur.⁷⁷⁰ Ancak Din İşleri Ajansı Direktör Yardımcısı K. Murzahalilov, okulların kendi yönetmeliklerine göre hareket ettiklerini, başörtüsü takan öğrencilerin haklarının ihlal edilmediğini ve bunun devlet organları için bir sorun oluşturmadığını ileri sürmüştür.⁷⁷¹ Bu bakımdan K. Murzahalilov'un görüşleri ve başörtüsünü yasaklayan okullardaki uygulamalar, okulların Anayasa ve diğer yasalca öngörülen hak ve özgürlükleri sınırlayan kararlar alabildikleri gibi, aldıkları kararları uygulayabildikleri ile ilgili bizim gözlemlerimizi desteklemiştir. Başörtülü öğrencilerin derse alınmaması sorunu Kırgız-Türk "Manas" Üniversitesinde de yaşanmış ve başörtüsü takan öğrenciler üniversiteye sokulmamıştır. Eğitim ve Bilim Bakanlığı ise, kendilerinin bu konuda bir kararının olmadığını belirtmiştir.⁷⁷²

Ayrıca, 2007'de en çok tartışılan konulardan birisi, pasaport başta olmak üzere resmi belgelerde bayanların başörtülü fotoğraflarının geçerli olup olmayacağı konusu olmuştur. Aslında bu konu etrafındaki tartışmalar 2003 yılından itibaren başlamıştır. Vatandaşlara pasaport sağlayan devlet kurumu olan Bilgi Kaynakları ve Teknolojileri Devlet Ajansı, Müslüman Kadınların bu konudaki haklarını savunan sivil toplum kuruluşlarının eleştirilerine⁷⁷³ karşın, başörtülü bayanların kimlik için yaptıkları başvuru fotoğraflarını kabul etmemiş, gerekçe olarak da başörtülü resimlerin ulusal güvenliği tehdit ettiğini ifade etmiştir.⁷⁷⁴ Ancak 2007'nin sonuna doğru bu sorun çözülmüş ve başörtülü resimli pasaportlar devlet kurumlarında kabul edilmeye başlanmıştır.⁷⁷⁵

⁷⁶⁹ Abdumalik Şaripov, "Problema Noşenie Hidjaba v Şkolah Na Yuge Kirgizii Do Sih Por Ne Reşena", <http://www.ferghana.ru/article.php?id=4922&PHPSESSID=3b257ea6bf6a7592c1412088093e068f>

⁷⁷⁰ Bkz. A. Mamaraimov, "Zapret Na Noşenie Platkov v Şkolah Na Yuge Kirgizii Vozmutil Roditeley i Mestnoe Musulmansko Soobşestvo", <http://www.ferghana.ru/article.php?id=4408>

⁷⁷¹ Bkz. Amanbek Caparov, "Kırgızstanda Din Tutuu Erkin", <http://www.azattyk.org/content/Article/1290810.html>.

⁷⁷² Bkz. Kocogeldi Kultegin, "Coolukçandar Üçün Okuuga Col Cokpu?", <http://www.azattyk.org/content/Article/1339147.html>.

⁷⁷³ Bkz. Gul'çehra Karimova, "Prava Çeloveka pod Platkom", *Veçerniy Bişkek*, 21.02.2007.

⁷⁷⁴ Abdumalik Şaripov, "Problema Noşenie Hidjaba v Şkolah Na Yuge Kirgizii Do Sih Por Ne Reşena", <http://www.ferghana.ru/article.php?id=4922&PHPSESSID=3b257ea6bf6a7592c1412088093e068f>

⁷⁷⁵ "Musulman Ayaldarga Cooluk Menen Dokumentterge Sürötkö Tüşüügö Uruksat Berildi", <http://azattyk.org/news/domestic/ky/2007/08/20070820.asp>

Genel olarak yeni dönemde KMDİ'nin, devletle her türlü çatışmadan uzak duran, devletin belirlediği politika çerçevesinde hareket eden, devletin sağladığı desteği yeterli gören ve bu desteği yitirmek istemeyen bir tutum içerisinde olduğunu, buna karşın - okullarda başörtüsü takma sorununda olduğu gibi- İslami kesimi ilgilendiren konularda çözüm arayışları faaliyetlerini aktif olarak yürütmediği gözlenmiştir. Cumanov, devlet tarafından dine tanınan özgürlük sayesinde ülkede İslam'ın gelişmekte olduğunu ve "devletin dine sağladığı özgürlüğün değerini bilmenin her Müslüman için bir görev" sayılacağını dile getirirken, Başbakan Yardımcısı D. Nur Uulu: "Din özgürlüğü, insanların istediği dine girmesi anlamına gelmez. Bizde geleneksel iki din var: İslam ve Hristiyanlık. Bu dinleri kabul etme özgürlüğünü verip, diğer dinleri sınırlandırmak gerek"⁷⁷⁶ ifadesini kullanmış, K. Bakiev de KMDİ'yi maddi ve manevi açıdan desteklemiştir. Örneğin Bakiev Ekim 2006'da, Mütiyatın alt yapısının iyileştirilmesi için 2 milyon som tahsis ederken,⁷⁷⁷ daha sonra KMDİ'ye, İdarenin Denetleme Komisyonuna, tüm Kazıyatlara birer otomobil, bilgisayar ve faks makinesi hediye etmiştir.⁷⁷⁸ Müftü yardımcılarında S. Kuluev de, Anayasa'da devletin laik olduğu yazılmış olmasına karşın, nüfusun %85-90'ını Müslümanların oluşturması nedeniyle, devlet -özellikle Cumhurbaşkanı ve Din İşleri Ajansı- tarafından KMDİ'ye "büyük" yardımların sağlandığını, Cumhurbaşkanı'nın KMDİ'ye devlet bütçesinden 2 milyon Som'dan fazla parasal destek verdiğini, KMDİ'nin görevinin de halkı barışa çağırmak ve Cumhurbaşkanı'nın politikasını desteklemek olduğunu belirtmiştir. Devletin KMDİ'ye maddi destek sağlamasına karşın herhangi bir müdahalesinin söz konusu olmadığını⁷⁷⁹ dile getiren Kuluev, Akaev ve iktidarı döneminde KMDİ'ye doğrudan müdahale edildiğini ve din politikasında KMDİ'nin hiç hesaba katılmadığını savunmuştur.⁷⁸⁰ Din İşleri Ajansı eski Başkanlarından Ö. Mamayusupov ise, 70 yıl boyunca devletin dini baskı altına aldığını, din adamlarını ve dini yapıtları yok ettiğini, devletin de yaptıklarının bedelini ödemesi gerektiğini, söz konusu yardımların bu amaçla yapıldığını, ayrıca bir seçmen olarak dindarların, dini ihtiyaçlarının karşılanması için devlete başvurmalarının, devletin de onların ihtiyaçlarını karşılamasının doğal olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁸¹ Ancak her ne kadar KMDİ yetkililer ve devlet adamları,

⁷⁷⁶ Bayas Tural, "Canıça Diniy Bilim Berüünün Zarıldığı", *Kırgız Tuusu*, 12-14.06.2007.

⁷⁷⁷ Bkz. *Erkintoo*, 24.10.2006.

⁷⁷⁸ Bkz. Muratalı Acı Cumanov, *A.g.e.*, s. 19-20.

⁷⁷⁹ Acak diğer bir Müftü yardımcısı Düyşönbek Ötönbaev, Bakiev iktidarı döneminde de bazen dine müdahale edildiğini, Din İşleri Ajansı Bakanı T. Kalmatov'un, Müftiyatı yönlendirmeye çalıştığını ileri sürmüştür (Düyşönbek Ötönbaev ile 03.06.2008 tarihinde yapılan mülakattan).

⁷⁸⁰ Süyünbek Kuluev ile 02.06.2008 tarihinde yaptığımız mülakattan.

⁷⁸¹ 04.06.2008 tarihinde yapılan mülakattan.

devletin KMDİ'ye maddi yardımda bulunmasını doğal ve gerekli görmüş olsalar ve devletin bu yönde yürüttüğü faaliyetleri dini hak ve özgürlükleri sınırlandırma anlamı taşıyorsa da, dini özgürlükleri temin eden devletin laiklik özelliğine ters düşmüştür. Çünkü şu da bir gerçektir ki, laiklik devletin tüm vatandaşlarına, dini inanç, düşünce ve kanaatine bakmaksızın eşit davranmasını ve ortak faydalardan eşit düzeyde yararlanma imkânı sunmasını gerekli kılar. Oysa Kırgız devleti, bağımsızlığın ilk yıllarında din-devlet ilişkileri biçimi olarak benimsediği laikliğe uyma, uygulama ve denetleme konusunda, hem A. Akaev hem de K. Bakiev iktidarı döneminde, etkili bir politika yürütememiştir.

3.9. Şanghay İşbirliği Örgütü ve Devletin Din Politikasına Etkisi

Sovyetler Birliğinin dağılmasının hemen ardından Ukrayna, Moldova, Letonya gibi eski SSCB üyesi ülkelerin bazıları yönlerini Avrupa'ya çevirirken, Rusya başta olmak üzere bazı Orta Asya ülkeleri siyasi ve ekonomik işbirliğini içerisine alacak bir birlik oluşturma arayışları içerisine girmişlerdir. 1994'te başlatılan -Beyazrusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan'dan oluşmuş- Avrasya Birliği kurma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış, 26 Nisan 1996'da Şanghay'da ve 24 Nisan 1997'de Moskova'da yapılan anlaşmalarla, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan'dan oluşmuş Şanghay Forumu kurulmuştur. Askeri alandaki güvenin sağlamaştırılması ve bölgedeki silahlı güçlerin azaltılması amacıyla kurulmuş olan ve Şanghay Beşliği olarak da bilinen bu oluşum, Özbekistan'ın da katılımıyla daha da güçlenmiş ve 15 Haziran 2001'de yayınlanan bir bildiğe ile Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kurulduğu açıklanmıştır. 7 Haziran 2002'de kabul edilen Şanghay İşbirliği Örgütü Hartiyası ile örgütün faaliyet alanları, artık askeri siyasi, sosyal, ekonomik ve diğer alanları da kapsamaya başlamıştır. Resmi ve çalışma dili Rusça ve Çince olarak belirlenen Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Moğolistan, Hindistan, Pakistan ve İran'ın gözlemci ülkeler olarak katılımıyla örgütün kapsadığı alan Avrasya'nın %74'ünü oluştururken, üyelerin toplam nüfusu 2,7 milyarı geçmiştir.

Kuruluşunda askeri gerekçelere dayanan Şanghay İşbirliği Örgütü, uluslararası terörizme karşı oldukça duyarlı bir kurum olma özelliğini elde etmiş, imzalanan anlaşmalarda her zaman "uluslararası terörizm, bölücülük ve ekstremizmle mücadele"ye önem verilmiştir. Bu bağlamda öncelik, siyasal İslamcı örgüt ve hareketlerle mücadeleye ayrılmıştır. Örgüt üyesi ülkelerin liderleri, 11 Eylül saldırılarından 3 ay önce Şanghay'da yaptıkları zirvede "Terörizm, Bölücülük ve Ekstremizmle Mücadele ile İlgili Şanghay

Anlaşması"nı⁷⁸² imzalamışlardır.

Anlaşmada terörizm, bölücülük ve ekstremizm kavramlarının açıklamalarına yer verilmiştir. Anlaşmada terörizm: halkı korkutma, toplumsal güvenliği bozma ve devleti veya uluslararası kurumları herhangi bir faaliyette bulunma veya bulunmamaya zorlamak amacıyla yapılan şiddet eylemi; bölücülük: devlet ve toprak bütünlüğünü bozmaya, istikrarsızlaştırmaya yönelik şiddete başvurma, planlama veya teşvik etme; ekstremizm: iktidarı ele geçirmeye veya tutmaya, Anayasal düzeni bozmaya, toplum güvenliğini sarsmaya yönelik şiddet eylemi, bu amaçla yasadışı silahlı örgüt kurma veya bu tür örgütlere katılma olarak tanımlanmıştır. Anlaşma, terörizm, bölücülük ve ekstremizmin yasal temelin hazırlanması, önlenmesi, caydırıcı faaliyetlerin yürütülmesi, konusunda tarafların işbirliğini öngörmüştür. Bu çerçevede Şanghay İşbirliği Örgütü tarafından, merkezi Bışkek'te bulunan Terörizme Karşı Bölgesel Yapı (rus. "Regional'naya Antiterroristişeskaya Struktura") oluşturulmuş ve temel amacı, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün ilgili yapılarının bu konudaki işbirliğinin geliştirilmesi için öneri ve projeler hazırlamak; terörist, bölücü ve diğerk ekstremist örgütlerin liderleri, yapısı, maddi kaynakları vb. konularda bilgi bankası oluşturmak; terörizmle mücadele çerçevesinde yapılan tatbikatların hazırlanması ve gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak; terörizm, bölücülük ve ekstremizme mücadele çerçevesinde yasal düzenlemelerin hazırlanması ile ilgili çalışmalara katılmak olarak belirlenmiştir. Nitekim Terörizme Karşı Bölgesel Yapı tarafından hazırlanan ve Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi ülkeler tarafından 5 Nisan 2006'da imzalanan bir anlaşmayla, 15 İslami örgüt terörist örgüt olarak ilan edilmiş ve yasaklanmıştır. Bunlar:

Kafkasların Birleşik Silahlı Güçlerinin Yüksek Askeri Meclisi (Rusya);
Riyad Assalihiin (Rusya);
Al-Kaeda;
İçkeristan ve Dağıstan Halkları Kongresi;
Asbat Al-Ansar (Lübnan);
Al-Cihad (Mısır);
İslam Topluluğı (rus. "İslamskaya Gruppa") (Mısır);
Müslüman Kardeşler;
Hizb Ut-Tahrir Al-İslami;
Laşkar-i Tayyiba (Pakistan);
Taliban Hareketi (Afganistan);
Türkistan İslami Partisi;
Camaat Al-İslam Al-İctimai (Kuveyt);
Camiyat İhy'at-Turazal-İslami (Kuveyt);
Al-Harameyn (Suudi Arabistan) olmuştur.⁷⁸³

⁷⁸² CEHTM.

⁷⁸³ Bkz. Ö.Ş. Mamayusupov, K.K. Murzahalilov, K.K. Mamataliev ve diğ., *Kratkiy Analiz Religioznih Sistem v Kirgizstane*, s. 127. Buradaki örgüt ve hareket isimleri alıntı yaptığımız kaynakta belirtildiğı şekilde yazılmıştır.

Akaev döneminde Kırgız devleti, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün aktif üyelerinden biri olmuştur. Özellikle Batken Olayları'ndan sonra, Bişkek'te söz konusu Terörizme Karşı Bölgesel Yapı'nın oluşturulmasında ve BDT üyesi ülkelerin Silahlı Kuvvetleri'nin garnizonunun kurulmasında etkin roller üstlenmiştir.⁷⁸⁴ Daha önce de belirttiğimiz gibi devlet, 20 Ağustos 2003'te, "Terörizm, Bölücülük ve Ekstremizme Karşı Mücadele ile İlgili Şanghay Anlaşması"nı gerekçe göstererek Hizbuttahrir örgütünün⁷⁸⁵ ekstremist, Doğu Türkistan İslami Partisi, Türkistan Özgürlük Örgütü ve Türkistan İslami Partisi'ni terörist ilan etmiş ve yasaklamıştır.

50-60'lı yıllarda Çin'de Uygurlara karşı uygulanan politikadan kaçarak Asya'ya yerleşmek zorunda kalan ve Doğu Türkistan'ın özgürleştirilmesini savunan Uygurlar, Kazakistan ve Özbekistan'da olduğu gibi, Kırgızistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde Çin Halk Cumhuriyeti ile girdiği işbirliğine neticesinde devlet baskısına maruz kalmıştır. Uygurların özgürlük söylemlerinde sık sık İslami referanslara başvurmaları, onların da Hizbuttahrir üyeleri gibi Ceza Kanunu'nun 297 ve 299. maddelerine (anayasal düzeni zorla değiştirmeye alenen çağırma ve dini, etnik ve ırka dayalı düşmanlığı körükleme) göre cezalandırılmalarına neden olmuştur. Bazı insan hakları savunucuları, devletin güvenlik kurumlarının, Çinli meslektaşlarının desteği ile Uygurları kamuoyuna "terörist ve dini ekstremist" olarak göstermeye çalıştıklarını, kendi gazetecileri aracılığıyla basın-yayında da kendi tutumlarını destekleyen yayınlar yayınlattıklarını savunmuşlardır.⁷⁸⁶

Uygurların güvenlik güçleri tarafından takip edilmesini devlet, Uygurların özgürlük hareketlerinin uluslararası terörist gruplarla bağlantılı olduğu iddiasına dayandırmıştır. 1999'da Bişkek'te güvenlik güçlerinin medreselere gerçekleştirdiği baskında, iki Çin Halk Cumhuriyeti ve bir de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının tutuklanması⁷⁸⁷ ve yine 30 Mayıs ile 1 Haziran 2000'de Oş'ta bir minibüsün patlatılmasının ardından bir Rusya, bir Türkiye ve üç Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşının yakalanması, güvenlik güçleri tarafından ülkedeki uluslararası terörizm tehdidinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Savcılık, tutuklananların "Özgür Doğu Türkistan" (Ozadlık Şarki Turkistan) örgütüne üye olduklarını, aynı zamanda Türkiye'de faaliyet yürüttüğünü

⁷⁸⁴ Bkz. İgor Şestakov, "İnstruktsiya- Zaşıta ot Terrorizma", *Veçerniy Bişkek*, 28.09.2001.

⁷⁸⁵ Hizbuttahrir örgütünün dağıttığı yayınlarda Şanhay İşbirliği Örgütü'nü hedef alan ifadeler de geniş bir şekilde yer verildiği gözlenmiştir.

⁷⁸⁶ Tursun İslam, "Prava Çeloveka i Terrorizm", *Res Publica*, 04.12.2001.

⁷⁸⁷ Bkz. Vadim Noçevkin, "İttipak", *Delo No.*, 22.03.2000.

savunduğu "Bozkurt" örgütü ile bağlantılı olarak hareket ettiklerini ileri sürmüştür.⁷⁸⁸

Akaev'in rejiminin ardından Bakiev iktidarı da, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün faaliyetlerinde etkin olarak yer almıştır. A. Akaev döneminde Şanghay İşbirliği Örgütü üyeleri ile "dini ekstremizm"e mücadele çerçevesinde yürütülen yakın ilişkiler, yeni iktidar tarafından da devam ettirilmiştir. Bu konuda Kırgız devletinin, özellikle Özbekistan ile birlikte hareket ettiğini söylemek mümkündür. Daha önceleri Özbekistan'ın güvenlik güçleri "dini ekstremistler"e karşı Kırgızistan'daki takip ve tutuklamaları tek başına gerçekleştirirken ve Özbekistan'a karşı suç işlediğine inandığı Kırgız vatandaşlarını Özbekistan'a kaçırma eylemlerinde bulunurken, yeni iktidar döneminde -M. Kamalov'un öldürülmesinde olduğu gibi- iki ülkenin güvenlik güçleri ve gizli servisleri birlikte operasyon düzenlemeye başlamışlardır. Temmuz 2007'de ise, Kırgızistan, Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi ve gözlemci devletlerin Devlet Başkanlarının bulunduğu zirveye ev sahipliği yapmış ve zirveden "Şanghay İşbirliği Örgütü Üyesi Ülkelerin Komşuluk, Dostluk ve İşbirliğiyle İlgili Anlaşma" ve "Bişkek Deklarasyonu" gibi örgütün yapı ve fonksiyonları ile ilgili önemli kararlar çıkmıştır. Ancak Bişkek zirvesinin ardından yayınlanan "Şanghay İşbirliği Örgütü Üyesi Ülkelerin Terörizm, Bölücülük ve Ekstremlizmle Mücadeledeki İşbirliğinin 2007-2009 Programı", "Şanghay İşbirliği Örgütü Üyesi Ülkelerin Topraklarında Terörizme Karşı Faaliyetlerin Organize Edilmesi ve Gerçekleştirilmesiyle İlgili Anlaşma" ve "Terörist, Bölücü ve Ekstremist Faaliyetlere Katılan Kişilerin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyesi Ülkelerin Topraklarında Belirlenmesi ve Giriş Yollarının Kapatılması Yönündeki İşbirliği ile İlgili Şanghay İşbirliği Örgütü Üyesi Ülkelerin Anlaşması", Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerdeki dini alanı düzenleyen önemli kararlar olarak ön plana çıkmıştır. Çünkü bu anlaşmalar, Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerin tamamında geçerli olmak üzere terörist, bölücü veya ekstremist olarak suçlanan veya şüphe edilen kişilerin ortak listesinin oluşturulmasına ve gerektiğinde yakalanarak cezalandırılmasına veya ilgili ülkeye iade edilmesine imkân tanımıştır. Ayrıca bu anlaşmalarla -daha önce açıklanan- Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerin tamamında yasaklanması öngörülen örgüt, hareket ve akımları belirleme çalışmalarına da uygun

⁷⁸⁸ Bkz. Vadim Noçevkin, "Mejdunarodnie Terroristi Posvyatili Vzrıvı Godovşine Oşskih Sobıtiy", *Delo No.*, 31.05.2000; Savcılık onları "dini-bölücü "Özgür Doğu Türkistan" örgütünün üyeleri" olarak tanıtmıştır. 3 Mayıs 2000'de, Oş Şehir Mahkemesi bu üç yabancıyı cinayet, yasadışı örgüt kurma ve terörizm suçundan suçlu bularak, 20 ile 22 yıl arası değişen hapis cezasına çarptırırken, 09.01.2001 yılında Yüksek Mahkeme, konunun eksik araştırıldığı gerekçesine dayanarak bu kararı iptal etmiş, bunun üzerine 27.03.2001'de Oş Şehir Mahkemesi sanıklardan birinin -Çin'li Ayli Masum'un- 25 yıl hapsine, diğerlerinin ise idam edilmesine karar vermiştir. Bkz. "İnostranı Vnov Priznanı Terroristami i Prigovoreni k Rasstrelu", *Delo No.*, 28.03.2001.

zemin hazırlanmıştır. Temmuz 2007'de Bişkek'te yapılan Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi ülkeleri liderlerinin toplantısında, Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerde yasaklanan dini-ekstremist örgütlerin listesi tekrar kamuoyuna sunulmuştur. Bu listede yine El-Kaide, Taliban gibi örgütlerin yanı sıra Hizbuttahrir örgütü de yer almıştır. Ayrıca bu liste ile birlikte Rusya'da 17, Özbekistan'da 26, Tacikistan'da 12, Kazakistan'da 14, Kırgızistan'da 4, Çin'de 4 dini ekstremist örgütün faaliyet yürüttüğü ifade edilmiştir.⁷⁸⁹

Uluslararası kamuoyunda bazen "ABD karşıtı ve eski SSCB ülkelerinde ABD alternatifi", "Doğu NATO", "demokratik olmayan bir oluşum", "otokratlar kulübü" olmanın yanı sıra "Çin ve Rusya'nın kendi çıkarları için kullandığı araç" olarak tanımlanan Şanghay İşbirliği Örgütü, gittikçe etki alanını genişletmeye devam ederken, örgüt çerçevesinde alınan kararların, üyelerin tamamının olduğu kadar, Kırgızistan'ın da din politikasını önemli ölçüde belirlediğini söylemek mümkündür. Şanghay İşbirliği Örgütü, özellikle "ortak düşman" olan dini ekstremist tehlikenin belirlenmesinde ve buna bağlı olarak da ortak güvenlik algısının oluşmasında etkili olmuş, Kırgız devleti ise, genel çerçevesi Şanghay İşbirliği Örgütü tarafından belirlenen, dinin siyasallaşmasını engelleme politikasını benimsemiş ve uygulamıştır. Dolayısıyla Kırgızistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye olması, Rusya ve Çin gibi güçlü ülkelere daha da bağımlı hale gelmesine, bazen de din alanındaki politikalarını -Uygurlara karşı uygulanan politika örneğinde olduğu gibi- bu örgüte endeksli bir biçimde yürütmesine zemin hazırlamıştır.

Kırgızistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütü ile olan ilişkileri, Müftiyat tarafından desteklenirken, muhalif dini gruplar tarafından sıkça eleştirilmiştir. Eski müftülerden S. Kamalov, Şanghay İşbirliği Örgütünün ekonomik ve siyasi alandaki işbirliğini olumlu karşıladığını, ancak söz konusu örgütün dinle ilgili olumsuz tutum içerisinde olduğunu, özellikle Çin ve Rusya'nın İslam'a karşı -her zaman olduğu gibi- Doğu Türkistan/Türkistan politikasında birlikte hareket ettiğini, dolayısıyla Şanghay İşbirliği Örgütünün din açısından olumsuz şeyler getireceğinden emin olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹⁰

Diğer yandan devlet yetkilileri, dinle ilgili mevzuat, dini yapı ve din-devlet ilişkileri biçiminin belirlenmesinde BDT, Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerle işbirliği arayışı içerisinde olmuştur. Din İşleri Ajansı Direktörü K. Osmonaliev'in BDT veya Avrasya Ekonomi Topluluğu nezdinde Din İşleriyle İlgili Devletlerarası Kurul'un oluşturulması ile ilgili teklifini, söz konusu

⁷⁸⁹ "ŞKUga Mūçō Mamleketter Diniy-Ekstremisttik Uyumdarga Tıyuu Salat", <http://www.azattyk.org/news/domestic/ky/2007/07/20070724.asp>

⁷⁹⁰ 1 Temmuz 2008 tarihinde yaptığımız mülakattan.

işbirliğini ön plana çıkarma çabası olarak değerlendirmek mümkündür. K. Osmonaliev, Kırgızistan'ın dinle ilgili yasalarının çok liberal olduğunu, Kırgızistan'da Tebliğ Cemaatinin serbestçe faaliyet yürüttüğünü, oysa Özbekistan'da bu örgütün faaliyetlerinin yasakladığını, bu nedenle BDT veya Avrasya Ekonomi Topluluğu nezdinde Din İşleriyle İlgili Devletlerarası Kurulun oluşturulması gerektiğini ve eski SSCB üyesi ülkelerin dinle ilgili yasalarının birbirine uyumlu hale getirilmesinin bir ihtiyaç olduğunu savunmuştur.⁷⁹¹

3.10. Din Alanındaki Yeni Sorunlar ve Devlet

Başörtüsü ile ilgili yapılan tartışmaların yanı sıra hac organizasyonu ile ilgili anlaşmazlıklar, hem devlet hem de KMDİ için sorun oluşturmaya devam etmiştir. 2007 hac organizasyonu da, yolsuzluk tartışmalarının gölgesinde gerçekleştirilmiştir. Daha önce olduğu gibi hac ile ilgili yapılan tartışmalar, Din İşleri Ajansı Direktörünün değiştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Şubat 2007'de göreve gelen T. Kalmatov, Ocak 2008'de görevden alınmış ve yerine eski Eğitim Bakanlarından Kanıbek Osmonaliev getirilmiştir. Ancak 2008'in başından itibaren KMDİ, hac organizasyonunu düzenleme hakkının kendisine ait olduğunu ve bu organizasyonda kendisinin söz sahibi olması gerektiğini savunmuş, bu konuda yasal düzenlemelerin yapılması için Cumhurbaşkanı ve hükümete başvurmuştur.⁷⁹² K. Bakiev de, 2008 yılından itibaren hac organizasyonunun KMDİ tarafından organize edilmesini onaylamıştır.⁷⁹³ Bunun sonucunda KMDİ, hac organizasyonunda taşımacılığı gerçekleştirecek turizm firmalarını kendisi belirlemiş, Hac Organizasyonu Masasını kendisi oluşturmuştur. Ancak hacı adaylarına vize temin edilmesi ve uçakların Bişkek'ten doğrudan Suudi Arabistan'a uçuşu konusunda sorunlar yaşanmıştır. Hava taşımacılığı yapan Kırgızistanlı firmaların "Kara Listeye" alınmış olması nedeniyle hacı adayları Bişkek'ten Ürdün'e veya İran'a, ondan sonra da uçak veya otobüsle Suudi Arabistan'a taşınmıştır.

Hac organizasyonu ve KMDİ ile ilgili tartışmalara paralel olarak son dönemlerde, hem devlet adamları hem de uzmanlar tarafından, dinin siyaseti etkilemeye ve yönlendirmeye başladığı, etkin bir siyasi güç olarak "dini ekstremizmin" ve siyasal

⁷⁹¹ Bkz. Cıldızbek İbraliyev, "Kırgızstan Predlagaet Sozdat' Mejgosudarstvenniy Sovet po delam Religiy v Ramkah SNG i EvrAzES", <http://www.24.kg/community/2008/04/03/80893.html>; Din İşleri Ajansı Başkanının Tebliğ Cemaati ile görüşlerine paralel olarak, 3 Şubat 2009 tarihinde Kırgızistan Başsavcılığı, Tebliğ Cemaatinin terörist ve ekstremist grup olarak ilan edilmesi için Bişkek Pervomay İlçe Mahkemesine başvuruda bulunmuştur. Bkz. <http://www.ferghana.ru/article.php?id=6065>

⁷⁹² "Za Hadj Doljen Otveçat' Muftiyat", *Slovo Kirgizstana*, 08.04.2008.

⁷⁹³ Kocogeldi Kultegin, "Acılık Saparı Akça Tabuunun Coluna Aylandı mı?", <http://www.azattyk.org/content/Article/1282844.html>.

İslamcılığın ön plana çıktığı dile getirilmeye başlanmıştır. Genellikle dinin söz konusu etkisinin ortadan kaldırılması gerektiği ile ilgili görüşler ağırlık kazanırken, nadiren de olsa dinin siyasi alanda yer almasını savunan görüşler dile getirilmiştir. Dinin siyasete etkisinin tartışılmaya başlanmasında, iktidara karşı muhalefet oluşturan İslamcı grupların faaliyetleri etkili olurken, buna bağlı olarak devlet, "dini ekstremizm tehlikesini" ön plana çıkarmıştır. Devletin İslamcı grupları bastırmak için "dini ekstremizm tehlikesi" gerekçesini nasıl kullandığını ortaya koyan olaylardan biri, 1 Ekim 2008 Ramazan Bayramında, - 2007 Ramazan Bayramında devlet bütçesinden İslami bayramlara ait kutlamalara para ayrılması için imza toplanan- Oş İlının Nookat ilçesinde gerçekleşmiştir. Ramazan Bayramını ilçe merkezinde kutlama isteğinin Nookat İlçe İdaresi tarafından reddedilmesi üzerine vatandaşlar, Ramazan Bayramı günü İlçe İdaresinin Merkez Binasını taşlamışlardır. Başta Din İşleri Ajansı Direktörü K. Osmonaliev olmak üzere devlet yetkilileri, bu olayların Hizbuttahrir tarafından düzenlendiğini ileri sürerken, aralarında çocukların da olduğu 31 kişi tutuklanmıştır. Tutuklananlardan dokuzu beş ila on yedi yıla kadar hapis cezasına çarptırılmıştır.⁷⁹⁴

Ancak diğer yandan iktidar, Başkent Bişkek'in Eski Meydanı'nda Ramazan Bayramı namazının kılınmasına müsaade etmiştir. Kutlamalara Başbakan Yardımcısı İ. Aydaraliev olmak üzere devlet yetkilileri, İran, ABD, Rusya, Türkiye gibi ülkelerin elçilikleri ve din adamları katılmıştır. Meydandaki kutlamalarda, bir yandan devlet adamlarının tebrik konuşmaları yapılırken, diğer yandan kutlamalarda Müslümanlar arasında çekilişle hediye dağıtmak isteyen grupların faaliyetleri engellenmiş, hediyelerine el konulmuş, mikrofon ve hoparlörleri toplatılmıştır. Daha önceki Ramazan Bayramı kutlamalarında Oş'ta ve Nookat'ta olduğu gibi, halka yemek dağıtmak isteyen gruplar da engellenmiştir.⁷⁹⁵ Bu da devletin, Müslümanların yerel çapta ve devlet ile işbirliği olmadan yürüttüğü faaliyetlerini sınırlandırırken, resmi düzeyde yapılan ve devlet yetkililerinin katıldığı kutlamalara izin verdiğini ortaya koymuştur.

Ayrıca şunu da belirtmek ki, bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da, din-siyaset, din-devlet konularının mahrem konular olduğu ile ilgili inancın yaygınlaştığı dikkatimizi çekmiştir. Anayasa ve yasalarda yer alan din ve devletin ayrılığı ilkesi, hem devlet yetkilileri hem de dindar kesim tarafından, din ile devlet ve din ile siyaset arasında herhangi bir ilişkinin olmaması gerektiği şeklinde algılandığı tespit edilmiştir. Bazen devletin dine karşı tutumu ile ilgili görüşler dile getirilse de, bunlar genellikle devletin din

⁷⁹⁴ Bkz. İrina Dudka, "Preiznes "Allah Akbar"- Sel v Tyurmu", <http://www.ferghana.ru/article.php?id=6177>.

⁷⁹⁵ Bkz. Kojogeldi Kultegin, "Bişkekтеgi Orozo Ayt", <http://www.azattyk.org/content/Article/1333761.html>

işlerine karışmaması gerektiği ile ilgili olmuştur. Din İşleri Ajansı Direktörü K. Osmonaliev ile 2 Haziran 2008 tarihinde yaptığımız görüşmede bu açıkça görülmüştür. K. Osmonaliev, bizim Din Sosyolojisi alanında "Kırgızistan'da din-devlet ilişkisi" konusunu araştırdığımızı öğrenince, böyle bir araştırmanın anlamsız olduğunu, Kırgızistan'da dinle devletin birbirinden ayrıldığını, dinle ilgili bilimsel akademik çalışmaların yapılmasını anlayamadığını (yani anlamsız bulduğunu), Kırgızistan'da dinle ilgili araştırmalar yapmak isteyenlerin Müftiyata gitmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Din İşleri Ajansı Direktörünün bu tutumunun, diğer devlet adamları için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Devlet yetkilileri, dini yermekle birlikte, onun kontrol altına alınması gerektiği kanaatine sahiptir. Devlet adamlarının, Sovyet mirası olarak değerlendirilebilecek bu tutumu, din-devlet ilişkisinin sağlıklı bir şekilde biçimlendirilmesinin önündeki engellerden biri olarak ön plana çıkmıştır.

3 Haziran 2008 tarihinde, ombudsman Tursunbek Akun ile görüşme yapmak için gittiğimizde, bize kendisi ile görüşme imkânı verilmemiş, bizi karşılayan ve kendisini Tursunbek Akun'un yardımcısı olarak tanıtan bir kişi ise, bizim yanlış yere geldiğimizi, ombudsmanın dini hak ve özgürlükleri savunmadığını ve bunun ombudsmanın görevleri arasında yer almadığını, dini konular ile ilgilenen organın Din İşleri Ajansı olduğunu ifade etmiştir. Bu da göstermiştir ki, göreve gelen ombudsman Tursunbek Akun'un ekibi, din ve vicdan özgürlüğü konusu olduğu kadar ombudsmanın görev ve fonksiyonları ile ilgili olarak önceki ombudsman Tursunbay Bakir Uulu'nun ekibine göre tamamıyla farklı bir anlayışa sahip olmuştur. Ayrıca, göreve gelen yeni ombudsman Tursunbek Akun, önceki ombudsman Tursunbay Bakir Uulu'nun aksine, devletin din politikasını desteklemiş ve devletin din alanındaki süreçleri kontrol etmesi ve müdahil olması gerektiği kanaatine sahip olmuştur.⁷⁹⁶ Kendisine başvurmaları halinde Hizbuttahrir örgütü üyelerinin haklarını savunabileceğini dile getiren T. Akun, ancak Hizbuttahrir'in hilafet kurmak istediğini, oysa İslam'da siyasi partinin olmadığını, Kırgızistan'ın ise, laik bir devlet olduğunu ve dinle siyasetin birbirinden ayrıldığını ileri sürmüştür.⁷⁹⁷

Gözlemlediğimiz kadarıyla devlet, dinin toplumsal ve siyasi hayata etkisini kontrol altına alma çabalarını devam ettirmektedir. 2008'de Din İşleri Ajansı yetkilileri ile yaptığımız görüşmelere göre Din İşleri Ajansı, günümüzde de güvenlik organlarınca ele geçirilen dini edebiyat ile ilgili bilirkişi raporu vermektedir. Genellikle Din İşleri Ajansı

⁷⁹⁶ Bkz. Daniyar Karimov, "Ombudsmen Kırgızstana Vıstupaet za Pravo Voennoslujashih na Soblyudenıe Religioznih Obryadov", www.24.kg/community/2008/10/20/95727.html.

⁷⁹⁷ Bkz. Nargiza Yuldaşeva, "Ombudsmen Kırgızstana Gotov Zaşışat Prava Çlenov 'Hizb ut-Tahrira', Esli Oni Obratyat'sya k Nemu za Pomoşyu", <http://www.24.kg/community/2008/10/08/94639.html>.

uzmanları tarafından incelenen dini edebiyat, bazen üniversitelerdeki öğretim üyelerine ve KMDİ'ye gönderilmektedir. İslami grup ve hareketlere ait edebiyatlarla ilgili incelemeleri KMDİ gerçekleştirirken, Hristiyan ve diğer dinlerin dini kaynakları üniversitedeki öğretim üyeleri tarafından araştırılmaktadır.

Son dönemlerde Kırgızistan'da, misyoner grupların faaliyetlerinde azalmanın olduğunu da söylemek mümkündür. Bu konuda, 4 Haziran 2008'de kendisiyle yaptığımız mülakatta Ö. Mamayusupov, son dönemlerde ülkede misyoner grupların sayısında ciddi bir azalma olduğunu ifade etmiştir. Mamayusupov'a göre, bunda Din İşleri Ajansı olarak kendilerinin misyoner gruplarına karşı kayıt işlemlerini zorlaştırmaları etkili olmuştur. Mamayusupov, kendilerine belli bir bölgede ibadet evi açmak için başvuran misyoner grupların başvurularını çeşitli nedenler göstererek ertelediklerini, nedenlerden birisi olarak da o bölgede yaşayan halkın "yeni dini grup istememesini" gösterdiklerini, bu engeller sonucunda faaliyet yürütemeyecek duruma gelen misyoner grupların ülkeyi terk ettiğini dile getirmiştir.⁷⁹⁸ Mamayusupov'un bu ifadeleri, tüzel kişilik elde etmek isteyen dini kurum ve kuruluşların, ön kaydı gerçekleştiren Din İşleri Ajansı tarafından engellendiğini ortaya koymuştur. Böylece Din İşleri Ajansı tarafından kayıt altına alınmayan dini kurumlar, doğal olarak Adliye organlarında kayıt olma ve tüzel kişiliğe sahip olma hakkını da yitirmişlerdir.

3.11. Yeni Din Kanunu ve Din-Devlet İlişkilerinde Yeni Dönem

2008'in başında Din İşleri Ajansı Direktörünün değişmesinin ardından da Din Kanunu'nun "eskidiği" ve yeni bir Din Kanunu'nun kabul edilmesi gerektiği dile getirilmeye devam edilmiştir. Din İşleri Ajansı Direktörü K. Osmonaliev, 1991'de kabul edilen Din Kanunu'nun belirginlikten yoksun olduğunu, fazla liberal ve insancıl bir içerik taşıdığını, bunun sonucunda da Kırgızistan'ın dini örgütlerin poligonu haline geldiğini ileri sürmüştü⁷⁹⁹ ve:

"Maalesef bizim liberal kanunlarımız, yerel halk için geleneksel olmayan dini akımların ve dini radikallerin düşüncelerinin ülkemize sokulmasına ve yayılmasına izin vermiştir. Örneğin bazı Hristiyan kurumları, yerel halkın gelenekleri, görenekleri ve tarihsel olarak yerleşmiş hayat düzenini hesaba katmadan hâkim milletin temsilcilerini kendi safına

⁷⁹⁸ Başsavcılık tarafından Din İşleri Ajansında yapılan denetimlerde de, Din İşleri Ajansının İslami kurumların kaydını diğer dinlere ait kurumlara göre daha kısa sürede yaptığı eleştirisine yer verilmiştir. Din İşleri Ajansı ise, bunun nedeni olarak yedi yıl içerisinde KMDİ'nin, kayıt işlemleri için gereken belgeleri sunma tecrübesinin gelişmiş olmasını göstermiştir. Ancak Din İşleri Ajansı ile KMDİ'nin birçok alanda görülen işbirliği göz önünde bulundurulduğu zaman, Mamayusupov'un kendisiyle yaptığımız mülakatta dile getirdiği gibi, diğer dini kurumlara karşı farklı bir tutumun sergilendiğini söylemek mümkündür.

⁷⁹⁹ Bkz. Alişer Toksonbaev, "Diniy Kırdal Cardın Kırına Cettibi?", <http://www.azattyk.org/content/Article/1280184.html>

çekmeye çalışmakta, böylece yerel topluluklarla çatışma durumu yaratmaktadırlar"⁸⁰⁰

ifadesini kullanmış, Hizbuttahrir, Akramiya gibi İslamcı grupların da milli güvenlik için ciddi bir tehdit oluşturduğunu tekrar dile getirmiştir. K. Osmonaliev ayrıca, Anayasa'da dini çoğulculuğun öngörülmüş olmasının Kırgızistan'ın "manevi bağımsızlık ve güvenliği" açısından sorun oluşturduğunu ileri sürmüştür.⁸⁰¹ Din İşleri Ajansı Başkan Yardımcısı K. Murzahalilov ise, Kırgızistan'ın İnsan Hakları Bildirgesini imzalamasının düşünülmeden atılmış bir adım olduğunu, Kırgızistan'ın yasalarının zaten fazla liberal olduğunu ve şuanda geçmişte yapılmış hataların bedelinin ödendiğini savunmuştur.⁸⁰²

Din İşleri Komisyonunun Din Kanunu ile ilgili çalışmalarına ek olarak Cogorku Keneşte, ülkedeki dini durumu araştırma ve Din Kanunu taslağını hazırlama görevi yüklenen bir komisyon oluşturulmuştur. Zaynidin Kurmanov, Raşid Tagaev, İbragim Cunosov, Gulnara Derbişeva gibi milletvekilleri ile Din İşleri Ajansının birlikte⁸⁰³ hazırladıkları "Kırgızistan'da İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun taslağı ön plana çıkmıştır. Söz konusu kanun taslağına ilk ve ciddi tepki Hristiyan misyoner gruplarından gelmiştir. Özellikle Baptistler, kanun taslağında dini kurum oluşturmak için 200 kişinin başvurusunun öngörüldüğünü belirterek, bunu sağlamanın kendileri için mümkün olmadığını ve söz konusu taslağın kabul edilmesi durumunda insan haklarının ihlal edileceğini ileri sürmüşlerdir. İnsan hakları savunucuları ise, Anayasa ve uluslararası anlaşmalarda din ve vicdan özgürlüğünün sağlandığı, dolayısıyla Kırgızistan'a herhangi bir Din Kanunu'nun gerekli olmadığı kanaatini dile getirmişlerdir. Din Kanunu taslağını hazırlayan Din İşleri Ajansı yetkilileri ise, kanun taslağının içerdiği düzenlemelerin, çeşitli dinsel sivil toplum kurum ve kuruluşlarıyla görüşmeler sonucunda belirlendiğini ve taslağın geliştirilmesi için açık olduklarını ifade etmişlerdir.⁸⁰⁴

Din İşleri Ajansı Direktörü K. Osmonaliev, yeni Din Kanunu'nun gerekçelerini dört sayfalık bir rapor halinde Cogorku Keneşe sunmuştur.⁸⁰⁵ Raporda genellikle daha önce Din İşleri Ajanslığı tarafından sıkça dile getirilen konulara yer verilirken, ülkedeki dini

⁸⁰⁰ "Religioznaya Situatsiya: Neobhodimi Sovremennie Podhodi", *Slovo Kirgizstana*, 1-2.05.2008.

⁸⁰¹ Bkz. Şayırbek Erkin Uulu, "K. Osmonaliev: Ölkö Din Uyumdarının Poligonu Bolup Kaldi", <http://www.azattyk.org/content/Article/1284892.html>.

⁸⁰² Sergey Kim, "Kanatbek Murzahalilov: V Zakonodatel'stve Net Rıçagov, Çtobı Ostanovit' Patok Reaktsionnih Religioznih Organizatsiy", <http://www.24.kg/community/2008/02/06/75941.html>

⁸⁰³ Burulkan Sarigulova, "Din: Ala Toodo İşenim Erkindigi Çektelebi", <http://www.azattyk.org/content/Article/1333363.html>. Ancak 7 Haziran 2008'de kendisiyle yaptığımız mülakatta Din İşleri Ajansı Hukuk Uzmanı Canıbek Botoev, söz konusu kanun taslağını kendisinin hazırladığını dile getirmiştir.

⁸⁰⁴ Bkz. Aliya Moldaliev, "Kakim Bit' Zakonu o Svobode Sovesti?", *Slovo Kirgizstana*, 08.02.2008.

⁸⁰⁵ Din İşleri Ajansı Direktörü K. Osmonaliev'in hazırladığı söz konusu rapor Cogorku Keneş'in web sitesinde yayınlanmıştır. Bkz. <http://www.kenesh.kg/zp/lps.aspx?view=projectinfo&id=123378>.

durumun çetin/zor olduğu, "milliyetçilik ve radikal İslam fundamentalizminin düşüncelerini" yaygınlaştıran ve nihai amaçları Hilafet devleti kurmak olan Akramiya, Türkistan İslami Hareketi, Bayat,⁸⁰⁶ Hizbuttahrir gibi dini ekstremist akımların faaliyetlerinin sorun oluşturduğu, henüz yerel çaptaki çatışmalara neden olsa da, prozelitizm sürecinin endişe verici yükselişinin sürdüğu, Krişna, Moon, Satanizm gibi tarikatların yasadışı faaliyetlerine devam ettiği ifade edilmiştir. İslami kesimin kendi içindeki çatışmaların ileride bu dinin parçalanmasına neden olabileceği belirtilen raporda, dini yapıtların kontrolsüz inşasının devam ettiği ve devlet organlarının da denetimsiz olarak bunun için arazi tahsis etmeyi sürdürdükleri, hac organizasyonunun yanı sıra Davetçilerin KMDİ tarafından denetlenmemesinin sorun oluşturduğu ve devlet organlarının birbirleriyle dini alanla ilgili işbirliği içinde olmadığı belirtilmiştir.

AGİT gibi uluslararası kurum ve kuruluşların, dini kurumların kayıt altına alınmasının doğru olup olmadığını sıkça sorguladıklarına işaret eden raporda, "yıkıcı" hareketleri engelleme, "risk ülkeleri"nden misyoner olarak gelenlerin denetlenmesi ve dini kurumların hoşgörü ve dinlerarası barışa uymalarının kontrol edilmesi açısından kayıt işlemlerinin zorunlu olduğu ve misyoner faaliyetlerin hukuki düzenlemelerle denetlenmesi ve başka dinlerin eleştirisi, maddi yardım ve ücretsiz eğitim gibi yöntemleri kullanan "agresif prozelitizm"den vatandaşların korunması; yürürlükteki Din Kanunu'nda kapsam dışı kalan din eğitimi, din eğitimi kurumları, din eğitimi kurumlarının oluşturulması ve faaliyetlerinin usul ve esaslarının belirlenmesi; yıkıcı, geleneksel olmayan, ekstremist örgütlerin önüne geçilmesi; din-devlet ilişkilerinin biçimlendirilmesi ve sosyo-politik hayata etki edebilecek dini yayınların ülkeye sokulması ve yaygınlaştırılmasının denetlenmesi; dini yapıtların ve din eğitimi kurumlarının hızla çoğalmasını önleyen, geleneksel olmayan dini akımları, yıkıcı, ekstremist, reaksiyoner örgütleri ve İslami fanatizmi engelleyen hukuki düzenlemelerin yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

Raporun son kısmında ise, Batı Avrupa ülkelerinin tecrübelerinin dikkate alınması ve ülkeye misyonerlik faaliyette bulunmak için gelen "dini ve istihbarat gruplarının temsilcilerinin faaliyetlerinin takip edilmesinin" büyük önem arz ettiğine işaret edilirken, söz konusu Din Kanunu taslağının kanunlaşması gerektiği vurgulanmıştır. Böylece Din İşleri Ajansı Direktörü, yeni Din Kanunu'nun gerekçeleri olarak daha önce dile getirilen konular üzerinde durmuş, dini alan ile ilgili yeni hukuki düzenlemelerin hem devlet, toplum ve bireyin güvenliği hem de dini grupların varlığı ve faaliyetleri açısından

⁸⁰⁶ Söz konusu örgütün adı ilk kez resmi olarak bu raporda dile getirilmiştir.

vazgeçilmez olduğunu savunmuştur.

Kamuoyunda yoğun tartışmalara neden olan ve devletin yeni bir din-devlet ilişkisi modeli oluşturma çabası⁸⁰⁷ olarak değerlendirilebilecek söz konusu kanun taslağı, Cumhurbaşkanı K. Bakiev'in kurduğu ve mecliste çoğunluğa sahip olan Ak Col Partisinin girişimleriyle, çeşitli sivil toplum örgütleri, AGİT gibi uluslararası örgütler ve dini grupların karşı çıkmasına ve Anayasa'ya aykırı olduğunu savunmalarına karşın, 6 Kasım 2008'de kabul edilmiş, Cumhurbaşkanı tarafından 31 Aralık 2008'de imzalanması ve 16 Ocak 2009 tarihli Erkintoo gazetesinde yayınlanmasıyla yürürlüğe girmiştir.

Dindarların ve dini kurumların çıkarları ve haklarından çok, devletin ve iktidarın güvenlik algısını yansıttığını, dolayısıyla bireyci değil devletçi olduğunu düşündüğümüz 31.12.2008/282 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'nde İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanun,⁸⁰⁸ 6 Kısım ve 30 maddeden oluşmuştur. Genel esasların belirlendiği Birinci Kısım'ın 1. maddesinde, söz konusu Kanun'un, inanç özgürlüğünü sağlama, dini faaliyetler ile ilgili düzenlemeleri ve dini kurumların hukuki statüsünü belirlemeye yönelik olduğu, "kendi bölgelerinde dinle ilgili toplumsal komiteler oluşturarak, devletin din işleriyle ilgili organıyla birlikte, dini ekstremizme karşı toplumsal düzeni, manevi güvenliği, toprak bütünlüğünü ve anayasal düzeni korumak amacıyla devletin din alanındaki politikasını gerçekleştirecek yerel yönetimlerin hak ve sorumluluklarını" belirlediği ifade edilmiştir. Dolayısıyla 1991 Din Kanunu'nda hiç yer almayan "manevi güvenlik," "toprak

⁸⁰⁷ Din İşleri Ajansı Direktörü K. Osmonaliev ve Cogorku Keneş'in yeni Din Kanunu'nu hazırlayan komisyonunda yer alan milletvekili Raşit Tagaev, Aralık 2008'de Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. K. Osmonaliev ve R. Tagaev ile Ankara ve Gazi Üniversitelerinde lisansüstü eğitim görmekte olan Kırgız öğrencilerinin bir araya geldiği toplantıda K. Osmonaliev, günün ihtiyaçlarına cevap vermeyen ve ülkedeki din alanındaki karmaşıklığa çözüm üretemeyen 1991 Din Kanunu'nun yerine yeni Din Kanunu'nun kabul edilmesi ile birlikte, yeni bir döneme girildiğini dile getirmiş, kendilerinin birçok ülkedeki din-devlet ilişkileri biçimini araştırdıklarını ve Kırgızistan'a en uygun model olarak Türkiye modelini tespit ettiklerini ifade etmiştir. Türkiye modelini "ideal bir model" olarak tanımlayan K. Osmonaliev, Türkiye'deki din eğitimi sistemini Kırgızistan'da uygulamak istediklerini ve bu düşüncelerini Cumhurbaşkanıya anlatacaklarını, ancak devletin din politikası konusunda Cumhurbaşkanını farklı yönere yönlendirmek isteyen kesimlerin olduğunu ve kendilerine engel olacaklarını ve "Türklerin parasını almakla" suçlayacaklarını belirtmiştir. Savundukları Türkiye modelini Cumhurbaşkanıya benimsetmede ve din politikası olarak belirlemede kendilerine engel olacak kesimlerden birisinin de uluslar arası insan hakları örgütleri olduğunu savunan Osmonaliev, söz konusu örgütlerin kendisine ve ailesine "Batı'ya açılan kapıları kapattıklarını" ve bunu kendisine ilettiklerini ifade etmiştir. "Türklerin tecrübesinden yararlanmazsak kayboluruz" diyen K. Osmonaliev'in bu düşünceleri, çalışmamızda daha önce belirttiği gibi, din-devlet ilişkileri biçiminin belirlenmesinde ve uygulanmasında uluslar arası kurum ve kuruluşların önemli etkiye sahip olduğunu, ancak son dönemlerde K. Bakiev iktidarının yeni arayışlar içerisine girdiğini ortaya koymuştur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, özgürlükçü din politikasının yarattığı karmaşık durumu düzene sokmak için çözüm yolu arayışı içerisinde olan Kırgız devletinin Türkiye modelini benimsemesi, üzerinde her gün yeni tartışma konularının açıldığı "Türkiye Laikliği"nin, Kırgızistan'daki model arayışlarını sona erdireceğini söylemek zordur.

⁸⁰⁸ Yeni Din Kanunu, Cogorku Keneş'in web sitesinde yayınlanmıştır. Bkz. http://www.religion.gov.kg/index.php?option=com_content&task=view&id=8&Itemid=1

bütünlüğü," "anayasal düzen" ve "dini ekstremizm" gibi kavramlar, yeni Din Kanunu'nda önemle belirtilmiş ve din politikasının öncelikleri arasında sayılmıştır.

Kanun'un 2. maddesinde, inanç özgürlüğü ve dini kurumlar ile ilgili mevzuatın Anayasa'ya, işbu Kanun ve işbu Kanun'la ilgili olarak kabul edilen diğer yasal düzenlemelerden oluştuğu ve devlet organları ile yerel idarelerin işbu Kanun'a ters düşen herhangi bir hukuki düzenleme yayınlamayacağı belirtilmiş, ancak 1991 Din Kanunu'ndan farklı olarak 2. maddeye, dini durumu iyileştirmek, dini ekstremist kargaşaları önlemek ve devlet (milli) güvenliğini sağlamak amacıyla din eğitimi alanında ek yasal düzenlemelerin yapılabileceği hükmü eklenmiştir. Ancak devlet güvenliği ile milli güvenliğin eş anlamlı kavramlar gibi kullanılmasının yanı sıra, söz konusu ek hukuki düzenlemelerin sadece din eğitimi alanında yapılabileceğinin belirtilmesi, Kanun'da açıklığa kavuşturulmamış konular olarak ön plana çıkmıştır.

Kanun'un 3. maddesinde ise, Kanun'da kullanılan kavramların açıklamalarına yer verilmiştir. Bunlar:

- **"ibadet** (rus. Bogoslujenie): din adamları tarafından ritüel ve öğreti gereği yerine getirilen kültürel tören ve davranışlardır;
- **dini inanç** (rus. Veroispovedanie): geleneksel kültürel tecrübeye sahip belli bir dine ait dini öğretilerdir;
- **dini kültür** (rus. Religiozny kul't): özel merasimlerde, din adamları ve inananların davranışlarında görülen ve tüm dinlerde bulunan vazgeçilmez unsurlardır;
- **kültürel mülk** (rus. Kul'tovoe imuşestvo): dini törenleri, ritüelleri ve merasimleri gerçekleştirmek için gerekli olan eşya ve maddi yapıtlardır (binalar, camii ve kilise eşyaları vb.);
- (dini) **temsilsilik** (rus. Missiya): dini kurumdur veya yabancı ülkelere ait dini kurumların ülkeye kendi inancını yaymak için gelen temsilcileridir;
- **misyonerlik faaliyet**: kendi inancını yaymaya yönelik faaliyettir;
- **hac** (ziyaret) (rus. Palomniçestvo): dindarların dini öneme sahip kutsal mekânları ziyaret etmesidir;
- **prozelitizm**: başka dinlere inananları kendi dinine çekme çabasıdır;
- **din**: doğaüstü inancına dayanan dünya görüşü ve dünya anlayışıdır, ayrıca buna uygun olarak yapılan davranış ve spesifik hareketlerdir (kült);
- **dini faaliyet**: dinleri yayma, din eğitimi, ibadetleri gerçekleştirme, dini toplantılar düzenleme, kutsal metinleri okuma, din uzmanlarını ve din adamlarını hazırlama, misyonerlik gibi inananların dini ihtiyaçlarını gidermeye, ayrıca dini kurumun kültürel tecrübesini organizasyonel ve maddi açıdan desteklemeye (dini literatür yayınlama ve dağıtma, kült malzemeleri hazırlama ve dağıtma, din görevlileri ve din adamlarının ihtiyaçlarını giderme vb.) yönelik faaliyetlerdir;
- **dini törenler**: dini anlamların kendilerinde gerçekleştirdiği dini öğreti tarafından belirlenen davranışlardır;
- **dini ritüel ve merasimler**: dini öğreti tarafından dini törenlerin gerçekleşme düzenidir;
- **inanç özgürlüğü**: insanın dini inancını (kanaatini) seçme, edinme, değiştirme, ifade etme ve yayma, ona göre hareket etme, yaslar tarafından yasaklanmayan dini kültürleri, ritüelleri, törenleri yerine getirmeye katılma hakkıdır;
- **din görevlisi**: dini kurum (birlik) tarafından dinsel, imam ve rahibe dayalı ibadet hizmetlerini gerçekleştirmek için yetkilendirilen kişidir;
- **tarikât** (rus. Sekta): temel öğretilere sahip herhangi bir dinden ayrılan ve onunla anlaşmazlık içinde olan, toplum çıkarlarına ilgisiz olan ve ters düşen dini akım (topluluk)dır;

- **dini sembol:** belirli bir dine mensubiyete işaret eden gösterge, nişan veya maddi işarettir."

Görüldüğü gibi Din Kanunu'nda, sadece 16 kavramın tanımına yer verilmiştir. Bu kavramların bazılarının yeterli ve kapsamlı bir şekilde tanımlanmadığı tespit edilmiştir. Özellikle "misyonerlik faaliyet", "din" ve "tarikat" gibi kavramlar dar kapsamda ve tutarsız bir şekilde tanımlanmıştır. "Misyonerlik faaliyet" kavramı ile "dini faaliyet" kavramını arasındaki farkın ne olduğu konusu belirsizliğini korurken ve her ne kadar misyonerlik faaliyet "kendi inancını yaymaya yönelik faaliyet" olarak tanımlansa da, Kanun'un sonraki kısımlarında, "misyonerlik faaliyet"ten sadece yabancı dini kurumların faaliyetlerinin kastedildiği anlaşılmıştır. Bu bakımdan Kanun'da, kavramsal tutarsızlığın belirgin bir şekilde öne çıktığını söylemek mümkündür.

"Dini kült" kavramı ile "ibadet" kavramlarının tanımı da oldukça benzerlik arz etmiş, "din" kavramına ise, oldukça geniş bir anlam yüklenmiştir. Ayrıca "tarikat" kavramının, "toplum çıkarlarına ilgisiz olan ve ters düşen dini akım" olarak tanımlanması da ilginç bir yaklaşım olarak ön plana çıkmıştır.⁸⁰⁹

Din Kanunu'nun 4. maddesi, 1991 Din Kanunu'nda olduğu gibi, "İnanç Özgürlüğü Hakkı" başlığı taşımış ve dini hak ve özgürlüklerin herkese tanındığı, dini inancını belirlemede kimsenin zorlanamayacağı ve dini inancı nedeniyle kimsenin aşağılanamayacağı, dini kurumlara çocukların dâhil edilemeyeceği ifade edilmiştir. Aynı maddenin 7. fıkrasında ise, din özgürlüğünün ancak diğer vatandaşların haklarını, toplumsal güvenlik ve düzeni, toprak bütünlüğünü ve anayasal düzeni korumak amacıyla sınırlandırılabilirliği, ancak anayasal hak ve özgürlüklerin özüne dokunulamayacağı dile getirilmiş, dini kurumların faaliyetlerinin insan hak ve onurunu zedeleyemeyeceği, kanunen yasaklanan faaliyetleri gerçekleştiren dini kurumların yasalarda belirtildiği şekilde cezalandırılacağı belirtilmiştir.

Devlet ve din ilişkileriyle ilgili hükümler, Kanun'un 5. maddesinde yer almış ve maddenin 1. fıkrasında inanç özgürlüğüyle ilgili devlet politikasının şu prensiplere dayandığı ifade edilmiştir:

- "Kırgız Cumhuriyeti, dini kurumların ve din görevlilerinin devlet iktidarı ve yerel yönetim organlarının faaliyetlerine müdahale etmesine izin verilmeyen laik bir devlettir;

⁸⁰⁹ Türkçeye "tarikat" olarak çevirdiğimiz "sekte" kavramı, uluslar arası hukuk literatüründe mevcut değildir. Bu kavram, Rusça konuşan ve yazan bazı devlet yetkilileri, din adamları, basın yayın organları ve araştırmacılar tarafından, SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni dini grupları tanımlamak için kullanılmıştır. Genellikle dini alanı "işgal eden gruplara" işaret etmek amacıyla olumsuz anlam yüklenerek kullanılan ve hukuk literatüründe bulunmayan bu kavrama Din Kanunu'nda yer verilmesi ve aynı zamanda tanımın yapıldığı 3. maddeden başka hiçbir yerde kullanılmamış olması, Kanun'daki kavramsal ve teorik bağın gerekli biçimde sağlanamadığını ortaya koymuştur.

- herhangi bir din, devlet dini veya zorunlu din olarak belirlenemez;
- dini kurumların öğretileri vatandaşlar için zorunlu olarak belirlenemez;
- tüm dinler ve dini kurumlar kanun önünde eşittirler;
- devlet ile dini kurumların ilişkileri, onların manevi, kültürel, devlet ve milli geleneklerin oluşmasındaki etkisi göz önünde bulundurularak kanun tarafından düzenlenir".

Görüldüğü gibi kanun koyucu, Kırgız Cumhuriyeti'ndeki laikliği, dinin devlet organlarının faaliyetlerine müdahale etmesine izin verilmemesi olarak yorumlamış, ancak bu laik devlet tanımında devletin dine müdahale edip etmeyeceği konusunda herhangi bir hükme yer vermeyerek laiklik, sadece devleti dine kurumların müdahalesinden koruyan bir hüküm olarak oldukça dar anlamda takdim edilmiştir. Ayrıca devlet ile dini kurumlar arasındaki ilişkilerin her dinin "kültürel, devlet ve milli geleneklerin oluşmasındaki etkisine" göre düzenleneceği hükmü, çalışmamızda daha önce incelediğimiz, 6 Mayıs 2006'da yayınlanan "Kırgız Cumhuriyeti'nin Dini Alandaki Devlet Konsepti"nde geniş bir şekilde yer verilen "geleneksel din" ve "geleneksel olmayan din" ayrımını ve devletin bu ayrıma dayalı olarak tek taraflı din politikası geliştirme isteğini ortaya koymuştur.

5. maddenin 2. fıkrasında ise, devletin inanan veya inanmayanlar ve farklı dini kurumlar arasında karşılıklı saygıyı pekiştirmek için çaba sarf edeceği, dini radikalizm ve ekstremizmin yanı sıra, farklı din mensuplarının ilişkilerini bozacak, din düşmanlığını körükleyecek davranış ve faaliyetleri engelleyeceği belirtilmiş, 3 ve 4. fıkralarında ise, dini kurumların ve din görevlilerinin devlet organları ve yetkililerine herhangi bir baskı uygulama çabalarının, başkalarını kendi dinine çekmeye yönelik ısrarcı davranışların (prozelitizmin) ve yasadışı misyonerlik faaliyetlerinin yasalarda belirtildiği gibi cezalandırılacağı ifade edilmiştir.

Aynı maddenin 5, 6 ve 7. fıkralarında da, yaslara aykırı bulunmadığı sürece devletin, dini kurumların faaliyetlerine müdahale etmeyeceği, herhangi bir dinin başka dinlere karşı üstünlük kurmasına izin vermeyeceği, dini kurumlara ve ateizm propagandası faaliyetlerine maddi destek sağlamayacağı, devlet ve yerel yönetimlerde göreve başlayan din adamlarının görevde kaldığı süre içerisinde din görevlisi olarak faaliyet yürütemeyeceği, ibadet yerlerinde siyasi özelliğe sahip toplantı, miting, seçim propagandası vb. yapılamayacağı hükmü yer almıştır. Böylece kanun koyucunun dini siyasi alandan mümkün olduğu kadar uzak tutma çabası, 1991 Din Kanunu'ndan farklı olarak yeni Kanun'da belirgin bir şekilde ön plana çıkmıştır. Oysa hatırlanacağı gibi 1991 Din Kanunu'nda, dini kurumların siyasi sürece katılma haklarının olduğu açıkça ifade edilmiştir.

1991 Din Kanunu'ndaki "Okulun Dini Kurumlardan Ayrılması" başlıklı 6.

maddesi, yeni Kanun'da "Eğitim ve Din" başlığı altında verilmiştir. Buna göre, dinle ilgili tutumuna bakılmaksızın herkese eğitimin tüm çeşit ve düzeylerine erişimi sağlanır; eğitim kurumlarında, -din eğitimi kurumları dışında- herhangi bir dini kurumun kurulması yasaktır; resmi olarak kayıt olmuş dini kurumlar giderlerini kendilerinin karşılaması ve kendi yapıtlarını kullanması şartıyla din eğitimi kurumlarını kurabilirler ve eğitim faaliyeti yürütebilirler; dini kurumlar din görevlileri yetiştirmek üzere dini kurumlar oluşturabilirler; orta ve yüksek din eğitimi kurumlarına vatandaşlar, zorunlu orta öğretimden sonra ancak başvurabilirler; bireysel olarak, her türlü eğitim düzeyine yönelik din derslerinin okutulması yasaktır; yasalara aykırı düşmedikçe *genel eğitim özelliğine sahip din dersleri* devlet eğitim kurumlarında okutulabilir; din eğitimi kurumları diğer eğitim kurumlarına tanınan tüm hak ve sorumlulukları paylaşırlar. Böylece söz konusu düzenleme ile devlet, devlete ait eğitim kurumlarında dini araştırmalar dersinin verilmesinin önünü açmıştır.

Din Kanunu'nda yer alan yeni düzenlemelerden bir de, Silahlı Kuvvetler ile dini kurumlar arasındaki ilişkilerle ilgili düzenleme olmuş ve bu ilişkinin Askerlik Kanunu tarafından düzenlendiği, silahlı kuvvetleri mensuplarının kendi yetkilerini herhangi bir dinin propagandası için kullanamayacakları belirtilmiştir (7. m.).

"Kırgız Cumhuriyeti'nde Dini Kurumların ve Yabancı Dini Kurumların Temsilciliklerinin Oluşturulması" başlıklı İkinci Kısım'da, ilk önce dini kurum kavramının tanımına yer verilmiştir. Buna göre dini kurum: "birlikte inançlarını yaşamak, tören, ritüel ve dini bilgilendirmeyi gerçekleştirmek, birlikte ibadet etmek ve takipçilerini yetiştirmek amacıyla Kırgız Cumhuriyeti'nin yasalarında belirtildiği şekilde kayıt olan (dini topluluklar, merkezler, din eğitimi kurumları, camiler, kiliseler, sinagoglar, ibadet evleri, manastırlar vb.) vatandaşların gönüllü birlikleridir". 8. maddenin devamında ise, dini kurumların kayıt olmadan faaliyet yürütmesinin yasaklandığı, kayıt olmayan dini kurum adına dini faaliyet yürüten kişinin yasalarda belirtildiği şekilde cezalandırılacağı; dini kurumun ülkede sürekli oturan en az iki yüz yetişkin (ergen) kişinin inisiyatifleriyle kurulabileceği; dini kurumların kendilerinin merkezi yürütme organlarını oluşturabileceği, ancak merkezi yürütme organını, kayıt olmuş ve ülkenin en az dokuz bölgesinde (yedi il ve Oş ve Bişkek şehirleri) faaliyet yürüten dini kurumların oluşturabileceği, merkezi yürütme organı yurt dışında olan dini kurumların, yasalara ters düşmediği sürece merkezi yürütme organının tüzüğünü kullanabileceği; dini birliklerin, aynı dine ait (en az biri on beş yıldan fazla ülkede faaliyet yürüten) en az on dini kurum tarafından kurulabileceği; yabancı dini kurumun temsilciliğinin de, merkezi yürütme organı yurt dışında olan veya

yönetim kadrosunda yabancı uyruklu kişilerin bulunduğu kurum olduğu, yabancı dini kurumların temsilciliklerinin ülkede kayıt olmadan faaliyet yürütmelerinin yasaklandığı ve yabancı dini kurumların temsilciliklerinin kendi tüzüklerine göre seçme, atama ve değiştirme işlemlerini yapabileceği belirtilmiştir. Görüldüğü gibi yeni Din Kanun'da, yaklaşık 12 yıldır yürürlükte olan ve dini kurumların kayıt ve faaliyetlerini düzenleyen 14 Kasım 1996/319 sayılı Cumhurbaşkanının Geçici Kararnamesindeki hükümlerden önemli ölçüde farklılık arz eden, dini kurum ve birliklerin kurulması ve faaliyetleri ile ilgili yeni sınırlamalar getiren düzenlemelere yer verilmiştir. Örneğin dini kurumun oluşturulması için –daha önceki on kişi koşulunun aksine- iki yüz kişilik alt sınırın belirlenmesi, dini birlik oluşturabilmek için dini kurumların ülkenin dokuz bölgesinde faaliyet göstermeleri ve en az birinin on beş yıl ülkede bulunması gibi önemli sınırlamalar getirilmiştir. Ayrıca Kanun'da, yabancı dini kurumların temsilciliklerinin diğer dini kurumlardan ayrı bir statüde ele alındığı görülmüştür. Yönetiminde yabancı uyruklu kişilerin bulunduğu dini kurumların da, yabancı dini kurumun temsilciliği olarak değerlendirilmesi ise, yetersiz bir gerekçeyle yapılmış bir tasnif olarak dikkat çekmiştir. Çünkü kanaatimizce dini kurumun yabancı dini temsilcilik olarak sayılması için, yönetiminde yabancı uyruklu kişiyi bulundurmaktan daha fazlasına sahip olması gerekir.

Kanun'un 9, 10, 11, 12 ve 13. maddelerinde ise, dini kurumların ve yabancı dini temsilciliklerin tüzüklerinin yanı sıra misyonerlerin ve din eğitimi kurumlarının kayıt altına alınması ile ilgili usul ve esaslara yer verilmiştir. Adalet Bakanlığının 3 Aralık 2003/180 sayılı Kararına dayanan "Tüzel Kişilikler, Şubeleri ve Temsilciliklerinin Kırgız Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Organları Tarafından Kayıt Altına Alınması ile İlgili Usul ve Esaslar"⁸¹⁰ ile ilgili Kararı'nda ve 14 Kasım 1996/319 sayılı Geçici Kararname'de dini kurumların kaydı için getirilen koşullar (dilekçe, dini kurumun amacı, yapısı, kurucu üyelerle ilgili bilgiler gibi), yeni Din Kanunu'nda yeniden belirtilmiştir. Ancak bazı yeni düzenlemeler de eklenmiştir ki, buna göre din işleriyle ilgili devlet organında kayıt olmak isteyen dini kurumlar ve yabancı dini temsilcilikler, kurucu üyelerinin listesini yerel idarelere danışarak oluştururlar; kendi öğretilerinin temeli, ortaya çıkışı, faaliyetlerinin biçim ve yöntemleri, aile, evlilik, eğitim ve sağlığa karşı tutumu, üyelerinin sivil hak ve özgürlüklerine getirdiği sınırlamalar hakkında bilgi verirler; din işleriyle ilgili devlet organı ise, başvuruyu bir aylık süre içerisinde inceler, gerekli görmesi halinde dini bilirkişi incelemesi yaptırır, herhangi bir engelin bulunmaması durumunda bir yıl geçerliliği olan

⁸¹⁰ CEHTM.

kayıt belgesi verir, eğer başvuruda bulunan dini kurumun veya yabancı dini temsilciliğin faaliyetlerinin "Kırgız Cumhuriyeti Anayasa ve yasalarına ters düşmesi, devlet ve toplum güvenliğine, etnik ve dinlerarası hoşgörüye, halkın sağlığı ve ahlakı veya yasalarda öngörülen hususlara tehdit oluşturması halinde" başvuruyu reddeder; kayıt olmuş yabancı dini temsilcilik tüzel kişiliğe sahip değildir; yabancı dini temsilciliğin yeniden yapılanması ve lağvedilmesi halinde ona ait olan ve kültürel-tarihi değere sahip mülkler ülke sınırları içinde kalır; misyonerlerin kayıt altına alınmasında da dini kurumun veya yabancı dini temsilciliğin kayıt edilmesinde aranan koşullar geçerlidir; misyonerlik için ülkeye gelen kişi en fazla üç yıl ülkede kalabilir; misyonerin faaliyetlerinden onu ülkeye çağıran dini kurum sorumludur; misyonerlik yapan kişi ilgili devlet organının izni olmadan ticari faaliyetlerde bulunamaz.

Din Kanunu'nun 14. maddesinde ise, hangi durumlarda dini kurumun, yabancı dini temsilciliğin ve din eğitimi kurumunun lağvedileceği ve faaliyetlerinin yasaklanacağı açıklanmıştır. Dini kurum, yabancı dini temsilcilik veya din eğitimi kurumu, -kendi kararı dışında- yasaları bir kereden fazla ihlal etmesi veya tüzüğe aykırı faaliyetleri sistematik olarak gerçekleştirmesi durumunda mahkeme kararıyla lağvedilir. Mahkemenin lağvetme ve faaliyetlerini yasaklama kararı alması şu gerekçelere dayanır:

- toplumsal güvenlik ve devlet güvenliğini tehlikeye atmak;
- anayasal düzeni zorla değiştirmeye ve ülke bütünlüğünü bozmaya çalışmak;
- silahlı gruplar oluşturmak;
- savaş propagandası yapmak, sosyal, ırka dayalı, etnik veya dini düşmanlığı körüklemek;
- ailenin dağılmasıyla sonuçlanan aile yıkımını dayatmak;
- kişiliğe, vatandaşların hak ve özgürlüklerine müdahale etmek;
- dini faaliyet gerekçesiyle uyuşturucu maddeler kullandırtmak, hipnoz yaparak, uygunsuz ve yasadışı davranışlar sevk ederek vatandaşların ahlak ve sağlığına zarar vermek;
- dini gerekçelerle insanları intihara veya acil durumlarda tıbbi müdahale etmemeye teşvik etmek;
- zorunlu eğitimin alınmasını engellemek;
- dini kurumun üyelerini veya diğer insanları mülklerinden dini kurumun lehine vazgeçmeye zorlamak;
- üyelerin dini kurumu terk etmemesi için tehdit etmek veya bu amaçla şiddete başvurmak;

Özetle yeni Din Kanunu, 14 Kasım 1996/319 sayılı Geçici Kararname'nin hükümlerini de kapsayarak -1991 Din Kanunu'nun aksine- dini kurum ve kuruluşların, yabancı dini temsilcilikleri ve din eğitimi kurumlarının yapı ve faaliyetleri ile ilgili daha geniş hükümler içermiştir. Kanun, dini kurumların resmi olarak kayıt olmasını ciddi biçimde zorlaştırmıştır. Dini kurumun kurulması için iki yüz kişi koşulunun getirilmesi, mensubu olduğu dinle ilgili daha teferruatlı bilgiler istenmesi, dini kurumun kurucu üyelerinin yerel yönetimlerle danışılarak oluşturulması, yabancı uyruklu misyonerlerin ülkede bulunma sürelerinin 3 yıl ile sınırlı tutulması ve çalışma izinlerinin kısıtlanması,

yeni Din Kanunu'nun getirdiği sınırlamalar olmuştur. Yabancı dini temsilciliklere tüzel kişilik hakkı verilmeyerek, onların mülk edinmeleri, mülkiyet ilişkileri kurmaları, bir kurum olarak hukuki alanda faaliyet yürütmeleri engellenmiştir. Dolayısıyla Kanun'da, dini kurumların oluşturulması kadar oluşturulan dini kurum ve kuruluşların faaliyet yürütmelerinin de engellendiği görülmüştür.

Kanun'un 15, 16, 17, 18 ve 19. maddelerinde, dini kurum, yabancı dini temsilcilikler ve din eğitimi kurumlarının özel mülkiyet elde etme ve kullanma hakları, üretimde bulunma veya bağış yapma koşulları ve lağvedilmesi durumunda onlara ait mülklerin hangi işlemlere tabi tutulacağı belirlenmiştir. Bu konularda 1991 Din Kanunu'nun hükümlerine uyulurken, bazı önemli değişiklikler de yapılmıştır. 1991 Din Kanunu'nda yer alan ve dini kurumların yurt dışında mülk sahibi olabileceği ve bağışlardan vergi alınmayacağı ile ilgili hükümlerin yanı sıra, devlet ait mülkiyetlerin kira veya karşılıksız olarak dini kurumlar tarafından kullanılması, kültürel yapıtların öncelikli olarak dini kurumlara verilmesi gibi düzenlemeleri içeren (12.) madde, yeni Kanun'da yer almamıştır. Buna karşın yeni Din Kanunu'nda, "Tüzel ve Gerçek Kişilere Ait Mülklerin Kullanılması" başlıklı 16. maddede, kültürel mülklerin elde edinilmesi ve kullanılması konusundaki anlaşmazlıkların mahkeme aracılığıyla çözüleceği, farklı dinlere ait mezarlıkların kullanılması ve mezarlıklardaki toplantılar ile ilgili usul ve esasların yerel yönetimler tarafından belirleneceği ifade edilirken, 17. maddede de, -1991 Din Kanunu'ndaki hükümlere ek olarak- dini kurumun, sahip olduğu veya kendisine bağışlanan tüm para ve mülklerin kaydını tutacağı ve bunun devletin her türlü teftişine açık olacağı belirtilmiştir. Kanun'un 18. maddesi, dini kurumların yardım ve kültürel-bilgilendirme faaliyetleriyle ilgili yeni hükümler getirmiş ve dini kurumların yardım faaliyetlerinin: "ağır hayat koşullarına sahip insanlara maddi destek sağlamaya ve yaşlı, korumasız, çalışamayan vb. insanları korumaya yönelik" olması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca 18. maddede: "yardım faaliyetleri dini öğretilerin veya inançların yayılmasına yardımcı olmamalıdır", denilirken, devletin, yardım ve kültürel faaliyetlerinde dini kurumlara destek sağlayabileceği belirtilmiştir. Dini kurumların lağvedilmesinin ardından onların mülkiyetleriyle ilgili işlemleri kapsayan ve Kanun'un 3. Kısmı'nın son maddesi olan 19. madde (1991 Din Kanunu'nda 14. m.) ise, herhangi bir değişikliğe uğramamıştır.

Din Kanunu'nun 4. Kısmı'nda ise, dini kurumların, yabancı dini temsilciliklerin ve din eğitimi kurumlarının faaliyetleri ve faaliyet koşulları, dini literatür, dini kurumların uluslararası ilişkileri, dini kurumlardaki çalışma koşulları ve sosyal güvenlik gibi konular ele alınmıştır. 20 ve 21. maddelerdeki hükümler, 1991 Din Kanunu'ndan aynen alınmış,

ancak dini kurumların hastane, huzur evi gibi kurumlardaki vatandaşlar için ibadet ve dini törenler düzenlemeye yönelik başvuru hakkı bulunduğu dair ifadelerin yanı sıra, Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı ve Noel Bayramını tatil günleri olarak ilan eden düzenleme Kanun'dan çıkartılmış, dini kurumların inananlardan zorunlu aidat/harç toplayamayacağı ve onlara karşı onur kırıcı davranışlarda bulunamayacağı hükmü eklenmiştir.

Din Kanunu'nda, dini kurumlara her türlü dini yayın veya dini amaç taşıyan malzemeleri hazırlama, elde etme, yayma, yurt dışına çıkarma veya yurt dışından getirme hakkı tanınırken, bunlardan "anayasal düzeni değiştirmeye, dini hoşgörüsüzlüğe, toplumun ahlaki değerlerini bozmaya yönelik çağrılar içerenleri" yasaklanmıştır. Ayrıca Din Kanunu'nda ilk kez, din işleriyle ilgili devlet organının dini yayın için dini bilirkişi incelemesi isteyebileceği ve kütüphanelere dini yayının kabul edilmesinin ardından resmi dini bilirkişi incelemesinin (rus. Gosudarstvennaya religiovedçeskaya ekspertiza)⁸¹¹ yapılmasının zorunlu olduğu; dini yayının dini kurumlar tarafından ancak kendilerine ait (özel mülkiyeti) olan veya yerel idareler tarafından bu amaçlar için belirlenen mekânlarda dağıtılabileceği; "toplumsal mekânlarda (sokak ve caddelerde), evleri dolaşarak, çocuk kurumlarında, orta ve yüksek öğrenim kurumlarında" dini literatür dağıtımının yasak olduğu; dini ekstremizm, bölücülük ve fundamentalizm düşüncelerini içeren basılı, sesli veya görüntülü yayınları hazırlama, saklama ve yaymanın yasalarda belirtildiği şekilde cezalandırılacağı hükümlerine yer verilmiştir (22. m.). Devletin dini literatürle ilgili sınırlamalar getirmesinde, devletin "dini ekstremizm"e karşı duyarlılığının yanı sıra, misyoner gruplarının dini literatüre dayalı yoğun çalışmaları ve halkın buna karşı gösterdiği tepkinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak gözlemlediğimiz kadarıyla devlet, imkânlarının sınırlı olması nedeniyle, hızla gelişen (uydu ve internet gibi) teknolojik ilerlemeyi takip etmekte ve yasakladığı söz konusu yayınları engellemekte yetersiz kalmıştır. Nitekim Kırgızistan'da birçok misyoner grup, web siteleri aracılığıyla yoğun bir şekilde propagandasını yürütmektedir.

Din Kanunu'nun 23. maddesi, "Dini Kurumların, Yabancı Dini Temsilciliklerin

⁸¹¹ Rusya Federasyonu'nda, 3 Haziran 1998/565 sayılı Hükümet Kararnamesi ve 8 Ekim 1998/140 sayılı Adalet Bakanlığının Emri ile "resmi dini bilirkişi incelemesi"nin usul ve esasları belirlenmiş ve günümüze kadar uygulanmıştır. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Yuliya Slastilina, Religiovedçeskaya Ekspertiza Kak Uslovie Realizatsii Prava na Svobodu Veroispovedaniya", *Religiya i Pravo*, 2005, No 2(38).) Ancak Kırgızistan'da, bu yönde her hangi bir yasal düzenleme yapılmadığı gibi, ne Din Kanunu'nda, ne de diğer yasal düzenlemelerde söz konusu "resmi dini bilirkişi incelemesi"nin tanımına yer verilmiştir. Ayrıca yeni Din Kanunu'nda, bazen -10, 11, 12. maddelerde olduğu gibi- sadece "dini bilirkişi incelemesi"nden söz edilirken, bazen de -22. maddede olduğu gibi- "resmi (devlet) dini bilirkişi incelemesi"ne işaret edilmiştir.

Uluslararası İlişkileri" başlığı altında verilmiştir. 1991 Din Kanunu, bireylere ve dini kurumlara uluslararası ilişkiler kurma; yurt dışında kutsal mekânları ziyaret etme; toplantılara katılma; din eğitimi için vatandaşları yurt dışına gönderme ve aynı amaçla yurt dışından kişi kabul etme hakkı tanıdığı, yeni Din Kanunu'nda bu hak sadece dini kurumlara verilmiştir. Ayrıca aynı maddede, din işleriyle ilgili devlet organının onayı doğrultusunda ancak yurt dışından yabancı uyruklu kişileri davet edebileceği hükmü yer almıştır.

24 ve 25. maddeler ise, dini kurumlarda ve yabancı dini temsilciliklerdeki çalışma, çalışanlar ve sosyal güvenlik koşulları ilgili düzenlemeleri içermiştir. 1991 Din Kanunu'nun aksine, dini kurumlarla çalışanları arasında yapılacak sözleşmeye ve çalışanların sendikalara üye olup olamayacağına dair herhangi bir hükme yer verilmezken, diğer hükümler aynen korunmuştur.

Yeni Din Kanunu'nda, 26, 27, 28 ve 29. maddeleri kapsayan "Kanun Normlarını Gerçekleştirmenin Hukuki Temini" başlıklı kısım yer almıştır. Buna göre dini kurum: yasalarda belirtildiği şekilde finansal ve istatistiksel kayıtları tutar; yürüttüğü idari ve parasal faaliyetleri hakkında devletin istatistik, vergi, din işleriyle ilgili organına ve bölgelerdeki temsilciliklerine, savcılık organlarına, kurucularına ve yasalarda ve kurumun tüzüğünde belirtilen diğer kişilere bilgi verir; dini kurumun gelirleri, mülkleri, harcamaları, çalışanları, çalışanlara yapılan ödemeler ve insanlardan karşılıksız hizmet alımı hakkındaki bilgiler ticari sır konusu olamaz; dini kurum, devletin istatistik, vergi, din işleriyle ilgili organı ve savcılık organlarına, faaliyetleri, yönetici üyeler, -uluslar arası ve yabancı kuruluşlardan, yabancı uyruklu vatandaşlardan alınanlar dahil- finansal harcamalar ve diğer mülkler hakkında ve gerekli dokümanları içeren raporlar vermek mecburiyetindedir; savcılık dini kurumların ve yabancı dini temsilciliklerin yasalara ve tüzüğüne uyup uymamasını denetler; din işleriyle ilgili devlet organı ve onun bölgelerdeki temsilcilikleri, vergi organları dini kurumların yasalara ve tüzüğe uyup uymamasını denetler, ayrıca savcılık organları, din işleriyle ilgili devlet organı ve bölgelerdeki temsilcilikleri ve vergi organları: dini kurumun yönetim organlarından emir komut ve finansal dokümanlarını isteme, dini kurumların parasal ve diğer faaliyetleri hakkında devletin istatistik, vergi ve diğer gözetim ve denetim organlarından, banka ve diğer finansal kuruluşlardan bilgi isteme ve alma, kendi temsilcilerini dini kurumların toplantılarına gönderme, bir seneden sık olmamak koşuluyla dini kurumun faaliyetlerini denetleme, yasaların veya tüzüğün ihlali durumunda yazılı uyarı yapma ve –bir aydan az olmayacak şekilde- süre belirleme hakkına sahiptir; dini kurum tarafından istenilen

bilgilerin sistematik olarak verilmemesi, savcılık, din işleriyle ilgili devlet organı ve onun bölgelerdeki temsilciliklerinin söz konusu dini kurumun lağvedilmesi yönünde mahkemeye dava açması için gerekçe oluşturur (26. m.).

Ayrıca din işleriyle ilgili devlet organı, kendi tüzüğü ve Kırgız Cumhuriyeti yasalarına ters düşen faaliyetlerde bulunan dini kurumu yazılı olarak uyarır, eğer eksiklikler üç ay içerisinde giderilmezse veya aynı yanlışın bir yıl içerisinde tekrar etmesi durumunda, söz konusu dini kurumun lağvedilmesi için mahkemede dava açar ve mahkeme kararından önce dini kurumun faaliyetlerini durdurma kararı alabilir (27. m.). Faaliyetlerinin yasaklanan dini kurum ise, dini faaliyetler dahil hiçbir faaliyette bulunamaz, herhangi bir tüzel kişiliğin kuruculuğunu yapamaz, devlete yapılacak ödemeler, sivil ve iş anlaşmaları hariç herhangi bir para aktarımını gerçekleştiremez (28. m.). Din Kanunu'nun ihlal edilmesi ise, cezai, idari ve diğer sorumluluğu doğurur, yasa ihlalinde bulunan devlet yetkilileri, vatandaşlar ve dini kurumun kurucu üyeleri veya diğer kişiler yasalarda belirtildiği şekilde cezalandırılır (29. m.). Kanun'un son maddesi olan 30. maddede ise, yeni Din Kanunu'nun resmi gazetede yayınlanmasıyla yürürlüğe gireceği; hükümetin bu kanuna uygun yasal düzenlemeleri yapacağı; daha önce kayıt olmuş dini kurumların tüzüklerinin ancak Kanun'a ters düşmeyen kısımlarının geçerli olduğu, 1991 Din Kanunu'nun hükümsüz olduğu belirtilmiştir.

Özetlemek gerekirse yeni Din Kanunu, çalışmamızın daha önceki kısımlarında incelediğimiz 14 Kasım 1996/319 sayılı ve 12 Mayıs 2003/273 sayılı Kararnameler, Ekstremizmle Mücadele Kanunu, Din Konsepti ve Din İşleri Ajansı Hakkındaki Kararname gibi yasal düzenlemelerin birçok hükmünü içermiştir. Çünkü bu düzenlemeler, çeşitli nedenlerle Din Kanunu'nun yenilenememesine bağlı olarak yapılmıştır. Hatırlanacağı gibi söz konusu kanun ve kararnameler, -yeni Din Kanunu'nda olduğu gibi- dini kurumların devlet organları tarafından sürekli gözetim ve denetim altında tutulmasını öngören mekanizmaları oluşturmuş ve dini kurumlar için yeni yükümlülükler belirlemiştir. Bu bakımdan devletin bu düzenlemelere Din Kanunu'nda da yer vermesini, gerek hukuki bütünlüğü sağlama, gerekse hızla değişen dini yapıya yön verme çabası olarak değerlendirilebilir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, her ne kadar yeni Din Kanunu daha önce çeşitli yasal düzenlemelerde yer alan hükümleri bünyesine almış olsa da, getirdiği düzenlemelerle bağımsızlığın ilk dönemlerinde belirlenen devletin din politikasına farklı bir yön çizmiştir. Kanun'da, dinle ilgili temel kavramlar yeniden tanımlanırken, hak ve özgürlüklerin neler olduğundan çok, hangi durumlarda hak ve özgürlüklerin sınırlandırılabilceği hükümlerine yer verilmiş, dini kurumların gerek

parasal gerekse idari işlemleri hakkında devlet organlarına kesintisiz olarak bilgi aktarmasını, her türlü ticari faaliyetleri ile ilgili düzenli olarak rapor vermesini zorunlu hale getirmiştir. Din Kanunu kapsamında bu tür sınırlayıcı ve denetleyici hükümleri getirmesinde, devletin Sovyetler Birliği sonrası oluşan ve hızla değişen koşullara yeni çözümler bulma ve halk tarafından misyoner grupları ve faaliyetleriyle ilgili gösterilen tepkiye cevap verme ihtiyacı belirleyici olmuştur.

Mezarlıkların kullanılması, dini literatürün hazırlanması ve dağıtılması, dini kurumların yardım çalışmaları için koşulların belirlenmesi gibi konulardaki düzenlemelerin önemli soru işaretlerini de beraberinde getirdiği şüphesizdir. Örneğin dini kurumların yardım faaliyetlerini, yardımı gerçekleştiren dinin yayılmasına temel oluşturmama koşuluna bağlamakla devlet, çalışmamızın daha önceki kısımlarında da ele aldığımız, misyoner grupların yardım adı altında yürüttükleri dini propaganda çalışmalarını engellemeyi amaçlamıştır. Ancak herhangi bir dini kurum tarafından yapılan yardım faaliyetinin, söz konusu dini kurumun temsilcisi olduğu dinin, yardımın muhatapları tarafından benimsenmesine neden olup olmadığını tespit etmek zor görünmektedir. Aynı şekilde Kanun'da kullanılan kavramların ne anlama geldiği, kapsam ve sınırlılıklarının ne olduğu konusu açıklığa kavuşturulmamıştır. Daha önceki yasal düzenlemelerde sıkça rastlandığı gibi, herhangi bir resmi düzenleme ile tanımı yapılmayan "dini radikalizm", "dini ekstremizm", "manevi güvenlik (rus. Duhovnaya bezopastnost)" gibi kavramlara yeni Din Kanunu'nda da yer verilirken, diğer yasal düzenlemelerde –örneğin Din Konsepti- yer alan kavram tanımlamaları ile yeni Din Kanunu'ndaki tanımlamalar birbirinden oldukça farklılık arz etmiştir.

Çalışmamızın önceki kısımlarında belirttiğimiz Anayasa ve dinle ilgili yasal düzenlemeler arasındaki uyumsuzluk ve bağlantı kopukluğu, yeni Din Kanunu'ndaki "geleneksel din" "geleneksel olmayan din" ayrımında görüldüğü gibi, Anayasa'ya alternatif bir dini hak ve özgürlük anlayışı ve din-devlet ilişkileri biçiminin belirlenmesine neden olmuştur. Dini hak ve özgürlükler bireysel düzeyde değil de, dini grup temelinde sınırlandırılmıştır. Ne bilimsel-teorik temeli oluşturulan, ne de Anayasa ve Din Kanunu'nda yeterince açıklığa kavuşturulmayan laiklik kavramı ise, dini kurumların devlete müdahale etmemesi şeklinde yorumlanırken, devletin tek taraflı olarak dini kurumları yönlendirmesi, denetlemesi ve yönetmesinin önü açılmıştır. Söz konusu uyumsuzluk ve kopukluğun, aynı zamanda dinle ilgili yasal düzenlemelerin uygulanmasında birçok sorunla karşılaşılmasına ve sürekli gündeme gelen "Din Kanunu'nda değişiklik yapma arayışlarına" neden olduğunu da söylemek mümkündür.

SONUÇ

Dinin Marksist eleştirisini benimsemiş olan ve dini bir yanılığ ürünü olarak tanımlayan Sovyetler Birliği devleti, hukuki açıdan dinle devletin katı bir biçimde ayrılığını öngörmüş olmakla kalmayıp, din politikasının temeline ateizm propagandasını yerleştirmiş, ateizm propagandasının biçim ve yöntemlerini aşırılıklarla belirlemiş ve uygulamış, hem devlet hem de Komünist Parti araçlarını kullanarak ateist toplum ve ateist birey yaratma çabası içerisinde olmuştur.

SSCB'de oluşturulan yasal çerçevede dini hak ve özgürlüklere -dar kapsamlı da olsa- belli bir alan tanınmış ve herhangi bir dine inanmada veya ateist olmada herkesin serbest olduğu belirtilmiştir. Ancak içerisinde dinin yer almadığı kendi değerler sistemini yaratmaya çalışan Sovyet rejiminin yürüttüğü ateizm propagandası, idari yaptırımların eşlik ettiği, bazen şiddet uygulamalarına kadar varan -tarz, kapsam ve yoğunluğu iktidarın tutumuna göre değişen- dinsizleştirme faaliyetine dönüşmüştür. Yasal çerçevede sağlanan din ve vicdan özgürlüğü ile bu özgürlüğün gerçekleştirilmesi arasındaki uyumsuzluk, devletin ve Komünist Partinin dindarlar ve dini gruplara karşı tutumu sonucunda kendini göstermiştir. Devletin din alanına doğrudan müdahale etmesi, dinin toplumsal alandan çekilmesi için -ateizm propagandası gibi- faaliyette bulunması, yönlendirmesi ve bazen de kendi amacı doğrultusunda kullanması, Sovyetler Birliği devletinin din ve devlet ayrılığı modelini benimseyen bir siyasi yapı olarak değerlendirmemizi zorlaştırmıştır.

Kırgızistan, dinin geçmişin kalıntısı olduğu ve ilerlemeye engel teşkil ettiği varsayımlarının ve SSCB'de uygulanan din politikasının sorgulandığı dönem olan "perestroyka" döneminin ardından, SSCB'nin dağılması üzerine bağımsızlığını ilan etmiştir. Kırgız devleti, 1991'den itibaren çok partili sisteme geçmenin yanı sıra, Sovyetler Birliği devletinden farklı olarak Anayasa'sında laik devlet olduğunu ifade etmiş, yönetim şeklinde dine herhangi bir yer vermemiş ve böylece -her ne kadar kaynağını toplumdan almamış olsa da- tek taraflı düzenlenen yeni bir din-devlet ilişkisi modelinin temelini hazırlamıştır.

Dini, kültürel mirasın önemli unsurlarından sayan ve bir değerler sistemi olarak gören devlet, dinle ilgili uluslararası anlaşmaları kabul etmiş, kendi yasal çerçevesini de buna uygun hale getirme çabası içerisinde olmuştur. Din ve vicdan özgürlüğü konusunda vatandaşlara geniş özgürlük alanları tanıyan, dini kurum ve kuruluşlara da özgürce faaliyet yürütme imkânı sunan yasal düzenlemeler, laikliğe -her ne kadar bu konu ne entelektüel ne de siyasi açıdan tartışılmış ve fikri temel oluşturulmuş olsa da- dayalı şeffaf bir din-devlet ilişkisi biçimini oluşturma çabası olarak ön plana çıkmıştır.

Din ve devletin ayrılığı ilkesi ve hak ve özgürlüklerin sağladığı geniş imkânlar ise, toplumdaki dini yapının büyük ölçüde değişmesine öncülük etmiştir. Batılı misyoner gruplar, siyasal İslamcı hareketler ve İslam ülkelerinden gelen sermaye gibi dış aktörlerin etkinliği ön plana çıkmıştır. Dini yapılanmadaki dış aktörlerin üstlendiği rolü devlet ve toplum güvenliği açısından tehlikeli bulan devlet, başlangıçtaki "heyecan"ın yerini "endişe ve şüphe"nin almasıyla, -1990'ların sonuna doğru- bağımsızlığın ilk yıllarında verdiği özgürlük alanlarını daraltma ve din alanına müdahale girişimlerine başlamış, dini kurumlara özerklik ve faaliyet özgürlüğü tanıyan din politikasından uzaklaşmıştır.

Uluslar arası insan hakları örgütlerinden gelen baskı nedeniyle Din Kanunu çerçevesinde yapılamayan yasal düzenlemeler, bireyin dinle ilgili özgürlüklerinden ve devletin dine karşı sorumluluklarından çok, devletin din alanındaki yetkilerini konu alan Cumhurbaşkanı ve Hükümet kararnameleri düzeyinde gerçekleştirilmiş, Sovyetler Birliğinden miras alınan ve devletin din alanını tek taraflı olarak düzenlemesi ve yönetmesi gerektiği varsayımına dayanan -Din İşleri Ajansı (Din İşleri Komisyonu) ve Kurumlararası Din Kurulu gibi- kurumsal yapılar oluşturulmuştur.

Devletin din alanına yönelik sınırlayıcı ve denetleyici politika değişikliği, Din Konsepti ve Ocak 2009'da kabul edilen yeni Din Kanunu ile zirveye ulaşmıştır. Söz konusu politika değişikliği, din ve devlet ayrılığına dayanan laik sistemden, devletin belirli bir din(ler)i himayesine alması ve desteklemesi şeklinde yorumlanabilecek din-devlet ilişkisi biçimine geçiş olarak değerlendirilebilir. Devletin yeni din politikasında din-devlet ilişkileri, Rusya'da din-devlet ilişkileri ile ilgili olarak yapılan çalışmalardan ödünç alınan "geleneksel dinler" ve "geleneksel olmayan dinler" ayrımına dayalı olarak düzenlenmiştir. Devletin, ROK ile birlikte [Sünni] İslam'ı "geleneksel dinler" olarak adlandırarak desteklenmesini öngörmüş olmasının, "geleneksel dinler"i desteklemekten çok, öncelikli olarak "geleneksel olmayan dinler"i tanımlama, onlara karşı sınırlayıcı tutum geliştirme amacına yönelik olduğunu söylemek mümkündür.

1991'de belirlenen din din politikasının tutarlı bir şekilde yürütülememesinde ve din-devlet ilişkisi biçimi arayışlarının devamlı gündemde olmasında, devletin dış etkenlere bağlı olarak geliştirdiği "manevi güvenlik" algısının yanı sıra ekonomik sorunlar, devletin yanlış ve eksik yapılanması, stratejik bakış açısından yoksunluk, yetişmiş eleman yetersizliği, demokratik olmayan iktidar mücadelesi, devletin istikrarsız uluslar arası ilişkileri, SSCB döneminden kalan devlet ve devlet adamı mutlakiyeti, yasal çerçevedeki boşluklar ve uygulamadaki tutarsızlıklar gibi etkenler belirleyici olmuştur.

KAYNAKLAR

- Abdılđaeŧ, M., **Kırgızstan'da Ateistik K z Karaştın Kalıptanışı**, "Kırgızstan", Frunze, 1982.
- Ahmedova, A. ve diğŧerleri, **Ateizm Cana Din: Suroolor Cana Cooptor 1986**, "Kırgızstan", Frunze, 1987.
- Akaev, Askar, **Oydon Ketpes On Cıl**, "Uçkun", Bişkek, 2003.
- Aktay, Yasin - Köktaş, M. Emin (ed.), **Günter Kehrŧer ve diğŧ., Din Sosyolojisi**, 2. b., Vadi Yay., Ankara, 1998.
- Aldirge, Alan, **Religion in The Contemporary World: A Sociological Introduction**, Policy Press, Cambridge, 2003.
- Alımkulov, E. - Bagdasarova, N. (ed.), **Adam  n g ş  Boyunça Uluttuk Otçet: 2000**, Bişkek, 2000.
- Analiz Zakonoproekta KR "O Svobode Religii i Veroispovedaniya i o Religioznıh Organizatsiyah (Kongregatsiyah)**, OBSE Po Voprosam Religii i Veroispovedaniya, Bişkek, 2002.
- Anderson, John, **Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy**, Harwood Academic Publishers, Amsterdam, 1999.
- Arıkan, Rauf, **Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma**, 3. b., Gazi Kitapevi, Ankara, 2000.
- Arjomand, Said Amir (ed.), **The Political Dimensions of Religion**, State Univerity of New York, New York, 1993.
- Armağŧan, Servet, **Din-Vicdan Hürriyeti ve Liaklik (Teori ve Pratik)**, İnsan Yay., İstanbul, 2003.
- Aydın, Mustafa, **Siyaset Sosyolojisi: Bir Kurum Olarak Siyaset**, A ılımkıtap, Pınar Yay., İstanbul, 2002.
- Barbier, Maurice, **Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset**,  ev,  zkan G zel, Kaknüs Yay., İstanbul, 1999.
- Başgil, Ali Fuat, **Din ve Laiklik**, 2. b., Yağmur Yay., İstanbul, 1962.
- Baykara, Tuncer, **Tarih Araştırma ve Yazma Metodu**, İzmir, 1995
- Bazarbaev, şamşı, **Ruhiy Madaniyat Cana Din**, Oş, 1998.
- Berger, Peter L., **The Social Reality of Religion**, Faber and Faber, London, 1967.
- Berkes, Niyazi, **Teokrasi ve Laiklik**, Adam Yay., İstanbul, 1984.
- Beymaliev, N.B., ** storiya Razvitiya Religii v Kırgızstane**, Bişkek, 2002.
- Car ınbaev, Taalaybek, Fergana  r  n nd ğ  Basma ılar Kıymının Negizgi Etabı (1917-1924)**, Oş Mamlekettik Universiteti Tarih Fakulteti, Oş, 2005.
- Carre, Oliver (ed.), **Islam and The State in the World Today**, Manahor Publications, New Delhi, 1987.
- Cumanov, Muratalı Acı, ** lk b z ğ  İşlam Colu**, Bişkek, 2008.
- Dal', V., **Tolkovi  Slovar' Russkogo Yazıka**, "EKSMO", Moskva, 2003.
- Daniyarov, S.S., **Kul'turnoe Stroitel'stvo v Sovetskom Kirgizstane (1918-1930)**, Akademiya Nauk Kirgizskoy SSR/İnstitut İstarii, İzdatel'stvo Akademii Nauk Kirgizskoy SSR, Frunze, 1963.
- De Jonge, Alex, **Stalin and the Shaping of the Soviet Union**, Fontana/Collins, London, 1987.
- Dekre ı Sovetskoy Vlasti**, Tom I, 25.10.1917-16.03.1918, Moskava, 1957.
- Devet ve Din İşlışkileri- Farklı Modeller, Konseptler ve Tecrübeler**, Konrad Adenauer Vakfı Yay., Ankara, 2003.
- Din-Devlet İşlışkileri ve Türkiye'de Dini Hizmetlerin Yeniden Yapılanması Uluslararası**

- Sempozyumu**, Cem Vakfı Yay., İstanbul, 1998.
- Dunleavy, Patrick - O'Leary, Brendan, **Theories of The State: The Politics of Liberal Democracy**, Macmillan Publishing Company, Hong Kong, 1992.
- Durkhiem, Emile, **The Elementary Forms of Religious Life**, tr. Karen E. Fields, The Free Press, New York, 1990.
- Eliade, Mircea (ed.), **The Encyclopedia of Religion**, , Macmillan Publishing Company, New York, 1987.
- Eliade, Mircea, **The Sacred and The Profane: The Nature of Religion**, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1959.
- Ermakov, İgor - Mikulskiy, Dmitriy, **İslam v Rossii i Sredney Azii**, "Lotos", Moskva, 1993.
- Esenamanova, N.S. (ed.), **İslam v Tsentral'noy Azii: İstoriya i Sovremennost'**, Mejdunarodniy Universitet Kirgızstana, Bişkek, 2003.
- Esposito, John L. (ed.), **Islam in Asia: Religion, Politics, and Society**, Oxford University Press, New York, 1987.
- Filimonov, E.G. (ed.), **İslam v SSSR: Osobennosti Protsessa Sekulyarizatsii v Respublikah Sovetskogo Vostoka**, Akademiya Obşestvennih Nauk pri SK KPSS/İnstitut Nauçnogo Ateizma, Misl', Moskva, 1983.
- Furman, D.E. (ed.), **Na Puti k Svobode Sovesti**, "Progress", Moskva, 1989.
- Galkina, N.M. - Şkol'niy, V.A., **Netraditsionnie Religii i Vozmojnie Perspektivi ih Razvitiya v Kirgizskoy Respublike**, KRSU, Bişkek, 2006.
- Garkavenko, F. (ed.), **O Religii i Tserkvi (Sbornik Dokumentov)**, Politizdat, Moskva, 1965.
- Giddens, Anthony, **Sociology**, Polity Press, Oxford, 1993.
- Giddens, Anthony, **Ulus Devlet ve Şiddet**, çev. Cumhur Atay, Devin Yay., İstanbul, 2005.
- Gorbaçev, Mikhail, **Perestroyka: New Thinking for Our Country and the World**, Collins, London, 1987.
- Gross, Je-Ann (ed.), **Muslims in Central Asia: Expressions of Identity and Change**, Duke University Press, Durham and London, 1992.
- Günay, Ünver, Güngör, Harun ve Ecer, Vehbi, **Laiklik, Din ve Türkiye**, Adım Yay., Ankara, 1997.
- Hill, Michael, **A Sociology of Religion**, Basic Books, New York, 1973.
- Hronologičeskoe Sobranie Zakonov, Ukazov Prezidiuma Verhovnogo Soveta i Postanovleniy Pravitel'stva RSFSR**, Minsterstvo Yustitsii RSFSR, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Yuridičeskoy Literaturı, Moskva, 1959.
- Hunter, Shireen T., **Central Asia Since Independence**, Praeger, London, 1996.
- İsmanov, C. ve diğ., **Adep 3- Klass**, Metodikalık Koldonmo, Bişkek, 2005.
- İstoriya Sovetskoy Konstitutsii (V Dokumentah) 1917-1956**, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Yuridičeskoy Literaturı, Moskva, 1957.
- Jackson, M.J., **The Sociology of Religion**, B.T. Batsford Ltd. London & Sidney , Sidney, 1974.
- Juergensmeyer, Mark, **The New Cold War? Religious Nationalism Confronts Secular State**, University of California, California, 1993.
- Kapani, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, 9. b., Bilgi Yay., İstanbul, 1997.
- Kloçkov, Valentin Veniaminoviç, **Sotsiyalističeskoe Gosudarstvo, Pravo i Religioznie Organizatsii**, Znanie, Moskva, 1984.
- Knudten, Richard D. (ed.), **The Sociology of Religion: An Anthology**, Division of Meredith Publishing Company, New York, 1967.

- Kovalev, S.İ., (ed.), **Sputnik Ateista**, 2. b., Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Politicheskoj Literaturı, Moskva, 1961.
- Kuroedov, A., **Religiya i Tserkov' v Sovetskom Obşestve**, İzdatel'stvo Politicheskoj Literaturı, Moskva, 1984.
- Lenin, V.İ., **Sotsiyalizm i Religiya. Ob Otnoşenii Raboçey Parti k Religii**, 2. b., "Politizdat", Moskva, 1978.
- Luckmann, Thomas, **The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society**, Macmillan Publishing Comp., New York, 1967.
- Maltabarov, B., **Religia i Sosiyalno-Politicheskie Prosessi v Kirgıztane**, Bişkek, 2002.
- Mamayusupov, Omurzak Şeranoviç ve diğ., **O Monitoringe Deyatel'nosti Gosudarstvennih Organov v Realizatsii Religioznih Prav i Svobod**, Gosudarstvennaya Komissiya pri Pravitel'stve Kirgızkoy Respubliki po Delam Religiy, Oş, 2004.
- Mamayusupov, Omurzak Şeranoviç, **Voprosı (Problemı) Religii Na Perehodnom Periode**, (Nauçnyı Doklad Predsedatelya Gosudartvennoy Komissii pri Pravitel'stve Kirgızkoy Respubliki po Delam Religiy), Gosudarstvennaya Komissiya pri Pravitel'stve Kirgızkoy Respubliki po Delam Religiy, Bişkek, 2003.
- Mamayusupov, Ö.Ş., Murzahalilov, K.K., Mamataliev K.K. ve diğ., **İslam v Kirgıztane: Tendentsii Razvitiya**, Gosudarstvennaya Komissiya pri Pravitel'stve Kirgızkoy Respubliki po Delam Religiy, Oş, 2004.
- Mamayusupov, Ö.Ş., Murzahalilov, K.K., Mamataliev K.K. ve diğ., **Kratkiy Analiz Religioznih Sistem v Kirgıztane**, Gosudarstvennoe Agenstvo po Delam Religiy pri Pravitel'stve Kirgızkoy Respubliki, Bişkek, 2006.
- Olcott, Martha Brill - Malaşenko, Aleksey (ed.), **Religiya i Gosudarstvo v Sovremennoy Rossii**, Nauçnie Doklady, Vıpusk 18, Moskovskiy Tsentr Karnegi, Moskva, 1997.
- Materialı Konfrentsii**, posv. 50-letiyu KGPU im. Arabaeva, Bişkek, 2002.
- Mcguire, Meredith B., **Religion: The Social Context**, Wadsworth Publishing Company, Belmont California, 1992.
- Moldaliev, O.A., **İslamizm i Mejdunarodniy Terrorizm: Ugroza İslama ili Ugroza İslamu?**, Friedrich Ebert Stiftung, Bişkek, 2004
- Moldaliev, O.A., **Sovremenne Vizovı Bezopasnosti Kirgıztana i Tsentral'noy Azii**, Friedrich Ebert Stiftung, Bişkek, 2001.
- Murzaraimov, Bakıt, **Bağımsızlık Sonrası Kirgıztan'da Faaliyet Gösteren Hristiyan Kökenli Misyoner Gruplar**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000.
- Naumkin, Vitaliy (ed.), **State, Religion and Society in Central Asia: A Post-Soviet Critique**, Ithaca Press, Reading, 1993.
- Nove, Alec, **Glastnost' in Action: Cultural Renaissance in Russia**, Unwin Hyman, Cambridge, 1989.
- O Religii (Hrestomatiya)**, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Politicheskoj Literaturı, Moskva, 1963.
- O'Dea, Thomas F. - O'Dea, Janet, **The Sociology of Religion**, Prentice-Hall, A Vaid, Englewood Cliffs, New Jersey, 1983.
- O'Toole, Roger, **Religion: Classical Sociological Approaches**, Mcgraw-Hill, Toronto, 1984.
- Okumuş, Ejder, **Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet**, Pınar Yay., İstanbul, 2003.
- Omarov, Nur Melisoviç, **Gumanitarne Aspektı Bezopasnosti Kirgızkoy Respubliki v XXI Veke: Vizovı i Otveti**, Bişkek, 2001.
- Osmonov, Ö.C. - Asankanov, A.A., **Kirgıztan Tarihi**, Bişkek, 2001.

- Pierson, Christopher, **Modern Devlet**, çev. Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları Yay., İstanbul, 2000.
- Poggi, Gianfranco, **The Development of the Modern State: A Sociological Introduction**, Stanford University Press, Stanford California, 1978.
- Poliakov, Sergey P., **Everyday Islam: Religion and Tradition in Rural Central Asia**, M.E. Sharpe, New York, 1992.
- Ponamarev L. N. ve diğerleri, **Kommunistik Tarbiya**, çev. A. Sopiev, "Mektep", Frunze, 1987.
- Prohorov, A.M. (ed.), **Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya**, 3. b., Cilt 24, Kitap 1, Sovetskaya Entsiklopediya, 1974.
- Protopov, A.O. (ed.), **Religiya i Zakon, Pravovie Osnovi Svobodı Sovesti i Deyatel'nosti Religioznih Ob'edineniy v Stranah SNG i Baltii**, "Yurisprudentsiya", Moskva, 2002.
- Raşid, Ahmed, **Orta Asya'nın Dirilişi (İslam mı, Milliyetçilik mi?)**, çev. Osman, Ç. Deniztekin, Cep Yay., İstanbul, 1996.
- Razakov, Talant, **Oş Koogalamı, KGB'nin Maahmattarı Boyunça**, "Renessans", Bişkek, 1993.
- Religioznie Organizatsii i Gosudarstvo: Perspektivi Vzaimodeystviya**, Materialı Konferentsii, Moskva, 22-23 fevralya 1999 goda, "Rudomino", Moskva, 1999.
- Religiya i Obrazovanie (Materialı Kruglogo Stola)**, KGPU im. Arabaeva, Institut Evropeyskih Tsivilizatsiy, Bişkek, 2002.
- Ro'i, Yaacov, **Islam in the Soviet Union: From World War II to Perestroyka**, Hurs & Company, London, 2000.
- Robert, Jacques, **Batıda Din-Devlet İlişkileri (Fransa Örneği)**, çev. İzzet Er, İz Yay., İstanbul, 1998.
- Roberts, Keith A., **Religion in Sociological Perspective**, Wadsworth Publishing Company, California, 1990.
- Roy, Oliver, **Yeni Orta Asia ya da Ulusların İmal Edilişi**, çev. Mehmet Morali, Metis Yay., İstanbul, 2000.
- Sbornik Dokumentov i Materialov po İstorii SSSR Sovetskogo Perioda (1917-1958)**, İzdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva, 1966.
- Sbornik Zakonov i Ukazov Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR 1938-1967g.**, V Dvuh Tomah, "İzvestiya Sovetov Deputatov Trudyaşsihsya SSSR", Moskva, 1968.
- Sedyulin, A., **Zakonodatel'stvo O Religioznih Kul'tah**, "Yuridicheskaya Literatura", Moskva, 1974.
- Sezen, Yümni, **Sosyoloji Açısından Din**, İFAV Yay., İstanbul, 1988.
- Smith, D. Eugene (ed.), **Religion and Political Modernization**, Yale University Press, New Haven and London, 1974.
- Staşevskiy, M., **Sotsialisticheskoe Gosudarstvo i Religioznie Ob'edineniya**, İzdatel'stvo Politicheskoy Literaturı, Moskva, 1979.
- Stevens, Jacqueline, **Reproducing The State**, Princeton University Press, New York, 1999.
- Svod Zakonov Kirgizskoy SSR**, Cilt I, "Kirgızstan", Frunze, 1984.
- Svod Zakonov SSSR**, İzvestiya, Moskva, 1980.
- Syukiyaynen, Leonid, **Religiozny Ekstremizm: Pravovie, Politicheskie i İdeologicheskie Aspekti. Religiozny Ekstremizm v Sentralnoy Azii (Problemi i Perspektivi)**, Duşanbe, 2002
- Taplamacıoğlu, Mehmet, **Din Sosyolojisi**, 3. b., A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1983.
- Timofeev, V.D. (ed.), **Svoboda Sovesti v Sotsialisticheskoy Obşestve**, Akademiya Obşestvennih Nauk pri SK KPSS, Institut Nauçnogo Ateizma, Moskva, 1979.
- Tüköne, Mümtazer (ed.), **Siyaset**, Lotus Yay., Ankara, 2003.

- Türkdoğan, Orhan, **Bilimsel Araştırma Metodolojisi**, Timaş Yay., İstanbul, 2000.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 27, Ankara, 2003.
- Vergin, Nur, **Siyaset Sosyolojisi**, Bağlam Yay., İstanbul, 2003.
- Wach, Joachim, **Din Sosyolojisine Giriş**, çev. Battal İnandı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1987.
- Wach, Joachim, **Sociology of Religion**, The University of Chicago Press, Chicago, 1967.
- Weber, Max, **Sosyoloji Yazıları**, çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986.
- Weber, Max, **The Sociology of Religion**, tr. Ephraim Fischhoff, Beacon Press, Boston, 1964.
- Westerlund, David (ed.), **Questioning the Secular State: The Worldwide Resurgence of Religion in Politics**, Hurst & Company, London, 1996.
- Wilson, Bryan R., **Religion in Sociological Perspective**, Oxford, Oxford University, 1992.
- Yarkov, Aleksandr, **Oçerk İstorii Religiy v Kırgızstane**, Tsentr OBSE v Bişkeke, Bişkek, 2002
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 2.b., Seçkin Yay., Ankara, 2000
- Yinger, J.Milton, **Religion, Society and The Individual**, The Macmillan Company, New York, 1957.

Dergiler ve Raporlar

Central Asian Survey
 European Journal for Church and State Research
 ICG Asia Report, No 59, 2003.
 ICG, Asia Report No 50, 2008.
 Islamic Studies
 İslam v Tsentral'noy Azii
 Jurnal Pravovedenie
 Middle East Technical University, Asian-African Research Group
 Orbis
 Perspectives on Central Asia
 Prism
 Religion, State & Society
 Religiya i Pravo
 Sotsiyal'no-Gumanitarnie Znaniya
 Tsentral'naya Aziya i Kul'tura Mira
 Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
 Vestnik NGU im. N.İ. Lobaçevskogo
 Vestnik Oşskogo Gosudarstvennogo Universiteta

Gazeteler

Aalam
 Cangi Zaman
 Delo No
 Eho Oşa
 Erkin Too
 Kırgız Ruhı
 Kırgız Tuusu
 Kutbilim

Web siteleri

axisglobe-ru.com
 azattyk.org
 ca-c.org
 cacialanalyst.org
 eajc.org
 ferghana.ru
 hrw.ru
 humanrights.kz

Naşa Gazeta

Res Publica

Slovo Kırgızstana

Slovo Kırgızstana v Konse Nedeli

Sovettik Kırgızstan

Svobodnie Gori

Veçerniy Bişkek

iwpr.net

law.edu.ru

nak.fsb.ru

ombudsman.kg

osce.org

pagez.ru

patriarchia.ru

religio.ru

religion.sova-center.ru.

rusoir.ru

tazar.kg

unn.ru

zonakz.net

EKLER**EK 1.****УГОЛОВНЫЙ КОДЕКС Р.С.Ф.С.Р.**

1 июня 1922 года

Извлечения

ОСОБЕННАЯ ЧАСТЬ**Глава III. НАРУШЕНИЕ ПРАВИЛ ОБ ОТДЕЛЕНИИ ЦЕРКВИ
ОТ ГОСУДАРСТВА**

69. Пропаганда и агитация, выражающаяся в призыве к свержению власти Советов путем насильственных или изменнических действий или путем активного или пассивного противодействия Рабоче-Крестьянскому Правительству, или массового невыполнения возлагаемых на граждан воинской или налоговых повинностей, карается - лишением свободы на срок не ниже трех лет со строгой изоляцией.

За те же преступления, совершенные в военной обстановке или при народных волнениях, наказание повышается до высшей меры наказания.

Призыв к невыполнению или противодействию распоряжениям центральной или местной власти, при неустановленности контрреволюционных целей, карается - наказаниями, предусмотренными 83-й ст. Угол. кодекса.

83. Агитация и пропаганда всякого рода, заключающая призыв к совершению преступлений, предусмотренных ст.ст. 75-81, а равно в возбуждении национальной вражды и розни, карается лишением свободы на срок не ниже одного года со строгой изоляцией.

Если же агитация и пропаганда имели место во время войны и были направлены к неисполнению гражданами возложенных на них воинских или связанных с военными действиями обязанностей и повинностей - то наказание может быть повышено вплоть до высшей меры наказания.

119. Использование религиозных предрассудков масс с целью свержения рабоче - крестьянской власти или для возбуждения к сопротивлению ее законам и постановлениям карается наказаниями, предусмотренными ст. 69 Угол. Кодекса.

120. Совершение обманных действий с целью возбуждения суеверия в массах населения, а также с целью извлечь таким путем какие-либо выгоды, карается лишением свободы на срок до одного года или принудительными работами на тот же срок.

121. Преподавание малолетним и несовершеннолетним религиозных вероучений в государственных или частных учебных заведениях и школах карается -принудительными работами на срок до одного года.

122. Всякое принуждение при взимании сборов в пользу церковных и религиозных организаций или групп карается- принудительными работами на срок до шести месяцев, с лишением на срок до двух лет права заключать договоры с местными Советами об использовании богослужебного имущества и зданий, с конфискацией имущества организации.

123. Присвоение себе религиозными или церковными организациями административных, судебных или иных публично - правовых функций и прав юридических лиц карается принудительными работами на срок до шести месяцев с ликвидацией вышеуказанных организаций и с конфискацией имущества организаций.

124. Совершение в государственных учреждениях и предприятиях религиозных обрядов, а равно помещение в этих зданиях каких-либо религиозных изображений, карается принудительными работами на срок до трех месяцев или штрафом до 300 руб. золотом.

125. Воспрепятствование исполнению религиозных обрядов, поскольку они не нарушают общественного порядка и не сопровождаются посягательствами на права граждан, карается принудительными работами на срок до шести месяцев.

ЕК 2.

**КОНСТИТУЦИЯ КИРГИЗСКОЙ АВТОНОМНОЙ
СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
(1929)
Извлечения**

Статья 6.

В целях обеспечения за трудящимися действительной свободы совести, церковь (религиозные организации всех культов) отделяется от государства и школа от церкви, а свобода религиозной и антирелигиозной пропаганды признается за всеми гражданами.

Статья 15.

Киргизская Автономная Советская Социалистическая Республика предоставляет право убежища всем иностранцам, подвергающимся преследованиям за политическую деятельность или за религиозные убеждения.

Статья 85.

Правом избирать и быть избранным в Советы пользуются независимо от пола, вероисповедания, расы, национальности, оседлости и т.п., следующие граждане, коим ко дню выборов исполнилось 18 лет:

- а) все добывающие средства к жизни производительным и общественно полезным трудом, а также лица, занятые домашним хозяйством, обеспечивающим для первых возможность производительного труда;
- б) красноармейцы и краснофлотцы Рабоче-Крестьянской Красной армии и флота;
- в) граждане, входящие в категории перечисленные в п.п. "а" и "б" настоящей статьи, потерявшие в какой-либо мере трудоспособность.

Примечание: Из лиц, не вступивших в число граждан Союза Советских Социалистических Республик пользуются пассивным и активным избирательным правом лица, указанные в ст.14 настоящей Конституции.

Статья 86.

Не избирают и не могут быть избранными, хотя бы они и входили в одну из перечисленных категорий: а) лица, прибегающие к наемному труду с целью извлечения прибыли; б) лица, живущие на нетрудовой доход, как-то: проценты с капитала, доходы с предприятий, поступления с имущества и т.п.; в) частные торговцы, торговые и коммерческие посредники;

г) монахи и духовные служители церквей и религиозных культов всех вероисповеданий и толков, для которых это занятие является профессией; д) служащие и агенты бывшей полиции, отдельного корпуса жандармов и охранных отделений, члены царствовавшего в России дома, а также лица, руководившие деятельностью полиции, жандармерии и карательных органов; е) лица, признанные в установленном порядке душевнобольными и умалишенными; ж) лица административно-высланные, а также лица, осужденные за корыстные и порочащие преступления на установленный законом или судебным приговором срок.

ЕК 3.

**КОНСТИТУЦИЯ (ОСНОВНОЙ ЗАКОН)
КИРГИЗСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1937)**

Извлечения**Статья 95.**

В целях обеспечения за гражданами свободы совести церковь в Киргизской ССР отделена от государства и школа от церкви. Свобода отправления религиозных культов и свобода антирелигиозной пропаганды признается за всеми гражданами.

Статья 106.

Выборы депутатов являются всеобщими: все граждане Киргизской ССР, достигшие 18 лет, независимо от расовой и национальной принадлежности, вероисповедания, образовательного ценза, оседлости, социального происхождения, имущественного положения и прошлой деятельности, имеют правоучаствовать в выборах депутатов и быть избранными, за исключением ума-лишенных и лиц, осужденных судом с лишением избирательных прав.

ЕК 4.

РЕСПУБЛИКАСЫН
Ө К М Ө Т У

ПРАВИТЕЛЬСТВО
КЫРГЫЗСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ

ТОКОМ ПОСТАНОВЛЕНИЕ

ИЖК № 04/МТ 1111

г. Бишкек, Дом Правительства

от 10 августа 1995 года № 345

О религиозной обстановке в Кыргызской Республике и задачах органов власти по формированию государственной политики в религиозной сфере

Правительство Кыргызской Республики отмечает, что религиозная обстановка в республике в последнее время остается весьма сложной и неоднозначной. Наблюдается резкая активизация деятельности не только традиционных для нашей республики конфессий (ислам, христианство, буддизм), но и немногочисленных религиозных организаций и объединений, возникшая сепаратизм, которая ставит своей целью завоевание симпатий и доверия широких слоев населения Кыргызстана, а также преследует далеко идущие политические цели.

В республике насчитывается 29 официально зарегистрированных в Министерстве юстиции Кыргызской Республики различных религиозных объединений и организаций. Действуют свыше 1000 мечетей, более 30 православных объединений, 17 евангельских объединений христиан-баптистов, а также другие объединения из числа нетрадиционных религий. Имеются данные о целенаправленном проникновении и незаконном характере деятельности вербальных групп и отдельных религиозных миссионеров из Узбекистана, Таджикистана в страны дальнего зарубежья, в основном в южной части республики.

Анализируя сложившуюся религиозную обстановку показывает, что она в значительной мере вышла из под влияния государственных органов. Данный фактор осложнил тем, что официально действующие в Кыргызстане религиозные центры в лице Духовного управления мусульман и Епископата русской православной церкви ни с организационной, ни с кадровой, ни с финансовой точки зрения не оказались

готовы к тому, чтобы в новых, изменившихся условиях выполнять в полной мере возложенные на них собственные уставные функции. Как результат, значительно часть зарегистрированных в, изданные бы падающихся под их юрисдикцию религиозных объединений, особенно мусульманских, действуют без контроля и практически оторваны от основной массы слушателей культа и описательных элементов. Некоторая часть мусульманских объединений Азиатской области проводят линию сепаратизма и создания своего отдельного Центра, что в целом также складывается на положении Духовного управления мусульман. В этих условиях резко активизировался олов ментальность различные миссионерские организации христианского и мусульманского толка.

В настоящее время 72,2 процента населения республики являются приверженцами ислама (из них киргизы - 52,2 процента). Происходит процесс неконтролируемого и опасного для стабильности расширения влияния исламского фундаментализма, ставящего своей конечной целью построение чисто исламского, ортодоксального теократического государства во главе с духовенством. Из функционировавших в республике более 1000 мечетей 500 незарегистрированных находится в Омской области, а в Джамал-Азодской области таких насчитывается 157.

Продолжается острейшими темпами строительство новых мечетей. Образовываются духовные учебные заведения, почти во всех мечетях функционируют учебные группы типа малых медресе. Богатые деньги из Саудовской Аравии Азакантера, Ахмадзана (он), Султанли Турмехани сделали крупные пожертвования в мечети г. Ом для развития колледжа под предлогом создания совместных предприятий.

С выходом Кыргызстана на международную арену у наших граждан появилась возможность совершить паломничество в священные места - в Мекку. За последние годы свыше 4,5 тыс. граждан Кыргызстана совершили паломничество. Однако, со стороны государственных структур не осуществляется процесс этого важного для граждан мероприятия. Как правило, группы формируются хаотично, отсутствует единый уполномоченный орган, который бы нес ответственность за паломников. Анализ итогов июля 1995 года показал, что Духовное управление мусульман республики не справилось с задачей по должной организации выезда паломников, создало множество проблем для наших граждан.

Иностранца. Од атом проиформировано Министерството иностранных дел киргизской Республики, так как миссионеры пребывали в республике по разрешению посольств Киргизстана в Казахстане и Узбекистане, а также самого Министерства.

Поддерживание финансовой помощи из-за рубежа, "последний" религиозного рода вероисповеданий и учений (учения Крыжи, Далай Ламы, Бахаи, церкви единения Луна, почитание Иисуса Христа), проповедников из азиатских государств, протестантских фундаменталистских негизов) создают религиозные центры и объединения, распространяют книги и журналы среди местного населения. Порой закупаются коммерческий телевизионный канал "Израильтя", формируются материально-техническая база для более широкого вовлечения масс. Так, миссионеры, используя крупные иностранные финансовые средства, проводят в свои ряды огромное количество людей. Их идеи носят космополитический характер и направлены на приуготовление у молодежи чувства патриотизма, любви к Отчизне и т.д.

В ряде бакинцев возмущается видные представители творческой интеллигенции Киргизстана. Между бакинцами и проверженными традиционного ислама возникли конфликтные ситуации. Определенная активность наблюдается и со стороны бакинцев, и они часто приезжают из различных стран религиозные миссионеры. Талантливые бакинцы становятся и представителями мирного населения. В Наринской, Омской и Таласской областях, городе Бишкеке постоянно разжигались конфликтные ситуации между киргизами-мусульманами и киргизами-бакинцами.

Но суть происходит целенаправленное внедрение различных религиозных верований и течений, что вызывает обеспокоенность не только общественности, но и официально действующих религиозных центров и объединений. Прежде всего это связано с тем, что в эти процессы вовлекается молодежь, она может подорвать часть общества. При этом, если христианские миссионеры протестантского толка ставят своей целью сиюминутную евангелизацию населения республике, в том числе коренного, то миссионеры "евангелического толка" озабочены идеей строительства независимого государственного

3.
предоставив их разрешение Министерству иностранных дел Киргизской Республики. Во время проведения хаджа три человека умерло. Кроме того, по сообщениям представителей духовного управления, в число паломников попали граждане других республик, которые были оформлены паспортными Киргизской Республики. В апреле 1995 года около 2 тыс. граждан из Джамал-Абаской области находились в мечетях, ожидая специальных автобусов из Турции. Их представители осаждали Дом Правительств, требовали быстрого транспорта. А в начале мая 1995 года около 100 паломников из Киргизстана по этой же причине не смогли своевременно выехать из Турции. И только после вмешательства представителей Киргизской Республики они вернулись самолетом.

Наиболее показательным влиянию ваххабизма является население территории, расположенных в Узбекистане, Таджикистане, в частности, Самаркандского, Алма-Атинского, Чкаловского, Наринского, Абаской и Омской областей. Ваххабизм, мусульманский авторитет из Самаркандского района Бакиров А. и его сторонники под прикритием религиозно-политической идеологии Узбекиской автономии на территории Самаркандского района организовали 2 независимые группы по обучению инициации молодежи в идеологию ваххабизма, где учащиеся принимают идеи "ваххабизма", созданы мусульманской партии. Партия создала "Исламской партии" или предпринята на собраниях представителей 5 мечетей в с. Сузак, лидерами которой являются местные ваххабисты. Их намерения были локализованы и нейтрализованы. В последние годы широкое распространение получило движение так называемых "наваистов" - "признательное ислам" - небольшие группы исследователей проповедников из Узбекистана и Таджикистана, которые, разбегаясь по анклавам в городах Киргизстана, привлекали верующих окрестности и назначать на их места местных борцов ислама. Многие из них находились за пределами территории Киргизстана.

В то же время миссионеры из Ирана и Иордании насаждали среди верующих мусульман политическое огнемнение у русскоязычного населения и занимались сбором денежных средств. Поступали также сообщения об их причастности к спонсированию и финансированию

Президиум Правительства Киргизской Республики постановляет:

1. Признать религиозную обстановку в Киргизской Республике вызвавшей беспокойство.

2. В целях осуществления анализа складывающейся религиозной обстановки в республике, в целом, тенденции и особенностей деятельности различных религиозных вероучений и течений, их воздействия на общественное сознание граждан, а также для выработки практических советов по урегулированию взаимоотношений государственных органов и религиозных объединений, создать при Президентстве Киргизской Республики на общественных началах Консультативный совет по делам религий о привлечении компетентных специалистов, видных деятелей культуры и науки, ответственных работников государственных органов и представителей религиозных конфессий.

3. Отделу общественных объединений и движений Аппарата Президентства Киргизской Республики:

- совместно с соответствующими государственными органами осуществлять координационную работу по упорядочению деятельности религиозных организаций и окантских группировок на территории республики; урегулировать взаимоотношений между государственными учреждениями и религиозными организациями;

- практиковать регулярное проведение семинаров, дискуссий и конференций по проблемам религии.

4. Министерством, государственным комитетам, административным ведомствам, главам местных государственных администраций и местного самоуправления гор. Бишкек и Ом, руководителям предприятий и учреждений прекратить безвозмездную передачу государственной собственности религиозным организациям и культам, осуществлять передачу государственного имущества только путем заключения договоров аренды на взаимовыгодных условиях.

5. Министерству юстиции Киргизской Республики:

- повсюду контроль за объединением религиозными объединениями и организациями, государственным учреждениями, общественными организациями и гражданами республики положений Конституции Киргизской Республики, требований Закона Киргизской Республики "О свободе вероисповедания и религиозных организаций" и других законов Киргизской Республики;

- осуществлять контроль за выполнением или возложенных на объединения и организации по выполнению или возложенных на общественными органами функций;

- совместно с Министерством образования и науки Киргизской Республики, областными государственными администрациями, местным самоуправлением гор. Бишкек и Ом выработать меры по упорядочению осуществления религиозной миссионерской деятельности и культов в детских садах и школах, государственных учебных заведениях, за исключением зарегистрированных в установленном порядке учебных заведений духовно-религиозного профиля и зарегистрированных религиозных конфессий.

6. Государственному комитету Киргизской Республики по национальной безопасности совместно с соответствующими государственными органами принять меры по пресечению на территории республики антиконституционной деятельности иностранных граждан и отдельных граждан Киргизской Республики под прикрытием религии.

7. Министерству иностранных дел Киргизской Республики оказать содействие заинтересованным организациям и учреждениям в получении соответствующей информации о зарубежных религиозных миссионерах, посетивших республику под различными предлогами.

8. Поручить вице-премьер-министру Киргизской Республики Ибраимову О.И. внести данный вопрос на рассмотрение Президиума Правительства Киргизской Республики в ноябре 1995 года.

Премьер-министр

А. Даматаулов

28 марта 2000 года – убийство общественного деятеля председателя общества уйгуров Кыргызской Республики «Иттыпак» Базарова Н.А. и 2 мая 2000 года членами этой организации совершен террористический акт отношения делегации государственных служащих СУАР КНР, в результате которого один человек убит и несколько человек получили ранения. Приговором суда виновные по этому факту осуждены. Членами этой же организации 29 июня 2002 года совершено убийство Китайского дипломата Ван Дянь-Пина и другого гражданина КНР Вумаер Нуермаматы. Виновные лица по этому факту выданы КНР по просьбе этого государства.

Противоправная деятельность на территории Кыргызской Республики Исламской партии Туркестана направлена на дестабилизацию обстановки в Ферганской долине и в Центрально-Азиатском регионе в целом. В 1999-2000 гг. вооруженные формирования этой организации вторглись на территорию Кыргызской Республики, в результате чего погибли граждане Кыргызской Республики – военнослужащие, сотрудники правоохранительных органов, гражданские лица, а также был причинен материальный ущерб Кыргызстану в размере 500 миллионов сомов.

Отделившись от организации Освобождения Туркестана – «Шаркы азат Туркестан» «Восточно-Туркестанская исламская партия» придерживается идей широкого международного исламского освободительного движения. Как утверждается в заявлении Генерального прокурора боевые подразделения партии участвовали в боевых действиях на территории Афганистана на стороне талибов.

Учитывая, что действия указанных организаций подрывают целостность, суверенность демократического государства Кыргызской Республики, Генеральный прокурор Кыргызской Республики просит уполномочить его заявление в соответствии с положениями международных конвенций «О борьбе с финансированием терроризма», «О борьбе с захватом заложников», Шанхайской конвенции «О борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом», ратифицированных Законами Кыргызской Республики соответственно от 15.04.2003 г., также 15.04.2003 г. и 10.04.2002 г., также в соответствии с Договором «О сотрудничестве государств участников СНГ в борьбе с терроризмом» (ратифицированным Законом Кыргызской Республики от 18.01.2001 г., ст.ст. 3 и 7 Закона Кыргызской Республики «О борьбе с терроризмом», ст.10 Закона Кыргызской Республики «О свободе вероисповедания и религиозных организациях».

Судом принято вышеуказанное решение.

Не оспаривая существа принятого решения, в представлении Генерального Прокурора Кыргызской Республики ставится вопрос об изложении мотивировочной части решения, выражающейся в добавлении к этой части решения ссылки на три международных акта: Шанхайскую конвенцию «О борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом», Конвенцию «О борьбе с захватом заложников», Договор «О сотрудничестве государств участников СНГ».

Handwritten signature and date: 28.03.2003

ЕК 5.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

СУДЕБНОЙ КОЛЛЕГИИ ПО ГРАЖДАНСКИМ ДЕЛАМ ВЕРХОВНОГО СУДА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

В составе председательствующего Акназаровой К.К.
и судей Гутинченко Л.В., Кудайбергенова А.Н.
При секретаре Барыгбабасовой Э.Б.
С участием представителей Генеральной прокуратуры Кыргызской Республики Б.Омоналиева
рассмотрев в закрытом судебном заседании 20 августа 2003 года в г. Бишкек гражданское дело по представлению Генерального прокурора Кыргызской Республики на решение Первомайского районного суда г. Бишкек от 14 мая 2003 года, которым заявление Генерального прокурора Кыргызской Республики удовлетворено. Признана организация «Хизб-ут-Тахрир аль-Ислам» экстремистской, а организация «Организация освобождения Туркестана» («Шаркы азат Туркестан»), «Восточно-Туркестанская исламская партия» («Шаркы Туркестан ислам партиясы») – террористическими. Запрещена деятельность указанных организаций на территории Кыргызской Республики.
(Судья Алиева Д.С.)

В апелляционном порядке дело не рассматривалось.

Заслушав доклад судьи Верховного суда Кыргызской Республики Гутинченко Л.В., пояснения представителя Генеральной прокуратуры Кыргызской Республики Б.Омоналиева, судебная коллегия по гражданским делам Верховного суда Кыргызской Республики

У с т а н о в и л а :

Генеральной прокурор Кыргызской Республики обратился в суд с заявлением о признании организации «Восточно-Туркестанская исламская партия» («Шаркы Туркестан ислам партиясы»), Организация освобождения Туркестана («Шаркы азат Туркестан») и «Исламская партия Туркестана» – террористическими, а организацию «Хизб-ут-Тахрир аль-Ислам» – экстремистской.

В обоснование этого заявления указал, что на территории Кыргызской Республики скрытно действуют международные силы террористического и экстремистского характера. Членами организаций такого толка совершены несколько террористических актов. Ими же распространяются листовки с призывами к изменению конституционного строя в Кыргызской Республике.

Так, члены партии «Хизб-ут-Тахрир аль-Ислам» распространяют листовки религиозно-экстремистского толка на узбекском и кыргызском языках, а которых призывают к распространению ислама путем «джихада» и поспешии на территории стран Ближнего Востока и Центральной Азии исламского государства – халифата.

Члены также действующей на территории Кыргызской Республики «Организации освобождения Туркестана» («Шаркы азат Туркестан») по исполнению осуществления провозглашенных Уставом организации целей совершили ряд убийств.

Handwritten signature and date: 20.08.2003

Изучив материалы дела, обсудив доводы представления, выслушав пояснения представителя Генеральной прокуратуры Кыргызской Республики Б.Осмоналиева, судебная коллегия считает представление подлежащим удовлетворению.

На заседании Верховного суда Кыргызской Республики представитель Генеральной прокуратуры Кыргызской Республики Б.Осмоналиев просит добавить в мотивировочную часть решения не три международных акта, а два, так как ссылка на Шанхайскую конвенцию «О борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом» в решении Первомайского районного суда по данному делу имеется.

По делу установлено, что Организация освобождения Туркестана («Шарки Азат Туркестан»), Восточно Туркестанская Исламская партия («Шарки Туркестан ислам партиясы»), Исламская партия Туркестана, действующие на территории Кыргызской Республики являющиеся террористическими, а организация «Хизб-ут-Тахрир- аль-ислами» экстремистской.

Это подтверждено имеющимися в деле доказательствами: листовками с призывами к изменению конституционного строя, приговором Свердловского районного суда г.Бишкек от 21.12.2001 г. по которому виновные лица осуждены за террористические действия, приговором военного суда Баткенского гарнизона от 14.11.2001 г. в отношении Абдуллина Г.Н., Шарипова Р.Р., приговором Баткенского районного суда от 04.02.2003 г. в отношении Акбатовой Ш., постановлением МВД Кыргызской Республики от 30.07.2002 года о выдаче обвиняемых Рахматулла Исраилов, Эркина Якуба в КНР для дальнейшего осуществления уголовного преследования, письменными сообщениями службы национальной безопасности Кыргызской Республики на имя Генерального прокурора Кыргызской Республики, пояснениями в суде представителя Генеральной прокуратуры Кыргызской Республики Б.Осмоналиева и другими доказательствами.

Судебная коллегия по гражданским делам Верховного суда Кыргызской Республики считает решение суда о запрете деятельности вышеуказанных организаций на территории Кыргызской Республики соответствующим материалам дела и законодательству, в том числе международным договорам и соглашениям, участниками которых является Кыргызская Республика и которые в установленном законом порядке вступили в силу, в связи с чем в соответствии со ст.12 Конституции Кыргызской Республики являются составной частью законодательства Кыргызской Республики. Так, в соответствии со ст.3 Шанхайской Конвенции «О борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом» 15 июня 2001г. Ратифицированного Законом Кыргызской Республики от 10 апреля 2002г. № 30 стороны по данному соглашению, признавая, что терроризм, сепаратизм и экстремизм угрожают территориальной целостности и безопасности сторон, вправе принимать такие меры, которые могут оказывать

необходимыми для поддержания политической стабильности государства осуществления основных прав и свобод его граждан.

У Решением суда по данному делу, как указано выше, удовлетворено заявление Генерального прокурора Кыргызской Республики о признании организации «Восточно Туркестанская исламская партия» («Шарки Туркестан ислам партиясы»), Организации освобождения Туркестана («Шарки азат Туркестан») и «Исламская партия Туркестана» террористическими, а организации «Хизб-ут-Тахрир аль-Ислам» экстремистской.

Соглашась с этим решением суда, Генеральный прокурор в лице своих представителей просит в представлении на имя Верховного суда Кыргызской Республики, как пояснил Осмоналиев Б., дополнить мотивировочную часть решения ссылкой на Конвенцию «О борьбе с захватом заложников» и Договор «О сотрудничестве государств-участников СНГ в борьбе с терроризмом», наряду с тем законодательством на которое ссылается суд при принятии решения по данному делу.

Судебная коллегия по гражданским делам Верховного суда Кыргызской Республики считает представление подлежащим удовлетворению, поскольку оно не противоречит существу принятого по делу решения.

На основании изложенного, руководствуясь Законом Кыргызской Республики «О Верховном суде Кыргызской Республики и местных судов» ст.356 ГПК Кыргызской Республики, судебная коллегия по гражданским делам Верховного суда Кыргызской Республики

ПОСТАНОВИЛА:

Решение Первомайского районного суда г.Бишкек от 14 мая 2003 года по данному делу оставить в силе.

Дополнить мотивировочную часть этого решения ссылкой на Конвенцию «О борьбе с захватом заложников» и Договор «О сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с терроризмом»

Представить Генерального прокурора Кыргызской Республики удовлетворить.

Постановление охотно исполнено, обжалованию не подлежит.

Председательствующий: *Исмаилов*

Судьи: *Исмаилов*

В р ч о:
Секретарь судебного заседания
Исмаилов

ÖZET

Myrzabaev, Mametbek
Kırgızistan'da Din-Devlet İlişkileri
Doktora Tezi
Danışman : Prof.Dr. Niyazi Akyüz
 345 s.

Sovyet yönetimi, hukuki açıdan dinle devletin katı bir biçimde ayrılığını öngörmüş ve din politikasının temeline ateizm propagandasını yerleştirmiştir. Ancak dar kapsamlı da olsa yasal çerçevede sağlanan din özgürlüğü ile bu özgürlüğün uygulamada hayata geçirilmesi arasında belirgin bir uyumsuzluk ortaya çıkmıştır. Ateizm propagandası, idari yaptırımların eşlik ettiği ve bazen de şiddet uygulamalarına kadar varan din karşıtı faaliyetlere dönüşmüştür.

SSCB'nin dağılmasının ardından Kırgızistan'da devlet, yeni bir din-devlet ilişkisi biçimini benimsemiş; -her ne kadar bu konu ne entelektüel ne de siyasi açıdan tartışılmış olsa da- kendisini laik devlet olarak tanımlamış, dindarlar ve dini kurumlara geniş özgürlük alanları tanımıştır.

Ancak hak ve özgürlükler açısından sağlanan geniş imkânlar toplumdaki dini yapının büyük ölçüde değişmesine öncülük etmiştir. 1990'ların sonlarına doğru, başlangıçtaki "heyecan"ın yerini "endişe ve şüphe" almıştır. Bu bağlamda dini yapılanmadaki dış aktörlerin üstlendiği rolü devlet ve toplum güvenliği açısından tehlikeli bulan devlet, bağımsızlığın ilk yıllarında verdiği geniş özgürlük alanlarını daraltma girişimlerine başlamıştır. Bunun akabinde de, Sovyetler Birliğinden miras alınan ve devletin din alanını tek taraflı olarak düzenlemesi ve yönetmesi gerektiği varsayımına dayanan değişik kurumsal yapılar oluşturulmuştur. Din alanındaki söz konusu politika değişikliği, yeni Din Kanunu ile zirveye ulaşmıştır.

Ekonomik sorunlar, devletin yanlış ve eksik yapılanması, yetişmiş eleman yetersizliği, devletin istikrarsız uluslar arası ilişkileri vb. faktörler tutarsız ve çelişkili bir din politikasının hazırlayıcıları olmuştur.

Anahtar kelimeler: Din-devlet ilişkileri, din-vicdan özgürlüğü, din politikası, misyonerlik faaliyetleri, Kırgızistan.

ABSTRACT

Myrzabaev, Mametbek
Religion-State Relationship in Kyrgyzstan
 Doctoral Thesis
 Advisor : Prof.Dr. Niyazi AKYÜZ
 345 p.

Soviet rule purposed strict separation of state and religion according to the law and based atheistic propaganda on the religious policy. However, distinct incompatibility was arisen between religious freedom which was ensured in legal framework even though in a narrow circle and it's putting into practice. Atheistic propaganda were turned into antireligious activities accompanied with administrative sanctions and actions occasionally came up to violence.

Whereupon the collapse of USSR, Kyrgyzstan adopted a new form of religion and state relation: defined itself as a laic state -although the matter of laity was discussed neither intellectually nor politically- and ensured wide freedom ranges for adherents and religious institutions.

Nevertheless, the broad opportunities which were ensured in aspect of freedom and rights led to the enormous changes in religious structure in society. Towards the end of the 90's, in religious policy dominated "anxiety and mistrust" instead of early "enthusiasm". Therefore the state considering the role of external factors as dangerous phenomenon for the state and society, began restrict wide freedom ranges which were given in the early years of independence. Were established various administrative bodies which were inherited from the Soviet Union and based on the assumption that the state must one-sidedly organize and manage religious sphere. This policy change on religious field had reached the summit with the new Religious Law.

The factors like economic problems, erroneous and inadequate structure of state, deficiency of skilled staff, unstable international relationships of state etc. were combination of circumstances for inconsistent and contradictory religious policy.

Keywords : Religion-state relationship, religious-conscience freedom, religious policy, missionary activities, Kyrgyzstan.